

UNIWERSYTET ŚLĄSKI W KATOWICACH
WYDZIAŁ FILOLOGICZNY
INSTYTUT BIBLIOTEKOZNAWSTWA I INFORMACJI NAUKOWEJ

ANETA SOKÓŁ

KULTURA KSIĄŻKI EWANGELICKIEJ W POLSCE
(po 1989 r.)

Praca doktorska
napisana pod kierunkiem
prof. dr hab. Ireny Sochy

KATOWICE 2015

Wykaz skrótów.....	4
Wstęp.....	5
I. Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce – historia i terażniejszość.....	21
I.1. Kościół Ewangelicko-Augsburski – spadkobierca kościołów luterzańskich.....	22
I.2. Kościół i społeczność luterńska w Polsce po 1989 r.....	36
I.3. Współczesna geografia Kościoła.....	48
II. Wydawnictwa kościelne.....	57
II.1. „Augustana” (oficjalne wydawnictwo kościelne).....	58
II.2. Wydawnictwo „Warto” (Centrum Misji i Ewangelizacji w Dzięgielowie)...	76
III. Parafialna działalność wydawnicza.....	89
III.1. „Głos Życia” (Katowice).....	90
III.2. „Ewangelik Pszczyński”.....	98
III.3. „Luteranin” (Parafia w Wiśle).....	102
III. 4. Parafialne inicjatywy wydawnicze.....	105
Diecezja cieszyńska	
Diecezja katowicka	
Diecezja warszawska	
Diecezja wrocławska	
Diecezja wielkopolsko-pomorska	
IV. Działalność wydawnicza towarzystw.....	136
IV. 1. Polskie Towarzystwo Ewangelickie.....	137
Oddział w Cieszynie	
Wydawnictwo św. Mateusza (Łódź)	
Oddział PTEw w Katowicach	
IV. 2. Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie (MTE).....	147
IV. 3. Towarzystwo Ewangelickie w Cieszynie (TE).....	152
V. Indywidualna aktywność wydawnicza.....	156
V. 1. Księża.....	157
V. 2. Diakonki.....	164
V. 3. Świeccy członkowie Kościoła.....	167
V. 4. Badacze-historycy.....	171
VI. Współczesna książka ewangelicka – repertuar wydawniczy.....	181
VI. 1. Prace o tematyce historycznej.....	183

VI. 2. Rozmyślania i rozważania.....	190
VI. 3. Luterńska książka użytkowa.....	191
VI. 4. Kazania (w tym postylle).....	195
VI. 5. Księgi pamiątkowo-jubileuszowe.....	196
VI. 6. Literatura piękna.....	197
VI. 7. Inne.....	199
VII. Dystrybucja, reklama, promocja wydawnictw ewangelickich.....	204
VII. 1. Dystrybucja ewangelickich publikacji.....	205
VII. 2. Reklama książki luterńskiej.....	225
VII. 3. Promocje i spotkania z autorami.....	236
Zakończenie.....	254
Bibliografia polskiej książki ewangelickiej 1989-2013.....	267
Bibliografia przedmiotowa	
I. Źródła (1. Niepublikowane; 2. Publikowane; 3. Elektroniczne)..	326
II. Opracowania.....	330
Indeks osobowy.....	339
Spis wykresów i tabel	348
Spis ilustracji.....	349
Streszczenie	354

WYKAZ SKRÓTÓW

B-B	–	Bielsko-Biała
BIK	–	Biuro Informacji Kościoła
BKE	–	Biblioteka Klasyki Ewangelickiej
CLC	–	Christian Literature Crusade
ChAT	–	Chrześcijańska Akademia Teologiczna
CME	–	Centrum Misji i Ewangelizacji
ETE	–	Ewangelickie Towarzystwo Edukacyjne
EP	–	„Ewangelik Pszczyński”
GRE	–	„Gdański Rocznik Ewangelicki”
KE	–	„Kalendarz Ewangelicki”
KEA	–	Kościół Ewangelicko-Augsburski
MP	–	„Myśl Protestancka”
MTE	–	Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie
PTEw	–	Polskie Towarzystwo Ewangelickie
TE	–	Towarzystwo Ewangelickie
ZE	–	„Zwiastun Ewangelicki”

WSTEP

Zjawisko piśmiennictwa protestanckiego to od czasów Reformacji ważny element polskiej kultury. Biorąc po uwagę historyczny wkład w rozwój języka, literatury i działalności wydawniczej, zasługi polskich środowisk protestanckich są nie do podważenia¹. W toku badań prowadzonych przez historyków literatury, historyków kultury, bibliotekoznawców i księgoznawców wydawnictwa wyznawców Reformacji określano różnie: *książka różnowiercza*², *książka protestancka*³, *literatura ewangelicka*⁴, *wydawnictwa ewangeliczne*⁵. Określenie *wydawnictwa ewangeliczne* będzie dotyczyło w niniejszej pracy produkcji wydawniczej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce, podmiotów z nim związanych oraz wyrastających z tradycji luteranckiej. Zamiennie używane będą również określenia: *książka ewangelicka*, *wydawnictwa (publikacje) luteranckie*, *książka luterancka*. Określenia *ewangelicki* czy *luterancki* stosowane są zamiennie również w innych wypadkach.

Stan badań. Dawne druki ewangeliczne doczekały się kilku znaczących opracowań, począwszy od XIX-wiecznego omówienia Jana Karola Sembrzyckiego po najnowsze prace badawcze⁶: W zakresie rejestracji piśmiennictwa ewangelicznego na szczególną uwagę zasługuje *Bibliografia druków ewangelicznych ziem zachodnich i północnych 1530-1939*, opracowana przez Władysława Chojnackiego (1966)⁷, uzupełniona przez Małgorzatę

¹ *Wkład protestantyzmu do kultury polskiej. Z zagadnień protestantyzmu w Polsce*, Warszawa 1970; *Udział ewangelików śląskich w polskim życiu kulturalnym*, Warszawa 1974; J. Szturc, *Wkład ewangelików do kultury polskiej. Przegląd leksykograficzny*, „Myśl Protestancka” 2003, nr 3-4, s. 13-29

² W. Szelińska, *Książka różnowiercza na Uniwersytecie Krakowskim w początkach Reformacji*, „Roczniki Biblioteczne” (R. 39) 1985, z. 1-2, s. 83-111; W. Kriegseisen, *Książka i biblioteki w kulturze ewangelików polskich w XVII i XVIII w.*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiórami Historycznymi” (R.13) 1992, s. 11

³ J. Mandziuk, *Śląskie duchowieństwo diecezjalne a książka protestancka w XVI i XVII wieku*, „Roczniki Biblioteczne” (R. 36) 1992, z. 1-2, s. 139

⁴ J. K. Sembrzycki, *Krótki przegląd literatury ewangelicko-polskiej Mazurów i Szlązaków od r. 1670*, Nawisie (Cieszyn) 1888

⁵ R. Sękowski, *Polskie wydawnictwa ewangeliczne pogranicza Dolnego i Górnego Śląska*, „Kwartalnik Opolski” 1990, s. 1-4, s. 60-69

⁶ J. K. Sembrzycki, *Krótki przegląd literatury ...*, 1888; nowe wydanie: *Dzieje literatury mazurskiej*. Wprow. i oprac. G. Jasiński, Dąbrówno 2009. Zawiera: J.K. Sembrzycki, *Krótki przegląd literatury...*; J. J. Ossowski, *Przyczynek do literatury mazurskiej* (Moja Biblioteka Mazurska 14); T. Grabowski, *Literatura luterska w Polsce wieku XVI*, Poznań 1920; J. T. Maciuszko, *Ewangelicka postylografia polska XVI-XVIII wieku. Charakterystyka porównawcza – analiza – recepcja*, Warszawa 1987; H. Mieczkowska, „... nakładem lub czcionkami Michała Greła..”. *Druki ewangeliczne ze zbioru Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*. W: *Ewangelicy w dziejach Warszawy. Materiały z sesji naukowej w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie – 13 czerwca 2008*. Pod red. J. Gardawskiego i A. Wołodko, Warszawa 2008, s. 69-92; *Protestancka kultura słowa*. Pod red. Z. Paska, Kraków 2009; J. Maciuszko, *Socjohistoryczne przesłanki rozwoju piśmiennictwa ewangelicznego w Polsce XVI-XVIII w.* W: *Kościół luterancki na ziemiach polskich (XVI-XX w.)*. Red. nauk. J. Kłaczek. T. 1, Toruń 2012, s. 223-247

⁷ Wł. Chojnacki, *Bibliografia polskich druków ewangelicznych Ziemi Zachodnich i Północnych 1530-1939*, Warszawa 1966

Szymańską-Jasińską (1997)⁸ oraz *Bibliografia polsko-ewangelicka XIX –XX wieku* Jana Szerudy⁹. Nowsze druki ewangelickie z lat 1900-1990 zarejestrował Tadeusz Zieliński w dwuczęściowej *Polskiej bibliografii protestanckiej* (1997, 1998)¹⁰. Sam autor zaznacza we wstępie, że nie jest to jednak bibliografia kompletna.

Powstały również opracowania dotyczące rozwoju polskiego piśmiennictwa ewangelickiego w poszczególnych regionach Polski, w tym na Mazurach¹¹, Pomorzu¹² oraz na Śląsku¹³. Problematykę tę poruszają także autorzy najnowszych prac monograficznych dotyczących historii protestantyzmu i ewangelicyzmu na ziemiach polskich¹⁴.

W tradycji ewangelickiej ważną rolę odgrywały kancjonały, którym badacze poświęcili kilka prac¹⁵. Ze względu na znaczenie książki w protestanckim „trwaniu przy wierze”, charakterystycznym zwłaszcza dla cieszyńskiej społeczności luterańskiej, w kilku opracowaniach przedstawiona została także tematyka kultury czytelniczej omawianego

⁸ W roku 1997 ukazało się *Uzupełnienie do „Bibliografii polskich druków ewangelickich Ziem Zachodnich i Północnych 1530–1939”* Wł. Chojnackiego, opracowane przez M. Szymańską-Jasińską, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1997, nr 2, s. 271–285

⁹ „Rocznik Ewangelicki” 1925, s. 327–416

¹⁰ *Część I: lata 1900-1960*, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” (R. 13) 1997, nr 1, s. 143–184; *Część II: lata 1961-1990*, (R. 14) 1998, nr 1, s. 153–194

¹¹ E. Sukertowa-Biedrawina, *Zarys piśmiennictwa polskiego na Mazurach Pruskich*, Działdowo 1935; A. Kawecka-Gryczowa, *Zarys dziejów piśmiennictwa polskiego w Prusach Wschodnich*, Warszawa 1946

¹² Z. Szultka, *Piśmiennictwo polskie i kaszubskie Pomorza Zachodniego od XVI do XIX wieku*, Poznań 1994; Z. Nowak, *Po starą księgę sięgam ze wzruszeniem. Szkice z dziejów i kultury książki w Prusach Królewskich od XV do XVIII wieku*, Gdańsk 2008

¹³ W. Ogrodziński w *Dziejach piśmiennictwa śląskiego* opracował literaturę cieszyńską od XVI do początków XX wieku (t. 1, 1946, t. 2, do druku przygot. L. Brożek i Z. Hierowski, 1965); P. Musioł, *Piśmiennictwo polskie na Śląsku do początków XIX wieku*, Opole 1970; J. Zaremba, *Polskie wydawnictwa wyznaniowe na Śląsku Cieszyńskim*. W: *Udział ewangelików śląskich w polskim życiu kulturalnym*, Warszawa 1974, s. 26–72; R. Sękowski, *Polskie wydawnictwa ewangeliczne...*; St. Zahradnik, *Polskie wydawnictwa wyznaniowe na Śląsku Cieszyńskim*, „Zwrot” 1990, nr 2, s. 36–40; M. Jarczykówna, *Polskie druki katolickie i ewangelickie wydane na Śląsku w latach 1800-1854*. W: *Z dziejów polskiej książki na Śląsku w pierwszej połowie XIX wieku. Rozznania wstępne*. Pod red. A. Jarosza, (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, 943), Katowice 1988, s. 62–75; J. Pilch, *Polskie pierwodruki cieszyńskie*, Cieszyn 1990; J. T. Maciuszko, *Ewangelickie piśmiennictwo religijne na Śląsku w XVI–XVIII wieku*. W: *Piśmiennictwo i grafika chrześcijańska XV–XVIII wieku na Śląsku*, Opole 1994; *Dzieje literatury polsko-ewangelickiej na Górnym Śląsku*. Pod red. J. Szturca, Katowice 2006; R. Czyż, *Polskie postylle ewangelickie na Śląsku Cieszyńskim*, „Cieszyńskie Studia Muzealne” 2 (2005), s. 109–123; Taż, *Od patentu do patentu. Polska, ewangelicka literatura religijna na Śląsku Cieszyńskim w latach 1781-1881*. W: *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim. W trzystulecie kościoła Jezusowego w Cieszynie*. Pod red. R. Czyż, W. Gojniczka, D. Spratka, Cieszyn 2010, s. 431–479.

¹⁴ O. Kiec, *Protestantyzm w Poznańskim 1815-1918*, Warszawa 2001, s. 144–152; G. Jasiński, *Kościół ewangelicki na Mazurach w XIX wieku (1817-1914)*, Olsztyn 2003, s. 280–309

¹⁵ W. Chojnacki, *Polskie kancjonały na Śląsku w XVII–XX wieku. Szkic bibliograficzny*, „Roczniki Biblioteczne” 1958, z. 1–2, s. 190–221; W. Węgrzyn-Klisowska, *Polskie kancjonały ewangelickie na Śląsku od XVI do XX wieku. Zarys monograficzny*, Warszawa 2001; J. Paw, *Polskie kancjonały protestanckie oficyny brzeskiej w XIX wieku*. W: *Książka polska na Śląsku w drugiej połowie XIX wieku. Zarys problematyki*. Pod red. M. Pawłowiczowej (Prace Instytutu Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Śląskiego 2), Katowice 1992, s. 197–206; J. Paw, *Wybrane siedemnastowieczne edycje polskich kancjonałów protestanckich z oficyn Torunia, Królewca i Gdańska*, „Studia o bibliotekach i zbiorach polskich” T. 5 (1883), s. [71]–33

środowiska¹⁶. Przywołany stan badań uwzględniał piśmiennictwo współtworzone przez różne wyznania protestanckie w Polsce począwszy od XVI wieku.

Powojenna książka ewangelicka nie doczekała się odrębnych opracowań monograficznych. W dużej mierze było to związane z ówczesną sytuacją polityczną, która kształtowała politykę wydawniczą¹⁷. Możliwości wydawnicze związków wyznaniowych były w znacznym stopniu ograniczone; przykładowo Kościół Ewangelicko-Augsburski posiadał w okresie PRL-u jedną oficynę wydawniczą i wydawał jeden tytuł prasowy („Zwiastun”). Pomimo trudnień podejmowano liczne inicjatywy, ukazywały się publikacje o charakterze edukacyjnym, okolicznościowym, śpiewniki, pozycje teologiczne i popularyzatorskie. Warto również wspomnieć, że od 1954 r. funkcjonowała Chrześcijańska Akademia Teologiczna, która prowadziła własną działalność wydawniczą. Materiał ten nie został dotąd w pełni zbadany. Należy odnotować jednak, że w najnowszej monografii Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego autorstwa Jarosława Kłaczkowa uwzględniona została problematyka wydawnictw ewangelickich czasów PRL-u (do 1975 r.)¹⁸. Powojenne piśmiennictwo protestanckie odnotowuje również Tadeusz Zieliński we wspomnianej już *Polskiej bibliografii protestanckiej. Druki zwarte* (1997, 1998)¹⁹. Jadwiga A. Badura opracowała bibliografię zawartości „Kalendarza Ewangelickiego”(1947–2000)²⁰. Okres ten czeka jednak nadal na swoich badaczy.

Jako kryterium wyodrębniające ewangelicką produkcję wydawniczą przyjęto w niniejszej pracy wyróżniki religijne, społeczne i kulturowe, określając mianem książki ewangelickiej publikacje podejmowane z inspiracji (bądź na zlecenie) Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, podmiotów z nim związanych oraz środowisk i osób prywatnych, ukształtowanych przez tradycję luterańską. Określony w ten sposób dorobek wydawniczy rozwijający się po 1989 roku, jest dość pokaźny i stanowi ciekawy materiał badawczy. Dotąd ukazało się na ten temat internetowe opracowanie Adriana Uljasza: *Prasa i książka*

¹⁶ R. Czyż, *Protestancka książka i kultura czytelnicza na Śląsku Cieszyńskim do 1918 roku. Rekonesans*. W: *Protestancka kultura słowa*. Pod red. Z. Paska, Kraków 2009, s. 201–211; H. Langer, *Tam, gdzie książki dodają do wiana. O kulturze książki polskiej na Śląsku Cieszyńskim w świetle biografii i zainteresowań Jan Brody*, „Śląskie Miscellanea” T. 20 (2007), s. 88–103

¹⁷ St. A. Kondek, *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek w Polsce w latach 1948-1955*, Warszawa 1999; Tenże, *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944-1949*, Warszawa 1993

¹⁸ J. Kłaczkow, *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945-1975*, Toruń 2010, s. 454-470

¹⁹ *Część I: lata 1900-1960*, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne”(R. 13), 1997, nr 1, s. 143-184; *Część II: lata 1961-1990*, (R.14), 1998, nr 1, s. 153-194

²⁰ J. A. Badura, *Kalendarz Ewangelicki. Bibliografia zawartości za lata 1947-2000*, Pszczyna 2007 .

ewangelicka w Internecie (2009)²¹, w którym autor omówił m.in. internetową ofertę wydawnictw „Augustana” i „Warto”, niektóre czasopisma dostępne online oraz inne formy obecności prasy i książki ewangelickiej w Internecie. Piśmiennictwo z zakresu tematyki protestanckiej z branego pod uwagę okresu odnotowane zostało w kolejnych zestawieniach bibliograficznych przygotowywanych przez Tadeusza Zielińskiego²². Zagadnień ewangelickiej produkcji wydawniczej dotyczą także omówienia przygotowane przez autorkę niniejszej pracy (wspólnie z Wisławą Bertman): *Prasa i książka ewangelicka w Polsce po 1989 r.*²³ oraz *Wydawnictwa ewangelickie na Śląsku po 1989 roku*²⁴. Poza tym można dodać, że w trakcie sesji popularnonaukowej Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego (Bielsko-Biała, 2011) autorka dysertacji zaprezentowała wstępne badania związane z omawianym tematem²⁵.

Jak wynika z przedstawionego powyżej stanu badań, wydawnictwa ewangelickie po 1989 r. nie doczekały się monografii ani żadnych syntetycznych podsumowań. Można skonstatować, że tematyka ta jest wyraźnie marginalizowana i pomijana w publikacjach dotyczących najnowszego ruchu wydawniczego w Polsce i tak na przykład w *Bibliografii książki cieszyńskiej 1990–2001* (2002)²⁶, wydanej przez Książnicę Cieszyńską, w niewielkim tylko stopniu uwzględniona została ewangelicka produkcja wydawnicza, mimo iż działalność środowisk protestanckich jest na tych terenach szczególnie aktywna: tutaj powstają liczne wydawnictwa parafialne, działa największa luterańska oficyna „Augustana”, a tradycje ewangelicyzmu na Ziemi Cieszyńskiej są szczególnie silne.

Cel i zakres pracy. Biorąc pod uwagę powyższe spostrzeżenia i fakty autorka za cel niniejszej pracy powzięła przedstawienie kultury książki ewangelickiej²⁷ w Polsce po 1989 r.

²¹ Dostępne na stronie parafii ewangelicko-augsburskiej w Lublinie: www.lublin.luteranie.pl/historia/hist31.php [dostęp 13.07.2014]

²² *Polska bibliografia protestancka – druki zwarte: materiały za lata 1991-2000*, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” (R. 17) 2001, nr 2, s. 159-182; *Polska protestancka bibliografia naukowa. Druki zwarte. Materiały za lata 2001-2010*, tamże (R. 27), 2011, nr 1-2, s. 300-325

²³ W. Bertman, A. Sokół, *Książka i prasa ewangelicka w Polsce po 1989 r. Zarys zagadnienia i stan badań*, Toruńskie Studia Bibliologiczne” R. 4 (2011), nr 1, s. 105-120

²⁴ W. Bertman, A. Sokół, *Wydawnictwa ewangelickie na Śląsku po 1989 roku*, „Śląskie Miscellanea” T. 24 (2011), s. 113-124

²⁵ Tekst wystąpienia wzbogaconego prezentacją multimedialną został opublikowany (W. Bertman, A. Sokół, *Książka i prasa luterańska w Polsce po 1989 roku*. W: *Dorobek kulturowy ewangelicyzmu w Europie środkowo-wschodniej. Materiały z sesji popularnonaukowej Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego, Bielsko-Biała, 26 listopada 2011 r.* Katowice 2012, s. 35-56)

²⁶ *Bibliografia książki cieszyńskiej 1999–2001*. Oprac. M. Szelong, Cieszyn 2002

²⁷ Pojęcie „kultura książki” zaczęło funkcjonować w obrębie europejskiej literatury bibliologicznej na początku XX w., upowszechniło się po II wojnie światowej, natomiast w Polsce pojawiło się w latach 70-tych. Rozważania teoretyczne na ten temat podjął w swych pracach K. Migoń: *Nauka o książce. Zarys problematyki*. Warszawa 1984, s. 217-220; tenże, *O przedmiocie badań współczesnej bibliologii*. „Konspekt” 2004, nr 19, s.

Zasadniczym tematem pracy jest działalność wydawnicza Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego²⁸ oraz podmiotów z nim związanych lub wyrastających z tradycji luterńskiej, po 1989 roku. Wybór ten wynika ze szczególnej roli, jaką Kościół ten odegrał w historii i kulturze Polski oraz jego znaczącej pozycji wśród współczesnych wyznań protestanckich. Można podkreślić, że:

- Kościół Ewangelicko-Augsburski jest obecnie najliczniejszą protestancką grupą wyznaniową²⁹
- Kościół ten jest najstarszym spośród wyznań protestanckich i (wraz z Kościołem Ewangelicko-Reformowanym) jest bezpośrednim spadkobiercą XVI-wiecznego ruchu reformacyjnego w Polsce
- polscy luteranie³⁰ wnieśli znaczący wkład w rozwój języka polskiego i literatury, zwłaszcza poprzez kolejne wydania Biblii w języku polskim, postylle, kancjonały, katechizmy, a także liczne prace językoznawcze i leksykograficzne (m.in. Macieja Dobrackiego, Samuela B. Lindego, Jerzego S. Bandtkiego)³¹
- luteranie prowadzą obecnie najszerszą, spośród grup protestanckich, działalność wydawniczą.

Realizacja tego zadania wymagała rozpoznania systemu funkcjonowania książki ewangelickiej na terenie państwa polskiego w brany pod uwagę okresie. Należało zebrać wiedzę na temat oficyn funkcjonujących w środowisku luterńskim, a także obiegu książki w obszarze specjalistycznych księgarń czy punktów parafialnych z dostępem do publikacji oraz innych możliwości rozpowszechniania literatury w niewielkiej liczbie społeczności wyznaniowej. Szczegółowy plan zagadnień badawczych obejmuje:

1. Organizację luterńskiego ruchu wydawniczego po 1989 r.;

27-29. Zobacz także prace: M. Kocójowa, *Badania kultury książki na przykładzie Krakowa XIX i XX wieku*. „Studia o Książce” (T. 17) 1988, s. 218-245; J. Konieczna, *Kultura książki polskiej w Łodzi przemysłowej (1820-1918)*. Łódź 2005; M. Kalczyńska, *Kultura książki polskiej w Niemczech. Instytucje twórców, produkcji, upowszechniania, promocji i obiegu w ostatnim dwudziestoleciu XX wieku*, Katowice 2004

²⁸ Historycznie określenia *ewangelicki* i *protestancki* były używane zamiennie. Współcześnie mianem *ewangelickie* określa się jedynie tradycyjne wyznania protestanckie, które zachowały ten przymiotnik w swojej nazwie: Kościół Ewangelicko-Reformowany, Kościół Ewangelicko-Methodystyczny oraz Kościół Ewangelicko-Augsburski, inne natomiast grupy wyznaniowe mianem *ewangelikalne*.

²⁹ Strony internetowe Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w 2014 r. podały liczbę ok. 80 000 zarejestrowanych członków, przy czym po 1989 r. przynależność do Kościoła deklarowało ok. 90 tys. osób, co wiązało się m.in. z ujawnianiem wyznania dopiero w demokratycznym państwie.

³⁰ Określenia: *luteranie* lub *kościół luterński* pochodzą od nazwiska twórcy tego wyznania Marcina Lutra (niem. Martin Luther 1483-1546), który w 1517 roku zaprotestował przeciwko nadużyciom Kościoła.

2. Powstanie i działalność oficyn wydawniczych oraz innych podmiotów funkcjonujących w środowisku ewangelickim po 1989 r.;
3. Przedstawienie repertuaru wydawniczego polskiej książki ewangelickiej po 1989 r. wraz z jego szczegółową analizą;
4. Omówienie systemu rozpowszechniania książki ewangelickiej w Polsce (księgarnie, sprzedaż parafialna, biblioteki, reklama);
5. Charakterystykę odbiorców książki ewangelickiej i realizowanych przez nią funkcji w warunkach swobód demokratycznych w Polsce po 1989 r.

Należy przy tym zaznaczyć, że całe spektrum zagadnień związanych z funkcjonowaniem bibliotek, choć są one istotnym aspektem kultury książki, nie mogło znaleźć odzwierciedlenia w strukturze dysertacji. Zostało uwzględnione tylko w tym aspekcie, który dotyczy dystrybucji publikacji, czyli jako jeden z kanałów rozpowszechniania książki. Szczegółowe przedstawienie organizacji i funkcjonowania bibliotek ewangelickich, w tym ich wizerunku po 1989 r., może stać się w przyszłości tematem odrębnej pracy badawczej.

Na potrzeby pracy przyjęto następującą definicję książki: *Zespół treści psychicznych utrwalonych w tekście, elementów materialnych oraz funkcji społecznej, polegającej na oddziaływaniu tych treści na życie umysłowe i społeczne*³². Zebrany materiał rozpatrywano przyjmując centralną dla współczesnych badań bibliologicznych kategorię „kultura książki”, dzięki której można przedstawić wszystkie procesy związane z powstawaniem, rozpowszechnianiem i recepcją książek na tle innych zjawisk kulturowych. Według Krzysztofa Migonia taka dyrektywa badawcza *daje szansę pełnego i pogłębionego opisu fenomenu książki jako wytworu i narzędzia kultury, objęcia całego światowego dziedzictwa książkowego w jego różnorodnych przejawach i funkcjach*³³. Zatem współczesne badania nad książką, zgodnie z przyjętą definicją, akcentującą jej oddziaływanie społeczne, zgodnie także z podkreślanym przez badacza podejściem do książki jako fenomenu kultury, zapewniają możliwość włączenia jej problematyki w kontekst zagadnień historycznych, komunikacyjnych, kulturowych, religijnych – charakterystycznych dla danego czasu, terytorium i zbiorowości.

³¹B. Otwinowska, *Udział Reformacji w rozwoju nauki polskiej (filozofia, literatura, historia, językoznawstwo. W: Wkład protestantyzmu do kultury...*, s. 150–199

³² *Encyklopedia wiedzy o książce*, Wrocław [i in.] 1971, s. 1259

³³ K. Migoń, *Kultura książki. Program dla bibliologii i potrzeba dla studiów bibliotekoznawczych. W: Nauka o książce we współczesnym świecie*, Warszawa 2003, s. 17

W aspekcie formalnym termin „książka” oznacza w pracy dokument piśmienniczy, wielostronicowy, o charakterze trwałym. Wzięto pod uwagę wydawnictwa zwarte, w większości zaopatrzone przez wydawcę w numer ISBN³⁴, chociaż nie zawsze obejmują one wymagane (w definicji) 48 stron tekstu. Nie uwzględniono czasopism, broszur, kartek, map oraz różnych innych materiałów reklamowych.

Ostateczna struktura pracy i zawartość treściowa poszczególnych rozdziałów wynikają z przyjętych założeń metodologicznych i merytorycznych. Materiał badawczy poddano analizie zgodnie z przyjętą w bibliologii triadą: produkcja – obieg – recepcja. Zagadnienie produkcji uwzględnia w pracy ukształtowanie się ewangelickiego ruchu wydawniczego w warunkach swobód demokratycznych po 1989 r., w tym działalność oficjalnych wydawnictw kościelnych, oficyn i innych podmiotów oraz repertuar wydawniczy całego środowiska luterńskiego. Drugi człon triady – obieg – obejmuje różne sposoby rozpowszechniania wydawnictw, zarówno tradycyjne (księgarnie, biblioteki), jak i nowoczesne – wykorzystujące Internet, a także specyficzne dla omawianej grupy wyznaniowej (m.in. sprzedaż parafialna). Ostatni element: recepcja – przedstawia charakterystykę czytelnictwa literatury konfesyjnej, ukazaną w oparciu o spostrzeżenia zebrane w trakcie badań.

Zjawisko produkcji wydawniczej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego oraz związanych z nim podmiotów rozpatrywane jest w obrębie granic państwa polskiego, na terenie którego Kościół ten funkcjonuje obecnie w ramach sześciu diecezji (Rozdz. I.3). Niewielka liczebnie grupa wyznawców skupiona jest przede wszystkim na południu Polski, w diecezjach cieszyńskiej i katowickiej, co powoduje, że większość inicjatyw wydawniczych, które charakteryzuje niniejsza praca, terytorialnie związana jest z wymienionymi diecezjami. Mimo to autorka przedstawia temat całościowo, pokazując działalność środowiska luterńskiego we wszystkich sześciu diecezjach luterńskich. Praca nie uwzględnia publikacji naukowych wydawanych przez Chrześcijańską Akademię Teologiczną w Warszawie, gdyż inne są uwarunkowania obiegu książki naukowej oraz jej funkcje³⁵. Uwzględniono natomiast opracowania naukowe i popularnonaukowe stanowiące część badanego repertuaru wydawniczego – publikacje, które weszły zarówno do luterńskiego, jak i ogólnego obiegu czytelniczego, stanowiąc ważny zbiór prac prezentujący dziedzictwo i tradycje omawianej wspólnoty wyznaniowej.

³⁴ Nieliczne wydawnictwa, przede wszystkim pochodzące z wczesnych lat 90., głównie o charakterze okolicznościowym, nie uwzględniają numeru ISBN, zostały jednak ujęte ze względu na ich znaczenie historyczne

Jeśli chodzi o przyjętą w pracy granicę czasową – wiąże się ona ze zmianami polityczno-ustrojowymi w Polsce po 1989 roku, które zdecydowały o wprowadzeniu swobód demokratycznych, w tym zagwarantowały wolność sumienia i wyznania oraz zniosły ustawę o cenzurze. Dzięki temu Kościoły i inne związki wyznaniowe uzyskały prawo do prowadzenia samodzielnej działalności wydawniczej. Otworzyło to przed nimi nowe możliwości uczestnictwa w kulturze i zaowocowało rozkwitem różnorodnej działalności wydawniczej. Na tle tych zmian i tendencji również Kościół Ewangelicko-Augsburski podjął wielostronną aktywność kulturalną, w tym wydawniczą. Można przy tym dodać, że współczesna produkcja wydawnicza Kościoła jest nawiązaniem do bogatych tradycji wydawniczych środowiska ewangelickiego, szczególnie żywych w XIX w. oraz rozwijających się do 1939 r. Zjawisko współczesnej luterńskiej aktywności wydawniczej omówione zostanie w pracy do roku 2013 (w zakresie dorobku wydawniczego). Podlega ono ciągłemu oglądowi autorki, w tym także w trakcie pisania dysertacji, co pozwala na wzbogacenie formułowanych wniosków w zakresie dystrybucji oraz reklamy w perspektywie czasowej sięgającej października 2014 r.

Najbardziej owocne dla badań nad kulturą książki ewangelickiej po 1989 r. wydaje się ujęcie komunikacyjne: wydawcy (nadawcy komunikatu) – repertuar wydawniczy (komunikat) – odbiorcy (czytelnicy)³⁶. Jak pisze Karol Głombiowski *jest obieg komunikacyjny układem funkcjonalnym, którego celem jest zaspokojenie aktualnych potrzeb kulturalnych zbiorowości i kształtowanie nowych, tak, aby wraz z innymi środkami przyczyniły się do zapewnienia trwałości i dalszego rozwoju systemu, w którym zbiorowość żyje*³⁷. Całościowa analiza badanego zjawiska w ujęciu społecznej komunikacji ma wyjaśnić następujące problemy badawcze: **w jakim stopniu współczesną kulturę książki ewangelickiej kształtuje tradycja (ze wskazaniem na istotne cechy wyrastające z tej tradycji)? Jakie są charakterystyczne cechy współczesnego repertuaru wydawniczego oraz jaką rolę spełniają wydawnictwa ewangelickie w diasporalnej wspólnotce kulturowo-wyznaniowej? W jaki sposób funkcjonują one w kulturze ogólnopolskiej?** Tak sformułowane problemy badawcze pozwalają na postawienie tezy: **środowisko ewangelickie tworzy współcześnie „własną” swoistą kulturę książki, co uwidacznia się na wszystkich etapach jej obiegu** (firmy wydawnicze, repertuar, kanały dystrybucji, narzędzia i drogi

³⁵ Książka naukowa stanowi część ogólnego obiegu publikacji naukowych i wymaga odrębnego kontekstu interpretacyjnego, przy czym piśmiennictwo o tematyce ewangelickiej powstające w ramach działalności uczelni wyższej należałoby badać w kontekście całej działalności naukowej ChAT-u.

³⁶ K. Głombiowski, *Książka w procesie komunikacji społecznej*, Wrocław, Warszawa 1980

³⁷ Tamże, s. 15

promocji, środowiska czytelnicze). Celem dysertacji będzie więc uzasadnienie powyższego stwierdzenia, przy uwzględnieniu także całego spektrum zjawisk związanych z ogólnopolską kulturą książki po 1989 r.

Źródła i metody. Materiał badawczy stanowią książki powstałe po 1989 r. w środowisku luterańskim, na podstawie których przygotowano załączoną bibliografię (za lata 1989-2013). Książki pochodziły w większości ze zbiorów Biblioteki Śląskiej, z księgozbioru parafii ewangelickiej w Katowicach oraz kolekcji własnej. Wydawnictwa w zdecydowanej większości zostały przejrane z autopsji w celu ustalenia różnych form udziału podmiotów ewangelickich w ich powstaniu oraz w celu zakwalifikowania poszczególnych prac do wyodrębnionych typów piśmiennictwa. Do rozpoznania oficyn i osób uczestniczących w ewangelickim ruchu wydawniczym po 1989 r. wykorzystano różne źródła, w tym nieliczne tradycyjne: sprawozdania, statuty, oferty wydawnicze, materiały reklamowe prezentowane w czasopismach ewangelickich (w „Zwiastunie Ewangelickim”, periodyku „Słowo i Myśl”, „Ewangeliku”), biuletyny parafialne i inne prace o charakterze okolicznościowym. Spośród internetowych źródeł wykorzystano w tym celu katalogi biblioteczne, strony wydawnictw, towarzystw (Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego)³⁸, parafii, diecezji, ewangelickie fora internetowe oraz oficjalną stronę Kościoła (www.luteranie.pl), jak też strony księgarń internetowych (w tym „Augustany” i wydawnictwa „Warto”). Zebrane **materiały poddano badaniu metodą analizy dokumentacji.**

Zarówno źródła tradycyjne, jak i internetowe, wykorzystano także do przygotowania bibliografii książki ewangelickiej. Należy zaznaczyć, że dołączona bibliografia wymagała dokładnej penetracji różnorodnych katalogów bibliotecznych³⁹. Nie zawsze niskonakładowe lokalne wydawnictwa są rejestrowane przez bibliografię narodową, nie wszystkie trafiają do bibliotek dysponujących prawem do egzemplarza obowiązkowego⁴⁰; jak wykazała obserwacja, czasem piśmiennictwo o charakterze okolicznościowym funkcjonuje tylko wśród niewielkiego kręgu odbiorców danej konfesji, nie wkraczając do szerszego obiegu czytelniczego. Stąd tak ważny okazał się wgląd do katalogów bibliotecznych w różnych regionach Polski, celem odnalezienia wszelkich inicjatyw wydawniczych. Dodać można, że opracowywanie bibliografii książki ewangelickiej przez autorkę, dzięki powyższym

³⁸ Ogólnopolskie stowarzyszenie społeczno-kulturalnym skupiające członków różnych Kościołów ewangelickich, działające przede wszystkim w oparciu o Kościół Ewangelicko-Augsburski.

³⁹ Wykorzystano katalogi: Biblioteki Śląskiej, Biblioteki Narodowej, Książnicy Cieszyńskiej, katalogi bibliotek wojewódzkich, uniwersyteckich, niektórych bibliotek miejskich (m.in. w Gdańsku, Słupsku, Wrocławiu), a także katalog „Biblioteki dla Każdego” funkcjonującej przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Skoczowie

spostrzeżeniom, pozwoliło na częściowe uzupełnienie zbiorów Biblioteki Śląskiej poprzez odszukanie i zakup brakujących tytułów.

Ważnym źródłem do uzyskania wiedzy na temat wydawnictw i oficyn, tematyki powstającego piśmiennictwa oraz sposobów rozpowszechniania książki ewangelickiej była również korespondencja prowadzona z osobami zajmującymi się działalnością wydawniczą (księża, członkowie PTEw, prywatni wydawcy, autorzy, redaktorzy). Miała ona przede wszystkim charakter elektroniczny, a posłużyła m.in. do zweryfikowania zasadności włączenia niektórych pozycji do kręgu kultury luterkańskiej, odtworzenia genezy powstania oficyn wydawniczych, określenia roli szczególnie aktywnych na polu wydawniczym członków Kościoła oraz recepcji literatury religijnej w parafiach⁴¹.

Ze względu na specyfikę funkcjonowania społeczności ewangelickiej w Polsce (diasporalny charakter, tradycje wyznaniowe) dotarcie do ważnych informacji niejednokrotnie możliwe było tylko poprzez przeprowadzenie wywiadów z osobami zaangażowanymi w aktywność wydawniczą. W pracy wykorzystano wiedzę uzyskaną w trakcie wywiadów z księżmi (m.in. biskupem Tadeuszem Szurmanem, bp. Rudolfem Bażanowskim, ks. Henrykiem Czemborem), redaktorami, członkami PTEw oraz innymi działaczami środowiska ewangelickiego. Wiedza ta posłużyła w dużej mierze do omówienia, jak powstały i działają oficyny zainicjowane przez parafie („Głos Życia”, „Ewangelik Pszczyński”, „Luteranin”) oraz okazała się ważna przy charakterystyce innych poczynąń wydawniczych z udziałem prywatnych wydawców (np. „Didache”, „Interfon”) i szczególnie aktywnych członków Kościoła. Zbieranie materiałów do niniejszej pracy pozwoliło skonstatować, że w licznie małej społeczności luterkańskiej większość decyzji, planów, ustaleń zapada bez pisemnych potwierdzeń czy protokołów, bezpośrednio pomiędzy autorami, redaktorami i innymi decyzyjnymi osobami. W związku z tym autorka mogła jedynie sporadycznie powoływać się na pisemne dokumenty związane z aktywnością wydawniczą luteran w Polsce za ostatnie dwadzieścia lat. Brak systematycznej dokumentacji w omawianym temacie starano się zrekomensować wykorzystaniem korespondencji (elektronicznej) oraz wywiadów.

Celem przedstawienia działalności wydawnictw kościelnych „Augustany” i „Warto” wykorzystano wywiady z redaktorami naczelnymi (ks. Jerzym Belowem, Bożeną Giemzą) oraz informacje prasowe i internetowe. Nie uzyskano dostępu do dokumentacji czy sprawozdawczości pisemnej „Augustany”, natomiast posłużono się sprawozdaniami

⁴⁰ Potwierdzają to doświadczenia Biblioteki Śląskiej, dysponującej prawem do egzemplarza obowiązkowego

⁴¹ Korespondencja prowadzona była przez autorkę począwszy od 2009 r. Wiele cennych informacji przekazał dr Jan Szturc (prezes katowickiego Oddziału PTEw do 2011 r.) oraz Bożena Giemza (redaktor naczelna Wydawnictwa „Warto”), księża i inne osoby.

wydawnictwa „Warto”, które są uwzględnione w Raportach CME, prezentowanych na stronie Centrum Misji i Ewangelizacji w Dzięgielowie. Są one jednak dosyć ogólne i nie obejmują całego badanego okresu. Trudności związane z gromadzeniem dokumentacji tłumaczą szczupłość uwzględnianych w pracy tradycyjnych materiałów źródłowych. Wskazują jednocześnie na specyfikę badanego środowiska, które z jednej strony podejmuje aktywność w mediach społecznościowych oraz w publicznej przestrzeni kulturalnej, z drugiej jednak realizuje model pewnej izolacji i zamknięcia. Optymistycznie można zauważyć, że wiele ważnych informacji o ewangelickim ruchu wydawniczym przekazali m.in. szczególnie aktywni i zaangażowani członkowie Kościoła (Jan Szturc, Jadwiga A. Badura, Bogusław Tondera, Władysław Sosna), a także wymieniany już biskup diecezji katowickiej i proboszcz parafii w Katowicach ks. Tadeusz Szurman (1954-2014).

Cenną wiedzę do opracowania zebranego materiału uzyskano ponadto dzięki uczestnictwu w różnego rodzaju wydarzeniach kulturalno-religijnych, jak np. spotkania PTEw⁴², fora ewangeliczne⁴³, promocje książek, sesje i konferencje organizowane w środowisku ewangelickim, Tygodnie Ewangelizacyjne w Dzięgielowie⁴⁴. Udział w wymienionych formach aktywności kulturalnej omawianego środowiska pozwolił usystematyzować informacje na temat autorów, repertuaru wydawniczego, sposobów rozpowszechniania i reklamowania wydawnictw ewangelickich w Polsce, a także okazał się ważny przy formułowaniu wniosków na temat recepcji literatury religijnej w społeczności luterkańskiej i funkcji książki ewangelickiej. Temu samemu celowi posłużyły wizyty w parafiach na terenie diecezji katowickiej, cieszyńskiej, warszawskiej, warmińsko-mazurskiej⁴⁵, wywiady z księżmi tychże parafii oraz analiza parafialnych stron internetowych.

Ważnych informacji źródłowych dostarczyła również prasa ewangelicka, w tym kościelny organ prasowy „Zwiastun Ewangelicki”, „Słowo i Myśl”, jak też inne tytuły („Ewangelik” 2003-2008; „Ewangelik Pszczyński” 1992-1999; „Kartki Mazurskie” 1999 >). Wymienione czasopisma są ważną skarbnicą wiedzy na temat środowiska luterkańskiego, jego

⁴² Autorka uczestniczyła w spotkaniach katowickiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego, odbywających się przy parafii ewangelickiej w Katowicach, w trakcie których miały miejsce promocje książek, spotkania z autorami, prelekcje i wykłady.

⁴³ Forum Ewangeliczne to coroczne spotkania współwyznawców, podczas których poruszane są zagadnienia istotne dla środowiska ewangelickiego. Odbywają się od 1994 r. przy parafiach ewangelickich w różnych miastach Polski. Autorka uczestniczyła w XVII Forum w Warszawie (2011 „Ewangelicy w świecie przemian. Religia – polityka – media”) oraz XIX-tym w Koszalinie (2013 „Przyszłość Kościoła – Kościół przyszłości”).

⁴⁴ Są to kilkudniowe spotkania ewangelizacyjne, organizowane przez Centrum Misji i Ewangelizacji Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego; główną częścią ich programu są wykłady ewangelizacyjne wygłaszane przez polskich duszpasterzy, jak i przez zagranicznych misjonarzy.

⁴⁵ W wybranych parafiach (Katowice, Zabrze, Mikołów, Pszczyna, Kraków, Ustroń, Wisła-Czarne, Bielsko-Biała, Istebna, Warszawa, Koszalin, Olsztyn) autorka miała okazję zapoznać się z ofertą wydawnictwa do sprzedaży oraz innymi formami promocji parafialnej literatury.

formacji religijnej, obyczajowości oraz różnych aspektów funkcjonowania w warunkach diaspory w odmiennym wyznaniowo społeczeństwie. Zostało to wykorzystane w pracy przy prezentacji poszczególnych zagadnień, jak również pozwoliło wesprzeć końcowe wnioski dotyczące roli książki religijnej w środowisku luteranckim. Temu samemu celowi posłużyła również znajomość „Myśli Protestanckiej” (1997-2004)⁴⁶, ukazującej się w Katowicach, na łamach której toczyła się ważna wewnętrznie dyskusja na temat oblicza i roli polskiego ewangelicyzmu we współczesnej Polsce. Znajomość zagadnień poruszanych przez prasę ewangelicką pozwoliła spojrzeć na działalność wydawniczą w kontekście zadań i programu realizowanego zarówno przez oficjalne instytucje kościelne, jak i przez szczególnie aktywne środowisko działaczy świeckich, zaangażowanych w przyszłość własnego wyznania. Można przy tym wymienić cykl wywiadów z działaczami, zamieszczonych w katowickim „Ewangeliku”⁴⁷, przeprowadzonych przez redaktora naczelnego pisma Jana Szturca⁴⁸. Okazały się one przydatne przy charakterystyce ruchu wydawniczego, jak i zaprezentowaniu aktywności osób pełniących ważne społecznie role w środowisku. Wymienione czasopisma były również źródłem wiedzy na temat reklamy prasowej oraz autorów ewangelickich lub związanych z tradycją luterancką.

W pracy wykorzystano opracowania i źródła dotyczące okresu po 1989 roku w dziejach Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego oraz społeczności ewangelickiej⁴⁹, jak również najnowsze opracowania uwzględniające charakterystykę kulturową polskiego ewangelicyzmu⁵⁰. Przydatne były także omówienia najnowszej historii wybranych parafii⁵¹.

Ważnym źródłem wiedzy na temat funkcjonowania społeczności luteranckiej po 1989 roku oraz jej działalności kulturalnej były strony internetowe: oficjalna strona Kościoła

⁴⁶ Niezależny kwartalnik społeczno-kulturalny, założony przez grupę działaczy różnych wyznań protestanckich, formalnie wydawany przez Fundację Kultury Chrześcijańskiej w Katowicach; redaktorem naczelnym był w latach 1997-2001 dr Jan Szturc, w latach 2001-2004 obecny prof. ChAT-u Tadeusz J. Zieliński. Z pismem współpracowali m.in. wykładowcy ChAT, historycy (m.in. prof. Janusz Małek) oraz członkowie katowickiej parafii (m.in. prof. Grażyna Szewczyk); własny wkład na łamach pisma pozostawił także bp Tadeusz Szurman.

⁴⁷ Kwartalnik Diecezji Katowickiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP

⁴⁸ Wydane także w postaci książki: J. Szturc, *Rozmowy z ewangelikami początku wieku*. Rozmówcy A. Bieta [et al.], Katowice 2008.

⁴⁹ *Świadectwo wiary i życia. Kościół luterancki w Polsce wczoraj i dziś*. Red. J. Below, M. Legendź, Bielsko-Biała, 2004; J. Szturc, *Stowarzyszenia społeczno-kulturalne w polskim ewangelicyzmie*, Warszawa, 2006; O. Kiec, *Kościół ewangelicki w Polsce 1980-2008*. W: *Kościół, polityka, historia. Ze studiów nad problemami mniejszości wyznaniowych w Polsce w XX i XXI wieku*. Red. S. Durda, O. Kiec, s. 123–159

⁵⁰ J. Szczepankiewicz-Battek, *Kościół protestancki i ich rola społeczno-kulturowa*, Wrocław 2005; G. Kubica, *Śląskość i protestantyzm. Antropologiczne studia o Śląsku Cieszyńskim*, Kraków 2011

⁵¹ Dzieje parafii ewangelickiej w Krakowie przedstawiono w opracowaniu: *450 lat Reformacji po Wawelem*. Aut. J. Bieniarzówna i in. (Kraków 2008), parafii poznańskiej: J. Domasłowski, *Kościół ewangelicko-augsburski w Poznaniu i w zachodniej Wielkopolsce w latach 1919-2005* (Poznań 2005), parafii radomskiej: J. Kłaczek, *Historia parafii ewangelicko-augsburskiej w Radomiu (1826-2009)*, Toruń 2010; najnowszy okres parafii zabrzańkiej: *Ewangelicy w Zabrze*. Red. A. Korczago, Zabrze 2013.

(Luteranie.pl)⁵², strony diecezji, parafii⁵³, Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego⁵⁴, Centrum Misji i Ewangelizacji⁵⁵, jak też inne serwisy uwzględniające tematykę ewangelicką⁵⁶. W związku z zaistnieniem luteran na kontach facebookowych również ta forma wirtualnej obecności została uwzględniona jako źródło wiadomości o bieżących inicjatywach kulturalno-religijnych w obrębie Kościoła. Korzystano przede wszystkim z konta Kościoła na Facebooku (Kościół Ewangelicko-Augsburski <Luterański>) oraz profili wybranych parafii.

W toku prac badawczych wykorzystano metody stosowane szczególnie w bibliologii. Posłużono się metodą bibliograficzną celem rozpoznania oficyn i innych podmiotów ewangelickich biorących udział w działalności wydawniczej po 1989 roku. Zarówno metoda bibliograficzna, jak i metoda analizy repertuaru wydawniczego pozwoliły na przeprowadzenie selekcji i omówienie tematyki zebranego zbioru książek pod kątem występowania poszczególnych typów piśmiennictwa. Dodatkowo metoda bibliometryczna została uwzględniona przy liczbowej charakterystyce prezentowanych wydawnictw, ukazując proporcje pomiędzy wyróżnionymi grupami tytułów. Przy kompletowaniu bibliografii książki ewangelickiej w Polsce (za okres 1989–2013) przydatna była także metoda biograficzna, dzięki której można było wyjaśnić wątpliwości związane z autorstwem niektórych tytułów.

Aktywność wydawniczą środowiska luterańskiego po 1989 roku obrazuje dołączona mapa Polski, przygotowana przy zastosowaniu metody topograficznej (s.56, rys. 4).

Zebrane materiały źródłowe poddane zostały analizie i krytyce. Dotyczyło to zarówno nielicznej dokumentacji tradycyjnej, jak i źródeł internetowych. Metoda ta wspomogła odtworzenie genezy oficyn wydawniczych oraz specyfiki ich działalności. Metodę analizy i krytyki źródeł zastosowano również przy wykorzystaniu piśmiennictwa i jego omówień. Znaczenie zebranych wywiadów dla prawidłowej prezentacji tematu zostało już wcześniej wymienione. Należy jeszcze raz podkreślić, że metoda wywiadu była bardzo przydatna w odtworzeniu ruchu wydawniczego badanego środowiska oraz celem przedstawienia różnych form rozpowszechniania książki ewangelickiej. Metoda obserwacji, realizowana m. in. poprzez uczestnictwo w wydarzeniach kulturalno-religijnych, pozwoliła uwzględnić w

⁵² www.luteranie.pl

⁵³ Strony parafii, zgrupowane według diecezji, dostępne są za pośrednictwem oficjalnej strony luterańskiej (przypis powyżej). Przydatne okazały się szczególnie strony parafii: w Katowicach, Krakowie, Parafii św. Trójcy w Warszawie, parafii w Bielsku, Cieszynie, Ustroniu, Wiśle, Parafii Ewangelicko-Luterańskiej Opatrzności Bożej we Wrocławiu, parafii Gdańsk-Gdynia-Sopot, parafii w Olsztynie, Lublinie, Łodzi; sporadycznie korzystano także z pozostałych stron parafialnych w poszczególnych diecezjach.

⁵⁴ <http://www.ptew.org.pl/>

⁵⁵ <http://www.cme.org.pl/>

⁵⁶ Portal ekumeniczny: <http://www.ekumenizm.pl/> czy luterańskie forum dyskusyjne: <http://luteranieforum.org>

formułowanych wnioskach szerokie spektrum zjawisk związanych z produkcją, promocją, rozpowszechnianiem, a także częściowo – recepcją książki ewangelickiej po 1989 r.

Struktura rozprawy. Praca składa się z siedmiu rozdziałów. Pierwszy przedstawia Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce, jego historię, jak i współczesny wizerunek społeczności luterńskiej, rozwijającej po 1989 r. różne formy aktywności kulturalnej, medialnej, a także religijnej. Rozdział uwzględnia charakterystykę geografii Kościoła, w tym specyfikę luterńskich diecezji, obejmujących swym zasięgiem kilkudziesięcioletnią grupę wyznawców funkcjonujących w warunkach diaspory. Geografia ta bowiem w znacznej mierze wyznacza zespół uwarunkowań działalności kulturalnej.

Rozdziały II-V dotyczą działalności wydawniczej Kościoła oraz podmiotów z nim związanych, z uwzględnieniem indywidualnej aktywności jego członków. Kolejno przedstawione zostały wydawnictwa kościelne o charakterze oficjalnym („Augustana”, „Warto”), parafialna działalność wydawnicza (oficyny oraz inne inicjatywy wydawnicze), dorobek literaturowy ewangelickich stowarzyszeń (szczególnie cieszyńskiego Oddziału PTEw), jak również prywatne przedsięwzięcia wydawnicze – księży oraz innych osób samodzielnie publikujących ważne dla zachowania luterńskiego dziedzictwa kulturowego druki. Prezentację ewangelickiej aktywności wydawniczej kończy podrozdział omawiający „historyczną książkę naukową”, na którą składają się publikacje autorstwa zawodowych historyków związanych z luterńską społecznością, przedstawiających przeszłość własnego Kościoła w formie uniwersyteckich prac naukowych.

Szósty rozdział zawiera analizę całego repertuaru wydawniczego oferowanego przez luterńskich wydawców, z próbą odtworzenia dynamiki jego rozwoju w poszczególnych dziesięcioleciach, ze wskazaniem także na najczęściej występujące w tym repertuarze typy piśmiennicze. W oparciu o załączoną bibliografię (Bibliografia polskiej książki ewangelickiej 1989-2013) wyszczególnione zostały m.in. prace o tematyce historycznej, rozważania o charakterze biblijno-religijnym, „książka użytkowa” (m.in. katechizmy, agendy), a także wyrastająca z tradycji luterńskiej literatura piękna, grupa publikacji, która może być szczególnie interesująca dla czytelników spoza własnego kręgu wyznaniowego. Celem rozdziału jest ukazanie rozwoju piśmiennictwa branego pod uwagę w badanym okresie.

Siódmy ostatni rozdział poświęcony został zagadnieniom rozpowszechniania, reklamy i promocji luterńskiego dorobku. Przedstawione zostały zarówno tradycyjne formy sprzedaży publikacji (księgarnie ewangelickie), w tym charakterystyczne dla tej grupy wyznaniowej (m.in. kościelne stoiska z literaturą), jak i internetowa dystrybucja książek o

tematyce ewangelickiej (także w ogólnopolskich sklepach internetowych). W rozdziale uwzględnione zostały zagadnienia reklamy wydawnictw – na łamach czasopism oraz z wykorzystaniem dostępnych obecnie kanałów medialnych (audycje radiowe, serwisy internetowe, blogi, Facebook). Ostatni podrozdział przedstawia różne formy spotkań promocyjnych z udziałem autorów (organizowanych w parafiach, instytucjach kultury, bibliotekach), odgrywających szczególną rolę w społeczności diasporalnej. Autorka stara się pokazać szerokie spektrum dystrybucji prezentowanej literatury, promowanej we własnym środowisku wyznaniowym (także podlegającej bezpłatnemu przekazywaniu wiernym), jak też celem jest omówienie rozpowszechniania publikacji ewangelickich poza kręgiem odbiorców luterańskich, z wykorzystaniem przede wszystkim wirtualnych możliwości reklamy książki.

W zakończeniu przedstawiono wnioski dotyczące recepcji luterańskiego dorobku wydawniczego. Starano się scharakteryzować odbiorców współczesnej literatury konfesyjnej – czytelników „luterańskich”, jak też – zjawisko pozawyznaniowego czytelnictwa zaproponowanej oferty religijnej. Zebrano również w sposób syntetyczny wnioski stanowiące odpowiedzi na postawione we wstępie pytania badawcze, określając tym samym rolę i znaczenie publikacji wyznaniowych dla wspólnoty luterańskiej oraz dla wszystkich czytelników aktywnych w ogólnopolskim odbiorze książki religijnej.

ROZDZIAŁ I
KOŚCIÓŁ EWANGELICKO-AUGSBURSKI W POLSCE

Celem rozdziału jest przedstawienie wizerunku Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce, zarówno w ujęciu historycznym, jak i współczesnym. Rys historyczny ukazuje przede wszystkim losy rodzimych wyznawców luteranizmu, którzy z racji uwarunkowań dziejowych, w tym także niemieckich korzeni wyznawanej religii, z poświęceniem trwali przy wierze swoich przodków. W zachowaniu wiary zawsze wielką rolę odgrywała książka, przede wszystkim Biblia, z czasem – tradycja czytania pism religijnych oraz ukształtowana kultura czytelnicza i własne ośrodki wydawnicze. W pierwszym podrozdziale zwrócono uwagę zarówno na trudne momenty, jak i chlubne karty w dziejach wyznawców luteranizmu, obecnie spadkobierców pięciu kościołów luterzańskich funkcjonujących na ziemiach polskich do 1945 r. W warunkach zaistniałej po 1989 r. demokracji Kościół ewangelicki, podobnie jak inne Kościoły mniejszościowe, rozpoczął nowy rozdział w swojej historii rozwijając różne formy aktywności religijno-kulturalnej, przełamującej czasy PRL-owskiej izolacji i ograniczeń wynikających z reguł socjalistycznego państwa. Pokazanie tego nowego oblicza społeczności luterńskiej również jest celem niniejszego rozdziału, wraz z ukazaniem luterńskiej obecności w mediach i przestrzeni internetowej.

Przedstawiony obraz współczesnego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego kończy charakterystyka geograficzna diecezji, z uwzględnieniem ich historycznych tradycji, w dużej mierze decydujących o obecnej aktywności kulturalnej.

I.1 Kościół Ewangelicko-Augsburski – spadkobierca kościołów luterzańskich

Okres Reformacji. Współczesny Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce nawiązuje do tradycji XVI-wiecznej Reformacji, zapoczątkowanej wystąpieniem ks. dra Marcina Lutra (31 października 1517 roku). Hasła odnowy religijnej, głoszone także przez najbliższego współpracownika Lutra – Jana Filipa Melanchtona¹, szybko dotarły na ziemię polskie, gdzie znalazły oddźwięk przede wszystkim w dużych miastach, wśród

¹ Jan Filip Melanchton (właśc. Philipp Schwartzerd 1497-1560) – współtwórca reformacji, profesor uniwersytetu w Wittenberdze, autor m. in. *Wyznania augsburskiego* (1930), *Obrony Wyznania Augsburskiego* (1931). Zob.: D. Bruncz, „Dowiesz się wszystkich tajemnic...” – 450 rocznica śmierci Filipa Melanchtona, „Zwiastun Ewangelicki” (dalej będzie używany skrót ZE) 2010, nr 4, s. 8-11

mieszczanstwa niemieckiego (Wrocław², Poznań, Gdańsk, Toruń, Kraków³), jak również wśród znaczących rodów szlacheckich. Fiasko XVI-wiecznej polskiej adaptacji luteranizmu na szerszą skalę przypisać można z jednej strony nikłemu zainteresowaniu społecznemu nowymi ideami, brakiem przystosowania zachodniej myśli reformacyjnej do rodzimych warunków oraz szlacheckim *status quo*, polegającym na uwzględnianiu jedynie pragmatycznych korzyści wynikających z luteranizmu (zniesienie przywilejów kościelnych, postulaty sekularyzacji, zmiany sądownictwa, odnowa szkolnictwa), bez głębszej identyfikacji zainteresowanych z religijnymi poglądami⁴. Rozproszone w poszczególnych dzielnicach zbory łączyła jedynie lokalna jedność wyznaniowa, która nie doprowadziła do wykształcenia się jednolitej organizacji kościelnej.

Inaczej potoczyły się losy luteranizmu na terenach obecnych Mazur⁵ oraz Śląska Cieszyńskiego. Sekularyzacja Zakonu Krzyżackiego przeprowadzona przez Albrechta Hohenzollerna w 1525 r. doprowadziła do powstania pierwszego w świecie krajowego Kościoła ewangelickiego, który zorganizowany został na podstawie *Ordynacji Kościelnej* (zwanej *Porządkiem kościelnym*) oraz *Agendy* (czyli *Artykułów o ceremoniach*), szczegółowo określających organizację parafii oraz obowiązki wiernych⁶. Zgodnie z postulatami reformacyjnymi ludności zamieszkującej Prusy Książęce zapewniano możliwość wykonywania praktyk religijnych w ich własnych językach (litewskim, polskim, niemieckim). Ważną rolę w krzewieniu nowej wiary miała odgrywać książka religijna, powstająca w królewieckich drukarniach, w tym przekłady Biblii, katechizmy, kancjonały, postylle⁷. System wizytacji kościelnych praktykowany w państwie pruskim stał na straży przestrzegania zasad wiary luteranckiej. Kształtująca się w ciągu wieków, przeważnie w obrębie środowisk wiejskich, specyficzna religijność mazurska przetrwała do XX w.

² H. Dominik, *Reformacja we Wrocławiu*, „Kalendarz Ewangelicki” (dalej będzie używany skrót KE) 1983, s. 243-248

³ J. Bieniarzówna, *Pierwsze stulecie zboru pod Wawelem. W: 450 lat reformacji pod Wawelem*, Kraków 2008, s. 9-53

⁴ J. T. Maciuszko, *Kościół luterancki w Polsce od XVI do XX wieku*. W: *Świadectwo wiary i życia*, Bielsko-Biała 2004, s. 57-58; J. Małek, *Wewnętrzne przyczyny regresu Reformacji w Polsce*, „Myśl Protestancka” (dalej będzie używany skrót MP) 2002, nr 2, s. 26-34

⁵ Nazwa „Mazury” utrwaliła się w XIX w. dla określenia południowej części Prus Wschodnich (wcześniej Prus Książęcych), „Mazurami” zaczęto określać pruskich Polaków zamieszkujących te tereny, którzy posługiwali się językiem polskim, ze względu na znaczną jego archaiczność uznanym za język mazurski (G. Jasiński, *Mazurzy w drugiej połowie XIX wieku*, Olsztyn 1994, s. 23-25).

⁶ J. Małek, *Zarys dziejów Kościoła Luteranckiego w Prusach Książęcych (1525-1657), Prusach Brandenburskich (1657-1701) i (Prusach Wschodnich) Królestwa Pruskiego (1701-1817)*. W: *Kościół luterancki na ziemiach polskich (XVI-XX w.)* Red. nauk. J. Kłaczko. T. 1, s. 164-165

⁷ Królewiec był ważnym ośrodkiem drukarstwa, gdzie powstawały polskie druki ewangelickie, zaopatrujące również wyznawców z Korony, wśród nich znalazły się m.in. prace Jana Seklucjana: *Wyznanie wiary Chrześcijańskiej* (1544) oraz pierwszy polski śpiewnik *Pieśni duchowne i nabożne..* (1547) czy *Nowy Testament*

Na ziemiach śląskich hasła reformacyjne zostały adaptowane dosyć szybko, aczkolwiek odmiennie na Dolnym, Górnym oraz Śląsku Cieszyńskim⁸. Przychylność śląskich książąt piastowskich względem nowej wiary z czasem została ugruntowana zasadą pokoju augsburskiego (*cuius regio, cuius religio*), zawartego pomiędzy cesarzem niemieckim a książętami protestanckimi (1555). Zakorzenie się luteranizmu ma ternach księstw dolnośląskich przyczyniło się do rozwoju szkolnictwa, piśmiennictwa i drukarstwa. Ważną rolę odegrały zwłaszcza gimnazja protestanckie we Wrocławiu, Złotorzy, Brzegu, Oleśnicy. W Brzegu i Byczynie do początków XIX wieku drukowano większość polskich książek ewangelickich, zaopatrując nie tylko odbiorców śląskich, ale także luteran Rzeczypospolitej.

Szczególny przebieg miała Reformacja w Księstwie Cieszyńskim, ze względu na jej rodzimy charakter oraz przetrwanie do czasów obecnych. Poglądy Marcina Lutra zakorzeniły się na Ziemi Cieszyńskiej wśród warstwy chłopskiej, prowadząc do ukształtowania nowej świadomości religijnej i usunięcia praktyk niezgodnych z Biblią⁹. Podwaliny pod organizację życia kościelnego zapewnił *Porządek kościelny* (1568) księcia Waclaw III Adam (1524-1579), szczegółowo regulujący obowiązki wiernych¹⁰. Pomimo późniejszych prześladowań i ekspansji wpływów niemieckich¹¹ cieszyńscy ewangelicy przetrwali do czasów współczesnych, w czym dużą rolę odgrywały odprawiane w górach tzw. leśne nabożeństwa. Ważna w pielęgnowaniu zakazanej wiary była również książka religijna, w tym przede wszystkim Biblia, kancjonał Jerzego Trzanowskiego i postylla Samuela Dambrowskiego. Duży wpływ na religijność cieszyńskich luteran wywarł także szerzący się w Kościele pietyzm (ruch odnowy kościoła w duchu mistycznej pobożności prywatnej)¹², który w dużej mierze ukształtował luterską religijność tego regionu. Okres prześladowań zapisał się w zbiorowej pamięci cieszyńskich jako czas bohaterskiego trwania przy wierze, pozostając we wspomnieniach przekazywanych z pokolenia na pokolenie. Sytuacja uległa znacznej

Stanisława Murzynowskiego (1553). Zob.: A. Kawecka-Gryczowa, *Zarys dziejów piśmiennictwa polskiego w Prusach Wschodnich*, Warszawa 1946

⁸ J.T. Maciuszko, *Protestantyzm na Śląsku XVI-XX wiek*. W: *Miejsce i rola Kościoła wrocławskiego w dziejach Śląska*. Pod red. K. Matwijowskiego, Wrocław 2001, s. 195-213; K. Michejda, *Dzieje Kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim (od Reformacji do roku 1909)*. Wyd. 2 W: *Z historii Kościoła ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim*, Katowice 1992, s. 19-27

⁹ M. Uglorz, *Ewangelicy na Śląsku Cieszyńskim*, „*Limites Patriae*” 2004, z. 1, s. 63

¹⁰ A. Wantuła, *Porządek kościelny Waclawa Adama. Początki organizacji Kościoła Ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim*, Warszawa 1937

¹¹ Wraz z przejściem w 1610 r. na katolicyzm księcia cieszyńskiego rozpoczął się okres kontrreformacji oraz dominacja wpływów katolickich Habsburgów. Po śmierci Elżbiety Lukrecji, ostatniej przedstawicielki rodu piastowskiego, Księstwo znalazło się pod panowanie Austrii (1653).

¹² Na temat pietyzmu na Śląsku Cieszyńskim zob.: K. Matwijowski, *Badania nad dziejami pietyzmu na Śląsku*. Wrocław 1993 (Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia 109), s. 45-54; H. Patzelt, *Pietismus v Těšinském Slezsku 1709-1730*, Cieszyn 2010; *Pietyzm na Śląsku Cieszyńskim* [online]: <http://old.luteranie.pl/pl/?D=387> [dostęp 19.09.2013].

poprawie dzięki ugodzie zawartej w Altransztad (1707), na mocy której przyznano protestantom część swobód, w tym prawo do wybudowania sześciu tzw. kościołów „łaski”¹³, spośród których kościół Jezusowy, wzniesiony w Cieszynie, służył całej społeczności ewangelickiej na Ziemi Cieszyńskiej.

Okres kontrreformacji, trwający od połowy XVI do dołowy XVIII wieku, zahamował rozwój luteranizmu na ziemiach polskich, przynosząc zarówno ograniczenia prawne, w tym m.in. odsuwanie wyznawców ewangelicyzmu od sprawowania urzędów publicznych, jak i obyczajowych (np. zniszczenie zboru krakowskiego w 1591 r.), prowadząc do rekatolizacji we wszystkich dzielnicach Rzeczypospolitej.

Ewangelicy w państwie pruskim. Skupiska polskich luteran ulegały stopniowej germanizacji. Obok terenów Mazur w obrębie Królestwa Prus (wcześniej Prus Książęcych) od 1742 r. znalazły się także ziemie śląskie (bez Śląska Cieszyńskiego), prowincja zamieszkała w większości przez ludność luterancką, prześladowaną i przejmowaną po wygaśnięciu piastowskich książąt przez katolickich Habsburgów. W państwie pruskim zapewniono protestantom wolność wyznania, powstające struktury kościelne zostały jednak poddane administracji państwowej, jak również restrykcjom ograniczającym język polski w życiu kościelnym. Wówczas nastąpiło także odrodzenie parafii na Górnym Śląsku¹⁴, wraz z najstarszymi – w Pszczynie i Tarnowskich Górach, przy dużym udziale przybyszów niemieckich, zatrudnianych w różnych gałęziach rozwijającego się w miastach górnośląskich przemysłu. Podobny los spotkał dzielnice zagarnięte przez Prusy w wyniku rozbiorów – Prusy Królewskie (Pomorze Gdańskie) i Wielkopolskę, jak również tereny obecnego Pomorza Zachodniego, które stopniowo weszły w skład ziem pruskich; eliminowanie języka polskiego ze szkolnictwa oraz posługi kościelnej, prowadziło do germanizowania wyznawców luteranizmu w pruskich dzielnicach.

Na początku XIX w. nastąpiły ponadto zmiany organizacyjne w Kościele pruskim; w 1817 r. w 300 rocznicę wystąpienia Lutra, Fryderyk Wilhelm III Hohenzollern doprowadził do unii Kościoła luteranckiego z Kościołem Ewangelicko-Reformowanym, w wyniku czego powstał Ewangelicki Kościół Unijny (zwanych też Ewangelickim Kościołem Unii Staropruskiej)¹⁵. Grupa niezadowolonych wiernych, akcentująca czystość nauki luteranckiej,

¹³ Kościoły „łaski” powstały w Żaganiu, Kozuchowie, Jeleniej Górze, Kamiennej Górze, Miliczu i Cieszynie. Pierwsze dwa uległy zniszczeniu, pozostałe (bez Cieszyna) po II wojnie światowej zostały przejęte przez katolików. zob. cykl artykułów: *Jubileusz kościołów łaski*, ZE 2009, nr-y od 6 do 11.

¹⁴ J. Szturc, *Kościół ewangelicki w aglomeracji katowickiej. Zarys dziejów*, KE 1994, s. 237-240; G. Szewczyk, J. Szturc, *Luteranie w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym*, Katowice, 1995

¹⁵ Zasadnicza różnica pomiędzy luteranami a reformowanymi (kalwinistami) dotyczyła interpretacji Komunii, traktowanej przez ewangelików reformowanych tylko w sferze symboliki. Unia pozostała jedynie

utworzyła ruch sprzeciwu, który w 1845 r. zorganizował się formalnie w Ewangelicko-Luterski Kościół w Prusach, z siedzibą we Wrocławiu.

Pod zaborem rosyjskim. Wraz z rozbiorami społeczności luterzańskie zostały włączone w struktury kościelne państw zaborczych. Nastąpiło wówczas odrodzenie protestantyzmu na ziemiach polskich wskutek wzmożonego osadnictwa niemieckiego, popieranego zarówno przez Prusy, Austrię, jak i władze carskiej Rosji. Dzięki imigrantom, przybywającym w poszukiwaniu lepszego życia, powstało wiele nowych parafii, zwłaszcza na terenie Królestwa Polskiego¹⁶, w tym m.in. został zapoczątkowany rozwój niemieckiej społeczności ewangelickiej w Łodzi¹⁷. Należy zaznaczyć, że wielu przybyszów, zwłaszcza członków parafii warszawskiej, ulegało szybkiej polonizacji, o czym świadczył m.in. udział ewangelików w powstaniach listopadowym i styczniowym¹⁸, jak też wzrost znaczenia wielu luterzańskich rodzin stołecznych. Kościół Ewangelicko-Augsburski w Królestwie za zgodą władz carskich uzyskał prawne podstawy organizacyjne (1849); na jego czele stanął kilkusobowy Konsystorz¹⁹, z generalnym superintendentem odpowiedzialnym za sprawy religijne. Władze carskie sprzyjały rozwojowi społeczności ewangelickich na ziemiach polskich, co prowadziło do znacznego wzrostu liczby członków Kościoła²⁰. Ważną rolę w dziejach warszawskiego zboru, jak i polskiego ewangelicyzmu, odegrał ks. Leopold M. Otto (1819-1882)²¹, uważany za duchowego ojca XIX-wiecznego polskiego protestantyzmu. Wyrazem wzrostu znaczenia polskich ewangelików było uwieńczenie starań ks. Otto w zakresie powołania polskiego czasopisma („Zwiastuna Ewangelicznego”)²². Kontynuatorem

administracyjnym połączeniem obu wyznań, chociaż w zamierzeniu miała prowadzić do doktrynalnej jedności obu konfesji (J. T. Maciuszko, *Protestantyzm na Śląsku...*, s. 203).

¹⁶ T. Stegner, *Luteranie na terenie Królestwa Polskiego, „ziem zabranych” i Galicji w latach 1795-1918*. W: *Kościół luterński na ziemiach...* T. 2, s. 7-14, 32

¹⁷ *Przeszłość przyszłości. Zarys dziejów Luteranizmu w Łodzi i regionie*. Red. B. Milerski, K. Woźniak, Łódź 1998

¹⁸ E. Szulc, *Warszawscy ewangelicy w powstaniu listopadowym*, KE 1989, s. 238-245; Tenże, *Protestanci warszawscy wobec powstania 1863 roku*, KE 1972, s. 241-243

¹⁹ Konsystorz to władza administracyjna w kościele protestanckim, składająca się z osób świeckich i duchownych.

²⁰ W 1849 r. w Królestwie Polskim było 260 tys. luteran, w 1897 r. już 415 tys., z czego do narodowości polskiej przyznawało się 31 174 wiernych (T. Stegner, *Luteranie na terenie Królestwa...*, s. 40, 93).

²¹ Ks. Leopold Marcin Otto (1819-1882) – duchowny ewangelicki, działacz narodowy; od 1849 r. pastor parafii warszawskiej, poza okresem sprawowania funkcji proboszcza parafii cieszyńskiej (1866-1875) kierował warszawskim zborom do końca życia, udzielając się także jako wydawca „Zwiastuna Ewangelicznego”, publicysta i inicjator wielu przedsięwzięć społeczno-kulturalnych na rzecz ewangelików i całej społeczności stolicy. Za zaangażowanie w trakcie powstania styczniowego był osadzony w cytadeli warszawskiej. (J. Szturc, *Ewangelicy w Polsce. Słownik biograficzny XVI-XX w. Bielsko-Biała* 1998, s. 229-230).

²² Najstarsze, ukazujące się do dziś czasopismo ewangelickie, w latach 1863-1882 redagowane przez ks. L. Otto, wznowione i kontynuowane przez ks. J. Burschego w latach 1898-1914, reaktywowane jako „Strażnica Ewangeliczna” w 1946 r. Od 2000 r. ukazuje się pod nazwą „Zwiastun Ewangelicki” (zob.: *150 lat „Zwiastuna Ewangelickiego” – daty i fakty*, KE 2013, s. 138-146).

jego idei został ks. Juliusz Bursche (1862-1942)²³, od 1904 r. generalny superintendent Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Królestwie. Jak pisze T. Stegner ... *powstała głównie w Warszawie świadoma grupa Polaków-ewangelików, złożona z kręgów inteligenckich i burżuazyjnych, odgrywająca znaczną rolę w życiu gospodarczym, kulturalnym kraju. Jej ideowi przywódcy, tacy jak pastory Otto czy Bursche usiłowali znaleźć miejsce dla polskich protestantów w społeczeństwie polskim, a w swoich dalekosiężnych planach zakładali powstanie polskiego narodowego Kościoła ewangelickiego, który by przyciągnął do protestantyzmu ludność polsko-katolicką*²⁴. Należy również podkreślić, że ks. L. Otto, ks. J. Bursche oraz inni pastory, zwłaszcza parafii stołecznej, stali się pionierami polskiego piśmiennictwa ewangelickiego w zaborze rosyjskim. Poza sztandarowym „Zwiastunem Ewangelicznym”, ukazywały się również książki i inne publikacje ich autorstwa, w tym zbiory kazań, modlitw oraz prace poświęcone historii zborów i chrześcijaństwa²⁵.

Pod panowanie austriackim. W monarchii austriackiej szczególnie rozwijała się polska społeczność luterańska na Ziemi Cieszyńskiej oraz nieliczne skupiska wyznawców na terenie Małopolski, gdzie większe znaczenie odegrały parafia w Krakowie²⁶ oraz w Lublinie²⁷. Dzięki cesarskiemu patentowi tolerancyjnemu (1782) sytuacja luteran uległa poprawie, w tym zezwolono na budowę domów modlitwy, co dało początek nowym parafiom (m.in. w Wiśle, Ustroniu, Goleszowie), prowadząc także do odrodzenia ewangelicyzmu w regionie. Ostateczne równouprawnienie wyznań w cesarstwie austriackim zapewnił patent protestancki (1861). Wprowadzone zmiany umożliwiły rozwój szkolnictwa ewangelickiego,

²³ Ks. Juliusz Bursche (1862-1942) – pastor warszawskiej parafii ewangelicko-augsburskiej, od 1904 r. generalny superintendent Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Królestwie Polskim, od 1937 r. również biskup Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Prowadził wielostronną działalność na rzecz umocnienia polskiego ewangelicyzmu, m.in. wspierając akcję plebiscytową na Mazurach oraz podejmując wiele inicjatyw na rzecz integracji wiernych. Zainicjował utworzenie Wydziału Teologii Ewangelickiej na Uniwersytecie Warszawskim (1921); autor prac z zakresu historii ewangelicyzmu oraz kontynuator „Zwiastuna Ewangelicznego” (1898-1914). Aresztowany przez gestapo został zesłany do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen-Oranienburgu. Zmarł w szpitalu więziennym w Berlinie 20 lutego 1942 r. (J. Szturc, *Ewangelicy w Polsce...*, s. 41-42); na temat warszawskiego pastora pisali m.in.: E. Alabrudzińska, *Juliusz Bursche (1862-1942). Zwierzchnik Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Polsce. Biografia*, Toruń 2010; T. Stegner, *Ks. Biskup Juliusz Bursche jako kontynuator idei pastora Leopolda Otto*. W: *Biskup Juliusz Bursche*. Pod red. R. Czyż i D. Szczyпки, Wisła 2012, s. 7-17

²⁴ T. Stegner, *Luteranie na terenie Królestwa...*, s. 97

²⁵ Na temat publikacji obu pastorów oraz innych tytułów zob.: Tenże, *Bóg, protestantyzm, Polska. Biografia pastora Leopolda Marcina Otto (1819-1882)*, Gdańsk 2000, s. 55-56, 89, w tym wykaz prac ks. L. Otto: s. 227-228.

²⁶ Krakowscy ewangelicy wyznania augsburskiego i reformowanego utworzyli jeden zbor, którego siedzibą stał kościół św. Marcina (przekazany przez władze miasta w 1863 r.), który służy parafii do dzisiaj. Na temat historii zboru zob.: *450 lat reformacji pod Wawelem...*; A. Godfrejów-Tarnogórska, *Śladami ewangelików krakowskich* [online]: strona parafii krakowskiej: <http://www.krakow.luteranie.pl/historia/sladam-ewangelikow-krakowskich/> [dostęp 20.09.2013]

w tym powstało pierwsze ewangelickie teologiczne gimnazjum w Cieszynie (1813), kształcąca młodzież ewangelicką z całego cesarstwa. Zaczęła ukazywać się literatura wyznaniowa – kazania, historie biblijne, śpiewniki, przekłady katechizmu Marcina Lutra, jak również popularny *Kancjonał* ks. Jerzego Heczki²⁸. Polscy luteranie z terenów byłego Księstwa Cieszyńskiego pełnili ważną rolę w XIX-wiecznych procesach odrodzenia narodowego, co znacznie uległo wzmocnieniu w trakcie pobytu warszawskiego pastora ks. Leopolda Otto, który przewodniczył cieszyńskiej parafii w latach 1866-1875 (po wygraniu wyborów na proboszcza tamtejszej parafii)²⁹. Ks. Otto uważał, że cieszyńscy luteranie powinni odegrać ważną rolę w państwie polskim prowadząc do utworzenia polskiego narodowego Kościoła ewangelickiego, który przyciągnąłby rzesze katolików; dzięki luteranizmowi społeczeństwo polskie miało dołączyć do cywilizacyjnie rozwiniętych społeczeństw protestanckich³⁰. Warszawski duszpasterz skupił wokół siebie miejscowych działaczy i mobilizował cieszyńskich luteran do połączenia własnej konfesji z obroną polskiego interesu narodowego. Kontynuatorem idei ks. Otto był ks. Franciszek Michejda³¹, pastor z Nawsia (na Zaolziu), dzięki któremu powstało m.in. Towarzystwo Ewangelickie Oświaty Ludowej w Cieszynie (1881), zajmujące się również wydawaniem książek³² i rozprowadzaniem ich wśród czytelników. Można przy tym podkreślić, że ks. Fr. Michejda wywarł duży wpływ na rozwój polskiego życia narodowego na Śląsku Cieszyńskim. Aż do I wojny światowej cieszyńscy luteranie umacniali poczucie polskości korzystając z względnej tolerancji wielowyznaniowego Cesarstwa Austro-Węgierskiego.

Kościół ewangelickie (lutrański i kalwiński) w monarchii austriackiej podlegały centralnemu Konsystorzowi, zatwierdzanemu przez cesarza. Doprowadziło to do ukonstytuowania się Kościoła Ewangelickiego Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, kierowanego przez Naczelną Radę Kościelną w Wiedniu. Lutrańskie zbory cieszyńskie

²⁷ G. Michalska, *Dzieje parafii ewangelicko-augsburskiej w Lublinie z uwzględnieniem działalności w Piaskach Luterańskich*. W: *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Lublinie. Historia – tradycja – współczesność*. Pod red. D. Chwastka, Lublin 2007, s. 27-40

²⁸ Rozwój piśmiennictwa w tym okresie został omówiony przez Renatę Czyż (zob. s. 7, przyp. 13).

²⁹ O pobycie ks. L. Otto na Śląsku Cieszyńskim zob.: T. Stegner, *Bóg, protestantyzm...*, s. 81-96.

³⁰ Tamże, s. 113-114

³¹ Ks. Franciszek Michejda (1848-1921) – po odbytych studiach teologicznych w Berlinie, Lipsku i Jenie, został ordynowany na duchownego w 1871 r. Od 1874 r. do końca życia był pastorem w Nawsiu na Zaolziu, gdzie prowadził wszechstronną działalność społeczno- narodową. Po odzyskaniu niepodległości powołany na seniora Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na Śląsku Cieszyńskim. Inicjator wielu towarzystw i organizacji, w tym Towarzystwa Ewangelickiego Oświaty Ludowej (1881). Autor prac dotyczących historii ewangelicyzmu na Śląsku. Uchodził za znakomitego kaznodzieję, oddanego sprawie niepodległości państwa polskiego. (J. Szturc, *Ewangelicy w Polsce...*, s. 195-196); zob.: *O większą sprawę; ks. Franciszek Michejda (1848-1921)*. Red. E. Maszewska, B. Michejda-Pinno, J. Michejda, Katowice 2003; L. Michejda, *Pracować dla społeczeństwa obywatelskiego – działalność wielebnego z Nawsia*, ZE 2010, nr 6, s. 10-11

³² M. Uglorz, *Ewangelicy na Śląsku...*, s. 71-72; K. Michejda, *Dzieje Kościoła ewangelickiego...*, s. 171-172

tworzyły w jego obrębie seniorat śląski, obejmujący około 100 tys. wiernych, w tym 69 tys. Polaków³³.

Mazurzy w państwie pruskim. Ziemie polskie znajdujące się w obrębie państwa pruskiego (Wielkopolska, Pomorze Gdańskie, prowincje śląskie oraz Mazury) podlegały polityce germanizacyjnej nasilonej zwłaszcza w okresie wzrostu niemieckiego nacjonalizmu w zjednoczonej Rzeszy Niemieckiej. Zarówno osiedlanie się niemieckich urzędników, robotników, żołnierzy, jak i stopniowe eliminowanie języka polskiego ze szkolnictwa i kościoła, prowadziły do uszczuplania enklaw rodzimych wyznawców konfesji augsburskiej, funkcjonujących w ramach pruskiego Kościoła Unijnego. Kościół ten miał za zadanie umacniać poczucie jedności narodowej wśród swoich członków poprzez ukazywanie wyższości kulturowej narodu niemieckiego, prowadząc tym samym do asymilacji odmiennych grup narodowościowych. Spośród polskojęzycznych wyznawców luteranizmu w państwie pruskim najliczniejszą grupę stanowili Mazurzy³⁴, pielęgnujący własną tzw. religijność mazurską (język polski, ewangelicka wiara, lokalne obyczaje religijne)³⁵. Polszczyzna była dla Mazurów głównie językiem modlitwy i wychowania religijnego dzieci, mimo więc wprowadzania ograniczeń urzędowych ewangelicy mazurscy trwali przy własnej odmianie języka polskiego w jego religijnym wymiarze, w czym dużą rolę odgrywała książka, przede wszystkim Biblia, często wznawiany mazurski śpiewnik Jerzego Wasiańskiego³⁶ oraz postylle, zwłaszcza popularna, podobnie jak w cieszyńskim, Postylla ks. Samuela Dambrowskiego („Dambrowka”). Celem zatrzymania Mazurów przy ewangelickiej wierze w dalszym ciągu drukowano w Królewcu polskojęzyczne wydawnictwa religijne, w tym tłumaczenia dzieł niemieckich, utwory związane z tradycją pietystyczną oraz prace współczesnych pastorów z terenów Mazur³⁷. W XIX w. powstały także rodzime inicjatywy, wydawcą książek religijnych był drukarz z Pizy Antoni Gąsiorowski (1821-1878)³⁸, własną

³³ E. Szyszlak, *Kościół luteranski na Śląsku Cieszyńskim w latach 1781-1945*. W: *Kościół luteranski na ziemiach...* T. 2, s. 264

³⁴ Poza Mazurami na Dolnym Śląsku w 1820 r. mieszkało ok. 50 tys. polskojęzycznych ewangelików (J. Maciuszko, *Protestantyzm na Śląsku...*, s. 204), na południu Wielkopolski żyła niewielka 12 tysięczna grupa wyznawców polskiego pochodzenia. Na temat polskich luteran w wielkopolskim Kościele Ewangelicko-Unijnym zob.: O. Kiec, *Protestantyzm w Poznańskim 1815-1914*, Warszawa 2001, s. 128-168.

³⁵ Jednym z charakterystycznych obyczajów mazurskich była tzw. jutrznia (poranna uroczystość w pierwszy dzień Bożego Narodzenia), zob.: K. Małek, *Jutrznia mazurska na gody i inne widowiska*, Olsztyn 1980; o mazurskich zwyczajach religijnych także: G. Jasiński, *Kościół ewangelicki na Mazurach w XIX w.*, Olsztyn 2003, s. 243-255; K. Rej, *Pobożność Mazurów*, „Ewangelik Pszczyński” 2000, nr 1-2, s. 28.

³⁶ *Nowo Wydany Kancjonał Pruski Zawierający w sobie Wybór Pieśni Starych i Nowych...* (Królewiec 1741), zredagowany przez nidzickiego proboszcza J. Wasiańskiego, miał ponad 40 wydań (zob.: G. Jasiński, op.cit., s. 280-283).

³⁷ Tamże, s. 294-300

³⁸ Wł. Chojnacki, *Wydawnictwo i drukarnia Antoniego Gąsiorowskiego*, „Rocznik Olsztyński” (2) 1959, s. 47-80

literaturę wydawały aktywne w wielu miastach mazurskich wspólnoty gromadkarskie³⁹. Przywiązanie polskiej ludności do rodzimego języka eliminowały kolejne zarządzenia administracji pruskiej wprowadzające niemiecki do liturgii kościelnej, szkolnictwa, w tym przygotowań confirmacyjnych, co prowadziło do postępującej germanizacji Mazurów. Jeszcze w 1912 r. w prowincji wschodniopruskiej funkcjonowało ponad 400 parafii ewangelickich, zamieszkiwanych w znacznym stopniu przez ludność polskojęzyczną⁴⁰.

W II Rzeczypospolitej. Po zakończeniu I wojny światowej kościoły ewangelickie z terenów państw zaborczych zmuszone zostały do zorganizowania się w niepodległym państwie polskim. Z powodu znacznego udziału wiernych narodowości niemieckiej oraz różnych tradycji konfesyjnych nie doszło do powstania jednego Kościoła ewangelickiego, jednocześnie poza granicami II Rzeczypospolitej pozostawali wyznawcy z Dolnego Śląska, Pomorza Zachodniego, jak również w wyniku przeprowadzonych plebiscytów – członkowie Kościołów ewangelickich z parafii górnośląskich oraz Mazur. W okresie władzy nazistów w Rzeszy nastąpiła ostateczna asymilacja Mazurów w społeczeństwie niemieckim, w czym znaczny udział odegrały organizacje hitlerowskie pozyskujące zwłaszcza młodzież, jak też restrykcyjne posunięcia eliminujące ostatecznie mowę polską z życia kościelnego.

Największym działającym na terenie całego państwa polskiego był Kościół Ewangelicko-Augsburski, wywodzący się z Królestwa Polskiego (Kongresówki), który poza terenami byłego zaboru rosyjskiego objął opieką także parafie Śląska Cieszyńskiego oraz zbór krakowski. Parafie cieszyńskie (wraz z zaolziańskimi) utworzyły Seniorat Śląski, podległy władzom kościelnym w Warszawie. W zborze krakowskim doszło do podziału, w 1922 r. grupa polskich wiernych opowiedziała się za przynależnością do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, niemieccy członkowie zboru nie zaakceptowali tej decyzji pozostając w dotychczasowych strukturach kościelnych⁴¹. Kościół rozszerzył swoją działalność także na tereny byłego zaboru pruskiego zakładając m.in. polskie parafie w Poznaniu, Bydgoszczy, Grudziądzu. Zwierzchnikiem ewangelików augsburskich w okresie międzywojennym był piastujący tę funkcję od 1904 r. ks. Juliusz Bursche, popierany przez większość polskich pastorów swego Kościoła, jak również cieszący się autorytetem wśród politycznych sfer rządowych, czego wyrazem był udział w polskiej delegacji na konferencji pokojowej w

³⁹ G. Jasiński, op. cit., s. 313, 317

⁴⁰ Tamże, s. 29

⁴¹ K. B. Kubisz, *Szkice z dziejów trzeciego zboru krakowskiego*. W: *450 lat Reformacji...*, s. 79-81

Paryżu⁴². Dużym ciosem dla realizowanej przez niego idei silnego polskiego Kościoła ewangelickiego była utrata w 1920 r. części Śląska Cieszyńskiego na rzecz Czechosłowacji, gdzie pozostało 15 zborów polskich wraz z ponad 50 tysiącami wiernych (przy Polsce pozostało 10 zborów). Pomimo tego osłabienia Kościół podejmował wiele inicjatyw na rzecz skonsolidowania wyznawców w różnych dzielnicach Polski. Ważną rolę w tym zakresie odgrywała prasa ewangelicka, która rozwijała się przede wszystkim w Cieszynie i Warszawie. Obok posiadającego długą tradycję „Zwiastuna Ewangelicznego” wychodziły m.in.: stołeczny „Głos Ewangelicki”, cieszyński „Poseł Ewangelicki” czy „Ewangelik Górnos Śląski”. W wymienionych ośrodkach ukazywały się także inne publikacje, w tym prace pastorów dotyczące historii protestantyzmu, biblistyki, teologii oraz katechizmy, zbiory kazań i podręczniki religii⁴³. Pomimo polonizowania się wyznawców z okręgu warszawskiego oraz rodzimej społeczności ewangelików cieszyńskich Kościół Ewangelicko-Augsburski aż do II wojny światowej przeżywał wewnętrzne problemy na tle polsko-niemieckich konfliktów wśród wiernych.

Poza Kościołem Ewangelicko-Augsburskim w II Rzeczypospolitej ukonstytuowały się dwa Kościoły wyrastające z tradycji pruskiego ewangelicyzmu: Ewangelicki Kościół Unijny, obejmujący Wielkopolskę i Pomorze Gdańskie oraz Ewangelicki Kościół Unijny na Polskim Górnym Śląsku⁴⁴. W obu przewagę mieli wierni niemieckiego pochodzenia⁴⁵, co skutkowało akcentowaniem ich niemieckiego charakteru. Kościoły unijne, zwłaszcza górnośląski, zapewniały wiernym posługę w obu językach, zatrzymując dzięki temu w obrębie niemieckiej kultury także polskojęzycznych wyznawców. Nie ustrzegło to przed konfliktami narodowościowymi w obrębie struktur kościelnych i parafialnych. W górnośląskich parafiach ewangelicy cieszyńscy starali się nadać Kościołowi polski charakter, co prowadziło do polsko-niemieckich nieporozumień wśród współwyznawców na tle różnych interesów narodowych. Z kolei w całym okresie międzywojennym księża niemieccy również prowadzili wielostronną działalność mającą na celu wzmocnienie narodowej tożsamości swoich

⁴² Ks. J. Bursche miał przedstawić sytuację polskich ewangelików na konferencji pokojowej w Paryżu. Mimo niekorzystnego dla Polski werdyktu w sprawie Mazur i Śląska podejmował wiele działań na rzecz akcji plebiscytowej wśród Mazurów (W. Gastpary, *Biskup Bursche i sprawa polska*, Warszawa 1972).

⁴³ Piśmiennictwo to zostało odnotowane w bibliografii opracowanej przez Jana Szerudę (zob. s. 7).

⁴⁴ H. Czembor, *Ewangelicki Kościół Unijny na Polskim Górnym Śląsku (1922-1939)*, Katowice 1993; J. Kłaczkow, *Ewangelickie Kościoły unijne w Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1921-1939*. W: *Kościoły luterzańskie...* T. 3, s. 50-71.

⁴⁵ Wśród niemieckich członków Kościołów unijnych na południu Wielkopolski utrzymywała się w dalszym ciągu kilkunastotysięczna grupa polskich wiernych, na polskim Górnym Śląsku na ogólną liczbę ok. 29 tys. ewangelików, w zależności od źródeł podawano, że Polacy stanowią od 55 do 80% wyznawców (E. Alabrudzińska, *Protestantyzm w Polsce...*, s. 80-81, 84-85).

wiernych, czemu służyło m.in. pielęgnowanie niemieckiego szkolnictwa ewangelickiego, rozwój stowarzyszeń młodzieżowych oraz własnej prasy kościelnej.

W II Rzeczypospolitej kontynuowały swą działalność – Kościół Ewangelicko-Luterański (staroluterański) oraz Ewangelicki Kościół Augsburskiego i Helweckiego Wyznania, skupiające także głównie wyznawców niemieckich. Staroluteranie (kilkutysięczna społeczność), byli aktywni na terenie województwa poznańskiego i pomorskiego (z parafiami w Bydgoszczy, Poznaniu, Toruniu), tworząc samodzielny Kościół po utracie związków z pozostałymi we Wrocławiu władzami zwierzchnimi. Natomiast Ewangelicki Kościół Augsburskiego i Helweckiego Wyznania obejmował członków obu konfesji (augsburskiej i kalwińskiej), z terenów m.in. województwa krakowskiego⁴⁶, ale bez grupy wiernych parafii krakowskiej (s. 30). Funkcjonujący w ramach federacji wyznaniowej Kościół zapewniał swoim członkom posługę w trzech językach (niemieckim, polskim i ukraińskim), w tym nielicznej, żyjącej w dużym rozproszeniu grupie Polaków⁴⁷. Jak pisze Elżbieta Alabrudzińska, przywódcy Kościoła nie identyfikowali się z polityką narodowościową prowadzoną przez inne Kościoły ewangelickie, unikając akcentów politycznych w swej działalności duszpasterskiej⁴⁸.

Kościół unijne i luterańskie, funkcjonujące w II Rzeczypospolitej, obejmowały w przeważającej części wyznawców niemieckiego pochodzenia, co było powodem starcia polsko-niemieckich interesów narodowych w obrębie struktur parafialnych i kościelnych. Ale też wszystkie Kościoły zetknęły się z XX-wiecznymi zmianami cywilizacyjnymi (sekularyzacja, rozwój przemysłu, miast, zmiany obyczajowe), co zapoczątkowało nowe formy pracy kościelnej i pozakościelnej, w tym rozwój szkolnictwa ewangelickiego i edukacji religijnej (szkółki niedzielne, kursy confirmacyjne), powstawanie organizacji i stowarzyszeń młodzieżowych, ośrodków pomocy charytatywnej, w tym szpitali, sierocińców, diakonatów.

W czasie II wojny światowej. Wybuch II wojny światowej zburzył status Kościołów z 1939 r. Na okupowanym terenie państwa polskiego zostały one podporządkowane władzom hitlerowskim⁴⁹. Przez cały okres okupacyjny administracja niemiecka dążyła do nadania Kościołom niemieckiego charakteru, co wiązało się z ostrymi represjami wobec polskich wiernych, w tym eliminowaniem polskich parafii i usuwaniem z nich polskich

⁴⁶ Obejmował swym zasięgiem także województwo lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie, które wchodziły w skład II Rzeczypospolitej (tamże, s. 82).

⁴⁷ W liczbie ok. 33 tys. wiernych (1934 r.) było ok. 3 tys. Polaków oraz ok. 3 tys. wyznawców narodowości ukraińskiej (tamże).

⁴⁸ Tamże, s. 300

duchownych ewangelickich. Szczególnym ciosem dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego było aresztowanie i śmierć wielu księży, w tym zwierzchnika ks. J. Burschego⁵⁰. Polskie parafie poniosły ogromne straty, zarówno w liczbie wiernych, jak też w zakresie stanu majątkowego; zwłaszcza dotyczyło to najliczniejszej parafii warszawskiej, która od XVIII w. odgrywała ważną rolę w stolicy oraz w dziejach polskiego protestantyzmu. Warszawska świątynia ewangelików (kościół Św. Trójcy) spłonęła już 16 września 1939 r., w związku z czym nabożeństwa w okresie okupacji odbywały się w różnych miejscach, m.in. w kościele ewangelików reformowanych⁵¹. Można przy tym zaznaczyć, że uprzywilejowana pozycja niemieckojęzycznych wiernych pod rządami okupacyjnymi sprzyjała utrwalaniu stereotypu ewangelika-Niemca oraz katolika-Polaka.

W Polsce po 1945 r. Po zakończeniu działań wojennych w granicach państwa polskiego znalazło się ponad 200 tys. ewangelików z pięciu przedwojennych Kościołów wyrastających z tradycji luterańskiej. Jedynym działającym, zaakceptowanym przez władze, był Kościół Ewangelicko-Augsburski, który objął opieką wszystkich ewangelików przebywających na terenach polskich. Inne ewangelickie Kościoły ze względu na niemiecki charakter oficjalnie przestały funkcjonować, a ich członkowie stopniowo wyjechali, głównie do Niemiec. Odbudowywanie powojennych struktur Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego jako spadkobiercy odmiennych tradycji kościelnych i narodowościowych przebiegało wśród licznych trudności⁵². Drastycznie spadała liczba wiernych – w latach 70. pozostało około 75 tysięcy osób wyznania ewangelickiego⁵³. Masowe wyjazdy dotyczyły zwłaszcza niemieckojęzycznych wyznawców z Dolnego Śląska i Pomorza⁵⁴ oraz Mazur. Szczególnie tragiczny był los ewangelickiej ludności mazurskiej, nieufnej wobec oficjalnych form działalności Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego oraz traktowanej przez władze polskie

⁴⁹ Zob.: S. Grochowina, *Kościół ewangelickie na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939-1945*. W: *Kościół luterański...* T. 3, s. 141-174; W. Gastpary, *Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych. Część druga 1939-1945*, Warszawa 1981

⁵⁰ J. Kłaczkow, *Biskup Juliusz Bursche – życie, działalność i tragiczna śmierć polskiego patrioty*. W: *Spółeczność ewangelicka Radomia podczas okupacji hitlerowskiej. Studia i materiały*. Red. tenże, Radom 2009, s. 21-28

⁵¹ W 1945 r. podjęto decyzję o odbudowie Kościoła (na podstawie projektu Teodora Burschego), w 1951 r. inwestycja została przejęta przez Ministerstwo Kultury i Sztuki, które zamierzało przeznaczyć obiekt na salę koncertową; w 1956 r. Parafia Św. Trójcy odzyskała kościół, który po całkowitym odremontowaniu 22 czerwca 1958 r. został uroczystie poświęcony (strona internetowa parafii: <http://www.trojca.waw.pl/kim-jestemy-sp-25244/historia-parafii.html?showall=&start=3> [dostęp 03.01.2015]). Zob. D. Bruncz, A. Karska, *Odbudowany z ruin – wieki historii kościoła Świętej Trójcy w Warszawie*. Cz. 2, ZE 2008, nr 11, s. 9-10

⁵² Zob. monografia dotycząca Kościoła w okresie powojennym: J. Kłaczkow, *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945-1975*, Toruń 2010

⁵³ Tamże, s. 103

⁵⁴ Pozostała kilkutyśięczna grupa niemieckich wyznawców skupiona była w tzw. zborach niepolskich, nad którymi Kościół Ewangelicko-Augsburski jedynie sprawował opiekę. Zbory niemieckojęzyczne zostały

jako ludność niemiecka, co doprowadziło do skurczenia się ewangelickiej społeczności na tych terenach z ok. 100 tys. wyznawców w 1945 r. do ok. 5 tys. w diecezji mazurskiej w 1975 r.⁵⁵. Kościół poniósł także olbrzymie straty majątkowe, dotyczyło to zwłaszcza budynków kościelnych przejmowanych przez katolików w pierwszych latach powojennych oraz późniejszych (na terenie całego kraju), w tym latach 70. w związku z pustoszeniem terenów mazurskich⁵⁶. Jak zaznacza Jarosław Kłaczek: *...w działaniach władz gminnych, powiatowych i wojewódzkich dominowało stereotypowe myślenie utożsamiające ewangelicyzm z niemieckością. Sprzyjano więc przejmowaniu kościołów i budynków parafialnych, wychodząc z założenia, że pozyskanie ich przez stronę katolicką będzie sprzyjać polonizacji danego obszaru*⁵⁷. Pomimo niekorzystnych zarządzeń ograniczających stan majątkowy, przy topniejącej liczbie wiernych Kościół prowadził swoją działalność. Funkcjonował na zasadach silnej diaspory, pośród dominacji katolickiego otoczenia i postępującej laicyzacji społeczeństwa. Należy również pamiętać, że Kościoły zmuszone były do prowadzenia działalności zgodnej z oczekiwaniami władz socjalistycznego państwa, które usiłowało w pierwszej kolejności podporządkować swojej polityce niewielkie wspólnoty wyznaniowe⁵⁸. Zwierzchnictwo Kościoła luterańskiego traktowało władzę państwową jako gwaranta pluralizmu konfesyjnego w większościowo katolickim kraju.

Do powojennych osiągnięć ewangelików zalicza się powstanie Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej (1955), kształcącej m.in. teologów luterańskich. Celem ujednoczenia praktyk religijnych w latach 50. opracowano nową *Agendę*⁵⁹, wydano także nowy ogólnopolski śpiewnik (1964). Ważnym przedsięwzięciem polskich luterańskich teologów był udział w tłumaczeniu *Pisma Świętego*, wydanego w 1975 r. i zaakceptowanego przez inne polskie Kościoły protestanckie. Duże znaczenie dla zintegrowania ewangelickiej społeczności miało publikowanie ogólnopolskiego czasopisma („Strażnicy Ewangelicznej”, w 1961 zmienionej na „Zwiastun”). W 1961 r. wydawca „Zwiastuna” stał się jednocześnie wydawnictwem (z siedzibą w Warszawie) publikującym książki religijne, teologiczne, w tym

oficjalnie włączone do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w 1993 r. (J. Szczepankiewicz-Battek, *Kościół protestancki i ich rola społeczno-kulturowa*, Wrocław 2005, s. 88-89).

⁵⁵ Na temat ewangelickiej ludności mazurskiej w powojennej Polsce zob.: J. Kłaczek, *Kościół Ewangelicko-Augsburski...*, s. 345-390; o trudnej pracy duszpasterskiej po wojnie wśród Mazurów pisze również ks. Alfred Jagucki (*Mazurskie dole i niedole. Wspomnienia i refleksje z lat pracy na Mazurach*, Olsztyn 2004).

⁵⁶ J. M. Wojtkowski, *Świątynie ewangelickie przekazane ewangelikom na Warmii i Mazurach w latach 1972-1992*, Olsztyn 2002

⁵⁷ J. Kłaczek, op. cit., s. 288

⁵⁸ R. Michałak, *Miejsce Kościołów protestanckich w polityce wyznaniowej PRL. W: Protestantyzm w Polsce na przestrzeni wieków*. Red. P. Gołdyn, Poznań 2009, s. 95-116

⁵⁹ J. Kłaczek, op. cit., 441-442

niezbędne do pracy kościelnej. W Stolicy powstawała zatem większość publikacji o tematyce szczególnie istotnej dla tożsamości wyznaniowej powojennych luteran.

U progu zmian demokratycznych w Polsce wierni Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego stanowili kilkudziesięcioletnią społeczność wyznaniową, zachowując tradycje ewangelików trwających przez wieki w obrębie Kościołów unijnych (z najliczniejszą grupą na Mazurach). Dzięki rodzimej społeczności cieszyńskich luteran oraz wywodzącej się z byłego Królestwa Polskiego spolszczonej wspólnoty „warszawskiej” Kościół starał się zachować polski charakter i odnaleźć własne miejsce w społeczeństwie polskim. Ważną rolę w realizacji tego programu odgrywała – obok prasy – książka wyznaniowa.

Kształtująca się w społecznościach luteranckich kultura czytelnicza, z czasem – własna kultura książki, była mocno związana z Kościołem i życiem religijnym. Opierała się na najważniejszych księgach, zalecanych i drukowanych w luteranckich ośrodkach (Biblia, postylle, modlitewniki, kalendarze), a jednocześnie była związana z lokalną obyczajowością, zwłaszcza w przypadku cieszyńskiego czy Mazur, gdzie książki religijne decydowały niejednokrotnie o zachowaniu nie tylko tożsamości wyznaniowej, ale i narodowej (we wspólnotach mazurskich stanowiły jedyny łącznik z językiem ojców, dzięki nim chłopcy cieszyńscy uchodzili za świadomych swojej polskości oraz wyjątkowo doceniali wagę wykształcenia). Książka wyznaniowa pomagała trwać przy polskości polskim wiernym pozostającym w obrębie niemieckich Kościołów unijnych oraz cieszyńskim w monarchii austriackiej, by móc pełnić swoją funkcję integracyjną oraz misyjną w czasach II Rzeczypospolitej czy okresie powojennym. Niewątpliwie dopiero we własnym państwie, przy zasadach wolności druku, które nastąpiły po 1918 r., ograniczone ponownie cenzurą polityczną po 1945 r., piśmiennictwo ewangelickie mogło służyć celom religijnym, kształtując jednocześnie luterancką kulturę słowa.

I.2. Kościół i społeczność luterańska w Polsce po 1989 roku

Kościół Ewangelicko-Augsburski w RP. Przemiany polityczne, które nastąpiły w Polsce po 1989 r., zmieniły radykalnie sytuację Kościołów i związków wyznaniowych. Upadek systemu socjalistycznego spowodował, że Kościół Ewangelicko-Augsburski uzyskał całkowitą niezależność od władz państwowych i uwolnienie od wszelkich ingerencji w wewnętrzne sprawy kościelne. Zapewniła to Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania⁶⁰. Dalszym krokiem stabilizującym pozycję Kościoła w demokratycznym państwie było uchwalenie Ustawy z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej, która określa, że *Kościół rządzi się w swoich sprawach wewnętrznych przepisami Zasadniczego Prawa Wewnętrznego, uchwalanego przez Synod Kościoła*⁶¹. Zgodnie z ustawą oraz wcześniejszą tradycją najwyższą władzę Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego stanowi Synod, składający się z duchownych oraz świeckich wiernych. Jego zadaniem jest przede wszystkim obrona praw Kościoła oraz sprawowanie pieczy nad zachowaniem jedności w jego obrębie. Całej społeczności luterańskiej przewodzi biskup, który reprezentuje Kościół również na zewnątrz.

Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce dzieli się na sześć diecezji (podrozdz. 3), w których opiekę duchową nad wiernymi sprawują biskupi diecezjalni wraz z synodami diecezjalnymi. Najmniejszą jednostką organizacyjną Kościoła jest parafia (czasem wraz z filiałami), którą tworzą ochrzczeni członkowie lokalnej społeczności kościelnej. Parafie są samodzielnymi jednostkami, co pozwala im prowadzić własną działalność, w tym także w zakresie inicjatyw kulturalnych czy wydawniczych. Władzę w parafiach sprawują zgromadzenia parafialne⁶², pod przewodnictwem rad parafialnych, przy duchowym i duszpasterskim kierownictwie proboszczów. W 1989 r. Kościół ewangelicki obejmował 120 parafii⁶³. Dzięki zmianom politycznym oraz korzystnym ustawom w latach 90. polscy luteranie odzyskali część swego mienia kościelnego. Wszczęto także wiele inwestycji, w tym

⁶⁰ Dziennik Ustaw 1990, Nr 29, poz. 155

⁶¹ Zasadnicze Prawo Wewnętrzne KEA, które reguluje organizację struktur kościelnych powstało w 1991 r.. Znowelizowana wersja (1996 r.) dostępna jest na oficjalnej stronie Kościoła: <http://www.bik.luteranie.pl/files/Prawo/2014-10-16ZPW.pdf> [dostęp 19.01.2015]

⁶² Zgromadzenie parafialne tworzą dorośli członkowie parafii, którzy są confirmowani i opłacają składkę kościelną; do jego zadań należy m.in. wybór proboszcza.

⁶³ Wykaz parafii zamieszczony jest w „Kalendarzu Ewangelickim”, zob.: KE 1990, s. 232-250.

powstały nowe budynki kościelne (m.in. w Jastrzębiu Zdroju, Poznaniu, Pile) oraz centra parafialne (m.in. w Koszalinie czy Radomiu). Obecnie funkcjonują 134 parafie⁶⁴.

W warunkach swobód demokratycznych Kościoł ewangelicki mógł rozwinąć nowe formy działalności, powołując do życia struktury kościelne, których celem jest integrowanie luterkańskiej społeczności na terenie całego kraju. Powstały m.in. duszpasterstwa dla różnych grup zawodowych oraz wiekowych: duszpasterstwo wojskowe, policji, więzienne, straży pożarnej, młodzieży, akademickie, z których każde posiada swego opiekuna (duszpasterza) koordynującego działalność w skali kraju. Duszpasterstwa prowadzą także swoje strony internetowe⁶⁵. Przedwojenną tradycją może poszczycić się Ewangelickie Duszpasterstwo Wojskowe⁶⁶, powołane ponownie w 1995 r., zapewniające opiekę duchową żołnierzom, pracownikom wojskowym oraz ich rodzinom. Od 2008 r. duszpasterstwo wydaje pismo „Wiara i Mundur”, skierowane nie tylko do ewangelików, ale także do wszystkich zainteresowanych ewangelicyzmem i jego tradycjami. Otwartą działalność prowadzi Ewangelickie Duszpasterstwo Więzienne, które służy opieką duchową osobom przebywającym w aresztach, zakładach karnych, poprawczych i schroniskach dla nieletnich. Jak zaznaczono na stronie internetowej: *kapelani Ewangelickiego Duszpasterstwa Więziennego gotowi są do duszpasterskich posług nie tylko wśród swych współwyznawców, ale względem wszystkich osób przebywających w jednostkach penitencjarnych, bez względu na wyznanie i światopogląd*⁶⁷. Również pozostałe duszpasterstwa prowadzą działalność wykraczającą poza własne środowisko wyznaniowe.

Szczególne znaczenie Kościoł przywiązuje do pracy z dziećmi i młodzieżą. Odbywa się to m.in. za pośrednictwem duszpasterstwa młodzieżowego, które integruje młodych członków Kościoła w ramach różnych wydarzeń religijno-kulturalnych, także za pośrednictwem portalu internetowego (mlodziluteranie.pl). Zajęcia dla dzieci i młodzieży odbywają się w parafiach (lekcje religii, szkółki niedzielne, zespoły młodzieżowe i inne kółka zainteresowań), jak też poza nimi, w tym organizowane są diecezjalne i ogólnopolskie zjazdy młodzieży, tygodnie ewangelizacyjne, obozy wakacyjne, rekolekcje. Wszystkie projekty

⁶⁴ Po 1989 r. powstały parafie: Brenna, Wieszczyta-Kowale, Bładnice, Wisła-Czarne, Wisła-Głębce, Wisła-Jawornik, Wisła-Malinka, Tychy, Piła, Leszno, Białystok, Dziegiełków.

⁶⁵ Wykaz duszpasterstw (z adresami www.) uwzględnia strona internetowa Luteranie.pl: http://www.luteranie.pl/o_naszym_kosciele/duszpasterstwa.html [dostęp 10.12.2013]

⁶⁶ Tradycja Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego sięga 1919 r., gdy powołano duszpasterza dla żołnierzy wyznania ewangelicko-augsburskiego w wojsku polskim (zob.: E. Alabrudzińska, *Protestantyzm w Polsce...*, s. 209-218).

⁶⁷ *O Duszpasterstwie* [online]. Ewangelickie Duszpasterstwo Więzienne: http://www.edwi.pl/?page_id=9 [dostęp 11.12.2013]

Duszpasterstwa Młodzieży służą budowaniu tożsamości wyznaniowej najmłodszych członków Kościoła oraz angażowaniu młodzieży w życie wspólnot parafialnych⁶⁸.

W 1997 r. powstało Centrum Misji i Ewangelizacji Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, z siedzibą w Dzięgielowie, którego misją jest prowadzenie różnorodnych form ewangelizacji we własnej społeczności, z myślą także o wszystkich zainteresowanych. Pomysł powołania struktur ewangelizacyjnych – jak zaznaczył dyrektor CME ks. Grzegorz Giemza⁶⁹ – sięga początku XX w., kiedy na Śląsku Cieszyńskim w obrębie Kościoła miało miejsce duchowe przebudzenie społecznościowe, co doprowadziło do powstania stowarzyszenia (Społeczność Chrześcijańska), służącego religijnej odnowie wiernych. Popierane w okresie powojennym działania misyjno-ewangelizacyjne dopiero w warunkach demokratycznego państwa mogły uzyskać trwałe organizacyjne podstawy – CME wypełniając misyjne zadania Kościoła posiada własną osobowość prawną, co zapewnia jednostce samodzielność w zakresie realizacji podejmowanych projektów. Największym przedsięwzięciem misyjnym CME są Tygodnie Ewangelizacyjne⁷⁰, adresowane do wszystkich, niezależnie od wieku i wyznania, przyciągające corocznie do kilku tysięcy uczestników, w tym przede wszystkim młodzież. Podczas lipcowych ewangelizacji w Dzięgielowie zainteresowani mają możliwość wysłuchania wykładów zagranicznych misjonarzy oraz polskich duszpasterzy, zgodnie tematem przewodnim (np. „Lecz moim szczęściem być blisko Boga” 2013); uczestnicy mogą również wziąć udział w zajęciach, warsztatach, koncertach – dla różnych grup wiekowych. Należałoby zaznaczyć, że dzięgielowska impreza jest przygotowywana przy pomocy wolontariuszy, w większości ludzi młodych, którzy współpracują z Centrum przy różnych ewangelizacyjnych projektach.

Kolejnym ważnym zadaniem Centrum jest współudział w organizowaniu międzynarodowej kampanii ewangelizacyjnej ProChri⁷¹, w ramach której wykłady misjonarzy przekazywane są drogą satelitarną do wielu miejsc w Europie, w tym także do Polski.

⁶⁸ G. Giemza, *Praca ciągła i długotrwała – z działalności Ogólnopolskiego Duszpasterstwa Młodzieży*, KE 2014, s. 102-105

⁶⁹ *Misyjne oblicze Kościoła – rozmowa z ks. Grzegorzem Giemzą o Centrum Misji i Ewangelizacji w Dzięgielowie*. Rozm. M. Legendź, ZE 1998, nr 6, s. 10.

⁷⁰ Tygodnie Ewangelizacyjne odbywają się w Dzięgielowie od 1958 r. i związane są z tradycją kursów ewangelizacyjnych w Bytomiu Miechowicach (1950-1957). Po przeniesieniu na Śląsk Cieszyński ewangelizacja zaczęła gromadzić coraz większe grupy słuchaczy. W 1998 r. opiekę nad organizacją tygodni przejęło CME. Zob.: J. Chwastek, *Fenomen Dzięgielowa. 50-lecie Tygodni Ewangelizacyjnych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego*, MP 2000, nr 2, s. 76-83; I. Holeksa, *Skarb przemienionych serc – 60 lat Tygodni Ewangelizacyjnych*, ZE 2009, nr 15-16, s. 12-13.

⁷¹ Kampania ewangelizacyjna ProChrist jest wspólnym głoszeniem ewangelii przez różne kościoły i zbory chrześcijańskie, w dużej mierze przy udziale ewangelizatorów niemieckich. W 2008 r. po raz pierwszy ProChrist przekazywane było do innych krajów z Polski: z katowickiego Spodka (zob.: M. Legendź, *Zwątpienie, zdziwienie – zbawienie! – ewangelizacja ProChrist*, ZE 2008, nr 8, s. 19-21).

Koordinacją „przekazu” zagranicznych wykładowców do polskich parafii ewangelickich zajmuje się dziegielowska organizacja, umożliwiając grupom słuchaczy, zebranych w określonym czasie i miejscu, odbiór ewangelizacyjnych „lekcji”, także koncertów i innych prezentacji religijnych, które łączą różne kręgi odbiorców w różnych krajach.

Spośród licznych projektów realizowanych w Dziegielowie można ponadto wymienić Szkołę Biblijną (w 2-letnich cyklach nauki), „Noc z Lutrem” (młodzieżowe spotkanie z okazji Pamiątki Reformacji), konferencje dla kobiet, poruszające zagadnienia szczególnie bliskie ich uczestniczkom⁷², prowadzone przez pracowników CME rekolekcje pasyjne czy adwentowe. Od 2004 r. Centrum Misji i Ewangelizacji jest jednocześnie organizacją pożytku publicznego, co znacznie poszerzyło charytatywno-społeczny aspekt działalności ewangelickiej placówki, m.in. o pracę na rzecz dzieci „ulicy” (w Bytomiu) czy prowadzenie Artystycznej Grupy Klaunów, udzielającej się w różnego typu ewangelickich przedsięwzięciach kulturalnych. W strukturach Centrum funkcjonuje również wydawnictwo „Warto”, m.in. wydawca miesięcznika pod takim samym tytułem. Projekty CME prezentowane są na stronie internetowej, w tym także w dostępnych online rocznych Raportach z działalności⁷³.

Kościół ewangelicki zawsze przywiązywał wagę do działalności charytatywnej, określanej służbą diakonijną, której znaczącym przykładem był miechowicki ośrodek pomocy założony w XIX w. przez Ewę von Tiele-Winckler. W 1999 r. powołano do życia Diakonię Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP (nazwaną Diakonią Polską), która prowadzi działalność charytatywną na terenie całego kraju, w tym realizuje projekty na rzecz osób starszych, niepełnosprawnych, dzieci oraz ofiar katastrof. W ramach aktywności diakonijnej przy ewangelickich parafiach funkcjonują domy opieki (m.in. w Bytomiu-Miechowicach, Warszawie, Mikołajkach, Węgrowie) oraz stacje diakonijne wspomagające wszystkich potrzebujących, np. w zakresie udostępniania sprzętu rehabilitacyjnego. Najbardziej znany jest Diakonat Żeński „Eben-Ezer” w Dziegielowie, w którym siostry zwane diakonisami, prowadzą dom opieki dla seniorów⁷⁴. Inne ewangelickie placówki udzielające wszechstronnej pomocy funkcjonują we Wrocławiu (Ewangelickie Centrum Diakonii i Edukacji im. M. Lutra⁷⁵), Ustroniu (Centrum Aktywności Lokalnej), także w Katowicach (Ewangelickie

⁷² Np. „Rodzinne sekrety” (konferencja z 2013 r.); relacje z konferencji zamieszczone są na stronie CME.

⁷³ Raporty CME dostępne są na stronie Centrum: <http://www.cme.org.pl/index.php?D=216> [dostęp 1.03.2014].

⁷⁴ Polski Diakonat Ewangelicki „Eben-Ezer” w Dziegielowie powstał z inicjatywy ks. Karola Kulisza (1873-1940) w 1923 r. Historia Diakonatu przedstawiona jest na stronie internetowej ośrodka: <http://www.diakonat.luteranie.pl/> [dostęp 23.12.2013]. 90-lecie uczczone zostało albumową publikacją *Ewangelia miłości. Diakonat żeński „Eben-Ezer” w Dziegielowie*. Oprac. Helena i Emil Gajdaczowie, Dziegielów 2013.

⁷⁵ *Radość i sens życia – Ewangelickie Centrum Diakonii i Edukacji im. Ks. Marcina Lutra*, ZE 2012, nr 20, s. 26-27

Centrum Diakonijne „Słoneczna Kraina”). Diakonia Kościoła w swej działalności opiera się na etyce chrześcijańskiej, z uwzględnieniem otwartości na różne środowiska i potrzeby społeczne, prowadząc także poradnictwo psychologiczne, prawne, terapeutyczne, zawodowe. Wymienione, jak też inne projekty, prezentowane są na stronie internetowej Diakonii (www.diakonia.org.pl).

Przedstawione nowe formy aktywności Kościoła służą własnej wspólnocie wyznaniowej, ale są także świadectwem misyjnego posłannictwa oraz otwarcia działalności kościelnej na potrzeby różnych grup społecznych, bez względu na przynależność religijną potrzebujących.

Luteranie i ich aktywność kulturalna. Po 1989 r. społeczność luterska mogła reaktywować własne szkolnictwo, nawiązując tym samym do przedwojennych tradycji edukacyjnych⁷⁶. Szkoły powstały z inicjatywy powołanych w tym celu stowarzyszeń⁷⁷, przy czym należy podkreślić, że są one otwarte dla uczniów wszystkich wyznań, a ich konfesyjność objawia się przede wszystkim poprzez propagowany system wartości – chrześcijańskie tradycje i ewangelicki etos. Jako pierwsze utworzone zostały licea ogólnokształcące w Bielsku Białej (1990) i Cieszynie (1993), również w Krakowie (1993) oraz Gliwicach (1995), z czasem ewangelicka oferta edukacyjna została poszerzona o klasy szkół podstawowych oraz gimnazjalnych⁷⁸. Można też zaznaczyć, że ewangelickie placówki rozpoczynały swoją działalność w budynkach należących do parafii, stopniowo rozbudowując swoje siedziby, w tym cieszyński zespół szkół funkcjonuje w budynku, który przed wojną należał do Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie. Na stronie internetowej gliwickich Szkół ETE im. Alberta Schweitzera na temat utworzenia szkoły możemy przeczytać:

Powołane zostało [Liceum Ogólnokształcące] do życia przez Ewangelickie Towarzystwo Edukacyjne, które skupia gliwickich ewangelików, ludzi którzy wierzą, że edukacja dzieci i młodzieży jest kluczem powodzenia nie tylko Państwa, ale i Kościoła⁷⁹

Środowisko ewangelickie zainicjowało także utworzenie Wyższej Szkoły Administracji w Bielsku-Białej (1997), która stopniowo poszerzyła ofertę edukacyjną i stała się zauważalną uczelnią w regionie. Na rzecz młodzieży i ewangelickiego etosu wychowania działa również Luterska Organizacja Sportowa, która od 1996 r. propaguje wśród

⁷⁶ Najbardziej znane były warszawskie szkoły ewangelickie: Gimnazjum im. Mikołaja Reja, założone przez 1907 r. oraz Żeńskie Gimnazjum im. Anny Wazówny (utworzone w 1925 r.).

⁷⁷ Towarzystwo Ewangelickie im. M. Reja (Bielsko-Biała), Towarzystwo Ewangelickie w Cieszynie, Ewangelickie Towarzystwo Edukacyjne w Gliwicach, Fundacja Edukacyjna im. J. S. Bandtkiego (Kraków)

⁷⁸ Zob.: *Więcej niż tylko szkoły – Towarzystwo Szkolne im. Mikołaja Reja w Bielsku-Białej*, ZE 2012, nr 11, s. 25-26; *Ewangelickie szkoły między Wawelem a Rynkiem*, ZE 2012, nr 15, s. 42-43

⁷⁹ *Historia* [online]. Szkoły ETE im. A. Schweitzera: <http://www.szkolyete.pl/index.php/ete/historia-szko-ete> [dostęp 26.12.2013]

młodzieży kulturę fizyczną i pasje turystyczne. Stowarzyszenie kontynuuje sportowe tradycje ewangelickiego wychowania organizując m.in. zimowe i letnie olimpiady młodzieżowe.

W warunkach całkowitych swobód demokratycznych w społeczności polskich ewangelików zainicjowane zostały lub reaktywowane różne formy działań skupiające szczególnie aktywnych członków Kościoła. Swoją aktywność ujawniły stowarzyszenia społeczno-kulturalne, wyrastające z tradycji XIX-wiecznego i przedwojennego ewangelicyzmu⁸⁰. Przede wszystkim bogatą działalnością może poszczycić się Polskie Towarzystwo Ewangelickie (PTEw)⁸¹, które obejmuje wyznawców różnych Kościołów ewangelickich, ale funkcjonuje na bazie Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego; najlicniejsza grupa jego członków to także luteranie. PTEw prowadzi własną działalność wydawniczą (m.in. wydaje periodyk „Słowo i Myśl”), organizuje sesje naukowe, spotkania i inne formy popularyzacji ewangelickiego dziedzictwa historyczno-kulturowego (np. koncerty muzyki ewangelickiej). Poszczególne oddziały Towarzystwa funkcjonują przy parafiach ewangelickich, korzystając zarówno z pomieszczeń parafialnych, jak też z przychylności duszpasterzy dla podejmowanych inicjatyw i realizowanych projektów. Na przestrzeni uwzględnianego w pracy czasu szczególną aktywnością wyróżnia się cieszyński Oddział PTEw, pod kierownictwem Władysława Sosny, jak też w różnych okresach zauważalna była działalność oddziałów: Bielsko-Biała, Cieszyn, Jaworze, Katowice, Kraków, Łódź, Poznań, Sopot, Ustroń, Warszawa. Aktywne oddziały prezentują własne inicjatywy, w tym różne formy organizowanych spotkań, na ogólnej stronie internetowej Towarzystwa (www.ptew.oerg.pl). Należy podkreślić, że PTEw zarówno integruje społeczność ewangelików, jak też upowszechnia poza własnym środowiskiem wiedzę z zakresu polskiego ewangelicyzmu, w tym szerzy zasady tolerancji i pluralizmu wyznaniowego (inicjatywy wydawnicze towarzystwa przedstawione zostaną w Rozdz. IV.1).

Znaczną aktywność rozwinęło Towarzystwo Ewangelickie w Cieszynie (powołane w 1991 r.) – spadkobierca swego przedwojennego poprzednika⁸². Poza zaangażowaniem w uruchomienie i prowadzenie szkół ewangelickich (s. 40), jednym z celów stowarzyszenia jest *pogłębianie badań nad historią reformacji i kościoła ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim*,

⁸⁰ J. Szturc, *Stowarzyszenia społeczne w polskim luteranizmie. Ujęcie historyczne*. W: *Kościół luteranicki...* T. 3, s. 256-288

⁸¹ Polskie Towarzystwo Ewangelickie powstało w 1919 r. w Poznaniu i funkcjonowało do 1939 r. Reaktywowane zostało w 1983 r. jako towarzystwo ogólnopolskie, działające w oparciu o oddziały terenowe, organizujące się w wybranych miastach. Prezesem Zarządu Głównego PTEW od 2002 r. jest Józef Król z parafii w Jaworzu. Zob.: tamże, s. 288-292; J. Romankow, *80-lecie Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego*, MP 2000 nr 3, 85-88; J. Szturc, *Piecza o dziedzictwo ewangelicyzmu – z działalności Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego*, KE 2013, s. 104-106

*gromadzenie materiałów archiwalnych i ich ochrona oraz pamiątek historycznych związanych z historią polskiego ewangelicyzmu*⁸³. Oprócz wyszczególnionych w statucie zamierzeń związanych z dokumentowaniem bogatych tradycji cieszyńskiego luteranizmu, TE uwzględnia w swojej działalności publikowanie literatury (Rozdz. IV.3) oraz inne formy spotkań służących integracji ewangelickiej inteligencji (odczyty, wykłady, prelekcje). W latach 90. Towarzystwo było inicjatorem spotkań, które miały stanowić forum dyskusyjne o przyszłości ewangelickiego szkolnictwa⁸⁴, przekształcone po dwóch latach w ogólnopolskie fora ewangelickie.

Ze względu na historyczne tradycje mazurskiego ewangelicyzmu również tamtejsi działacze utworzyli w 1999 r. własne stowarzyszenie wyznaniowe – Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie (MTE)⁸⁵, funkcjonujące przy parafii ewangelicko-augsburskiej w Olsztynie. Jak pisze jeden z założycieli dr Alfred Czesła: *powstała szansa uratowania tego, co jeszcze zostało z mazurskiej tożsamości, a także autoprezentacji środowiska*⁸⁶. MTE w miarę możliwości inicjowało różne przedsięwzięcia zmierzające do integracji ewangelickiego środowiska na Warmii i Mazurach, ze szczególnym zamiarem dokumentowania i ochrony dziedzictwa tamtejszej bogatej kultury ewangelickiej. Pod kierownictwem wieloletniego prezesa Erwina Kruka⁸⁷ zorganizowano kilka sesji naukowych oraz wszczęto własną aktywność wydawniczą (Rozdz. IV.2). Towarzystwo prowadzi także swój periodyk internetowy, informujący czytelników o najważniejszych wydarzeniach z życia mazurskich ewangelików, w tym także publikowaniu własnej literatury („Biuletyn – Kartki Mazurskie”, od 2012 r. „Biuletyn – Kartki MTE”).

Ważną rolę dla zaktywizowania społeczności ewangelickiej w Polsce odegrały nieformalne coroczne spotkania – fora ewangelickie, organizowane przy parafiach w różnych

⁸² Towarzystwo Ewangelickie im. Ks. Franciszka Michejdy jest spadkobiercą powstałego w 1905 r. Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie, rozwiązane przez władze państwowe w 1963 r.

⁸³ *Statut Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie*, Rozdz. 2, § 9 [online]. Strona TE: http://teczyn.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=10&Itemid=10 [dostęp 28.12.2013]

⁸⁴ W latach 1994 -1995 TE organizowało Sympozja Ewangelickie, celem zintegrowania osób zaangażowanych w prowadzenie własnych szkół wyznaniowych, spotkania służyły ustalenia wspólnego programu nauczania oraz wymianie doświadczeń. Zob.: wywiad z organizatorem Pawłem Puczkiem: *Aspiracje edukacyjne mogłyby wychodzić od Kościoła*. W: J. Szturc, *Rozmowy z ewangelikami początku wieku*, Katowice 2008, s. 247-254.

⁸⁵ A. Czesła, *Słowo o Mazurskim Towarzystwie Ewangelickim*. W: *Z dróg Erwina Kruka. Na 65. urodziny twórcy*. Red. i współprowadzenie Z. Chojnowski, Olsztyn 2006, s 177-182.

⁸⁶ Tamże, 179

⁸⁷ Erwin Kruk (ur. 1941) – mazurski poeta, pisarz, publicysta, działacz na rzecz zachowania kultury ewangelickiej; autor powieści (m.in. *Łaknienie, Kronika z Mazur*), poezji (m.in. *Z krainy Nod, Znikanie*), zbiorów esejów (*Szkice z mazurskiego brulionu, Spadek*). Założyciel i prezes (1999-2011) Mazurskiego Towarzystwa Ewangelickiego, w latach 1997-2007 członek synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP. Laureat wielu nagród literackich, m.in. Literackiej Nagrody Warmii i Mazur (2006).

miastach⁸⁸. Wyrosłe z idei wspomagania ewangelickiego szkolnictwa (sympozjów zainicjowanych przez TE) fora stały się ogólnopolskimi spotkaniami ewangelików szczególnie zainteresowanych przyszłością własnego wyznania. Ich tematyka uwzględnia zagadnienia istotne dla ewangelickiej społeczności w danym okresie (np. „Ewangelicy w świecie przemian. Polityka – religia – media” Warszawa 2011; „Przyszłość Kościoła – Kościół przyszłości” Koszalin 2013)⁸⁹. W ciągu kilku dni (we wrześniu) współwyznawcy z różnych części Polski dyskutują i omawiają ważne dla ewangelików tematy, co stanowi inspirację dla późniejszej aktywności podejmowanej przez świeckich członków Kościoła w lokalnych wspólnotach parafialnych oraz w strukturach związanych ze środowiskiem. Fora kończą się także wspólnym oświadczeniem prezentującym wnioski wynikające z tematyki obrad i przeprowadzonych dyskusji. Wydarzenia te są ponadto formą integracji wiernych, obejmując poza dyskusjami i wykładami także spotkania integracyjne, koncerty, wspólne nabożeństwa oraz poznawanie miejscowych zabytków ewangelickich. W ich trakcie istnieje również możliwość prezentowania wydawnictw, zarówno oferty organizatorów, jak też innych publikacji, np. reklamowanych przez uczestników⁹⁰. Można ocenić, że fora są ważnym elementem współczesnej kultury ewangelickiej, o otwartej formule, umożliwiającej wymianę doświadczeń, poglądów oraz wspólne stawianie istotnych dla przyszłości Kościoła pytań⁹¹.

Od 1992 r. również odbywają się Ogólnopolskie Fora Kobiet Luterzańskich, organizowane w Warszawie przez Synodalną Komisję ds. Kobiet⁹². W cyklicznych spotkaniach uczestniczą członkinie wielu parafii oraz zaproszone przedstawicielki innych Kościołów. Fora poruszają tematykę szczególnie bliską kobietom, dotyczącą rodziny, osób starszych, przemocy, ale również problematyki ordynacji kobiet czy ich odpowiedzialności za własny Kościół. Efektem prowadzonych dyskusji są publikowane na stronie Synodalnej Komisji *Dokumenty końcowe*, prezentujące postulaty obradujących luteranek.

Przedstawione formy aktywności luterńskiej nie wyczerpują tematu, prezentują natomiast najtrwalej wpisane w okres po 1989 r. inicjatywy społeczności ewangelików – związane z edukacją oraz prezentacją własnej kultury wyznaniowej.

⁸⁸ Najczęściej odbywały się w Wiśle-Jaworniku (pierwsze 1994-1995 oraz potem co dwa lata), ale organizatorami były również parafie: Wrocław, Łódź, Toruń, Płock, Bielsko-Biała, Kraków, Sopot, Warszawa, Koszalin, Ligołta Kameralna na Zaozliu (Czechy).

⁸⁹ Kalendarz odbytych forów dostępny jest na stronie PTEw : <http://www.ptew.org.pl/forum-ewangelickie/forum-ewangelickie-historia> [dostęp 5.01.2015]. Trwałym śladem są opublikowane materiały: *Symposium Ewangelickie* (1994-1995), *Forum Ewangelickie. Zbiór referatów i głosów w dyskusji* (1996-2006).

⁹⁰ Np. podczas forum w 2011 r. w Warszawie Hanna Witt-Pasza (z parafii płockiej) prezentowała wydaną z jej inicjatywy *Ewangelię Świętą...* Stanisława Murzynowskiego, reprint XVI-wiecznego przekładu Pisma Św.

⁹¹ Na temat organizacji forów zob. także: J. Szturc, *Stowarzyszenia społeczne...*, s. 295-298

⁹² Strona Synodalnej Komisji ds. Kobiet: <http://www.luteranie.pl/luteranki/index.php?D=1> [dostęp 28.12.2013]

Obecność luterńska w mediach i przestrzeni internetowej. Ustawa o wolności sumienia i wyznania z 1989 r. zagwarantowała Kościołom prawo emitowania własnych programów religijnych. Obecność Kościoła ewangelickiego w środkach masowego przekazu na przestrzeni lat stopniowo ulega poszerzeniu. Transmisje nabożeństw luterńskich dostępne są w radiu⁹³, jak też prezentowane w telewizji publicznej – w Wielki Piątek oraz w Święto Reformacji (TVP 2), również na kanale tematycznym TV Religia. Tradycje luterńskie prezentowane są w telewizyjnych programach ekumenicznych (TVP 2), także w programach regionalnych Telewizji Polskiej, zwłaszcza w Telewizji Katowice⁹⁴. Audycje przybliżające historyczno-kulturowy dorobek ewangelicyzmu dostępne są także w regionalnych rozgłoszeniach radiowych (m.in. Radio Opole, Radio Katowice⁹⁵, Radio Piekary, Radio Łódź).

Własny program radiowy przygotowują pracownicy Centrum Misji i Ewangelizacji wraz z parafią ewangelicką z Gliwic⁹⁶. Luterńska audycja „Po prostu” emitowana jest od 2003 r. na antenie gliwickiego Radia CCM w godzinach wieczornych, docierając do słuchaczy na Śląsku oraz w Małopolsce. Jak zaznaczył inicjator powstania Radia, obecny biskup Kościoła, ks. Jerzy Samiec:

*Podstawowym celem [audycji] jest głoszenie Ewangelii z punktu widzenia luteran. Drugim celem jest prezentowanie naszej społeczności wyznaniowej. Jej kultury, nauki, osiągnięć, działalności na płaszczyźnie religijnej i społecznej. I wreszcie informowanie o wszystkim tym, co się dzieje w parafiach i poza nimi. A mamy co pokazać. Staramy się, aby program był otwarty dla każdego słuchacza.*⁹⁷,

Codzienna audycja radiowa, przygotowywana przez powołany do tego celu zespół redakcyjny⁹⁸, uwzględnia na pierwszym miejscu rozważania biblijne, także reportaże, wywiady z ciekawymi ludźmi, muzykę religijną, zapewnia też możliwość wysłuchania

⁹³ Nabożeństwa Kościołów zrzeszonych w PRE emitowane są według ustalonej kolejności, dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego zob. *Luteranie w radiu i telewizji* [online]. Strona Luteranie.pl: http://www.luteranie.pl/strona_glowna/luteranie_w_radiu_i_telewizji.html [dostęp 28.12.2013].

⁹⁴ Telewizja Katowice wyemitowała najwięcej programów o tematyce ewangelickiej, przygotowanych we współpracy z Redakcją Programów Radiowo-Telewizyjnych Kościoła. W ich realizację zaangażowany był red. Wiesław Głowacz, współtwórca reportaży, felietonów i innych materiałów o tematyce ewangelickiej, który wyreżyserował m.in. dokumenty telewizyjne: „U źródeł – z życia Kościoła Ewangelickiego na Śląsku”, „Kamień” (o nabożeństwach na Równicy), „Bursche – biskup męczennik – postać i dzieło”, „Ks. Jerzy Trzanowski – słowiański Luter”, „Matka Ewa von Tiele-Winckler” (P. Sitek, *Kształtowanie przez Kościół tożsamości mieszkańców w obszarach pogranicznych*, Dziegielów 2007, s. 77-83). Zob. także: T. Szurman, *Nasza obecność w telewizji*, ZE 1993, nr 6, s. 12-13

⁹⁵ Od 1995 r. Radio Katowice emituje luterńską audycję radiową o formule rozważań biblijnych, która stała się inspiracją do powołania wydawnictwa (zob. Rozdz. III.1).

⁹⁶ Na temat utworzenia własnego programu radiowego zob.: *Po Prostu... - rozmowa z ks. Jerzym Samcem, inicjatorem powstania audycji „Po prostu”, proboszczem parafii w Gliwicach*. Rozm. ks. A. Malina, ZE 2003, nr 19, s. 10-11

⁹⁷ Tamże

⁹⁸ I. Holeksa, *Po prostu wypełniamy ciszę. 10-lecie luterńskiego programu radiowego*, ZE 2013, nr 2, s. 17-19.

popularnych luterzańskich powieści w odcinkach. Prezentuje zarówno własne inicjatywy kulturalne, wydawnicze, muzyczne, jak też szerszy krąg kultury chrześcijańskiej, w tym sylwetki artystów, wydarzenia, tematy. Twórcy programu podkreślają na stronie internetowej: *prezentujemy chrześcijańskie wzorce etyczne, promujemy polską kulturę chrześcijańską*⁹⁹.

Luterzańskie radio służy także promowaniu literatury publikowanej w ramach działalności CME, jak też publikacji innych wydawców wyznaniowych.

Społeczność polskich ewangelików jest aktywna w przestrzeni internetowej. Od 1998 r. funkcjonuje oficjalna strona Kościoła (www.luteranie.pl), w obecnej unowocześnionej wersji od 2012 r. (rys. 1). Jest ona ważnym źródłem informacyjnym dla całej wspólnoty, uwzględniając bieżące wydarzenia z życia Kościoła (ogólnokościelne, diecezjalne, lokalne), promując także najważniejsze formy jego aktywności (kulturalną, duszpasterską, wydawniczą, medialną, diakonijną). Portal luterński uwzględnia również prezentację Kościoła dla wszystkich zainteresowanych ewangelicyzmem, w tym możliwość poznania zasad wiary tej grupy wyznaniowej¹⁰⁰. Równolegle prowadzony jest drugi oficjalny serwis – Biuro Informacji Kościoła (www.bik.luteranie.pl), który obejmuje oficjalny oraz wewnętrzny serwis informacyjny dotyczący poszczególnych struktur i jednostek kościelnych.

Rys. 1. Oficjalna luterńska strona internetowa (2014 r.)

Źródło: www.luteranie.pl

⁹⁹ Program radiowy *Po Prostu* [online] Strona CME: <http://cme.org.pl/index.php?D=86> [dostęp 28.12.2013]

¹⁰⁰ W zakładce „w co wierzymy”, przedstawione zostały w sposób szczegółowy i przystępny dogmaty wiary ewangelickiej (http://www.luteranie.pl/w_co_wierzimy.html [dostęp 28.12.2013]).

Własne strony internetowe prowadzą parafie (od informacyjnych po rozbudowane serwisy parafialne), diecezje oraz inne podmioty kościelne, w tym wymieniane już – duszpasterstwa, Centrum Misji i Ewangelizacji, Diakonia Polska, także Wydawnictwo Augustana¹⁰¹. Od 2006 r. funkcjonuje internetowy portal duszpasterski, na którym udzielane są porady wszystkim potrzebującym wsparcia duchowego. Zainteresowani mają możliwość nawiązania kontaktu z luterańskimi duszpasterzami przez pocztę elektroniczną, rozmowy online oraz na zasadzie dyskusji na forum¹⁰². Można podkreślić, że dyżurujący księża (oraz inne zaangażowane w służbę osoby) są otwarci na niesienie pomocy każdemu, bez względu na wyznanie, krąg kulturowy i poglądy. Celem tej służby jest pomaganie innym w odzyskiwaniu równowagi duchowej i życiowej, w oparciu chrześcijański system wartości.

Wychodząc naprzeciw nowym potrzebom wybrane parafie (Wisła, Cieszyn, Skoczów) prowadzą również internetowe transmisje nabożeństw.

Swoją działalność przedstawiają w Internecie towarzystwa kulturalno-społeczne; w najnowszej odsłonie szczególnie bogaty portal posiada Polskie Towarzystwo Ewangelickie (rys. 2), obrazując działalność oddziałów, jak i ogólnopolskie inicjatywy Towarzystwa. Również Towarzystwo Ewangelickie w Cieszynie oraz Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie są aktywne „wirtualnie”¹⁰³.

Ewangelicy dyskutują na forach internetowych. Jedną z pierwszych platform umożliwiających rozmowę w przestrzeni wirtualnej zapewniło współwyznawcom Polskie Towarzystwo Ewangelickie w latach 90¹⁰⁴. Funkcjonujące obecnie fora dyskusyjne zapewniające szeroki wachlarz tematów do rozmowy – od teologicznych po obyczajowe i kulturalne (Forum Dyskusyjne Luteranów Polskich¹⁰⁵, Konfesyjne Forum Luterańskie¹⁰⁶). Dyskusje „wirtualne” pozwalają wiernym na prezentowanie własnych poglądów zarówno w zakresie tematyki wyznaniowej, jak i dotyczącej bieżących spraw Kościoła. Fora są też świadectwem uczestnictwa w różnych formach istnienia własnej wspólnoty religijnej, są także jednym z kanałów poznawania i komentowania zjawisk kulturowo-religijnych.

¹⁰¹ Dostęp do wymienionych stron zapewnia portal luterański: www.luteranie.pl.

¹⁰² Portal Duszpasterz.pl: www.duszpasterz.pl, zob. także: (ih), *Żeby niektórych zbawić – inauguracja portalu duszpasterskiego*, ZE 2006, nr 15-16, s. 32-33; I. Holeksa, *Szansa czy problem dla Kościoła – głos o rozwoju duszp@asterstwa w Sieci*, ZE 2011, nr 10, s. 14-16.

¹⁰³ Strona Towarzystwa Ewangelickiego: <http://tecieszyn.pl/> [dostęp 28.12.2013]; strona Mazurskiego Towarzystwa Ewangelickiego: <http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/mte.html> [dostęp 29.12.2013]

¹⁰⁴ P. Kubala, *Serwis internetowy Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego*, MP 1999, nr 2, s. 71-72

¹⁰⁵ LuteranieForum.pl: <http://luteranieforum.pl/> [dostęp 29.12.2013]

¹⁰⁶ Forum „Konfesyjni”: <http://www.forum.konfesyjni.pl/> [dostęp j.w.]

Rys. 2. Serwis internetowy Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego (2014 r.)

Źródło: strona internetowa PTEw

Kościół Ewangelicko-Augsburski 1 kwietnia 2011 r. zaistniał na Facebooku¹⁰⁷. Oficjalny profil facebookowy ma pełnić rolę ewangelizacyjną, ale prezentuje także wydarzenia z życia Kościoła oraz tematy istotne dla luterkańskiej społeczności, realizując w dużej mierze zapotrzebowanie na natychmiastową informację o ważnych sprawach, z możliwością ich komentowania i poszerzania kolejnymi „wpisami” przez zainteresowanych. Własne profile posiadają wybrane parafie (m.in. warszawska, wrocławska czy dzięgielowska). Aktywne na Facebooku jest Polskie Towarzystwo Ewangelickie, prezentujące działalność oddziałów oraz ogólnopolskie inicjatywy stowarzyszenia. Można zaznaczyć, że wykorzystanie Facebooka do celów religijnych umożliwi nawiązywanie więzi w diasporze wyznaniowej, stając się także nowoczesnym narzędziem do przedstawienia Kościoła „na zewnątrz”.

Luterkańska aktywność w mediach oraz serwisach internetowych pełni rolę ewangelizacyjną, informacyjną i integracyjną dla wspólnoty wiernych, ale także jest ważnym sposobem prezentacji kultury ewangelickiej, z wieloma możliwościami w zakresie jej promowania.

¹⁰⁷ M. Legendź, *Wszystko tam się dzieje – czy Kościołowi potrzebny jest Facebook?*, ZE 2011, nr 24, s. 16

Zarówno powołanie oficjalnych struktur kościelnych (duszpasterstw, Diakonii, CME), jak też ewangelickie ożywienie kulturalne, w tym edukacyjne (szkoły, stowarzyszenia), wyznaczyły nowy etap w polskim ewangelicyzmie. Kościół zaczął swobodnie realizować swoje zadania kultowe i misyjne, przy czym aktywność religijna, jak też liczne inicjatywy społeczne, stały się podłożem i źródłem motywacji dla wielu różnych przedsięwzięć, także wydawniczych. Dzięki opisanemu spektrum zjawisk, na przestrzeni uwzględnianego w pracy okresu miała okazję zaistnieć charakterystyczna dla tej grupy wyznaniowej kultura książki, z własnym repertuarem i własnymi kanałami dystrybucji wydawnictw.

I.3 Współczesna geografia Kościoła

Przedstawione uwarunkowania historyczne (podrozdz. 1) zadecydowały, że największe skupisko luteran zamieszkuje obecnie Śląsk Cieszyński, gdzie rodzimy luteranizm przetrwał od czasów Reformacji i odegrał ważną rolę w XIX-wiecznych procesach budzenia świadomości narodowej. Liczna społeczność luterkańska skupiona jest także na Górnym Śląsku, który ze względu na bliskość terytorialną względem cieszyńskiego oraz uprzemysłowienie regionu był w przeszłości i nadal pozostaje dogodnym miejscem osiedlania się ewangelików ze Śląska Cieszyńskiego. Na pozostałych terenach członkowie Kościoła ewangelickiego żyją w dużym rozproszeniu. Rodzimi, w większości niemieckojęzyczni wyznawcy z Pomorza, Mazur i terenów śląskich (szczególnie Dolnego Śląska), opuścili swoje parafie po zakończeniu wojny oraz w wyniku późniejszych wyjazdów. Pozostali wierni odbudowywali na nowo struktury parafialne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, który roztoczył opiekę nad pozostałymi w granicach polskich ewangelikami.

Obecny Kościół, w przeciwieństwie do przedwojennych tradycji, które wpłynęły także na powojenny wizerunek ewangelików, ma zdecydowanie polski charakter, w tym grupa ewangelików żyjących współcześnie w granicach państwa polskiego jest jednolita pod względem narodowościowym (poza nielicznymi zborami niemieckimi na Dolnym Śląsku).

W 1989 r. Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce liczył 91 126 członków¹⁰⁸. W kolejnych latach odnotowany w opracowaniach GUS-u stan liczebny polskich ewangelików konfesji augsburskiej ulegał zmniejszeniu, co można przypisać różnym przyczynom, zapewne także zarobkowym wyjazdom Polaków do innych krajów, jak też nieprecyzyjnie zbieranym danym (1995 – 85 290 osób; 2005 – 77 500)¹⁰⁹. W 2013 r. oficjalna strona luterńska podała liczbę ok. 80 tys. członków. Pomimo zróżnicowanych liczb należy zaznaczyć, że polska społeczność luterńska to w dalszym ciągu niewielka kilkudziesięcioletnia grupa wyznawców.

Współcześnie Kościół funkcjonuje w oparciu o sześć diecezji: cieszyńską, katowicką, mazurską, wrocławską, pomorsko-wielkopolską i warszawską, z których pod względem terytorialnym najmniejsza jest diecezja cieszyńska, natomiast stosunkowo rozległe tereny zajmują zwłaszcza diecezja warszawska i pomorsko-wielkopolska (rys. 3).

Diecezja cieszyńska. Obejmuje tereny powiatu cieszyńskiego i bielskiego. W jej obrębie zamieszkuje najliczniejsza spośród wszystkich luterskich diecezji grupa wyznawców (ok. 50 tys. na początku lat 90., 2005 r. – 45 tys., 2011 r. – 36 tys. osób)¹¹⁰. W diecezji cieszyńskiej funkcjonują 22 parafie, zlokalizowane w miastach i mniejszych miejscowościach. Najliczniejszą, w tym również wśród wszystkich polskich parafii ewangelickich, jest parafia w Cieszynie, licząca około 8 tys. osób¹¹¹. Kilkutysięczne skupiska wiernych występują również w Goleszowie, Skoczowie i Ustroniu, sąsiednia wspólnota luterńska w Wiśle liczy 6 tysięcy osób¹¹². Znaczna grupa wiernych zamieszkuje również powiat bielski¹¹³, w tym obejmujące 3 tysiące osób parafie w obrębie miasta (Bielsko, Biała, Stare Bielsko). Na terenie diecezji w Dzięgielowie funkcjonuje Diakonat „Eben-Ezer” oraz Centrum Misji i Ewangelizacji Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Siedzibą władz diecezjalnych jest Bielsko-Biała.

¹⁰⁸ K. Urban, *Mniejszości religijne w Polsce 1945-1991 (zarys statystyczny)*, Kraków 1994, s. 141

¹⁰⁹ Dane statystyczne dotyczące liczby wiernych podane są za ukazującym się co trzy lata opracowaniem *Wyznania religijne, stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce* (Warszawa 1997 ->).

¹¹⁰ Dane statystyczne dotyczące diecezji pochodzą z opracowań GUS-u (przypis powyżej), dane dotyczące liczby wiernych w parafiach uzyskano z poszczególnych diecezji oraz ze stron parafialnych.

¹¹¹ Literatura dotycząca poszczególnych parafii zob. w dołączonej Bibliografii podmiotowej przy prezentacji dorobku parafii (zgrupowanych w obrębie diecezji). W niniejszej części podano publikacje innych wydawców, jak też istotne dla tematyki artykuły z prasy luterńskiej oraz odesłania do ciekawszych stron parafialnych prezentujących własną przeszłość.

¹¹² Zob.: R. Czyż, Z. Pasek, *Kościół i wspólnoty religijne Wisły*, Wisła 2008, s. 70-119; M. Żerański, *Ewangelicy w Wiśle. Przewodnik turystyczny*, Cieszyn 2010

¹¹³ P. Kenig, *Zarys dziejów luteranizmu w Bielsku-Białej*, B-B 2000

Rys. 3. Diecezje Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce

Opracowanie: Marcin Ryczan

Diecezja katowicka. Liczna społeczność luterkańska skupiona jest w diecezji katowickiej (18 tys. wiernych na początku lat 90., w 2005 r. – 15 tys., w 2011 – ponad 13 tys. osób), która poza województwem śląskim uwzględnia także tereny województw: małopolskiego, opolskiego i podkarpackiego. Diecezja katowicka, zlokalizowana przede wszystkim na terenach uprzemysłowionych i zurbanizowanym, posiada największą liczbę parafii (41)¹¹⁴, w tym 34 w obrębie województwa śląskiego, a bardzo nieliczne na pozostałych, uwzględnianych w granicach diecezji województwach (małopolskie – parafia w Krakowie i Nowym Sączu; opolskie – parafia w Opolu, Brzegu, Wołczynie, Lubieni i Lasowicach Małych; podkarpackie – brak parafii). Największe skupisko ewangelików zamieszkujących diecezję znajdują się na Ziemi Pszczyńskiej, gdzie tradycje luterkańskie, podobnie jak w cieszyńskim, przetrwały od czasów Reformacji. Poza najliczniejszą parafią w Pszczyńcu (ok. 1,5 tys. osób) również w Golasowicach, Mikołowie czy Jastrzębiu-Zdroju

¹¹⁴ *Dzieło łaski Boga. Diecezja Katowicka Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP (historia i współczesność, Katowice 2003*

wspólnoty luterzańskie obejmują od kilkuset do tysiąca osób. Stosunkowo liczne są również parafie górnośląskie – z największą katowicką, liczącą około tysiąca osób. Kilkusetosobowe społeczności ewangelików występują również w Chorzowie, Gliwicach, Zabrze czy Bytomiu. Należące do diecezji katowickiej parafie z Opolszczyzny¹¹⁵, pomimo długich tradycji ewangelickich, stanowią współcześnie niewielkie kilkudziesięcioosobowe wspólnoty (z 200-osobową w Opolu). Nieliczne są także parafie, które w przeszłości stanowiły ważne ośrodki śląskiego ewangelicyzmu (Tarnowskie Góry, Kluczbork¹¹⁶, Racibórz). W małopolskiej części diecezji katowickiej jedynym znacznym skupiskiem ewangelików jest parafia w Krakowie (ok. 500 osób). Siedzibą diecezji mieści się w Katowicach.

Diecezja mazurska. Uwzględnia tereny województwa warmińsko-mazurskiego oraz podlaskiego. Mimo bogatych tradycji mazurskiego ewangelicyzmu współcześnie diecezję zamieszkuje kilkutyśnięcna zaledwie grupa wyznawców (2012 r. – 3,5 tys. osób)¹¹⁷, skupiona w 15 parafiach, z najmłodszą parafią w Białymstoku, jedyną w województwie podlaskim¹¹⁸. Prawie każda parafia mazurska roztacza opiekę nad kilkoma filiałami, zorganizowanym w bardzo małych miejscowościach, co wynika w dużej mierze z rolniczego charakteru regionu. Najliczniejsza jest parafia kętrzyńska (ok. 600 osób), wśród pozostałych parafialne wspólnoty w Giżycku, Mrągowie, Nidzicy czy Sorkwicach skupiają również kilkusetosobowe grupy wiernych. Ponad 200 osobowa parafia olsztyńska jest jednocześnie siedzibą władz diecezjalnych. Można podkreślić, że na terenie diecezji mazurskiej funkcjonuje Muzeum Reformacji Polskiej w Mikołajkach¹¹⁹. Ważne miejsce na mapie diecezji zajmują Mrągowo oraz Sorkwity, miejsca tygodni ewangelizacyjnych oraz wakacyjnych obozów misyjnych. Niektóre z miejscowości mazurskich są historycznymi parafiami luterzańskimi z czasów Prus Książęcych (m.in. Pasy, Pisz¹²⁰, Sorkwity, Szczytno).

Diecezja wrocławska. Obejmuje przede wszystkim tereny Dolnego Śląska, które po zakończeniu wojny opuścili członkowie Kościoła ewangelicko-unijnego. Po 1945 r. odbudowywano na tych terenach na nowo struktury Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. Diecezja zlokalizowana jest w obrębie województwa dolnośląskiego (12 parafii), lubuskiego (parafia w Zielonej Górze i Żarach) oraz uwzględnia pojedyncze parafie z

¹¹⁵ M. Niemiec, *Ewangelicy na Opolszczyźnie*, „Ewangelik” 2004, s. 61-67; G. Szyniec, *Ewangelicy w Lasowicach Małych*, „Ewangelik” 2007, nr 3, s. 102-108

¹¹⁶ H. Schröder, *Wytrwale odbudowując z popiołów – dzieje ewangelików w Kluczborku*, ZE 1998, nr 19, s. 7-9

¹¹⁷ Dane dotyczące liczebności parafii mazurskich przekazał bp Rudolf Bażanowski (list z dnia 13.11.2013).

¹¹⁸ Parafia w Białymstoku powstała w 2002 r. (liczy kilkadziesiąt osób), przy czym można zaznaczyć, że ewangelicy, głównie pochodzenia niemieckiego, zapisali się w XIX-wiecznej historii miasta i aktywni byli do 1939 r. (Z. T. Klimaszewski, *Parafia Świętego Wojciecha w Białymstoku*, Białystok 2004, s. 7-17)

¹¹⁹ H. Dominik, *Dzieło wyrosłe z serca. Muzeum Reformacji Polskiej w Mikołajkach*, MP 1998 nr 1, s. 58-62

¹²⁰ *W ostępach Puszczy Piskiej – 480 lat parafii ewangelickiej w Piszcu*, ZE 2010, nr 12, s. 12-14

województw: zachodnio-pomorskiego (Szczecin) i wielkopolskiego (Gorzów Wielkopolski), skupiając łącznie 16 parafii. Najliczniejsze są dwie parafie wrocławskie (ok. 1000 osób)¹²¹ oraz szczecińska (ok. 600 osób). Pozostałe, wśród których są miejscowości zapisane w historii dolnośląskiego ewangelicyzmu (m.in. Karpacz, Legnica, Międzybórz¹²², Świdnica), obejmują od 100 do 200 członków w parafialnych społecznościach. W całej diecezji luteranie tworzą około 4 tysięczną diasporę wyznaniową. Przy parafii szczecińskiej¹²³, jednej z dwóch (obok Koszalina) obecnych parafii zachodniopomorskich, funkcjonuje Międzynarodowe Centrum Studiów i Spotkań im. ks. Dietricha Bonhoeffera, organizator spotkań upamiętniających spuściznę niemieckiego teologa. Siedzibą diecezji jest parafia wrocławska.

Diecezja pomorsko-wielkopolska zlokalizowana jest na terenach województwa wielkopolskiego (10 parafii), kujawsko-pomorskiego (6 parafii) oraz uwzględnia parafie leżące w obrębie innych województw (Sopot, Słupsk – woj. pomorskie, Koszalin – woj. zachodniopomorskie, Elbląg – woj. warmińsko-mazurskie). Można zaznaczyć, że parafie wielkopolskie związane są z organizowaniem się Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. – powoływaniem parafii polskich na terenach, które wcześniej znajdowały się pod zaborami. Pięćtysięczna grupa ewangelików augsburskich zamieszkująca diecezję z początkiem lat 90. obecnie obejmuje ponad 3 tys. wiernych. Wśród najliczniejszych parafii wymienić można Bydgoszcz oraz Sopot (po ok. 300 osób), Słupsk (ok. 200 osób) czy Toruń (ok. 150 osób). Po 1989 r. erygowane zostały ponownie parafie znane z ewangelickich tradycji (Piła, Leszno, Koszalin, Słupsk¹²⁴), które ze względu na odpływ wiernych utraciły po wojnie swoją samodzielność.

Diecezja warszawska obejmuje cztery województwa Polski centralnej, z czego w województwie mazowieckim zlokalizowanych jest 6 parafii (Warszawa, Płock, Radom, Rawa Mazowiecka, Żyrardów), w łódzkim – 13 (m.in. Łódź, Piotrków Trybunalski, Zgierz) oraz w województwie lubelskim – parafia w Lublinie. Diecezja uwzględnia także tereny województwa świętokrzyskiego (brak parafii) oraz parafię we Włocławku (województwo kujawsko-pomorskie). Poza najstarszymi na tych ziemiach, których początki sięgają końca XVIII wieku (Węgrów¹²⁵, Piotrków Trybunalski¹²⁶, Kutno), ukonstytuowanie się większości

¹²¹ Dane dot. liczebności parafii przekazała autorce ks. bp Ryszard Bogusz (list z dnia 20.11.2013).

¹²² K.R. Mazurski, *Międzybórz, najstarsza polska parafia ewangelicka na Śląsku*, „Słowo i Myśl” 1999, nr 37, s. 35-36

¹²³ *Historia przed 1945* [online]. Strona parafii w Szczecinie: <http://www.cme.nazwa.pl/szczecin/index.php?D=15> [dostęp 29.12.2013]

¹²⁴ M. Żerański, *Szlak ewangelicki w Słupsku. Przewodnik turystyczny*, Cieszyn 2011

¹²⁵ H. Świeszczakowska, *Budowanie wspólnoty – Jan Klemn i dzieje węgrowskiej parafii*, ZE 2013, nr 4, s. 14-15

parafii związane jest z XIX-wiecznym osadnictwem niemieckim w zaborze rosyjskim, które spowodowało rozwój wspólnot ewangelickich zwłaszcza w okręgu łódzkim i warszawskim. Najlicniejsza grupa wiernych (ok. 2 500 osób) skupiona jest wokół dwóch parafii stołecznych (Parafia Św. Trójcy¹²⁷ i Parafia Wniebowstąpienia Pańskiego); liczna również jest parafia łódzka (ok. 600 osób). Obecnie diecezję zamieszkuje ok. 4 tys. osób.

Jak wynika z przedstawionej geografii Kościoła, największe skupisko luteran występuje na południu Polski, w pozostałych regionach wspólnoty są nieliczne i rozproszone. Charakterystyczne jest również, że parafie w zdecydowanej większości zlokalizowane są w dużych miastach, z najlicniejszymi wspólnotami w Cieszynie i w Warszawie.

Z uwzględnieniem geograficznego „wizerunku” Kościoła zaprezentowana zostanie aktywność wydawnicza środowiska luterńskiego, z pokazaniem przedsięwzięć wydawniczych zaistniałych w największych skupiskach wiernych (w tym samodzielnych wydawnictw), jak też – sporadycznych inicjatyw parafialnych czy prywatnych, realizowanych przez diasporę, z odwołaniem do bogatej tradycji własnego wyznania, przy wykorzystaniu różnorodnych możliwości wydawniczych.

¹²⁶ J. Gryniakow, *Przeszłość i teraźniejszość zboru piotrkowskiego* [online]. Strona parafii Piotrków Trybunalski: <http://www.piotrkow.luteranie.pl/index.php/nasza-historia/historia-parafii/> [dostęp 29.12.2013]

¹²⁷ Historia i czasy współczesne parafii św. Trójcy zob.: A. Weigle, *Historia parafii* [online]. Parafia Ewangelicko-Augsburska Świętej Trójcy w Warszawie: <http://www.trojca.waw.pl/kim-jestemy-sp-25244/historia-parafii.html> [dostęp 12.02.2015]

Po 1989 r. Kościoły i związki wyznaniowe uzyskały nowe możliwości uczestnictwa w kulturze. Dzięki ustawom: o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (1989)¹²⁸ oraz o likwidacji cenzury (1990)¹²⁹ rozpoczął się nowy okres w działalności wydawniczej prowadzonej przez niezależne podmioty i organizacje. Kościół Ewangelicko-Augsburski spośród różnych form aktywności zainicjowanych w warunkach demokratycznego państwa mógł również zorganizować i rozwijać własne wydawnictwa oraz profesjonalną dystrybucję publikowanej literatury. Powstały ewangelickie wydawnictwa o charakterze oficjalnym („Augustana” „Warto”) oraz mniejsze oficyny zorganizowane przy parafiach: **Wydawnictwo „Głos Życia”** (Katowice), **„Ewangelik Pszczyński”**, **„Luteranin”** (Wisła).

Działalność wydawniczą w omawianym okresie zaczęły prowadzić stowarzyszenia ewangelickie (Polskie Towarzystwo Ewangelickie, Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie, Towarzystwo Ewangelickie w Cieszynie). Ponadto dorobek wydawniczy polskich ewangelików współtworzą okazjonalne inicjatywy podejmowane przez parafie oraz inne struktury kościelne (m.in. diecezje), a także przez samych księży lub innych członków Kościoła.

Trzeba zaznaczyć, że zasób współczesnej książki ewangelickiej szczególnie wzbogacają związani ze środowiskiem luterzańskim historycy, wywodzący się z ośrodków akademickich, którzy są autorami prac lub inicjatorami i redaktorami wydawnictw zbiorowych dotyczących historii ewangelicyzmu; wydawcami powstałych z ich inicjatywy publikacji naukowych są różne podmioty oraz profesjonalne wydawnictwa (m.in. Wydawnictwo Adam Marszałek czy Uniwersytet Gdański).

Jak wynika z przedstawionej geografii Kościoła, najliczniejsza grupa luteran zamieszkuje okręg cieszyński oraz miasta górnośląskie. W związku z tym również działalność wydawnicza środowiska ewangelickiego koncentruje się przede wszystkim w południowej Polsce. Na terenie diecezji cieszyńskiej funkcjonują wydawnictwa „Augustana” (Bielsko-Biała) i „Warto” (Dzięgielów). Publikowaniem literatury zajmuje się również cieszyński Oddział PTEw oraz Towarzystwo Ewangelickie w Cieszynie. Aktywność wydawniczą prowadzą parafie, zwłaszcza cieszyńska czy wiślańska. Ożywiona działalność kulturalna społeczności luterńskiej po 1989 r. uwidoczniła się także na terenie diecezji katowickiej,

¹²⁸ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz.U. 1990 Nr 29, poz. 155). Zgodnie z tą Ustawą: ... *kościóły i inne związki wyznaniowe mają prawo wydawania prasy, książek, druków oraz zakładania i posiadania wydawnictw oraz zakładów poligraficznych, z zachowaniem obowiązujących w tym zakresie przepisów prawa. Kościoły i inne związki wyznaniowe mogą organizować własny kolportaż prasy lub korzystać z pośrednictwa innej sieci kolportażu* (Art. 25).

¹²⁹ Ustawa z dnia 11 kwietnia 1990 r. o uchyleniu ustawy o kontroli publikacji i widowisk, zniesieniu organów tej kontroli oraz zmianie ustawy Prawo prasowe (Dz.U. 1990, Nr 29, poz. 173).

gdzie oprócz zarejestrowanych wydawnictw parafie realizują samodzielnie wiele inicjatyw wydawniczych. Również zlokalizowana w diecezji katowickiej parafia krakowska publikuje literaturę religijną.

Jak zostało przedstawione, w pozostałych regionach Polski społeczność luterańska jest rozproszona i nieliczna, co skutkuje zdecydowanie mniejszą aktywnością kilkudziesięciu zaledwie grup wyznawców w poszczególnych diecezjach (warszawskiej, wielkopolsko-pomorskiej oraz wrocławskiej). Niemniej należy zaznaczyć, że w Łodzi funkcjonowało w latach 90. Wydawnictwo św. Mateusza, a przedsięwzięciami wydawniczymi poszczycić się może również parafia Św. Trójcy w Warszawie. Własne prace opublikowało Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie, pielęgnujące bogate tradycje luterańskie północno-wschodniej Polski. Poszczególne parafie w wymienionych trzech diecezjach najczęściej okazjonalnie inicjowały wydawnictwa o charakterze jubileuszowym, w tym m.in. Lublin, Radom, Zgierz (diecezja warszawska), Gorzów, Karpacz, Zielona Góra (diecezja wrocławska), Słupsk czy Szczecin w diecezji wielkopolsko-pomorskiej.

W rozdziałach II-V przedstawione zostaną wydawnictwa kościelne, oficyny parafialne oraz pozostałe podmioty współtworzące współczesną książkę powstającą w obrębie kultury luterańskiej. Rozmieszczenie ośrodków wydawniczych przedstawione zostało na mapce Polski (rys. 4).

Rys. 4. Luteriańskie ośrodki wydawnicze w Polsce po 1989 r.

Źródło: na podstawie danych autorki opracował J. Szturc

ROZDZIAŁ II
WYDAWNICTWA KOŚCIELNE

II. 1. „Augustana” (oficjalne wydawnictwo kościelne)

Powstanie i usamodzielnienie. 15 kwietnia 1992 roku Ośrodek Wydawniczy „Augustana” sp. z o.o. rozpoczął swoją działalność w Bielsku-Białej¹, oddając do rąk czytelników pierwszą książkę – *Konfesję augsburską*² – podstawową księgę wyznaniową luteranizmu. Od łacińskiego tytułu tej przetłumaczonej i wydrukowanej pracy Filipa Melanctona (*Confessio Augustana*), przedstawionej przez reformatora w Augsburgu, Ośrodek przyjął nazwę „Augustana”³.

Oficjalne wydawnictwo Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego powstało z inicjatywy biskupa Janusza Narzyńskiego⁴ i jego następcy ks. bpa Jana Szarka, także proboszcza bielskiej parafii, nadzorującego w latach 1985-1992 budowę zaplecza lokalowego „Augustany”⁵. Z okazji 15-lecia działalności Wydawnictwa (13 maja 2002 r.) bp Szarek wspominał:

Pamiętam liczne dyskusje w kręgach kościelnych o potrzebie poszerzenia naszego oddziaływania poprzez literaturę religijną. W ten sposób zrodziła się też myśl budowy drukarni w Warszawie dla celów kościelnych. Niestety te plany okazały się niemożliwe do zrealizowania z uwagi na brak zaplecza ludzkiego. (...) Po licznych dyskusjach, także w kręgu rodzinnym z moją małżonką, postanowiłem z Bożą pomocą podjąć się realizacji naszej wizji budowania ośrodka wydawniczego w Bielsku.

¹ Jak podkreślał ks. Jerzy Below w jubileuszowych wystąpieniach prezentowanych na łamach „Zwiastuna Ewangelickiego”, „Augustana” jest kontynuatorem Wydawnictwa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego „Zwiastun”, działającego do 1992 r. w Warszawie, które przede wszystkim wydawało dwutygodnik pod takim samym tytułem, (od 2000 r. – „Zwiastun Ewangelicki”). Stanowi o tym także *Statut Wydawnictwa Augustana* [2008], Rozdz. 1, §1. „Augustana” jest także traktowana jako spadkobierca XIX wiecznej aktywności wydawniczej zainicjowanej przez warszawskiego pastora, założyciela „Zwiastuna Ewangelicznego” (zob. J. Below, *O trójce jubilatów. Wystąpienia wygłoszone na jubileuszowym spotkaniu*, ZE 2007, nr 9, s. 16).

² *Konfesja Augsburska z 1530 r.* Tłum z niem. A. Wantuła, Bielsko-Biała [dalej – B-B], 1992

³ M.L. [Magdalena Legendź], *Na Bożą chwałę – Augustana ma 20 lat*, ZE 2012, nr 8, s. 16

⁴ ks. bp Janusz Narzyński (ur. 1928) – zwierzchnik Kościoła w latach 1976-1991.

⁵ ks. bp Jan Szarek (ur. 1936) – biskup Kościoła (1991-2001), od 1980 r. proboszcz parafii w Bielsku, jako senior diecezji cieszyńskiej m.in. powołał pierwszą ewangelicką księgarnię „Logos” w Cieszynie (1983) oraz kierował budową Ośrodka Wydawniczego „Augustana” (1985-1992). Prowadził szeroką aktywność w obrębie Kościoła, był współorganizatorem corocznych ewangelizacji w Dzięgielowie oraz pierwszym prezesem Diakonii Kościoła (2000-2005), znany jest także z działalności ekumenicznej; w latach 2000-2005 piastował funkcję prezesa Polskiej Rady Ekumenicznej, uczestniczył m.in. w pracach nad podpisaną w 2000 r. Deklaracją Kościołów w Polsce „Sakrament Chrztu znakiem jedności”. Odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski (2000), także honorowy członek Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego.

Na jednym z posiedzeń rady parafialnej parafii w Bielsku przedstawiłem moją propozycję: zbudowania na Bielskim Syjonie⁶ ośrodka wydawniczego dla naszego Kościoła oraz odpowiedniej sali parafialnej dla potrzeb parafii. (...)

Myślę, że już dziś nie trzeba nikogo przekonywać o potrzebie naszej obecności w mediach.⁷

Własne centrum wydawnicze powołane zostało celem sprostania zapotrzebowaniu na literaturę religijną, szczególnie zauważalnemu w nowej, demokratycznej rzeczywistości po 1989 roku. O lokalizacji w Bielsku-Białej zadecydowało niewątpliwie korzystne położenie – w jednym z największych w Polsce skupisk ewangelików oraz w mieście, które posiadało bogate tradycje drukarskie. Ośrodek powstał dzięki zaangażowaniu i bezinteresownej pracy wielu ludzi, a także dzięki pomocy zagranicznych organizacji; o tym, jak i o trudnościach związanych z jego budową, wspominał w trakcie jubileuszowych rozmów ks. bp Szarek⁸.

„Augustana” w momencie rozpoczęcia działalności składała się z drukarni (...w połowie lat dziewięćdziesiątych była to najnowocześniejsza drukarnia nie tylko w Bielsku-Białej, ale na całym Śląsku Cieszyńskim⁹) oraz wydawnictwa, które oprócz ogólnopolskiego ewangelickiego dwutygodnika przygotowywało książki i inne materiały ważne dla realizacji misyjnych celów Kościoła. Te dwie jednostki funkcjonowały jako jedna spółka z ograniczoną odpowiedzialnością do 2001 r., kiedy to nastąpił podział na drukarnię Ośrodek Wydawniczy „Augustana”, świadczącą profesjonalne usługi drukarskie dla wszystkich zainteresowanych¹⁰, oraz Wydawnictwo Augustana – jedną z agend Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. Kolejna zmiana prawna w funkcjonowaniu Wydawnictwa miała miejsce 1 października 2008 roku, jak zaznaczył ks. Jerzy Below: ... *zaczęliśmy funkcjonować jako kościelna osoba prawna czyli na takich samych zasadach jak Diakonia Polska oraz Centrum Misji i Ewangelizacji. Od kilku lat prowadzimy więc samodzielną działalność i praktycznie od 2001 r. jesteśmy samofinansującą się jednostką kościelną¹¹*. Osiągnięcia, zarówno Ośrodka Wydawniczego „Augustana” (1992-2001), jak i prowadzących później własną działalność

⁶ Bielskim Syjonem nazwano tereny należące do parafii w Bielsku, gdzie znajduje się m.in. kościół ewangelicki, pomnik M. Lutra oraz plebania (zob.: E. Chojecka, *Przestrzeń, budowle, pomniki* [online]. Parafia Ewangelicko-Augsburska w Bielsku: <http://www.bielsko.luteranie.pl/?l=/O%20nas/Bielski%20Syjon> [dostęp 5.02.2014])

⁷ J. Szarek, *Dziś apostoł Paweł używałby mediów* [fragmenty wystąpienia], ZE 2007, nr 9, s. 15

⁸ Na temat budowy „Augustany” zob. *Ta wiosna już pachniała – rozmowa z bp. Janem Szarkiem, pomysłodawcą Augustany*. Rozm. M. Matl, ZE 2012, nr 9, s. 14-15

⁹ E. Sum, *Owocne lata – z działalności drukarni Augustana*, KE 2012, s. 150

¹⁰ W ewangelickiej drukarni od początku drukowane są także publikacje dotyczące regionu, realizowane na zamówienia bielskich i innych instytucji kultury.

¹¹ J. Below, *20 lat na Bielskim Syjonie – z działalności Wydawnictwa Augustana*, KE 2012, s. 153

drukarni i wydawnictwa, w dużej mierze były możliwe dzięki zaangażowaniu pracowników¹² i kierujących obiema jednostkami osób, spośród których należy wymienić:

Ewę Sum – dyrektora Ośrodka Wydawniczego „Augustana” (od 1993 r.) i prezesa spółki, następnie dyrektora drukarni Ośrodek Wydawniczy Augustana (do 2012 r.);

ks. prof. Mnafreda Uglorza – od 1992 r. redaktora Wydawnictw Książkowych, w latach 1993-1997 dyrektora d/s Wydawnictwa w Ośrodku Wydawniczym „Augustana”;

ks. Jerzego Belowa – od 1992 r. członka redakcji „Zwiastuna”, od 1993 r. dyrektora Wydawnictwa Augustana.

Bielskie centrum wydawnicze w ciągu ponad 20 lat funkcjonowania podążało drogą kolejnych zmian technologicznych, które stały się udziałem całego drukarstwa i przemysłu poligraficznego. W 1992 roku ośrodek rozpoczynał pracę wydawniczą w oparciu o pierwsze komputery i skład komputerowy przygotowywanych wydawnictw, by po kilku latach zmierzyć się z możliwościami, jakie dawał w pracy redakcyjnej Internet, zapewniający przede wszystkim szybszy kontakt z autorami i współpracownikami. Obecnie w Wydawnictwie pracuje 6 osób¹³, przy powstawaniu książek biorą udział także inni współpracownicy oraz wolontariusze angażujący się w projekty „Augustany”.

Również drukarnia Ośrodka Wydawniczego, uznana za nowoczesną w 1992 roku, przechodziła kolejne zmiany dostosowując poziom swoich usług do wzrastających wymagań rynku poligraficznego. W drukarni powstawały i nadal powstają zarówno wydawnictwa kościelne, w tym książki i materiały przygotowywane przez Wydawnictwo Augustana, jak też wiele innych tytułów zamawianych przez jednostki zewnętrzne. Lepszą jakość drukowanych wydawnictw uzyskano instalując w 1999 roku zakupioną czterokolorową maszynę offsetową Heidelberg, a potem także nowoczesne maszyny introligatorskie firmy Horizon¹⁴. Obecnie drukarnia Ośrodek Wydawniczy Augustana, pomimo wzrastającej konkurencji innych firm, stara się drukować swoje książki zgodnie z najnowszymi możliwościami w zakresie wykorzystania druku cyfrowego. Można również podkreślić, że od początku funkcjonowania wspomaga z wypracowanych zysków charytatywno-misyjną działalność Kościoła¹⁵.

„Augustana” jako oficjalne wydawnictwo kościelne – zgodnie ze Statutem – ma zaspokajać potrzeby wydawnicze KEA w Polsce, wspomagając Kościół w wypełnianiu jego misji. Celem aktywności wydawniczej ma być również propagowanie wiedzy o naukach i

¹² Wspomnienia pracowników z okresu pracy w „Augustanie” zob.: M.L., *Na Bożą chwałę...*, s. 17-19

¹³ Tamże, s. 155

¹⁴ E. Sum, *Owocne lata...*, s. 150-151; M.L., *Na Bożą chwałę...*, s. 17-18

¹⁵ E. Sum, *Owocne lata...*, s. 150

historii ewangelickiego Kościoła, a także wspomaganie inicjatyw ekumenicznych i religijnych¹⁶.

Rys. 5. Bielski Ośrodek Wydawniczy „Augustana”

Źródło: Archiwum Wł. Sosny (fot. Wł. Sosna)

Dorobek wydawniczy. Dorobek wydawniczy powstający w Bielsku wg bibliografii zebranej przez autorkę obejmuje 170 pozycji. Wśród opublikowanych tytułów można wyróżnić następujące kręgi tematyczne i typy piśmiennictwa:

- wydawnictwa o charakterze wyznaniowo-edukacyjnym
- literaturę historyczno-tożsamościową¹⁷
- postylle, kazania, rozważania
- biografie i opracowania o charakterze biograficznym
- księgi pamiątkowe dedykowane zasłużonym księżom
- przekłady autorów protestanckich

¹⁶ Statut Wydawnictwa Augustana, Rozdz. II, § 6

¹⁷ Literatura historyczno-tożsamościowa obejmuje prace historyczne uwzględniające szczególnie istotne dla tej grupy wyznaniowej wydarzenia, przechowywane w zbiorowej pamięci jako wspólne dziedzictwo przeszłości kształtujące dzisiejszą świadomość polskich luteran.

- literaturę piękną (poezja, powieść) i wspomnieniową
- publikacje dla dzieci

Wydawnictwa o charakterze wyznaniowo-edukacyjnym są przede wszystkim efektem kilku ważnych projektów „Augustany”. Pierwszym z nich jest opublikowanie zbioru prac przypominających dorobek myślowy Reformacji, w tym pisma Marcin Lutra oraz innych teologów. W 1999 roku wydany został po raz pierwszy w języku polskim komplet powstałych w XVI wieku siedmiu ksiąg wyznaniowych luteranizmu¹⁸. Te ważne także dla dzisiejszych Kościołów luterskich teksty (m.in. Konfesja Augsburska, katechizmy Lutra), uzupełnione prezentacją pietystycznego programu Filipa J. Spenera¹⁹, ukazały się w ramach serii Biblioteka Klasyki Ewangelickiej²⁰, tworząc zauważalny cykl lekturowy, istotny dla wyznaniowej tożsamości członków Kościoła. Wybrane numery cyklu zostały omówione w prasie ewangelickiej (s. 226).

W krąg prac przypominających zasady Reformacji wpisują się pozycje dotyczące twórcy luteranizmu²¹, jak też pierwsza wydana po polsku książka o Katarzynie Luter²² czy praca duńskiego teologa przedstawiająca *Wyznanie...* Filipa Melanchtona na tle historycznych uwarunkowań²³. Również powyższe tytuły zostały przedstawione na łamach czasopism²⁴.

W repertuarze oficjalnego wydawnictwa kościelnego ważną rolę odgrywa książka użytkowa, której należy poświęcić szczególną uwagę, ze względu na jej znaczenie dla religijnego życia diaspory wyznaniowej. W latach 1998-2002 zrealizowano międzynarodowy

¹⁸ *Księgi wyznaniowe Kościoła Luterskiego*, B-B 1999 (2003 – Wyd. 2; 2011 – Wyd. 3). *Księgi...* zawierają: *Mały katechizm. Duży katechizm. Wyznanie augsburskie. Obronę wyznania augsburskiego. Artykuły szmalkaldzkie. Traktat o władzy i prymacie papieża. Formułę zgody.*

¹⁹ Philipp Jakob Spener (1635-1705) – niemiecki teolog luterski, autor wydanego programowego dzieła pietystycznego *Pia desideria*.

²⁰ *Wyznanie augsburskie (Konfesja Augsburska) z 1530 roku*. Przekł. z niem. A. Wantuła; przekł. z jęz. łac. J. Wł. Jackowski, B-B 1999 (Biblioteka Klasyki Ewangelickiej 1 – BKE 1); *Formuła zgody z 1577 roku*. Przekł. J. Pośpiech, B-B 1999 (BKE 2); M. Luter, *Wyznanie o Wieczery Pańskiej*. Przekł. z niem. J. Pośpiech, B-B 1999 (BKE 3); M. Luter, *Mały katechizm. Duży katechizm*. Przekł. z niem. A. Wantuła, B-B 2000 (BKE 4); F. J. Spener, *Pia desideria*. Przekł. z niem. M. Platajs, B-B 2000 (BKE 5); M. Luter, *Pisma etyczne*. Red. M. Hintz, B-B 2009 (BKE 6). *Pisma etyczne* zawierają m.in. teksty: O wolności chrześcijanina (1520); O dobrych uczynkach (1520); O życiu małżeńskim (1522).

²¹ M. Uglorz, *Marcin Luter Ojciec Reformacji*, B-B 1995 (2006 – Wyd. 2); M. Treu, *Marcin Luter – reformator*, B-B 2006; *Teologia wiary. Teologia ks. Marcina Lutra i Ksiąg Wyznaniowych Kościoła Luterskiego*. Pod red. M. Uglorza, B-B 2007)

²² U. Koch, *Róże w śniegu. Katarzyna Luter – kobieta, która dokonała wyboru*, B-B 1999

²³ L. Grane, *Wyznanie augsburskie. Wprowadzenie w podstawowe myśli Reformacji luterskiej*, B-B 2002

²⁴ Zob.: T.J. Zieliński, *Polski portret Lutra [Marcin Luter Ojciec Reformacji]*, MP 1997, nr 3, s. 62-64; w omówieniu zamieszczonym na łamach „Ewangelika” czytamy na temat opracowania *Marcin Luter – reformator* (2006): *Publikacja pełniła rolę informatora o wystawie, jest to jednak w pełni samodzielne wydawnictwo o charakterze albumowym, w efektownej i zarazem eleganckiej szacie graficznej (format A-4, kredowy papier), zawierające obok licznych świetnie zreprodukowanych ilustracji również popularnie ujęty życiorys Reformatora.*

projekt, którego efektem było wydanie *Śpiewnika ewangelickiego*²⁵, używanego w Kościołach luterzańskich w Polsce i Czechach²⁶ oraz wśród wyznawców Kościoła Ewangelicko-Reformowanego. Śpiewnik został przygotowany przez Międzykościelną Komisję Śpiewnikową pod przewodnictwem ks. Jana Grossa²⁷, a wydrukowany w Diecezjalnej Drukarni Św. Krzyża w Opolu²⁸. Oficjalnie wprowadzony został do użytku 28 kwietnia 2002 r. w trakcie uroczystości w kościele Jezusowym w Cieszynie²⁹. Z tej też okazji na łamach „Zwiastuna Ewangelickiego” zamieszczono również cykl artykułów dotyczących tej istotnej dla liturgii luterńskiej księgi³⁰.

Drugim ważnym projektem „Augustany”, zrealizowanym w latach 1999-2008, było wydanie kompletu podręczników do nauki religii (dla szkoły podstawowej i gimnazjum)³¹, uzupełnionego materiałami dydaktycznymi dla katechetów prowadzących lekcje religii ewangelickiej na terenie całej Polski. Na stronie internetowej Wydawnictwa zaznaczono: [podręczniki] *zostały opracowane przez zespół doświadczonych autorów. Są bogato ilustrowane, zawierają treści wiary dostosowane do możliwości percepcyjnych na każdym etapie rozwoju dziecka i młodego człowieka*³². Nowe podręczniki prezentowane są również na łamach „Zwiastuna Ewangelickiego”, zwłaszcza w powakacyjnych numerach w rubryce „Augustana przedstawia”³³. Wydawca zadbał także o przedstawienie czytelnikom ich

Książka może stanowić doskonałą biografię Lutera „pierwszego kontaktu”, a takiej pozycji w języku polskim brakowało. („Ewangelik” 2006, nr 3, s. 24-25)

²⁵ *Śpiewnik ewangelicki. Codzienna modlitwa, pieśń, medytacja, nabożeństwo.* Red. Międzykościelna Komisja Śpiewnikowa, B-B 2002 (2008 – Wyd. 2).

²⁶ Śląski Kościół Ewangelicki Augsburskiego Wyznania oraz Luterński Kościół Ewangelicki Augsburskiego Wyznania w Republice Czeskiej

²⁷ Ks. Jan Gross (1938-2014) – proboszcz parafii ewangelicko-augsburskiej w Mikołowie (1974-2004) oraz m.in. prezes Synodu Kościoła (2002-2007), członek wielu komisji kościelnych, m.in. Komisji Liturgicznej (1973-2007), działacz ekumeniczny; przewodniczący Międzykościelnej Komisji Śpiewnikowej, powołanej w 1997 r. do opracowania nowego śpiewnika ewangelickiego. Prowadził własny blog („W służbie Słowa”), który będzie wykorzystywany w dalszych częściach dysertacji.

²⁸ Śpiewnik został przygotowany w Bielsku, drukarnia Ośrodka Wydawniczego „Augustana” nie posiadała maszyn do druku na bardzo cienkim papierze, wymaganym w śpiewniku o dużej objętości (1663 s.), stąd skorzystano z drukarni należącej do Kościoła Rzymskokatolickiego.

²⁹ M. Legendź, *Śpiewajmy Bogu sercem – wprowadzenie w życie liturgiczne nowego śpiewnika*, ZE 2002, nr 9, s. 14-15. Relacja z uroczystości także w wersji internetowej: *Nowy śpiewnik ewangelicki* [online]. Archiwalna strona luteranie.pl: <http://old.luteranie.pl/pl/?D=574> [dostęp 5.02.2014]

³⁰ J. Gross, *Powstanie nowego śpiewnika ewangelickiego*, ZE 2002, nr 8, s. 8-94; A. Malina, *Pocieszenie, napomnienie, pouczenie – nowy Śpiewnik ewangelicki w życiu Kościoła*, ZE 2002, nr 8, s. 10-12; J. Cieślak, *Pieśń odnawia i jednoczy – znaczenie nowego „Śpiewnika ewangelickiego” dla Zaolzia*, ZE 2002, nr 8, s. 13-14

³¹ Wydane w Bielsku-Białej: *Bóg błogosławi człowiekowi. Klasa 1.* Cz. 1, Cz. 2 (1999); *Boża dobroć. Klasa 2.* Cz. 1 (2000), Cz. 2 (2002); *Boża miłość. Klasa 3.* Cz. 1 (2001), Cz. 2 (2002); *Boża wierność. Klasa 4.* Cz. 1 (1999); *Boża wierność. Klasa 4* (2002); *Wzrastanie w wierze. Klasa 5.* Cz. 1; *Wzrastanie w wierze. Klasa 5* (2002); *Boży kościół. Klasa 6.* Cz. 1 (2001), Cz. 2 (2002); *Życie i wiara. I klasa gimnazjum* (2004); *Życie i wiara. II klasa gimnazjum* (2005). Podręczniki dla szkoły podstawowej do 2012 r. miały 4 lub 5 wydań, do gimnazjum dwa wydania.

³² *O nas* [online]. Strona Wydawnictwa Augustana: http://www.augustana.pl/strona_c6bc2/o_nas.html [dostęp 5.02.2014]

³³ Np.: ZE 2007, nr 17; 2008, nr 15-16, 17,18

merytorycznej charakterystyki, czemu służy cykl artykułów zamieszczonych w piśmie, omawiających edycje podręcznika dla poszczególnych klas i grup wiekowych³⁴.

Wśród wydawnictw ewangelickich nie może zabraknąć katechizmów. Poza kolejnymi wydaniem *Małego katechizmu* Marcina Lutra³⁵ ukazały się także opracowania ks. Alfreda Jaguckiego objaśniające ten podstawowy XVI-wieczny katechizm luterński³⁶ oraz tłumaczony z niemieckiego katechizm dla dzieci³⁷.

W pobożności luterńskiej ważną rolę odgrywa czytanie tekstów biblijnych, czego wyrazem jest publikowany przez „Augustanę” cykl „Z Biblią na co dzień”³⁸. Ten coroczny zbiór fragmentów Pisma Św., wzbogacony komentarzami duszpasterskimi, ukazuje się w polskiej wersji od 1975 r.³⁹ Jego historię przedstawiono na łamach „Zwiastuna Ewangelickiego” w opracowaniach ks. Jerzego Belowa i ks. Adama Maliny⁴⁰. W związku z jubileuszem cyklu (30-leciem polskiej wersji) zaproszono również czytelników do nadsyłania refleksji z jego lektury. Nadesłane prace ukazały, jaką rolę odgrywają „rozmyślenia” w życiu wielu osób⁴¹. Wagę corocznej publikacji potwierdzają słowa jednej z autorek przesłanych komentarzy:

³⁴ *Religia z Kasią i Marcinem – nowe podręczniki do nauczania kościelnego*, „Zwiastun” 1999, nr 17, s. 17; A. Korczago, *Bogactwo katechetycznej przygody – podręczniki do nauki religii w drugim roku użytkowania*, ZE 2001, nr 3, s. 10-12; (ako), „*Życie i wiara*” – nowy podręcznik do nauczania kościelnego – religii ewangelickiej w I klasie gimnazjum, ZE 2004, nr 13-14, s. 24-25; (ako), „*Życie i wiara*” – jak korzystać z nowego podręcznika do nauczania kościelnego w I klasie gimnazjum, ZE 2004, nr 15-16, s. 20-21; (ako), *Przywilej wyznawania wiary – „Życie i wiara” – nowy podręcznik nauczania kościelnego – religii ewangelickiej do klasy II gimnazjum*, ZE 2005, nr 20, s. 20-21; (ako), „*Ale ty trwaj*” – podręcznik religii ewangelickiej do trzeciej klasy gimnazjum, ZE 2008, nr 18, s. 14-15; A. Korczago, *Przygoda poznawania Boga – nowy rok szkolny impulsem do aktywnego życia w wierze*, ZE 2013, nr 17, s. 6-7

³⁵ M. Luter, *Mały katechizm*, B-B 1997 (2011 – Wyd. 4); Tenże, *Mały Katechizm. Duży Katechizm*, B-B 2000

³⁶ *Mały katechizm ks. dra Marcina Lutra w pytaniach i odpowiedziach*. Oprac. A. Jagucki, B-B 1993; Tenże, *Pytania wiary. Mały katechizm ks. Marcina Lutra w pytaniach i odpowiedziach*, B-B 1998 (2009 – Wyd. 3)

³⁷ H. Krist, *Opowiedz mi o wierze. Katechizm dla dzieci*. Tłum. z niem. A. Szarek, B-B 1997

³⁸ „Z Biblią na co dzień” (dodatek do „Kalendarza Ewangelickiego”) to książeczki z tekstami biblijnymi corocznie opatrzona innym tytułem, np. *Miłosierdzie Jego nie ustaje* 1996; *Bóg się nam objawił* 2000; *Aby nie ustała wiara twoja* 2005; *Szukajmy tego, co przed nami* 2013 (zob. też Bibliografia polskiej książki ewangelickiej..., poz. 34, 47, 64, 96, 79, 104, 111, 115, 122, 127, 132, 144, 150, 152, 162).

³⁹ Cykl jest tłumaczeniem niemieckich tekstów Jednoty Braterskiej w Herrnhut. Od 1731 roku ukazuje się niewielka książeczka (niem. *Losungen*) zawierająca hasła biblijne na każdy dzień roku Jej pomysłodawcą był hrabia Mikołaj Ludwik von Zizendorf, który pozwolił na osiedlenie się w swoich dobrach (koło Görlitz w Niemczech) potomkom braci czeskich. Przybyli z Czech i Moraw uciekinierzy nazwali miejsce Herrnhut (niemieckie „Herrn” i „Hut”, w tłumaczeniu – „pod Pana czyli Zbawiciela strażą”). Obecnie liczba tłumaczeń *Losungen* przekroczyła 50 wersji językowych, docierając do różnych części świata (Na podst.: J. Below, „*Miłość cię wypędziła...*” – historia i bujne współczesne życie „Z Biblią na co dzień”. Cz. 1, ZE 2005, nr 17, s. 14-15; A. Malina, *Klucz do „Losungen” – historia i bujne współczesne życie „Z Biblią na co dzień”*. Cz. 2, ZE 2005, nr 18, s. 13-15; J. Below, *Ogólnoświatowy zasięg – historia i bujne współczesne życie „Z Biblią na co dzień”*. Cz. 3, ZE 2005, nr 19, s. 10-13). Na temat „polskiego” *Losungen* zob.: Tenże, *Międzynarodowa operacja – historia i bujne współczesne życie „Z Biblią na co dzień”*. Cz. 4, ZE 2005, nr 21, s. 15-16.

⁴⁰ Zob. przyp. 39

⁴¹ Niektóre z listów: R. Podzorski, *Słowa, które mi pomogły*, ZE. 2004, nr 22, s. 14; D. Plinta-Wawrzyniak, *Słowo jak Przytulanka*, ZE 2004, nr 21, s. 8-9; J. Kiszka-Bruell, *Przeżywać, nie tylko czytać*, ZE 2004, nr 24, s. 11; I. Holeksa, *Słowo żywe i skuteczne*, ZE 2005, nr 4, s. 15

„Z Biblią na co dzień” zawsze była blisko mnie. Leżała pod ręką. Towarzyszyła mi oraz mojej rodzinie. Pamiętam, że książka ta miała swoje stałe miejsce w domu babci (i ma je do dzisiejszego dnia) – na stoliku obok łóżka.

Nie wiem czy mogłabym obejść się bez tej niedużej książki. Chyba już nie. Myślę, że będzie mi dalej towarzyszyć każdego dnia przez kolejne lata.⁴²

Literatura historyczna i tożsamościowa jest szczególnie ważna dla społeczności funkcjonującej w warunkach diaspory. Cenną pracą z tego zakresu – dla członków Kościoła, jak i dla zainteresowanych luteranizmem – jest zbiorowe opracowanie prezentujące zasady wiary, historię oraz współczesny wizerunek polskich ewangelików, przygotowane przez znanych w tej społeczności autorów (m.in. bpa Jana Szarka, ks. Jana Grossa, ks. prof. Manfreda Uglorza). *Świadectwo wiary i życia*⁴³ – książka bogato ilustrowana, wydana w szczególnie ciekawej i kolorowej szacie graficznej (o formacie 22 x 25 cm), stanowi monograficzne opracowanie rodzimego luteranizmu. Wydawca na łamach swego czasopisma podkreśla: *po raz pierwszy tak pełny obraz Kościoła lutherańskiego w Polsce. Wyczerpująco przedstawiona jego historia i nauka, literatura i sztuka oraz dzień współczesny.*⁴⁴

W 2009 r. „Augustana” zrealizowała projekt „leśne kościoły”, służący wzmocnieniu tożsamości ewangelików poprzez przypomnienie okresu cieszyńskiej kontrreformacji oraz związanych z tym prześladowań (projekt obejmował prezentowaną w wielu parafiach wystawę oraz publikację). Na stronie internetowej Wydawnictwa zaznaczono:

*W ramach tego projektu wydawnictwo wraz z Parafią Ewangelicko – Augsburgską w Ustroniu wydały książkę „Leśne kościoły. Miejsca tajnych nabożeństw ewangelickich w Beskidzie Śląskim” (2009). Jest to pierwsze opracowanie, które prezentuje dziewięć miejsc tajnych nabożeństw w czasach kontrreformacji w Polsce i Czechach. Zawiera opisy dojścia, mapy i dane GPS. Całość wzbogacona jest ponad 120 zdjęciami.*⁴⁵

Album *Leśne kościoły* zaprezentowany został w trakcie uroczystego spotkania w ustronńskiej parafii (21 marca 2009 r.). W relacji można przeczytać:

Ponieważ tego dnia można było nabyć „Leśne kościoły” w promocyjnej cenie, do stoiska ustawiała się spora kolejka. Podczas spotkania przy stołach, dzielono się pierwszymi wrażeniami na

⁴² M.M., *Zawsze blisko*, ZE 2005, nr 1, s. 10

⁴³ *Świadectwo wiary i życia. Kościół lutherański w Polsce wczoraj i dziś*, B-B 2004. Zob. recenzja: A. Uljasz, *Lutherańska księga*, „Słowo i Myśl” 2006, nr 2, s. 33-35; omówienia zamieszczono także na łamach innych czasopism lutherańskich („Ewangelik” 2004, nr 4, s. 15; „Przegląd Ewangelicki” 2004, nr 2, s. 93-94)

⁴⁴ ZE 2004, nr 11 (okładka końcowa)

⁴⁵ *O nas* [online]...; zob. także: LE, *Siła wspólnoty, moc wiary – książka o leśnych kościołach w Beskidzie Śląskim*, ZE 2009, nr 5, s. 15-17

temat przeglądanej publikacji oraz wspomniano własne doświadczenia związane z opisanymi w książce miejscami.⁴⁶

O popularności pozycji świadczy jego drugie wydanie (2010), wzbogacone zdjęciami z nabożeństwa w jednym z upamiętnionych miejsc.

Do prac o charakterze historyczno-tożsamościowym należą także tytuły – dotyczące m.in. ewangelików pszczyńskich⁴⁷ czy parafii Śląska Cieszyńskiego⁴⁸. Jubileusz 150-lecia „Zwiastuna Ewangelickiego” uczczono wydaniem zbioru refleksji dotyczących Kościoła, prezentowanych na łamach luteranckiego pisma⁴⁹. Przypomnienie słów uznanych „autorytetów”, zebranych w tomie *Kocham nasz Kościół*, także nawiązuje do wspólnej przeszłości oraz służy obecnemu wizerunkowi wspólnoty.

W Bielsku drukowane są postylle⁵⁰ oraz inne zbiory kazań. W 1993 r. wydana została *Postylla domowa* Marcina Lutera (reprint edycji z 1883 r.). Do XVI-wiecznej dołączyły w następnych latach postylle współczesnych polskich autorów luteranckich, w tym ks. Adama Hławiczki⁵¹, ks. Jana Motyki⁵², ks. Andrzeja Wantuły⁵³ oraz ks. Ryszarda Janika⁵⁴. Księża są również autorami opublikowanych okazjonalnych zbiorów kazań (ks. Manfred Uglorz⁵⁵, ks. Ryszard Janik⁵⁶, ks. Jan Szarek⁵⁷). Można zaznaczyć, że są to z reguły tomy pamiątkowe, towarzyszące rocznicom i jubileuszom, np. postylla ks. Wantuły ukazała się w związku z 100 rocznicą urodzin autora (łącznie z kazaniem zatrzymanym w pierwszym wydaniu przez cenzurę), zbiór kazań ks. R. Janika (*Daj, bym głos Twój słyszał*) uświetnił 50-lecie służby duszpasterskiej jubilata⁵⁸. Wydawca reklamuje te szczególne książki na łamach swego pisma, przypominając czytelnikom o opublikowanych postyllach⁵⁹. Tytuły z zachowanym słowem

⁴⁶ *Przewodnik do pamiętnych miejsc – promocja książki w Ustroniu*, ZE 2009, nr 7, s. 20 (zob. także s. 236-237)

⁴⁷ J. A. Badura, *Ewangelicy na Ziemi Pszczyńskiej*, B-B 2000

⁴⁸ J. Klibera *Radość z Domu Bożego. Parafie ewangelickie na Śląsku Cieszyńskim i Opawskim po patentach tolerancyjnym i protestanckim*, B-B 2013 (Zob. prezentacja książki na stronie PTEw: <http://www.ptew.org.pl/2013/08/nawosc-wydawnicza-jan-kliber-radosc-z-domu-bozego-bielsko-biala-2013/> [dostęp 18.02.2014])

⁴⁹ *Kocham nasz Kościół. Autorzy „Strażnicy Ewangelicznej”, „Zwiastuna”, „Zwiastuna Ewangelickiego” i ich myśli o Bogu i Kościele*. Wybór J. A. Badura, B-B 2013.

⁵⁰ Postylla – zbiór kazań, które wygłaszane są w oparciu o przytaczane fragmenty Biblii (z łac. post illa verba textus). W tradycji luteranckiej całoroczny zbiór kazań, tzn. na wszystkie niedziele i święta roku kościelnego (*Słownik literatury staropolskiej*. Wyd. 3, Red. T. Michałowska, Wrocław 2002, s. 747-748.)

⁵¹ A. Hławiczka, *Pan zmartwychwstał*, B-B 1997 (zbiór kazań na cały rok kościelny)

⁵² J. Motyka, *Z wiary dla wiary. Postylla*, B-B 2003

⁵³ A. Wantuła, *Okruchy ze Stołu Pańskiego. Postylla czyli kazania na wszystkie niedziele i święta roku kościelnego*, B-B 2005

⁵⁴ R. Janik, *Daj, bym głos Twój słyszał. Postylla do tekstów Starego Testamentu (niedziele i święta roku kościelnego oraz nabożeństwa okolicznościowe)*, B-B 2006

⁵⁵ M. Uglorz, *Zło dobrem zwyciężaj*, B-B 1993

⁵⁶ R. Janik, *Oto sługa mój*, B-B 1994 (zbiór 8 kazań pasyjnych)

⁵⁷ J. Szarek, *Źródło życia i światłości*, B-B 1996 (Zbiór kazań, przemówień i refleksji teologicznych)

⁵⁸ J. Below, *Pół wieku w służbie – jubileusz ks. Radcy Ryszarda Janika*, ZE 2006, nr 8, s. 2

⁵⁹ Np. Postylla ks. R. Janika „gościła” w „Zwiastunie...” 2006 – od 8 do 11 numeru.

duszpasterskim znacząco wzbogacają ewangelicki dorobek powstający w Bielsku, wpisując się jednocześnie w luterzańską tradycję drukowania kazań, kontynuowaną po 1989 r.

Ważną grupą prac o charakterze wyznaniowym są rozważania inspirowane współczesnymi problemami ludzi wierzących. Są to pozycje uwzględniające tematykę biblijną (m.in. *Kazanie Ukrzyżowanego*⁶⁰; *U nóg zbawiciela*⁶¹), także zagadnienia dotyczące choroby, modlitwy, starości (m.in. *Pozdrowienie dla chorych i cierpiących*⁶²; *Gdy się modlicie, mówcie*⁶³), które powinny w zamierzeniu autorów stać się inspiracją do samodzielnych przemyśleń i poszukiwań oparcia w słowie Bożym⁶⁴. Do tego typu publikacji należy cykl ks. Leszka Czyża, proboszcza parafii w Wiśle-Malince, także mówcy ewangelizacyjnego, rozważającego różne aspekty wiary (m.in. *Bohaterowie wiary* 2012)⁶⁵.

W dorobku „Augustany” są opracowania biograficzne, w tym zwłaszcza pozycje poświęcone bp. Juliuszowi Burschemu⁶⁶, także biografia czołowego niemieckiego teologa XX wieku, straconego w więzieniu hitlerowskim – Dietricha Bonhoeffera⁶⁷. Ważnym osiągnięciem wydawniczym omawianego okresu jest słownik biograficzny prezentujący postacie ewangelików – od XVI po wiek XX.⁶⁸ W adnotacji reklamującej leksykon autorstwa Jana Szturca czytamy:

Pierwsza publikacja o takim charakterze i zakresie, ukazująca wkład społeczności ewangelickiej w dorobek Kościoła i narodowej kultury.

Na 350 stronach przedstawiono szeroki wybór biogramów polskich ewangelików, którzy odcisnęli trwałe ślady na polskim życiu społecznym, kulturalnym czy naukowym oraz odegrali szczególną rolę w dziejach polskiego ewangelicyzmu. Są wśród nich zarówno osoby świeckie, jak i duchowne, m.in.: Mikołaj Rej, Stefan Żeromski, ks. Jerzy Trzanowski, matka Ewa Tiele-Winkler, ks. Krzysztof Mrongowiusz, gen. Władysław Anders, Samuel B. Linde, Jan Heweliusz⁶⁹.

⁶⁰ M. Uglorz, *Kazanie Ukrzyżowanego*, B-B 2004

⁶¹ A. Jagucki, *U nóg zbawiciela. Rozmyślenia na każdy dzień*, B-B 1999

⁶² J. Kiszka-Bruell, *Pozdrowienie dla chorych i cierpiących*, B-B 1993

⁶³ H. Czembor, *Gdy się modlicie, mówcie*, B-B 1994

⁶⁴ Zob. także Bibliografia polskiej książki ewangelickiej...: poz. 23, 27, 41, 42, 44, 117, 161.

⁶⁵ Publikacje L. Czyża: w Bibliografii... poz. 139, 147, 159.

⁶⁶ B. Krebs, *Państwo, naród, Kościół. Biskup Juliusz Bursche a spory o protestantyzm w Polsce w latach 1917–1939*, B-B 1998 (recenzja: J. Szturc, *Spory wokół biskupa Burschego*, MP 1998, nr 4, s. 67-70); T. Wegener, *Juliusz Bursche – biskup w dobie przełomów*, B-B 2003 (na temat bpa Juliusza Burschego zob. s. 26-27)

⁶⁷ E. Bethge, *Dietrich Bonhoeffer*. Tłum z niem. B. Milerski, B-B 1996; E. Bethge, *Dietrich Bonhoeffer. Świadek Ewangelii w trudnych czasach*, 2003

⁶⁸ J. Szturc, *Ewangelicyzacja w Polsce. Słownik biograficzny XVI-XX w.*, B-B 1998. Zob. recenzje: T. J. Zieliński, *Pierwszy polski ewangelicki słownik biograficzny*, MP 1998, nr 3, s. 65-68; W. Sosna, *Mamy ewangelicki słownik!*, „Słowo i Myśl” 1998, nr 9, s. 16-17 (inne recenzje słownika: s. 232-233)

⁶⁹ „Zwiastun” 1998, nr 9 (okładka końcowa)

Można zaznaczyć, że słownik *Ewangelicy w Polsce* wzbudził zainteresowanie nie tylko we własnym kręgu wyznaniowym, ale także poza nim⁷⁰, ukazał się w nakładzie ok. 3,5 tys. (po kilku miesiącach dodrukowano 2 tys. egz.).

Prace o charakterze biograficznym poza przekazywaniem wiedzy historycznej służą niewątpliwie umacnianiu wspólnotowych więzi niewielkiej społeczności ewangelików żyjących w rozproszeniu. Prezentacja sylwetek współwyznawców, ewangelickich działaczy czy reformatorów (*Reformatorzy* 2013), podejmowana przez wydawnictwo kościelne, buduje poczucie przynależności do własnej grupy wyznaniowej.

W społeczności luterańskiej szczególnie szacunkiem otaczani są księża seniorzy oraz księża sprawujący urząd biskupi. Wyrazem uznania dla nich są wydane księgi pamiątkowo-jubileuszowe, prezentujące „słowo” jubilatów, ich dokonania oraz wspomnienia przyjaciół⁷¹. W Bielsku ukazało się pięć tego typu pozycji, w tym dedykowanych biskupom Kościoła–Januszowi Narzyńskiemu⁷², Janowi Szarkowi⁷³, Januszowi Jaguckiemu⁷⁴ oraz innym zasłużonym duchownym⁷⁵. Wydawnictwa towarzyszyły jubileuszowym wydarzeniom – uroczystym nabożeństwom oraz spotkaniom w salach parafialnych⁷⁶. Szczególnie księga *Misja, Muzyka, Mazury* (2007), ofiarowana sprawującemu posługę zwierzchnikowi Kościoła, prezentowana także na łamach „Zwiastuna Ewangelickiego”⁷⁷, kierowała uwagę czytelników ku osobie i dokonaniom duszpasterza; wydana została także okazale – z bogactwem zdjęć z rodzinnego archiwum, w niebieskiej oprawie ozdobionej motywami (krzyż, organy, jezioro) symbolizującymi tytułowe hasła. We wstępie księgi zaznaczono:

*Kluczem do pokazania Jubilata są trzy słowa zawarte w tytule. Kolejne artykuły są bezpośrednim przedstawieniem tego, co go interesuje lub co go szczególnie zajmowało i nadal zajmuje w jego służbie. (...) Postaci bpa Janusza Jaguckiego nie można oderwać od jego krainy, jaką są Mazury. Urodził się w Sorkwicach (...). Przez dziesięciolecia, w skomplikowanych czasach towarzyszył Mazurom, przeżywał ich wyjazdy, szukał porozumienia z tymi, którzy osiedlali się na ich miejscu*⁷⁸

⁷⁰ Na temat promocji słownika zob. s. 239-240.

⁷¹ O tradycji ksiąg jubileuszowych zob.: *Wstęp*. W: *Misja, Muzyka, Mazury. Księga pamiątkowa z okazji 60. urodzin biskupa Kościoła Janusza Jaguckiego*, B-B 2007, s. 5

⁷² *Dosyć masz, gdy masz łaskę moją. Księga pamiątkowa. Praca dedykowana ks. bp. [w latach 1976-1991] Januszowi Narzyńskiemu*, B-B 1993

⁷³ *W służbie wcielonego Słowa. Księga pamiątkowa*, B-B 1996 (na s. tyt.: Z okazji 60. rocznicy urodzin ks. biskupowi Janowi Szarkowi księgę tę poświęcamy). Na temat ks. bpa J. Szarka zob. s. 58

⁷⁴ Ks. Janusz Jagucki (ur. 1947) – biskup Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w latach 2001-2009, wcześniej proboszcz parafii ewangelickiej w Giżycku

⁷⁵ Ukazały się księgi poświęcone ks. prof. Manfredowi Uglorzowi (w Bibliografii..., poz. 80, 157).

⁷⁶ *Jubileusz biskupa Kościoła [J. Jaguckiego]*, ZE 2007, nr 5, s. 16.

⁷⁷ ZE 2007, nr 3,4,5 (rubryka „Augustana poleca”)

⁷⁸ *Misja, Muzyka...*, s. 5

Można podkreślić, że wydawnictwa przypominające duszpasterską działalność na rzecz Kościoła, ukazujące sylwetki „przewodników” w wierze, są cennym świadectwem dla współczesnego wizerunku polskich ewangelików oraz symbolem więzi łączących wspólną wyznaniową.

W dorobku „Augustany” figurują prace zagranicznych autorów związanych z tradycją luterańską (angielskich, niemieckich i szwedzkich); są to rozważania o charakterze religijnym, biblijnym i teologicznym, dotyczące problemów współczesnego chrześcijanina, w tym wyznawcy wspólnot protestanckich. Jednym z autorów jest amerykański duchowny Herbert Brokering⁷⁹, który wielokrotnie odwiedzał polskie parafie (np. w Goleiszowie)⁸⁰. Po polsku wydane zostały jego listy duszpasterskie kierowane do osób dotkniętych cierpieniem i chorobą, pisane z perspektywy także doświadczonego chorobą autora, który stara się mimo to pomóc czytelnikowi w odnalezieniu radości życia⁸¹. Wśród przekładów są rozważania dotyczące wiary: niemieckiego teologa Gerharda Sautera⁸² czy szwedzkiego duchownego Bo Giertza⁸³. Tłumaczonej z angielskiego publikacji dotyczącej chrztu: *Biblijny chrzest*⁸⁴ towarzyszyły rozważania polskiego duszpasterza: *Czy chrzest dzieci jest biblijny?*⁸⁵. Osobistych przeżyć dotyczy książka szwedzkiego pastora opisującego codzienność rodziny dotkniętej kalectwem jej członków; w *Dostrzec więcej*⁸⁶ autor – ojciec poważnie upośledzonych dzieci – stara się ukazać szczęśliwe strony życia w ich religijnym wymiarze.

Stosunkowo skromny jest udział literatury pięknej w propozycjach „Augustany”, na które składają się nieliczne, rodzime próby powieściowe: Janiny Górnej *Ślad na rąbku historii* (1993) i Tadeusza Dytki *Na skrzydłach RAF* (1998)⁸⁷, zbiory opowiadań: ks. Henryka Czembora *Pan Bóg jest obecny* (1996) i Lidii Czyż *Gdzie jest Betlejem?* (2013) oraz poezje ks. bpa Pawła Anweilera⁸⁸: *Błogosław, duszo moja, Panu* (2005) oraz *Mój psalterz* (2010). Spośród wymienionych powieść T. Dytki przybliży losy pochodzącego z Ustronia lotnika –

⁷⁹ Herbert Brokering (1926-2009) – charyzmatyczny duchowny, pisarz, znany mówca i amerykański wykładowca uniwersytecki. Od 1981 roku organizował wyjazdy za „żelazną kurtynę”, w tym m.in. do Polski. Mieszkał w USA w stanie Minnesota (zob.: L. Pałac; *Odszedł Herbert Brokering*, ZE 2010, nr 1, s. 21).

⁸⁰ Spotkanie Brokeringa z czytelnikami w Goleiszowie zob.: L. Pałac, *Zapachy dzieciństwa*, ZE 1999, nr 17, s. 20; Taz, *Spotkanie z ks. Herbertem Brokering'em*, „Gazeta Ewangelicka” 1999, nr 18, s. 44-45

⁸¹ *Myszę o Tobie. Duszpasterskie listy o nadziei i uzdrowieniu*, B-B 1999

⁸² G. Sauter, *Podstawowe pytania wiary*, B-B 1997

⁸³ B. Giertz, *Wierzyć po ewangelicku*, B-B 1994. **Bo Harald Giertz** (1905-1998); zob. strona poświęcona autorowi: http://www.75d.pl/sec/Bo_Giertz.Html [dostęp 20.02.2014]

⁸⁴ J. S. Melby, *Biblijny chrzest*. Tłum z niem. P. Gołuszko, B-B 2000

⁸⁵ A. Podzorski, *Czy chrzest dzieci jest biblijny?*, B-B 2000.

⁸⁶ T. Sjödin, *Dostrzec więcej*, B-B 2004

⁸⁷ T. Dytko, *Na skrzydłach RAF*. Wyd. 2 rozszerz., B-B 1998

⁸⁸ Ks. bp. Paweł Anweiler (ur. 1950) – proboszcz parafii w Bielsku, od 1991 r. zwierzchnik diecezji cieszyńskiej (szerzej nt. biskupa zob. oficjalna strona Kościoła: <http://www.bik.luteranie.pl/pl/osoby/1/2.html> [dostęp 20.02.2014]. Inne tomiki poetyckie ks. P. Anweilera: Bibliografia... poz. 477, 478.

Jana Cholewy, bohatera II wojny światowej, walczącego w polskim dywizjonie w Wielkiej Brytanii. Polskie tytuły uzupełniają tłumaczenia z niemieckiego: powieść oparta o nowotestamentową historię o Jezusie – *Cień Galilejczyka* (1999)⁸⁹ oraz wymieniana już opowieść o Katarzynie Luter⁹⁰. Literaturę wspomnieniową reprezentuje tom ks. Karola Kotuli (1884-1968), zwierzchnika Kościoła w latach 1951-1959⁹¹.

Poza podręcznikami do religii bielskie wydawnictwo opublikowało kilka innych tytułów dla dzieci, w tym książeczki do kolorowania z 1993 r. (*Abraham; Izaak i Jakub*) oraz wydawnictwa o tematyce bożonarodzeniowej z 1999 r. (*Dzieciątka w żłobie; Przybądźcie do Betlejem*)⁹², uzupełnione prezentującą zasady wiary dla najmłodszych⁹³. Najnowszą propozycją dla dzieci jest „Kalendarz Adwentowy”⁹⁴, związany z przygotowaniem do Święta Narodzenia Pańskiego – okresem istotnym w tradycyjnej pobożności luterańskiej. Publikacja zawiera propozycje twórczego spędzania czasu adwentowego przez dzieci wspólnie z rodzicami (z dołączeniem rebusów, krzyżówek, wycinanek). Edukacyjno-religijny cel kalendarza objaśniono we wstępie:

*Dzięki kalendarzowi będzie Państwu łatwiej nauczyć dzieci, że Święta Bożego Narodzenia to nie tylko uroczystość, podczas której dostaje się prezenty. Kalendarz pomoże Państwu sprawić, by dzieci poznały historię narodzenia Jezusa, zrozumiały jej sens, dowiedziały się, jak można we właściwy sposób przeżywać adwent w XXI wieku. To będzie możliwe, gdy pomożecie swoim pociechom w wykonaniu poleceń z kalendarza.*⁹⁵

Przedstawiony powyżej dorobek uzupełniają naukowe prace m.in. z zakresu teologii⁹⁶, historii chrześcijaństwa⁹⁷, agendy kościelnej⁹⁸, także publikacje informacyjne oraz wydane wspólnie z parafiami (m.in. katowicką czy cieszyńską).

Oficjalne wydawnictwo kościelne przygotowuje niezbędną dla wspólnoty wyznaniowej książkę użytkową, w tym edukacyjną (*Śpiewnik ewangelicki*, katechizmy,

⁸⁹ G. Theissen, *Cień Galilejczyka. Historyczna rozprawa o Jezusie w formie opowiadania*. Tłum. z niem. M. Platajs, B-B 1999 (Zob. recenzje: A. Malina, *Śladami Jezusa z Nazaretu*, MP 1999, nr 4, s. 91-92)

⁹⁰ Zob. przyp. 22

⁹¹ K. Kotula, *Od marzeń do ich spełnienia. Wspomnienia z lat 1884–1951*, B-B 1998

⁹² Tytuły nie zostały odnalezione w katalogach bibliotecznych, zachowały się tylko ich opisy w „Zwiastunie”.

⁹³ T. Wojak, E. Gajdacz, *Mój Przyjaciel Jezus*, B-B 1993 (wcześniejsze wydania: 1973, 1988)

⁹⁴ „Kalendarz Adwentowy. Przewodnik dla dzieci i rodziców – co robić w czasie Adwentu” przygotowany wg koncepcji graficznej Sylwii Adamus, ukazuje się od 2008 r., od 2009 r. także w wersji słowackiej.

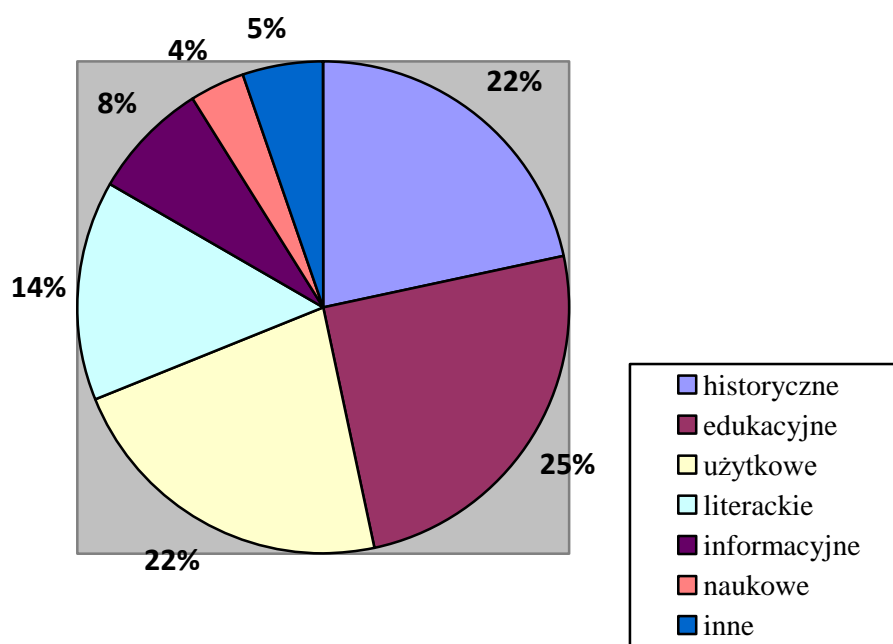
⁹⁵ „Kalendarz Adwentowy” 2008, s. [3].

⁹⁶ W 2010 r. „Augustana” zainicjowała serię Biblioteka Teologiczna Augustany (M. J. Uglorz, *Ekologiczne wątki w biblijnej historii zbawienia*, B-B 2010; M. Niemiec, *Nauka o usprawiedliwieniu w dialogu luterańsko-rzymskokatolickim*, B-B 2011; M. Uglorz, *Izrael ludem Jahwe. Zarys starotestamentowej antropologii teologicznej*, B-B 2012).

⁹⁷ T. Lane, *Wiara, rozum, świadectwo. Dzieje myśli chrześcijańskiej*. B-B 2001

podręczniki), prace historyczne (dotyczące Kościoła, biografie, Bibliotekę Klasyki Ewangelickiej), po prezentacje współczesnych autorów, w tym postylle (m.in. Andrzeja Wantuły) czy rozważania zagranicznych duszpasterzy (m.in. Herberta Brokeringa). Ważną rolę dla zachowania luterkańskiej tożsamości odgrywają wydawnictwa jubileuszowe (np. dedykowane księżom) oraz powstająca rodzima literatura piękna. Temu samemu celowi służy przygotowana przez „Augustanę” pozycja *Leśne kościoły*, przypominająca utrwaloną w zbiorowej świadomości cieszyńskich ewangelików tradycję leśnych nabożeństw, do uczestnictwa w których obecnie kierowane są zaproszenia na stronach i kościelnych kontaktach facebookowych.

Wykres 1. Procentowy udział typów publikacji w dorobku „Augustany”

Źródło: opracowanie własne

⁹⁸ *Przystąpię do ołtarza Bożego. Agenda Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Cz. 1-3, B-B 2012*

Opracowanie edytorskie. Książki „Augustany” posiadają różny poziom edytorskiego opracowania. Na szczególną uwagę zasługują serie wydawnicze z podobnymi motywami na okładkach, w tym kanon pism luterzańskich zdobi motyw starych ksiąg, wraz z logo serii (Biblioteka Klasyki Ewangelickiej – rys. 6; Biblioteka Teologiczna Augustany – rys. 7). Również inne tytuły ze względu na podobieństwo tematyki czy wyznaczniki gatunkowe tworzą cykle połączone ilustracyjnym elementem, do których należą: portretowe fotografie na książkach biograficznych (rys. 8) czy postacie na biało-niebieskim tle w kolejnych rozważania L. Czyży (rys. 9). Swoisty cykl sygnowany podobieństwem graficznego opracowania tworzą: poetycki tomik P. Anweilera (*Błogosław duszo moja, Panu*) oraz rozważania A. Błahut-Kowalczyk (*Do domu*)⁹⁹. Również wydawnictwa dla dzieci, łącznie z podręcznikami, są bogato ilustrowane i zaopatrzone w kolorowe materiały ćwiczeniowe.

Rys. 6. Serie wydawnicze „Augustany” – Biblioteka Klasyki Ewangelickiej

a) *Wyznanie augsburskie (Konfesja Augsburska) z 1530 roku.* 1999 (BKE 1)

b) M. Luter: *Mały katechizm; Duży katechizm.* 2000 (BKE 4)

c) M. Luter: *Pisma etyczne.* 2009 (BKE 6)

⁹⁹ Obie pozycje z 2005 r. to kolorowe, miniaturowe książeczki (19 x 12 cm) połączone podobieństwem okładek oraz jednakowym wykorzystaniem materiału ilustracyjnego (fotografie przy utworach). Są to tytuły szczególnie

Rys. 7. Serie wydawnicze „Augustany” – Biblioteka Teologiczna Augustany

a) M. J. Uglorz: *Ekologiczne wątki w biblijnej historii zbawienia*. 2010

b) M. Niemiec: *Nauka o usprawiedliwieniu w dialogu luterkańsko-rzymskokatolickim*. 2011

c) M. Uglorz: *Izrael ludem Jahwe : zarys starotestamentowej antropologii teologicznej*. 2013

Rys. 8. Opracowania biograficzne „Augustany”

a) E. Bethge: *Dietrich Bonhoeffer : świadek Ewangelii w trudnych czasach*. 2003

b) T. Wegener: *Juliusz Bursche – biskup w dobie przełomów*. 2003

c) M. Uglorz: *Marcin Luter Ojciec Reformacji*. Wyd. 2. 2006

przyciągające wzrok kolorem, ciekawą formą i jakością wydania. Cykl nie był kontynuowany.

Rys. 9. Tomiki rozważań wydane przez „Augustanę”

- a) L. Czyż: *Powrót do domu Ojca : bohaterowie przypowieści o synu marnotrawnym*. 2009
b) L. Czyż: *Pozwolił nam wołać Ojciec : odkrywanie naszej wyjątkowej modlitwy*. 2010
c) L. Czyż, L. Czyż: *Bohaterowie wiary*. 2012

Wśród omawianych pozycji spotykamy wydawnictwa o charakterze albumowym (rys. 10). Do publikacji bardziej okazałych należy księga dedykowana biskupowi Jaguckiemu (*Misja, muzyka, Mazury*) czy *Mój Psalterz* P. Anweilera (twarda oprawa, kredowy papier, fotografie, powiększony format), w tym poezje cieszyńskiego biskupa wzbogacone zostały widokami Bielska¹⁰⁰. Zwraca również uwagę publikacja *Radość z Domu Bożego* (2013) Jana Klibera, uwzględniająca liczne fotografie kościołów, mapki oraz przejrzystą prezentację tekstów historycznych. Autor zaznaczył, że jest to swego rodzaju przewodnik, który ma zachęcić czytelników do odwiedzenia miejsc ważnych dla śląskiego ewangelicyzmu.

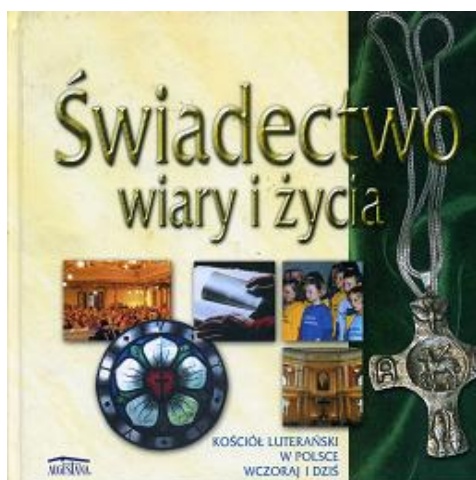
Poza wymienionymi pozostała większość prac „Augustany” przedstawia skromny poziom edytorskiego opracowania (brak ilustracji, miękka oprawa), z jedynym elementem zdobniczym na okładce. Można też stwierdzić, że omawiane publikacje odzwierciedlają swoim wyglądem zmiany, którym podlegała poligrafia na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat, wraz z technologicznymi ulepszeniami wprowadzonymi w bielskiej drukarni. W efekcie, w ostatniej zwłaszcza dekadzie książki zyskały na profesjonalnym przygotowaniu graficznym, z uwzględnieniem różnych możliwości grafiki komputerowej.

¹⁰⁰ Liczne zdjęcia w *Moim Psalterzu* prezentują „ewangelickie” miejsca w Bielsku-Białej, ze szczególnym uwzględnieniem tzw. Bielskiego Syjonu.

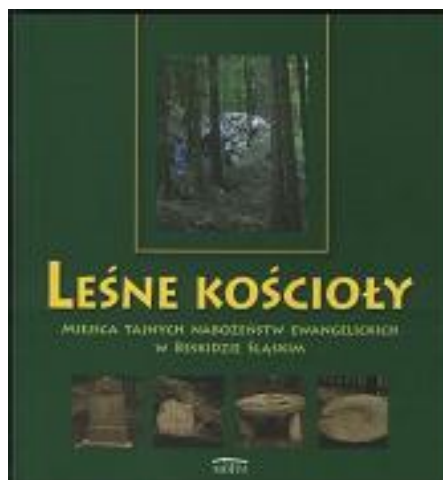
Nakłady. Zgodnie z obecnymi standardami wydawnictwo „Augustana” nie uwzględnia w druku informacji o nakładach. Z uzyskanych danych wynika, że poszczególne tytuły ukazują się w liczbie ok. 1 tys. egzemplarzy¹⁰¹. Wyjątkowo słownik Jana Szturca *Ewangelicy w Polsce* (1998) osiągnął nakład 5,5 tys.¹⁰² (wraz z dodrukiem), co było wynikiem szerszego zainteresowania książką, także poza własnym środowiskiem. Również inne poczytne tytuły ukazały się w zwiększonych, sięgających 3 tys. egz. nakładach (Leszek Czyż, *Powrót do domu ojca* 2009; Lidia Czyż *Gdzie jest Betlejem?* 2013)¹⁰³. Można sądzić, iż popularność niektórych tytułów lub przewidywania, że książka spotka się z dużym zainteresowaniem, decydują o zwiększeniu przez Wydawnictwo nakładu lub dodruku poczytnej literatury.

Rys. 10. Albumowe publikacje „Augustany”

a)

b)

a) *Świadeństwo wiary i życia : kościół luterński w Polsce wczoraj i dziś.* 2004

b) *Leśne kościoły : miejsca tajnych nabożeństw ewangelickich w Beskidzie Śląskim.* 2009

¹⁰¹ Informacje przekazane przez ks. J. Belowa (wywiad, Bielsko-Biała, listopad 2010).

¹⁰² List od J. Szturca do autorki (z dnia 20.02.2014)

¹⁰³ List od Lidii Czyż do autorki (z dnia 6.03.2014)

II. 2. Wydawnictwo „Warto” (Centrum Misji i Ewangelizacji w Dzięgielowie)

Powstanie i status „Warto”. Oficyną wydawniczą powołaną dla realizacji misji ewangelizacyjnej Kościoła jest Wydawnictwo „Warto”, funkcjonujące w ramach struktur Centrum Misji i Ewangelizacji w Dzięgielowie (CME)¹⁰⁴. Wydawnictwo powstało 28 czerwca 2004 roku, na bazie doświadczeń dzięgielowskiego kwartalnika misyjnego („Warto”), przy którym sporadycznie przygotowywano także książki. Od początku jego działalnością kieruje Bożena Giemza (oficjalnie: z-ca dyr. CME ds. wydawniczych i public relations).

Myślą przewodnią wszystkich inicjatyw podejmowanych przez CME jest *rozbudzanie życia duchowego i towarzyszenie chrześcijanom, szczególnie członkom Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, w głoszeniu dobrej nowiny o Jezusie Chrystusie*¹⁰⁵. Od 2004 r. Centrum – organizacja pożytku publicznego (opp) – wspiera także inne społeczności lokalne w zakresie programów edukacyjnych, kulturalnych i charytatywnych, opartych o chrześcijańskie wartości¹⁰⁶. Wyodrębnione wydawnictwo służy projektom CME. Książki i inne materiały mają wspierać misyjne przedsięwzięcia kościelnej organizacji¹⁰⁷, utworzonej w oparciu o tradycje spotkań ewangelizacyjnych.

Największym wyzwaniem organizacyjno-misyjnym CME są przedsięwzięcia ewangelizacyjne, w tym lipcowe Tygodnie Ewangelizacyjne oraz współudział w międzynarodowej ewangelizacji ProChrist, których transmisję do polskich parafii ewangelickich koordynuje zespół z Dzięgielowa. Centrum prowadzi również działalność całoroczną organizując szkolenia, obozy oraz spotkania dla różnych grup wiekowych, w tym dla dzieci i dorosłych. Pośród wielu form zajęć są m.in. kursy dla duszpasterzy, liderów i osób pracujących z dziećmi, zajęcia młodzieżowe, rekolekcje pasyjne oraz adwentowe, edukacja w ramach Szkoły Biblijnej. Wymienionym projektom podporządkowane są inicjatywy realizowane przez „Warto”.

¹⁰⁴ Na temat CME zob. s. 38-39

¹⁰⁵ Tekst misji CME: *Mission Statement* [online]. Strona Centrum: <http://www.cme.org.pl/index.php?D=444> [dostęp 1.03.2014]

¹⁰⁶ Tamże.

¹⁰⁷ *Statut CME* [online]: <http://www.cme.org.pl/index.php?D=175> [dostęp 28.01.2015]. W dokumencie uwzględniono, że wydawanie książek jest formą realizacji nadrzędnych zadań misyjnych (Rozdz. 2, § 17, 18).

Wydawnictwo funkcjonuje w budynku CME w Dziegielowie. Pracami związanymi z przygotowaniem i redagowaniem publikacji zajmują się dwie osoby zatrudnione na stałe, jak również inni współpracownicy oraz pozyskiwani do różnych projektów wolontariusze¹⁰⁸. Centrum Misji i Ewangelizacji w większości obszarów swojej aktywności działa obecnie na zasadzie organizacji pożytku publicznego. Od 1 stycznia 2013 r. również „Warto” zostało objęte tą zasadą. Jak podkreśla B. Giemza, dzięki temu Wydawnictwo może liczyć na większą samodzielność, skierowaną na wypracowanie własnej marki, podporządkowanej w dalszym ciągu założeniom misyjnym Centrum. Działalność na zasadzie opp zapewnia przede wszystkim nowe możliwości w zakresie podejmowania inicjatyw wydawniczych i finansowania własnej działalności. Można przy tym zauważyć, że już za 2013 r. oficyna mogła poszczycić się kilkoma szczególnie ciekawymi i zauważalnymi projektami (zostaną przedstawione w dalszej części pracy), co jest zgodne z podkreślanym przez B. Giemzę zamierzeniem – *chcemy być przede wszystkim widoczni dla czytelników*.

Finansowanie, druk, nakłady. Działalność „Warto” jest uwzględniana w budżecie CME, ale większość środków na konkretne projekty wydawnictwo zmuszone jest pozyskiwać samodzielnie. Zdobywanie funduszy odbywa się w różny sposób – pozyskiwani są prywatni sponsorzy, instytucje, organizacje; środki umożliwiające druk pochodzą z realizowanych przez CME projektów (np. niemiecki organizator ProChrist sfinansował publikację *ABC ewangelizacji 2007*), a także z ofiar (*Wykład Listu do Rzymian* M. Lutra wydano w r. 2012 dzięki ofiarom zebranych podczas konsekracji bpa Jerzego Samca¹⁰⁹). Niektóre publikacje ukazały się dzięki wsparciu finansowemu udzielonemu przez parafie¹¹⁰ lub inne struktury kościelne. W jednej z nowszych pozycji (*Postylla kobiet 2013*) pośród darczyńców wymieniony został m.in. Konsystorz KEA, Stowarzyszenie Księży i Katechetów oraz Synodalna Komisja ds. Kobiet. Z kolei książkę poświęconą Ewie von Tiele-Winckler¹¹¹, wydaną staraniem parafii bytomskiej, wsparła gmina Bytom. Należy zaznaczyć, że nie zawsze sponsorzy lub ofiarodawcy są ujawniani na kartach książek, co związane jest także z ich wolą i życzeniem pozostania anonimowymi w przekazywaniu funduszy. Trzeba również

¹⁰⁸ Informacje na temat funkcjonowania „Warto” pochodzą w dużej mierze z wywiadów przeprowadzonych przez autorkę z Bożeną Giemzą (Dziegielów 8.07.2013; 20.03.2014).

¹⁰⁹ Obejmujący swój urząd biskup poprosił o złożenie ofiar na cel publikacji w zamian za kwiaty, które ofiarowaliby uczestnicy uroczystości w dniu 6 stycznia 2010 r. (przekazała B. Giemza w wywiadach). **Ks. Jerzy Samiec** (ur. 1963) – obecny biskup Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, wybrany na ten urząd w 2009 r., wcześniej prezes Synodu Kościoła; przed objęciem zwierzchnictwa był proboszczem parafii w Gliwicach. Inicjator powołania programu radiowego, współtworzonego wraz z dziegielowskim Centrum ewangelizacyjnym (zob. s. 44-45).

¹¹⁰ Np. książka T. Hinrichsa (*Dla Jego chwały 2009*) ukazała się dzięki funduszom przekazanych przez parafie, m.in. z Ciswonicy, Dziegielowa, Gliwic (wykaz sponsorów zamieszczono na końcu książki).

¹¹¹ H. Paszko, *Historia o prawdziwej księżniczce*, Dziegielów 2012

podkreślić, że sumy pozyskane ze sprzedaży jednych tytułów służą dalszej działalności wydawniczej i umożliwiają podejmowanie kolejnych inicjatyw i przedsięwzięć.

Warto” korzysta głównie z bielskiej drukarni Ośrodka Wydawniczego „Augustana”. W większości publikacji fakt ten został odnotowany poprzez podanie wykonawcy druku.

Oficyna funkcjonująca w Dziegielowie jest wydawnictwem niskonakładowym, co wynika ze specyfiki jej oferty, obliczonej przede wszystkim na zainteresowanie we własnym kręgu wyznaniowym (coraz częściej uwzględniającej jednak szerszy odbiór czytelniczy). Nakłady publikacji „Warto” kształtują się w granicach od 500 do 1000 egzemplarzy. Liczba ta bywa jednak wyjątkowo przekroczona. Popularną w 2013 r. powieść *Mocniejsza niż śmierć* z dodrukami wydano w ilości 4,5 tys. egz., co świadczy o dostosowaniu oferty do aktualnego zainteresowania czytelników konkretnym produktem.

Dorobek wydawniczy. „Warto” ma w swoim dotychczasowym dorobku ok. 70 tytułów, z uwzględnieniem pozycji sprzed formalnego wyodrębnienia, których wydawcą jest Centrum Misji i Ewangelizacji¹¹². Ze względu na rodzaje piśmiennictwa są to:

- materiały o charakterze szkoleniowo-biblijnym
- tłumaczenia literatury zagranicznej (prace wykładowców i ewangelistów)
- śpiewniki młodzieżowe
- materiały do nauki języka angielskiego
- powieści i opowiadania inspirowane tematyką religijną
- prace współczesnych polskich duchownych
- inne (m.in. publikacje jubileuszowe, okolicznościowe, historyczne)

Materiały szkoleniowe związane z zadaniami edukacyjno-misyjnymi CME są pierwszą grupą wydawnictw powstałych w Dziegielowie. Opublikowane zostały w postaci kompletów, zestawów, serii:

- *Tak zaszczepicie chrześcijaństwo* (2002), podręcznik prowadzącego i zeszyt uczestnika)¹¹³;
- Cykl studiów biblijnych „Miłujmy się wzajemnie”¹¹⁴ (nr 1-7), np., *Przebaczenie*¹¹⁵, *Podporządkowanie*, *Porozumienie*;

¹¹² Zespół redakcyjny czasopisma „Warto” przygotował około 10 tytułów w okresie 1996-2004, które są uwzględnione w dołączonej Bibliografii polskiej książki ewangelickiej 1989-2013.

¹¹³ B. Hybels, M. Mittelberg, L. Strobel, *Tak zaszczepicie chrześcijaństwo. Jak zarażać a nie zrażać chrześcijaństwem. Podręcznik prowadzącego*. Wyd. 3 popr., Dziegielów 2002 (zeszyt ucznia – poz. 179 w dołączonej Bibliografii...)

¹¹⁴ Cykl jest tłumaczeniem materiałów przygotowanych przez Church Alive International (Minneapolis, USA), organizację, która wspomaga kościoły w prowadzeniu szkoleń biblijnych (zob. strona internetowa Church Alive: <http://www.churchaliveintl.com/> [dostęp 2.03.2014]).

– *ABC Ewangelizacji* (2007), z. 1-5, np. *Duszpasterstwo w czasie ewangelizacji i praca poewangelizacyjna, Modlitwa*;

– konspekty do prowadzenia spotkań z dziećmi i młodzieżą (*Słowo Boże w codziennym życiu* 2006; *Bóg, ja i ty. O miłości, która zmienia* 2007; *Kto jest najważniejszy? O przyjacielu, głupcu i wieczerzy* 2008)¹¹⁶.

Wymienione tytuły uwzględniają zarówno aspekt ewangelizacji osobistej (cykl *Miłujmy się...*), jak i publicznej, wyrastającej z kampanii ProChrist (*ABC Ewangelizacji*). Wykorzystywane są przez pracowników CME w Dziegielowie oraz przez prowadzących zajęcia w parafiach, na obozach młodzieżowych, spotkaniach biblijnych. Np. w oparciu o zestaw *Tak zaszczepicie...* organizowane są seminaria pod takim samym tytułem, do uczestnictwa w których zaprasza strona internetowa Centrum¹¹⁷. O znaczeniu tej publikacji czytamy: *To impuls zarówno do poszczególnych chrześcijan, ale i bardzo praktyczna pomoc w codziennym życiu parafialnym. Może w sposób naturalny stać się częścią zaplanowanej pracy duszpasterskiej w różnych grupach.*¹¹⁸ Prowadzeniu rekolekcji pasyjnych lub adwentowych, organizowanych dla dzieci w parafiach, służą opublikowane konspekty spotkań (*Słowo Boże...*; *Kto jest najważniejszy...*), uwzględniające wartości szczególnie istotne w tradycji luterńskiej (m.in. autorytet Biblii) oraz przygotowujące dziecięcych odbiorców do samodzielnej lektury Pisma św.

Z myślą o dzieciach wydany został podręcznik do nauczania religii ewangelickiej¹¹⁹, przypominający o wspólnocie kościołów luterńskich w krajach europejskich, stanowiący jednocześnie realizację obecnych wielokulturowych standardów edukacyjnych. W słowach skierowanych do czytelników przez autorów (pedagogów z Polski, Słowacji, Czech, Niemiec i Węgier) możemy przeczytać:

*Przyswajając sobie kolejne rozdziały, pozyskacie wiele wiadomości na temat życia chrześcijan w ewangelickich Kościołach wymienionych krajów. Będziecie mogli przy tym odkryć, jak wiele postaci – ze względu na różnorodne zwyczaje i tradycje przybiera nasza wspólna wiara w Jezusa Chrystusa.*¹²⁰

Materiały szkoleniowe przygotowane przez „Warto” służą projektom realizowanym przez luterńskich katechetów, ze względu jednak na ich ogólny chrześcijański charakter

¹¹⁵ *Przebaczenie. Dążenie do odbudowy relacji*, Dziegielów 2006 (Cykl Studiów Biblijnych „Miłujmy się Wzajemnie” 1); zob. także w Bibliografii... poz. 193-197, 199, 202

¹¹⁶ W Bibliografii... poz. 198, 208, 218

¹¹⁷ Zaproszenie do udziału w seminarium: <http://www.cme.org.pl/index.php?D=118p> [dostęp 7.03.2014]

¹¹⁸ Raport CME 2002, s. 20 [online]: <http://www.cme.org.pl/files/raporty/raport2002.pdf> [dostęp 7.03.2014]

¹¹⁹ *Świętować wspólnie, poznawać się wzajemnie. Święta roku kościelnego*, Dziegielów 2009

¹²⁰ Tamże, s. 5

warto wziąć pod uwagę, że mogą być wykorzystane przez innych nauczycieli, zajmujących się także religijnym wychowaniem dzieci.

Centrum Misji i Ewangelizacji współpracuje z zagranicznymi wykładowcami oraz duchownymi luterańskimi, którzy uczestniczą w Tygodniach Ewangelizacyjnych oraz innych projektach realizowanych w Dziegielowie. Efektem tej współpracy są opublikowane tytuły: *Prawdy biblijne na dzisiaj* (1996) irlandzkiego pastora Samuela Doherty, prowadzącego ewangelizację wśród dzieci¹²¹, *Kształtowanie charakteru chrześcijanina* (2000) Paula Andersona¹²², zbiór kazań *Dla Jego chwały* (2009)¹²³ Tima Hinrichsa, amerykańskiego księdza, byłego nauczyciela Szkoły Biblijnej w Dziegielowie, rozważania jednego z głównych mówców ProChrist, niemieckiego teologa i ewangelisty Ulricha Parzanego (*Dobry początek* 2007)¹²⁴. Wymienione tytuły dotyczą zagadnień religijnych, z uwzględnieniem kontekstu czasów współczesnych, kierowane są do słuchaczy ewangelizacyjnych wykładów oraz czytelników literatury chrześcijańskiej, co znajduje odzwierciedlenie w komentarzach:

*Książka zawiera przemyślenia autora związane z wątpliwościami, jakie rodzą się w człowieku przelomu wieków. Mówi o jego wierze i niewierze. Szuka odpowiedzi na pytanie, co może nas zaskoczyć, zadziwić, pociągnąć. Wystąpienia, kazania i książki Parzanego w zaskakujący sposób doprowadziły wielu do odkrycia sensu życia. Watpisz? Pozwól się zadziwić.*¹²⁵

*Książka ta jest przeznaczona dla ludzi spragnionych Bożego Słowa, dla których Biblia jest nigdy nie wysychającą studnią na pustyni.*¹²⁶

Staraniem „Warto” przetłumaczone zostało opracowanie ks. Helmuta Weissa, wykładowcy prowadzącego kursy duszpasterskie organizowane przy współpracy CME¹²⁷. Publikacja niemieckiego teologa: *Duszpasterstwo, supervizja, psychologia pastoralna* (2012) uwzględnia doświadczenia ze szkoleń duszpasterskich prowadzonych przez autora m.in. w Niemczech, na Węgrzech, w Polsce. Dowodzi on, że celem duszpasterstwa jest pomoc ludziom w trudnych sytuacjach życiowych, w obliczu różnych zagrożeń i niepowodzeń.

¹²¹ Samuel Doherty, zob. strona Zboru Nowe Życie w Czechowicach-Dziedzicach: <http://www.czechowice.kz.pl/audio/author/141-doherty-samuel> [dostęp 7.03.2014]

¹²² P. Anderson, *Kształtowanie charakteru chrześcijanina*. *Studia biblijne*. Tłum z ang. A. Prochaczek, Dziegielów 2000

¹²³ Kazania zostały napisane i wygłoszone po polsku, niemniej są to rozważania amerykańskiego misjonarza, poprawną wersję tekstem nadała Renata Hinrichs (T. Hinrichs, *Dla Jego chwały*, Dziegielów 2009, s. 5-6).

¹²⁴ U. Parzany, *Dobry początek. O zwątpieniu i zdziwieniu*, Dziegielów 2007; zob. *Ks. Ulrich Parzany o ProChrist* [online]. Strona archiwalna luteranie.pl.: <http://old.luteranie.pl/pl/?D=907> [dostęp 7.03.2014]

¹²⁵ G. Gienza, *Od wydawcy*. W: U. Parzany, *Dobry początek...*, s. 3

¹²⁶ Prezentacja książki w Księgarni Warto: <http://www.warto.com.pl/djch/> [dostęp 7.03.2014]

¹²⁷ Zob. strona Towarzystwa Poradnictwa i Psychologii Pastoralnej w Polsce: <http://www.tpipp.pl/index.php/pl/> [dostęp 8.03.2014]

Zawarte w publikacji przemyslenia mają pomóc następnym pokoleniom duszpasterzy w odpowiedzialnym wypełnianiu tego zadania i misji¹²⁸

Najnowszym przekładem wydanym w Dziegielowie są *Listy do moich dzieci* (2013) Herberta Brokeringa¹²⁹, o których na stronie internetowej zanotowano:

*...luterski duchowny ze Stanów Zjednoczonych dowodzi jak ważne jest utrzymywanie bliskich relacji ojca z dziećmi i pokazuje, że świetnie można to uczynić poprzez pisanie listów, na dowód czego dzieli się swoją wzruszającą korespondencją z czwórką dzieci. Pastor Brokering opowiada o podstawowych wartościach: o Bogu, miłości, śmierci, dorastaniu i tolerancji.*¹³⁰

Informacja o wydaniu *Listów...* pojawiła się także na kościelnym Facebooku, łącznie z dołączonym komentarzem Jerzego Stuhra:

*Mądry i pouczający tekst, zwłaszcza dla rodziców, którzy nie mieli czasu przekazać swoim dzieciom tych najważniejszych wartości (...). To ważna i potrzebna książka, szczególnie w czasach kryzysu.*¹³¹

Przedstawione tłumaczenia z języków obcych powstały w oparciu o różne doświadczenia duszpasterskie czy osobiste, są także wyrazem przemysleń uznanych głosicieli Słowa Bożego, reprezentujących tradycje ewangelicyzmu, jak również przynależne innym kręgom kulturowym tradycje protestanckie. Omówione tytuły wzbogacają dorobek „Warto” o aspekt zagranicznej literatury wyznaniowej, do opublikowania której prawie zawsze impulsem były bezpośrednie kontakty z autorami, w tym wspólne przedsięwzięcia ewangelizacyjne czy pastoralne.

Większość inicjatyw CME skierowana jest do dzieci i młodzieży, stąd wśród omawianych publikacji są śpiewniki uwzględniające repertuar Tygodni Ewangelizacyjnych¹³² oraz materiały do nauki języka angielskiego¹³³, wykorzystywane w trakcie obozów językowych z udziałem nauczycieli z USA, organizowanych w wybranych ewangelickich parafiach. Można zaznaczyć, że obozy są wyrazem współpracy polskich parafii z amerykańskimi kościołami luterskim, pozwalając przy tym na utrzymywanie kontaktów wyznawcom luteranizmu z różnych części świata.

¹²⁸ Promocja książki ks. H. Weissa miała miejsce podczas konferencji w Bielsku-Białej, w siedzibie „Augustany”, zob. relacja: G. Głajcar, *Jak można pomóc innym nieść ciężary?* [online]. Strona CME: <http://www.cme.org.pl/index.php?D=mod&mod=wiadomosci&a=2&b=322> [dostęp 8.03.2014].

¹²⁹ H. Brokering, *Listy do moich dzieci*. Tłum. z ang. L. Pałac, Dziegielów 2013. (zob. także Brokering w ofercie „Augustany”, s. 69)

¹³⁰ Strona OX.PL portal śląska cieszyńskiego: <http://wiadomosci.ox.pl/wiadomosc,25204,listy-do-moich-dzieci.html> [dostęp 8.03.2014]

¹³¹ Konto na Facebooku: Kościół Ewangelicko-Augsburski (Luterski) w Polsce (7 grudnia 2013): <https://pl-pl.facebook.com/luteranie/posts/626522794072351> [dostęp 8.03.2014]

¹³² *Będę śpiewał i grał*, Dziegielów 2003 (w Bibliografii... poz. 174, 177, 181, 183, 205, 228).

¹³³ Zob. Bibliografia..., poz. 201, 206, 207, 211

Do młodych czytelników skierowane są także utwory z zakresu literatury pięknej: *Podróż do Złotego Miasta* (2008)¹³⁴ Karoliny Rusz¹³⁵, *Historia o prawdziwej księżniczce* (2012)¹³⁶ Hanny Paszko oraz najnowsza powieść Lidii Czyż *Mocniejsza niż śmierć* (2013). Ostatnia z wymienionych przedstawia prawdziwą historię młodego człowieka wychowującego się w patologicznej rodzinie, dla którego korespondencja z ewangelickim duszpasterzem (rozpoczęta na portalu duszpasterskim) okazała się pomocna w odnalezieniu własnej drogi życiowej. Internetowa znajomość z doświadczonym losowo chłopcem zainspirowała L. Czyż¹³⁷ do przybliżenia czytelnikom współczesnych problemów wielu rodzin (alkoholizmu, izolacji, HIV). Książka spotkała się z zainteresowaniem czytelników w trakcie Tygodnia Ewangelizacyjnego 2013 (w Dziegielowie); w pierwszych dniach lipca rozszedł się prawie cały przygotowany nakład (1000 egzemplarzy), co wymusiło dodruk *Mocniejszej....* Powieść cieszy się popularnością w różnych kręgach odbiorców, a autorka uczestniczyła wielokrotnie w spotkaniach z czytelnikami (s. 245-246).

Dorobek literacki Wydawnictwa Warto uzupełniają powieści autobiograficzne: Abrahama Silbersteina¹³⁸ z przełomu XIX/XX w. oraz *Adaptowani przez Boga* (2006) Janiny Gazdy. Zarówno przedstawiona historia emigranta, który odmienia swoje życie w społeczności niemieckich protestantów na kontynencie amerykańskim, jak też doświadczenia nauczycielki języka angielskiego (byłego pracownika CME), która poświęciła się ewangelizacyjnej pracy z dziećmi, ukazują różne aspekty służby misyjnej, prowadzonej w odmiennym czasie i miejscach. Na stronie księgarni promującej literaturę chrześcijańską możemy przeczytać:

¹³⁴ Historia trojga rodzeństwa, które wyrusza w podróż odkrywając zasady chrześcijańskiego życia.

¹³⁵ Karolina Rusz (1925-1976) – nauczycielka gry na fortepianie w szkole muzycznej w Bystrzycy, członek Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego w Czechach. Prowadziła zajęcia w szkołkach niedzielnych oraz zajmowała się pracą misyjną (K. Rusz, *Podróż do Złotego Miasta*, Dziegielów 2008, s. 162-163).

¹³⁶ H. Paszko, *Historia o prawdziwej księżniczce*. II. E. Kuriata, Dziegielów, Bytom 2012. Książka dotyczy Ewy von Tiele-Winckler (1866-1930), znanej jako Matka Ewa. Była to córka właściciela kopalń z Miechowic na Górnym Śląsku, która spędziła dzieciństwo w rodzinnym zamku. Po zdobyciu wykształcenia pielęgniarskiego poświęciła się pracy charytatywnej (ewangelickiej służbie diakonackiej). Dzięki majątkowi ojca założyła w 1890 r. pierwszy dom opieki „Ostoja Pokoju” w Miechowicach (obecnie Bytom-Miechowice), który rozrósł się do diakonatu prowadzącego domy opieki dla chorych, sierot, bezdomnych oraz organizującego pracę misyjną m.in. w Norwegii, Chinach, Indiach. Po II wojnie światowej zakłady Matki Ewy zostały upaństwowione, w 1995 r. wznowiły swą działalność w nowym budynku jako Ewangelicki Dom Opieki „Ostoja Pokoju” (Bytom-Miechowice), otwarty dla wszystkich, bez względu na wyznanie (J. Szturc, *Ewangelicy...*, s. 299). Zob. specjalna strona propagująca jej „dzieło” Matki Ewy: Szlakiem Matki Ewy: <http://matkaewa.miechowiec.info/> [dostęp 8.03.2014].

¹³⁷ Lidia Czyż (ur. 1963) – nauczycielka, współorganizatorka spotkań dla kobiet oraz Tygodni Ewangelizacyjnych w Dziegielowie. Autorka artykułów i opowiadań w czasopismach: „Warto”, „Nasze Inspiracje” i „Zwiastun Ewangelicki”. Żona ks. Leszka Czyża, proboszcza parafii w Wiśle-Malinca, matka dwojga dorosłych dzieci.

¹³⁸ A. Silberstein, ...stokroć tyle otrzyma... *Dramatyczne dzieje mojego życia*. Tłum. z niem. E. Heczko, Dziegielów 2005

*Powieść autobiograficzna Janiny Gazdy, w której jest wszystko – przygoda, romans, humor, smutek, świadectwo wiary i duchowe wyzwanie. Historia jej życia stanowi poruszające świadectwo służby ewangelizacyjnej wśród dzieci.*¹³⁹

Literatura piękna uwzględniana w repertuarze „Warto” wpisuje się w założenia CME, poruszając tematykę użyteczności dla innych i odnajdywania własnej drogi życiowej w oparciu o biblijne zasady. Obejmuje zarówno ilustrowane książki dla dzieci, jak też utwory uwzględniające kontekst biograficzny bohaterów. Zwraca przy tym uwagę edukacyjne wykorzystanie historii Ewy von Tiele–Winckler (*Historia o prawdziwej księżniczce*), przybliżającej najmłodszym ważną, zwłaszcza dla śląskich ewangelików, postać Matki Ewy¹⁴⁰. Dodatkowo sukces czytelniczy powieści *Mocniejsza...*, ukazującej los bohatera wychowanego w innej kulturze wyznaniowej (rzymskokatolickiej), staje się przykładem adaptowania tematu zdawałoby się obcego luteranckiej obyczajowości, ale bliskiego ze względu na jednakowe współcześnie dla wszystkich problemy wychowawcze czy środowiskowe. Można uznać, że nieliczne wprowadzone tytuły z literatury pięknej, zainicjowane w Dziegielowie, obracając się w kręgu wartości chrześcijańskich i aktualnych zagadnień, są lekturą interesującą dla wszystkich, bez względu na przynależność wyznaniową.

Efektom współpracy z parafiami są publikacje o charakterze rocznicowym, m.in. historia parafii w Mrągowie¹⁴¹, jubileuszowa monografia wydana z okazji 90-lecia dziegielowskiego Diakonu¹⁴², pamiątkowy zbiór kazań ks. Jana Hausego (1934-2009)¹⁴³, pierwszego po 1989 r. naczelnego kapelana Ewangelickiego Duszpasterstwa Wojskowego, organizatora tego duszpasterstwa, zaangażowanego w działalność i służbę ekumeniczną¹⁴⁴. W dorobku wydawnictwa znalazły się także prace polskich duchownych¹⁴⁵ oraz opracowania naukowe¹⁴⁶.

W krąg pism współczesnych autorów wpisuje się również jedna z najnowszych publikacji – *Postylla kobiet* (2013), napisana przez autorki luteranki¹⁴⁷, które wykorzystując

¹³⁹ Księgarnia jack.pl: <http://jack.pl/Adoptowani-Przez-Boga;s.karta.id,K05166> [dostęp 10.03.2014]. O promocji powieści na s. 245.

¹⁴⁰ Książkę *Historia o prawdziwej księżniczce* promowano w bytomskich przedszkolach: http://matkaewa.miechowice.info/index.php?option=com_content&view=article&id=59&Itemid=64 [dostęp j.w.]

¹⁴¹ P. Majewski, *Z przeszłości parafii ewangelickiej w Mrągowie*, Dziegielów 2013

¹⁴² *Ewangelia miłości. Diakonat Żeński „Eben-Ezer” w Dziegielowie*, Dziegielów 2013

¹⁴³ J. Hause, *W służbie Bogu i Ojczyźnie*, Dziegielów 2012

¹⁴⁴ Zob. *Wspomnienie ks. Jana Hause* [online]. Centrum Informacyjne Kościoła:

http://www.bik.luteranie.pl/pl/nawosci/wspomnienie_ks_jana_hause.1090.html [dostęp 10.03.2014]

¹⁴⁵ J. Samiec, *Przykazania*, Dziegielów 2007; P. Sitek, *Sens życia. Eseje teologiczno-filozoficzne*, Dziegielów

2007; J. Gross, *Pochodzenie sukcesji apostoelskiej polskich biskupów luteranckich*, Dziegielów 2012

¹⁴⁶ M.in.: I. Lichtner, *Afirmacja życia. Kwestia doczesności w teologii Marcina Lutera*, Dziegielów 2012

¹⁴⁷ *Postylla kobiet*. Pod red. K. Rudkowskiej i A. Błahut-Kowalczyk, Dziegielów 2013. Książka zawiera teksty 43 autorek, wśród których są m.in. diakonki, wykładowczyni ChAT-u, nauczycielki religii ewangelickiej oraz kobiety aktywne w innych obszarach działalności kościelnej.

formułę postylli przedstawiają bliską sobie problematykę współczesną. W recenzji bpa Jerzego Samca, zamieszczonej na okładce, możemy przeczytać: „*Postylla*” ma wyjątkowy charakter. Po raz pierwszy w ten sposób Czytelnik może „wysłuchać się” w głos kobiet w Kościele. W to, co mówią na temat Boga i Biblii. Książkę promowały luterskie strony internetowe¹⁴⁸ oraz oficjalne konto Kościoła na Facebooku (13 grudnia 2013). Promocja miała również miejsce w trakcie styczniowego spotkania kobiet w parafii warszawskiej (2014)¹⁴⁹. *Postylla*... miała również szansę dotrzeć do szerszego kręgu czytelników, zareklamowana została na stronach pozaluterskich, w tym na stronie diecezji katolickich (**ekai.pl**), w serwisie społecznościowym **DEON.pl** czy na portalu ekumenicznym **wiara.pl**¹⁵⁰. Można podkreślić, że zapewniona książce „widoczność” jest efektem nowej strategii wydawnictwa „Warto”, starającego się zainteresować wszystkich swoimi publikacjami.

Dorobek wydawniczy powstający w Dziegielowie jest różnorodny. Oprócz materiałów użytkowych (m.in. śpiewników), edukacyjnych (do szkoleń biblijnych czy rekolekcji pasyjnych) obejmuje publikacje zagranicznych misjonarzy i teologów (m.in. U. Parzanego czy H. Weissa), powieści obyczajowe (m.in. *Mocniejsza niż śmierć*) oraz prace współczesnych polskich duszpasterzy (w tym także naukowe). Należy przy tym zaznaczyć, że literatura piękna, uwzględniająca autentyczność przeżyć i doświadczeń religijnych bohaterów, w tym utwory zawierające osobiste refleksje (m.in. *Listy do mich dzieci* H. Brokeringa) – jak się okaże w dalszej części pracy – może być atrakcyjna dla czytelników z różnych kręgów kulturowych, przekraczając tym samym granice wyznaniowe.

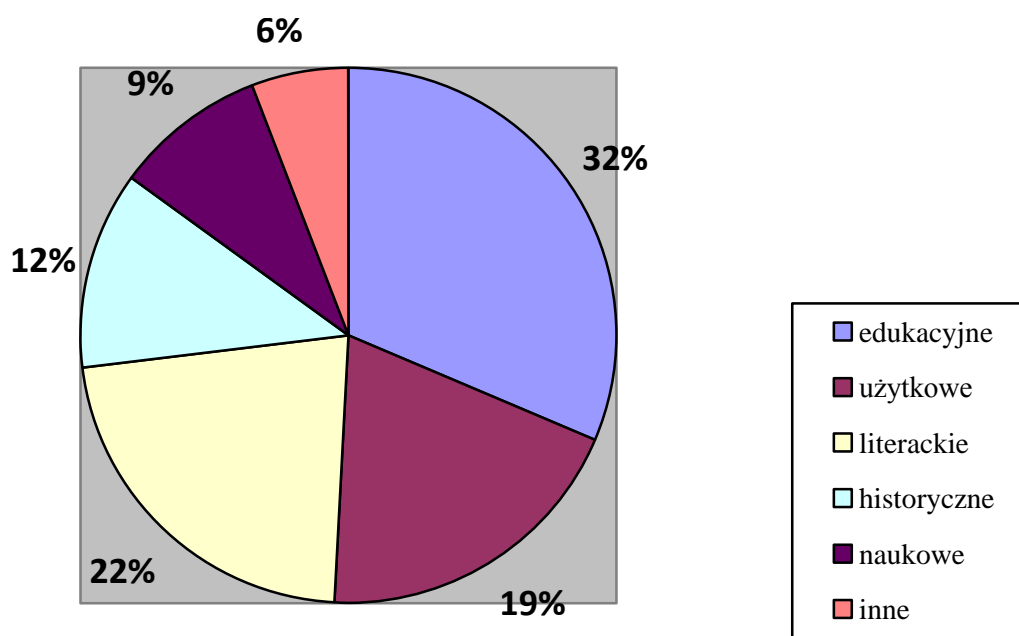
Procentowy udział poszczególnych grup piśmienniczych przedstawia zamieszczony poniżej diagram (wykres 2), z którego wynika, że najliczniej prezentowane są w dorobku „Warto” wydawnictwa edukacyjne (32 %) oraz grupa utworów literackich (22%); uzupełnieniem są zarówno wydawnictwa użytkowe (19 %), jak też literatura historyczna (12 %). Do wymienionych dołączyły publikacje naukowe (9 %) oraz „inne” (6 %) – głównie tytuły o charakterze okolicznościowym i informacyjnym.

¹⁴⁸ M.in. na stronie Luteranie.pl: http://www.luteranie.pl/nawosci/postylla_kobiet_nowosc_wydawnictwa_warto,1491.html [dostęp 12.03.2014]

¹⁴⁹ *Diecezjalne spotkanie kobiet* [online] parafia Ewangelicko-Augsburska Wniebowstąpienia Pańskiego: <http://pulawska.luteranie.pl/2014/01/diecezjalne-spotkanie-kobiet-2/> [dostęp 12.03.2014]

¹⁵⁰ . Zob. np. strona ekai.pl: <http://ekai.pl/diecezje/bielsko-zywiecka/x73718/dziegielow-ukazal-sie-zbior-kazan-polskich-teolozek-kosciola-luterskiego/> [dostęp 11.03.2014].

Wykres 2. Procentowy udział publikacji w dorobku „Warto”

Źródło: opracowanie własne

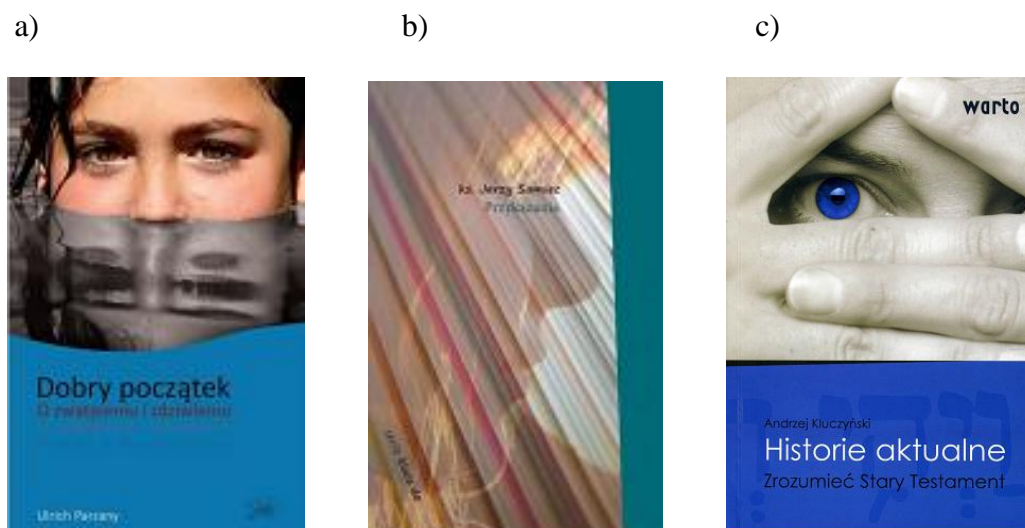
Opracowanie graficzne. Specyficzną grupę omówionych publikacji stanowią materiały do celów szkoleniowych, w oszczędnym opracowaniu graficznym (np. zbindowane skoroszyty z luźnymi kartkami w formacie A 4 – rys. 11), przypominające także wyglądem zeszyt (cykl „Miłujmy się wzajemnie”). Pozycje dla dziecięcego odbiorcy są z reguły ilustrowane, kolorowe, w tym szczególnie zwraca uwagę *Historia o prawdziwej księżniczce* (o formacie 22 x 21 cm), z barwnymi ilustracjami stylizowanymi na obrazy malowane dziecięcą ręką. Zbiory rozważań to przeważnie książeczki mniejszego formatu (17, 19 x 12 cm), w miękkiej oprawie, z jedynym elementem ozdobnym na okładce (np. zdjęcie twarzy – rys. 12). Wśród omawianych tytułów są pozycje bogato ilustrowane (np. *Z przeszłości parafii ewangelickiej w Mrągowie*), o charakterze albumowym (*Ewangelia miłości. Diakonat Żeński „Eben-Ezer” w Dzięgielowie*), wydane w twardej oprawie (*Historia o prawdziwej..., Postylla kobiet*). Zakres rozwiązań edytorskich w publikacjach „Warto” jest szeroki – od prostych materiałów do praktycznego wykorzystania, po pozycje okazałe i ciekawie zaprojektowane.

Rys. 11. Materiały z zakresu edukacji biblijnej i językowej („Warto”)

- a) *Słowo Boże w codziennym życiu : przypowieść o czworakiej roli : materiały do prowadzenia spotkań dla dzieci i młodzieży.* Red G. Giemza. 2006
- b) *Bóg, ja i ty : o miłości, która zmienia: materiały do prowadzenia spotkań dla dzieci, młodzieży i dorosłych.* 2007
- c) *Love : who....where.....how.....when.....why? : student's book.* Red. J. Gazda. 2007 (Materiały do prowadzenia obozów języka angielskiego dla młodzieży)

Rys. 12. Zbiory rozważań („Warto”)

- a) U. Parzany: *Dobry początek : o zwątpieniu i zdziwieniu.* 2007
- b) J. Samiec: *Przykazania.* 2007
- c) A. Kluczyński: *Historie aktualne : zrozumieć Stary Testament.* 2011

Tłumaczenia. Przekłady z języków obcych zajmują ważne miejsce w dorobku „Warto”. Projekty związane z tłumaczeniami wynikają najczęściej z nawiązanej współpracy z chrześcijańskimi organizacjami, zagranicznymi ewangelistami czy luterańskimi duchownymi. Współpraca z organizacją misyjną *Churche Alive International* zaowocowała polskim wydaniem cyklu studiów biblijnych „Miłujmy się wzajemnie”; udział w przygotowaniach *ProChrist* umożliwił przetłumaczenie i dostosowanie do polskich realiów materiałów *ABC ewangelizacji* (2006), sfinansowanych także przez niemieckiego organizatora kampanii. Tłumaczenia prac mówców czy wykładowców (m.in. Ulricha Parzanego) realizowane są na podstawie bezpośrednio uzyskanej od nich zgody na polski przekład, w tym książka ks. Helmuta Weissa (*Duszpasterstwo, superwizja...* 2012) napisana została specjalnie dla Wydawnictwa *Warto* (polskie tłumaczenie jest pierwszym wydaniem tej pracy).

W innych przypadkach Wydawnictwo postępuje zgodnie z przyjętymi standardami – zwraca się do zagranicznych wydawców, autorów lub spadkobierców, z prośbą o udzielenie zgody na tłumaczenie wskazanych prac. Z racji prowadzenia działalności na zasadach *non profit* „Warto” otrzymuje pozwolenia na polskie wydania ważnych dla siebie tytułów. Informacja o tym rzadko trafia na karty publikacji, ale w wydanych w 2012 r. pismach Marcina Lutra została uwzględniona (zaznaczono, że wydanie polskie ukazało się dzięki zgodzie spadkobierców praw autorskich do opublikowanych tekstów)¹⁵¹. Taka przejrzystość informacji stanowi cenną wiedzę na temat „obcej” książki, która trafia do rąk polskiego czytelnika, a w wypadku organizacji niedochodowej dodatkowo świadczy o przestrzeganiu wszelkich wymaganych od wydawców procedur i standardów.

Inicjatywy przekładowe podejmowane przez niszowe, niskonakładowe wydawnictwo, za jakie uznać należy „Warto”, wprowadzają do polskiego obiegu czytelniczego dorobek myślowy współczesnych kościołów luterańskich oraz prace z zakresu teologii protestanckiej, wzbogacając dzięki temu ofertę zagranicznej książki chrześcijańskiej w Polsce.

Przedstawione wydawnictwa wypełniają religijne oraz misyjno-edukacyjne cele Kościoła, zapewniając luterańskiej diasporze publikacje o charakterze użytkowym (śpiewniki, agendy, podręczniki), jak też literaturę historyczną, zwłaszcza z zakresu dziejów Kościoła ewangelickiego na ziemiach polskich. Oba wydawnictwa uwzględniają w swojej ofercie

pozycje ważne dla kształtowania luteriańskiej tożsamości, m.in. pisma Lutera, zagranicznych misjonarzy, jak też prace polskich duszpasterzy (postylle, rozważania, prace teologiczne). Zarówno „Augustana”, jak i „Warto”, publikują tytuły z zakresu rodzimej literatury pięknej, umożliwiając luteriańskim autorom zaistnienie w odbiorze czytelnicy. Pomimo podobieństwa repertuarów, należy zaznaczyć, że bielski wydawca – jako oficjalne wydawnictwo kościelne – zapewnia przede wszystkim niezbędne dla wspólnoty tytuły „wyznaniowe” (katechizmy, pisma reformacyjne), dzięgielowski – wyrastający z tradycji Tygodni Ewangelizacyjnych – w coraz większym stopniu kieruje swoją ofertę „misyjną” do wszystkich zainteresowanych, publikując literaturę o charakterze ogólnochrześcijańskim. Można ocenić, że oba wydawnictwa uzupełniają się zakresem publikowanych tytułów, kierowanych do własnej wspólnoty, jak też prezentujących wizerunek Kościoła „na zewnątrz”.

¹⁵¹ M. Luter, *Wykład Listu do Rzymian 1515/1516*, Dzięgielów 2012 (informacja na odwrocie karty tytułowej)

ROZDZIAŁ III
PARAFIALNA DZIAŁALNOŚĆ WYDAWNICZA

III. 1. „Głos Życia” (Katowice)

Powstanie i organizacja. Wydawnictwo powstało w 1996 r. z inicjatywy proboszcza parafii katowickiej ks. bpa Tadeusza Szurmana (1954-2014)¹. Geneza oraz nazwa związane są z rozpoczętą 22 stycznia 1995 r. emisją luterńskiego programu radiowego pt. „Głos Życia” na antenie Radia Katowice, którego formuła obejmowała rozważania biblijne wygłaszane przez księży diecezji katowickiej². Po roku działalności teksty rozważań zostały wydane w postaci publikacji³, stając się pierwszą pozycją nowego wydawnictwa, przywołującego nazwą audycję. W przedmowie biskup informował czytelników:

*Wydawnictwo „Głos Życia” Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Katowicach tą pozycją chce skromnie przyczynić się do realizowania „credo” Jezusa: „... głoscie ewangelię wszystkiemu stworzeniu”. Pragniemy tym wydaniem utrwalić i zachować na dłużej wypowiedziane w eterze, a więc ulotne w swej formie, zwiastowanie Ewangelii.*⁴

Pojawienie się nowej oficyny zostało odnotowane na łamach „Ewangelika Pszczyńskiego”; Jan Szturc zaznaczył:

¹ Ks. Tadeusz Szurman (1954-2014) – pochodzi z Cieszyńskiego, ordynowany na duchownego luterńskiego w 1978 r. w Golezowiu. Wikariusz, a następnie proboszcz parafii w Świętochłowicach, od 1993 r. proboszcz parafii katowickiej, od 2002 r. do końca życia biskup diecezji katowickiej KEA. Oprócz prezentowanego wydawnictwa „Głos Życia” inicjator wielu innych ważnych dla śląskiego ewangelicyzmu projektów kulturalnych, w tym – „Śląskiego Szmaragdu”, nagrody diecezji katowickiej Kościoła, przyznawanej wybitnym przedstawicielom Śląska za zasługi w dziedzinie ekumenizmu, tolerancji i kultury ewangelickiej; inicjator powołania w Katowicach Instytutu Matki Ewy (Ewa von Tiele-Winckler), którego celem oprócz propagowania pamięci o jej „dziele” było m.in. organizowanie działalności naukowej i popularnonaukowej oraz wydawniczej (m.in. kwartalnika „Ewangelik”). W ramach działalności społeczno-charytatywnej, prowadzonej przy katowickiej parafii, z inicjatywy ks. Szurmana powstała Ewangelicka Stacja Diakonijna „Słoneczna Kraina” oraz zainicjowane zostały inne formy pomocy dla wszystkich potrzebujących (m.in. wypożyczalnia sprzętu rehabilitacyjnego, porady dla osób uzależnionych). Autor wielu opracowań historycznych z zakresu ewangelicyzmu na Górnym Śląsku, prezentowanych w niniejszej dysertacji, także autor utworów poetyckich. Laureat prestiżowych nagród śląskich, w tym nagrodzony Kryształowym Laurem Umiejętności i Kompetencji 2006, „Śląskim Oskarem” (2008). Nagrodą im. Karola Miarki (2010), Nagrodą im. ks. Emila Szramka (2011), Honorowy Obywatel Miasta Katowice (2012).

² W prezentacji „Głosu Życia” wykorzystano wywiady przeprowadzone przez autorkę pracy z ks. bp. T. Szurmanem (Katowice, 19.05.2010; 15.03.2012) oraz korespondencję prowadzoną z J. Szturcem. Można zaznaczyć, że wydawnictwa powstałe przy parafiach ewangelickich nie posiadają odrębnej dokumentacji, o sprawach organizacyjnych i wydawniczych decydują z reguły księża (proboszczowie) i szczególnie aktywni parafianie lub zaangażowani działacze, np. członkowie PTEw. Ze względu na wąskie grono zainteresowanych decyzje podejmowane są z reguły ustnie, bez pisemnych planów czy sprawozdań. Stąd niemal jedynym źródłem wiadomości na temat ich aktywności są przeprowadzone wywiady, korespondencja elektroniczna oraz rozmowy telefoniczne z osobami odpowiedzialnymi za wydawnictwa.

³ „Głos życia”. *Rozważania biblijne na niedziele i święta*, Katowice 1996

⁴ Tamże, s. 7

*Celem utworzenia wydawnictwa jest wydawanie tanich, niskonakładowych publikacji na potrzeby parafii, diecezji. Przystępna cena jest możliwa, ponieważ wszystkie prace przy książce, skład i redakcja, wykonywane były społecznie.*⁵

Proboszcz parafii katowickiej w swojej pracy duszpasterskiej w sposób szczególny doceniał wagę słowa drukowanego, które z jednej strony powinno służyć własnej społeczności⁶, z drugiej – docierając do szerszego grona czytelników ma przypominać o tradycjach śląskiego ewangelicyzmu oraz obecności luteran na mapie dzisiejszych Katowice i regionu. Funkcjonowaniu wydawnictwa towarzyszyła powyższa misja, dzięki czemu w jego ofercie znalazły się tytuły ważne także dla historii Śląska, uzupełniające dotychczasowe luki badawcze w regionalnej literaturze.

Trzeba zaznaczyć, że poza zaangażowaniem samego biskupa, który osobiście doglądał każdej ukazującej się pozycji⁷, w prace wydawnicze włączyło się kilka osób, w tym Jan Szturc⁸, ks. Jan Malina (proboszcz parafii w Katowicach-Szopienicach) oraz żona proboszcza Danuta Żwak-Szurman⁹. Sprawami organizacyjno-technicznymi, w tym finansami prowadzonej działalności wydawniczej, zajmuje się Bożena Polak¹⁰. Społeczny udział współpracowników i autorów umożliwiał publikowanie do kilku tytułów rocznie. Jak wynika z cytowanej wypowiedzi J. Szturca, co podkreślał również w wywiadach bp Szurman, wydawnictwo publikujące literaturę o charakterze konfesyjnym w pierwszej kolejności miało zaspokajać potrzeby parafii i diecezji, spełniając funkcję informacyjną i edukacyjną, także w szerszym wymiarze wyznaniowym.

Dorobek wydawniczy. Nakładem katowickiego „Głosu Życia” ukazało się około 40 pozycji (sporadycznie niektóre tytuły w kilku wydaniach), wśród których można wyróżnić następujące grupy piśmiennicze:

⁵ J. Szturc, *Nowa ewangelicka oficyna wydawnicza*, „Ewangelik Pszczyński” (dalej – EP) 1996, nr 7-8, s. 34-35

⁶ W wywiadzie z 2003 r. ks. bp Szurman wyjaśniał: *Powołanie „Głosu Życia” było efektem czasów lat 90., kiedy to i w naszym Kościele zaczęto mówić „różnymi głosami”. Wówczas okazało się, że jest niemałe zróżnicowanie w poglądach, zapotrzebowaniach wiernych. Stąd powstała myśl, by zapłacić istniejącą lukę pomiędzy wydawnictwem ogólnokościelnym, a inicjatywami parafialnymi. Chodzi o problematykę związaną z regionem, w tym przypadku ze Śląskiem* (T. Szurman, *W naszym Kościele jest miejsce dla jeszcze kilku wydawnictw*. Rozm. J. Szturc, „Ewangelik” 2003, nr 3, s. 58)

⁷ List do autorki od J. Szturca (z dnia 28.03.2014).

⁸ Dr hab. Jan Szturc (ur. 1955) – z wykształcenia fizyk i meteorolog, zatrudniony w Instytucie Meteorologii i Gospodarki Wodnej, poza zawodowymi zainteresowaniami także historyk protestantyzmu, publicysta luterancki, działacz Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego, w którego strukturach pełnił wiele funkcji (sekretarz, wiceprezes, obecnie członek Zarządu Głównego); także współzałożyciel (1987) i wieloletni prezes katowickiego Oddziału PTEw (do 2011 r.). Inicjator i redaktor czasopism ewangelickich („Myśli Protestanckiej” w latach 1997-2001, „Ewangelika” 2003-2008), autor wielu opracowań uwzględnianych w dysertacji. Współpracownik „Głosu Życia” współorganizator konferencji o tematyce protestanckiej.

⁹ D. Żwak-Szurman zajmowała się korektą stylistyczną i redakcyjną wybranych tytułów.

¹⁰ Bożena Polak – zarządcza nieruchomości parafii ewangelicko-augsburskiej w Katowicach, członek Rady Parafialnej oraz członek Synodu Kościoła; od 2014 r. wiceprezes katowickiego Oddziału PTEw.

- publikacje poświęcone parafii i diecezji
- prace dotyczące historii ewangelicyzmu śląskiego
- zbiory kazań, rozważania
- modlitewnik, tomiki poezji ks. bpa Tadeusza Szurmana
- śpiewniki

Tytuły dotyczące parafii obejmują opracowania historyczne autorstwa ks. T. Szurmana: poświęcone dziejom katowickiej parafii oraz losom ewangelickiej wspólnoty, której różne formy aktywności zapisane zostały w historii miasta¹¹. „Własnej” przeszłości dotyczą także materiały stanowiące pokłosie sesji naukowej zorganizowanej w 2008 r. z okazji 150-lecia poświęcenia kościoła¹²: *Ewangelicki Kościół Zmartwychwstania Pańskiego w Katowicach*¹³, uzupełnieniem jest przewodnik towarzyszący wystawie prezentowanej w katowickiej świątyni w związku z jubileuszowymi wydarzeniami¹⁴.

Wśród pozycji dotyczących diecezji wyróżnia się opracowanie prezentujące dzieje i obecny wizerunek górnośląskich parafii: *Dzieło łaski Boga* (2003)¹⁵. Tom stanowiący kompendium wiedzy o ewangelickich parafiach (od Brzegu po Żory) został opracowany przez zespół autorów¹⁶, stając się jednocześnie ważnym źródłem informacji dla wszystkich zainteresowanych współczesnym Kościołem ewangelickim na Śląsku. Kolejne tytuły poświęcone diecezji dotyczą życia muzycznego, w tym działalności ewangelickich chórów kościelnych¹⁷ oraz zabytkowym organom w luterańskich świątyniach, znajdujących się w górnośląskich parafiach¹⁸. Obie pozycje w opracowaniu Henryka Orzyszka¹⁹ stanowią cenną

¹¹ T. Szurman, *Parafia Ewangelicka Zmartwychwstania Pańskiego w Katowicach*, Katowice 1997 (2000 – Wyd. 2; 2002 – Wyd. 3); Tenże, *Mocni wiarą i miłością*, Katowice 2008

¹² Sesja z okazji 150-lecia kościoła ewangelickiego w Katowicach odbyła się 14 czerwca 2008 r. w Bibliotece Śląskiej, zob.: *Jubileusz katowickich ewangelików*, ZE 2008, nr 20, s. 19.

¹³ *Ewangelicki Kościół Zmartwychwstania Pańskiego w Katowicach*. Pod red. J. Szturca, Katowice 2008. Poza referatami prelegentów (prof. Ewa Chojecka, prof. Andrzej Hławiczka, prof. Grażyna B. Szewczyk oraz bp Tadeusz Szurman), dotyczącymi m.in. architektury katowickiego kościoła czy charytatywnej działalności parafialnej, wydany posesyjny tom obejmuje także inne teksty, w tym dotyczące udziału ewangelików w życiu kulturalnym Katowic (T. Szurman), wspomnienia ks. Adama Hławiczki (1908-1995), powojennego proboszcza katowickiego czy prezentację przedwojennej działalności Towarzystwa Polaków Ewangelików (J. Szturc). Zob.: D.N., *Jubileuszowy pakiet*, ZE 2008, nr 20, s. 11

¹⁴ J. Pawlas, *Z dziejów parafii ewangelickiej w Katowicach*, Katowice 2008 (Wystawa „Dzieje ewangelicyzmu w Katowicach”, październik-grudzień 2008)

¹⁵ *Dzieło łaski Boga. Diecezja Katowicka Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP (historia i współczesność)*. Katowice 2003

¹⁶ Ks. Szymon Czembor, ks. Marcin Hintz, ks. Adam Malina, Jan Szturc oraz bp Tadeusz Szurman.

¹⁷ *Gloria in excelsis. Monografia ewangelickich chórów i zespołów Diecezji Katowickiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP*. Oprac. H. Orzyszek, E. Bocek-Orzyszek, Katowice 2005

¹⁸ H. Orzyszek, *Dzieje organów w kościołach ewangelickich Diecezji Katowickiej*, Katowice 2011

¹⁹ Henryk Orzyszek (ur. 1935) – muzyk, pedagog, organista w kościele ewangelickim w Chorzowie, autor wielu publikacji popularyzujących śląski ruch muzyczny, zob.: *Kto jest kim w Diecezji katowickiej* [online]. Strona „Ewangelika”: <http://www.luteranie.pl/ewangelik/WhoIsWho.html> [dostęp 27.03.2014].

dokumentację ewangelickich tradycji muzycznych, a także przyczynek do dziejów rozwoju ruchu muzycznego na Śląsku.

Ważne miejsce wśród publikacji „Głosu Życia” zajmuje historia ewangelicyzmu śląskiego. Tematykę niniejszą podejmuje seria Studia z Dziejów Ewangelicyzmu na Górnym Śląsku, przygotowana pod redakcją Jana Szturca, także pomysłodawcy i współautora kolejnych numerów serii (wydanych 2003-2009). Osiem pozycji obejmuje głównie materiały z konferencji organizowanych przez parafię ewangelicko-augsburską w Katowicach, katowicki Oddział PTEw oraz Muzeum Śląskie²⁰. Pokonferencyjne tomy poświęcone zostały sylwetkom ewangelików (Franciszkowi Michejdzie²¹, Matce Ewie z Miechowic²²), aktywności ewangelików śląskich na tle wydarzeń historycznych (w okresie międzywojennym²³ oraz w czasie II wojny światowej²⁴), jak również przypominały inne osiągnięcia nielicznej obecnie mniejszości wyznaniowej, w tym ewangelicki wkład w rozwój śląskiej kultury²⁵. Autorami artykułów i opracowań w kolejnych numerach serii są zarówno ewangelicy²⁶, jak też historycy czy naukowcy spoza kręgu wyznaniowego, zaproszeni do współpracy. Można też dodać, że sesje naukowe, które stały się podstawą wydanych materiałów, cieszyły się znaczną frekwencją i zainteresowaniem, co podkreślił ich uczestnik Jan Szturc²⁷, co pozwala też sądzić, że również książki znalazły swoje grono odbiorców, tym bardziej, że poruszały niejednokrotnie zagadnienia nieuwzględniane w dotychczasowym piśmiennictwie. Ze względu na zakorzenione w świadomości powojennej stereotypowe utożsamianie ewangelików z niemieckością oraz powszechną nieufność względem odmiennego w większościowo katolickim społeczeństwie wyznania, wymienione

²⁰ Informacje o wybranych sesjach: *O Matce Ewie – sesja w Muzeum Śląskim w Katowicach*, ZE 2005, nr 11, s. 18; *Sesja o literaturze*, ZE 2006, nr 13-14, s. 34; *Sesja o literaturze polsko-ewangelickiej na Śląsku* [online]: strona archiwalna luteranie.pl: <http://old.luteranie.pl/pl/?D=1160> [dostęp 28.03.2014]; *Ewangelicy a obrona polskości*, ZE 2009, nr 20, s. 23; *Wkład ewangelików w obronę polskości* [online]. Strona archiwalna luteranie.pl: <http://old.luteranie.pl/pl/?D=2822> [dostęp 28.03.2014]

²¹ *O większą sprawę. Ks. Franciszek Michejda (1848-1921)*, Katowice 2003 (Fr. Michejda zob. s. 28)

²² *Matka Ewa z Miechowic. Ewa von Tiele-Winckler (1866-1930)*. Pod red. J. Szturca, Katowice 2006 (Matka Ewa zob. s. 82)

²³ *Wkład ewangelików w obronę polskości w Katowicach i na Górnym Śląsku w latach 1919-1939*. Pod red. J. Szturca, Katowice 2009

²⁴ *Ewangelicy na Górnym Śląsku w ruchu oporu wobec hitleryzmu i stalinizmu (1939-1946)*. Pod red. J. Szturca, Katowice 2007. Zob. recenzje: J. Kłaczek, *Szósty tom górnośląski*, ZE 2008, nr 10, s. 12-13; R. Michalak, [Ewangelicy na Górnym...], „Studia Zachodnie”, [Nr] 12 (2010), s. 221-224

²⁵ *Wkład ewangelików w rozwój Katowic i Górnego Śląska. 150 lat parafii ewangelickiej w Katowicach*. Pod red. J. Szturca, Katowice 2004 (zob. recenzja: J. Domaśłowski, *Brawo Katowice!*, „Słowo i Myśl” 2005, nr 10-11, s. 29-30); *Dzieje literatury polsko-ewangelickiej na Górnym Śląsku*. Pod red. J. Szturca, Katowice 2006

²⁶ Wśród autorów omawianej serii są zarówno księża, członkowie PTEw oraz inne osoby szczególnie aktywne w środowisku luteranckim, m.in.: prof. Grażyna B. Szewczyk (dyrektor Instytutu Filologii Germańskiej Uniwersytetu Śląskiego) czy wykładowczyni Uniwersytetu Śląskiego, historyk sztuki – prof. Ewa Chojecka; prelegentami sesji byli także bp Tadeusz Szurman oraz redaktor i pomysłodawca serii Jan Szturc.

²⁷ Zwłaszcza pierwsze sesje w Muzeum Śląskim przyciągały dużą grupę słuchaczy (list od J. Szturca, z dnia 8.03.2014).

opracowania przyczyniają się do właściwego spojrzenia na przeszłość górnośląską, zwracając uwagę na polskich protestantów, których losy także zostały zapisane w dziejach regionu.

Poza cyklem Studia z Dziejów Ewangelicyzmu... opublikowane zostały autorskie pozycje dotyczące przeszłości śląskiego luteranizmu²⁸ i ewangelicyzmu²⁹ oraz publikacje poświęcone Matce Ewie³⁰. Łącznie historyczne opracowania tworzą zbiór prac ważnych dla tożsamości wyznaniowej, stanowiąc także swoisty wkład w rozwój przyczynkarskich badań nad różnymi aspektami górnośląskiej historii.

Podobnie, jak inni ewangeliccy wydawcy, „Głos Życia” wydał pamiątkowe zbiory kazań duszpasterzy związanych z diecezją katowicką (ks. Rudolfa Pastuchy³¹ oraz ks. Ryszarda Neumana³²). W omawianym dorobku znalazły się także rozważania, ukazujące różnorodność współczesnych autorów luteranckich. Poza zbiorem, którym Wydawnictwo zadebiutowało na antenie radia³³, w Katowicach ukazały się: praca obecnego bpa diecezji pomorsko-wielkopolskiej, ks. Marcina Hintza³⁴, dotycząca zagadnień etycznych (m.in. z zakresu medycyny czy polityki), ukazanych w perspektywie sumienia³⁵ oraz zbiory publicystycznych tekstów autorstwa Władysława Pytlika³⁶ czy Anny Sikorskiej³⁷. O zbiorze pierwszego z wymienionych autorów³⁸ recenzent pisze:

*Pomaga bowiem oceniać dzisiejszy świat przez odwoływanie się do tradycyjnych wartości Biblii i Ewangelii, służąc tym samym pomocą polskim protestantom w poszukiwaniu odpowiedzi na pytanie, jak żyć i jak wierzyć będąc częścią diaspory.*³⁹

²⁸ G. Kubica-Heller, *Luteranie na Śląsku Cieszyńskim. Studium historyczno-socjologiczne*, Katowice 1996

²⁹ J. Szturc, *Tymczasowa Rada Kościelna Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Górnym Śląsku (1937-1939)*, Katowice 2003; J. Samiec, J. Schmidt, *Dzieje ewangelików w Gliwicach*, Katowice 1996

³⁰ *Matka Ewa. 31.X.1866–21.VI.1930*, „Ostoja Pokoju” Bytom-Miechowice, Katowice 1998 (2003 – Wyd. 2)

³¹ *W służbie Chrystusa i Kościoła. Księga jubileuszowa z okazji 60. rocznicy urodzin księdza biskupa Rudolfa Pastuchy*. Red. T. Szurman, Katowice 1996. **Ks. bp. Rudolf Pastucha** – zwierzchnik diecezji katowickiej do 2002 r. (o publikacjach ks. Pastuchy także na s. 159)

³² *Powierz Panu drogę swoją. Postylla*, Katowice 2004. Ks. Ryszard Neuman (1929-1992) był proboszczem parafii katowickiej w latach 1981-1992.

³³ „Głos Życia”. *Rozważania...*, 1996; 1997. Obie edycje zawierają cytaty z Biblii, wraz z komentarzami wygłaszanymi w audycjach radiowych przez księży diecezji katowickiej.

³⁴ Ks. dr hab., prof. ChAT-u Marcin Hintz (ur. 1968) – od 2011 r. biskup diecezji pomorsko-wielkopolskiej oraz proboszcz parafii w Sopocie.

³⁵ M. Hintz, *Chrześcijańskie sumienie. Rozważania o etyce ewangelickiej*, Katowice 2006 (zob. recenzja: A. Uljasz, *Etyka ewangelicka wobec problemów współczesnego człowieka*, „Słowo i Myśl” 2006, nr 5, s. 29-30)

³⁶ Wł. Pytlik, *W poszukiwaniu tożsamości czyli Kocham, więc jestem*, Katowice 2008. Zob. recenzje: J. Kłaczek, *Chrześcijaństwo jest trudne*, ZE 2009, nr 12, s. 12; A. Uljasz, *Wybór esejów Władysława Pytlika*, „Słowo i Myśl” 2009, nr 3, s. 14-17

³⁷ A. Sikorska, *Rozważania*. Red. R. Pastucha, Katowice 2002

³⁸ Dr n. med. Władysław Pytlik (1922-2009) – z zawodu lekarz dentysta, organizator poradni ortodontycznej w Radomiu; autor artykułów publicystycznych na łamach czasopism ewangelickich (zob. więcej: J. Kłaczek, *Historia parafii ewangelicko-augsburskiej w Radomiu <1826-2009>*, Toruń 2010, s. 150)

³⁹ Wł. Pytlik, *W poszukiwaniu tożsamości czyli Kocham, więc jestem*, Katowice 2008, s. 5

Zarówno opublikowane kazania, jak i autorskie rozważania, w tym prezentowane pierwotnie na łamach prasy luterańskiej (Wł. Pytlika, A. Sikorskiej), stanowią kolejne świadectwo ewangelickiej wiary i głębokiego zakorzenienia w chrześcijańskich wartościach.

Publikacje „Głosu Życia” uwzględniają ponadto osobistą twórczość ks. bpa T. Szurmana, na którą składają się: modlitewnik⁴⁰ oraz trzy tomiki poetyckie: *Malowane niezdarnie* (2004; 2005)⁴¹, *Świeże powietrze* (2005)⁴² oraz *Z więzienia wolności* (2010). Zbiór modlitw przygotowanych na różne okoliczności życiowe⁴³, jak i poetyckie świadectwo przemyśleń dotyczących wiary oraz współczesnego świata, przedstawiają luterańską perspektywę autora, w tym zwłaszcza opublikowane poezje wzbogacają literacki dorobek ewangelików po 1989 r.

Uzupełnieniem oferty są pozycje o charakterze użytkowym, przede wszystkim kolejne wydania młodzieżowego śpiewnika *Chwalmy Pana*, znanego młodzieży ewangelickiej w wielu parafiach na terenie kraju⁴⁴.

Dorobek niszowego wydawnictwa, prowadzonego przez grono zaangażowanych osób, obejmuje przede wszystkim tematykę historyczną – od opracowań dotyczących parafii czy diecezji (z uwzględnieniem kultury muzycznej) po prace przedstawiające udział ewangelików w przeszłości Górnego Śląska. Można zaznaczyć, że zwłaszcza seria *Studia z Dziejów Ewangelicyzmu...*, przedstawiająca aktywność ewangelików w różnych okresach historycznych, wzbogaca współczesne śląskoznawcze horyzonty badawcze o nie zawsze w nich uwzględniany religijno-kulturowy aspekt wspólnej wielowyznaniowej przeszłości regionu. Poza nurtem historycznym wydawnictwo przekazało czytelnikom „głosy” współczesnych ewangelików – zbiory ich przemyśleń i naukowych rozważań (Wł. Pytlik, M. Hintz) oraz – zawarte w poezji T. Szurmana luterańskie spojrzenie na świat. „Głos Życia” uwzględnia w swoim repertuarze pamiątkowe zbiory kazań duszpasterzy oraz kolejne edycje wydawnictw śpiewnikowych. Publikacje, z których wiele ukazało się z inicjatywy bpa Szurmana, z jednej strony pełnią rolę integracyjną dla kilkunastotysięcznej grupy ewangelików w diecezji katowickiej, pielęgnując pamięć o zasłużonych współwyznawcach

⁴⁰ T. Szurman, *Słońce ponad cieniem. Modlitewnik na niezwykłe chwile*, Katowice 2009

⁴¹ T. Szurman, *Malowane niezdarnie. Tomik poety jednego miesiąca*, Katowice 2004; 2005 (zob. recenzja: B. Zeler, *Malowane słowem*, ZE 2005, nr 5, s. 24)

⁴² T. Szurman, *Świeże powietrze. Wiersze z szuflady*, Katowice 2005

⁴³ Modlitewnik ks. Szurmana zawiera ponad 100 modlitw przeznaczonych na różne okoliczności życiowe, zebranych w odrębne działy (m.in. rodzina, choroba, uroczystości), stając się jednocześnie wyrazem duszpasterskiej troski o wiernych zmarłego w 2014 r. biskupa.

(m.in. Ewie von Tiele-Winckler) przyczyniają się do wzmocnienia tożsamości wyznaniowej. Prezentują także współczesnych śląskich ewangelików, przekazując wiedzę o tej mniejszości religijnej wszystkim zainteresowanym.

Wśród tytułów przygotowanych w okresie szczególnej aktywności „Głosu Życia” (widocznej od powstania do 2011 r.), dominuje tematyka historyczna (ok. 20 pozycji) oraz występują „powtarzalne” w dorobku ewangelickich wydawców typy piśmiennictwa – rozważania (5), kazania (2), poezje (3), także różne wydawnictwa użytkowe (śpiewniki, modlitewniki, choralnik), publikowane przede wszystkim na potrzeby najbliższej wspólnoty parafialnej.

Opracowanie edytorskie. Pod względem edytorskim na uwagę zasługuje cykl Studia z Dziejów Ewangelicyzmu na Górnym Śląsku, który został zaopatrzony w okładki z obwolutą, ozdobione archiwalnymi fotografiami (np. portrety, miasto) – rys. 13. Pozycje dotyczące parafii uwzględniają z reguły wizerunek katowickiego kościoła Zmartwychwstania Pańskiego. Do szczególnie okazałych należy bogato ilustrowana jubileuszowa publikacja *Mocni wiarą i miłością* czy wydany w twardej oprawie (na kredowym papierze) tom *Dzieło łaski Boga*. Jednym z ciekawiej zaprojektowanych jest także ilustrowany (w kolorze) modlitewnik T. Szurmana (*Słońce ponad cieniem*), wzbogacony fotografiami z Ziemi Świętej (autorstwa D. Żwak-Szurman). Również tomiki poetyckie katowickiego proboszcza zaopatrzone zostały w okładkowe motywy ilustracyjne (np. *Z więzienia wolności* – okno w celi więziennej – rys. 14). Charakterystycznym edytorskim rozwiązaniem stosowanym przez „Głos Życia” jest umieszczanie archiwalnych zdjęć na okładkach i obwolutach publikacji.

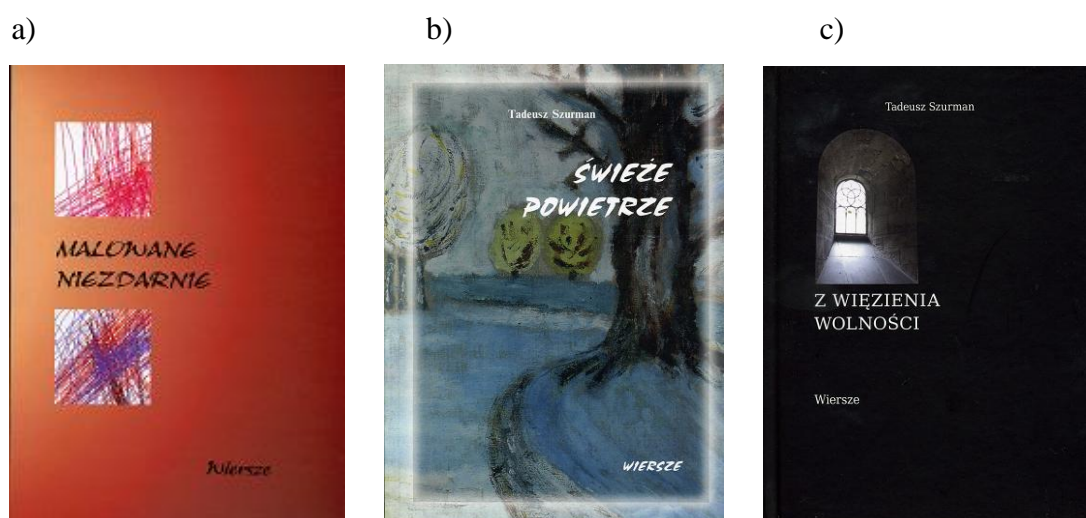
⁴⁴Kolejne 5 wydań śpiewnika (2002-2011), przygotowanego do druku przez T. Szurmana, uwzględnia odrębną formę zapisu tekstów piosenek, łącznie z autorskimi rysunkami biskupa. Wspomnienia nt. powstania śpiewnika zamieścił na łamach czasopisma (T. Szurman, „Zapomniany” śpiewnik, „Ewangelik” 2006, nr 1, s. 83-85).

Rys. 13. Studia z Dziejów Ewangelicyzmu na Górnym Śląsku

- a) *Wkład ewangelików w rozwój Katowic i Górnego Śląska : 150 lat parafii ewangelickiej w Katowicach.* Pod red. J. Szturca. 2004 (1)
- b) *Matka Ewa z Miechowic : Ewa von Tiele-Winckler (1866-1930).* Pod red. J. Szturca. 2006 (4)
- c) *Ewangelicki Kościół Zmartwychwstania Pańskiego w Katowicach : 150-lecie poświęcenia Kościoła.* Pod red. J. Szturca. 2008 (7)

Rys. 14. Tomiki poetyckie biskupa Tadeusza Szurmana („Głos Życia”)

- a) *Malowane niezdarnie : tomik poety jednego miesiąca.* 2004
- b) *Świeże powietrze : wiersze z szuflady.* 2005
- c) *Z więzienia wolności : wiersze zakazane.* 2010

Finansowanie, druk, nakłady. Działalność wydawnicza „Głosu Życia” realizowana jest w ramach parafialnej działalności gospodarczej. Publikacje finansowane są z funduszy parafii, jak też publikowane dzięki środkom pozyskanym. Są wśród nich zarówno fundusze kościelne, np. diecezjalne (*Dzieło łaski Boga* 2003) czy samorządowe (*Wkład ewangelików w obronę polskości...* 2009)⁴⁵; sporadycznie książki zostały sfinansowane przez autorów zainteresowanych wydaniem swoich prac⁴⁶.

Wydawnictwo korzysta przede wszystkim z drukarni Ośrodka Wydawniczego „Augustana” w Bielsku-Białej, ale również z usług innych wykonawców, np. drukarni Wydawnictwa „Arka” (*Słońce ponad cieniem...*). Publikację *Mocni wiarą...* zrealizowało dziegielowskie Wydawnictwo „Warto”. Korzystanie z usług różnych wykonawców przekłada się na widoczną w oferowanych publikacjach różnorodność edytorskich rozwiązań.

Publikacje ukazywały się w nakładach od 300 do 1000 egzemplarzy, z zachowaniem możliwości dodruku. Tysięczny nakład posiadało *Dzieło łaski...*, pozostałe tytuły drukowano z reguły w liczbie 500 egzemplarzy (także 300 dla materiałów posesyjnych). Wyjątkowo poezje bpa T. Szurmana, łącznie z dodrukiem, osiągnęły liczbę 1500 egz. dla każdego tomiku.

Można ocenić, że parafialne wydawnictwo publikujące literaturę konfesyjną, wykazuje się znaczną elastycznością – współpracując z różnymi podmiotami, drukarniami, dostosowując liczbę egzemplarzy do zapotrzebowania czytelników, przygotowując także kolejne wydania szczególnie poczytnych tytułów (głównie monografii własnej parafii).

III. 2. „Ewangelik Pszczyński”⁴⁷

Wydawnictwo powstało przy parafii ewangelicko-augsburskiej w Pszczynie, z inicjatywy proboszcza ks. Jana Badury oraz jego żony Jadwigi Anny Badury⁴⁸, a nazwa została zapożyczona od czasopisma wydawanego przez pszczyńską parafię. Za datę

⁴⁵ Publikacja objęta mecenatem Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego.

⁴⁶ M.in.: J. Szturc, *Tymczasowa Rada Kościelna Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Górnym Śląsku (1937-1939)*, Katowice 2003

⁴⁷ W prezentacji wykorzystano wywiad przeprowadzony z dr Jadwigą A. Badurą (7.04.2014).

⁴⁸ Dr Jadwiga Anna Badura (ur. 1954) – nauczycielka bibliotekarz, animatorka pracy parafialnej (Kościół Pań), autorka opracowań bibliograficznych oraz m.in. książki *Ewangelicy na Ziemi Pszczyńskiej*(2000); w 2013 r. obroniła dysertację doktorską na Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie („Zwiastun Ewangelicki w latach 1990-2011. Studium teologiczno-bibliograficzne”). Prowadzi także pszczyńską bibliotekę parafialną.

powstania oficyny należy przyjąć rok opublikowania pierwszego tytułu – bibliograficznego opracowania czasopisma „Ewangelik Pszczyński”⁴⁹, co zostało podyktowane popularnością parafialnego periodyku wśród czytelników (autorka publikacji uznała, że opracowanie bibliograficzne wzbogacone charakterystyką „Ewangelika...” powinno także trafić do zainteresowanych czasopismem odbiorców). Wydawnictwo nie posiadało ustalonego z góry planu wydawniczego ani sprecyzowanych zamierzeń, a realizowane sporadycznie inicjatywy są odpowiedzią na zapotrzebowanie najbliższego środowiska luterańskiego. Pracami redakcyjno-wydawniczymi zajmuje się głównie J. A. Badura⁵⁰.

Opublikowane prace. Wydawnictwo przygotowało i wydało siedem pozycji⁵¹, w tym dwie prace autorstwa J. A. Badury o charakterze bibliograficznym – obok wspomnianej bibliografii własnego parafialnego pisma, także bibliograficzne zestawienie zawartości „Kalendarza Ewangelickiego”⁵². Oba opracowania, w tym dotyczące szczególnie poważanego w tradycji luterańskiej „Kalendarza...”, stanowią cenne źródło informacyjne odsyłające do publikacji na temat Kościoła oraz innych tekstów związanych z ewangelicyzmem. Jak zaznaczyła autorka we wstępie: *mam nadzieję, że sięgną do niej [bibliografii] nie tylko profesjonalni badacze historii Kościoła i regionu, ale że będzie ona przydatna także publicystom, dziennikarzom, młodzieży i hobbystom.*⁵³

Dorobek „Ewangelika Pszczyńskiego” współtworzą wydane zbiory kazań oraz publikacje pamiątkowe poświęcone pastorom. Są wśród nich pozycje obejmujące kazania oraz inne formy publicznych wypowiedzi, zebrane w jubileuszowych tomach – z okresu posługi biskupa Kościoła Jan Szarka (*Rozeszło się Słowo Pańskie* 2010) oraz biskupa diecezji cieszyńskiej Pawła Anweilera (*Tyś Bogiem moc mający* 2002)⁵⁴. Obie książki nie tylko stanowią cenną dokumentację wygłoszonych kazań⁵⁵, ale należy je także uznać za ważne świadectwo pełnienia urzędu biskupiego w Kościele Ewangelicko-Augsburskim w okresie

⁴⁹ J. A. Badura, *Bibliografia zawartości „Ewangelika Pszczyńskiego” za lata 1992-1997*, Pszczyna 2001 (Jest to praca magisterską Jadwigi A. Badury, napisana w ramach odbytych przez nią studiów bibliotekoznawczych. Pomysł jej wydania zainspirował pastorową do zrealizowania projektu powołania własnego wydawnictwa.)

⁵⁰ Opracowaniem graficznym i składem kilku tytułów zajmował się także Andrzej Londzin (pracownik CME w Dzięgielowie, który prowadzi Księgarnię „Logos” w Cieszynie).

⁵¹ Przy wydaniu pierwszego tytułu wydawnictwo otrzymało 10 numerów ISBN, które kolejno są wykorzystywane w publikacjach. Jak podkreślił dr J. Badura, wydawcy zależy na dopełnieniu wszelkich formalności przy publikowaniu, aby tytuły „Ewangelika Pszczyńskiego” były „widoczne” w bibliografiach, katalogach bibliotecznych i dotarły do szerokiego kręgu czytelników.

⁵² J. A. Badura, *Kalendarz Ewangelicki. Bibliografia zawartości za lata 1947-2000*, Pszczyna 2007

⁵³ *Taż*, *Bibliografia zawartości...*, s. 13

⁵⁴ P. Anweiler, *Tyś Bogiem moc mający. W dziesięciolecie posługi biskupiej*, Bielsko-Biała 2002

⁵⁵ Tom J. Szarka (*Rozeszło się Słowo Pańskie*, Pszczyna 2010) uwzględnił części: 1. Posłałem was do świata [kazania okolicznościowe], 2. Przez rok kościelny – wybrane niedziele i święta, 3. Pamiętajcie i naśladowajcie [pożegnania na grobem].

transformacji ustrojowej, kiedy Kościoły mogły zacząć swobodnie wypełniać swoje misyjne powołanie.

Wymienione publikacje towarzyszyły jubileuszowym uroczystościom z udziałem duszpasterzy⁵⁶. 50-lecie ordynacji pierwszego po 1989 r. biskupa Kościoła J. Szarka uczczone zostało nabożeństwem połączonym z prezentacją wydawnictwa (24.10.2010). W relacji zamieszczonej na stronie parafii pszczyńskiej czytamy: *Po nabożeństwie w Pszczynie i w Studzionce Ks. Biskup [Jan Szarek] podpisywał swoją książkę z kazaniami, uroczystymi przemówieniami. Publikacja cieszyła się wielkim powodzeniem u parafian. Do tego stopnia, że w Studzionce [parafia diecezji katowickiej] brakło książek.*⁵⁷

Dla czytelników z własnego kręgu wyznaniowego zbiory kazań są niewątpliwie wymownym słowem duszpasterskim cieszących się autorytetem księży, dla szerszego ogółu odbiorców stają się źródłem wiedzy na temat wiary luteranńskiej i Kościoła ewangelickiego.

Publikacje pamiątkowe poświęcone pamięci pastorów pełniących posługę w różnych parafiach luteranńskich, wydane przez „Ewangelika Pszczyńskiego”, przypomniły: ks. Jana Motykę⁵⁸, ks. Jerzego Sachsa⁵⁹ oraz ks. Alfreda Jaguckiego⁶⁰. Wydane dla uczczenia 100-ych rocznic urodzin duszpasterzy powstały z inicjatyw księży, którzy zechcieli uczcić w ten sposób swoich poprzedników. Sylwetkę ks. J. Motyki, wcześniejszego proboszcza parafii pszczyńskiej (1945-1982), jubileuszowym opracowaniem przypomniał obecny proboszcz ks. Jan Badura, księga poświęcona pamięci Jerzego Sachsa (1911-1977), została wydana dzięki staraniom bpa P. Anweilera⁶¹, pozycję dotyczącą ks. Alfreda Jaguckiego⁶², byłego proboszcza parafii cieszyńskiej oraz powojennego duszpasterza na Mazurach, zainicjowali synowie –

⁵⁶ LK, *W dziesięciolecie posługi biskupiej* [bpa P. Anweilera], ZE 2003, nr 8, s. 20; *Jubileusz 50-lecia ordynacji* [bpa J. Szarka], ZE 2010, nr 19, s. 17

⁵⁷ *Promocja książki ks. biskupa Jana Szarka* [online]. Strona parafii w Pszczynie: http://www.pszczyna.luteranie.pl/ksiega/index/index.php?option=com_content&task=view&id=425&Itemid=2 [dostęp 5.04.2014]

⁵⁸ *Ksiądz Jan Motyka (1910-2006) w stulecie urodzin*. Red. J. A. Badura, Pszczyna 2010

⁵⁹ *Dziękczynienie za moc krzyża. W 100-lecie urodzin ks. konseniora Jerzego Sachsa*. Red. P. Anweiler, J. A. Badura, Pszczyna 2011

⁶⁰ *Ksiądz dr Alfred Jagucki (1914-2004) w stulecie urodzin*. Red. J. A. Badura, Pszczyna 2014

⁶¹ Ks. bp P. Anweiler był wikariuszem ks. Jerzego Sachsa, proboszcza parafii w Turku (1951-1977). Książka jest prezentowana na stronie parafii w Bielsku, gdzie obecny biskup diecezji cieszyńskiej jest proboszczem:

<http://www.bielsko.luteranie.pl/?l=/Publikacje/Dzi%C4%99kczynienie%20za%20moc%20krzy%C5%BCa> [dostęp 5.04.2014].

⁶² Ks. dr Alfred Jagucki (1914-2004) – pochodził z Suwalszczyzny, ordynowany w 1938 r. przez ks. Juliusza Burschego; duszpasterz w parafiach mazurskich po 1945 r. (Sorkwity, Szczytno), senior diecezji mazurskiej (1959-1963), po przeniesieniu na Śląsk Cieszyński proboszcz parafii cieszyńskiej (1963-1984), od 1967 r. również duszpasterz diakonatu „Eben-Ezer” w Dzięgielowie i dyrektor tamtejszego domu opieki „Emaus”. Autor książek teologicznych oraz artykułów w prasie luteranńskiej. Ojciec Janusza Jaguckiego (biskupa Kościoła w latach 2001-2009) oraz Waltera Jaguckiego, od 2000 r. zwierzchnika Kościoła Luteranńskiego w Wielkiej Brytanii.

Janusz i Karol Jaguccy. Pamiątkowe wydawnictwa prezentują działalność księży, teksty ich kazań oraz wspomnienia im poświęcone.

Opracowanie edytorskie. Tytuły wydane w Pszczynie charakteryzują się staranną i estetyczną szatą graficzno-edytorską; zaopatrzone zostały w barwne okładki, m.in. z wkomponowanymi portretami księży. Posiadają również dołączone fotografie, czarno-białe lub kolorowe (*Tyś Bogiem moc...*), stanowiące ważne uzupełnienie prezentowanej treści.

Finansowanie, druk, nakłady. Wymienione publikacje powstały dzięki środkom zapewnionym przez inicjatorów ich druku. Księży zwracający się do pszczyńskiej oficyny dysponują pozyskanymi funduszami na cele wydawnicze (jak przekazała J. A. Badura), w tym publikacja upamiętniająca ks. Jerzego Sachsa ukazała się dzięki pomocy Urzędu Miejskiego oraz Powiatowej Biblioteki Publicznej w Turku. Opracowanie poświęcone ks. Alfredowi Jaguckiemu powstało przy finansowym wkładzie rodziny cieszyńskiego duszpasterza.

Książki „Ewangelika Pszczyńskiego” zostały wydrukowane u różnych wykonawców⁶³, także w drukarni Ośrodka Wydawniczego „Augustana” (*Tyś Bogiem moc mający*), w nakładach od 250 do 500 egzemplarzy, z możliwością późniejszego dodruku.

Wydawnictwo funkcjonujące przede wszystkim dzięki wszechstronnemu zaangażowaniu żony pszczyńskiego proboszcza opublikowało kilka cennych dla środowiska luterńskiego tytułów, oprócz dokumentacji bibliograficznej (w tym „Kalendarza Ewangelickiego”) powstały świadectwa duszpasterskiej posługi, zawarte w opublikowanych zbiorach kazań ewangelickich biskupów. Należy podkreślić, że trzy tytuły rocznicowe, wydane w 100-lecia urodzin duszpasterzy (J. Motyki, J. Sachsa, A. Jaguckiego), wpisują się w tradycję ewangelickich wydawców upamiętniania sylwetek zasłużonych duchownych i innych działaczy. Publikacje tego typu poza lekturą tekstów swoją wymową służą również umacnianiu tożsamości wyznaniowej, w wymiarze lokalnym, jak i szerszym.

Jak to zostało przedstawione, pszczyńska oficyna wspomaga projekty wydawnicze księży, umożliwiając im profesjonalne przygotowanie publikacji, poprzez które dorobek i słowo duszpasterskie trafia do szerszego grona wiernych.

⁶³ Zakład Introligatorsko-Drukarski Stowarzyszenia Teatr Grodzki z Bielska-Białej (księgi pamiątkowe)

III. 3. „Luteranin” (Parafia w Wiśle)

Parafia ewangelicko-augsburska w Wiśle wydaje własny kwartalnik („Luteranin” 2003 >), cieszący się popularnością wśród ewangelickiej wiślańskiej społeczności. Celem profesjonalnego publikowania czasopisma zostało oficjalnie zarejestrowane Wydawnictwo „Luteranin”⁶⁴. W ramach pielęgnowania bogatych tradycji ewangelicyzmu na ziemi wiślańskiej parafia organizuje także sesje przypominające lokalne osiągnięcia luteran⁶⁵, których merytorycznym przygotowaniem zajmują się dr Renata Czyż⁶⁶ i Danuta Szczyпка⁶⁷. Jak zaznaczył proboszcz parafii ks. Waldemar Szajthauer, chęć utrwalenia naukowych spotkań poświęconych własnej przeszłości zdecydowała, że „Luteranin” publikuje także książki.

Opublikowane prace. W przedstawianym w pracy okresie ukazały się cztery tytuły „Luteranina”, wydane pod redakcją R. Czyż i D. Szczyпки: Publikacje dotyczą luteranckiego dziedzictwa kulturowego, w tym poświęcone są sylwetkom współwyznawców w różny sposób związanych z lokalną tradycją. W tomie dotyczącym wiślańskiego szkolnictwa⁶⁸, przypomniana została postać XIX-wiecznego ewangelickiego działacza i społecznika, inicjatora tamtejszej biblioteki – Jana Śniegonia (1819-1880). Wychowanej w tradycji protestanckiej wiślańskiej pisarce i nauczycielce – Marii Pilch (1912-1990) – poświęcona została odrębna książka⁶⁹, uwzględniająca prezentację jej dorobku literackiego oraz zasługi dla dokumentowania kultury ludowej Wisły⁷⁰. Biskup J. Bursche, przedwojenny zwierzchnik Kościoła ewangelickiego, zapisał się w wiślańskiej historii dzięki corocznym pobytom w willi „Zaciszce”, uczestnicząc także w życiu ewangelickiej społeczności⁷¹; również jego pamięć

⁶⁴ W prezentacji „Luteranina” wykorzystano wywiad przeprowadzony przez autorkę z proboszczem parafii wiślańskiej ks. Waldemarem Szajthauerem (11.04.2014) oraz korespondencję z dr Renatą Czyż.

⁶⁵ Współorganizatorami sesji są Miejska Biblioteka Publiczna im. J. Śniegonia w Wiśle oraz Urząd Miejski.

⁶⁶ Dr Renata Czyż (ur. 1975) – dyrektor Miejskiej Biblioteki Publicznej im. J. Śniegonia w Wiśle; autorka m.in. książek *Strzegąc ojca wiary. Przewodnik po wiślańskich wspólnotach religijnych* (2004), *Obrona wiary w edycjach postylli Grzegorza z Żarnowca* (2008) oraz artykułów na temat stosunków wyznaniowych i dziejów książki religijnej na Śląsku Cieszyński; członek redakcji „Rocznika Wiślańskiego”.

⁶⁷ Danuta Szczyпка (ur. 1953) – historyk, pedagog, długoletnia wicedyrektor Zespołu Szkół Gastronomiczno-Hotelarskich w Wiśle, autorka artykułów dotyczących historii Wisły oraz Śląska Cieszyńskiego; członek redakcji „Rocznika Wiślańskiego”.

⁶⁸ *Książka i szkoła w Wiśle w XIX wieku. 150 lat biblioteki Jana Śniegonia. Praca zbiorowa.* Pod red. R. Czyż i D. Szczyпки, Wiśła 2009

⁶⁹ *Maria Pilch (1912-1990). W setną rocznicę urodzin beskidzkiej pisarki.* Red. R. Czyż, Wiśła 2012

⁷⁰ M. Kiereś, *Wkład Marii Pilch w dokumentowanie kultury ludowej Wisły.* W: *Maria Pilch...*, s. 15-29

⁷¹ W wybudowanej w Wiśle willi biskup Bursche od 1902 r. spędzał wraz z rodziną letnie miesiące. Uzdrowisko stało się miejscem odpoczynku i pracy duszpasterza (na ten temat zob.: E. Alabrudzińska, *Juliusz Bursche <1862-1942>. Zwierzchnik Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Polsce. Biografia*, Toruń 2010, s. 80-81; T. Wegener, *Juliusz Bursche – biskup w dobie przełomów*, 2003, s. 70-78).

została uczczona publikacją „Luteranina”⁷². Jeden z tytułów posesyjnych został poświęcony potomkom wiślańskich ewangelików, pielęgnującym w serbskim Ostojiciewie luteraniskie tradycje ojców⁷³. Odnowienie kontaktów z ostojiczewską wspólnotą wyznaniową, funkcjonującą w obrębie Słowackiego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Serbii, stało się inspiracją powstania odrębnej publikacji, w której m.in. ks. W. Szajhauer przedstawił obecne relacje z tamtejszymi współwyznawcami⁷⁴.

Sesje naukowe, których efektem są wydane przez „Luteranina” materiały, odbywały się w Domu Zborowym im. ks. bpa A. Wantuły w Wiśle⁷⁵, gromadząc miejscową społeczność oraz gości. Prelekcje poświęcone pamięci ks. bpa Burschego były częścią XIX Forum Ewangelickiego⁷⁶, zorganizowanego w 2012 r. przez parafię ewangelicką w Wiśle, z uwzględnieniem sesji z okazji 150. rocznicy śmierci i 70. urodzin przedwojennego biskupa⁷⁷.

Współautorami opublikowanych opracowań posesyjnych są zarówno autorzy luteraniscy⁷⁸, w tym duszpasterze⁷⁹, współorganizatorki sesji, jak też prelegenci z różnych ośrodków akademickich, m.in. Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie.

Opracowanie edytorskie. Omówione publikacje to niewielkiej objętości tomiki, które grafiką okładek są stylizowane na stare, przedwojenne zeszyty (*Książka i szkoła w Wiśle..; Maria Pilch...*); tom poświęcony wiślańskiej pisarce wzbogacony został dodatkiem archiwalnych fotografii.

Finansowanie, druk, nakłady. Wydawnictwa „Luteranina” ukazały się w dużej mierze dzięki zaangażowaniu proboszcza oraz organizacyjnej pomocy wymienionych współorganizatorek sesji. Zostały sfinansowane w ramach publicznych projektów „ochrona dziedzictwa kulturalnego i narodowego”, realizowanych za pośrednictwem Urzędu Miasta Wisła⁸⁰. Wsparcia finansowego udzieliło również Województwo Śląskie – przy wydaniu pozycji upamiętniającej 100 rocznicę urodzin wiślańskiej pisarki (*Maria Pilch...*).

⁷² *Biskup Juliusz Bursche (1862-1942). Praca zbiorowa.* Pod red. R. Czyż i D. Szczyпки, Wisła 2012

⁷³ *Wiślanie we wsi Ostojicevo (Banat, Serbia). Historia, język, kultura,* Wisła, Cieszyn 2010

⁷⁴ Zob.: D. Szczyпка, *Ostojiczewo – wieś zapomnianych wiślan?*, ZE 2007, nr 15-16, s. 18-20

⁷⁵ *O wiślańskiej szkole i Wiśle* [sesja naukowa 26.09.2009]. Serwis Miasto Wisła:

http://wisla.pl/aktualnosci/O_wislanskiej_szkole_i_ksiazce,2614.html [dostęp 10.04.2014]; D. Szczyпка,

Konferencja o Wiślanach w serbskiej wsi Ostojicevo [9.10.2010]. Archiwalna strona luteranie.pl:

<http://old.luteranie.pl/pl/?D=3312+&cd=4&hl=pl&ct=clnk&gl=pl> [dostęp 10.04.2014]

⁷⁶ Na temat forów zob. s. 42-43.

⁷⁷ *XVIII Forum Ewangelickie w Wiśle* [online]. Parafia Ewangelicko-Augsburska w

Wiśle: <http://www.wisla.luteranie.pl/nowa/?xviii-forum-ewangelickie-w-wisla,129> [dostęp 11.04.2014]

⁷⁸ Współautorami tomu poświęconego biskupowi Burschemu byli: prof. Tadeusz Stegner, dr hab. Jarosław Kłaczek, dr Józef Szymeczek (przewodniczący Kongresu Polaków w Republice Czeskiej).

⁷⁹ Ks. Waldemar Szajthauer, ks. bp Jan Szarek.

⁸⁰ Informacje o źródłach finansowania zostały uwzględnione we wszystkich czterech publikacjach.

Publikacje zostały wydrukowane w cieszyńskim wydawnictwie „Interfon”, w nakładach: 600 egzemplarzy dla pierwszego tytułu (*Książka i szkoła...*) oraz 300 dla pozostałych, z przeznaczeniem do nieodpłatnego przekazywania zainteresowanym (z racji publicznego sfinansowania projektów).

Wydawnictwa „Luteranina” mają charakter historyczno-biograficzny, są wyrazem dbałości parafii ewangelickiej o zachowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego (nie tylko wyznaniowego). Jak zaznaczyła dr R. Czyż: *Wisła jest ewangelicka, dlatego tematyka książek jest ewangelicka i wydawcą jest parafia, bo dotyczą one osób związanych z parafią ewangelicką, ale równie dobrze mogłoby je publikować jakieś wydawnictwo świeckie.*⁸¹ Nasuwa się spostrzeżenie, że publikowanie książek przez mniejszość religijną, istotnych dla całej lokalnej społeczności, możliwe jest w regionie, gdzie luteranie wnieśli w przeszłości swój wkład w rozwój kultury miejscowej oraz obecnie stanowią znaczną grupę wyznaniową. Poza regionem cieszyńskim, w tym poza środowiskiem wiślańskim, takie lokalne tradycje raczej nie zaistniały. Dlatego inicjatywy wiślańskie stanowią przykład cennej lokalnej aktywności ewangelików, skierowanej do odbiorców bez względu na wyznanie, ukazującej przede wszystkim polskie tradycje godne zapamiętania, dopiero w dalszej kolejności – luterzańskie osiągnięcia.

Przedstawione oficyny nie prowadzą wprawdzie ciągłej i regularnej działalności, dzięki jednak sporadycznym inicjatywom wypełniają zapotrzebowanie na literaturę dotyczącą głównie własnych parafii i najbliższej luterńskiej społeczności. Publikacje przygotowane przez „Głos Życia”, „Ewangelika Pszczyńskiego” oraz „Luteranina” utrwalają i propagują historię własnej wspólnoty oraz tradycje ewangelicyzmu w ujęciu lokalnym oraz regionalnym (górnoląskie). Stają się także „wizytówką” współczesnych ewangelików w bliższym i dalszym środowisku, poszerzając ogólną wiedzę o polskim protestantyzmie, wpisując się tym samym w lokalną kulturę i historię.

III. 4. Parafialne inicjatywy wydawnicze

Poza aktywnością wydawnictw parafialnych w Katowicach, Pszczynie i Wiśle wiele innych parafii ewangelickich przygotowało własne publikacje, głównie z okazji pamiątek poświęcenia kościołów uroczyscie obchodzonych w tradycji luterańskiej⁸². Można zaznaczyć, że zwłaszcza 100-leciom trwania świątyni oraz kolejnym „okrągłym rocznicom” towarzyszy wiele zainicjowanych wydarzeń⁸³, w tym okolicznościowe wydawnictwa. Mają one różny charakter – od folderów i kilkunastostronicowych książeczek⁸⁴, poprzez materiały drukowane w ramach „małej poligrafii” na potrzeby konkretnego wydarzenia jubileuszowego⁸⁵, po profesjonalne monografie historyczno-pamiątkowe, które w sposób szczególny zostaną zaprezentowane w niniejszym rozdziale. Przegląd uwzględnia tytuły z poszczególnych diecezji (bez diecezji mazurskiej, którą prezentują publikacje MTE, rozdz. IV.2).

Diecezja cieszyńska.

Cieszyn. Parafia cieszyńska, najliczniejsza polska parafia ewangelicka, szczególnie uroczyscie obchodziła jubileusz 300-lecia kościoła Jezusowego⁸⁶. Z tej okazji w latach 2009-2010 opublikowanych zostało siedem jubileuszowych publikacji, prezentowanych na

⁸¹ List dr R. Czyż do autorki (z dnia 10.04.2014)

⁸² H. Czembor, „Poświęcki”, ZE 2006, nr 12, s. 29; J. Badura, *Pamiętki – świadectwem wiary*, ZE 2007, nr 15-16.

⁸³ Zob.: R. Bajgert, *Jubileusz 100-lecia poświęcenia ewangelickiego kościoła św. Łukasza w Brzegu*, EP 1997, nr 9-10, s. 28-29; *100-lecie Kościoła im. Ks. dra Marcina Lutra w Chorzowie*, EP 1998, nr 7-8, s. 36-38; *Dziękowali za przeszłość, prosili o błogosławieństwo – stulecie kościoła w Miechowicach*, „Zwiastun” 1998, nr 12, s. 22; *Stulecie kościoła w Wirku*, ZE 2002, nr 20, s. 22; J. Kłaczek, *100-lecie kościoła św. Szczepana w Toruniu*, ZE 2004, nr 20, s. 24-25; A. Felke, *Żyrandol z winoroślą – 100-lecie kościoła Jezusowego w Zielonej Górze*, ZE 2011, nr 13-14, s. 21; *150 lat kościoła św. Jana [w Mikołowie]*, ZE 2011, nr 22, s. 19; *Ma wszystko, aby działać – 200 lat parafii ewangelickiej w Opolu*, ZE 2009, nr 22, s. 17-18; „*Kościół jak panna młoda*” – *250-lecie kościoła Opatrzności Bożej we Wrocławiu*, ZE 2000, nr 20, s. 18.

⁸⁴ *Kościół i kaplice Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie*. Tekst i zdjęcia. Wł. Sosna, Cieszyn 1991 (16 s.); *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Lublinie*. Red. J. Utnik, Lublin 1992 (16 s.); B. Zeler, *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Siemianowicach*, Świętochłowice 1995 (15 s.); J. Molin, *Kościół ewangelicko-augsburski (luterański) św. Szczepana w Toruniu*, Toruń 1996 (24 s.)

⁸⁵ Taki charakter miały materiały przygotowane przez parafię w Zgierzu (m.in. *Zarys historii parafii ewangelicko-augsburskiej w Zgierzu* 1999), wydrukowane w liczbie 100-200 egzemplarzy i rozdane wśród uczestników uroczystości jubileuszowych (list od ks. Leszka Orawskiego do autorki, z dnia 22.04.2013).

⁸⁶ W 2009 r. minęło 300 lat od wydania cesarskiego edyktu z 18 marca 1709 r., zezwalającego na budowę kościoła ewangelickiego na przedmieściach Cieszyna, po ponad stuletnim okresie prześladowań protestantów w monarchii Habsburgów. 13 października 1710 r. poświęcono kamień węgielny, budowę świątyni ukończono po 20 latach. Kościół służył wiernym z całego Śląska Cieszyńskiego oraz Górnego i Opawskiego, aż po Pszczynę i Tarnowskie Góry. (A. Felke, J. Kliber, *Cieszyn: kościół Jezusowy*, ZE 2009, nr 11, s. 13-15).

parafialnej stronie internetowej⁸⁷. Pamiątkowe tytuły dotyczą historii kościoła cieszyńskiego, z uwzględnieniem wizerunku ewangelickiej społeczności Cieszyna. Rocznicową kolekcję otwiera pozycja albumowa (w formacie 30 x 22cm), ukazująca bogactwo architektoniczne i zdobnicze cieszyńskiej świątyni, poszerzona o prezentacje parafialnych uroczystości oraz „opowieść” o kościele i luterańskiej przeszłości w regionie⁸⁸. Uzupełnieniem jest zarówno naukowa monografia dotycząca cieszyńskiego ewangelicyzmu, autorstwa niemieckiego teologa i znawcy protestantyzmu europejskiego Oskara Wagnera⁸⁹, jak też nowa edycja pracy z 1809 r., upamiętniającej stulecie kościoła⁹⁰, napisanej przez ówczesnego opiekuna zboru⁹¹. Obecne wydanie pamiętników Klettego poprzedzają słowa ks. Janusza Sikory, proboszcza cieszyńskiej parafii:

*Teraz wydajemy prawdziwy rarytas, broszurę traktującą o pierwszym stuleciu odradzającego się luteranizmu po czasach kontrreformacji na Śląsku Cieszyńskim. Broszura ta znaleziona została w minionym roku w Kozakowicach Górnych na strychu domu dra Andrzeja Ciencialy, znanego polskiego działacza narodowego. Niech przybliży sposób oglądania spraw jeszcze żywych, wszak w 1809 roku żyli jeszcze ludzie związani z budową kościoła Jezusowego.*⁹²

Do omawianych tytułów należy opracowanie najnowszych losów wspólnoty skupionej wokół swego kościoła⁹³, jak też ilustrowane dzieje świątyni cieszyńskiej w wersji dla najmłodszych⁹⁴. Świadectwem obchodów rocznicowych jest *Księga Psalmów przepisanych ręcznie przez 300 osób...*, wśród których znaleźli się m.in. duchowni, politycy, parafianie, jak zaznaczono we wstępie: *od przedszkolaka po sędziwych naszych zborowników*⁹⁵. Ostatni z jubileuszowych tytułów zawiera referaty przedstawione podczas konferencji naukowej, zorganizowanej w ramach głównych uroczystości 300-lecia założenia kościoła Jezusowego. Tom pokonferencyjny *Trzysta lat tolerancji...*⁹⁶ uwzględnia około 30 tekstów naukowych z

⁸⁷ W „zakładce”: Wydawnictwa na 300-lecie [dostęp 24.05.2014]:

www.parafia.cieszyn.org.pl/index.php?option=com_virtuemart&view=category&virtuemart_category_id=8

⁸⁸ *Kościół Jezusowy w Cieszynie*. Aut. J. Pustelnik, E. Gajdacz [i in.], Cieszyn 2009

⁸⁹ O. Wagner, *Kościół macierzysty wielu krajów. Historia Kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim w latach 1545 – 1918/20*, Cieszyn; B-B 2008

⁹⁰ J. F. Klette, *Pamiętniki Kościoła ewangelickiego z łaski danego przed Cieszynem*. Wprowadz. i ed. W. Gojniczek, M. Gabryś, Cieszyn, B-B 2009

⁹¹ Jerzy Fryderyk Erdmann Klette z Klettenhofu (1766-1846) pełnił funkcję przełożonego (kolatora) kościoła Jezusowego, nadzorując działalność zboru w imieniu stanu szlacheckiego. Jego dzieło dotyczące kościoła w Cieszynie, napisane po niemiecku, zostało przetłumaczone i wydrukowane na jubileusz 100-lecia świątyni.

⁹² J. Sikora, *Słowo od wydawcy*. W: *Pamiętniki Kościoła...*, s. 5-6

⁹³ *Kościół Jezusowy w Cieszynie w VI półwieczu 1959-2009. Zarys historii*. Aut. J. Sztwiertnia [i in.], Cieszyn 2009

⁹⁴ B. Janota, *W ogrodzie Ducha Świętego*, Cieszyn 2009

⁹⁵ *Księga Psalmów przepisywanych ręcznie przez 300 osób z okazji 300-lecia kościoła Jezusowego w Cieszynie*, Cieszyn 2009, s. 5

⁹⁶ *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim. W trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie*. Pod red. R. Czyż, W. Gojniczka i D. Spratka, Cieszyn 2010

zakresu historii, literatury czy sztuki, autorstwa wybitnych naukowców zajmujących się problematyką protestancką⁹⁷. Kilkusetstronicowe opracowanie prezentuje najnowszy stan wiedzy dotyczący przedstawianych zagadnień oraz umożliwia stawianie nowych wyzwań badawczych w zakresie problematyki śląskiego ewangelicyzmu.

Publikacje towarzyszyły zaaranżowanym w Cieszynie wydarzeniom rocznicowym – począwszy od plenerowego widowiska naśladowującego wydanie cesarskiej zgody na budowę świątyni, poprzez koncerty, występy chórów i uroczyste nabożeństwa⁹⁸. O sesji, która stała się podstawą wymienionego opracowania naukowego, w sprawozdawczej relacji zapisano:

*W piątek 22 maja [2009 r.], różne nurty sztuki protestanckiej ukazywać się starano, o protestanckiej literaturze i myśli teologicznej dyskutowano i nad stanem badań źródłowych się pochylano. Profesorowie, doktorzy i biskupi z różnych stron Polski, Czech, Austrii i Niemiec tak ciekawie i mądrze wykładali, że sala konferencyjna przez dwa dni nieodmiennie wypełniona była po brzegi.*⁹⁹

7-częściowa „kolekcja” upamiętniająca ważną dla historii Śląska luterancką świątynię jest ciekawa pod względem edytorskim, w tym szczególnie album *Kościół Jezusowy...*, z bogatym zbiorem fotografii, może być uznany za publikację reprezentacyjną dla świętujących swój jubileusz cieszyńskich ewangelików. Okazale wydane zostały także *Pamiętniki Kościoła ewangelickiego...* (w twardej oprawie, z kolorowymi ilustracjami). Na okładkach pamiątkowych książek figurują wizerunki cieszyńskiej świątyni¹⁰⁰. Wszystkie pozycje zostały zaopatrzone w Logo 300-lecia kościoła Jezusowego (rys. 15).

Zbiór jubileuszowych prac powstał dzięki środkom unijnym (w ramach Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego „Przekraczamy granice”, projekt Euroregion), jak też dzięki dotacjom samorządowym (*Kościół macierzysty wielu krajów...*). Parafia ewangelicko-augsburska jest samodzielnym wydawcą swojej najnowszej historii, współautorstwa ks. Jana Sztwiertni, oraz pozycji skierowanej do dzieci, w opracowaniu diakon parafii cieszyńskiej Beaty Janoty. Książki zostały wydrukowane w Ośrodku Wydawniczym „Augustana” w Bielsku-Białej, w nakładach od 300 (*Pamiętniki Kościoła ewangelickiego...*) do 1000 egzemplarzy (*W ogrodzie Ducha...*).

⁹⁷ Wśród autorów znaleźli się m.in. profesorowie: Ewa Chojecka, Jan Harasimowicz, Tadeusz Stegner oraz goście zagraniczni, m.in.: dr Herbert Patzelt (Monachium) czy dr Józef Szymeczek (Zaolzie).

⁹⁸ Zob. relacja z jubileuszowych wydarzeń: M. Cieślak, *Radość po 300 latach – jubileusz kościoła Jezusowego w Cieszynie*, ZE 2009, s. 18-19; PS, *Trzy pokolenia śpiewaków – muzyczne jubileusze w Cieszynie* [koncert jubileuszowy], ZE 2009, nr 23, s. 18

⁹⁹ M. Cieślak, *Radość po 300 latach...*, s. 18

¹⁰⁰ W jednej z publikacji wykorzystano reprodukcję obrazu Edwarda Biszorskiego ze zbiorów Muzeum Protestanckiego w Cieszynie (*Kościół Jezusowy w Cieszynie w VI...*).

Rys. 15. Logo jubileuszowe z okazji 300-lecia kościoła Jezusowego

Źródło: J. Pindór: *Pamiętnik. Cieszyn 2009* (okładka)

Inne parafie diecezji cieszyńskiej. Szczególnie uroczyście obchodzone pamiątki poświęceń ewangelickich kościołów na Ziemi Cieszyńskiej kierowały uwagę ku przeszłości parafii. Poza skromnymi drukami towarzyszącymi rocznicom¹⁰¹, powstały także obszernie opracowania autorstwa duszpasterzy lub aktywnych parafian, przygotowane głównie z inicjatywy proboszczów sprawujących opiekę nad parafiami. Wydane zostały publikacje przedstawiające parafie: w **Czechowicach-Dziedzicach**¹⁰², w **Wieszczętach-Kowalach**¹⁰³, **Ustroniu**¹⁰⁴, **Wiśle**¹⁰⁵, **Istebnej**¹⁰⁶, **Skoczowie**¹⁰⁷. Autorzy z reguły zaakcentowali rocznicowy charakter wydawnictw:

*...jej 200-lecie [parafii wiślańskiej] istnienia jest wystarczającym bodźcem do podjęcia prób nad odtworzeniem, w miarę wyczerpująco i wiernie, jej przeszłości aż do okresu Wyzwolenia.*¹⁰⁸

*Zapewne 220-lecie nie jest w pełni okrągłą, jubileuszową rocznicą. Mimo to Rada Parafialna, na wniosek ks. Proboszcza, postanowiła w jakiś sposób zaznaczyć i uczcić tę rocznicę. Jest to okazja do spojrzenia wstecz na różne koleje losu **ustrońskich** ewangelików i ich parafii.*¹⁰⁹

¹⁰¹ Np.: *140 lat poświęcenia Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego Świętej Trójcy w Skoczowie*, Skoczów 2005 (16 s.). Skromna publikacja towarzyszyła uroczystości jubileuszowej, z możliwością jej zakupu (*Skoczowski kościół ma 140 lat*, ZE 2005, nr 12, s. 21).

¹⁰² St. Gajdzica, A. Londzin, *Szkice z dziejów Parafii Ewangelickiej w Czechowicach-Dziedzicach*, Czechowice-Dziedzice 1996

¹⁰³ P. Janik, *Wypisy z dziejów kościoła w Wieszczętach-Kowalach*, Wieszczęta 1999

¹⁰⁴ H. Czembor, *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Ustroniu 1783-2003*, Cieszyn, Ustroń 2003

¹⁰⁵ T. Cienciała, *Historia Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Wiśle*, Wisła, Cieszyn 2003

¹⁰⁶ J. Cichy, *Historia ewangelicyzmu na terenie Trójwsi Beskidzkiej. Istebna, Koniaków, Jaworzynka, Istebna, Dziegielów* 2005

¹⁰⁷ *Jako kamienie żywe. Publikacja z okazji 150-lecia Ewangelickiego Kościoła Św. Trójcy w Skoczowie 1863-2013*, Skoczów 2013

¹⁰⁸ T. Cienciała, *Historia Parafii...*, s. 5

*Jubileusz 50-lecia kościoła (1949-1999) skłonił mnie do dokonania wypisów i ich zestawienia z ksiąg, protokołów, sprawozdań (...) i innych opracowań dotyczących kaplicy i kościoła w Wieszczałach-Kowalach.*¹¹⁰

W losy parafii wpisane zostały różne formy ewangelickiej aktywności (szkolnictwo, parafialna edukacja młodzieży, życie muzyczne) oraz dokonania duszpasterzy pełniących posługę w różnych okresach trwania luteranckich wspólnot. Publikacje są ponadto wzbogacone licznymi fotografiami z życia kościelnego oraz innych wydarzeń parafialnych.

Jubileuszowymi tytułami mogą poszczycić się luteranie z Istebnej. 75-lecie tamtejszego kościoła uczczono historycznym opracowaniem autorstwa jednej z istebniańskich parafianek; o *Historii ewangelicyzmu na terenie Trójwsi...*¹¹¹ na łamach „Zwiastuna Ewangelickiego” pisano:

*Książka zawiera rys historyczny wsi od jej powstania przed ponad 400 laty, gdy pierwszymi osadnikami byli ewangelicy, do czasów współczesnych, ze szczególnym uwzględnieniem historii budowy kościoła. Ponadto proponuje bogaty opis tradycji i pobożności ewangelików na przestrzeni wieków.*¹¹²

Z inicjatywy proboszcza ks. Alfreda Stańka również 80-leciu kościoła w Istebnej towarzyszył druk pamiątkowej publikacji, w której przedstawione zostały doświadczenia miejscowej społeczności zawarte w prasowych relacjach z przedwojennego pisma (*Coby Pónbóczek był dycki z nami...*)¹¹³. W ten sposób duszpasterz przypomniał obecnym parafianom czasy wznoszenia istebniańskiej świątyni.

Staraniem parafii w Skoczowie ukazały się w ostatnim okresie dwie historyczne monografie: poświęcona 150-leciu skoczowskiego kościoła¹¹⁴ oraz 100-leciu skoczowskiego Filiału w Dębowcu, autorstwa Stanisława Kubiciusa: *Ewangelicka Gmina Szkolna i Cmentarna w Dębowcu* (2012). Autor w zakończeniu swojej pracy podkreśla: *Gmina szkolna i cmentarna w ciągu wielu dziesięcioleci swojej działalności spełniła swoją rolę, zwłaszcza w budowaniu więzi i sprzyjaniu integracji ewangelików – pytając – Jaka będzie przyszłość? Czy możliwe będzie powstanie w Dębowcu samodzielnej parafii obejmującej swym zasięgiem działania dawnej gminy cmentarnej?*¹¹⁵. Można uznać, że jubileuszowa pozycja, będąca także wyrazem dumy z przynależności do lokalnej luteranckiej wspólnoty, nie tylko służy

¹⁰⁹ H. Czembor, *Parafia Ewangelicko-Augsburska...*, s. 3

¹¹⁰ P. Janik, *Wypisy z dziejów kościoła...*, s. 5

¹¹¹ J. Cichy, *Historia ewangelicyzmu na terenie Trójwsi Beskidzkiej: Istebna, Koniaków, Jaworzynka, Istebna, Dziegielów* 2005 (praca magisterska autorki)

¹¹² *Rozpoczęto obchody w Istebnej – otwarcie jubileuszowej wystawy*, ZE 2005, nr 13-14, s. 29

¹¹³ „Coby Pónbóczek był dycki z nami”. *O poświęceniu kościoła w Istebnej i coś jeszcze... według Posta Ewangelickiego 1915-1939*. Red. A. Staniek, Istebna 2011

¹¹⁴ Zob. przyp. 107

umacnianiu tożsamości i przypominaniu historii, ale jest także nowym „spojrzeniem” w przyszłość. Dla grupy wyznawców świadomych swego dziedzictwa religijnego staje się zachętą do budowania samodzielności, co zawarte zostało w końcowych słowach: *Wydaje się, że spełnione są wszystkie warunki do powstania samodzielnej parafii w Dębowcu.*¹¹⁶

Monografia wydana została ekskluzywnie, z wizerunkiem kościoła na okładce. W internetowej prasie odnotowano: *Pod względem edytorsko-redakcyjnym jest to publikacja wzorcowa: świetnej jakości zdjęcia, mapki, tabele, indeksy, streszczenia w języku angielskim i niemieckim, twarda okładka, strony szyte.*¹¹⁷ Książka St. Kubiciusa, podobnie jak inne pamiątkowe publikacje, towarzyszyła uroczystościom jubileuszowym, które odbyły się także w dębowieckim kościele¹¹⁸.

Życie religijne śląskich ewangelików związane jest z pielęgnowaniem tradycji muzycznych, szczególnie żywych dzięki chórom kościelnym. Rocznicom ich istnienia także towarzyszą jubileuszowe publikacje, od skromnych, niewielkich druków¹¹⁹ po monograficzne opracowania upamiętniające stulecia działalności – chóru w Skoczowie¹²⁰ oraz w Jaworzu¹²¹. Wydawnictwa poświęcone chórzystom są jednocześnie świadectwem żywych i trwałych tradycji muzycznych na Śląsku, nierozzerwalnie związanych z lokalnymi śpiewaczymi grupami o rodowodzie religijnym.

Można stwierdzić, że omówione publikacje szatą graficzną nawiązują do ich odświętnego charakteru; na okładkach figurują wizerunki kościołów lub zdjęcia chórzystów (rys. 16). Wydawnictwa wzbogacone zostały materiałem ilustracyjnym, w tym archiwalnymi fotografiami ze zbiorów prywatnych i parafialnych. Na szczególną uwagę zasługują okazale wydane najnowsze tytuły jubileuszowe (*Z dziejowego dziennika Ewangelickiego Chóru Kościelnego w Jaworzu... czy Ewangelicka Gmina Szkolna i Cmentarna w Dębowcu*).

¹¹⁵ St. Kubicius, *Ewangelicka Gmina Szkolna i Cmentarna w Dębowcu*, Dębowiec, Skoczów 2012, s. 70

¹¹⁶ Tamże, s. 71

¹¹⁷ *Książka o ewangelikach z Dębowca i okolic* [online]. gazetacodzienna.pl:

<http://gazetacodzienna.pl/artukul/kultura/ksiazka-o-ewangelikach-z-debowca-i-okolic> [dostęp 26.05.2014]

¹¹⁸ XAP, *Stulecie kościoła Zbawiciela*, ZE 2012, nr 17, s. 27; *Dębowiec – stulecie kościoła Zbawiciela* [online]. Archiwalna strona luteranie.pl: <http://old.luteranie.pl/pl/?D=4112> [dostęp 26.05.2014].

¹¹⁹ W Bibliografii... poz. 303, 305, 307-308.

¹²⁰ *100 lat chóru kościelnego* [w Ustroniu]. Wydawnictwo okolicznościowe, wrzesień 1998 r. Oprac. H. Czembor [i in.], Ustroń 1998

¹²¹ R. Janik, J. Król, *Z dziejowego dziennika Ewangelickiego Chóru Kościelnego w Jaworzu 1912-2012*, Jaworze 2012

Rys. 16. Jubileuszowe wydawnictwa z diecezji cieszyńskiej

- a) R. Janik, J. Król: *Z dziejowego dziennika Ewangelickiego Chóru Kościelnego w Jaworzu 1912-2012*. Jaworze 2012
- b) *Jako kamienie żywe : publikacja z okazji 150-lecia Ewangelickiego Kościoła Św. Trójcy w Skoczowie : 1863-2013*. Skoczów 2013
- c) *100 lat chóru kościelnego : wydawnictwo okolicznościowe*. Oprac. tekstu H. Czembor et al. Ustronń 1998 (Tyt. okł.: 100 lat chóru ewangelickiego w Ustroniu 1898-1998)

Kilkanaście pamiątkowych publikacji z diecezji cieszyńskiej zostało opublikowanych dzięki współpracy z różnymi podmiotami oraz przy pomocy funduszy zewnętrznych. Są wśród nich tytuły wydane u prywatnego wydawcy „Interfon” (Cieszyn), współpracującego z ewangelickimi autorami (m.in. *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Ustroniu...*), oraz przygotowane wspólnie z ustronńską Galerią Sztuki Współczesnej (*100 lat chóru kościelnego... [w Ustroniu]*). Niektóre pozycje wsparły finansowo – Urząd Miejski w Czechowicach-Dziedzicach (historię tamtejszej parafii) czy Gminny Ośrodek Kultury w Istebnej (*Coby Pónbóczek ...*). Jubileuszową monografię na 100-lecie jaworzańskiego chóru (*Z dziejowego dziennika...*) wydano przy wsparciu Województwa Śląskiego.

Książki zostały wydrukowane u różnych wykonawców („Interfon”, Ośrodek Wydawniczy „Augustana”, sporadycznie – Zakład Introligatorsko-Drukarski Stowarzyszenia „Teatr Grodzki”, Bielsko-Biała), w nakładach od 300 do 1000 egzemplarzy.

Łącznie z „kolekcją” upamiętniającą 300-lecie kościoła Jezusowego diecezja cieszyńska może poszczycić się ponad 30 wydanymi tytułami, w których przede wszystkim

zaprezentowany został dotychczasowy stan wiedzy na temat luteranizmu Ziemi Cieszyńskiej oraz różnych form aktywności tamtejszych ewangelików. Można zaznaczyć, że ze względu na cieszyńskie zakorzenienie luteranickich tradycji publikacje powyższe nie tylko prezentują losy obecnej mniejszości wyznaniowej, ale także zajmują ważne miejsce wśród prac dotyczących przeszłości i specyfiki regionu. Do wszystkich pozycji „luteranickich” mogą odnieść się słowa prof. Daniela Kadłubka, zamieszczone w monografii dębowieckiego Filiału: *Otrzymujemy pracę nie tylko ciekawą, ale ważną i rzetelną, godną naśladowania, rzutującą światło nie tylko na cieszyńskie losy protestantyzmu, ale i na cieszyński poziom cywilizacyjny*.¹²² Na uwagę zasługuje również szata graficzna, zwłaszcza najnowszych jubileuszowych tytułów, kierująca ewangelickie publikacje ku profesjonalnie i ciekawie zaprojektowanym książkom, także o charakterze albumowym, coraz częściej wydawanych przy wsparciu funduszy samorządowych lub unijnych.

Diecezja katowicka.

Staraniem parafii ewangelickich funkcjonujących w górnośląskich miastach ukazał się szereg historycznych opracowań upamiętniających wzniesione świątynie i przeszłość obecnej luteranickiej wspólnoty¹²³. Są to zarówno prace autorskie – księży sprawujących opiekę nad parafiami (w **Holdunowie**¹²⁴, **Częstochowie**¹²⁵), działaczy PTEw (parafia w **Golasowicach**¹²⁶), jak i historyków współpracujących z ewangelikami (o parafii w **Mikołowie**¹²⁷, w **Gliwicach**¹²⁸), a także – opracowania zbiorowe (o parafii **krakowskiej**¹²⁹ **czy zabrzańskiej**¹³⁰). Parafie diecezji katowickiej są także inicjatorami materiałów

¹²² St. Kubicius, *Ewangelicka Gmina Szkolna...*, s. 87

¹²³ Inicjatywy wydawnicze parafii w Katowicach i Pszczynie zob. Rozdz. III.1; III.2

¹²⁴ A. Malina, *Ewangelickie tradycje Holdunowa*, Katowice, Holdunów 1994 (zob. recenzja: J. Szturc, *Niecodzienne dzieje ewangelików z Holdunowa*, EP 1995, nr 1, s. 15)

¹²⁵ H. Kurzawa, *Dzieje parafii ewangelicko-augsburskiej w Częstochowie*, Częstochowa 2001

¹²⁶ Wł. Sosna, *Historia Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Golasowicach*, Golasowice 1993 (zob. recenzja: J. Szturc, *Z parafii golasowickiej i z Górnego Śląska*, EP 1994, nr 13-14, s. 26)

¹²⁷ A. A. Jojko, *Szkice z dziejów parafii ewangelickiej w Mikołowie*, Mikołów 2003. W *Przedmowie* (s. 5) ks. Jan Gross, ówczesny proboszcz parafii pisze o spotkaniu z historykiem Adrianem A. Jojko, mikołowianinem, którego zachęcił do napisania pracy poświęconej ewangelikom, zaznaczając: *Udostępniłem Mu bogate Archiwum Parafialne, sięgające roku 1843. Tak powstała niniejsza publikacja (...)*. Książka została zaprezentowana czytelnikom na łamach diecezjalnego kwartalnika („Ewangelik” 2004, nr 2, s. 27).

¹²⁸ B. Kubit, *Ewangelicy w Gliwicach. 200-lecie Parafii Ewangelicko-Augsburskiej*. Wyd. 2 uzup., Gliwice 2010. Bożena Kubit jest autorką wystawy „Ewangelicy w Gliwicach”, prezentowanej w 2003 r. w Muzeum w Gliwicach. Świątująca swój jubileusz gliwicka parafia zamówiła i sfinansowała publikację jej autorstwa.

¹²⁹ Wydawnictwa „krakowskie” przedstawione są w dalszej części podrzdziału.

¹³⁰ *Ewangelicy w Zabrzu*. Red. nauk. A. Korczago, Zabrze 2013

posesyjnych dotyczących przeszłości ewangelików w **Chorzowie**¹³¹ czy reformacyjnych tradycji Krakowa. Ponadto 100-lecia parafii w **Świętochłowicach, Jastrzębiu-Zdroju** oraz **Rudzie Śląskiej** stały się okazją do przygotowania ksiąg pamiątkowych. Wydawnictwa wzbogacone zostały okolicznościowymi tekstami, wspomnieniami duszpasterzy, archiwalnymi fotografiami oraz odświętną szatą graficzną¹³².

Publikacje przygotowane przez górnośląskie parafie towarzyszyły uroczystościom rocznicowym, w tym prezentowane były podczas sesji naukowych, stanowiących oprawę jubileuszowych wydarzeń. Okazała monografia przedstawiająca dzieje zabrzańskich ewangelików, wydana pod redakcją naukową ks. Adriana Korczago¹³³, została zaprezentowana uczestnikom sesji, która miała miejsce w kościele ewangelickim w Zabrze w 2013 r.¹³⁴ W *Przedmowie* opracowania (*Ewangelicy w Zabrze*) ks. Dariusz Dawid, obecny proboszcz parafii, pisze:

*Cenimy sobie minione 140 lat, dając tą publikacją wyraz pamięci i uznania dla poprzednich pokoleń, dla tych którzy budowali naszą wspólnotę, wznosili kościoły, szkoły, domy parafialne, zakładali kolejne parafie ewangelickie na terenie miasta. W ten sposób bowiem rozwijało się nie tylko życie religijne, ale i oświata, życie diakonijne, kulturalne i towarzyskie.*¹³⁵

Książka relacjonująca losy parafii do chwili obecnej, wzbogacona archiwalnymi i współczesnymi fotografiami, wydana została w postaci albumowej, na kredowym papierze, w powiększonym formacie (30 x 23,5 cm). W zakończeniu ekskluzywnej monografii zabrzańskich ewangelików ks. A. Korczago konkluduje:

*Przedstawiona przez nas historia parafii ewangelickiej w Zabrze jest jednocześnie historią miasta. Wszak z biegiem czasu ewangelicy stali się integralną częścią tej górnośląskiej miejscowości i do dziś współtworzą kulturalne, społeczne i obyczajowe oblicze miasta.*¹³⁶

Mniej okazałym, aczkolwiek również dotyczącym obecności ewangelików w przestrzeni historycznej miasta, jest posesyjny tom wydany w 2005 r. staraniem parafii w

¹³¹ *Wkład ewangelików w rozwój Chorzowa. Materiały z sesji popularno-naukowej z okazji 160-lecia kościoła im. Elżbiety*. Aut. R. Skoczek-Kulpa, G. B. Szewczyk, T. Szurman, Chorzów 2005

¹³² W Bibliografii..., poz. 325, 332, 334 (księgi pamiątkowe zostały omówione w „Ewangeliku” 2003, nr 3, s. 30; 2004, nr 1, s. 24; 2008, nr 3, s. 17)

¹³³ Biogram ks. dra Adrian Korczago, w 2013 r. proboszcza administratora parafii w Goleszowie oraz wieloletniego wykładowcy ChAT-u, zob. archiwalna strona luteranie.pl: <http://old.luteranie.pl/pl/index.php?D=2762> [dostęp 30.05.2014].

¹³⁴ Sesja pt. „Ewangelicy na Górnym Śląsku”, w której uczestniczyła autorka dysertacji, odbyła się 19 listopada 2013 r. W jej trakcie można było zakupić książkę o zabrzańskich ewangelikach. Na temat sesji zob. *Ewangelicy na Górnym Śląsku* [online]. Zabrze – portal miejski: <http://plan.zabrze.com.pl/i,ewangelicy-na-gornym-slasku,100,826943.html> [dostęp 30.05.2014]

¹³⁵ *Ewangelicy w Zabrze...*, s. 5

¹³⁶ Tamże, s. 147

Chorzowie, łączący historię tamtejszej luterańskiej wspólnoty z przeszłością miasta, także z przypomnieniem zasług ewangelików dla jego rozwoju¹³⁷.

Parafia w Krakowie. Własną aktywność kulturalną prowadzi należąca do diecezji katowickiej parafia krakowska, w dużej mierze dzięki zaangażowaniu prywatnego wydawcy i członka parafii Bogusława Tondery¹³⁸, który zajmuje się organizacyjną stroną działalności wydawniczej. Wśród opublikowanych wspólnym staraniem tytułów na pierwszym miejscu należy wymienić książkę przypominającą luterańskie tradycje Krakowa: *450 lat reformacji pod Wawelem* (2008)¹³⁹. Opracowanie dotyczące luterańsko-kalwińskiej społeczności „podwawelskiej”¹⁴⁰ nawiązuje do publikacji z lat 50.¹⁴¹, która była wówczas „manifestacyjnym” wydarzeniem wydawniczym ewangelickiej mniejszości wyznaniowej. Opublikowany obecnie tom jubileuszowy uwzględnia ówczesne teksty, doprowadzając losy ewangelickiej parafii do czasów obecnych (w opracowaniu Iwony Czajki: *Pomiędzy rocznicami*). Przypomnieniu początków wspólnoty poświęcona została także nowa edycja *Kroniki zboru ewangelickiego krakowskiego*¹⁴², dzieła Wojciecha Węgierskiego (1602-1659), poprzedzona słowami wstępu (s. 8):

Przypadająca w bieżącym, 2007 r., czterysta pięćdziesiąta rocznica ustanowienia stałej posługi Słowa Ewangelii w Krakowie, zmobilizowała miejscową parafię Kościoła ewangelicko-augsburskiego do podjęcia wysiłku nowej edycji dzieła Wojciecha Węgierskiego. Jest to szczególnie rodzaj wdzięczności i hołdu, składanemu kronikarzowi doby staropolskiej, który pomimo niesprzyjającego klimatu panującego w stosunkach wyznaniowych ówczesnej Rzeczypospolitej zdobył się na ów pomnik (...).

Do wymienionych tekstów, istotnych dla tożsamości krakowskich ewangelików, dołączyć należy posesyjny tom poświęcony zasłużonemu dla początków polskiej literatury pisarzowi: *Mikołaj Rej i dziedzictwo reformacji w Polsce* (2005). Tom jest pokłosiem konferencji współorganizowanej przez parafię ewangelicką, z udziałem m.in. prof. Tadeusza Stegnera oraz dr Renaty Czyż. W przedmowie organizatorzy konferencji zaznaczyli, że publikacja poświęcona postaci wybitnego ewangelickiego pisarza i teologa, jakim był

¹³⁷ Zob. przyp. 131

¹³⁸ Bogusław Tondera (ur. 1961) – politolog, filozof kultury, publicysta, prywatny wydawca (m.in. w latach 1996-2004 miesięcznika „Słowo i Myśl”), członek Polskiego Towarzystwa Badań Reformacji, prezes krakowskiego Oddziału PTEw.

¹³⁹ *450 lat reformacji pod Wawelem*. Oprac. I. Czajka, Kraków 2008

¹⁴⁰ Zob. s. 27

¹⁴¹ J. Bieniarzówna, K. Kubisz, *400 lat reformacji pod Wawelem*, Warszawa 1958

¹⁴² W. Węgierski, *Kronika zboru ewangelickiego krakowskiego*. Oprac. nauk. i wstęp M. Pawelec, Kraków 2007 (omówienie w rubryce Nowe książki: „Ewangelik” 2007, nr 4, s. 20)

Mikołaja Reja, jest wyrazem *naszej* pamięci dla *ojca literatury polskiej*, wyrazem upamiętnienia wielkiego twórcy kultury¹⁴³.

Kolejnym parafialnym przedsięwzięciem było wydanie pism Marcina Lutra, przekładu wielokrotnie wznawianych w Niemczech *Drogowskazów Chrześcijanina* (2009), które reklamowano:

*„Drogowskazy chrześcijanina” są książką wyjątkową na polskim rynku. Nieczęsto w naszym kraju wydaje się dzieła Lutra, tym bardziej wybory z jego pism i kazań, jeszcze rzadziej – kompilacje uporządkowane w rozważania na każdy dzień. Tym wszystkim są Drogowskazy, książka szczególna także ze względu na piękną i elegancką, będącą nowością na polskim rynku, oprawę.*¹⁴⁴

Należy zaznaczyć, że polskie tłumaczenie „Lutra” nie zostało przygotowane przez zawodowego tłumacza, ale dokonane przez jednego z członków krakowskiej parafii — inż. Stefana Koziela¹⁴⁵, który aktywnie uczestniczył w życiu tamtejszej ewangelickiej wspólnoty. Publikacja z rozważaniami Reformatora powstała z inspiracji proboszcza parafii krakowskiej – ks. Romana Miklera (1949-2012), który zachęcił parafianina do dokonania przekładu. Wydana została wspólnie z wydawnictwem „Warto”, które oferowało *Drogowskazy... w swojej księgarni internetowej*.

Kilkusetosobowa społeczność krakowskich ewangelików powyższymi publikacjami zaznaczyła swoją obecność w mieście, w którego historii, kulturze i literaturze trwale zapisała się jako mniejszość wyznaniowa. Można podkreślić ponadto, że ewangelicka parafia uczestniczyła również w organizacji konferencji o tematyce protestanckiej¹⁴⁶ wpisując się w naukowy klimat znanego z tradycji akademickich podwawelskiego grodu.

Przedstawione kilkanaście publikacji z diecezji katowickiej to przede wszystkim prace historyczne, które porządkują wiedzę na temat ewangelickich parafii śląskich (i krakowskiej) oraz ukazują, że różnorodna aktywność ewangelików została wpisana w historię miast, zwłaszcza na Górnym Śląsku. Są to w większości pozycje starannie wydane i bogato ilustrowane, uwzględniające kolorowe fotografie kościołów, osób, zwłaszcza duszpasterzy, wydarzeń z życia parafialnego. Na okładkach figurują świątynie (rys. 17), w wypadku

¹⁴³ *Mikołaj Rej i dziedzictwo reformacji w Polsce*. Red. B. Tondera, Kraków 2005, s. 6

¹⁴⁴ Reklama książki na stronie Księgarni Warto: <http://www.warto.com.pl/drogowskazy/> [dostęp 30.05.2014].

¹⁴⁵ Stefan Koziel (1945-2014) – ur. w Gustedt (Niemcy), z zawodu fizyk, pracował w Instytucie Odlewnictwa w Krakowie; wieloletni członek Rady Parafialnej parafii krakowskiej, laureat nagrody diecezji katowickiej „Róża Lutra” (2013).

¹⁴⁶ Konferencje dotyczące kultury protestanckiej, z udziałem przedstawicieli środowiska luteranckiego (m.in. prof. Tadeusza Stegnera) współorganizowała parafia wraz z Instytutem Religioznawstwa z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ich pokłosiem są wydane książki: *Doskonałość, zbawienie, rodzina. Z badań nad protestantyzmem*. Red. Z. Pasek, Kraków 2005; *Protestancka kultura słowa*. Pod red. tegoż, Kraków 2009.

„krakowskich” tytułów także inne zabytkowe ornamenty (np. tablica poświęcona Rejowi, rycina miasta). Najokazalszym wydawnictwem jest albumowe opracowanie *Ewangelicy w Zabrze* (2013).

Rys. 17. Publikacje parafialne (diecezja katowicka)

- a) H. Kurzawa: *Dzieje parafii ewangelicko-augsburskiej w Częstochowie*. 2001
 b) A. Jójko: *Szkice z dziejów parafii ewangelickiej w Mikołowie*. Mikołów 2003
 c) *Księga Pamiątkowa z okazji 100-lecia Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Jastrzębiu Zdroju-Ruptawie*. Oprac. R. Raszyk. Jastrzębie-Zdrój 2008

Książki opublikowane staraniem parafii śląskich firmują często inne podmioty (Instytut Mikołowski, Muzeum w Gliwicach, „Didache”¹⁴⁷, AML „medial” z Chorzowa, krakowski WIR Partner¹⁴⁸); spotykamy wśród nich publikacje dofinansowane przez urzędy miast (Mikołowa, Chorzowa, Zabrze), które wsparły druk opracowań dotyczących przeszłości ewangelików (*Szkice z Dziejów Parafii Ewangelickiej w Mikołowie*; *Wkład ewangelików w*

¹⁴⁷ Na początku lat 90. publikowaniem literatury protestanckiej zajmowało się wydawnictwo „Didache” (Dom Wydawniczy i Księgarski „Didache”), które zainicjowało działalność wydaniem pracy z zakresu historii cieszyńskiej (*Z historii Kościoła Ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim*. Red. Tadeusz J. Zieliński, Katowice 1992). Wydawnictwo zostało założone przez Zbór Ewangelicko-Baptystyczny w Katowicach, a kierowali nim Tomasz Kalisz oraz obecny wykładowca ChAT-u prof. Tadeusz Zieliński (zob. s. 226). „Didache” liczyło na współpracę środowisk ewangelickich i ewangelicznych w zakresie publikowania literatury protestanckiej, w tym realizowało zamówienia wydawnicze ewangelickich autorów. Efektem kilkuletniej aktywności było publikowanie także tytułów „luteranckich”. Jak przekazał dyrektor wydawnictwa z tego okresu Tomasz Kalisz zamierzenie szerszej współpracy w zakresie wspólnego wydawania literatury protestanckiej w praktyce okazało się zbyt trudne do realizacji, toteż wydawnictwo po kilku latach zaprzestało swojej działalności (wywiad przeprowadzony przez autorkę z T. Kaliszem, Katowice 29.01.2014).

¹⁴⁸ WIR Partner realizował zamówienia wydawnicze krakowskiej parafii.

rozwój Chorzowa; Ewangelicy w Zabrze). Część z nich została wydrukowana w Ośrodku Wydawniczym „Augustana” (m.in. *Ewangelicy w Zabrze*), inne – w zależności od wykonawcy projektu (np. „Didache” realizowało druk w Drukarni Archidiecezjalnej w Katowicach).

Trudne są do ustalenia nakłady tytułów opublikowanych przez różnych wykonawców, jak wynika jednak z zebranych danych, jubileuszowe księgi drukowano raczej w niewielkich, obliczonych na potrzeby parafii liczbach (np. *Ewangelicy w Zabrze* – 350). Tytuły wydane przez parafię krakowską ukazały się w liczbie do 1,5 tys. egzemplarzy.

Diecezja warszawska.

Na terenie diecezji warszawskiej zarówno stołeczna Parafia Św. Trójcy, jak też inne parafie, wyróżniają się aktywnością wydawniczą w brany pod uwagę okresie. Dzięki temu powstał szereg opracowań dotyczących historii ewangelików i wspólnot parafialnych z terenu Polski centralnej.

Warszawska Parafia Św. Trójcy. Parafia Św. Trójcy zainicjowała publikowanie literatury z zakresu historii warszawskiego protestantyzmu. Jej staraniem ukazały się prace dotyczące wojennej przeszłości ewangelików (także wyznania kalwińskiego). W 1997 r. ukazał się zbiór ewangelickich wspomnień z czasów II wojny światowej¹⁴⁹, przygotowany pod kierunkiem Aliny Janowskiej¹⁵⁰, odnotowany na łamach ewangelickiej prasy¹⁵¹. W recenzji ważnego dla budowania „historycznej” tożsamości tomu J. Szturc ocenia:

*Możemy być pewni, że pozostanie omawiana książka na wiele, wiele lat ważnym dokumentem dla nas, w pewnym sensie duchowych spadkobierców autorów i bohaterów książki, ale i ważnym materiałem historycznym – naukowym, zaś dla polskiego ewangelicyzmu po prostu jednym z najważniejszych jego pomników.*¹⁵²

Opublikowane wspomnienia, wśród których znalazły się zarówno drukowane już wcześniej, jak też spisane specjalnie na potrzeby nowego wydawnictwa, stanowiły zarazem pierwszą publikację w ramach powziętego planu prezentacji sylwetek polskich ewangelików

¹⁴⁹ *Ewangelicy warszawscy w walce o niepodległość Polski w latach drugiej wojny światowej. Wspomnienia i relacje*. Red. A. Janowska oraz zespół, Warszawa 1997

¹⁵⁰ Alina Janowska (właśc. Alina Eleonora Janowska z Rudzkich) – członkini parafii Św. Trójcy w Warszawie, pracownik Wydawnictwa „Zwiastun”; inicjatorka powołania przy parafii społecznej instytucji historyczno-badawczej (1979), zajmującej się przeszłością warszawskich ewangelików. Powołana dzięki jej staraniom Komisja Ochrony Pamiątek – Społeczny Instytut Historyczny, przygotowuje prezentowane publikacje.

¹⁵¹ Zob. recenzje: J. Szturc, *Wojenne wspomnienia warszawskich ewangelików*, „Zwiastun” 1998, nr 6, s. 19; Wł. Zuzga, *Ewangelicy warszawscy w latach II wojny światowej*, MP 1998, nr 2, s. 71

¹⁵² J. Szturc, *Wojenne wspomnienia...*

– uczestników II wojny światowej. W 2007 r. ukazał się kolejna praca – słownik biograficzny obejmujący ponad tysiąc nazwisk współwyznawców (ewangelików augsburskich i reformowanych), których losy w różny sposób zostały związane z okresem wojennym¹⁵³. O zawartości tomu możemy przeczytać:

*W pracach nad słownikiem [Ewangelicy polscy w walce o niepodległość Polski 1939-1945] starano się uwzględnić uczestników walk w szeregach regularnych armii, zarówno w kampanii wrześniowej, jak i na frontach wschodnich, a także żołnierzy Armii Podziemnej w kraju. Konspirację rozumiano szeroko, obejmując rejestrację nie tylko kombatantów walki militarnej, ale wszystkich, którzy w sposób czynny przeciwstawiali się władzy okupantów, uczestnicząc w strukturach Państwa Podziemnego, w nielegalnym życiu Kościoła, w tajnym nauczaniu, w konspiracyjnych działaniach kulturalnych, w akcji pomocy ludności pochodzenia żydowskiego.*¹⁵⁴

Warto odnotować, że obie omówione pozycje zostały opracowane przez zespół zaangażowanych parafian, w tym nad słownikiem, jak zaznaczono we wstępie, pracowało społecznie około 40 osób, przy życzliwości i zrozumieniu innych uczestników „przedsięwzięcia”. Publikacje warszawskie powstały w ramach prowadzonej społecznie Komisji Ochrony Pamiątek, powołanej przy parafii w celu dokumentowania ewangelickiej przeszłości i upowszechniania wspólnego dziedzictwa historycznego. Ponadto wydanie ponad 700 stronicowego słownika ewangelików warszawskich było wydarzeniem szczególnym dla środowiska o charakterze mniejszości wyznaniowej. Uroczysta promocja publikacji odbyła się w kościele Św. Trójcy 12 czerwca 2007 r., gromadząc członków obu warszawskich parafii luterańskich oraz parafii ewangelicko-reformowanej, księży obu wyznań, a także – jak odnotowano w relacji zamieszczonej w „Zwiastunie...”¹⁵⁵ – tych, których biogramy zamieszczono w książce. Słownik zaprezentował prof. Karol Karski¹⁵⁶, podkreślając znaczenie wybranych rodzin ewangelickich zaangażowanych w działania wojenne, w tym na frontach II wojny światowej¹⁵⁷. W trakcie spotkania również Alina E. Janowska wręczyła dyplomy z podziękowaniami osobom, które przyczyniły się do powstania publikacji. Można

¹⁵³ *Ewangelicy warszawscy w walce o niepodległość Polski 1939-45. Słownik biograficzny*. T. 1. Red. A. E. Janowska [i in.], Warszawa 2007 (Zob. recenzja: A. Uljasz, *Warszawscy luteranie i kalwiniści w latach 1939-1945*, „Słowo i Myśl”, 2007, nr 6, s.12-14)

¹⁵⁴ *Ewangelicy warszawscy...*, s. 9

¹⁵⁵ Relacja z promocji: A. Karska, *Słownik ewangelików warszawskich*, ZE 2007, nr 13-14, s. 36

¹⁵⁶ Prof. dr hab. Karol Karski (ur. 1940) – teolog ewangelicki, wykładowca Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, ekumenista, autor wielu publikacji naukowych z zakresu teologii i ekumenizmu, więcej zob. archiwalna strona luteranie.pl: <http://old.luteranie.pl/www/biblioteka/dteologia/karol-karski.htm> [dostęp 21.03.2015]

¹⁵⁷ Tekst wystąpienia wygłoszonego podczas promocji: K. Karski, *Zdali egzamin z patriotyzmu – pierwsza część warszawskiego słownika biograficznego*, ZE 2007, nr 17, s. 11-13.

tym samym uznać, że spotkanie upubliczniło ważną dla środowiska ewangelickiego książkę, pozostającą w kręgu tytułów upamiętniających dokonania współwyznawców.

W 2008 r. warszawska parafia świętowała 230 rocznicę położenia kamienia węgielnego pod budowę kościoła Św. Trójcy¹⁵⁸ (wraz z 50 rocznicą jego odbudowy), co stało się okazją do wydania naukowej publikacji uświetniającej jubileusz¹⁵⁹. Okazale wydany tom przypomniiał losy obu ewangelickich parafii warszawskich, a także przedstawił stołeczne rodziny ewangelickie, w tym szczególnie zasłużonych ich przedstawicieli. Zaprezentowane przez zespół autorów świadectwa „obecności” członków warszawskich zborów w dziejach miasta (w kulturze, muzyce, nauce, budownictwie), ukazały nie tylko tradycje i osiągnięcia ewangelików, ale w szerszej perspektywie także obecny wizerunek Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. Można zaznaczyć, że książka *Ewangelicy w dziejach Warszawy* była częścią jubileuszowego projektu „Ewangelickie fundamenty Warszawy”, obejmującego także sesję naukową, okolicznościowe wystawy oraz spotkania¹⁶⁰, co pozwoliło tym bardziej zaistnieć społeczności ewangelików w kulturalnej czy medialnej przestrzeni miasta. Publikację promowano we własnym środowisku, podczas spotkania w podziemiach kościoła Św. Trójcy¹⁶¹.

Do tytułów powstałych w kręgu warszawskim należą także opracowania prezentujące sylwetki duszpasterzy¹⁶², w tym pamiątkowa publikacja poświęcona pamięci ks. Zygmunta Michelisa (1890-1977)¹⁶³, inicjatora odbudowy stołecznej świątyni. W katalogu skoczowskiej Biblioteki dla Każdego zapisano:

Celem niniejszej publikacji jest ocalenie od zapomnienia wielkiej postaci dwudziestego stulecia w naszej ojczyźnie - ś. księdza Zygmunta Michelisa z Kościoła E_A, wieloletniego proboszcza parafii Świętej Trójcy w Warszawie.

Wymienione tytuły stanowią cenny wkład „luterński” w rozwój badań historycznych, nie tylko nad przeszłością warszawskiej mniejszości wyznaniowej, ale także nad uczestnictwem Polaków w II wojnie światowej. Odsłaniają mało dotychczas znane wątki

¹⁵⁸ Na temat kościoła Św. Trójcy zob. s. 33.

¹⁵⁹ *Ewangelicy w dziejach Warszawy. Materiały z sesji naukowej w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, 13 czerwca 2008*. Pod red. J. Gardawskiego i A. Wołodko, Warszawa 2008. Zob. recenzja: A. Uljasz, *Biblioteczna sesja o ewangelikach*, „Słowo i Myśl” 2009, nr 9, s. 28-30

¹⁶⁰ Szczegółowo o projekcie zob.: *Przedmowa*. W: *Ewangelicy w dziejach...*, s. 5-6

¹⁶¹ Promocja książki odbyła się 9 marca 2009, zob. relacja: A. Karska, *Ewangelicy w dziejach Warszawy*, „Informator Parafii Ewangelicko-Augsburskiej Świętej Trójcy w Warszawie” 2009, nr 2, s. 14 [online]. Strona parafii: http://ewangarda.org/gallery/d/3232-3/INFORMATOR2_47_2009.pdf [dostęp 3.06.2014].

¹⁶² B. M. Janowski, *Księża Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce w latach 1918-2001*, Warszawa 2004

¹⁶³ *Sługa Słowa Bożego i Jedności Chrześcijan. W 25 rocznicę śmierci ks. Zygmunta Michelisa*. Aut. M. Czajkowski [i in.], Warszawa 2003.

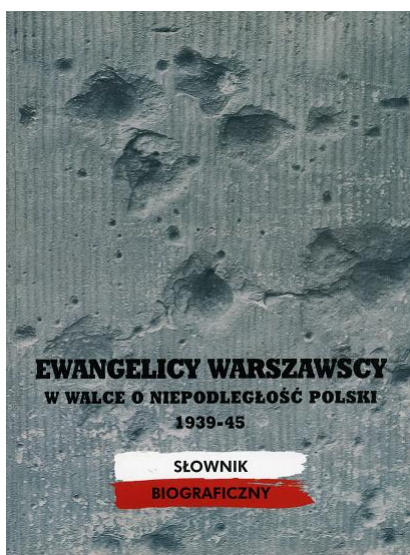
warszawskiej przeszłości, pokazując, że losy tamtejszej ewangelickiej wspólnoty nierozzerwalnie związane są z dziejami stolicy, jak też z historią kraju. Publikacje powyższe wpisują się w krąg prac dotyczących polskiego protestantyzmu i jego znaczenia dla historii polskiej.

Wyglądem książki nawiązują do uwzględnianej w nich tematyki. Na okazale wydanym (na kredowym papierze, z ilustracjami) tomie posesyjnym figuruje wizerunek kościoła Św. Trójcy. Podobieństwo szaty graficznej (szara oprawa z czerwono-białymi motywami) łączy pozycje poświęcone losom wojennym ewangelików (rys. 18); zostały one również wzbogacone archiwalnymi oraz portretowymi fotografiami prezentowanych bohaterów.

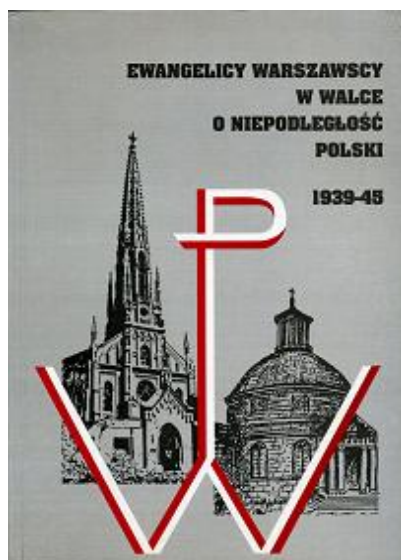
Przy wydaniu publikacji także parafia warszawska korzystała z pomocy innych podmiotów. Część tytułów opublikowano wraz z Oficyną Wydawniczą Mentor (słownik *Ewangelicy warszawscy w walce o niepodległość...*; *Księża Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego...*). Tom posesyjny, wydany wspólnie z Biblioteką Uniwersytecką, został dofinansowany ze środków Miasta Stołecznego Warszawy.

Rys. 18. Publikacje warszawskiej Parafii Św. Trójcy

a)

b)

- a) *Ewangelicy warszawscy w walce o niepodległość Polski w latach drugiej wojny światowej : wspomnienia i relacje.* Warszawa 1997
- b) *Ewangelicy warszawscy w walce o niepodległość Polski 1939-45: słownik biograficzny.* T. 1. Warszawa 2007

Parafia w Radomiu. Radomska parafia może poszczycić się kilkoma naukowymi opracowaniami, które powstały przede wszystkim dzięki aktywności historyka dra Jarosława Kłaczkowa, radomianina, związanego z Uniwersytetem w Toruniu (zob. Rozdz. V.4). Wydana przez niego indywidualnie monografia rodzimej parafii – jak podkreślił w przesłanej korespondencji – zdynamizowała badania dotyczące historii ewangelików radomskich¹⁶⁴. Efektem współpracy z parafią, kierowaną przez proboszcza ks. Wojciecha Rudkowskiego, stało się wydanie kolejnych tomów – pod redakcją J. Kłaczkowa – dotyczących historycznych aspektów radomskiego ewangelicyzmu. W 2007 r. ukazało się zbiorowe opracowanie *Ewangelicy w Radomiu i regionie (XVI-XX w.)*¹⁶⁵, które miało na celu upamiętnienie 180-lecia parafii¹⁶⁶. Opracowanie uwzględniające różnorodność tematyczną zebranych studiów (od przeszłości protestantyzmu w regionie świętokrzyskim, poprzez dzieje parafii radomskiej, po szczegółowe zagadnienia, m.in. międzywojenną działalność PTEw) przygotowane zostało przez historyków ze środowiska luterńskiego¹⁶⁷, jak i zaproszonych do współpracy badaczy¹⁶⁸. Tom obejmuje również źródłową część w postaci kroniki parafii ewangelicko-augsburskiej w Radomiu (prowadzonej przez pastorów do 1939 r.), stanowiącej unikatowe źródło wiedzy z zakresu funkcjonowania i organizacji ewangelickich zborów. Zbiór studiów uzupełniają ponadto archiwalne fotografie – duchownych, parafian, kościoła.

Kolejna publikacja pod redakcją J. Kłaczkowa dotyczy okresu wojny, w tym tragicznych losów polskich lub spolonizowanych rodzin radomskich ewangelików, poddanych przez niemieckie władze okupacyjne represjom, zsyłkom i eksterminacji. Praca *Spoleczność ewangelicka Radomia podczas okupacji...*¹⁶⁹ ukazała się w 70. rocznicę wybuchu drugiej wojny światowej, także celem upamiętnienia przedwojennego proboszcza parafii radomskiej Edmunda Friszke (1902-1958), aresztowanego przez Niemców 21 września 1939 r.¹⁷⁰. Wydana staraniem parafii książka jest jednocześnie świadectwem polsko-niemieckiej wspólnej historii przedwojennych ewangelickich społeczności wielu miast w

¹⁶⁴ List od J. Kłaczkowa do autorki (z dnia 29.03.2013)

¹⁶⁵ *Ewangelicy w Radomiu i regionie (XVI-XX). Studia i materiały*. Pod red. J. Kłaczkowa, Radom 2007. Zob. recenzje: J. Domasłowski, *O Radomiu raz jeszcze*, „Słowo i Myśl” 2007, nr 4, s. 11-12

¹⁶⁶ XWR, *Jubileusz w Radomiu – 180. rocznica istnienia parafii ewangelickiej*, ZE 2006, nr 20, s. 24

¹⁶⁷ Oprócz redaktora tomu, także prof. Tadeusz Stegner (Uniwersytet Gdański).

¹⁶⁸ M.in.: prof. Jacek Wijaczka (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) oraz dr Sebastian Piątkowski i dr Adam Duszyk (członkowie Radomskiego Towarzystwa Naukowego, autorzy prac z zakresu historii Radomia).

¹⁶⁹ *Spoleczność ewangelicka Radomia podczas okupacji hitlerowskiej. Studia i materiały*. Pod red. J. Kłaczkowa, Radom 2009 (O książce informowano na łamach „Zwiastuna Ewangelickiego”: *Niezłomny ksiądz i jego parafianie – książka o radomskich ewangelikach*, ZE 2009, nr 23, s. 9)

¹⁷⁰ Zob.: *Odślonięcie tablicy upamiętniającej ks. bp. Juliusza Bursche i ks. sen. Edmunda Friszke w Radomiu* [online]. Archiwalna strona luteranie.pl: <http://old.luteranie.pl/pl/?D=2900> [dostęp 5.06.2014]; także: J. Kłaczkow, *Historia parafii ewangelicko-augsburskiej w Radomiu*, Toruń 2010, s. 153-155.

Polsce, w tym wypadku radomian. W zamieszczonym *Słowie wprowadzającym* ks. W. Rudkowski zaznacza:

*W książce tej Czytelnik znajdzie rzetelny wykład historyczny omawiający sytuację Niemców i Polaków, którzy przed wojną zgodnie tworzyli jedną społeczność. Okupacja rozdarła ich bezpowrotnie. Co więcej – spowodowała, że większa część tej społeczności zniknęła z Radomia i okolicy na zawsze, pozostawiając po sobie jedynie coraz mocniej zacierające się ślady.*¹⁷¹

W trzecim opracowaniu wydanym staraniem radomskiej parafii autorzy zamieszczonych studiów skupili się na przeszłości kieleckiego ewangelicyzmu¹⁷². Przedstawili losy parafii w Kielcach (obecnego radomskiego Filiału), w tym różne aspekty ewangelickiej obecności w historii miasta (m.in. sylwetki kieleckich zasłużonych ewangelików). Studia o charakterze pryncypialnym wzbogacone zostały, tak jak poprzednie pozycje, prezentacją materiałów źródłowych dotyczących ewangelickiej parafii, przechowywanych m.in. w Archiwum Państwowym w Kielcach¹⁷³. Również w tomie poświęconym radomskiemu filiałowi autorami poszczególnych części są oprócz redaktora oraz T. Stegnera także lokalni lub związani z Kielcami historycy.

Można zaznaczyć, że trzy tytuły „radomskie” stanowią cenne i profesjonalnie przygotowane opracowania naukowe, które mogą posłużyć dalszym pracom badawczym związanym z tematyką protestancką. Jak zaznaczył recenzent jednego z prezentowanych tomów: *zgromadzone materiały, powstałe we wzorowym współdziałaniu władz kościelnych i środowiska naukowego, mają nieocenione znaczenie dla badaczy dziejów Radomia i regionu oraz dla wszystkich interesujących się historią polskiego protestantyzmu.*¹⁷⁴ Prace były także promowane na spotkaniach z radomskimi i kieleckimi czytelnikami (s. 249-250).

Omówione wydawnictwa prezentują także wzorowy poziom edytorskiego opracowania. Zostały zaopatrzone w twarde okładki ozdobione archiwalnymi fotografiami (rys. 19) oraz uzupełnione materiałem ilustracyjnym. Studia ukazały się we współpracy wydawniczej z Instytutem Technologii Eksploatacji – Państwowym Instytutem Badawczym oraz kieleckim Wydawnictwem Jedność. Tom poświęcony okupacyjnym losom ewangelików został dofinansowany przez Gminę Miasta Radomia, opracowanie dotyczące ewangelików kieleckich otrzymało dotację Samorządu Województwa Świętokrzyskiego.

¹⁷¹ *Spółeczność ewangelicka Radomia...*, s. 6

¹⁷² *Z tradycji i dziejów ewangelików kieleckich. Studia.* Pod red. J. Kłaczkowa, Kielce 2011

¹⁷³ Reprezentujący Archiwum Państwowe w Kielcach Hubert Mazur jest autorem zamieszczonego w tomie omówienia: *Źródła do dziejów Kościołów ewangelickich w zasobie Archiwum Państwowego w Kielcach.*

Rys. 19. Publikacje parafii radomskiej (pod redakcją J. Klaczkowa)

- a) *Ewangelicy w Radomiu i regionie (XVI-XX w.) : studia i materiały*. Radom 2007
- b) *Społeczność ewangelicka Radomia podczas okupacji hitlerowskiej*. Radom 2009
- c) *Z tradycji i dziejów ewangelików kieleckich : studia*. Kielce 2011

Parafia w Zgierzu. Własne wydawnictwa jubileuszowe przygotowuje parafia w Zgierzu. Świątowanie „okrągłych” rocznic odbudowanego po wojnie kościoła (1972 r.) stało się impulsem do przedstawienia dziejów ewangelików na Ziemi Zgierskiej. Wydrukowana w 1999 r. broszurowa publikacja *Zarys historii parafii ewangelicko-augsburskiej w Zgierzu* była pierwszą próbą opracowania własnej historii, towarzysząc wydarzeniom rocznicowym. Skromnie wydane materiały niejednokrotnie stanowiły „oprawę” organizowanych w Zgierzu jubileuszowych wydarzeń, w tym towarzyszyły rocznicom istnienia chóru czy spotkaniom konfirmantów po latach (tzw. Złota Konfirmacja)¹⁷⁵. 40-lecie poświęcenia zgierskiego kościoła upamiętnione zostało profesjonalną, okazałą książką autorstwa Edyty Klink-Orawskiej¹⁷⁶: *Wiarą, pracą, nowa ojczyzna. Dzieje luteranizmu na Ziemi Zgierskiej do roku 1972* (2012)¹⁷⁷. O realizacji swego zamierzenia – nie będąc zawodowym historykiem – autorka pisze we wstępie (s. 7):

¹⁷⁴ J. Domaśłowski, *O Radomiu...*, s. 12

¹⁷⁵ E. Klink-Orawska, *50 lat Chóru parafii ewangelicko-augsburskiej w Zgierzu*, Zgierz 1999; Taż, *Powojenne konfirmacje w Zgierzu na tle sytuacji Polskiego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i Parafii Zgierskiej w pierwszych latach po II wojnie światowej*, Zgierz 2000

¹⁷⁶ Edyta Klink-Orawska (ur. 1968) – zawodu pielęgniarka, żona ks. Leszka Orawskiego, obecnie proboszcza pomocniczego parafii we Wrocławiu.

¹⁷⁷ O zgierskich uroczystościach jubileuszowych zob.: *Ewangelicy w Zgierzu*, ZE 2012, nr 15-16, s. 38

Podjęłam się napisania tej historii po długotrwałej walce z samą sobą, wiedziałam bowiem, że będzie to katorżnicza praca, która na wiele miesięcy zdeterminuje moje życie. (...) Uznałam w końcu, że jestem to winna wszystkim tym, którzy 190 lat temu podjęli wysiłki w sprawie zorganizowania parafii luteranckiej w Zgierzu i przez tyle lat swoją pracą i zaangażowaniem dbali o jej rozwój.

Monografia ewangelickiej wspólnoty, której członkowie przyczynili się do rozwoju miasta (w tym znani przemysłowcy, fabrykanci, urzędnicy¹⁷⁸), oparta na szerokiej bazie źródłowej, została opracowana całkowicie przez autorkę luterankę. Na ponad 400 stronach E. Klink-Orawska przedstawiła losy ewangelików zgierskich – od XIX-wiecznych początków wspólnoty po współczesność. Omawiana książka jest również jedną z okazalszych parafialnych publikacji: wydrukowana na kredowym papierze, z wizerunkami świątyń zgierskich na okładce, z archiwalnymi fotografiami ilustrującymi przedstawioną historię. Publikacja w sposób istotny wzbogaca ponadto badania nad lokalną przeszłością, w której udział swój miały znane rodziny ewangelików ze Zgierza i okolic.

Parafia w Lublinie. Z okazji 220 rocznicy poświęcenia kościoła w Lublinie również lubelska parafia wydała własną księgę pamiątkową¹⁷⁹. Monografia historyczna przygotowana pod redakcją ówczesnego proboszcza ks. Dariusza Chwastka¹⁸⁰ – jak zaznaczył recenzent – *stanowi pierwsze tak kompleksowe opracowanie o wielowiekowych dziejach lubelskich ewangelików*¹⁸¹. Uwzględnia losy wspólnoty skupionej wokół wzniesionego w XVIII w. kościoła (wcześniej siedzibą były Piaski Luterskie), a także przypomina sylwetki zasłużonych przedstawicieli tamtejszego ewangelickiego środowiska. Autorami poszczególnych części zbiorowego opracowania są, obok lubelskiego duszpasterza oraz uczestniczącego w życiu parafii Adriana Uljasza¹⁸², także lubelscy historycy sztuki, którzy włączyli się udokumentowanie ewangelickiej obecności w dziejach miasta. W oparciu o zachowane źródła oraz cmentarne nagrobki z lubelskich cmentarzy autorzy opracowania przedstawili „panteon postaci” zasłużonych dla miasta, nie zawsze obecnie znanych ze swego ewangelickiego

¹⁷⁸ W *Słowie od wydawcy* proboszcz zgierskiej parafii ks. Marcin Undas zaznacza: *Trudno wyobrazić sobie dzieje Zgierza bez dorobku kilku pokoleń przemysłowców, rzemieślników, czeladników i pracowników, którzy byli związani z Kościołem Ewangelickim. O nich opowiada ta książka* (E. Klink-Orawska, *Wiara, praca, nowa ojczyzna. Dzieje luteranizmu na Ziemi Zgierskiej do roku 1972*, Zgierz 2012, s. 6).

¹⁷⁹ *Parafia ewangelicko-augsburska w Lublinie. Historia, tradycja, współczesność*. Pod red. D. Chwastka, Lublin 2007 (na temat jubileuszu, któremu towarzyszyła książka zob.: A. Uljasz, *Historia nieprzerwana – jubileusz lubelskiego kościoła*, ZE 2008, nr 19, s. 22-23)

¹⁸⁰ Ks. Dariusz Chwastek był proboszczem parafii w Lublinie w latach 2006-2013 (zob. także s. 159-160).

¹⁸¹ T. Pieńkowski, *Oczekiwana monografia*, ZE 2008, nr 1, s. 14

¹⁸² Dr hab., prof. UR Adrian Uljasz (ur. 1974) – historyk, politolog, kulturoznawca, wykładowca Instytutu Historii na Uniwersytecie Rzeszowskim; autor m.in. opracowań naukowych: *Myśl polityczna Feliksa Perla* (2005), *Hieronim Łopaciński 1860-1906. Człowiek, dzieło, pamięć* (2006), *Biblioteka dla każdego. Misja, historia, współczesność* (2014), autor wielu publikacji zamieszczanych na łamach prasy ewangelickiej („Zwiastun Ewangelicki”, „Słowo i Myśl”).

wyznania¹⁸³. Jak podkreślił we wstępie redaktor, monografia została przygotowana w związku z widocznym w środowisku zainteresowaniem historią ewangelickiej parafii oraz dziedzictwem lubelskich ewangelików, których losy związane są nierozdzielnie z lubelską przeszłością i historią mieszkańców.

Książka wydana została przy współpracy Lemon Studio z Lublina, zarówno w twardej, jak i broszurowej oprawie, w okazałej szacie graficznej – przykuwając uwagę wysoką jakością papieru (ozdobionego na krawędziach kartek) oraz bogactwem kolorowych zdjęć (wnętrza kościoła, nagrobki, portrety duchownych). Wizualną stronę wydawnictwa doceniono w recenzji:

*Atrakcyjna strona graficzna, w tym zwłaszcza duża liczba ilustracji, umożliwiają odbiorcom „wirtualną” wizytę w kościele i dwóch cmentarzach lubelskich ewangelików, jak również pełną wrażeń estetycznych wędrówkę przez ich historię i współczesność.*¹⁸⁴.

O dostrzeżeniu „historii” ewangelików w lubelskim środowisku świadczyła zorganizowana poza parafią promocja publikacji. Spotkanie z udziałem autorów, biskupa diecezji warszawskiej Mieczysława Cieślara oraz przedstawicieli środowiska naukowego i władz miasta odbyło się w gmachu Trybunału Koronnego na Starym Mieście (12.12.2007)¹⁸⁵. Wystąpienia uczestników i gości promowały wydawnictwo, ale wydarzenie przypominało jednocześnie o obecnej luterańskiej wspólnotce i jej trwaniu we współczesnej społeczności miasta.

Monografia została ponadto uhonorowana nagrodą Lubelskiego Towarzystwa Naukowego, które wyróżnia zasługujące na uznanie lokalne przedsięwzięcia wydawnicze. Przyznane wyróżnienie, nazywane „Lubelskim Noblem”, miał okazję odebrać podczas uroczystości w siedzibie Towarzystwa ks. Dariusz Chwastek¹⁸⁶.

Można zaznaczyć, że lubelska inicjatywa stanowi – po publikacjach „radomskich” – kolejny przykład współpracy parafii z miejscowym środowiskiem naukowym, uzupełniając tym samym profesjonalną wiedzę historyczną o przeszłości Lublina o aspekty wielowyznaniowe, w dotychczasowym piśmiennictwie raczej pomijane lub marginalizowane.

Staraniem parafii funkcjonujących w diecezji warszawskiej ukazało się kilkanaście publikacji historycznych, w tym oprócz „warszawskich” opracowań przypominających

¹⁸³J. Czerepińska, G. Michalska, A. Uljasz, *Ewangelicy lubelscy*. W: *Parafia ewangelicko-augsburska...*, s. 65-88; J. Studziński, *Cmentarz ewangelicki przy ulicy Lipowej*. W: tamże, s. 59-63

¹⁸⁴ *Książka o parafii w Lublinie*, „Słowo i Myśl” 2007, nr 5, s. 20

¹⁸⁵ Zob. relacja z promocji: A. Uljasz, „*Lubelski Nobel*” dla proboszcza, ZE 2008, nr 2, s. 19

¹⁸⁶ Tamże

wojenne losy ewangelików, także prace dotyczące wybranych wspólnot luterskich. Można zaznaczyć, że około 10 wydanych tytułów to profesjonalnie przygotowane książki, uzupełniające lokalną oraz ogólną wiedzę historyczną. Ze względu na przyczynkarski charakter opracowań stanowią one poczyniony wstęp do dalszych prac badawczych nad dziejami protestantyzmu w poszczególnych regionach kraju.

Diecezja wroclawska

Inicjatywy wydawnicze diecezji wrocławskiej ukazują bogate dziedzictwo dolnośląskiego oraz pomorskiego ewangelicyzmu. Z różnych inspiracji lokalnych powstały publikacje przedstawiające przede wszystkim zabytkowe kościoły, w tym tzw. kościoły „pokoju”¹⁸⁷ (Świdnica¹⁸⁸ i Jawor¹⁸⁹) oraz świątynię Wang¹⁹⁰ w Karpaczu¹⁹¹. Publikacje często mają charakter opracowań albumowych, wzbogaconych kolorowymi fotografiami budynków kościelnych oraz obcojęzycznymi tekstami (angielskim i niemieckim) lub odrębnie wydane zostały równolegle w edycjach obcojęzycznych (np. albumy o kościele Wang). Można zaznaczyć, że książki ukazują architektoniczne piękno nie tylko obiektów kultowych, ale także unikatowych dolnośląskich zabytków (wpisanych na listę UNESCO)¹⁹², co stwarza dodatkowo okazję do przedstawienia zainteresowanym także obecnego wizerunku Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. Opracowania, które można zakupić w parafiach¹⁹³, stanowią jednocześnie formę promocji śląskiej kultury luterskiej wśród odwiedzających region turystów. O monografii ukazującej świdnicką świątynię „pokoju” (*Kościół Pokoju w Świdnicy. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*) w relacji z jubileuszowych uroczystości zanotowano:

Publikacja ukazuje w atrakcyjny sposób (liczne fotografie, staranna szata graficzna) świątynię, prezentując trzy obszary czasowe [tytułowe: przeszłość, teraźniejszość, przyszłość] za sprawą ciekawych tekstów filologów, muzyków, architektów, dziennikarzy. Polifoniczność opowieści o Kościele Pokoju eksponuje różne spojrzenia i opinie, jest barwną, nacechowaną indywidualnie

¹⁸⁷ Kościoły „pokoju” wzniesione zostały na mocy pokoju westfalskiego, kończącego wojnę trzydziestoletnią. Za wstawiennictwem protestanckiej Szwecji Habsburgowie zezwolili 24 października 1648 r. śląskim luteranom na wybudowanie trzech kościołów (bez użycia trwałych materiałów). Wzniesione drewniane świątynie w Świdnicy i Jaworze przetrwały do naszych czasów (nie zachował się kościół w Głogowie). Zob.: K.C., *Wiara, nadzieja, miłość – 350 lat kościoła „pokoju” w Jaworze*, ZE 2005, nr 19, s. 18-19

¹⁸⁸ *Kościół Pokoju w Świdnicy. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, Świdnica 2006

¹⁸⁹ *Ewangelicki Kościół Pokoju w Jaworze*. Tekst T. Stawiak, Świdnica, Jawor 2008

¹⁹⁰ Kościół Wang jest drewnianą budowlą powstałą w Norwegii (XII/XIII w.), zakupioną i przewiezioną w XIX w. do podkarpackiej miejscowości; zob. więcej: *Historia powstania kościoła* [online]. Strona parafii ewangelicko-augsburskiej w Karpaczu: <http://www.wang.com.pl/index.php?D=51> [dostęp 5.06.2014].

¹⁹¹ *Wang*. Fot. J. Moniatowicz, tekst E. Pech, Karpacz 1993

¹⁹² Zob.: J. Below, „*Kościół pokoju*” światowym dziedzictwem [Jaworze, Świdnica], ZE 2002, nr 1, s. 12-14

narracją adresowaną do mieszkańców Świdnicy, regionu, turystów z Polski i z zagranicy, miłośników sztuki.¹⁹⁴

Można dodać, że książka była symbolem rocznicowych obchodów 350-lecia ewangelickiego kościoła w Świdnicy (2006), wydarzeń zorganizowanych wspólnie z miastem, w których uczestniczyli zarówno jego mieszkańcy, jak też goście z Niemiec i Szwecji¹⁹⁵. Była to okazja do przypomnienia trudnych dla ewangelików czasów kontreformacji, ale również święto przetrwałej ponad trzy wieki budowli. Wśród jubileuszowych atrakcji nie zabrakło przedstawień rekonstruujących historyczne zdarzenia, ekumenicznego nabożeństwa i innych zaaranżowanych spotkań, pozwalających także na prezentację obecnej luteranckiej wspólnoty wszystkim zainteresowanym.

Dodatkowo losy świdnickiego kościoła zostały przedstawione w odczytanej z XVII-wiecznych rękopisów i wydanej obecnie relacji świdniczanina Christiana Czepki¹⁹⁶, który udał się w 1654 r. do Szwecji, aby tam wśród współwyznawców zebrać fundusze na budowę kościoła „pokoju”¹⁹⁷. *Podróż szwedzka...*, wydana na podstawie rękopisu przechowywanego w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, przybliżyła obecnym czytelnikom trudne okoliczności budowy przetrwałych do dzisiaj dolnośląskich luteranckich kościołów.

Również staraniem parafii w Karpaczu wydana została książka wzbogacająca wiedzę o tamtejszej świątyni¹⁹⁸. Albumowe opracowanie autorstwa Anji Rösner¹⁹⁹ (w polsko-niemieckiej wersji językowej) przedstawia niezwykłą historię sprowadzonej z Norwegii do Karpacza sakralnej średniowiecznej budowli, która do dzisiaj służy polskim ewangelikom oraz wzbudza zachwyt turystów. Oba omówione tytuły można uznać za ciekawe parafialne inicjatywy z zakresu literatury promującej ewangelickie zabytki²⁰⁰.

¹⁹³ Album o kościele w Karpaczu (Wang 1993) znajdował się w ofercie księgarni prowadzonej przez tamtejszą parafię także w 2014 r. (rozmowa telefoniczna z pracownikiem księgarni, 18.06.2014).

¹⁹⁴ *Anno Domini 2006* [online]. Kościół Pokoju w Świdnicy: <http://kosciolpokoju.pl/news/anno-domini-2006/0> [dostęp 5.06.2014]

¹⁹⁵ Relacja z jubileuszu kościoła w Świdnicy: J. Below, *Trójkąt Świdnicki – czyli o polsko-niemiecko-szwedzkim spotkaniu przy kościele „Pokoju”*, ZE 2006, nr 20, s. 17-19

¹⁹⁶ Ch. Czepko, *Podróż szwedzka. Od maja 1654 do 16 maja 1655*. Z rękopisu odczytał i filologicznie przeł. S. Nowotny, Świdnica 2008 (także wydanie w wersji niemieckiej)

¹⁹⁷ Zob. Czepki *podróż po prośbie* [online]. Historia.Focus.pl: <http://historia.focus.pl/swiat/czepki-podroz-po-prosbie-369?strona=1> [dostęp 7.06.2014]. O promocji dzienników Czepki zob. s. 250.

¹⁹⁸ A. Rösner, *Kościół Wang. Podróż kościoła szupowo-szkieletowego z norweskich fiordów w Karkonosze*. Tłum. z niem. R. Malejewska, Karpacz 2012

¹⁹⁹ Anja Rösner (ur. 1971) – historyk sztuki i germanistka, która podczas pobytu na Uniwersytecie Bergen (Norwegia) zainteresowała się kościołem Wang, co zaowocowało publikacją. Zob. recenzja: R. Witczak, *Co wiemy o świątyni Wang?* [online]. Strona internetowa Książnicy Karkonoskiej: <http://biblioteka.jelenia-gora.pl/index.php?op=6&kategoria=showsingl&id=1568> [dostęp 5.06.2014]

²⁰⁰ Na temat dolnośląskich ewangelickich świątyń ukazały się także opracowania zainicjowane i wydane przez instytucje czy osoby spoza środowiska luteranckiego, m.in. Barbary Skoczylas-Stadnik (*Z drewna i gliny... Kościół Pokoju w Jaworze* 2004; *Kościół Pokoju w Świdnicy* 2007) oraz Piotra Oszczanowskiego (*Kościół ewangelickie na Dolnym Śląsku* 2012).

Parafia w **Gorzowie Wielkopolskim** (przynależna także do diecezji wrocławskiej) uczciła pamiątkowymi publikacjami wielowiekową obecność luteran w mieście. Ewangelickie inicjatywy wydawnicze²⁰¹ zostały włączone w rocznicowe obchody istnienia Gorzowa, świętowane w 1997 oraz 2007 r. (740- oraz 750-lecie), wzbogacając tym samym wiedzę na temat przeszłości miasta. Autorzy swój zamiar przedstawili we wstępnym komentarzu jednej z publikacji:

Oddajemy w ręce czytelników broszurę, która miejmy nadzieję przybliży dzieje miasta, jego rozwój kulturalny i religijny, dotykając ważnego okresu w historii – Reformacji, która miała niewątpliwie poważne znaczenie w regionie, bo przez ponad 400 lat protestantyzm był wyznaniem większości jego mieszkańców²⁰².

Rocznicowe tytuły, nawiązujące do luterkańskiej przeszłości Gorzowa, uwzględniają losy tamtejszej świątyni, ważnej dla współczesnych ewangelików; przypominają również sylwetki zasłużonych członków ewangelickiej wspólnoty, w tym duszpasterzy organizujących życie parafialne. Ilustrowane, broszurowe wydawnictwa przekazują wszystkim zainteresowanym najważniejsze wiadomości o mniejszości wyznaniowej, zapisanej w gorzowskiej przestrzeni historycznej, jak i obecnej.

Jubileuszowe opracowania przygotowane zostały w parafii **zielonogórskiej**²⁰³ oraz **jeleniogórskiej**, przy udziale której wydany został posesyjny tom dotyczący historii śląskich kościołów „łaski”, w tym nienależącej obecnie do ewangelików świątyni jeleniogórskiej²⁰⁴: *Cuius regio, eius religio* (2011)²⁰⁵. Zbiór kilkunastu referatów autorstwa polskich i niemieckich badaczy kultury protestanckiej, stanowiący pokłosie konferencji naukowej, wydała parafia ewangelicko-augsburska wspólnie z Muzeum Karkonoskim w Jeleniej Górze²⁰⁶. Ks. Sebastian Koziół (proboszcz jeleniogórskiej parafii ewangelickiej) otwierając prezentację naukowych opracowań podkreślił:

Czujemy, że naszą misją, obowiązkiem, ale i zaszczytem jest pielęgnowanie pamięci o kościołach wzniesionych przez naszych współwyznawców w trudnych czasach kontrreformacji. Tym

²⁰¹ *Przewodnik po gorzowskiej Reformacji (1537-1997)*, 1997. Pod red. R. Piotrowskiego, Gorzów 1997; Tenże, P. A. Leszczyński, *Luteranie w Gorzowie (1537-2007). Wydanie pamiątkowe z okazji 470-lecia luterkańskich nabożeństw w Gorzowie (Landsbergu) w 750 urodziny miasta*, Gorzów 2007 (zob. recenzja: J. Domasłowski, *470 lat luteranizmu w Gorzowie*, „Słowo i Myśl” 2008, nr 3, s. 22-23)

²⁰² *Przewodnik po gorzowskiej...*, s. 8

²⁰³ W Bibliografii... poz. 379-381

²⁰⁴ Kościół ewangelicki w Jeleniej Górze od 1945 r. należy do katolików, siedziba ewangelickiej parafii mieści się w Jeleniej Górze-Cieplicach (kościół „łaski” zob. s. 25)

²⁰⁵ *Cuius regio, eius religio. Trzechsetna rocznica powstania kościołów Łaski na Śląsku*. Pod red. nauk. P. Oszczanowskiego, Jelenia Góra 2011

²⁰⁶ Konferencja poświęcona kościołom „łaski” (Karkonosze, 10-11.10.2009) została zorganizowana przez parafię ewangelicką, Muzeum Karkonoskie, Uniwersytet Wrocławski oraz Fundację Współpracy Polsko-Niemieckiej.

*bardziej, że budowanie owych świątyń było dla ewangelików żyjących na Śląsku na przełomie XVII/XVIII w. wydarzeniem niezwyklej wagi.*²⁰⁷

W nawiązaniu do powyższych słów można zaznaczyć, że dzięki możliwościom wielokulturowego współistnienia polscy luteranie szczególnie uroczystie obchodzili także rocznicę 300-lecia kościołów „łaski”, której towarzyszyły konferencje, wystawy, ekumeniczne nabożeństwa²⁰⁸; wyrazem rocznicowych obchodów są również omówione publikacje.

Parafia w **Szczecinie** w 2011 r. rozpoczęła publikowanie materiałów dokumentujących spotkania poświęcone pamięci Dietricha Bonhoeffera (1906-1945)²⁰⁹. Dni Bonhoefferowskie organizowane w Międzynarodowym Centrum Studiów imienia niemieckiego teologa, prowadzonym przez szczecińską parafię, służą upowszechnianiu spuścizny duchowej i teologicznej Bonhoeffera²¹⁰, ewangelickiego księdza, który sprzeciwił się represjom nazistowskiego systemu. Wydane opracowania²¹¹ są jednocześnie dokumentacją wydarzeń ekumenicznych, przyciągających wszystkich zainteresowanych kaznodziejską działalnością teologa²¹². Szczecińska „propozycja”, powstająca we współpracy z parafią niemiecką z Hamburga, utrwała dziedzictwo jednego z najwybitniejszych teologów ewangelickich.

Przedstawione inicjatywy z diecezji wrocławskiej obejmują kilkanaście różnych gatunkowo oraz wydawniczo tytułów. Są to zarówno bogato ilustrowane albumy (*Wang czy Ewangelicki Kościół Pokoju w Jaworze*), publikacje o charakterze popularno-naukowym (m.in. *Luteranie w Gorzowie...*) oraz materiały z międzynarodowej konferencji naukowej (*Cuius regio...*). Wśród literatury promującej luterzańskie zabytki znalazł się XVII-wieczny dziennik z wyprawy po szwedzką pomoc, przypominający czasy kontrreformacji. Przykładem promowania wspólnej polsko-niemieckiej przeszłości ewangelików są publikacje

²⁰⁷ *Cuius regio...*, s. 10

²⁰⁸ A. Felke, *Dolnośląskie jubileusze – obchody 300-lecia kościołów łaski*, ZE 2009, nr 12, s. 22; A. Felke, *Jesienne wydarzenia 300-lecia* [w Kamiennej Górze, Jeleniej Górze], ZE 2009, nr 22, s. 22-23

²⁰⁹ Sylwetkę teologa prezentowały publikacje „Augustany” (s. 67), zob. także: J. Badura, *Pójść drogą męczennika – w 60. rocznicę śmierci ks. Dietricha Bonhoeffera*, ZE 2005, nr 8 s. 12-15; *Mój Bonhoeffer – na czym polega aktualność spuścizny niemieckiego teologa?* Oprac. M. Legendź, ZE 2005, nr 9, s.13-16

²¹⁰ Zob. *Idea miejsca* [online]. Parafia Ewangelicko-Augsburska w Szczecinie:

<http://www.cme.nazwa.pl/szczecin/index.php?D=57> [dostęp 6.06.2014]; P. Gaś, *Okno na granicy – centrum Bonhoeffera w Szczecinie*, ZE 2002, nr 15-16, s. 35; *Międzynarodowe Dni Bonhoefferowskie w Szczecinie*, ZE 2010, nr 13-14, s. 36

²¹¹ *Rola muzyki w życiu ks. Dietricha Bonhoeffera*. Red. S. Sikora, I. Sikora, Szczecin 2011; *Otwarcie „Ogrodu Ciszy i Medytacji im. ks. dra Dietricha Bonhoeffera” w Szczecinie-Zdrojach*, tamże 2012; *Znaczenie Seminarium Kaznodziejskiego prowadzonego przez ks. dra Dietricha Bonhoeffera w Szczecinie-Zdrojach (Finkenwalde)*, tamże 2013

szczecińskie, utrwalające przebieg Dni Bonhefferowskich, stanowiących inspirację dla wszystkich uczestników, bez względu na wyznanie. Należy podkreślić, że publikacje „wrocławskie” uwzględniają z reguły niemieckie wersje zamieszczonych tekstów lub niemieckie edycje publikacji poświęconych kościołom, służąc jednocześnie rozwijaniu kontaktów z ewangelickimi parafiami w Niemczech oraz innym formom współpracy przygranicznej z niemieckimi sąsiadami.

Omówione pozycje prezentują wysoki poziom edytorskiego opracowania.

Wydawnictwa albumowe skoncentrowane są na przekazaniu architektonicznego bogactwa luterkańskich świątyń. Najnowsze tytuły poświęcone kościołom to także okazale wydane książki, w twardych oprawach, drukowane na kredowym papierze, z licznymi fotografiami kościelnej architektury (*Cuius regio...*; A. Rösner, *Kościół Wang. Podróż kościoła szupowskieletowego...*).

Poszczególne tytuły mogły się ukazać dzięki pomocy zewnętrznej, w tym pozycje jubileuszowe zostały dofinansowane z budżetów miast (Gorzowa, Zielonej Góry, Świdnicy). Niektórym tytułom patronują poza parafią ewangelicką także inne jednostki, np. Muzeum Karkonoskie w Jeleniej Górze (*Cuius regio...*) czy Towarzystwo Przyjaciół Archiwum i Pamiątek Przeszłości w Gorzowie (*Luteranie w Gorzowie...*). Dzięki współpracy z lokalnymi samorządami, towarzystwami, jak również dzięki Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej (wspomagającej ewangelickie projekty), w stosunkowo nielicznej diecezji wrocławskiej aktywne parafie „zaistniały” drukując własne publikacje, poświadczając tym samym swoją obecność w lokalnych społecznościach i kulturze.

Na temat nakładów omówionych książek nie udało się uzyskać zbyt wielu informacji. Zgodnie jednak ze wcześniejszymi wnioskami można zaznaczyć, że jubileuszowe tytuły ukazują się z reguły na potrzeby niewielkich wspólnot parafialnych. W większych liczbach publikowane są prace promujące luterkańskie świątynie, np. wydany w 2013 album *Jawor. Kościół Pokoju* wydrukowano w liczbie 3 tys. egzemplarzy.

Diecezja pomorsko-wielkopolska

Parafie zlokalizowane na Pomorzu i w Wielkopolsce zaznaczyły swoją obecność publikując prace na temat historii ewangelicyzmu północnej Polski. Efektem podjętej w

²¹² Dietrich Bonhoeffer prowadził Seminarium Kaznodziejskie w obecnej dzielnicy Szczecina – Zdrojach (1935-1937), kształcącej duchownych. Dla upamiętnienia został tam otworzony Ogród jego imienia (*Ogród Ciszy i Medytacji – Międzynarodowe Dni Bonhoefferowskie*, ZE 2012, nr. 13-14, s. 31).

diecezji wydawniczej aktywności²¹³ są monografie opracowane przez Jerzego Domasłowskiego²¹⁴, dotyczące parafii: w **Bydgoszczy**²¹⁵, **Grudziądzu**²¹⁶, **Toruniu**²¹⁷ oraz **Poznaniu**²¹⁸. Publikacje historyczne zostały również przygotowane przy współudziale duszpasterzy sprawujących opiekę nad parafiami w **Koninie**²¹⁹ czy **Pile**²²⁰. Odnotowane wydawnictwa towarzyszyły uroczystościom jubileuszowym upamiętniającym ukonstytuowanie się polskich parafii ewangelicko-augsburskich w II Rzeczypospolitej, w tym – 80-leciu parafii w Bydgoszczy²²¹, 70-leciu parafii w Grudziądzu²²², 100-leciu parafii w Toruniu²²³ czy 85-leciu parafii poznańskiej. Opracowanie ks. Andrzeja Mendroka powstało dla uczczenia 180-lecia parafii w Koninie²²⁴, książka o ewangelikach piłskich przygotowana została z okazji 10-lecia ponownego powołania parafii²²⁵. Wydane publikacje wzbogacały jubileuszowe uroczystości, pozostając trwałą pamiątką po tych ważnych dla ewangelickich wspólnot wydarzeniach²²⁶.

Szczególną aktywnością na tle diecezji wyróżnia się **parafia słuńska**, w dużej mierze dzięki zaangażowaniu historyka związanego z tamtejszą parafią – Jana Wilda²²⁷, który jest zarówno autorem opracowań dotyczących słuńskiego ewangelicyzmu²²⁸, jak też redaktorem materiałów pokonferencyjnych o tematyce ewangelickiej (*Ewangelicy... 2007*²²⁹; *Dziedzictwo*

²¹³ Można zaznaczyć, że od 2007 r. parafia sopocka wydaje naukowy periodyk „Gdański Rocznik Ewangelicki”, w którym zamieszczane są opracowania dotyczące ewangelicyzmu oraz polskich tradycji protestanckich.

²¹⁴ Dr Jerzy Domasłowski – kierownik Biblioteki Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, autor m.in. wielu publikacji dotyczących historii kościołów i parafii ewangelickich w Polsce.

²¹⁵ J. Domasłowski, *Osiemdziesięciolecie Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Bydgoszczy 1922 – 2002*, Bydgoszcz 2002

²¹⁶ Tenże, *Parafia Ewangelicko-Augsburska św. Jana w Grudziądzu*, Poznań 2003

²¹⁷ Tenże, *Kościół św. Szczepana w Toruniu 1904-2004*, Toruń 2004

²¹⁸ Tenże, *Kościół ewangelicko-augsburski w Poznaniu i w zachodniej Wielkopolsce w latach 1919-2005*, Poznań 2005

²¹⁹ A. Mendrok, *Historia Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Koninie*, Konin 2006. **Ks. Andrzej Mendrok** był proboszczem parafii konińskiej w latach 1984-2011, własnym staraniem przygotował jubileuszową publikację o tamtejszej parafii (rozmowa telefoniczna z ks. A. Mendrokiem, 11.06.2014).

²²⁰ M. Fijałkowski, T. Wola, *Z dziejów Kościoła Ewangelickiego w Pile*, Piła 2009. Ks. Tomasz Wola, proboszcz parafii ewangelicko-augsburskiej w Pile jest współautorem książki wraz z Markiem Fijałkowskim z Muzeum Okręgowego w Pile. Zob. recenzje: J. Kłaczek, *Stary i nowy wątek – książka o ewangelikach w Pile*, ZE 2010, nr 1, s. 10; J. Domasłowski, *Książka o ewangelikach z miasta Piły*, „Słowo i Myśl” 2010, nr 2, s. 20-21; Z. Kurzawa, *Ewangelicy w Pile*, „Kronika Wielkopolski” 2010, nr 2, s. 109-110

²²¹ B.G., *Jubileusz kościoła i parafii – udany sprawdzian wiary*, ZE 2002, nr 19, s. 21

²²² J. Domasłowski, *Grudziądzki Jubileusz 1931-2001*, ZE 2001, nr 15-16, s. 12-13

²²³ J. Kłaczek, *100 lecie kościoła św. Szczepana w Toruniu*, ZE 2004, nr 20, s. 24-25

²²⁴ A. Szczepaniak, *W imię Ducha Świętego – jubileuszowe uroczystości w Koninie*, ZE 2006, nr 13-14, s. 30-31; *Tań, Jubileusz w Koninie* [online]. Luteranie.pl: <http://old.luteranie.pl/pl/?D=1169> [dostęp 10.06.2014]

²²⁵ T. Wola, *Jubileusz 10-lecia parafii w Pile*, ZE 2009, nr 22, s. 27

²²⁶ Na temat promocji parafialnych publikacji zob. s. 236.

²²⁷ Jan Wild (ur. 1960) – nauczyciel historyk, obecnie dyrektor Zespołu Szkół Samorządowych w Kobylnicy (wcześniej Miejskiego Ośrodka Doradztwa Metodycznego w Słupsku), autor publikacji dotyczących historii ewangelicyzmu pomorskiego, członek parafii ewangelicko-augsburskiej w Słupsku.

²²⁸ W Bibliografii... poz. 390, 391, 392

²²⁹ *Ewangelicy... Praca zbiorowa*. Pod red. J. Wilda, Słupsk 2007

myśli Lutra 2011²³⁰). Zorganizowana staraniem parafii słupekiej w 2007 r. konferencja naukowa zaprezentowała polsko-niemieckie prace badawcze dotyczące problematyki pomorskich Kościołów ewangelickich, w tym referaty autorstwa dra Jarosława Kłaczki czy prof. Tadeusza Stegnera²³¹. Konferencja dotycząca spuścizny myślowej Marcina Lutra była częścią Słupekich Dni Kultury Ewangelickiej 2011, zainicjowanych przez tamtejszą społeczność parafialną z okazji Pamiątki Reformacji²³². Rocznica wystąpienia Reformatora (obchodzona 31 października) stała się okazją do przypomnienia jego dorobku, w tym także ukazania aktualności jego poglądów. Wydrukowane materiały z wystąpieniami prelegentów – m.in. ks. prof. ChAT-u Marcina Hintza²³³, trafiły do czytelników przed rozpoczęciem konferencyjnych obrad, co – jak można sądzić – zapewniło „luterskiej” publikacji zainteresowanie ze strony uczestników wydarzeń kulturalnych, przypominających o protestanckiej przeszłości miasta.

Również **parafia sopocka** uczestniczyła w wydaniu zbiorowej pracy, wpisującej się w europejskie obchody 200 rocznicy urodzin duńskiego filozofa – Sorena A. Kierkegarda (1813-1855)²³⁴. Publikacja jest pokłosiem konferencji naukowej, która zgromadziła wybitnych polskich badaczy i interpretatorów spuścizny Kierkegarda²³⁵. Promocja nowej książki odbyła się w ewangelickiej parafii w Sopocie (22.09.2013), z udziałem m.in. redaktorów – bpa Marcina Hintza oraz dr Marii Urbańskiej-Bożek, a także jednego ze współautorów – prof. Karola Toeplitza, który przybliżył zebrany sylwetkę ewangelickiego myśliciela. „Oprawę” wydarzenia stanowiła ponadto specjalnie na tę okazję przygotowana wystawa, prezentująca polskie wydania dzieł Kierkegarda. Po spotkaniu można było książkę zakupić i otrzymać autografy autorów²³⁶. Jak zaznaczono w relacji z promocyjnego spotkania: *Teksty składające się na niniejszą monografię, są podsumowaniem wieloletnich badań nad dziełem filozoficznym, literackim i teologicznym duńskiego myśliciela i świadczą o*

²³⁰ *Dziedzictwo myśli Lutra. Zbiór studiów*. Pod red. J. Wilda, Słupsk 2011

²³¹ Konferencja „Rola i wkład ewangelików w kulturę i rozwój Pomorza od XIX do XX w.” (29-30.09.2007) zorganizowana została z okazji 150-lecia rozpoczęcia budowy kościoła św. Krzyża w Słupsku.

²³² Zob. JW., *Dziedzictwo reformatorów – Trzecie Dni Kultury Ewangelickiej w Słupsku*, ZE 2011, nr 22, s. 15-16); *Słupekie Dni Kultury Ewangelickiej* [online]. Archiwalna strona luteranie.pl:

<http://old.luteranie.pl/pl/?D=3793> [dostęp 11.06.2014]. Polsko-niemiecka konferencja „Dziedzictwo myśli Lutra w etyce, dydaktyce, historii teologii, biblistyce” odbyła się 29 listopada 2011 r.

²³³ Ks. bp M. Hintz: *Dziedzictwo myśli M. Lutra i jego spadkobierców w etyce europejskiej*.

²³⁴ *Aktualność Sorena Kierkegarda w filozofii, teologii, literaturze – w 200. rocznicę urodzin. Monografia wieloautorska*. Pod red. nauk. M. Hintza i M. Urbańskiej-Bożyk, Sopot-Gdańsk, 2013. Zob. recenzja: J. Jagiełło, [Aktualność Sorena...], „Gdański Rocznik Ewangelicki” (dalej – GRE) vol. 7 <2013>, s. 339-344

²³⁵ O konferencji zob.: M. Drapella, *W 200. rocznicę urodzin Duńczyka*, ZE 2013, nr 7, s. 21

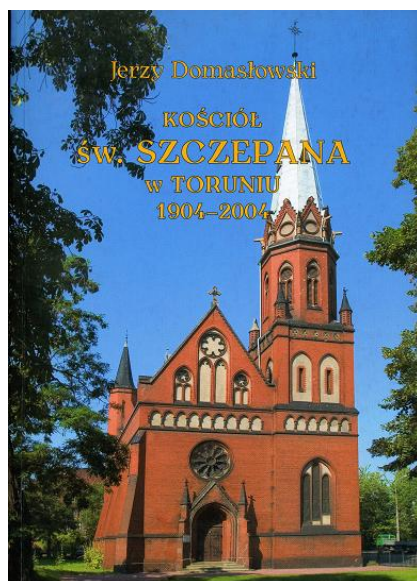
²³⁶ *Sopocka promocja książki o Kierkegardzie* [online]. Luteranie.pl: http://luteranie.pl/nawosci/sopocka_promocja_ksiadzki_o_kierkegardzie.1275.html [dostęp 12.06.2014]

wspomnianej w tytule aktualności tego dzieła²³⁷ Współdziałł parafii ewangelickiej w organizacji przedsięwzięcia zainicjowanego przez gdańskie środowisko naukowe, w tym promocja w salach parafialnych, stanowiły okazję do zaprezentowania się niewielkiej liczbie sopockiej wspólnoty luterańskiej szerszemu środowisku.

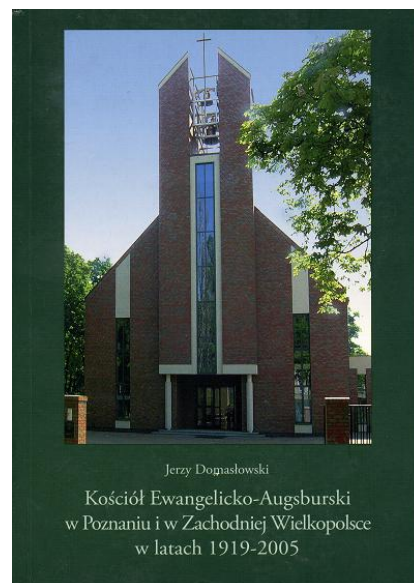
W diecezji pomorsko-wielkopolskiej opublikowane zostały monografie luterańskich parafii (m.in. poznańskiej czy grudziądzkiej) oraz trzy wydawnictwa posesyjne. Można zaznaczyć, że zwłaszcza tytuły dotyczące spuścizny Lutra czy Kierkegarda mogły liczyć na szerszy odbiór czytelniczy, zapewniając tym samym ewangelikom widoczność w środowisku lokalnym oraz naukowym. Na uwagę zasługują również omówienia słupskiego ewangelicyzmu, które uzupełniają luki badawcze w zakresie polsko-niemieckiej przeszłości Pomorza, z uwzględnieniem tematyki kościołów ewangelickich. Pod względem edytorskim szczególnie wyróżniają się „parafialne” publikacje jubileuszowe – wydane okazale, z licznymi ilustracjami oraz wizerunkami kościołów „jubilatów” na okładkach (rys. 20).

Rys. 20. Jubileuszowe publikacje z diecezji pomorsko-wielkopolskiej

a)

b)

a) J. Domasłowski: *Kościół św. Szczepana w Toruniu : 1904-2004*. Toruń 2004

b) J. Domasłowski: *Kościół ewangelicko-augsburski w Poznaniu i w zachodniej Wielkopolsce w latach 1919-2005*. Poznań 2005

²³⁷ Tamże

Wzorem poprzednich diecezji wydawnictwa ukazały się dzięki różnym formom pomocy „zewnętrznej”. Zainicjowane przez parafie zostały opublikowane przez innych wydawców, np. Wydawnictwo VIA (*Kościół św. Szczepana w Toruniu...*) czy poznańskie „Cogito” (*Parafia Ewangelicko-Augsburska św. Jana w Grudziądzu*), także wspólnie z innymi podmiotami, np. z Pomorskim Towarzystwem Filozoficzno-Teologicznym (*Aktualność Sorena Kierkegarda...*). Publikacje zostały także dofinansowane; opracowanie poświęcone parafii konińskiej wsparł prezydent miasta, materiały posesyjne wydano dzięki Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej. Książki były drukowane w miejscowych lub pobliskich drukarniach, np. w Drukarni Braci Wielińskich w Koninie czy w Zakładzie Poligraficznym Kontra z Przeźmierowa (monografia „poznańska”); skorzystano także z usług Ośrodka Wydawniczego „Augustana” (*Aktualność Sorena Kierkegarda...*).

Zgodnie z wcześniejszymi wnioskami można podsumować, że jubileuszowe publikacje ukazują się w niewielkich nakładach. Parafia w Koninie wydrukowała swoją „historię” w liczbie 300 egzemplarzy; również „ślupskie” materiały posesyjne wydawano w podobnych ilościach (*Ewangelicy...* – 500 egz.; *Dziedzictwo myśli Lutra* – 250)²³⁸.

Parafie ewangelickie wydają własne publikacje samodzielnie albo we współpracy z lokalnymi podmiotami lub innymi strukturami (np. Fundacją Współpracy Polsko-Niemieckiej). W brany pod uwagę okresie odnotowano około 120 „parafialnych” tytułów, głównie o charakterze okolicznościowym, upamiętniających ewangelickie świątynie, rocznice oraz sylwetki duszpasterzy. Początkowo publikowano niewielkie broszurowe druki (odnotowano ok. 20), z czasem obszerniejsze zarysy dziejów „luterskich” (w bibliografii ok. 30 pozycji), po prace naukowe, w tym monograficzne (20). Staraniem parafii ukazało się kilkanaście prac o charakterze albumowym (m.in. *Kościół Jezusowy w Cieszynie* 2009; *Ewangelicy w Zabrze* 2013) oraz 13 tomów posesyjnych (np. *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim* 2010), 5 zbiorów kazań miejscowych duszpasterzy (m.in. W. Preiss, *Ku większej chwale* 2008) oraz 3 adaptacje „starszych” tekstów (m.in. Ch. Czepko, *Podróż szwedzka* 2008), przy czym tytuły prezentujące zwłaszcza świątynie Dolnego Śląska drukowano równolegle w obcojęzycznych wersjach językowych.

Na uwagę zasługują znaczniejsze inicjatywy zrealizowane w diecezjach – cieszyńska kolekcja publikacji 300-lecia kościoła Jezusowego, słownik wydany przez parafię warszawską (*Ewangelicy warszawscy w walce o niepodległość Polski 1939-45*) czy cykl

²³⁸ List od Jana Wilda do autorki (z dnia 11.01.2014)

„radomskich” studiów historyczno-naukowych. Można też podkreślić, że do najbardziej okazałych tytułów należą najnowsze opracowania albumowe, poświęcone kościołom w Cieszynie czy Karpaczu, także publikacje dotyczące parafii: lubelskiej czy zgierskiej.

Aktywność wydawnicza parafii luterańskich wyrasta z tradycji piśmienniczych charakterystycznych dla prezentowanego środowiska. Na tle kulturalnego ożywienia po 1989 r. większe parafie powołały własne wydawnictwa, inne zrealizowały sporadyczne projekty wydawnicze, utrwalając w druku losy własnych wspólnot parafialnych. Aktywność wydawnicza w dużej mierze była wynikiem zaangażowania duszpasterzy sprawujących opiekę nad parafiami (m.in. ks. T. Szurman – inicjator „Głosu Życia”), zaistniała także dzięki inicjatywom innych ich członków (m.in. J. Szturc – „Głos Życia”, J. A. Badura – „Ewangelik Pszczyński”, J. Wild – parafia słuńska). Różnorodne jest także grono autorów opublikowanego przez parafie zbioru prac historycznych, są to miejscowi księża, lokalni historycy, ale także współwyznawcy, zajmujący się dokumentowaniem wspólnej przeszłości, dzięki którym powstał szereg cennych publikacji o charakterze badawczym, nie tylko pryncypalnym. Omówione tytuły są ważne dla tożsamości wspólnot luterańskich w poszczególnych diecezjach, ale uzupełniają także lokalną wiedzę historyczną oraz wzbogacają współczesne badania nad polskim protestantyzmem. Parafialne inicjatywy wydawnicze na przestrzeni ponad dwóch dekad przeszły zauważalną metamorfozę – od okazjonalnych skromnych druków rocznicowych po profesjonalnie wydane, ilustrowane książki, stwarzające również okazję do „przekazania” wiedzy o własnej wspólnocie czytelnikom spoza niej.

ROZDZIAŁ IV
DZIAŁALNOŚĆ WYDAWNICZA TOWARZYSTW

IV. 1. Polskie Towarzystwo Ewangelickie

Własną działalność wydawniczą prowadzi Polskie Towarzystwo Ewangelickie¹, które swój nadrzędny cel (pielęgnowanie więzi wśród społeczności ewangelickiej) realizuje m.in. publikując literaturę². Szczególną aktywnością może poszczycić się Oddział w Cieszynie, również oddziały łódzki i katowicki w latach 90. zainicjowały własną wydawniczą działalność. W innych miejscowościach odnotowano sporadyczne inicjatywy druku (Sopot, Wisła, Ustroń)³. Poniżej prezentowany jest dorobek najbardziej aktywnych oddziałów.

Oddział w Cieszynie

Od 1989 r. funkcję prezesa cieszyńskiego Oddziału PTEw sprawuje Władysław Sosna⁴, który zainicjował tamtejszą aktywność wydawniczą, wpisując się w działalność kulturalną Towarzystwa. Realizowane inicjatywy mają na celu przede wszystkim upamiętnienie zasłużonych osób, zapisanych w historii cieszyńskich ewangelików, co zostało podkreślone przez prezesa Oddziału:

*Obok tematyki „ogólnej” na czoło wysuwała się przede wszystkim potrzeba przypomnienia i należytego uczczenia pamięci wielkich postaci ewangelickich i wydarzeń związanych z naszym regionem, których okrągłe rocznice wystąpiły w wyjątkowej obfitości.*⁵

Skromne plany wydawnicze przełożyły się na wiele cennych dla lokalnego środowiska prac historycznych, jubileuszowych, wspomnieniowych. W zakresie organizacyjnym nadzorującego wszystkie przedsięwzięcia Wł. Sosnę – jak sam zaznacza⁶ – zawsze wspierała żona Emilia, udzielająca się na różnych etapach prac redakcyjnych. Publikacje mogły też powstać dzięki życzliwości i pomocy zaprzyjaźnionych drukarzy, tłumaczy oraz dzięki

¹ O PTEw zob. s. 41

² Statut Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego, Rozdz. II, § 10 [online]. Strona PTEw: <http://www.ptew.org.pl/statut/> [dostęp 14.06.2014]. W statucie zaznaczono, że do zadań Towarzystwa należy m.in.: *prowadzenie działalności wydawniczej, prasowej i w innych środkach masowego przekazu.*

³ W Bibliografii... poz. 316, 446-448

⁴ Władysław Sosna (ur. 1933) – działacz Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, Macierzy Ziemi Cieszyńskiej oraz Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego; w latach 2002-2007 wiceprezes Zarządu Głównego PTEw, od 1989 r. prezes Oddziału w Cieszynie; autor licznych przewodników, opracowań turystycznych oraz prac dotyczących ewangelicyzmu cieszyńskiego, książek oraz artykułów prasowych.

⁵ Wł. Sosna, *25 lat oddziału Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie. Pamiętnik*, Cieszyn 2010, s. 21

⁶ Podziękowania za pomoc przekazuje Emilii Sośnie w posłowiach wydanych publikacji, m.in.: A. Buzek, *Z Ziemi Piastowskiej (wspomnienia pastora)*, Cieszyn 2009 (s. 493: *za pomoc w korekcie i sporządzeniu indeksu*). Również w przesyłanej korespondencji Wł. Sosna podkreślał wielokrotną pomoc żony przy różnych projektach wydawniczych (list do autorki, z dnia 15.04.2014).

przychylności rodzin lub krewnych dysponujących dokumentacją dotyczącą zasłużonych ewangelickich postaci⁷.

Tematyka wydawnictw. Publikacje Oddziału dotyczą historii luteranizmu na Ziemi Cieszyńskiej, z uwzględnieniem ewangelickich działaczy i ich dorobku. Nurt historyczno-wspomnieniowy wzbogacają wydawnictwa służące bieżącej działalności towarzystwa (m.in. śpiewniki). Aktywność wydawniczą rozpoczął Oddział od przygotowania pozycji poświęconych twórcom kancjonałów używanych na Śląsku: ks. Jerzemu Trzanowskiemu (1592-1637), ks. Jerzemu Heczce (1825-1907)⁸. Pośród wczesnych projektów znalazł się także reprint pierwszej polskiej książki cieszyńskiej – poradnika na czas epidemii z początku XVIII wieku, autorstwa ewangelickiego pastora (Jan Muthman, *Wierność Bogu i cesarzowi czasu powietrza morowego należąca*, Brzeg 1716, reprint 1997)⁹. Szczególnie okazałą grupę stanowią tytuły wydane z okazji 300-lecia kościoła Jezusowego w Cieszynie¹⁰, do których w pierwszej kolejności należą nowe edycje starszych pozycji jubileuszowych. Przypomniane zostały okolicznościowe druki – kazanie wygłoszone z okazji 100-lecia cieszyńskiej świątyni¹¹, dzieje cieszyńskich ewangelików spisane przez niemieckiego nauczyciela Bogumiła Biermanna¹² z okazji 150-lecia kościoła¹³ po książeczkę ukazującą tę samą historię z punktu widzenia polskiego duchownego zboru cieszyńskiego Jana Pindóra, przygotowaną w 1909 r. na okoliczność 200-lecia kościoła Jezusowego¹⁴. Dzieje wzniesionej w Cieszynie świątyni stały się także tematem nowych opracowań¹⁵, z uwzględnieniem losów pierwszych

⁷ Niepublikowane teksty wspomnień oraz rodzinne fotografie udostępnił Adam Wegert (wnuk ks. A. Buzka) oraz Urszula Wantuła-Rakowska.

⁸ Wykaz Numerowanych pozycji cieszyńskiego Oddziału PTEw (s. 143-144), poz. 1, 2

⁹ W sprawozdaniu Oddziału odnotowano: *Reprint wykonano na pamiątkę 250. rocznicy śmierci pierwszego duszpasterza kościoła Jezusowego. Dokonano transkrypcji całego tekstu (z czcionki gotyckiej). Książkę wydrukowano w nakładzie 250. egzemplarzy. Wydanie tej pozycji stanowi jedno z największych osiągnięć Oddziału w 1997 r.* („Biuletyn Informacyjny” PTEw, Nr 3 (1998) [online]. Strona PTEw:

http://www.ptew.org.pl/wp-content/uploads/2012/09/biul_ptew_3.pdf [dostęp 19.04.2014]; zob. recenzja: J. Szturc, *Wybitny zabytek literatury polsko-śląskiej*, MP 1998, nr 2, s. 74

¹⁰ Na temat jubileuszu 300-lecia kościoła Jezusowego zob. s. 105

¹¹ Jan J. Schmitz, *Kazanie na uroczystość jubileuszu stulecia kościoła łaski i szkoły wyznania augsburskiego przed Cieszyńskiem w dniu 24 maja 1809 wygłoszone....* Przekł. z niem. R. Janik, Cieszyn 2009 (na podst. wyd. z 1809 r.)

¹² Bogumił Biermann (1824-1901) – niemiecki nauczyciel Gimnazjum Ewangelickiego w Cieszynie w latach 1856-1873.

¹³ B. Biermann, *Historia wiary ewangelickiej w Śląsku Austriackim, z osobliwym względem na dzieje ewangelickiego kościoła z łaski danego pod Cieszyńskiem*. Tłum. z niem. J. Śliwka, Cieszyn 2009 (na podst. wyd. z 1859 r.). Zob. recenzja: D.N., „Ewangelictwo utrzymuje się nawet po zakazaniu” – o „pamiętniku” Jana Śliwki, ZE 2008, nr 23, s. 16

¹⁴ J. Pindór, *Ewangelicki Kościół Jezusowy w Cieszynie. Krótki pogląd na jego losy*, Cieszyn 2009 (na podst. wyd. z 1909 r.)

¹⁵ H. Dominik, Wł. Sosna, *Kościół Jezusowy wśród sześciu kościołów łaski na Śląsku*, Cieszyn 2009;

cieszyńskich pastorów kościoła Jezusowego¹⁶ czy przypomnieniem pietystycznych tradycji Ziemi Cieszyńskiej¹⁷.

Z inicjatywy Wł. Sosny wśród jubileuszowych pozycji znalazły się także tomy wspomnieniowe – trzech ewangelickich autorów zapisanych w zbiorowej pamięci współwyznawców. Dzięki Towarzystwu mogły ukazać się *Pamiętniki* (2003) Jana Wantuły¹⁸, ewangelickiego pisarza ludowego, bibliofila, znanego ustronńskiego działacza¹⁹. Należałoby zaznaczyć, że jest to pierwsze pełne wydanie pamiętników Wantuły, w przeciwieństwie do ocenzonej wersji z 1967 r. W ramach publikacji upamiętniających kościół Jezusowy opublikowano również wspomnienia ks. Jana Pindóra (1852-1925)²⁰, organizatora jubileuszu 200-lecia kościoła Jezusowego oraz autora wymienionego już opracowania rocznicowego. Jego pamiętnik²¹ stanowi cenną ilustrację dziejów zboru cieszyńskiego z przełomu wieków XIX/XX. O nim samym możemy przeczytać w dołączonym *Posłowiu*:

*Do bólu był lojalnym obywatelem i poddanym cesarza Franciszka Józefa I, ale był także odpowiedzialnym synem Tej Ziemi, nade wszystko zaś był duchownym ewangelickim w pełnym tego słowa znaczeniu i wymiarze, wybornym siewcą Słowa Bożego, które miało służyć budowaniu (...).*²²

Autorem trzeciej pozycji wspomnieniowej jest ks. Andrzej Buzek (1885-1971), nauczyciel religii ewangelickiej w cieszyńskich szkołach, doktor honoris causa Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej, zapisany w pamięci współwyznawców, w tym we wspomnieniach prezesa cieszyńskiego Oddziału PTEw, co znalazło wyraz w dołączonym posłowiu. Wspomnienia ks. Buzka²³ poza osobistym wymiarem są także ważną dokumentacją przeszłości cieszyńskich ewangelików.

¹⁶ Wł. Sosna, *Oredownicy Słowa. Ks. Jan Muthman, ks. Samuel Ludwik Zasadius*, Cieszyn 2010. Opracowanie dotyczy losów: księży Muthmana (1685-1747) oraz Zasadiusa (1695-1755), zasłużonych dla okolicznościowej ludności ewangelickiej, wygnanych z Cieszyna w 1730 r. w związku z oskarżeniem o pietystyczne poglądy.

¹⁷ H. Patzelt, *Pietismus v těšinském Slezsku 1709-1730*, Cieszyn 2010. **Ks. dr Herbert Patzelt** (ur. 1925) pochodzi spod Czeskiego Cieszyna, luterański duchowny, który doktoryzował się na podstawie pracy poświęconej cieszyńskiemu pietyzmowi.

¹⁸ Formalnym wydawcą *Pamiętników* jest Macierz Ziemi Cieszyńskiej, jak pisze Wł. Sosna: *Zamysł wydania Pamiętników zrodził się w trakcie obchodów 125 rocznicy urodzin Jana Wantuły, zainicjowanych przez cieszyński oddział Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego. Oddział jednak sam nie był w stanie udźwignąć kosztów wydawnictwa. Rozwiązanie podał sam Jan Wantuła (!). W trakcie czytania jego Pamiętników wyszedł bowiem jakoś dotąd pomijany szczegół jego życiorysu: przez pewien czas Jan Wantuła był członkiem Zarządu Głównego Macierzy Szkolnej w Cieszynie, a później przez wiele lat przewodniczył Kołu Macierzy w Ustroniu. Fakt ten w zupełności usprawiedliwia decyzję ZG Macierzy Ziemi Cieszyńskiej, aby oddać należną cześć swojemu członkowi poprzez wsparcie inicjatywy wydania jego wspomnień (...)*. (Wł. Sosna, *Posłowie*. W: J. Wantuła, *Pamiętniki*, 2003, s. 211). Zob. recenzja *Pamiętników*: M. Legendź, *Osądy twarde jak życie – o „Pamiętnikach” Jana Wantuły*, ZE 2004, nr 8, s. 15-16

¹⁹ Biogram Jana Wantuły (1877-1953) zob.: J. Szturc, *Ewangelicy w Polsce...*, s. 312

²⁰ J. Badura, *Duszpasterz i tłumacz – życie i dzieło ks. dr. Jana Pindóra*, ZE 2005, nr 9, s. 9-11

²¹ J. Pindór, *Pamiętnik*. Oprac. i przygot. do druku Wł. Sosna, Cieszyn 2009 (Zob. recenzja: M.L., *Pamiętnik przemian*, ZE 2009, nr 9, s. 12)

²² Wł. Sosna, *Posłowie*. W: J. Pindór, *Pamiętnik...*, s. 243

²³ *Z Ziemi Piastowskiej (Wspomnienia pastora)*. Przygot. do druku, oprac. Wł. Sosna, Cieszyn 2009

Do publikacji Oddziału dołączyły ponadto opracowania Wł. Sosny przedstawiające sylwetki zmarłych pochowanych na ewangelickich cmentarzach w Cieszynie²⁴, śpiewniki Klubu Seniorów PTEw²⁵, przewodniki po kościele Jezusowym²⁶ oraz ważne dla dalszych badań nad cieszyńskim ewangelicyzmem zestawienie bibliograficzne²⁷.

Cenna „kolekcja” publikacji Oddziału, skoncentrowana na przeszłości cieszyńskich ewangelików, uwzględnia przede wszystkim historię kościoła w Cieszynie (7 tytułów) oraz prace przypominające sylwetki współwyznawców (7 tytułów), w tym prezentujące ich zasługi (J. Heczko, J. Trzanowski) czy wspomnienia (J. Pindór, J. Wantuła, A. Buzek). Uzupełniają dorobek swoiste przewodniki po cmentarzach oraz wydawnictwa użytkowe. Można dodać, iż pozycje poświęcone jubileuszowi kościoła Jezusowego (11) stworzyły okazję do promowania luteriańskiej przeszłości w szerszym środowisku, do przypomnienia o ważnych dla przeszłości cieszyńskiej ewangelickich epizodach i wydarzeniach.

Opracowanie edytorskie. Omówione wydawnictwa zostały zaopatrzone w numerację od 1 do 32 (Wykaz numerowanych pozycji cieszyńskiego Oddziału PTEw)²⁸, zgodnie z chronologią wydawniczą. Z początkowego okresu pochodzą przygotowane w twardych oprawach, numerowane reprintsy (*Jerzy Trzanowski...; Wierności Bogu i cesarzowi...*), z których drugi wzbogacony został tytułem okładkowym odbitym złotą, stylizowaną czcionką. Wyróżnia się także zbiór prac upamiętniających 300-lecie kościoła; są to przeważnie małego formatu tomiki (18-19 cm x 12 cm), w tym wydane ekskluzywnie w twardej oprawie (m.in. *Historia wiary ewangelickiej na Śląsku...; Z Ziemi Piastowskiej...*), z kolorowymi motywami ilustracyjnymi na okładkach²⁹, także z wizerunkiem cieszyńskiej świątyni (np. *Kościół Jezusowy wśród sześciu...*) – rys. 21. Tomy wspomnieniowe zdobią portretowe fotografie autorów (rys. 22), treść uzupełniają zdjęcia z rodzinnych archiwów prezentowanych pamiętnikarzy. Wśród 27 tytułów kilkanaście to profesjonalnie przygotowane książki zwracające uwagę ogólną estetyką wydania.

²⁴ *Cieniom Ludzi Zacnych pochowanych na Cmentarzu Ewangelickim przy ul. Bielskiej w Cieszynie i na innych nekropoliach*, Cieszyn 2009; *Wędrówka wśród mogił*, Cieszyn 2010

²⁵ Wykaz numerowanych pozycji..., nr 4,8,13,14, 31

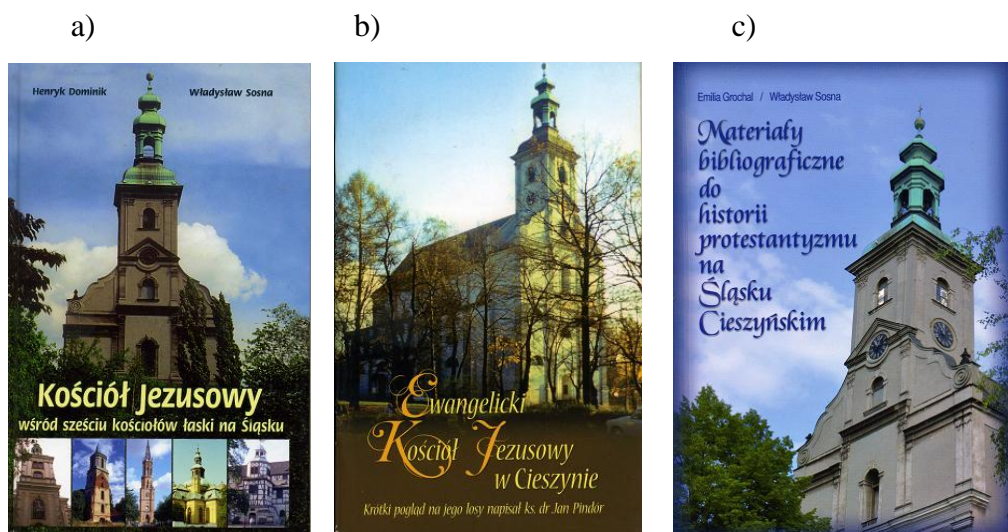
²⁶ Tamże, nr 11, 25

²⁷ E. Grochał, Wł. Sosna, *Materiały bibliograficzne do historii protestantyzmu na Śląsku Cieszyńskim*, Cieszyn 2011

²⁸ Numeracja uwzględnia publikacje typu karta, folder (w pracy nie są uwzględnione), stąd wśród numerów 1-32 jest 27 druków zwartych. Błędnie naniesione numery występują na dwóch pozycjach (zob. tabela). Nie posiadają numeracji tytuły wydane przez innych wydawców (m.in. J. Wantuła, *Pamiętniki*, 2003), wliczane do dorobku Oddziału ze względu na współpracę przy wydaniu.

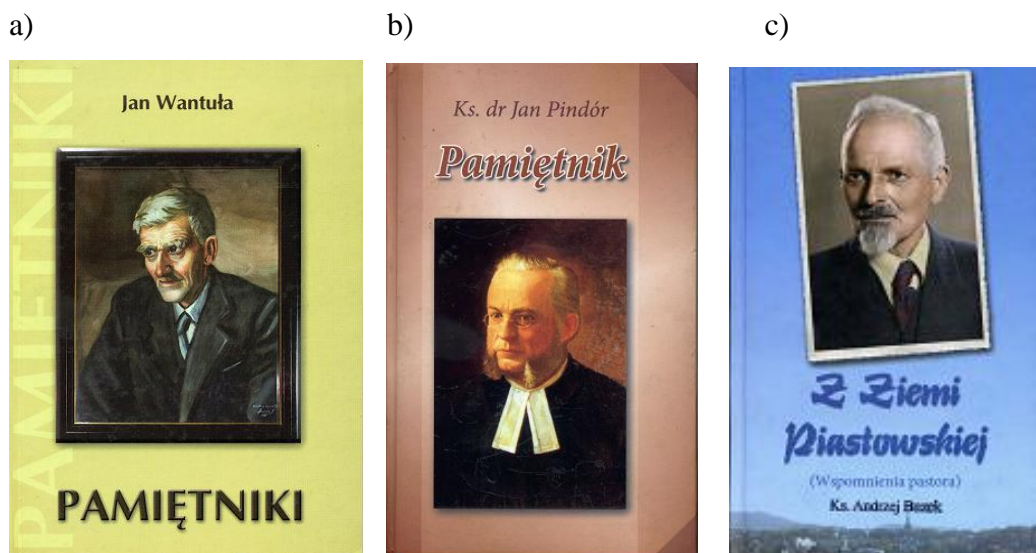
²⁹ Okładki projektował, zgodnie z propozycjami Wł. Sosny, Leszek Wierzbicki (pracownik drukarni).

Rys. 21. Kościół Jezusowy w publikacjach cieszyńskiego Oddziału PTEw

- a) H. Dominik, Wł. Sosna: *Kościół Jezusowy wśród sześciu kościołów łaski na Śląsku*. Cieszyn 2009
- b) J. Pindór: *Ewangelicki Kościół Jezusowy w Cieszynie : krótki pogląd na jego losy*. Cieszyn 2008
- d) E. Grochal, Wł. Sosna: *Materiały bibliograficzne do historii protestantyzmu na Śląsku Cieszyńskim*. Cieszyn 2011

Rys. 22. Pamiętniki wydane przez cieszyński Oddział PTEw

- a) J. Wantuła: *Pamiętniki*. Oprac., posłowie Władysław Sosna. Cieszyn 2003
- b) J. Pindór: *Pamiętnik*. Oprac. i przygot. do druku Wł. Sosna. Cieszyn 2009
- c) A. Buzek: *Z ziemi piastowskiej : wspomnienia pastora*. Cieszyn 2009

Opracowanie redakcyjne. Większość zaprezentowanych tytułów charakteryzuje się starannym opracowaniem redakcyjnym, każdorazowo przygotowanym przez Wł. Sosnę. Książki zostały zaopatrzone w posłowia, w których autor przekazuje informacje o pisarzach (krótkie biografie), genezie utworów, o swoim udziale w adaptowaniu do druku reprintów czy pamiętników³⁰. Ponadto druk wtórnych tekstów został zaopatrzony w „dodatki” umożliwiające pełną lekturę historycznych, czasem trudnych w odbiorze utworów³¹. Publikacje uzupełniają indeksy nazwisk czy kalendaria z życia autorów. Dzięki tak skrupulatnemu opracowaniu prezentowane książki, zachowujące piśmienniczą i historyczną spuściznę ewangelickiej wspólnoty cieszyńskiej, mają również istotną wartość naukową i kulturową.

Finansowanie, druk, nakłady. Inicjatywy wydawnicze Oddziału wsparły różne podmioty, w tym Urząd Miasta w Cieszynie (*Kościół Jezusowy wśród...; Cieniom Ludzi Zacznych...; Pamiętniki Wantuły*) czy Urząd Marszałkowski (*Z Ziemi Piastowskiej* A. Buzka). Pozycje z numerami 24-31 w „Wykazie pozycji cieszyńskiego Oddziału PTEw” powstały dzięki funduszom unijnym (projekt „Obchody 1200-lecia Cieszyna zachętą do zacieśnienia współpracy ewangelików na Śląsku Cieszyńskim”). Dzięki pozyskanym środkom oraz współpracy z innymi podmiotami w dorobku Oddziału mogło znaleźć się wiele pozycji istotnych z punktu widzenia historii, jednocześnie o wysokim poziomie edytorskiego i graficznego opracowania.

Książki w większości zostały wydrukowane przez firmę Offsetdruk i Media z Cieszyna, w ilości 200 egz. dla poszczególnych tytułów (z dodrukami 300 do 400). Jedyne śpiewniki Klubu Seniorów PTEw przygotowane zostały w ramach tzw. małej poligrafii (druk po 50 egzemplarzy). Jak zaznaczył w swojej korespondencji Wł. Sosna, niewielkie nakłady ograniczały posiadane środki i możliwości sfinansowania druku. Wydawnictwa Oddziału cieszyńskiego są prezentowane na stronie internetowej PTEw (zob. s. 212).

³⁰ Np. *Pamiętnik* ks. J. Pindóra powstał z połączenia edycji pamiętnika z 1932 r. i maszynopisu niepublikowanej części należącej do Jana Brody (*Posłowie*. W: J. Pindór, *Pamiętnik*, Cieszyn 2009, s. 240). Na temat pełnego wydania wspomnień ks. Andrzeja Buzka (wcześniejsze ocenizowano) redaktor pisze: *Poprzez Córkę sp. ks. Buzka – Panią Marię Wegertową dotarłem do jej Syna – Mgr inż. Andrzeja Wegerta. Zadał on sobie wiele trudu: w zachowanym maszynopisie pamiętnika zaznaczył wszystkie wycięte fragmenty tekstu pamiętnika i w tej formie powierzył mi cały segregator z bezcenna zawartością: proszę to przejrzeć i wybrać między I wydaniem a maszynopisem!* (Wł. Sosna, *Posłowie*. W: A. Buzek, *Z Ziemi...*, s. 487).

³¹ Np. do *Historii wiary ewangelickiej na Śląsku Austriackim...* (2009) dołączone zostały słowniczki ułatwiające lekturę: *Słownik zwrotów i terminów gwarowych i obcych* oraz *Słownik nazw geograficznych*.

Tabela 1. Wykaz numerowanych pozycji cieszyńskiego Oddziału PTEw

Rok	Numer	Autor	Tytuł	Wyd.	Wydawnictwo
1991	01	Wł. Sosna (red.)	<i>Ks. Jerzy Heczko i jego kancjonał</i>	I	mała poligrafia
1992	02	A. Wantuła	<i>Ks. Jerzy Trzanowski – życie i dzieło</i>	II	Offsetdruk Cieszyn
1996	04	E. i Wł. Sosnowie	<i>Śpiewnik Klubu Seniorów PTEw</i>	I	mała poligrafia
1997	05[04]	J. Muthman	<i>Wierność Bogu i cesarzowi czasu powietrza morowego</i>	II	Offsetdruk Cieszyn
1999	06 [04]	Wł. Sosna	<i>Kartki z dziejów Kościoła Jezusowego i polskich ewangelików</i>	I	Offsetdruk Cieszyn
2000	08	E. i Wł. Sosna	<i>Śpiewnik Klubu Seniorów PTEw</i>	I	mała poligrafia
2002	11	Wł. Sosna	<i>Kościół Jezusowy w Cieszynie</i>	I	Interfon Cieszyn
2003	[12]	J. Wantuła	<i>Pamiętniki</i>	I	Macierz Ziemi Ciesz.
	13	Wł. Sosna	<i>Pieśni Godowe, Dodatek</i>	I	mała poligrafia
2004	14	E. i Wł. Sosnowie	<i>Śpiewnik Klubu Seniorów PTEw</i>	I	mała poligrafia
	15	Wł. Sosna	<i>20 lat Oddziału Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie (1984-2004)</i>	I	
	16	R. Janik	<i>Zapieczętowani w Duchu Świętym</i>	I	
2008	17	B. Biermann	<i>Historia wiary ewangelickiej w Śląsku Austriackim</i>	II	Offsetdruk i Media Cieszyn
	18	J. Pindór	<i>Ewangelicki Kościół Jezusowy w Cieszynie. Krótki pogląd na jego losy</i>	II	
2009	19	J. Pindór	<i>Pamiętniki</i>	I	Offsetdruk i Media Cieszyn
	20	J.J. Schmitz	<i>Kazanie Jubileuszowe 1809</i>	I	
	21	H. Dominik, Wł. Sosna	<i>Kościół Jezusowy wśród sześciu kościołów łaski na Śląsku</i>	I	
	22	A. Buzek	<i>Z Ziemi Piastowskiej (Wspomnienia pastora)</i>	I	
	23	Wł. Sosna	<i>Cieniom Ludzi Zacnych</i>	I	
2010	24	Wł. Sosna	<i>25 lat oddziału Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie – Pamiętnik</i>	I	Offsetdruk i Media Cieszyn
	25	Wł. Sosna	<i>Kościół Jezusowy w Cieszynie. Mały przewodnik</i>	I	
	26	Wł. Sosna	<i>Orędownicy Słowa – Ks. Jan Muthman i Ks. Samuel Ludwik Zasadius</i>	I	
	27	Wł. Sosna	<i>Wędrownka wśród mogił</i>	I	
	28	Praca zbiorowa	<i>Śladami pamiątek ewangelików cieszyńskich (Materiały z sesji)</i>	I	
	29	H. Patzelt	<i>Pietismus (wersja czeska, polskie streszczenia)</i>	I	
	30	Wł. Sosna	<i>Cieszyn – A guide for reflectiv tourist</i>	I	
2011	31	E. i Wł. Sosnowie	<i>Śpiewnik Klubowy PTEw</i>	IV	mała poligrafia
	32	E. Grochal	<i>Materiały bibliograficzne do historii</i>	I	Offsetdruk i Media

	Wł. Sosna	<i>protestantyzmu na Śląsku Cieszyńskim</i>		Cieszyn
--	-----------	---	--	---------

Źródło: Opracowanie przygotowane na podst. materiałów autorstwa Wł. Sosna, z pominięciem publikacji innego typu, np. folder, za zgodą autora (*25 lat oddziału Polskiego...*, s. 85; list od autorki z dnia 15.04.2014)

Wydawnictwo Św. Mateusza (Łódź)

Z początkiem lat 90. własną działalność prowadził łódzki oddział PTEw, z inicjatywy którego w Łodzi ukazywał się ewangelicki periodyk „Słowo i Myśl” (w latach 1989-1996). W realizacji tamtejszych projektów wydawniczych aktywnie uczestniczyli państwo Zofia³² i Andrzej Wojciechowski³³. Przy ich udziale organizacyjnym powołano wydawnictwo, którego celem było wydawanie wymienionego czasopisma; w materiałach sprawozdawczych PTEw (1991 r.) czytamy: *Dzięki przychylności ks. Mariusza Wernera oraz Rady Parafialnej, Oddział uzyskał lokal przy ul. Piotrkowskiej 102, gdzie ulokowane zostało powołane przez Zarząd Oddziału Wydawnictwo Ewangelickie Św. Mateusza.*³⁴ W latach 1992-1998 powołane wydawnictwo przygotował kilka książek. Na temat jego dalszych losów A. Wojciechowski przekazał: *W 1997 roku parafia odmówiła nam dalszego użytkowania lokalu w domu parafialnym. W związku z tym uznaliśmy, że dalsze aktywne działanie straciło sens. „Słowo i Myśl” zostało przekazane do Krakowa [do prywatnego wydawcy FHG Tondera]. Wydawnictwa św. Mateusza nikt nie rozwiązał do tej pory, ale nie wydaje się, aby ktoś się tą sprawą interesował.*³⁵

Cztery opublikowane tytuły świadczą o bogatych tradycjach ewangelickich Łodzi³⁶. Pierwszą książką „Św. Mateusza”, w tym dokumentacją przeszłości łódzkich ewangelików był album Krzysztofa Stefańskiego *Stary cmentarz ewangelicko-augsburski w Łodzi* (1992), o którym czytamy:

Historia miasta zakłęta w kamieniu. Wspaniałe album prezentujący pozostałości po ewangelickiej nekropolii przy ul. Ogrodowej w Łodzi. Dziś możemy podziwiać około 600 zachowanych

³² Dr Zofia Wojciechowska – z wykształcenia socjolog, przewodnicząca łódzkiego Oddziału PTEw (1986-1997), prezes Zarządu Głównego PTEw (1991-1999); redaktor naczelna miesięcznika „Słowo i Myśl” (1989-1996).

³³ Andrzej Wojciechowski – muzyk jazzowy, członek pierwszego zespołu jazzowego w Polsce „Melomani”, dziennikarz publikujący w prasie łódzkiej, autor m.in. książki *To był jazz* (2012).

³⁴ „Biuletyn Informacyjny” (Polskie Towarzystwo Ewangelickie), Nr 2 (1992) [online]. Strona PTEw: http://www.ptew.org.pl/wp-content/uploads/2012/09/biul_ptew_2.pdf [dostęp 25.04.2014]

³⁵ List od Andrzeja Wojciechowskiego do autorki (z dnia 25.07.2013)

³⁶ Do 1939 r. w Łodzi funkcjonowało kilka parafii ewangelickich, głównie niemieckojęzycznych. Ponad 100-tysięczna grupa wyznawców współtworzyła świetność przemysłową i kulturalną miasta.

pomników z ponad 10 000 istniejących przed 1945 r. Wiele z nich to wybitne i wzruszające dzieła sztuki (...).³⁷

Ewangelicka książka została nagrodzona „Złotym Ekslibrisem” 1992 przez Bibliotekę Publiczną w Łodzi (dla najlepszej publikacji popularnonaukowej), co świadczyło, że została dostrzeżona i doceniona w najbliższym środowisku.

Kolejna publikacja przygotowana pod redakcją Bogusława Milerskiego i Krzysztofa Woźniaka dotyczy historii łódzkiego luteranizmu (*Przeszłość przyszłości. Z dziejów luteranizmu w Łodzi i regionie* 1998)³⁸, z uwzględnieniem m.in. zasług łódzkich ewangelików dla przemysłowego i kulturalnego rozwoju miasta³⁹. Zbiorowa publikacja porządkująca wiedzę z zakresu ewangelickiej przeszłości Łodzi towarzyszyła sesji naukowej, zorganizowanej w 1998 r., roku jubileuszowym dla nielicznej współcześnie łódzkiej parafii luteranckiej (170-lecie pierwszej parafii i 70-lecie kościoła)⁴⁰. Pozostałe dwie pozycje firmowane przez Wydawnictwo, autorstwa prof. ChAT-u ks. Bogusława Milerskiego (wikariusza parafii łódzkiej w latach 1994-2000), reprezentują zainteresowania naukowe ich autora, stanowiąc jednocześnie przykłady polskich prac z zakresu teologii ewangelickiej (*Religia a słowo. Krytyka religii w ujęciu Dietricha Bonhoeffera i Paula Tillicha* 1994; *Z problemów hermeneutyki protestanckiej* 1996).

Książki powstały dzięki dotacjom różnych czynników kościelnych, co wynika z informacji umieszczonych wewnątrz tomów. Jubileuszowe opracowanie *Przeszłość przyszłości...* wydano nakładem parafii łódzkiej (w nakładzie 800 egzemplarzy), prace B. Milerskiego wsparła finansowo rada diecezjalna diecezji warszawskiej KEA oraz łódzka parafia. Publikacje zostały przygotowane przez Drukarnię Wydawnictw Naukowych w Łodzi.

Niewielki dorobek, pozostający poza głównym zadaniem Wydawnictwa, przede wszystkim wprowadził do obiegu lokalnego, jak też szerszego, tytuły akcentujące obecność ewangelików w mieście znanym z wielokulturowej i wielowyznaniowej przeszłości.

³⁷ Internetowa księgarnia (odk księgarnia odkrywcy): <http://odk.pl/ginace-piekno-stary-cmentarz-ewangelicko-augsburski-w-lodzi,8309.html> [dostęp 26.04.2014]

³⁸ Zob. recenzja: T. Szurman, *Łódzki luteranizm*, MP 1999, nr 1, s. 89-90

³⁹ K. Woźniak, *Miastotwórcza rola łódzkich ewangelików w latach 1820-1939*. W: *Przeszłość przyszłości. Z dziejów luteranizmu w Łodzi i regionie*, Łódź 1998, s. 83-116

⁴⁰ Na temat uroczystości jubileuszowych oraz książki zob.: T. Bujok, *Łódzkie rocznice*, ZE 1998, nr 22, s. 22; Tenże, *Łódzki jubileusz*, „Słowo i Myśl” 1999, nr 2, s. 6;

Oddział PTEw w Katowicach

Katowicki Oddział PTEw, prowadzący swą działalność pod przewodnictwem Jana Szturca⁴¹, jest wydawcą kilku tytułów przypominających ewangelicką przeszłość na Górnym Śląsku. Pierwsze publikacje, wydrukowane przy zastosowaniu małej poligrafii, w niewielkich nakładach (200-300 egz.), stanowią raczej skromne broszurowe materiały niż książki z prawdziwego zdarzenia. Przedstawiają sylwetki mało znanych w Polsce ewangelików, związanych z parafiami w Katowicach i Hołdunowie⁴², w tym postać Fritza Lubricha (1888-1971), niemieckiego kompozytora zasłużonego dla przedwojennego życia muzycznego Katowic, także ewangelickiego organisty⁴³. Pierwszą profesjonalną książką Oddziału było monograficzne opracowanie dziejów czternastu górnośląskich parafii: *Luteranie w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym* (1995), wzbogacone 12 reprodukcjami grafik Piotra Murawy (wizerunki kościołów), które w zamierzeniu autorów – prof. Grażyny Szewczyk i dra Jana Szturca – miało stanowić przyczynek do dalszych badań historycznych:

Na koniec wyjaśniamy jeszcze, że nasza książka jakkolwiek nie jest imponujących rozmiarów, to jednak gromadzi i porządkuje nieznane i rozproszone materiały, co wymagało sporo zachodu i poszukiwań. Zdając sobie sprawę z istniejących jeszcze białych plam i niedopowiedzeń naszej pracy, prosimy o uwagi, sprostowania i uzupełnienia. Wspólnie być może uda nam się pogłębić naszą wiedzę o przeszłości, a przynajmniej o tej jej części, której czujemy się spadkobiercami⁴⁴.

Popularnonaukowa pozycja była pierwszym tego typu opracowaniem dziejów ewangelickich górnośląskich parafii, toteż spotkała się z dużym zainteresowaniem, o czym świadczył m.in. fakt, że nakład 500 egzemplarzy dosyć szybko został wyczerpany⁴⁵.

Wymienione trzy tytuły „katowickie” odwołują się w różny sposób do historii ewangelicyzmu w regionie. Tematyka ta była kontynuowana przez aktywnych członków Towarzystwa w zainicjowanej przez „Głos Życia” serii Studia z Dziejów Ewangelicyzmu na Górnym Śląsku.

Przedstawione Oddziały Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego przygotowały zbiór cennych publikacji dotyczących przeszłości ewangelików w poszczególnych regionach Polski, upamiętniających lokalnych działaczy i miejscowe tradycje luterskie. Większość

⁴¹ Na temat J. Szturca zob. s. 91.

⁴² Ks. Johann Schleiermacher był pierwszym proboszczem parafii ewangelickiej w Hołdunowie, a jego syn ks. prof. Friedrich Schleiermacher był jeden z najwybitniejszych XIX-wiecznych teologów niemieckich.

⁴³ Ks. J. i F. Schleiermacherowie i ich czasy. Materiały sesji popularnonaukowej poświęconej ks. Johannowi Schleiermacherowi (1727-1794) i ks. prof. Friedrichowi Schleiermacherowi (1768-1834), Katowice, 4 września 1994, Łędziny-Hołodunów, 18 września 1994. Red. J. Szturc, A. Malina, Katowice 1994; H. Orzyszek, *Fritz Lubrich (1888-1971)*, Katowice 1996

⁴⁴ G. Szewczyk, J. Szturc, *Luteranie w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym*, Katowice 1995, s. 7

opublikowanych prac towarzyszyła uroczystościom rocznicowym (np. 300-leciu powstania kościoła w Cieszyńcu) oraz jubileuszowym wydarzeniom (m.in. 170-leciu parafii w Łodzi). Należy zaznaczyć, że w dużej mierze opisane inicjatywy zaistniały dzięki zaangażowaniu aktywnych członków Towarzystwa (Wł. Sosna, A. Wojciechowski, J. Szturc).

IV. 2. Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie (MTE)

Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie działające przy parafii w Olsztynie (pod przewodnictwem Erwina Kruka⁴⁶), zainicjowało po 1989 r. własną aktywność kulturalną, której efektem było publikowanie literatury dotyczącej luteranckich tradycji północno-wschodniej Polski. Wydane przez Towarzystwo publikacje ukazały się głównie z inspiracji prezesa E. Kruka, który o swoim udziale w pracach wydawniczych pisze w „Kartkach Mazurskich”:

*W dotychczasowych publikacjach byłem bądź autorem bądź współautorem, a prace redakcyjne wykonywała moja żona, Swietłana Kruk, której serdecznie dziękuję. Praca nigdy nie kończyła się na wydaniu książki. Najwięcej krzątania, a czasem i niemało kosztów, związanych było z dystrybucją, umieszczaniem książek w księgarniach, z wysyłką.*⁴⁷

Poza wskazaną w cytowanym fragmencie pomocą Swietłany Kruk wsparcia przy podejmowanych inicjatywach udzielał również zwierzchnik diecezji mazurskiej i proboszcza parafii olsztyńskiej ks. bp Rudolf Bażanowski. W zakresie organizacyjnym wiele starań w realizację projektów wydawniczych włożył dr Alfred Czesła, także członek Towarzystwa.

Tematyka wydawnictw. Publikacje MTE przybliżają historię mazurskich ewangelików, w tym różne aspekty tragicznej przeszłości nielicznej obecnie mniejszości wyznaniowej na Warmii i Mazurach⁴⁸. Trzy pozycje wydane zostały pod redakcją lub autorstwa E. Kruka:

Ewangelicy na Warmii i Mazurach. Dzieje i współczesność (2001)⁴⁹;

E. Kruk, Ewangelicy w Olsztynie. Z dziejów parafii w latach 1772 – 2002 (2002)⁵⁰;

⁴⁵ List od J. Szturca do autorki (12.01.2014)

⁴⁶ Na temat MTE oraz założyciela i wieloletniego prezesa zob. s. 42

⁴⁷ „Kartki Mazurskie” 2007, nr 2 [online]. Strona diecezji mazurskiej: http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/biuletyn/MTE_2007_02_44.htm [dostęp 2.05.2014]

⁴⁸ Na temat historii mazurskich ewangelików zob. s. 29-30, 33-34

⁴⁹ Zob. recenzja: P.H., *Byliśmy, jesteśmy, będziemy – ukazała się książka „Ewangelicy na Warmii i Mazurach”*, ZE 2001, nr 24, s. 18

Są to przede wszystkim materiały z sesji popularnonaukowych zorganizowanych przez Towarzystwo. Można podkreślić, że szczególnie pierwsze tego typu wydarzenie było ważną prezentacją dorobku ewangelików na Mazurach; sesja odbyła się w 2001 r. w Mikołajkach gromadząc kilkuset gości⁵¹. Jej pokłosiem była pierwsza publikacja MTE (*Ewangelicy na Warmii...*), łącząca tematykę historyczną mazurskich ewangelików ze współczesnym ich wizerunkiem⁵². W *Słowie wstępnym* E. Kruk zaznaczył:

*Wydaje mi się, że może [książka] zainteresować wszystkich, którzy pragną dowiedzieć się więcej o dziejach Reformacji na Mazurach i ukształtowanej przez wieki kulturze, a jednocześnie głębiej poznać mniej znane współczesne oblicze regionu (...).*⁵³

Zbiorowe opracowanie, uwzględniające zarówno prace autorów luterańskich (m.in. prof. Janusza Małłka), jak i historyków zajmujących się ewangelicyzmem (m.in. prof. Grzegorza Jasińskiego⁵⁴), zostało zaprezentowane podczas otwartej promocji w olsztyńskiej parafii (16 listopada 2001), gromadząc także przedstawicieli miejscowego środowiska pozawyznaniowego – ludzi związanych z olsztyńskimi instytucjami kultury, nauki oraz miejscowych dziennikarzy. W trakcie spotkania, któremu przewodniczył Erwin Kruk, nową publikację zaprezentowali obecni współautorzy tomu poświęconego różnym aspektom mazurskiego ewangelicyzmu⁵⁵. O zapotrzebowaniu na historyczną publikację o ewangelikach, która została odnotowana na łamach luterańskiego dwutygodnika⁵⁶, może świadczyć komentarz E. Kruka, zamieszczony w jednym z numerów „Kartek Mazurskich”:

Niespodziewanie szybko wyczerpał się nakład książki „Ewangelicy na Warmii i Mazurach” (...). Książkę rozprowadzano od listopada ubr., a w styczniu tego roku [2002] pozostały

⁵⁰ Zob. recenzje: LK, *Opowieść o ludziach i ich życiu – ewangelicy w grodzie nad Łyną*, ZE 2002, nr 15-16, s. 27-28; A. Czesła, [*Ewangelicy w Olsztynie*], „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” 2003, nr 3, s. 400-403

⁵¹ Sprawozdanie z sesji zostało zamieszczone w „Kartkach Mazurskich” 2001, Nr 2 [online]. Strona diecezji mazurskiej: http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/biuletyn/MTE_2001_02_11.htm [dostęp 3.05.2014]; zob. także S. Kruk, *Sprawozdanie z sesji*. W: *Ewangelicy na Warmii i Mazurach. Dzieje i współczesność*. Pod red. E. Kruka, 2001, s. 149-156; Tenże, *Próba własnego głosu*, ZE 2001, nr 15-16, s. 35-36; A. Czesła, *Sesja naukowa poświęcona ewangelikom na Warmii i Mazurach. Mikołajki, 15-17 czerwca 2001 roku*, MP 2001, nr 3, s. 94-96

⁵² W materiałach posesyjnych znalazły się wyniki badań przeprowadzonych przez socjologa dra Alfreda Czesłę wśród mazurskich ewangelików, ukazujące obecny ich wizerunek (A. Czesła: *Tożsamość ewangelików na Warmii i Mazurach w świetle badań socjologicznych*).

⁵³ *Ewangelicy na Warmii i Mazurach. Dzieje i współczesność*. Pod red. E. Kruka, Olsztyn 2001, s. 5

⁵⁴ Dr hab., prof. UWM, Grzegorz Jasiński (ur. 1957) – historyk, wykładowca Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, w swoich pracach badawczych zajmuje się zwłaszcza XIX-wiecznym ewangelicyzmem mazurskim, autor m.in. opracowania *Kościół Ewangelicki na Mazurach w XIX w.* (2003).

⁵⁵ Szczegółowa relacja zob.: *Promocja książki* [online], „Kartki Mazurskie”, 2001, nr 5 [online]. Strona diecezji mazurskiej: http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/biuletyn/MTE_2001_05_14.htm [dostęp 3.05.2014]

⁵⁶ Zob. przyp. 49, 50

tylko pojedyncze egzemplarze z ostatniej paczki. Okazało się, że zainteresowanie książką było większe niż się spodziewano, wydrukowany nakład zbyt mały.⁵⁷

Jubileusz 130-lecia poświęcenia kościoła ewangelickiego w Olsztynie stał się ponownie okazją do zorganizowania sesji⁵⁸ oraz wydania książki, prezentującej tym razem powojenne losy ewangelickiej wspólnoty (*Ewangeliccy duchowni...* 2007). W zbiorowym opracowaniu przedstawione zostały sylwetki pierwszych powojennych proboszczów parafii w Olsztynie (m.in. ks. Edmunda Friszke <1902-1958>), także postać znanego działacza mazurskiego Karola Małłka⁵⁹. Biograficzne prezentacje ukazały jednocześnie trudne dla mazurskich ewangelików czasy po 1945 r., a także poświęcenie duszpasterzy organizujących życie parafialne. Można przy tym zaznaczyć, że sylwetki księży przedstawili historycy związani ze społecznością ewangelików mazurskich: postać Edmunda Friszke zaprezentował syn duszpasterza prof. Andrzej Friszke (historyk, laureat Nagrody im. Ks. Leopolda Otto), postać Karola Małłka przedstawił prof. Janusz Małłek, syn mazurskiego działacza, a także historyk zajmujący się dziejami Reformacji (Rozdz. V.4). Wydana książka przedstawiła niezbyt odległą jeszcze przeszłość z historycznego punktu widzenia, z uwzględnieniem wspomnieniowego czy rodzinnego aspektu opisywanych zdarzeń.

Obecności ewangelików w ponad dwustuletniej przeszłości Olsztyna poświęcona została także autorska książka E. Kruka: *Ewangelicy w Olsztynie* (2002). Autor przypomniał, że ewangelicy mieszkańcy współtworzyli wizerunek warmińskiej stolicy, o czym świadczy chociażby stała do dzisiaj siedziba luterańskiej parafii (Stare Miasto 1)⁶⁰, wraz z usytuowaną obok zamku olsztyńskiego świątynią. Powojennych losów mazurskich ewangelików dotyczą ponadto wydane przez MTE wspomnienia ks. Alfreda Jaguckiego⁶¹, pierwszego luterańskiego duszpasterza na Mazurach po 1945 r. *Mazurskie dole i niedole...*⁶² zostały przedstawione na stronie Towarzystwa:

W swych wspomnieniach, które napisał w sędziwym wieku, autor ukazuje Mazury jako krainę czulej i bolesnej pamięci. W tym zaś, co przeżył i napisał, stara się zrozumieć, dlaczego na rodzinnej

⁵⁷ „Kartki Mazurskie” 2002, nr 1 [online]. Strona diecezji mazurskiej:

http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/biuletyn/MTE_2002_01_15.htm [dostęp 4.05.2014]

⁵⁸ O uroczystościach jubileuszowych: A.Cz. [Alfred Czesła], *Święto olsztyńskich ewangelików*, ZE 2007, nr 21, s. 20

⁵⁹ Karol Małłek (1898-1969) – mazurski działacz, nauczyciel, publicysta. Po wojnie prowadził starania na rzecz pozostania Mazurów wyznania ewangelickiego w Polsce. Autor opracowań na temat mazurskiego folkloru i zwyczajów ewangelickich. (J. Szturc, *Ewangelicy w Polsce...*, s. 191).

⁶⁰ W siedzibie parafii miały też miejsce promocje publikacji MTE, m.in. książki autorstwa E. Kruka, relacja: „Kartki Mazurskie” 2002, nr 4 [online]. Strona diecezji mazurskiej: http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/biuletyn/MTE_2002_04_18.htm [dostęp 4.05.2014]

⁶¹ Na temat ks. Alfreda Jaguckiego zob. s. 100, przyp. 62

⁶² A. Jagucki, *Mazurskie dole i niedole. Wspomnienia i refleksje z lat pracy na Mazurach*, Olsztyn 2004

ziemi traktowano Mazurów jako obcych.(...) Takiej książki o mazurskim życiu kościelnym, jaką jest ta praca, dotychczas nie było.⁶³

Dorobek wydawniczy MTE uzupełniają pamiątkowe publikacje prezentujące dokonania współczesnych, zasłużonych dla miejscowego środowiska, twórców kultury, jednocześnie członków luterkańskiej wspólnoty – nestora olsztyńskich artystów Hieronima Skurpskiego (1914-2006)⁶⁴ oraz Erwina Kruka, założyciela MTE, ale przede wszystkim pisarza, poety⁶⁵ i olsztyńskiego dziennikarza (*Szkice z mazurskiego brulionu* 2003; *Znikanie* 2005). O tomiku poetyckim *Znikanie* (wydanym z okazji 25-lecia pracy twórczej autora), na łamach „Zwiastuna Ewangelickiego” recenzent pisał:

*Wydaje się, że ten tom poezji powinien zagościć na biurkach Księży, szczególnie tych, którzy służą na Mazurach, powinien znaleźć się w rękach naszych współwyznawców, bo wiersze w istocie zachęcają czytelnika do odważnego szukania swojej tożsamości.*⁶⁶

Poetycka książka dostrzeżona została w miejscowym środowisku. Jedną z okazji ku temu było otwarte spotkanie z czytelnikami w siedzibie Towarzystwa (22.06. 2005)⁶⁷. Tomik zebrał pozytywne recenzje w lokalnych czasopismach i periodykach krytyczno-literackich⁶⁸, został także nagrodzony Literacką Nagrodą Warmii i Mazur „Wawrzyn” 2005, wyróżniającą *książki mądre, piękne i starannie wydane*⁶⁹.

Siedem omówionych tytułów odwołuje się do ewangelickiej tożsamości dzisiejszych olsztyńskich oraz mazurskich członków Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. Publikacje stały się cenną prezentacją luterkańskiej „historii”, zarówno we własnej wspólnocie, jak też w kręgu pozawyznaniowym; zaistniały w olsztyńskim środowisku dzięki otwartym promocjom, znalazły również oddźwięk na łamach „Zwiastuna Ewangelickiego”. O ich znaczeniu pisze E. Kruk: *Wydane książki, ze względu na podejmowaną tematykę, nie tylko dokumentują ewangelicką obecność, przez lata z rzadka dostrzeganą, ale też ukazują mało*

⁶³ Wydawnictwo. *Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie* [online]. Strona diecezji mazurskiej: <http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/wyd/wyd.html> [dostęp 4.05.2014]

⁶⁴ Album *Hieronim Skurpski* (Olsztyn 2004) wydany został z okazji 90. urodzin artysty, prezentując jego bogatą twórczość malarską oraz biografię artysty.

⁶⁵ H. Dominik, *Prawda zaklęta w słowie – na kamwie twórczości Erwina Kruka*, ZE 2004, nr 22, s. 10-12; T. J. Zieliński, *Rzecz najgłębiej wewnętrzna... Tożsamość ewangelicka w prozie, poezji i eseistyce Erwina Kruka*. W: *Z dróg Erwina Kruka. Na 65. urodziny twórcy*. Red. i oprac. Z. Chojnowski, Olsztyn 2006, s. 42-59

⁶⁶ J. Badura, *Tętno znikania – nowy tom poezji Erwina Kruka*, ZE 2005, nr 17, s. 13

⁶⁷ „Kartki Mazurskie” 2006, nr 1 [online]. Strona diecezji mazurskiej: http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/biuletyn/MTE_2006_01_31.htm [dostęp 4.05.2014]

⁶⁸ Zob. recenzja: J. Madejski, „Wierszu mój, daj schronienie”, „Nowe Książki” 2005, nr 7. Wszystkie recenzje tomiku *Znikanie* zob.: *Głosy o „Znikaniu”*, „Kartki Mazurskie” 2005, nr 6 [online]. Strona diecezji mazurskiej: http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/biuletyn/MTE_2005_06_27.htm [dostęp 4.05.2014]

⁶⁹ A. Romulewicz, *Promocja literatury regionalnej w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Olsztynie* [online]. Strona Biblioteki: http://www.wbp.olsztyn.pl/bwm/1-2_08-ie/promocja.htm [dostęp 8.05.2014]

znane karty z historii Warmii i Mazur.⁷⁰ Trzeba zaznaczyć, że szczególna aktywność Towarzystwa dotyczy okresu 2001-2007 (później MTE nie wydało żadnych prac), gdy poczynania środowiska ewangelickiego cieszyły się znacznym wsparciem władz samorządowych, co zapewniało zarówno przyjazny klimat dla działalności kulturalnej ewangelików, jak i pomoc finansową ze strony Miasta⁷¹. Zabrakło również w późniejszym czasie kontynuatorów rozpoczętej przez E. Kruka działalności wydawniczej.

Opracowanie edytorskie. Wśród tytułów MTE materiały posesyjne są publikacjami wydrukowanymi w powiększonym formacie (23,5 x 16,5 cm), z motywami ilustracyjnymi na okładkach, np. motywem obrazu H. Skurpskiego „Hiob” czy fragmentami kościelnych witraży (*Ewangelicy na Warmii...; Ewangeliccy duchowni...*). Publikacje wzbogacone zostały fotografiami z rodzinnych archiwów (*Mazurskie dole i niedole*), także ze zbiorów prywatnych profesorów – A. Friszke i J. Małka (*Ewangeliccy duchowni...*). Ekskluzywny charakter ma album poświęcony H. Skurpskiemu, wydany w twardej, okazałej oprawie, z bogactwem kolorowych reprodukcji prac artysty. Publikacje mają charakter profesjonalnie i estetycznie wydanych książek.

Finansowanie, druk, nakłady. Wydawnictwa MTE ukazały się dzięki wsparciu różnych podmiotów, w tym – funduszom Urzędu Miasta w Olsztynie (*Ewangeliccy duchowni...; Hieronim Skurpski*⁷²), dotacji Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (*Szkice z mazurskiego brulionu*) czy Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej (*Ewangelicy na Warmii...*). Realizację inicjatyw wydawniczych wspomogły także prywatne darowizny współwyznawców. Książki dotowane przeznaczone są do bezpłatnej dystrybucji, niemniej przekazywane są w zamian za datki na cel wsparcia statutowej działalności Towarzystwa. Olsztyńskie publikacje zostały wydrukowane u miejscowych wykonawców (Studio Poligrafii Komputerowej „SQL”, Zakład Poligraficzny Gutgraf, Olsztyńskie Zakłady Graficzne). Ukazały się w nakładach od 200 (*Mazurskie dole...*) do 1000 egzemplarzy. (*Ewangelicy w Olsztynie*).

⁷⁰ MTE przed wyborami, „Kartki Mazurskie” 2008, nr 1[online]. Strona diecezji mazurskiej: http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/biuletyn/MTE_2008_01_55.htm#ksiazki [dostęp 4.05.2014]

⁷¹ List od E. Kruka do autorki (z dnia 9.05.2014)

⁷² Album został dofinansowany m.in. przez Prezydent Miasta Olsztyna.

IV. 3. Towarzystwo Ewangelickie w Cieszynie (TE)

Towarzystwo Ewangelickie w Cieszynie funkcjonuje celem prowadzenia szkół ewangelickich⁷³. Inicjatywy wydawnicze, które są jego udziałem, stanowią marginalną formę aktywności, choć mieszczą się w statutowych założeniach stowarzyszeniowego podmiotu (*pielegnowanie chrześcijańskiej społeczności, wychowanie w duchu ewangelicznymi prowadzenie działalności oświatowej oraz socjalno-charytatywnej*)⁷⁴.

Wydawnictwa TE. Towarzystwo realizuje głównie zapotrzebowanie na literaturę najbliższego luterńskiego środowiska. Wśród 22 odnotowanych pozycji znajdują się publikacje dotyczące różnych aspektów wyznaniowych diaspory, w tym nieliczne dla całej omawianej oferty tytuły z zakresu literatury pięknej (także dla dzieci) – opowiadania inspirowane religijnymi doświadczeniami⁷⁵ oraz poezje⁷⁶.

Wśród tytułów TE są publikacje przypominające głęboko zakorzenioną w tradycji luterńskiej Postyllę ks. Samuela Dambrowskiego⁷⁷. Wybory z kazań popularnego na Śląsku i Mazurach XVI-wiecznego kaznodziei, w autorskim wyborze i opracowaniu Barbary Żyszkowskiej, prezentują istotne dla luteran poglądy i wartości, sygnalizowane w tytułach publikacji: *Matka Jezusa w kazaniach ks. Samuela Dambrowskiego* (2001), *Sakrament ołtarza w kazaniach ks. Samuela Dambrowskiego* (2002). Na temat autorskiej inicjatywy wydawniczej czytamy w „Zwiastunie Ewangelickim”:

*Wybrała te, a nie inne kazania, bo one pokazują zasadnicze prawdy wiary, bez ułatwień i uproszczeń. Warto więc wziąć do ręki książkę Barbary Żyszkowskiej, aby lepiej poznać naukę Kościoła luterńskiego (...).*⁷⁸

Autorem połowy tytułów firmowanych przez TE jest ks. H. Czembor, ustroński duszpasterz⁷⁹, który opublikował we współpracy z Towarzystwem (latach 2000-2001) szereg pozycji różnego przeznaczenia, w tym: rozważania biblijne⁸⁰, rozważania o charakterze

⁷³ Na temat TE zob. s. 41-42

⁷⁴ Zob. *Statut Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie* [online]. Strona Towarzystwa: http://tecieszyn.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=10&Itemid=10 [dostęp 8.05.2014]

⁷⁵ J. Kisza-Bruell, *Niezwykłe, a jednak prawdziwe*, Cieszyn 1996; też, *Przygody małych wędrowców*, tamże 1997; J. Ruksza *Pierwsza gwiazdka*, tamże 1997 (J. Kisza-Bruell zob. także Rozdz. V.2)

⁷⁶ R.K. Lissowska, *Radość istnienia*, tamże 1999; H. Czembor, *Rozmowy z Bogiem*, tamże 2000

⁷⁷ Ks. Samuel Dambrowski (1577-1625) – pastor w Poznaniu i Wilnie, zwierzchnik zborów luterńskich na Litwie i Żmudzi, autor m.in. popularnej przez kilka stuleci postylli (*Postilla chrześcijańska...*, Toruń 1620).

⁷⁸ M.L. [Magdalena Legendź], „*Dambrowka*” wciąż potrzebna, ZE 2002, nr 15-16, s. 29

⁷⁹ Na temat aktywności wydawniczej ks. H. Czembora zob. także s. 157-159.

⁸⁰ *Siedem Słów* 2000; *Ojciec nasz...Rozmyślania* 2000 (Wyd. 2); *Narodził się nam Zbawiciel* 2000; *Święto rozgrzanych serc* 2001; *Gdzież jest, o śmierci, zwycięstwo Twoje?* 2001 (wymienione tytuły zapoczątkowały

religijnym⁸¹, także zbiory kazań⁸². Na szczególną uwagę zasługuje tom kazań *Nie wstydzę się Ewangelii Chrystusowej* (2001), wydany z okazji 60. urodzin autora, którym wpisuje się on w tradycję postyllograficzną luteranckich duszpasterzy, zaznaczając we wstępie:

*Moim pragnieniem jest, aby te kazania służyły jako postylla domowa. Tym wszystkim, którzy nie mogą wziąć udziału w świątecznym nabożeństwie. Postylla pomyślana jest też jako jedna z pozycji biblioteczki popularnej literatury religijnej, którą staram się stworzyć.*⁸³

Zarówno pozycje o charakterze rozmyślań, jak i kazania ustrońskiego pastora, stanowią przykład popularnej literatury religijnej przeznaczonej dla szerokiego kręgu odbiorców, zarówno w najbliższych, cieszyńskich parafiach, jak też dla zainteresowanych poza wyznaniowym zasięgiem.

Publikacje TE upamiętniły również księży związanych z Cieszynem i Wisłą – ks. Karola Kulisza⁸⁴ oraz ks. bpa Andrzeja Wantułę⁸⁵, któremu poświęcone zostały dwie prace o charakterze wspomnieniowym, w opracowaniu redakcyjnym Barbary Żyszkowskiej⁸⁶. Można zaznaczyć, że tom nawiązujący do przeżyć biskupa z okresu II wojny światowej (*Losy wojenne ks. Andrzeja Wantuły*) wydany został w 100 rocznicę jego urodzin, towarzysząc uroczystościom zorganizowanym z tej okazji w wiślańskiej parafii⁸⁷. Zawarte w książce wspomnienia pastora, zebrane w *Pamiętniku londyńskim*⁸⁸ oraz relacjach obozowych (*W dolinie śmierci*) dopełniają opracowania współczesne. Książkę poświęconą biskupowi –

późniejsze coroczne publikowanie przez ks. Czembora dwóch książeczek o charakterze rozważań, tematycznie związanych ze Świątami Bożego Narodzenia oraz okresem pasyjnym i Wielkanocą, zob. s. 158).

⁸¹ *Gdy się modlicie, mówcie...* 2000 (Wyd. 2); *Zaprzężyć się z mijającym czasem* 2000; *Podobieństwo o synu marnotrawnym* 2000;

⁸² H. Czembor, *Nie wstydzę się Ewangelii Chrystusowej. Zbiór kazań na rok kościelny*, Cieszyn 2001; *Słowo Boże na dobry i zły czas. Rozmyślenia radiowe*, tamże 2001

⁸³ H. Czembor, *Nie wstydzę się Ewangelii...*, s. 4.

⁸⁴ J. Kisza-Bruell, *Z miłości do...* [Karol Kulisz], Cieszyn 1997. **Karol Kulisz (1873-1940)** – proboszcz cieszyńskiej parafii w latach 1919-1939 oraz założyciel Zakładów Opiekuńczo-Wychowawczych „Eben-Ezer” w Dzięgielowie (1920), który zginął w niemieckim obozie koncentracyjnym w Buchenwaldzie w 1940 r. (zob.: J. Szturc, *Ewangelicy w Polsce...*, s. 164-165).

⁸⁵ Ks. dr Andrzej Wantuła (1905-1976) – zwierzchnik Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w latach 1959-1975; teolog, wykładowca ChAT-u, od 1966 r. profesor zwyczajny. Syn pisarza Jana Wantuły (1877-1953) (więcej zob. J. Szturc, *Ewangelicy w Polsce...*, s. 311-312). Ks. A. Wantuła w 1940 r. przebywał w niemieckich obozach koncentracyjnych. Dzięki staraniom rodziny i niemieckich pastorów ze Śląska powrócił do rodzinnego Ustronia. W 1943 r. został powołany do wojska niemieckiego, skąd trafił w szeregach Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. W latach 1945-1948 pełnił funkcję naczelnego kapelana ewangelickiego dla polskich żołnierzy na obczyźnie. W 1948 r. powrócił do kraju (więcej zob. B. Żyszkowska, *Koleje życia. W: Był wśród nas... W 25. rocznicę śmierci bpa Andrzeja Wantuły*, Cieszyn 2001, s. 13-25).

⁸⁶ *Był wśród nas 25...*; *Losy wojenne ks. Andrzeja Wantuły*, Cieszyn 2005 (zob. recenzja: A. Uljasz, *Fragment życia biskupa – więzień hitlerowskiego reżymu i polski żołnierz*, ZE 2006, nr 3, s. 14-15)

⁸⁷ Zob. relacja z uroczystości: M. Legendź, *Biskup Wantuła – lekcja pamięci – obchody 100. rocznicy urodzin*, ZE 2005, nr 23, s. 18-19; M. Brzóska, M. Czyż, *Lekcja pamięci w 100-lecie urodzin bp. Andrzeja Wantuły* [online]. Ekumenizm.pl: <http://www.ekumenizm.pl/content/article/20051202103655378.htm> [dostęp 10.05.2014]

naczelnemu kapelanowi ewangelickiemu na obczyźnie (do 1948 r.) – prezentowano podczas sesji naukowej, która była częścią rocznicowych obchodów (26.11.2005). Można też podkreślić, że wydarzenia przypominające postać biskupa Wantuły odbyły się w wiślańskim Domu Zborowym jego imienia, nadanym miejscu właśnie w 100 rocznicę urodzin⁸⁹.

Towarzystwo Ewangelickie w Cieszynie wydało w omówionym okresie (1996-2005) kilka istotnych dla miejscowego środowiska tytułów, przede wszystkim ważne dla tożsamości ewangelików wiślańskich, cieszyńskich oraz ustrońskich pozycje upamiętniające biskupa Andrzeja Wantułę oraz prace przypominające wciąż poważaną *Dambrówkę*. TE firmuje również postyllę ks. H. Czembora (*Nie wstydzę się Ewangelii...*), rozmyślenia ustrońskiego proboszcza (9 tytułów) oraz opowiadania i poezję (6). Wszystkie pozycje z powodzeniem mogą współtworzyć – przywołując cytowane już określenie ks. H. Czembora – *biblioteczkę popularnej literatury religijnej*.

Opracowanie edytorskie. Wydawnictwa TE mają charakter niewielkich książeczek o nietypowym wąskim formacie 20,5 x 12 cm (m.in. *Ojciec nasz...; Podobieństwo o Synu...*), jak też są wśród nich profesjonalnie wydane książki, w twardej oprawie (*Nie wstydzę się Ewangelii Chrystusowej; Losy wojenne ks. Andrzeja Wantuły*). Wszystkie pozycje zdobią motywy ilustracyjne na okładkach, w tym barwne obrazy o tematyce biblijnej na tomikach rozmyślań ks. Czembora czy np. cykl archiwalnych zdjęć na tomie wspomnień bpa Wantuły. Sporadycznie publikacje zostały wzbogacone materiałem ilustracyjnym – grafiką (*Przygody małych wędrowców*), archiwalnymi fotografiami (*Losy wojenne...*). Estetyka książek jest efektem współpracy autorów z wydawcą⁹⁰.

Finansowanie, druk, nakłady⁹¹. Z uzyskanych informacji wynika, że TE w zasadzie firmowało prywatne inicjatywy autorów, którzy finansowali samodzielnie swoje publikacje (H. Czembor, B. Żyszkowska⁹²). Wymienieni autorzy także osobiście prowadzili współpracę z „Interfonem”, który figuruje jako współwydawca publikacji TE. Prywatna firma z Cieszyna

⁸⁸ *Pamiętnik londyński” pisany na ziemi angielskiej dla przebywającej w kraju Małżonki, obejmujący okres od stycznia do połowy sierpnia 1945 roku, zawiera opis ostatnich dni wojny, oswobodzenia, trudu podróżowania w warunkach wojennych do Wielkiej Brytanii i pierwszy okres pobytu na Wyspie. (Losy wojenne..., s. 141)*

⁸⁹ O promocji książki w Muzeum Ustrońskim na s. 249

⁹⁰ Jak przekazał ks. Czembor, autor osobiście ustalał z wydawcą wizualną stronę swoich publikacji, w tym okładki projektował syn duszpasterza – ks. Łukasz Czembor.

⁹¹ Na podstawie wywiadów przeprowadzonych przez autorkę: z ks. H. Czemborem (15.05.2014), z B. Żyszkowską (23.05.2014).

⁹² Barbara Żyszkowska jest siostrzenicą żony ks. bpa A. Wantuły. Jak przekazała, wydanie publikacji poświęconych biskupowi było w pewnym sensie splatą długu wdzięczności wobec małżeństwa Wantułów oraz wyrazem rodzinnej odpowiedzialności za zachowanie pamięci o zasłużonym dla Kościoła pastarze.

na dosyć dogodnych zasadach uczestniczy w druku niskonakładowych, niszowych tytułów dla środowiska ewangelickiego”.

Nakłady omówionych publikacji zależały od możliwości finansowych autorów. Tytuły B. Żyszkowskiej drukowano w ilości do 1000 egzemplarzy. Nakłady książek ks. H. Czembora, łącznie z dodrukami, były różne – od 1500 do 3000 egz. Wyjątkowo rozważania *Siedem słów* (2000) ukazały się w rekordowej dla tego typu druków ilości – 5600, co świadczyłoby o popularności literatury o charakterze refleksyjnym.

Aktywność wydawnicza towarzystw stanowi uzupełnienie ich działalności kulturalnej czy edukacyjnej. Publikowanie książek było możliwe przede wszystkim dzięki zaangażowaniu członków „liderów” – pomysłodawców publikacji i organizatorów czynności wydawniczych (m.in. Wł. Sosna, E. Kruk, ks. H. Czembor), co też wpłynęło na nieregularność tej działalności. Pomimo tego efektem jest szereg prac z zakresu historii ewangelicyzmu w poszczególnych regionach Polski, z uwzględnieniem zasługujących na pamięć sylwetek ewangelików, w czym wyróżnił się zwłaszcza cieszyński Oddział PTEw. Dzięki zrealizowanym przez towarzystwa projektom wydawniczym ukazały się tytuły poświadczające bogate tradycje luterańskie północnej Polski oraz okręgu cieszyńskiego, w tym – pierwsze „własne” opracowania o mazurskich ewangelikach oraz tytuły uzupełniające powstającą na południu kraju literaturę luterańską.

Aktywność towarzystw, szczególnie widoczna w drugim po 1989 r. dziesięcioleciu, wynikała zarówno z zaangażowania działaczy, jak też – z korzystnych relacji nawiązanych z lokalnymi samorządami, co zapewniało wsparcie finansowe dla luterańskich podmiotów. Fundusze publiczne umożliwiły publikowanie prac wyznaniowych, ale jednocześnie dotyczących lokalnej historii.

Omówione publikacje ewoluowały od skromnych, powstających w ramach tzw. małej poligrafii materiałów, po profesjonalnie wydane książki, wydane zgodnie z poziomem aktualnych rozwiązań edytorskich.

ROZDZIAŁ V
INDYWIDUALNA AKTYWNOŚĆ WYDAWNICZA

Dorobek wydawniczy ewangelików polskich wzbogacają prywatne inicjatywy księży i innych członków Kościoła, w tym naukowa aktywność historyków związanych ze środowiskiem luterańskim. W podrozdziałach przedstawione zostaną zaistniałe w omawianym okresie przedsięwzięcia, bez których prezentowany wizerunek książki ewangelickiej po 1989 r. byłby niepełny; indywidualna aktywność zasługuje na omówienie obok działalności wydawnictw, towarzystw i innych podmiotów.

V. 1. Księża

Księża ewangelicy są samodzielnymi inicjatorami druku swoich publikacji, zarówno w trakcie pełnienia posługi duszpasterskiej, jak też po jej zakończeniu. W indywidualnej aktywności wydawniczej wyróżnia się szczególnie **ks. dr Henryk Czembor**¹. Ustroński duszpasterz jest autorem² opublikowanych z własnej inicjatywy opracowań historycznych³, kazań⁴, rozważań⁵, modlitewnika *Wysłuchaj mnie Boże* (2008)⁶. Wśród wydanych tytułów są publikacje upamiętniające ważne dla jego posługi duszpasterskiej rocznice, np. 40-lecie ordynacji uczczone zostało tomem rozważań *Każdy dzień ze Słowem Bożym* (2003), postylla *Błogosławieni, którzy słuchają Słowa Bożego* (2006) ukazała się z okazji 65 urodzin duszpasterza⁷. W ten sposób autor przekazuje zarówno członkom własnej parafii, jak i innym zainteresowanym, istotną dla tradycji samodzielnego studiowania Słowa Bożego – literaturę religijną. Obszerne zbiory kazań, modlitw, rozważań stanowią cenny wkład ks. Czembora do kształtującego się po 1989 r. luterańskiego nurtu piśmiennictwa religijnego.

¹ Ks. dr Henryk Czembor (ur. 1941) – ordynowany w 1963 r., duszpasterz w parafiach w Łodzi, Tomaszowie Mazowieckim, od 1983 r. w Ustroniu (proboszcz). W 1977 r. obronił pracę doktorską na Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej, gdzie do 1997 r. także wykładał historię Kościoła. Autor wielu książek oraz publikacji na łamach czasopism ewangelickich (zob. biogram ks. Czembora na Blogu ks. Jana Grossa: <http://wsluzbieslowa.blox.pl/2013/10/50-LECIE-ORDYNACJI.html> [dostęp 16.06.2014])

² Zob. publikacje ks. Czembora wydane przez TE (s. 152-153)

³ H. Czembor, *Ewangelicki Kościół Unijny na polskim Górnym Śląsku (1922–1939)*, Katowice 1993; tenże, *Dzieje chrześcijaństwa. Starożytność*, Cieszyn 2001

⁴ *Błogosławieni, którzy słuchają Słowa Bożego. Kazania na każdą niedzielę i święta*, Cieszyn, Ustroń 2006 (Zob. recenzja: J. Badura, *Optymizm, radość, zachęta – o postylli ustrońskiego proboszcza*, „ZE 2007, nr 1, s. 10-11); *Słowo żywota. Kazania i modlitwy na rok kościelny*, tamże 2012

⁵ *Droga poza śmierć. Rozważania biblijne*, Kraków 1997; *Każdy dzień ze słowem Bożym*, Ustroń, Cieszyn 2003; *Słowo Boże jest... Rozmyślenia na każdy dzień*, tamże 2011

⁶ Zob. recenzja: A. Uljasz, *Wysłuchaj nas Boże*, „Słowo i Myśl” 2008, nr 5, s. 16-18.

⁷ O publikowaniu literatury w związku z duszpasterskimi rocznicami ks. Czembora opowiedział w trakcie wywiadu przeprowadzonego przez autorkę pracy (Ustroń, 24.08.2014).

Duszpasterz opublikował również kilkadziesiąt tomików rozważań, które ukazują się corocznie (od 2000 r.) z okazji Wielkanocy oraz Bożego Narodzenia⁸. Niewielkich rozmiarów książeczki, w kolorowych, przyciągających wzrok sugestywnymi ilustracjami okładkach (także z motywami biblijnymi), zawierają dostosowane do charakteru świąt refleksje, wzbogacone np. poezją oraz tekstami biblijnymi. Kolejne tytuły publikowane są w okresach przedświątecznych, który to czas kieruje wiernych ku refleksjom religijnym.

Ponad trzydzieści pozycji autorstwa H. Czembora⁹ wydanych zostało głównie w ramach współpracy z cieszyńskim wydawcą „Interfon”¹⁰. Jak przekazał duszpasterz autorce dysertacji, zostały one również prywatnie przez niego sfinansowane. Poszczególne tytuły były drukowane w ilościach od 1,5 do 3 tys. egzemplarzy¹¹. Dzięki korzystnym zasadom współpracy z firmą wydawniczą w razie potrzeby ks. Czembor zamawia dodruki tytułów cieszących się szczególnym zainteresowaniem. Duszpasterz także samodzielnie zajmuje się dystrybucją literatury, jako proboszcz – we własnej parafii, ale także poza nią – w trakcie wyjazdów do sąsiednich miejscowości, spotkań z tamtejszymi wiernymi oraz podczas innych wydarzeń (np. konferencje księży, gościnne nabożeństwa wyjazdowe). Bezpośrednie spotkania z autorem, łącznie z prezentacją publikacji (np. czytaniem przez ks. Czembora fragmentów podczas wygłaszanych kazań), potęgują zainteresowanie przywiezioną literaturą, co przekłada się również na ilość zakupionych egzemplarzy. Łącznie wszystkie tytuły autorstwa ks. Czembora (z firmowanymi przez TE) osiągnęły nakład ok. 130 tys. egzemplarzy¹². Można też zaznaczyć, że dzięki licznym kontaktom duszpasterza jego prace docierają do wielu parafii, także poza obrębem diecezji cieszyńskiej (np. do parafii mazurskich). Jak wynika z relacji autora, konsekwentne „zabieganie” o czytelników¹³ powoduje, że kolejno publikowane tytuły są rozprowadzane z powodzeniem. Warto również podkreślić, że zaprezentowana aktywność pisarska ks. Czembora jest wynikiem indywidualnego podejścia do misji duszpasterskiej; w jednym ze wstępów zaznacza:

⁸ Np.: *Umarł i zmartwychwstał* 2002; *Nadzieja, oczekiwanie, spełnienie* 2002; *Dni, które dały nadzieję* 2006; *Świąteczne dary* 2006; *Syn Boży przychodzi do Ciebie* 2013; *Chrystus – Syn Boga Żywego* 2013 (zob. także coroczne „pary” publikacji w dołączonej Bibliografii książki ewangelickiej 1989-2013)

⁹ Łącznie z tytułami wydanymi w ramach TE oraz z parafią ustrońską ks. Czembor jest autorem 49 tytułów.

¹⁰ Sporadycznie ks. Czembor współpracował z innymi wydawcami: „Didache” (*Ewangelicki Kościół Unijny...*), FHG Tondera z Krakowa (*Droga poza śmierć...*), od 2010 r. jest współwydawcą swoich publikacji.

¹¹ Ks. H. Czembor zaznaczył, że jako proboszcza mógł liczyć na większe zainteresowanie swoimi publikacjami, które ukazywały się w liczbie 2,5 do 3 tys. egzemplarzy, w okresie emerytury osiągają nakład ok. 1700 egz.

¹² Informacje od autora, zob. też: H. Czembor, *100 tysięcy egzemplarzy*, „Słowo i Myśl” 2008, nr 2, s. 2-3

¹³ Ks. Czembor opowiedział autorce, że osobiście w bagażniku swego samochodu wozi publikacje na spotkania, gościnne nabożeństwa, do zaprzyjaźnionych parafii (wywiad, przyp. 7).

*Oddaję tę książkę Wam, Kochani Czytelnicy. I w ten sposób, i w stosunku do Was chcę wypełnić zadanie, do którego powołał mnie Pan Kościół. Chcę najlepiej, jak umiem, opowiadać Wam Słowo Boże, Chrystusową Ewangelię.*¹⁴

Ks. Rudolf Pastucha, były proboszcz parafii Bytom-Miechowice¹⁵, własnym staraniem opublikował kilka tytułów związanych z pamięcią o założycielce miechowskiego ośrodka „Ostoja Pokoju”¹⁶, dotyczących także tamtejszej parafii¹⁷ oraz własnej duszpasterskiej posługi¹⁸. Wydane prace prezentują dorobek myślowy Matki Ewy, wzbogacony rozważaniami duszpasterza (*Krople porannej rosy*), dotyczą także jej działalności charytatywnej, kontynuowanej w odbudowanym staraniem miechowskiego proboszcza ośrodka dla seniorów (*Dwie rocznice...*). Cenną pracą o charakterze dokumentacyjnym jest również *Kronika parafialna 1981-2008*. Na tle prac o przeszłości luterańskiej „kronika miechowska” stanowi cenną literaturę dotyczącą różnych form aktywności ewangelickich wspólnot parafialnych i parafialnych struktur organizacyjnych. Żadna inna parafia nie może poszczycić się tego typu publikacjami.

Cztery prace ks. R. Pastuchy (kazania, rozważania, kronika) zachowują jednakową szatę graficzną (jednakowe zielone okładki, z tytułami w ozdobnej czcionce), tworząc tym samym „spójny” cykl prac poświęconych miechowskiej parafii. Książki zostały sfinansowane przez duszpasterza¹⁹, a wydane u dwóch wydawców (Drukpol z Tarnowskich Góry oraz krakowski WIR Partner).

Do inicjatyw wydawniczych ewangelickich księży należą prace **ks. dra Dariusza Chwastka**²⁰, w tym z zakresu teologii²¹ oraz *Postylla...*²² – świadectwo posługi

¹⁴ H. Czembor, *Nie wstydzę się Ewangelii...*, s. 5

¹⁵ Ks. bp Rudolf Pastucha(ur. 1936) – zwierzchnik diecezji katowickiej KEA (1981-2002), proboszcz parafii w Bytomiu-Miechowicach (do 2002 r.), gdzie prowadził starania o odzyskanie budynków diakonijnych Matki Ewy oraz nadzorował budowę nowego Domu Opieki „Ostoja Pokoju”, otwartego w 1995 r. (Więcej zob. : *Jubileusz 75 – lecia urodzin Księdza Biskupa Seniora Rudolfa Pastuchy* [online]. W służbie Słowa – Blog ks. Jana Grossa: <http://wsluzbieslowa.blox.pl/2011/09/1-Jubileusz-75-8211-lecia-urodzin-Ksiedza-Biskupa.html> [dostęp 17.06.2014].

¹⁶ R. Pastucha, *Krople porannej rosy. Rozważania*, Kraków 2005 (rozważania duszpasterza do tekstów Ewy von Tiele-Winckler); Tenże, *Dwie rocznice. 80. rocznica śmierci Matki Ewy; 120. rocznica „Ostoi Pokoju”*, Bytom-Miechowice 2010. Na temat założonego przez Matkę Ewę ośrodka w Miechowicach zobacz na s. 82.

¹⁷ *Kronika 1981 – 2008. Miechowice. Diecezja Katowicka Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego*. Red. wybór i zestawienie materiałów R. Pastucha, Kraków 2008

¹⁸ R. Pastucha, *Kazania wygłoszone podczas nabożeństw z okazji Dnia Górnika*, Bytom-Miechowice 2005 (tom kazań ks. R. Pastuchy zob. także na s. 94)

¹⁹ Rozmowa telefoniczna z ks. R. Pastuchą (11.06.2014).

²⁰ Ks. dr Dariusz Chwastek (ur. 1973) – duchowny i teolog ewangelicki, wykładowca Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie; proboszcz parafii w Lublinie (2006-2013), od lutego 2013 r. – parafii Wniebowstąpienia Pańskiego w Warszawie. Redaktor monografii o lubelskiej parafii (zob. s. 124-125).

²¹ *Człowiek w obliczu Słowa. Nauka o usprawiedliwieniu Marcina Lutra a program demitologizacji Rudolfa Bultmanna*, Lublin 2008. Zob. recenzje: A. Uljasz, Teolog z ChAT o Lutrze i Bultmannie, „Słowo i Myśl” 2009, nr 6, s. 26-27; P. Kantyka, Luter według Bultmanna, „Rocznik i Teologii Ekumenicznej”, T. 2 (2010), s. 176-180

duszpasterskiej lubelskiego proboszcza. Jak zaznacza autor we wstępie, postylla została zainspirowana zachętą parafian do spisania wygłoszonych kazań. Wiele z nich ma charakter ekumeniczny, co też może stanowić o atrakcyjności „ewangelickiej” książki. Biskup diecezji warszawskiej w zamieszczonym w książce przesłaniu pisze: *Życzę, aby Czytelnicy – kimkolwiek są – mogli odnaleźć w tych kazaniach coś osobistego, szczególnego, coś, co dodaje odwagi i umacnia nadzieję.*²³

Obie wymienione pozycje przyciągają uwagę barwnymi, lśniącymi okładkami, z motywami ilustracyjnymi (np. portret Lutra), przy czym zostały opublikowane przez różne podmioty wydawnicze (lubelski BIS Zakład Poligraficzny, Naukowe Wydawnictwo Semper, Warszawa). *Człowiek w obliczu słowa...* – praca z zakresu współczesnej polskiej myśli teologicznej, pozostająca w kręgu dorobku naukowego ewangelickich autorów – dofinansowana została przez diecezję warszawską oraz radę parafialną lubelskiej parafii. Publikacje ks. D. Chwastka zaistniały także w lokalnym środowisku dzięki zorganizowanej promocji na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim²⁴. Tym samym miały szansę trafić do czytelników wielokulturowej społeczności Lublina.

Samodzielną aktywność wydawniczą realizuje **ks. prof. Manfred Uglorz**²⁵, autor wielu publikacji²⁶, także wydawca trzech tomów rozważań opartych na tekstach biblijnych, które ukazały się w 2013 r. w Jasienicy (parafia Jaworze) i są prezentowane na autorskim blogu duchownego²⁷. Zbiory tekstów ks. M. Uglorza (*W imieniu Pana; Śladem Ojca wiary; Miłościwy rok Pana*) wpisują się w luterzańską tradycję lektury Pisma Świętego, co została zaznaczona w przedmowach:

*Życzenie naszego Reformatora, za którym stoi autorytet Biblii, można realizować poprzez codzienne studiowanie Pisma Świętego, w zaciszu własnego domu, lub przez uczestniczenie w codziennych nabożeństwach w Kościele.*²⁸

²² D. Chwastek, *Postylla czyli Zbiór kazań na niedziele i święta*, Warszawa 2009 (Zob. recenzja: A. Uljasz, *Postylla pastora z Lublina*, „Słowo i Myśl” 2010, nr 1, s. 27-28)

²³ D. Chwastek, *Postylla...*, s. 8

²⁴ O promocji zob. s. 251

²⁵ Ks. prof. Manfred Uglorz (ur. 1940) – duchowny ewangelicki, teolog, biblista, wykładowca Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie (do 2012 r.), proboszcz parafii w Starym Bielsku (1968-1992), dyrektor ds. Wydawnictwa w Ośrodku Wydawniczym „Augustana” (1993-1997). Prowadzi własny blog: „Teologia żywa – blog ks. Manfreda Uglorza”: <http://teologiazywa.blox.pl/html> (zob. także: *Biblista i liturgista. Na 50 lecie ordynacji księdzu profesorowi dr hab. Manfredowi Uglorzowi* [online]. Blog ks. Jana Grossa: <http://wsluzbieslowa.c0.pl/?p=2650> [dostęp 8.10.2014]

²⁶ W dołączonej bibliografii poz. 20, 21, 35, 116, 124, 129, 164, 165.

²⁷ Prezentacja wydawnictw duchownego na Blogu (Blog ks. Manfreda Uglorza): <http://teologiazywa.blox.pl/html/1310721.262146.21.html?1598856> [dostęp 17.06.2014]

²⁸ M. Uglorz, *Śladem Ojca wiary*, Jasienica 2013, s. 7

Ks. M. Uglorz, teolog i biblista, zachęca czytelników do studiowania Biblii, zgodnie z luterąską zasadą *sola scriptura*, w czym pomocne mogą okazać się zaproponowane czytelnikom rozważania. Trzy tytuły duszpasterza dostępne były w internetowej Księgarni Warto w 2014 r.

Wśród prywatnych inicjatyw odnotowanych w rozpatrywanym czasie wymienić można tom kazań **ks. płk. Adama Pilcha** (1965-2010)²⁹ – wydanych staraniem wdowy Kornelii Pilch – dla uczczenia pamięci proboszcza jednej z warszawskich parafii ewangelickich. Pamiątkowy tom zatytułowany *Byłem przechodniem*³⁰ został zaprezentowany podczas wieczoru promocyjnego w Warszawie (4.04.2011)³¹.

Własne zbiory tekstów u miejscowych wydawców (m.in. w Goleszowie) wydał tamtejszy duszpasterz **ks. Piotr Sitek**³². Niewielki tomik o charakterze rozważań inspirowanych Biblią przygotował – jak zaznaczył w korespondencji³³ „własnym sumptem” – **ks. Sławomir Fonfara**, proboszcz parafii w Brzegu³⁴. Publikacja ks. Fonfary (wydrukowana w ilości 1000 egzemplarzy) służyła jako prezent dla parafian i innych zainteresowanych³⁵.

Do najnowszych tytułów prezentujących ewangelicką myśl teologiczną zalicza się naukowa monografia ks. **Marka J. Uglorza**³⁶ – *Hamartiologia* (2013), dotycząca problematyki grzechu („hamartia” po grecku grzech), również przedstawiona na blogu autora³⁷.

Opublikowane zostały ponadto tomiki poetyckie ewangelickich duszpasterzy: zbior wierszy ks. **Edwarda Romańskiego** (1912-1984), wydany z inicjatywy jego syna – ks. Jerzego Romańskiego³⁸, a także poezje cieszyńskiego biskupa Pawła Anweilera (*Zbliżenia* 2007; *Zamyślenia* 2008), kolejne po tomikach wydanych przez „Augustanę”.

²⁹ Ks. płk. Adama Pilch (1965-2010), który pełnił obowiązki ewangelickiego naczelnego kapelana wojskowego zginął wraz z delegacją rządową w katastrofie smoleńskiej 10 kwietnia 2010 r. Był także proboszczem ewangelickiej parafii Wniebowstąpienia Pańskiego w Warszawie. Więcej na jego temat zob. *Ks. płk. Adama Pilch nie żyje* [online]. Archiwalna strona luteranie.pl: <http://old.luteranie.pl/pl/?D=3048> [dostęp 17.06.2014].

³⁰ Zob. recenzja: K. Janczuk, *Pastor o Bogu, człowieku i złu*, „Nowe Książki” 2011, nr 8, s. 69

³¹ Informacja o promocji: *Byłem Przechodniem – postylla ks. Adama Pilcha* [online]. Ekumenizm.pl: <http://www.ekumenizm.pl/content/article/20110322203551940.htm> [dostęp 17.06.2013]

³² P. Sitek, *W imię Boga... Zbiór kazań, rozmyślań i artykułów*, Goleszów 2004; Tenże, *Przychodzę do Ciebie, Boże... Zbiór modlitw*, Goleszów 2005.

³³ List od ks. Sławomira Fonfary do autorki pracy (z dnia 10.12. 2013).

³⁴ *Pomoc przychodzi z góry. Rozważania na kanwie Psalmu 121*, Brzeg 2002 (omówienie: „Ewangelik” 2004, nr 1, s. 25-26).

³⁵ Publikacja ks. Fonfary nie posiada numeru ISBN ani innych elementów charakterystyki wydawniczej, nie figurowała w żadnych katalogach bibliotecznych, funkcjonując raczej tylko w lokalnym obiegu, przesłana została przez autora do zbiorów Biblioteki Śląskiej.

³⁶ Ks. dr hab., prof. ChAT-u Marek Uglorz (ur. 1964) – teolog, wykładowca Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej; syn prof. Manfreda Uglorza.

³⁷ Blog ks. M. J. Uglorza: „Śląsk – mój ogród życia”: <http://mju.slask.pl/page/3/> [dostęp 17.06.2014]

³⁸ E. Romański, *Wierzę w zmartwychwstanie*, Katowice 1994. **Ks. Edward Romański (1912-1984)** – ordynowany w 1938 r. przez biskupa Juliusza Burschego, pracował m.in. w parafiach w Rybniku i Czerwionce.

Przedstawione inicjatywy wydawnicze są wyrazem indywidualnych duszpasterskich doświadczeń i zainteresowań, wpisując się w „zorganizowaną” aktywność środowiska luterańskiego. Odnotowane publikacje obejmują (zaznaczając, że duża ich część jest autorstwa ks. H. Czembora) ponad 50 tytułów, wśród których znajdują się: rozważania (32), postylle i zbiory kazań (6), modlitewniki (2), prace naukowe z zakresu teologii (2), pozycje z zakresu historia kościoła i parafii (6) oraz poezje (4). Są to typy piśmiennictwa charakterystyczne dla dorobku przedstawianych ewangelickich wydawców.

Duszpasterską aktywność wydawniczą można uznać za kontynuację piśmienniczych tradycji pastorskich (m.in. ks. L. Otto, J. Bursche), w tym zwłaszcza zwyczaj publikowania postylli, modlitewników, autorskich rozważań. Przy obecnych możliwościach wydawniczych księża ewangelicy coraz częściej korzystają z indywidualnego opublikowania swego dorobku o charakterze religijnym, także swojej twórczości literackiej. Można to również uznać za świadectwo dbałości o zachowanie wspólnego dziedzictwa wyznaniowego, przekazywanego w ten sposób kolejnym pokoleniom wiernych.

Opracowanie edytorskie. Publikacje prywatnie wydane mają oprawę estetyczną zależną od wydawcy. Wszystkie pozycje zaopatrzone są w ciekawie zaprojektowane, kolorowe okładki (np. tomiki „święteczne” ks. Czembora zdobią motywy krajobrazu, roślin, rekwizytów bożonarodzeniowych, obrazy biblijne – rys. 23). Okazale wydany został tom kazań ks. A. Pilcha (*Byłem przechodniem*) – w twardej oprawie (z motywem nieba), z dodatkiem fotografii (prywatnych oraz z posługi duszpasterskiej). Symboliczne zestawienie rekwizytów na okładce (jabłko, klucze) zachęca do lektury naukowej publikacji ks. M. J. Uglorza (*Hamartiologia*). Na podstawie relacji przekazanych przez ks. H. Czembora można sądzić, że również inni autorzy uczestniczyli w projektowaniu okładek swoich publikacji, które poprzez pierwsze wrażenie estetyczne powinny zachęcać do lektury.

Z zamięłowania był kaznodzieją i poetą. Zob.: J. Romański, *Wspomnienie o ojcu – w 25. rocznicę śmierci ks. Edwarda Romańskiego*, ZE 2010, nr 1, s. 22

Rys. 23. Publikacje wydane prywatnie (ks. H. Czembor)

- a) *Umarł i zmartwychwstał*. Cieszyn. 2002
- b) *Narodziło nam się Dziecię*. Cieszyn, Ustroń. 2012
- c) *Chrystus – Syn Boga Żywego*. Cieszyn, Ustroń 2013

Finansowanie, druk, nakłady (uwagi ogólne). Publikacje prywatne najczęściej finansowali sami zainteresowani ich wydaniem autorzy, co potwierdził ks. H. Czembor, ks. S. Fonfara, ks. R. Pastucha. Książki były zamawiane z reguły u lokalnych wykonawców („Interfon” w Cieszynie, „Didache” w Katowicach, „Publisher-Innowacje” Goleszów, BiS z Lublina), aczkolwiek są też tytuły wydane przez wydawnictwa naukowe, ogólnopolskie: toruńskie Wydawnictwo Adam Marszałek (*Hamartiologia*), „Semper” z Warszawy (*Człowiek w obliczu słowa... D. Chwastka*) oraz „Świat Książki” (kazania ks. A. Pilcha). Należałoby podkreślić, że możliwość wydania książki „ewangelickiej” w ogólnopolskim lub naukowym wydawnictwie gwarantuje publikacjom profesjonalną dystrybucję i reklamę, w tym „obecność” w ogólnopolskich księgarniach internetowych³⁹.

³⁹ Np. *Hmartiologia* ks. Marka J. Uglorza jest uwzględniona na stronie Wydawcy: www.marszalek.com.pl/sklep/produkt/3757/hamartiologia.html [dostęp 17.06.2014], również do zakupienia np. w księgarni PWN: <http://ksiegarnia.pwn.pl/produkt/209761/hamartiologia.html> [dostęp 17.06.2014]; *Byłem przechodniem* – w księgarni Merlin.pl: http://merlin.pl/Bylem-przechodniem_Adam-Pilch/download/product/223.1003150.html [dostęp do stron 17.06.2014]

V. 2. Diakonki

W Kościele Ewangelicko-Augsburskim także kobiety pełnią posługę duchową – jako ordynowane diakonki⁴⁰. W omawianym okresie szczególną aktywnością pisarską, widoczną w środowisku luterańskim, wyróżniają się diakon Janina Kisza-Bruell oraz diakon Aleksandra Błahut-Kowalczyk. Obie są inicjatorkami prywatnie wydanej literatury religijnej⁴¹.

Janina Kisza-Bruell⁴², autorka tytułów firmowanych przez Towarzystwo Ewangelickie (s. 152), z własnej inicjatywy publikuje również zbiory rozważań inspirowane Biblią oraz wyrastające z doświadczeń pracy duszpasterskiej. Są to niewielkiego formatu książeczki⁴³, w których zawarte są przemyślenia i refleksje, związane m.in. z pełnieniem służby wśród chorych w cieszyńskich szpitalach. W katalogu skoczowskiej Biblioteki dla Każdego przy jednym z tytułów znajdziemy adnotację: *jest to zbiór myśli inspirowanych Biblią, które na celu mają wsparcie duchowe czytelnika*.⁴⁴ Taki cel przyświeca publikowanej przez autorkę literaturze – umocnienie innych w wierze i trwaniu w trudnych momentach życia.

J. Kisza-Bruell jest również autorką opracowań poświęconych diakonisom⁴⁵ oraz innym zaangażowanym w służbę charytatywną osobom⁴⁶. Publikacje zawierają życiorysy opisywanych bohaterek, wspomnienia współpracowników, listy oraz świadectwa ofiarnej służby, przede wszystkim sióstr pracujących w ośrodku „Eben-Ezer” w Dzięgielowie. Dokumentują życie diakonis, związanych z żywym o obrębie Kościoła ruchem ewangelizacyjnym, wpisując się w cykl publikacji upamiętniających sylwetki zasłużonych ewangelickich postaci.

⁴⁰ Diakonat jest posługą duchową w kościołach protestanckich pełnioną także przez kobiety. Ich zadaniem jest praca dydaktyczna, liturgiczna, diakonijna, charytatywna. W Kościele Ewangelicko-Augsburskim w Polsce diakonki są absolwentkami Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej, współorganizującymi życie parafialne w trakcie pełnienia swej służby (w stosunku do kobiety używana jest nazwa diakon). Oprócz diakonek w Kościele posługę pełnią także diakonise (przyj. 45).

⁴¹ Autorka dysertacji przeprowadziła rozmowy z pisarkami, co pozwoliło zaprezentować ich aktywność i inspiracje pisarskie: z Janiną Kiszą-Bruell (27.03.2014), z Aleksandrą Błahut-Kowalczyk (19.05.2014).

⁴² J. Kisza-Bruell (ur. 1935) – pochodzi z Cieszyna, absolwentka ChAT-u, katechetka parafii cieszyńskiej (1957-1976), pełniła służbę duszpasterską w Szpitalu Śląskim w Cieszynie; żona ks. Tomasza Bruella (1933-2011).

⁴³ *Ktoś Cię kocha* 2002; *Duchowe witaminy* 2004; *Odwaga i zaufanie* 2007; *Słowa otuchy. Nie tylko dla chorych i cierpiących* 2008 (Wyd. 2); *Bóg Cię woła* 2012 (Wyd. 2 popr.)

⁴⁴ Biblioteka dla Każdego: <http://www.biblioteka.skoczow.pl> (katalog tytułowy: *Duchowe witaminy*)

⁴⁵ Diakonisa – w Kościołach protestanckich członkini świeckiego stowarzyszenia kobiet, zajmującego się działalnością charytatywną, niezamężna. Polskie diakonise zrzeszone są Diakonacie „Eben-Ezer” w Dzięgielowie (na temat Diakonu zob. s. 39).

⁴⁶ W dołączonej Bibliografii... poz. 538, 540, 541, 543

Aleksandra Błahut-Kowalczyk, diakon i teolog⁴⁷, poza bogatą aktywnością publicystyczną na łamach prasy ewangelickiej jest także autorką wydanych prywatnie czterech tomików rozważań⁴⁸. Opublikowane w niezbyt odległym przedziale czasowym stanowią serię tytułów przyciągających wzrok wyjątkową estetyką wydania, w tym kolorowymi ilustrowanymi okładkami dostosowanymi do prezentowanej treści oraz zamieszczonymi wewnątrz fotografiami. Jak sama autorka przyznała, przemyślenia zawarte w tomikach wyrastają z osobistych przeżyć oraz indywidualnej duchowości, popartej autorytetem Biblii. Refleksje „przelane” na papier, które można uznać za odbicie luteranckiej kobiecej wrażliwości i postrzegania istotnych dla wszystkich kategorii (czas, przemijanie, cierpienie, smutek, samotność), wyrastają ze szczerej chęci podzielenia się nimi z czytelnikami i przekazania swoich doświadczeń innym. W recenzji pierwszego z tomików (*Otulić się Tobą Panie...*) w „Zwiastunie Ewangelickim” znajdujemy ocenę:

*Kształtowanie i przemiany kobiecości to istotny nurt tej książki. Towarzyszymy autorce, gdy zostaje mężatką, synową, matką, wreszcie babką. Ale też jesteśmy świadkami nieco bardziej „uniwersalnych”, ważnych życiowych momentów – ordynacji, przeprowadzki, śmierci najbliższych. Autorka pozwala nam przeżywać je wraz z sobą, a opisując je, raz jeszcze stara się dociec ich sensu, czerpie z nich siłę i radość.*⁴⁹

Refleksyjna proza A. Błahut-Kowalczyk, osobista, a zarazem uniwersalna, łącząca sprawy codzienne, ludzkie z biblijnym komentarzem, wzbogacona została – jak to już zaznaczono – obrazem; przyroda w postaci dołączonych fotografii staje się tłem i integralną częścią prezentowanych tomików.

Publikacje obu autorek to łącznie kilkanaście zbiorów rozważań, ukazujących luterancki sposób przeżywania rzeczywistości z kobiecego punktu widzenia. Refleksyjne tomiki wyrastają z różnych doświadczeń pracy duszpasterskiej (w szpitalu), jak też inspirowane są osobistymi przeżyciami, w tym zwłaszcza „seria” A. Błahut-Kowalczyk stanowi cenny, zindywidualizowany wkład do literatury o charakterze wyznaniowym.

⁴⁷ A. Błahut-Kowalczyk (ur. 1954) – pochodzi z Cieszyna, absolwentka ChAT-u. Pracowała w parafiach w Cieszynie, Goleiszowie, Lasowicach Wielkich na Opolszczyźnie, Rybniku; obecnie zajmuje się działalnością publicystyczną, radiową, ekumeniczną. Żona duchownego ewangelickiego (A. Błahut-Kowalczyk, *Nieuchronność*, Cieszyn 2006, s. 3).

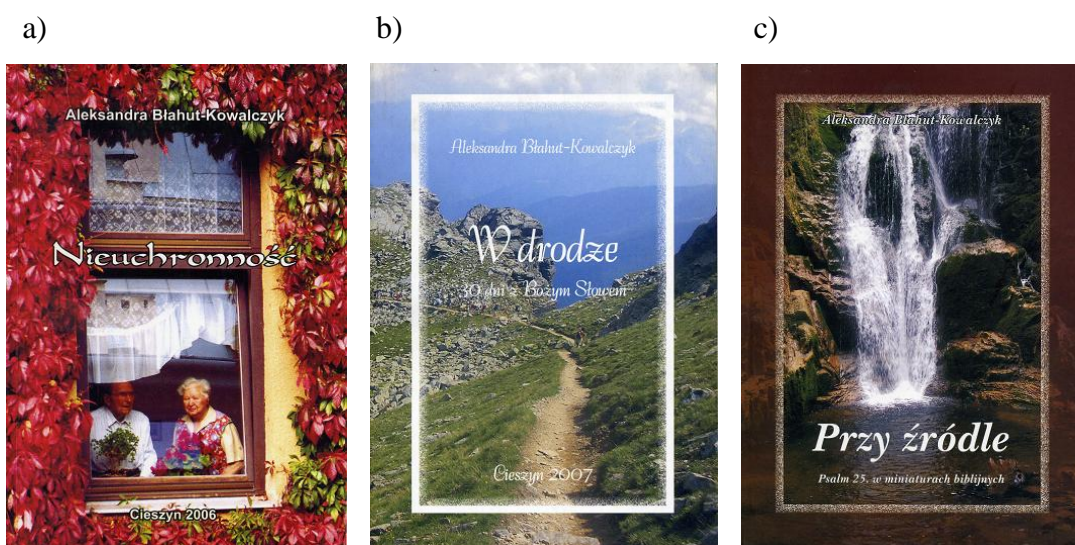
⁴⁸ *Otulić się Tobą Panie...* 2004; *Nieuchronność* 2006; *W drodze. 30 dni ze Słowem Bożym* 2007; *Przy źródle. Psalm 25. W miniaturach biblijnych* 2009 (także tomik wydany przez „Augustanę” – *Do domu* 2005)

⁴⁹ M. Legendź, *Bóg i pieczenie ciastek – przewodnik po życiu kobiety* [recenzja *Otulić się Tobą Panie...*], ZE 2005, nr 1, s. 15

Opracowanie edytorskie (uwagi ogólne). Przedstawione pozycje to zarówno małe „broszurowe” książeczki (15 x 10 cm), jak również publikacje z bogatym materiałem ilustracyjnym; na okładkach spotykamy fotografie portretowe diakonis, jak też motywy krajobrazów w tomikach A. Błahut-Kowalczyk (niebo, wodospad górski, skalista droga – rys. 24). Można podkreślić, że druga z autorek osobiście ustalała szatę graficzną swoich publikacji, łącznie z doбором ilustracji do poszczególnych tomików, w tym autorskich fotografii Dariusza Wantuloka⁵⁰.

Finansowanie, druk, nakłady. „Seria” tomików A. Błahut-Kowalczyk została sfinansowana przez autorkę i wydrukowana w „Interfonie” (Cieszyn). Publikacje ukazały się w nakładach od 750 do 1000 egzemplarzy. Podobnie jak ks. H. Czembor, autorka prywatnie rozprawiała własne wydawnictwa (w trakcie spotkań w parafiach, konferencji dla kobiet oraz innych wydarzeń i spotkań kościelnych).

Rys. 24. Publikacje wydane prywatnie (A. Błahut-Kowalczyk)

a) *Nieuchronność*. 2006

b) *W drodze : 30 dni z Bożym Słowem*. Cieszyn 2007

c) *Przy źródle : Psalm 25. w miniaturach biblijnych* . Cieszyn 2009

⁵⁰ Dariusz Wantulok, m.in. przewodnik beskidzki i pasjonat pieszej turystyki, czego efektem są prezentowane w tomikach fotografie z Beskidów i Gór Skalistych (A. Błahut-Kowalczyk, *Przy źródle*, 2009, okładka).

V. 3. Świeccy członkowie Kościoła

Poza aktywnością świeckich członków Kościoła realizowaną poprzez stowarzyszenia czy struktury kościelne należy wymienić kilka całkowicie prywatnych inicjatyw, dzięki którym mogły zaistnieć cenne tytuły, ważne dla dziedzictwa kulturowego luteran. Są to trzy różne propozycje, powstałe z odmiennych inspiracji autorskich.

Jan Szturc⁵¹ jest autorem kolejnego, po *Ewangelikach w Polsce* (1998), leksykonu, w którym po raz pierwszy przedstawiony został całościowy wizerunek ewangelickiego ruchu stowarzyszeniowego: od XIX-wiecznego cieszyńskiego Towarzystwa Ewangelickiego Oświaty Ludowej po stowarzyszenia odrodzone w Polsce po 1989 r. Pomysłodawca opracowania *Stowarzyszenia społeczno-kulturalne w polskim ewangelicyzmie* (2006)⁵², także członek najnowszego stowarzyszeniowego ożywienia ewangelików, mając na uwadze brak pełnej dokumentacji w zakresie prezentowanej tematyki zaznacza we wstępie, że opublikowana książka wymagałaby dalszych uzupełnień i poszukiwań źródłowych, toteż zwrócił się do odbiorców:

*Oddając książkę w ręce Czytelników, pragnę prosić o wszelkiego rodzaju uwagi, sprostowania, a także wyrazy sprzeciwu, jeśli gdzieś mój tekst nie zgadza się z ich widzeniem rzeczywistości. (...) Proszę o kontakt, póki istnieje możliwość uzupełnienia naszej wiedzy o jednym z najważniejszych i najciekawszych okresów w historii polskiego ewangelicyzmu. Dawanie świadectwa prawdzie, to obowiązek nie tylko historyków.*⁵³

Można uznać, że ewangelicki ruch stowarzyszeniowy, ważny dla zachowania wyznaniowej tożsamości, w okresie przedwojennym także „strażnik” wartości narodowych, doczekał się monograficznego opracowania – nie ze strony historyków, ale dzięki jego uczestnikowi, a omawiana publikacja jest kolejnym świadectwem wspólnych starań o zachowanie dziedzictwa historycznego wspólnoty, jej tradycji i osiągnięć.

Leksykon ukazał się w wydawnictwie „Semper” (Warszawa), w niewielkim sięgającym 200 egz. nakładzie. Profesjonalny wydawca jednocześnie zapewnił publikacji nowoczesne standardy rozpowszechniania, głównie w oparciu o księgarnie internetowe, w

⁵¹ Aktywność J. Szturca wielokrotnie była prezentowana w pracy (zob. s. 67, 91-93, 146).

⁵² Zob. recenzje: T. Stegner, [*Stowarzyszenia społeczno-kulturalne w polskim Ewangelicyzmie*], GRE Vol. 1 (2007), s. 140-143; J. Mironczuk, *Ewangelickie stowarzyszenia*, ZE 2006, nr 18, s. 18

⁵³ J. Szturc, *Stowarzyszenia społeczno-kulturalne w polskim ewangelicyzmie*, Warszawa 2006, s. 8

tym sprzedaż we własnym sklepie internetowym⁵⁴. Dostępność w 2014 r. tej ważnej z naukowego i historycznego punktu widzenia książki może świadczyć, że ruch stowarzyszeniowy jest tematem interesującym raczej specjalistów, nie mógł liczyć na takie zainteresowanie, jakie towarzyszyło pierwszemu leksykonowi autora.

Pomysłodawczynią kolejnej inicjatywy wydawniczej jest **Hanna Witt-Pasza**⁵⁵, staraniem której ukazał się reprint pierwszego polskiego tłumaczenia Ewangelii św. Mateusza, dokonanego przez Stanisława Murzynowskiego⁵⁶: *Ewangelia Święta Pana Jezusa Chrystusa wedle Mateusza Świętego*, Królewiec 1551 (wyd. 2011). Współczesna edycja XVI-wiecznego przekładu opublikowana została wraz z zachowaniem kolorowej szaty graficznej oryginału (na wysokiej jakości, matowym papierze), w twardych okładkach ze złożonym, tłoczonym oryginalną czcionką tytułem. H. Witt-Pasza zaangażowała wiele osób w realizację swego wydawniczego przedsięwzięcia, m.in. prywatnego wydawcę z Płocka (Samizdat Zofii Łoś), także sponsorów druku; oryginał *Ewangelii...* udostępniła Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie. Można zaznaczyć, że „Murzynowski” został dostrzeżony w kulturalnej przestrzeni miasta, co znalazło odbicie w miejscowej prasie:

Płocczanka Hanna Witt-Pasza doprowadziła do wydania reprintsu „Ewangelii wg św. Mateusza” w tłumaczeniu Stanisława Murzynowskiego. Odkurzyła też tę niezwykłą postać z podpłockiego Murzynowa, autora pierwszego przekładu na język polski Nowego Testamentu.

*Dzięki jej staraniu można już kupić pięknie wydany reprint, wydany 460 lat po ukazaniu się oryginału.*⁵⁷

Opublikowanie królewieckiego druku przyniosło również tytuł „Płocczanina Roku” 2011 dla wieloletniej kurator ewangelickiej parafii. Wydany w nakładzie 1000 egzemplarzy reprint *Ewangelii...* jest z dzisiejszego punktu widzenia tekstem trudnym w lekturze, ma wymowę symboliczną. W ten sposób przypomniany został staropolski pisarz reformacyjny, co mogło kierować uwagę czytelników ku zasługom luterańskich, ewangelickich czy protestanckich twórców, których wkład w tłumaczenie Biblii i innych pism religijnych jest znaczny i nie zawsze doceniony.

⁵⁴ Książkę J. Szturca można było zakupić jeszcze w czerwcu 2014 r. w sklepie wydawcy: <http://semper.istore.pl/stowarzyszenia-spoleczno-kulturalne-w-polskim-ewangelicyzmie.html> oraz w księgarni internetowej poczytaj.pl: <http://www.poczytaj.pl/55659> [dostęp 24.06.2014].

⁵⁵ H. Witt-Pasza – z zawodu nauczycielka muzyki; piastowała funkcję dyrektora Płockiej Orkiestry Symfonicznej. Wieloletnia kurator i organistka parafii ewangelicko-augsburskiej w Płocku. Nagrodzona tytułem „Płocczanina Roku” 2011; zob. także: *Pożegnanie z Murzynowskim*, ZE 2012, nr 15-16, s. 34

⁵⁶ Stanisław Murzynowski (1528-1553) – wywodzący się z ziemi dobrzyńskiej polski pisarz reformacyjny, tłumacz, oprócz tłumaczenia Nowego Testamentu także autor wydanej w Królewcu *Ortografii polskiej* (1551).

⁵⁷ Internetowe wydanie lokalnej prasy [dostęp 24.06.2014]: http://plock.gazeta.pl/plock/1,35681,10649054,Reprint_Ewangelii_wg_sw_Mateusza_w_tlumaczeniu.html

Trzeci tytuł, który należy włączyć do ewangelickiego dorobku ostatnich lat, jest autorskim tłumaczeniem *Postylli domowej* Marcina Lutra⁵⁸, dzięki której kazania Reformatora mogły przetrwać do dzisiaj. Tłumacz i wydawca **dr Marcin Walter** z zawodu jest lekarzem, także członkiem krakowskiej parafii ewangelickiej. Postanowił przybliżyć czytelnikom teksty Lutra uważając, że funkcjonujący w obecnym obiegu czytelniczym XIX wieczny przekład *Postylli...* (Cieszyn 1883) jest zbyt trudny w lekturze, zwłaszcza dla coraz młodszych pokoleń czytelników. Dzięki jego indywidualnemu przedsięwzięciu kazania opublikowane zostały w wersji dostosowanej do dzisiejszych norm językowych, a przez to bardziej zrozumiałej dla współczesnych odbiorców. O swoim zainteresowaniu pismami Reformatora, inspiracjach i pracy translatorskiej M. Walter opowiedział podczas spotkania z czytelnikami zorganizowanego w katowickiej parafii (19 marca 2013), w trakcie którego można było również nabyć promowane w ten sposób *Kazania ks. dra Marcina Lutra* (2011) w nowym przekładzie⁵⁹. O niezwykłości tekstów przetrwałych pięć wieków przypominają dołączone słowa Reformatora:

*Nie wiedziałem jednak, że te moje domowe kazania zostały spisane i zachowane przez magistra Veita Dietricha, który zasiadał przy moim stole, a tym mniej się spodziewałem, by kiedyś rozeszły się drukiem pośród przyjaciół i innych ludzi*⁶⁰

Autorski przekład został także prywatnie wydany przez krakowianina (wydawca: TTL Clinical Marcin Walter), w dosyć wysokim, jak na ewangelickie publikacje, nakładzie – 2 tys. egzemplarzy. Indywidualna inicjatywa nie została jednak w zadowalającym stopniu rozpropagowana we własnym środowisku. M. Walter nie był w stanie zorganizować samodzielnie profesjonalnej reklamy swojej książki⁶¹; poza macierzystą parafią krakowską oraz katowicką *Kazania...* nie „dotarły” do innych grup czytelników, nie zostały też przyjęte do luterskich księgarń internetowych. Niemniej są dostępne w ewangelickiej księgarni w Krakowie, zainteresowani mają też możliwość zakupienia przekładu w sklepie internetowym polecającym literaturę chrześcijańską: Jack.pl⁶²

Można zauważyć, że nowym przekładem *Postylli domowej* M. Walter dołączył do tłumaczy pism reformacyjnych, nurtu piśmiennictwa uwzględnianego także w dorobku

⁵⁸ *Postylla domowa* M. Lutra (domowa – gdyż zawiera kazania wygłaszane w domu w niedziele i święta), została spisana przez słuchaczy, stąd zachowały się dwa różne wydania kazań. Jednym z nich jest wersja Veita Dietricha (zm. 1549), który gościł u Lutra w Wittenberdze, a spisane przez niego teksty posłużyły do dalszych wydań postylli (E.L. Enders, *Z przedmowy wydawcy z 1862 r. do Postylli domowej*. W: *Kazania ks. dra Marcina Lutra. Postylla domowa*. Spisał V. Dietrich. Przekład M. Walter, Kraków 2011, s. 15-17).

⁵⁹ Autorka dysertacji uczestniczyła w spotkaniu z M. Walterem w katowickiej parafii.

⁶⁰ *Przedmowa ks. dra Marcina Lutra*. W: *Kazania ks. dra Marcina...*, s. 21

⁶¹ List od M. Waltera do autorki (z dnia 2.07.2014)

⁶² Zob. Księgarnia Jack.pl: <http://jack.pl/Kazania-ks-dra-Marcina-Lutra;s.karta.id.K06565pp> [dostęp 24.06.2014]

„Augstany”. Prywatna inicjatywa krakowskiego ewangelika jest kolejnym przykładem odpowiedzialności członków Kościoła za wspólne dziedzictwo kulturowo-religijne. Najnowszy przekład *Postylli...* został dokonany przez jednego ze współwyznawców, który przekazując czytelnikom własną wersję kazań Lutra wpisał się w krąg jego współczesnych tłumaczy.

Przedstawione trzy różne gatunkowo publikacje, przygotowane przez członków wybranych parafii (Mysłowice, Płock, Kraków), uzupełniają luterński najnowszy dorobek wydawniczy; zarówno leksykon o stowarzyszeniach, reprint *Ewangelii Świętej...* St. Murzynowskiego, jak i *Kazania ks. dra Marcina...*, to ważne z punktu widzenia tożsamości ewangelików, jak i ogólnej wiedzy o protestantyzmie, nowe tytuły. Powstałe dzięki prywatnym nakładom finansowym, zaangażowaniu naukowemu oraz organizacyjnemu książki zaistniały w różny sposób w kręgu własnych wyznawców⁶³, zwłaszcza w lokalnych wspólnotach parafialnych, ale także w szerszym obiegu czytelnicznym⁶⁴.

Prywatna aktywność w zakresie publikowania jest świadectwem zaangażowania w ożywienie kulturalne luterńskiego środowiska. Należy podkreślić, że w całej prezentowanej działalności wydawniczej widoczne są publikacje świeckich członków Kościoła, nieprofesjonalistów, realizujących projekty przekładowe, naukowe, czy z zakresu historii lokalnej. Prace te współistnieją w ogólnym dorobku wydawniczym ewangelików obok tytułów naukowych czy kościelnych.

⁶³ Zob. np. *Nowa książka J. Szturca o stowarzyszeniach społ.-kult. w polskim ewangelicyzmie* [online]. Archiwalna strona luteranie.pl: <http://old.luteranie.pl/pl/?D=1014> [dostęp 24.06.2014].

V. 4. Badacze - historycy

Współczesną książkę ewangelicką współtworzą historycy luterkańscy⁶⁵, których dorobek wydawniczy, powstający najczęściej z racji uprawiania zawodu historyka na poziomie akademickim, znacznie poszerza krąg prac dotyczących przeszłości Kościoła oraz dziejów luteranizmu czy ewangelicyzmu. Przedstawieni poniżej trzej historycy luterkańscy należą do różnych pokoleń uczonych, wywodzą się z trzech lokalnych wspólnot parafialnych, reprezentując zarazem dwa ośrodki akademickie (Toruń, Gdańsk).

Prof. Janusz Mallek⁶⁶ jest najstarszym spośród przedstawianych historyków luterkańskich. W swoich pracach badawczych zajmuje się historią Reformacji, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Prus Książęcych i Królewskich w XVI i XVII wieku, gdy ruch reformacyjny szerzył się na terenach obecnych Mazur oraz Pomorza. O swojej drodze naukowej pisze:

*Należy się Czytelnikowi wytłumaczenie, skąd wzięły się moje zainteresowania problematyką polskiej i europejskiej reformacji. Otóż, wywodzę się z rodziny mazurskiej o protestanckich korzeniach. Kiedy w roku 1955 podjąłem studia historyczne na UMK, mój przyszły Mistrz – Karol Górski powiedział: „Panie Januszu, pochodzi Pan z Mazur, niech Pan zajmie się dziejami luterkańskich Prus Książęcych”.*⁶⁷

Bogaty dorobek naukowy profesora, obejmujący prace opublikowane w różnych okresach kariery uczelnianej, dotyczące także specyfiki polskiego, w tym mazurskiego luteranizmu, przypomniany został dzięki inicjatywie Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (rys. 25); ukazały się trzy tomy tekstów naukowych Karola Małłka, w

⁶⁴ Zob. przyp. 54, 62.

⁶⁵ Kategoria „historycy luterkańscy” powstała na potrzeby niniejszej pracy. Wg autorki są to zawodowi historycy, którzy zajmują się historią ewangelicyzmu czy luteranizmu w sposób naukowy (w polskiej praktyce najczęściej wiąże się to z uprawianiem zawodu na poziomie akademickim), a jednocześnie wywodzą się ze środowiska luterkańskiego i utrzymują z nim kontakt, co uwidacznia się chociażby poprzez obecność i recepcję ich prac w kręgu kultury luterkańskiej oraz bezpośrednią aktywność w społeczno-kulturalnej przestrzeni współczesnego polskiego ewangelicyzmu (m.in. spotkania, konferencje, fora, serwisy internetowe). Można zaznaczyć, że wielu innych historyków zajmuje się także tematyką ewangelicyzmu lub protestantyzmu, ale poza kolejnymi publikacjami, nie zawsze akceptowanymi zresztą przez środowisko luteran, (co widoczne było m.in. w wywiadach przeprowadzanych przez autorkę z ks. bp Tadeuszem Szurmanem) nie są oni w żaden inny sposób zaangażowani w wymiar religijny, kulturalny czy tożsamościowy społeczności luterkańskiej, a ich książki raczej rzadko pojawiają się w obiegu czytelniczym niniejszej wspólnoty wyznaniowej.

⁶⁶ Prof. dr hab. Janusz Małłek (ur. 1937 r.) – historyk, do 2008 r. wykładowca Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; specjalizuje się w tematyce Prus Książęcych i Królewskich XVI i XVII wieku oraz historii Reformacji i Skandynawii; laureat Nagrody im. ks. L. Otto 2007 oraz doktor honoris causa Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Członek parafii ewangelicko-augsburskiej w Toruniu. Syn działacza mazurskiego i pisarza Karola Małłka.

⁶⁷ J. Małłek, *Reformacja i protestantyzm w Polsce i Prusach (XVI-XX w.)*, Toruń 2012, s. 7

tym także po angielsku i niemiecku⁶⁸. Można zaznaczyć, że „polski” tom (*Reformacja i protestantyzm w Polsce i Prusach ...*) zawierający 35 prezentowanych już wcześniej artykułów, ukazuje losy polskiego luteranizmu – od wirtemberskiej reformacji w Prusach Książęcych po XX-wieczne zagadnienia tożsamości Mazurów wyznania ewangelickiego. Niewątpliwie przedstawienie powyższej problematyki z punktu widzenia nie tylko badacza, ale także członka wspólnoty wyznaniowej, wprowadza dodatkowy walor wnikliwego spojrzenia na opisywane dzieje. Również trzeba zaznaczyć, że pozycje upowszechniające dorobek naukowy historyka luteranckiego w językach obcych, wprowadzają do obiegu zagranicznego polskie prace, tym samym także polski punkt widzenia na kwestie wyznaniowe w wymiarze historii europejskiej.

Rys. 25. Publikacje Janusza Małki w Wydawnictwie UMK

Źródło: strona internetowa Wydawnictwa Naukowego UMK

Trzy obszerne (500-600 stronicowe) tomy prac profesora wydane zostały ekskluzywnie, w twardej oprawie, zaopatrzonej w błyszczącą obwolutę (z fotografią i biogramem autora na odwrocie). Tytuły dostępne są w sklepie internetowym Wydawnictwa Naukowego UMK oraz w innych księgarniach internetowych⁶⁹. O „szerokim” przeznaczeniu

⁶⁸ Bibliografia..., poz. 562, 563.

⁶⁹ M.in. w księgarni internetowej PWN, Księgarni Historycznej: ksiazkihistoryczne.pl [dostęp 25.06.2014]

historycznej książki świadczą załączone słowa autora; we wstępie zwrócił się on do czytelników:

*Książkę składam na ręce tych wszystkich, którzy interesują się dziejami polskiej reformacji i protestantyzmu – nie tylko specjalistów, ponieważ życzyłbym sobie, by niniejsza publikacja trafiła do szerokiego kręgu odbiorców.*⁷⁰

Wybór prac J. Małłki ukazał się także w lokalnej Oficynie Wydawniczej „Retman” z Dąbrówna⁷¹; *Moje Prusy, moje Mazury* wydane zostały z okazji przyznania profesorowi tytułu doktora *honoris causa* Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie (2009)⁷². Publikacja prezentująca teksty historyka wywodzącego się z tamtejszej ewangelickiej wspólnoty wpisuje się w krąg piśmiennictwa dotyczącego tożsamości Mazurów i Warmiaków, na której piętno swoje odcisnął także luteranizm. Stanowi ona niewątpliwie dla lokalnej wspólnoty pamiątkowy symbol historycznej przeszłości.

Prof. Tadeusz Stegner⁷³ (Uniwersytet Gdański), związany z sopocką wspólnotą ewangelicką, zajmuje się m.in. tematyką protestantyzmu na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Jest autorem prac naukowych dotyczących ewangelicyzmu odradzającego się w XIX w. na terenach centralnej Polski, z ukazaniem procesów polonizacyjnych protestanckiej, zwłaszcza warszawskiej społeczności (*Polacy-ewangelicy w Królestwie Polskim 1815-1914. Kształtowanie się środowisk, ich działalność społeczna i narodowa* 1992⁷⁴; *Ewangelicy warszawscy 1815-1918* 1993⁷⁵). Pośród historycznej tematyki prezentowanej w opracowaniach T. Stegnera ważne miejsce zajmują sylwetki ewangelików, w tym działaczy, pastorów czy przedstawicieli kultury. W 2000 ukazała się naukowa monografia dotycząca

⁷⁰ J. Małłek, *Reformacja...*, s. 9

⁷¹ Prywatna oficyna „Retman” z Dąbrówna publikuje także tytuły z zakresu mazurskiego ewangelicyzmu (zob. strona internetowa: http://www.mojabibliotekamazurska.pl/ukazaly_sie.html [dostęp 25.06.2014], w tym ukazały się m.in.: Albert Ch. R. Sapatka, *Kronika parafii ewangelickiej w Rynie w Prusach Wschodnich* (2003) czy D. Krysiak, *Ewangelicy w Mikolajkach. Dzieje parafii ewangelicko-augsburskiej w latach 1945-2007* (2010). Niektóre z tytułów opublikowane zostały z inicjatywy prof. Grzegorza Jasińskiego, znawcy dziejów ewangelicyzmu mazurskiego (wywiad z prof. G. Jasińskim, Olsztyn 5.08.2013).

⁷² Janusz Małłek *doktorem honoris causa*, ZE 2009, nr 20, s. 24

⁷³ Prof. dr hab. Tadeusz Stegner (ur. 1952) – historyk specjalizujący się w XIX i XX-wiecznych dziejach Polski, z uwzględnieniem tematyki narodowo-wyznaniowej, wykładowca Instytutu Historii na Uniwersytecie Gdańskim. Przewodniczący gdańskiego Oddziału PTEw oraz członek kolegium redakcyjnego „Gdańskiego Rocznika Ewangelickiego”; laureat pierwszej edycji Nagrody im. ks. Leopolda Otto (2003). Zob. także: *Rozmowa z rodzeństwem Hanną Kostuch z d. Stegner i prof. dr hab. Tadeuszem Stegnerem*. Rozm. I. Hintz, GRE, Vol. 6 (2012), s. 297-306

⁷⁴ Zob. recenzja: D. Matelski, [*Polacy-ewangelicy w Królestwie Polskim*], „Studia Historia Slavo-Germanica”, T. 20 (1995)

⁷⁵ Zob. recenzje: W.K., *Z dziejów polskiego protestantyzmu*, „Jednota” 1993, s. 17; J. Szturc, *Tadeusza Stegnera prace historyczne*, EP 1994, nr 4, s. 19

ks. Leopolda Otto, warszawskiego pastora zachowanego w pamięci wielu pokoleń współwyznawców⁷⁶. Fakt ten w recenzji został podkreślony stwierdzeniem:

*Ukazała się wyczekiwana biografia jednego z najwybitniejszych polskich duchownych luteranów.*⁷⁷

Biograficzna książka o pastorze ewangelickim to także opowieść o duszpasterzu, który zapisał się w dziejach Warszawy w wymiarze narodowym, społecznym i kulturalnym. Autor – jak zaznacza – pisał ją dla wszystkich zainteresowanych:

*Niniejsza książka adresowana jest do szerokiego kręgu odbiorców, stąd uznałem za niezbędne wyjaśnienie w tekście pewnych pojęć dotyczących wyznania ewangelicko-augsburskiego, które dla praktykujących luteranów wydają się oczywiste.*⁷⁸

Wydana została także bardzo starannie, w twardej oprawie, z portretową fotografią bohatera na okładce, wzbogacona dodatkiem archiwalnych zdjęć. J. Szturc zaznaczył:

*Przypuszczam, że wejdzie do kanonu historiografii polsko-ewangelickiej, ustalając punkt odniesienia dla następców*⁷⁹

Również kolejna książka prof. Stegnera należy do prac popularyzujących „ewangeliczne karty” w historii polskiej. W szkicach biograficznych *Ewangelicy ziem polskich XIX wieku*⁸⁰, wydanych w 2008 r. (Wyd. 2 – 2010), autor przedstawia „galerię” – nie zawsze znanych ze swego wyznania – członków ewangelickich wspólnot (od Samuela B. Lindego po m.in. działaczy powstania styczniowego⁸¹), zaznaczając: *ważne wydaje mi się przypomnienie, że oprócz rzymskich katolików mieszkali, działali na ziemiach polskich także wyznawcy innych wspólnot wyznaniowych, np. ewangelickich*⁸². Ewangelicy działacze, przedstawiciele kultury i innych dziedzin życia, ukazani zostali z naukowego punktu widzenia, a jednocześnie w sposób przystępny, zachęcających do lektury. Publikacja gdańskiego historyka jest jedną z nielicznych w dorobku luteranów pozycją biograficzną o charakterze popularno-naukowym, która potencjalnie może popularyzować sylwetki ewangelików także w szerszym odbiorze czytelnicy⁸³.

⁷⁶ T. Stegner, *Bóg, protestantyzm, Polska. Biografia pastora Leopolda Marcina Otto (1819-1882)*, Gdańsk 2000 (na temat ks. L. Otto zob. s. 26-28).

⁷⁷ J. Szturc, *Biografia ks. Leopolda Otto*, MP 2001, nr 3, s. 87

⁷⁸ T. Stegner, op. cit., s. 8

⁷⁹ J. Szturc, op. cit., s. 87

⁸⁰ Zob. recenzja: A. Uljasz, *Ewangelicy ziem polskich XIX wieku w szkicach profesora Tadeusza Stegnera*, „Słowo i Myśl” 2010, nr 2, s. 22-24

⁸¹ W szkicach prof. T. Stegnera przedstawiony został ponadto **Wojciech Gerson (1831–1901)**, malarz i pedagog czy **Lucyna Ćwierczakiewiczowa (1829–1901)**, autorka popularnych książek kucharskich.

⁸² T. Stegner, *Ewangelicy ziem polskich XIX wieku*, 2012, s. 7

⁸³ O promocji z udziałem prof. T. Stegnera zob. s. 243-244

Opracowania T. Stegnera ukazały się w Wydawnictwie Uniwersytetu Gdańskiego oraz Wydawnictwie Naukowym Semper. Omówione tytuły w sposób pionierski poszerzają wiedzę na temat przeszłości ewangelicyzmu w zaborze rosyjskim, ze szczególnym uwzględnieniem sylwetek współwyznawców, którzy zapisali się w dziejach stolicy, jak i w historii Polski.

Trzecim z przedstawianych historyków jest **prof. Jarosław Kłaczek**⁸⁴, w którego kręgu zainteresowań badawczych znajdują się problemy wyznaniowe ziem polskich XX wieku, w tym najnowsza historia Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce.

Wykładowca Uniwersytetu toruńskiego jest zarówno autorem książek dotyczących tematyki ewangelicyzmu, jaki i redaktorem opracowań zbiorowych z tego zakresu⁸⁵, także materiałów pokonferencyjnych dotyczących problematyki wyznaniowej. Są w jego dorobku opracowania prasy protestanckiej XIX wieku oraz okresu międzywojennego⁸⁶. Prace te (uwzględniające adnotowane bibliografie czasopism) stanowią cenną dokumentację prasy tworzonej przez Kościoły ewangeliczne, zwłaszcza na terenach II Rzeczypospolitej do 1939 r. Można dodać, że poza wymiarem naukowo-badawczym znajomość piśmiennictwa własnej konfesji jest także ważna dla kształtującej się tożsamości wyznaniowej mniejszości religijnych, w tym luteranckiej⁸⁷. O znaczeniu jednej z wymienionych prac recenzent pisze:

*Jego [J. Kłaczek] monografia będzie wielką pomocą dla polskich, niemieckich i ukraińskich badaczy dziejów prasy, a także historii protestantyzmu na ziemiach polskich, bowiem zawiera informacje historyczne i bibliograficzne, pomocne w formułowaniu tematów badawczych i kwerendach. Może się stać także źródłem wiedzy dla miłośników dziejów mniejszości religijnych na ziemiach polskich.*⁸⁸

J. Kłaczek jest autorem i inicjatorem wydania pierwszego historycznego opracowania losów parafii ewangelicko-augsburskiej w Radomiu: *Historia parafii*

⁸⁴ Prof. dr hab. Jarosław Kłaczek (ur. 1972) – historyk, wykładowca w Instytucie Historii i Archiwistyki na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu; specjalizuje się w zakresie badań nad historią społeczno-polityczną Polski XX wieku ze szczególnym uwzględnieniem tematyki wyznaniowej i dziejów miast. Członek kolegium redakcyjnego „Gdańskiego Rocznika Ewangelickiego” oraz prezes toruńskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego.

⁸⁵ Zob. wydawnictwa parafii radomskiej: s. 121-123.

⁸⁶ J. Kłaczek, *Czasopiśmiennictwo protestanckie w Polsce w latach 1918-1939*, Toruń 2003 (Zob. recenzje: J. Domasłowski, *O protestanckich czasopismach w Polsce międzywojennej*, „Słowo i Myśl” 2006, nr 14, s. 25-26; G. Gzella, *Prasa protestantów*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2004, nr 1/2, s. 151-152; O. Kiec, [Czasopiśmiennictwo protestanckie w Polsce w latach 1918-1939], „Zapiski Historyczne” T. 71 <2006>, z. 1, s. 192-194); *Protestanckie wydawnictwa prasowe na ziemiach polskich w XIX i pierwszej połowie XX wieku* 2008 (Zob. recenzja: A. Uljasz, *Nowa monografia czasopism protestanckich*, „Słowo i Myśl” 2009, nr 1, s. 14-17; M. Krogulska-Krysiak, [Protestanckie wydawnictwa prasowe na ziemiach polskich w XIX i pierwszej połowie XX wieku], „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2009, nr 3, s. 452-454)

⁸⁷ Naukowe opracowania J. Kłaczek dotyczące prasy protestanckiej zostały adnotowane także na łamach „Zwiastuna Ewangelickiego” (D. Nowak, *Skarbnica protestanckiego piśmiennictwa*, ZE 2008, nr 22, s. 10-11).

⁸⁸ A. Uljasz, *Nowa monografia...*, s. 17

ewangelicko-augsburskiej w Radomiu (2005⁸⁹; 2006⁹⁰; 2010⁹¹), jak również pierwszego monograficznego opracowania historii Kościoła w okresie powojennym: *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945–1975* (2010)⁹². Publikacjami powyższymi historyk włączył się zarówno w krąg piśmiennictwa dotyczącego lokalnych wspólnot luterzańskich, jak też w zakres prac badawczych nad najnowszą historią Kościoła, w tym związaną z wieloma drażliwymi dla ewangelickiej niezbyt odległej przeszłości tematami (np. powojenny los Mazurów). Można podkreślić, że szczególnie naukowa monografia powojennego okresu jest cenną w ogólnym dorobku ewangelickim pozycją, gwarantującą obiektywne podejście do historii własnej społeczności wyznaniowej⁹³. Do prac autorskich historyka dołączyła w 2013 r. monografia emigracyjnych losów polskich ewangelików: *Na emigracji. Losy polskiego wychodźstwa ewangelickiego w XX wieku* (2013)⁹⁴, przedstawiająca polskie wspólnoty protestanckie osiadłe na różnych kontynentach, ze szczególnym ukazaniem wizerunku Polskiego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na Obczyźnie, sprawującego opiekę nad zborami rozsianymi po całym świecie. O pionierskim ze względu na podjęcie tematu przedsięwzięciu pisze autor we wstępie książki (s. 13):

Do chwili obecnej losy polskiego wychodźstwa ewangelickiego w Ameryce Północnej, Europie Zachodniej oraz w innych częściach świata nie były opracowane. Pod tym względem omawiana monografia stanowi wypełnienie luki w rodzimej historiografii.

Do wielotematycznego dorobku J. Kłaczki należą także prace przygotowane pod jego redakcją, które również zaistniały w prasie luterńskiej⁹⁵ oraz w trakcie promocyjnych czy jubileuszowych spotkań; jednym z takich opracowań jest zbiór studiów *Ewangelicy w Toruniu (XVI-XX w.)*⁹⁶, który towarzyszył 90-leciu toruńskiej parafii (2011)⁹⁷, w dalszej

⁸⁹ Zob. recenzja: J. Szturc, *O przeszłości radomskiej parafii*, ZE 2006, nr 5, s. 17-18; J. Domasłowski, *Nowa książka o parafii w Radomiu*, „Słowo i Myśl” 2006, nr 3, 22-23

⁹⁰ Zob. recenzja: W. Saletra, [*Historia parafii ewangelicko-augsburskiej w Radomiu ; Ewangelicy w Radomiu i regionie*], „Studia Historyczne” 2009, z. 1, s. 80-83

⁹¹ Zob. recenzje: J. Domasłowski, *O Radomiu po raz trzeci*, ZE 2011, nr 20, s. 12; D. Krysiak, [*Historia parafii ewangelicko-augsburskiej w Radomiu*] „Czasy Nowożytne” T. 24 (2011), s. 307-309

⁹² Zob. recenzje: J. Szturc, *Pierwsza monografia*, ZE 2010, nr 18, s. 13; M. Białkowski, [*Kościół Ewangelicko-Augsburski 1945-1975*], GRE, Vol. 4 (2010), s. 205-211; A. Seweryn, [*Kościół Ewangelicko-Augsburski 1945-1975*], „Studia z Prawa Wyznaniowego” T. 15 (2012), s. 318-322

⁹³ Można zaznaczyć, że monografia Kościoła ewangelickiego za lata 1945-1975 stanowi rozprawę habilitacyjną autora, co oznacza, że tym bardziej poddana została rzetelnej, obiektywnej ocenie recenzentów, jak też poprzedzona została wieloletnimi i wnikliwymi badaniami poruszanej problematyki.

⁹⁴ Zob. recenzja: J. Szturc, *Losy polskiej emigracji – monografia ewangelickiego dorobku na obczyźnie*, ZE 2014, nr 5, s. 14

⁹⁵ Recenzje uwzględniono przy omawianych tytułach.

⁹⁶ Zob. recenzja: J. Domasłowski, *Niewyczerpany temat – próba bilansu toruńskiego ewangelicyzmu*, ZE 2012, nr 1, s. 16-17; A. Kwiatkowski, [*Ewangelicy w Toruniu (XVI-XX)*], „Klio” 2011, nr 4, s. 206-209; O. Kiec, [*Ewangelicy w Toruniu (XVI-XX)*], „Czasy Nowożytne” T. 25 (2012), s. 253-256

kolejności – 3-tome opracowanie dziejów luterzańskich od czasów Reformacji po dzień dzisiejszy: *Kościół luterński na ziemiach polskich (XVI-XX w.)*⁹⁸, jak też tom materiałów pokonferencyjnych: *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu* (2009)⁹⁹. Ostatni z wymienionych tytułów, obejmujący szereg szczegółowych zagadnień z zakresu funkcjonowania wspólnot protestanckich pod presją rządów totalitarnych, jest efektem konferencji naukowej zorganizowanej przy współudziale toruńskiej parafii ewangelickiej¹⁰⁰. Wymienione zbiorowe opracowania są także kolejnym przykładem współpracy środowiska luterńskiego z badaczami zajmującymi się tematyką protestancką¹⁰¹. Mogły powstać w dużej mierze dzięki inicjatywie i organizacyjnemu zaangażowaniu ich redaktora.

Publikacje autorstwa oraz pod redakcją J. Kłaczkowa mają charakter prac naukowych wydanych w skromnym opracowaniu edytorskim; okładki zdobią dostosowane do treści motywy ilustracyjne (np. kościół luterński w Toronto – *Na emigracji...*, zob. rys. 26), w tym monografia radomskiej parafii, poza okładkową prezentacją kościoła, wzbogacona została także archiwalnymi fotografiami. Pozycje autorskie zaopatrzone są na odwrocie w informacje o autorze oraz jego dotychczasowym dorobku.

⁹⁷ Promocja książki *Ewangelicy w Toruniu (XVI-XX)* odbyła się 17 września 2011 w ramach obchodów 90-lecia polskiej parafii ewangelicko-augsburskiej w Toruniu, zob.: *90 lat Polskiej Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Toruniu* [online]. Strona parafii: <http://torun-luteranie.pl/?start=60> [dostęp 26.06.2014].

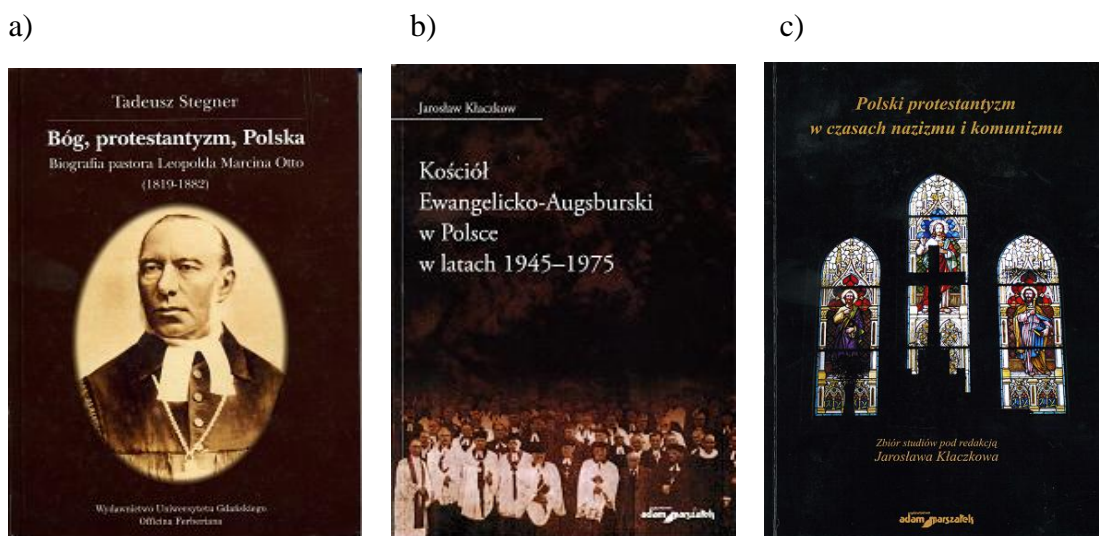
⁹⁸ Zob. recenzja: A. Sokół, [*Kościół luterński na ziemiach polskich (XVI-XX w. T. 1-3)*], GRE, Vol. 7 (2013), s. 362-370; też, *Monografia polskiego luteranizmu*, ZE 2013, nr 19, s. 14-15

⁹⁹ Zob. recenzja: J. Domasłowski, *Protestantyzm w trudnych czasach*, „Słowo i Myśl” 2010, nr 3, s. 14-15; P. Leszczyński, *Wbrew tyranii „cezarów”*, ZE 2010, nr 8, s. 11; D. Krysiak, [*Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu*], „Zapiski Historyczne” 2011, z. 2, s. 147-152

¹⁰⁰ Konferencja odbyła się 25-26 czerwca 2009 r. w Toruniu przy organizacyjnym wsparciu Uniwersytetu Mikołaja Kopernika i toruńskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego, gromadząc większość historyków badających protestanckie dzieje w XX wieku. (J. Wild, *Protestanci w trudnych czasach – konferencja w Toruniu*, ZE 2009, nr 15-16, s. 29)

¹⁰¹ W 3 tomach poświęconych kościołom luterńskim na ziemiach polskich znalazły się zarówno opracowania historyków spoza kręgu wyznaniowego, w tym m.in. znawcy zagadnień sztuki i budownictwa protestanckiego – prof. Jana Harasimowicza czy zajmującego się tematyką mazurskiego ewangelicyzmu prof. Grzegorza Jasińskiego, jak też omówienia przygotowane przez historyków luterńskich (J. Małłka, T. Stegnera oraz redaktora J. Kłaczkowa); współautorami są także wykładowcy ChAT-u (prof. Janusz Maciuszko, prof. Karol Karski).

Rys. 26. Naukowe książki historyczne

- a) T. Stegner: *Bóg, protestantyzm, Polska : biografia pastora Leopolda Marcina Otto (1819-1882)*. Gdańsk 2000
- b) J. Kłaczek: *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945–1975*. Toruń 2010
- c) *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu : zbiór studiów*. Pod red. J. Kłaczek. Toruń 2009

Omówione opracowania ukazały się w większości w naukowym wydawnictwie Adam Marszałek (Toruń), co zapewniło im profesjonalną dystrybucję poprzez ogólnopolski system księgarń internetowych¹⁰². Poszczególne tytuły zostały wydane także dzięki pomocy innych podmiotów, w tym *Kościół luterński na ziemiach polskich...* trafiły do obiegu czytelniczego dzięki wsparciu finansowemu Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, diecezji pomorsko-wielkopolskiej KEA oraz dotacji udzielonej przez parafię ewangelicko-augsburską w Toruniu. Można ocenić, że kolejne tytuły zaistniały zarówno we własnym środowisku wyznaniowym (w prasie luterńskiej¹⁰³, w księgarniach¹⁰⁴, na portalu luterńskim¹⁰⁵, w

¹⁰² Książki toruńskiego historyka dostępne są w internetowej księgarni wydawcy: Wydawnictwo Adam Marszałek księgarnia: <http://www.marszalek.com.pl/sklep/szukaj/k%C5%82aczekow.html> [dostęp 27.06.2014], jak też w innych sklepach internetowych [dostęp do poniższych stron 27.06.2014: odk księgarnia odkrywcy: http://odk.pl/search-1.html?fs=1&je=1&x=0&y=0&title_authors=k%C5%82aczekow, a także: KsięgarniaPowszechna.pl; Dobre Książki (dobre-ksiazki.pl); księgarnia internetowa Naukowa.pl; Księgarnia Historyczna (ksiazkihistoryczne.pl).

¹⁰³ Recenzje podano w przypisach. Omówienia zamieszczono w ukazujących się w danym czasie periodykach luterńskich, m.in.: [*Czasopiśmiennictwo protestanckie w Polsce...*], „Ewangelik” 2003, nr 4, s. 17-18; D. Szczyпка, [*Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce...*], „Rocznik Wiślański” t. 3 (2011), s. 123-124.

¹⁰⁴ W księgarniach internetowych „Augustany” i „Warto” (zob. Rozdz. VII.1).

¹⁰⁵ Informacja o ukazaniu się monografii *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945-1975* pojawiła się w oficjalnym serwisie: *Monografia polskiego luteranizmu o jego dziejach po 1945 roku* [online]. Archiwalna strona luteranie.pl: <http://old.luteranie.pl/pl/?D=3227> [dostęp 26.06.2014]; Publikacja *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu* została omówiony przez przewodniczącego MTE Erwina Kruka

trakcie promocji¹⁰⁶), jak też zostały omówione w periodykach naukowych¹⁰⁷, stanowiąc dostrzeżony zbiór prac ważnych ze względów poznawczych, ale także ze względu na ich wartość dla dalszych badań nad dziejami polskiego protestantyzmu.

Liczne prace ostatniego z przedstawionych historyków uwzględniają, obok dokumentacji ewangelickiego czasopiśmiennictwa, zainteresowanie historią własnego wyznania w wymiarze regionalnym (*Historia parafii ewangelicko-augsburskiej w Radomiu; Ewangelicy w Toruniu...*) oraz badawcze podejście do roli i znaczenia Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w szerszym wymiarze (m.in. *Polski protestantyzm w czasach...*). Można także zaznaczyć, że w 2014 r. wybrane tytuły ukazały się w niemieckich wersjach językowych¹⁰⁸, co wprowadza – zwłaszcza monografię powojennych losów polskich ewangelików – do zagranicznego obiegu czytelniczego.

Aktywni w omawianym okresie historycy luterkańscy (K. Małek, T. Stegner, J. Kłaczek) dzięki swoim zainteresowaniom badawczym uzupełniają całościową ofertę współczesnej książki ewangelickiej, wnosząc do ogólnego jej dorobku szereg cennych prac naukowych¹⁰⁹, istotnych dla dzisiejszego tożsamościowego wizerunku tej wspólnoty wyznaniowej. Prezentowani autorzy uwzględniają w swoich naukowych publikacjach kluczową dla historii wyznania ewangelicko-augsburskiego tematykę (Reformacja, XIX-wieczne odrodzenie protestantyzmu na ziemiach polskich, powojenne losy luteran). Trzeba też zaznaczyć, że luterkańska książka naukowa dzięki zaistnieniu poprzez system wydawnictw uczelnianych czy naukowych włączona została w ogólny obieg sprzedaży internetowej i inne formy „obecności” wirtualnej (np. antykwariaty, biblioteki naukowe, bibliografie), potencjalnie – z możliwością dotarcia do szerokiego kręgu odbiorców. Stała się integralną częścią ogólnopolskiego historycznego dorobku naukowego.

Cel powyższy podkreślali również sami autorzy w zacytowanych przedmowach i wstępach – intencją publikacji jest zaprezentowanie wszystkim zainteresowanym wiedzy dotyczącej historii własnego Kościoła, poprzez połączenie naukowego obiektywnego podejścia do przeszłości ze znajomością tradycji i tożsamości własnej wspólnoty wyznaniowej, zachowanej wśród jej członków.

na łamach „Kartek Mazurskich” 2010, nr 10 [online]. Strona diecezji mazurskiej:

http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/biuletyn/MTE_2010_10_88.htm [dostęp 26.06.2014]

¹⁰⁶ Monografię powojennych losów Kościoła (*Kościół Ewangelicko-Augsburski...*) autor zaprezentował w parafii warszawskiej (zob. s. 242), o promocjach prac J. Kłaczka zob. także w rozdziale VII.3.

¹⁰⁷ Recenzje w przypisach przy poszczególnych tytułach

¹⁰⁸ J. Kłaczek, *The Evangelical Church of the Augsburg Confession in Poland in the years 1945–1989*, Toruń 2014

Indywidualne inicjatywy wydawnicze w różnorodny sposób uzupełniają prezentowaną w pracy luterąską ofertę. Autorzy i inicjatorzy publikowanej literatury wzbogacają dorobek powstający w ramach oficjalnej działalności wydawniczej Kościoła oraz struktur stowarzyszeniowych. Dzięki prywatnym przedsięwzięciom utrwalany jest „przekaz” współczesnych ewangelickich duszpasterzy (postylle, rozważania, prace teologiczne), na uwagę zasługuje także propozycja luterąskich autorek, zwłaszcza indywidualny cykl utworów A. Błahut-Kowalczyk. Do leksykonu J. Szturca wydanego przez „Augustanę” (*Ewangelicy w Polsce*) dołączył, wydany przez tego samego autora prywatnie, słownik o ruchu stowarzyszeniowym, do „bielskich” tłumaczeń pism reformacyjnych – dodano współczesny przekład „Lutra” dokonany przez M. Waltera (*Kazania ks. dra Marcina Lutra* 2011). Tematykę historyczną, widoczną zwłaszcza w publikacjach parafialnych, poszerzają historycy luterąscy. Można stwierdzić, że – dzięki swoim pracom naukowym – wprowadzają w obręb współczesnej wiedzy historycznej wydawnictwa dotyczące własnej przeszłości, nie zawsze w dotychczasowym piśmiennictwie obiektywnie ujmowanej.

Prywatne inicjatywy wydawnicze charakterystyczne są dla drugiego uwzględnianego w pracy dziesięciolecia. Wraz z postępującą profesjonalizacją ruchu wydawniczego autorzy luterąscy korzystają coraz częściej z możliwości indywidualnego opublikowania swoich prac – u wydawców lokalnych (zwłaszcza w cieszyńskim „Interfonie”), jak i w profesjonalnych wydawnictwach ogólnopolskich (zwłaszcza w toruńskim „Adam Marszałek”). Również ten typ aktywności na przestrzeni analizowanego okresu przebiegł „drogę” – od tytułów sporadycznie drukowanych w katowickim „Didache”, po ofertę różnorodną, włączającą się w krąg ogólnopolskich publikacji religijnych oraz naukowych.

¹⁰⁹ Ok. 20 tytułów (wydanych książek)

ROZDZIAŁ VI
WSPÓŁCZESNA KSIĄŻKA EWANGELICKA –
REPERTUAR WYDAWNICZY

Na podstawie analizy materiału – wykazanego w dołączonej do pracy *Bibliografii polskiej książki ewangelickiej w Polsce 1989-2013*, obejmującej ponad 500 tytułów (w większości przejranych z autopsji), można dokonać przeglądu repertuaru wydawniczego wyróżniając tematykę i typy piśmiennictwa oraz obserwując dynamikę ich rozwoju.

Wyróżniono:

- prace o tematyce historycznej,
- rozmyślenia i rozważania o charakterze religijnym,
- luterzańską książkę użytkową (m.in. śpiewniki, katechizmy),
- kazania (w tym postylle),
- księgi pamiątkowo-jubileuszowe,
- literaturę piękną,
- inne (m.in. prace z teologii, słowniki).

Pierwsza z wymienionych kategorii obejmuje najliczniejszą grupę publikacji wydawanych przez ewangelickie podmioty. Widoczne jest, że w związku z ograniczeniami druku charakterystycznymi dla okresu przed 1989 r. w zmienionych, demokratycznych uwarunkowaniach przeszłość historyczna własnego Kościoła oraz współwyznawców stała się dominującym tematem książek i wszelkiego typu materiałów jubileuszowych czy pokonferencyjnych ukazujących się w środowisku luterzańskim.

Dla zachowania wyznaniowej tożsamości ważne były publikacje o charakterze rozmyślań inspirowanych biblijnym przekazem oraz wszelkiego typu rozważania – teologiczne, duchowe, uwzględniające aktualne problemy dzisiejszych chrześcijan, w tym nie tylko członków protestanckich grup wyznaniowych. Pozycje tego rodzaju, autorstwa współczesnych ewangelickich duszpasterzy, ewangelizatorów, diakonek, służące religijnemu wychowaniu wiernych, stanowią licznie reprezentowany rodzaj publikacji powstających w środowisku omawianej grupy wyznaniowej.

Ważne miejsce w badanym repertuarze zajmowała również „książka użytkowa” – grupa publikacji istotna dla zachowania praktyk religijnych społeczności wyznaniowej pozostającej w znacznym rozproszeniu na terenie sześciu diecezji luterzańskich w Polsce. Do tej kategorii zaliczone zostały także podręczniki do nauki religii oraz inne pomocnicze materiały służące chrześcijańskiemu wychowywaniu dzieci i młodzieży.

Czwarta z wyodrębnionych kategorii piśmiennictwa to kazania księży ewangelickich, w tym zebrane „na wszystkie niedziele i święta roku kościelnego”, w tradycji luterńskiej

zwane postyllami¹. Ożywiona aktywność społeczności luterńskiej po 1989 r. zaowocowała m.in. uroczystym świętowaniem rocznic i jubileuszy, przypominających historyczne wydarzenia oraz sylwetki współwyznawców. Świadectwem rocznicowych obchodów są opublikowane książki pamiątkowe.

W repertuarze ewangelickich wydawców zauważalne są także utwory z zakresu literatury pięknej, uwzględniające zarówno wątki biblijne, jak też inspirowane problematyką wyznaniową, religijną oraz współczesną.

Do „innych” zaliczone zostały tytuły sporadycznie pojawiające się w prezentowanej ofercie – publikacje teologiczne, słowniki czy opracowania bibliograficzne, uzupełniające dorobek ewangelickich wydawców.

VI. 1. Prace o tematyce historycznej

W analizowanym repertuarze największa liczba publikacji dotyczy tematyki historycznej. Wszyscy przedstawieni wydawcy w różnym zakresie uwzględniają historię w swoich ofertach. Przede wszystkim inicjatywy parafialne dotyczą własnej przeszłości (parafii), również towarzystwa publikują prace poświęcone w dużej mierze zagadnieniom luteranizmu w poszczególnych regionach Polski; uzupełnieniem są opracowania naukowo-badawcze historyków, zwłaszcza w zakresie przedstawienia losów Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce. Wśród całej grupy tytułów można wyróżnić następujące tematy:

- historia parafii ewangelicko-augsburskich,
- historia kościołów ewangelickich,
- sylwetki ewangelików,
- dzieje chórów ewangelickich,
- ewangelicy w dziejach miast,
- losy luteranizmu w poszczególnych regionach Polski,
- historia Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego.

¹ Postylla zob. s. 66

Parafie. Historia parafii ewangelickich jest tematem wielu publikacji powstałych lokalnie, przede wszystkim na potrzeby rocznic. W omawianym okresie odnotowano 31 pozycji ukazujących losy parafii², w tym są to opracowania naukowe o charakterze monograficznym (7) oraz prace popularyzujące własną przeszłość, a także tytuły o charakterze pryncypalnym czy kronikarskim³. Wśród pierwszej grupy (naukowej) znalazły się „historie” parafii funkcjonujących m.in. w Bydgoszczy, Łodzi, Radomiu, Lublinie, Mrągowie⁴, do drugiej można zaliczyć opracowania przeszłości parafialnej w Czechowicach-Dziedzicach, Mikołowie, Koninie, Ustroniu, Wiśle, Zgierzu, Zielonej Górze⁵. W kolejnych branych pod uwagę dziesięcioleciach zauważalny jest wzrost ilości omawianego piśmiennictwa (**do 1999 – 10 tytułów; do 2009 r. – 15; za lata 2010-2013 – 6**) oraz jego profesjonalizacja. W pierwszym dziesięcioleciu dominowały opracowania popularyzujące dzieje luteranckich parafii, przygotowane głównie przez miejscowych księży. Po 2000 r. dołączyły naukowe monografie wybranych parafii, w tym także spisane przez zawodowych historyków lub przy ich współpracy (1/4 tytułów). W rozpoczętym trzecim dziesięcioleciu występują opracowania zdecydowanie większego formatu – profesjonalnie wydane, ilustrowane (m.in. *Z przeszłości Parafii Ewangelickiej w Mrągowie* 2013). 6 „najnowszych” tytułów wprowadza nowoczesne standardy naukowego podejścia do własnej przeszłości (np. *Historia parafii ewangelicko-augsburskiej w Radomiu* 2010), mieszcząc się w nowoczesnych standardach wydawniczych.

Kościół. Kolejna grupa publikacji historycznych w centrum uwagi stawia ewangelickie świątynie, wokół których skupia się życie religijne i inne formy aktywności wspólnot parafialnych. Opublikowane pozycje dotyczą – na pierwszym miejscu – kościoła Jezusowego w Cieszynie (ok. 10 tytułów)⁶. Albumowe opracowania przedstawiają także losy ewangelickich kościołów dolnośląskich (Karpacz, Jaworze, Świdnica)⁷. Również staraniem innych parafii wydane zostały materiały poświęcone zabytkowym świątyniom współczesnych luteran (m.in. w Toruniu, Katowicach, Zielonej Górze)⁸. Wśród 23 tytułów odnotowano 6 albumów, jak też pozycje wydane „ozdobnie”, z licznymi ilustracjami (m.in. *Kościół św. Szczepana w Toruniu 1904-2004*). Można też stwierdzić – podobnie jak w poprzedniej grupie

² Należy zaznaczyć, że losy parafii uwzględniane są także w innych publikacjach, poświęconych świątyniom czy lokalnym wspólnotom luteranckim.

³ Kronika parafii w Miechowicach (s. 159) oraz nowa edycja staropolskiej *Kroniki zboru ewangelickiego krakowskiego* (zob. s. 114).

⁴ W Bibliografii..., poz. 238, 339, 340, 382, 553

⁵ Zob. Rozdz. III.1; III.4

⁶ Wydane przez parafię w Cieszynie (s. 105-107) oraz cieszyński Oddział PTEw (s. 138-139).

⁷ Zob. wydawnictwa diecezji wrocławskiej, s. 126-127.

⁸ Zob. także dołączona bibliografia książki ewangelickiej (publikacje wydane przez parafie)

tematycznej – w drugim uwzględnianym dziesięcioleciu ukazało się zdecydowanie więcej omawianych publikacji (**do 1999 r. – 6 tytułów; do 2009 r. – 15, od 2010 – 2**). Należą one także do najokazalszych ewangelickich wydawnictw, przyciągających uwagę czytelnika powiększonym formatem, bogactwem ilustracji oraz estetyką edytorskiego opracowania (np. *Kościół Jezusowy w Cieszynie*). Publikacje tego typu przedstawiają dzieje świątyń, ale także wzbogacają wiedzę na temat protestanckiej architektury i specyfiki ewangelickiego budownictwa sakralnego.

Sylwetki ewangelików. Pamięć o duszpasterzach, współwyznawcach i innych ewangelickich działaczach, widoczna jest w całym współczesnym repertuarze luteranickich wydawców. Publikacje poświęcone sylwetkom ewangelików (ok. 30 wydanych tytułów) są zróżnicowane jakościowo; możemy wśród znaleźć: biografie naukowe (3 tytuły), opracowania o charakterze biograficzno-zagadnieniowym (8), materiały posesyjne (7), pozycje poświęcone więcej niż jednej postaci oraz pozycje przyczynkarskie⁹. W pierwszym dziesięcioleciu (**1990-1999**) odnotowujemy **8 tytułów**, w następnym (**2000-2009**) – **16, po 2010 r. – 5**, co świadczy o przyroście także prac biograficznych w repertuarze, w tym – podwojeniu liczby książek po 2000 r. Można podkreślić, że dwie ważne biografie naukowe (o Lutrze i Bonhoefferze) wydane zostały w I dziesięcioleciu (1995, 1996) oraz wznowione w drugim (2006, 2003). W II dziesięcioleciu dołączyła do tej grupy naukowa biografia dotycząca ks. Leopolda Otto (2000). Po „wstępnym” dla rozwoju ewangelickiego piśmiennictwa okresie, za jaki uznać można pierwsze dziesięć lat po „przemianach” ustrojowych, zauważalne są także prace posesyjne związane z sylwetkami księży czy innych działaczy (m.in. ks. Franciszka Michejdy, Matki Ewy z Miechowic) – 6 tytułów jest efektem „zorganizowanego” zainteresowania biograficznymi wątkami zasługujących na pamięć współwyznawców. Rozpoczęte trzecie dziesięciolecie nie przyniosło dotychczas naukowych biografii, zaowocowało natomiast pozycjami poświęconymi większej liczbie osób, co można uznać za próby syntetyzowania zgromadzonej na tym etapie „biograficznej” wiedzy (*Reformatorzy 2013; Ewangelicy XIX wieku 2012*). Biorąc pod uwagę dynamikę publikowania można sądzić, że dotychczasowy zbiór prac (zagadnieniowych, przyczynkarskich, historycznych), wydanych w pierwszych dwóch z wyróżnionych na potrzeby niniejszej dysertacji okresach, stanie się „oparciem” dla biografii „większego formatu”, w tym naukowych. Nasuwa się ponadto wniosek, że oprócz naukowych powstają

⁹ Zob. wydawnictwa „Augustany” (s. 67-68), „Głosu Życia” (s. 93), „Luteranina” (s. 102-103), PTEw (s. 138-139), prace T. Stegnera (s. 173-174).

także biograficzne opracowania autorstwa amatorów (przedstawiciele różnych profesji), utrwalających także życiorysy współwyznawców.

Chóry. Kilkanaście publikacji przedstawia dzieje ewangelickich chórów kościelnych, przede wszystkim aktywnych na Śląsku (także cieszyńskim)¹⁰. Okolicznościowe wydawnictwa (łącznie 12) ukazały się w dwóch poprzednich dziesięcioleciach (**I dziesięciolecie – 5 pozycji; II dziesięciolecie – 6**), w tym – od niewielkich, skromnych druków „zmierzają” ku okazałym, ilustrowanym monografiom, czego dowodem jest księga poświęcona jaworzańskiemu chórowi z 2012 r. Można zaznaczyć, że aktywność chórów – jedna z pielęgnowanych we wspólnotach parafialnych tradycji – uwzględniana jest także w innych ewangelickich publikacjach.

Ewangelicy w dziejach miast. Omawiane piśmiennictwo uwzględnia zagadnienie ewangelickiej obecności w dziejach miast polskich, co z reguły akcentują tytuły publikacji (np. *Wkład ewangelików w rozwój Chorzowa*, *Ewangelicy w dziejach Warszawy*, *Ewangelicy w Zabrze*)¹¹. W **latach 90. trzy pozycje** przypominały o tego typu przeszłości wyznaniowej (wyd. 1993, 1997, 1998), **drugie dziesięciolecie** „swobody” publikowania przyniosło **11 tytułów** prezentujących wyróżniony temat. Również najnowszy okres (**od 2010 r.**) już obecnie uwzględnia **3 książki** o wspólnotach luteranckich „historycznie” zapisanych w losach wielu miejskich społeczności w różnych regionach Polski. Można przy tym podkreślić, że prace (w tym 4 tomy posesyjne) zaakcentowały przede wszystkim wkład ewangelików w rozwój miast górnośląskich (Chorzowa, Katowic, Gliwic, Zabrze), jak też opublikowane tytuły dotyczą uczestnictwa luteranckiego w dziejach stolicy, Krakowa, Torunia, Łodzi, Poznania, Gorzowa czy Radomia. Około 20 publikacji dotyczących pomijanego czasem w historiografii zagadnienia stanowi zauważalny zbiór opracowań odsłaniających często nieznane wątki przeszłości polskich miast. 60 % tytułów opublikowanych zostało w drugim dziesięcioleciu, które uznać można – obserwując wzrost liczby publikacji – za okres osiągniętej już pewnej „dojrzałości” i postępującego wydawniczego zaawansowania.

Luteranizm a regiony Polski. Szerszy aspekt rozwoju luteranizmu obejmują publikacje poświęcone historii tej grupy wyznaniowej w różnych częściach kraju. Opracowania, które ukazały się po 1989 r., opisują losy ewangelickiej mniejszości w regionach: cieszyńskim (9 tytułów), na Pomorzu (4), na Mazurach (2), na Górnym i Dolnym

¹⁰ Zob. s. 92, 110

¹¹ Zob. Rozdz. III. 4 (diecezja katowicka, warszawska, wrocławska), także: T. Stegner, *Ewangelicy warszawscy 1815-1918*, Warszawa 1993; *Przeszłość przyszłości. Z dziejów luteranizmu w Łodzi i regionie*. Pod red. B. Milerskiego i K. Woźniaka, Łódź 1998; E. Kruk, *Ewangelicy w Olsztynie. Z dziejów parafii w latach 1772-2002*, Olsztyn 2002; *Ewangelicy w Toruniu (XVI-XX). Zbiór studiów*. Pod red. J. Kłaczkowa, Toruń 2011.

Śląsku (8), w Wielkopolsce (1)¹². Zainteresowanie własnymi dziejami zaowocowało ponadto szeregiem wydawnictw dotyczących lokalnej przeszłości ewangelików (m.in. pszczyńskich czy zgierskich). Ponad 30 zebranych tytułów, obejmujących zarówno prace autorskie (14), jak i opracowania zbiorowe (w tym 12 tytułów posesyjnych), obrazuje zdecydowaną „dynamikę” piśmiennictwa ewangelickiego po 1989 r.: w **pierwszym dziesięcioleciu** ukazało się **8 pozycji, w drugim – liczba ta uległa podwojeniu (16 tytułów)**; w rozpoczętym – odnotowano już na obecnym etapie 7 książek uwzględniających luterński „regionalizm”, w tym dwa tomy stanowiące pokłosia międzynarodowych konferencji zorganizowanych przy współdziałaniu instytucji naukowych (*Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim* 2010; *Cuius regio, eius religio* 2011)¹³. Widoczny udział opracowań pokonferencyjnych w zakresie omawianej tematyki potwierdza, że pomorskie, cieszyńskie, mazurskie czy śląskie losy ewangelicyzmu są obszarem szerszych zainteresowań badawczych, podejmowanych także wspólnie z innymi jednostkami (towarzystwa, uniwersytety, muzea). Dostatecznie liczne w całym luteranckim dorobku publikacje pokonferencyjne mają swój znaczny udział w ofercie o charakterze religijno-kulturowym.

Poza materiałami konferencyjnymi można wymienić inne „strategie” autorskie świadczące o rozwoju „historycznego” luteranckiego piśmiennictwa, w tym prace o charakterze historycznym autorstwa zaangażowanych członków Kościoła¹⁴, profesjonalne książki historyczne (H. Czembor, J. Domasłowski)¹⁵ czy okazjonalno-jubileuszowe (*Diecezja Cieszyńska...; Leśne kościoły*)¹⁶.

Publikacje traktujące o luteranckiej obecności w dziejach poszczególnych regionów (w połowie autorskie, w połowie opracowania zbiorowe) mają niejednokrotnie pionierski charakter w zakresie poruszanej problematyki. Można zaznaczyć, że zwłaszcza przeszłości luteran cieszyńskich poświęcone są liczne pozycje (1/3 zebranych tytułów) oraz zagadnieniom ewangelicyzmu górnośląskiego (ok. 1/4). Widoczne w drugim dziesięcioleciu podwojenie liczby publikacji potwierdza zainteresowanie „regionalną” przeszłością, coraz chętniej uwzględnianą w omawianym repertuarze wydawniczym.

¹² Zob. publikacje „Głosu Życia” (s. 93-94), parafii cieszyńskiej (s. 106-107), słupskiej (s. 131-132), także: *Leśne kościoły*, B-B 2009; J. Kliber, *Radość z domu Bożego*, B-B 2013; *Kościoły na Śląsku 1933-1945 oraz Katharina Staritz jako przykład chrześcijańskiej pomocy Żydom*, Wrocław 2003; H. Czembor, *Ewangelicki Kościół Unijny na polskim Górnym Śląsku (1922-1939)*; Katowice 1993; *Cuius regio, eius religio. Trzechsetna rocznica powstania kościołów Łaski na Śląsku*, Jelenia Góra 2011; J. Domasłowski, *Kościół ewangelicko-augsburski w Poznaniu i w zachodniej Wielkopolsce w latach 1919-2005*, Poznań 2005

¹³ Zob. s. 106-107, 128-129

¹⁴ Praca J. Klibera (s. 242-243) czy E. Klink-Orawskiej (s. 123-124).

¹⁵ Zob. przyp. 12

Historia Kościoła. Ostatnim z wyróżnionych zagadnień wśród zebranych prac historycznych jest przeszłość Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, z uwzględnieniem tematyki rozwoju luteranizmu – od Reformacji po czasy współczesne. Można zaznaczyć, że po 1989 r. opublikowanych zostało wiele opracowań ważnych ze względu na ogólną wiedzę o Kościołach protestanckich, w tym wyszły one także „spod pióra” lutezańskich autorów czy wydane zostały przez ewangelickie oficyny.

Lutezański dorobek obejmuje z jednej strony XVI-wieczne pisma wyznaniowe, określające również obecne *status quo* Kościołów wyrosłych na gruncie Reformacji¹⁷, losy Kościoła lutezańskiego w Polsce, z uwzględnieniem najnowszego okresu w jego dziejach¹⁸, także opracowania dotyczące struktur i urzędów kościelnych¹⁹. Publikacje ukazywały się w kolejnych dziesięcioleciach zgodnie z własną dynamiką (**do 1999 r. – 8 tytułów; do 2009 – 5; od 2010 – 11**). Pierwszy wyróżniony okres pokazuje różnorodność tematyczną prezentowanej oferty, obejmując zagadnienia – od przeszłości luteranizmu po wydarzenia współczesne²⁰. Ponadto opracowanie T. Stegnera dotyczące odradzania się ewangelicyzmu na ziemiach polskich (*Polacy-ewangelicy w Królestwie Polskim <815-1914>*) rozpoczęło już w latach 90. naukowy „ogład” lutezańskiej przeszłości, kontynuowany przez historyków w następnych okresach.

Jak wynika z zestawienia liczbowego, najwięcej publikacji z zakresu historii Kościoła wydanych zostało w ostatnich latach (50% tytułów), z uwzględnieniem monografii najnowszych dziejów Kościoła²¹ oraz pozostałych opracowań – po funkcjonowanie Kościołów w czasach socjalizmu. Widoczne jest, że „najnowsze” publikacje coraz częściej mają charakter prac naukowych publikowanych także we współpracy z badaczami z różnych ośrodków akademickich, którzy zajmują się również tematyką protestancką (m.in. *Kościoły lutezańskie na ziemiach polskich. XVI-XX w.* 2012). Można ocenić, że książki historyczne stają się publikacjami „wspólnymi”, wyrastającymi z inicjatywy środowiska lutezańskiego, przy jednoczesnej adaptacji naukowych badań historyków spoza tego środowiska, co z kolei

¹⁶ R. Janik, *Diecezja Cieszyńska w 80-lecie złączenia z lutezańskim kościołem w Polsce. Dzieje i przewodnicy duchowi*, B-B 1998; o publikacji *Leśne kościoły* zob. s. 65-66.

¹⁷ Zob. s. 62

¹⁸ Zob. Rozdz. V. 4 (prace historyków)

¹⁹ J. Gross, *Pochodzenie sukcesji apostołskiej polskich biskupów lutezańskich*, Dziegielów 2012; K. J. Rej, *Ewangelicka służba duszpasterska w wojsku polskim 1919-1950*, Warszawa 2000

²⁰ *Deklaracja o usprawiedliwieniu. Historia powstania, tekst deklaracji, opinie, komentarze*. Red. nauk. K. Karski, B-B 2000. Publikacja omawia zawarte w Augsburgu w 1999 r. porozumienie pomiędzy Kościołami rzymskokatolickim a lutezańskimi w sprawie zakończenia doktrynalnego sporu dotyczącego negowanej przez luteran praktyki odpustów na rzecz wiary w usprawiedliwienie „z łaski”. Przedstawiciele obu wyznań uznali, że istnieje między katolikami i luteranami *consensus* w sprawie podstawowych prawd z zakresu nauki o usprawiedliwieniu, a pozostające różnice stanowisk są dopuszczalne. (Tamże, s. 11, 32).

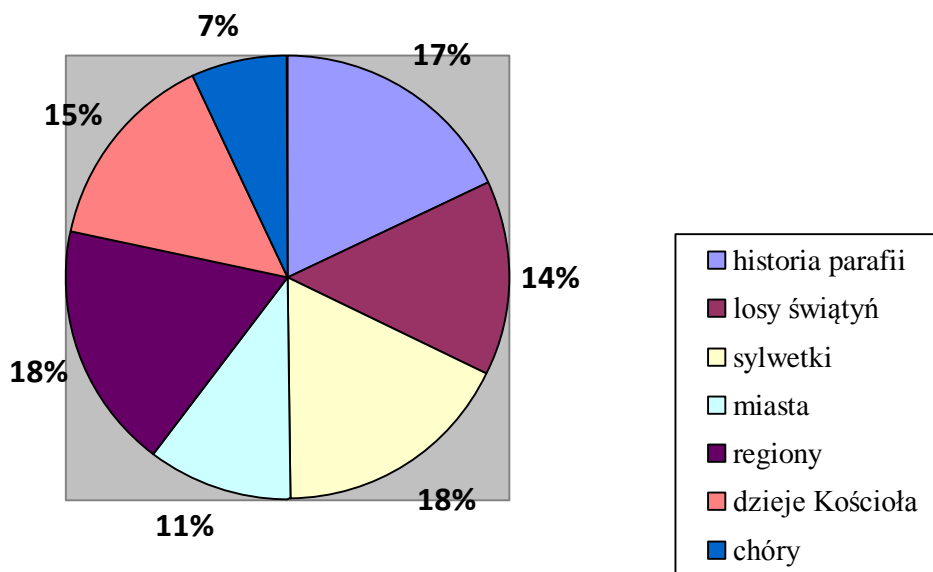
należałoby uznać za kolejny etap uczestnictwa luterńskiego piśmiennictwa w ogólnopolskim dorobku historycznym.

Przedstawione prace o tematyce historycznej (170 tytułów) uwzględniają omówioną szerokość zagadnień – od losów parafii, współwyznawców, po historię wspólnot lokalnych i ewangelickiego Kościoła w Polsce. Każda z wyróżnionych grup tematycznych obejmuje – od kilkunastu (ewangelicy w przeszłości miast) do dwudziestu kilku (kościół, sylwetki ewangelików, przeszłość Kościoła) lub ponad trzydziestu pozycji (historia parafii). Udział procentowy poszczególnych zagadnień historycznych w odnotowanym zbiorze prac przedstawia dołączony diagram (s. 190, wykres 3).

Jak zaprezentowano, wzrastała liczba tytułów w kolejnych dziesięcioleciach w wyróżnionych na potrzeby pracy typach piśmiennictwa (także po podwojenie publikacji). Można też stwierdzić, że rozpoczęte dziesięciolecie już na obecnym etapie obejmuje ponad 30 tytułów „historycznych”, co stanowi ponad połowę „dorobku” z pierwszego całego dziesięciolecia (**I – 48; II – 83; III – 36**). Również w obecnym rozpoczętym dziesięcioleciu widoczny jest zwiększony udział profesjonalnych prac naukowych, monograficznych, jak też równoległe rozwijający się nurt prac historycznych badaczy amatorów – pasjonatów prezentujących różne profesje (bibliotekarz, pielęgniarka, technik, hydrolog). Należałoby również podkreślić, że z jednej strony widoczna jest „lokalność” luterńskiej tematyki historycznej, z drugiej strony – uwzględnianie tematów „uniwersalnych”, prowadzących do odkrywania przeszłości i „białych plam” w dziejach całego Kościoła luterńskiego. Luterńska książka w sposób coraz bardziej zauważalny jest obecna w ogólnopolskim repertuarze piśmiennictwa historycznego.

²¹ Wymieniana już praca J. Kłaczkowa *Kościół Ewangelicko-Augsburski 1945-1975* (2010)

Wykres 3. Prace o tematyce historycznej (procentowy udział tematów)

Źródło: opracowanie własne

VI. 2. Rozmyślenia i rozważania

Typ publikacji określony na potrzeby pracy „rozmyślenia i rozważania”²² sytuuje się w kręgu piśmiennictwa religijnego przeżywającego swój zdecydowany rozkwit po 1989 r. W luterńskiej ofercie uwzględniane są zbiory tekstów biblijnych z dołączonymi autorskimi komentarzami, określane najczęściej „rozmyślaniami”, przeznaczone do codziennej lektury (sygnowane podtytułami: *Z Biblią na co dzień*, *impulsy biblijne na każdy dzień*, *rozmyślenia na każdy dzień*). Do tej grupy utworów należą także autorskie przemyślenia, dotyczące problematyki bliskiej ludziom wierzącym (np. *Droga poza śmierć*, *Prawdy biblijne na dzisiaj*,

²² Określenia *rozmyślenia* i *rozważania* mogą być używane zamiennie, tak też są traktowane w tytułach uwzględnianych wydawnictw; zgodnie ze słownikiem języka polskiego *rozmyślanie* to *refleksja*, także *religijna*, *rozważania* – to także *wspólne omawianie*, *roztrząsanie jakiegoś problemu* (*Uniwersalny słownik języka polskiego*. Pod red. St. Dubisza. T. 3, P-Ś, Warszawa 2003, s. 1025, 1026), biorąc pod uwagę słownikowe wyjaśnienia wyszczególniono w omawianej grupie tytułów pozycje o charakterze codziennych krótkich

Zaprzyjaźnić się z mijającym czasem). Rozważania adaptują tematykę modlitwy, przemijania, śmierci, także tematy bożonarodzeniowe czy pasyjne, dotyczą również zmagania z chorobą i cierpieniem. Taki typ książki opublikowała „Augustana”, „Warto”, katowicki „Głos Życia” oraz indywidualni autorzy²³.

Rozmyślania/rozważania obejmują ponad 100 tytułów w luterzańskim repertuarze, z czego 1/5 jest wynikiem publikowania corocznego tomiku „Z Biblią na co dzień”, przeznaczonego głównie dla własnej diaspory. Około 30 tytułów stanowią rozważania związane z Bożym Narodzeniem oraz Wielkanocą (autorstwa ks. H. Czembora), publikowane regularnie od 2000 r. Uzupełnieniem tego powtarzalnego „zestawu” są publikacje zarówno polskich autorów (m.in. ks. M. Uglorza, ks. L. Czyża), jak też tłumaczenia, które w pierwszych dziesięcioleciach uzupełniały polski repertuar (do 1999 – 6 tytułów; do 2009 – 7), w tym także tytułami istotnymi dla samookreślenia się diaspory (*Wierzyć po ewangelicku; Podstawowe pytania wiary; Drogowskazy chrześcijanina*).

W kolejnych dziesięcioleciach w omawianym repertuarze przybywa również tego typu literatury (**I dziesięciolecie – 22 tytuły; II – 58; III – 23**). Można zaznaczyć – wzrost liczby tytułów wynika w dużej mierze z udziału wspomnianych corocznych trzech pozycji, które stanowią 50 % publikacji w wyróżnionych okresach wydawniczych. Uzupełniane autorskimi książkami (także przekładami) prezentują piśmiennictwo konfesyjne, w tym o charakterze popularnej literatury religijnej, która może być uznana za atrakcyjną także dla odbiorców spoza konfesji.

VI. 3. Luterńska książka użytkowa

Wydawnictwa o charakterze użytkowym są ważną częścią repertuaru wydawniczego każdej grupy religijnej, zwłaszcza funkcjonującej w rozproszeniu wśród członków innych Kościołów. Służą praktykom religijnym oraz zgodnemu z nauką własnego Kościoła chrześcijańskiemu wychowaniu dzieci. Książkę użytkową powstającą i wykorzystywaną w społeczności luterńskiej w Polsce tworzą:

rozmyślań (rozważań) oraz utwory dotyczące rozważań skoncentrowanych wokół tematu, zagadnienia, problemu (np. A. Podzorski, *Czy chrzest dzieci jest biblijny?* 2000).

²³ Zob. s. 64-65 („Z Biblią na co dzień”), s. 67, 69; 80 („Warto”); s. 94 („Głos Życia”), także Rozdz. V.1, V.2.

- śpiewniki,
- katechizmy²⁴,
- agendy²⁵,
- modlitewniki,
- podręczniki i inne materiały do nauki religii.

Powyższe typy publikacji przygotowywane są przede wszystkim przez oficjalne wydawnictwa kościelne. Stanowią inicjatywy wydawnicze służące potrzebom edukacyjnym, liturgicznym oraz indywidualnym praktykom religijnym. Do specyfiki wydawnictw użytkowych należy ich wznawianie w kolejnych wydaniach – podręczniki do nauki religii ewangelickiej dla szkoły podstawowej w omawianym okresie miały 4-5 wydań, modlitewnik ks. M. Uglorza (*Z całego serca szukam Ciebie*) w 2012 r. wydany został po raz czwarty, również śpiewnik *Chwalmy Pana* wznawiany był pięciokrotnie. Wyższa jest więc liczba tytułów uwzględniająca kolejne edycje w stosunku do samych pozycji tytułowych (tabelka poniżej). Prezentowane wydawnictwa są także różne pod względem edytorskim, obok profesjonalnie wydanych obejmują materiały przygotowane na potrzeby konkretnych wydarzeń i spotkań (np. śpiewniki towarzyszące ewangelizacjom).

Tytuły o charakterze użytkowym przygotowane po 1989 r. dla luterkańskiej wspólnoty ukazały się w dwóch kolejnych dziesięcioleciach z rosnącą frekwencją (**I – 13; II – 36; III – 2**). W pierwszym okresie opublikowane zostały pozycje istotne dla podstawowych praktyk religijnych, w tym katechizm M. Lutra (1997, 1999), także ten sam katechizm w opracowaniu ks. Alfreda Jaguckiego (1993, 1998), *Śpiewnik pogrzebowy* (1994) oraz próbna agenda (1995)²⁶. Zdecydowanie zwiększona liczba tytułów w drugim dziesięcioleciu (o 70 %) była wynikiem opracowania własnych podręczników do religii²⁷, wiązała się również z

²⁴ Katechizm w tradycji ewangelickiej to podstawowy zbiór prawd wiary chrześcijańskiej, spisany z reguły w postaci pytań i odpowiedzi, służący nauczaniu kościelnemu, wprowadzenie i utwierdzenie czytelnika w prezentowanym wykładzie nauki. Polscy luteranie korzystają z kolejnych wydań przetłumaczonych katechizmów M. Lutra, przede wszystkim z *Małego katechizmu* z 1529 r. (w tłum. bpa Andrzeja Wantuły), także z katechizmu w opracowania ks. Alfreda Jaguckiego (*Mały katechizm ks. dra Marcina Lutra w pytaniach i odpowiedziach*, B-B, 1998, 2009).

²⁵ Agenda – księga liturgiczna, regulująca porządek nabożeństwa oraz innych czynności liturgicznych w Kościele Ewangelicko-Augsburskim.

²⁶ W 1995 r. Komisja wydała *Agendę Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego*, z podstawową formą nabożeństwa luterkańskiego, dopuszczoną do użytku w Kościele Ewangelicko-Augsburskim 10 czerwca 1995 r. Próbne wydanie *Agendy* uwzględnia tradycje Kościoła, jak i współczesne tendencje liturgiczne światowego luteranizmu. Końcowym etapem porządkowania liturgii luterkańskiej w Polsce ma być przygotowanie pełnej agendy liturgicznej (wspólnie z opartymi na tradycji luterkańskiej Kościołami czeskim) przez specjalną komisję powołaną przez Synod Kościoła w 2011 r. (A. Malina, *Przedmowa*. W: *Przystąpię do ołtarza Bożego. Agenda Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej*. Wyd. 2. Cz. 1, B-B 2012, s. 3)

²⁷ Nauczanie religii ewangelickiej po 1989 r. odbywa się w ramach systemu oświaty publicznej, co zagwarantowała Konstytucja RP, potwierdziła też Ustawa o stosunku państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego z 1994 r. oraz regulują rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej. Kościoł ewangelicki,

aktywnością nowego wydawcy – dziegielowskiego „Warto”, przygotowującego m.in. materiały edukacyjne. Do ważnych publikacji drugiego dziesięciolecia należy także nowy *Śpiewnik ewangelicki* (2002)²⁸ oraz nowa edycja agendy kościelnej, opublikowanej przez „Warto”²⁹. W rozpoczętym dziesięcioleciu jedyną znacznieszą inicjatywą jest druk kolejnej agendy ustalającej porządek nabożeństwa (2012)³⁰. Dynamikę wydawnictw przedstawia poniższe zestawienie:

Tabela 2. Luterńska książka użytkowa po 1989 r.

	1990-1999	2000-2009	2010-2013
Śpiewniki	5*(6)**	8 (16)	(2)
Katechizmy	4 (5)	1 (1)	(2)
Agendy	1 (1)	1 (1)	1 (1)
Modlitewniki	1 (1)	5 (6)	–
Podręczniki	2	21 (28)	1(14)

* liczba tytułów; ** liczba tytułów z kolejnymi wydaniami/tylko kolejne wydania

Źródło: opracowanie własne na podst. Bibliografii polskiej książki ewangelickiej 1989-2013

„Książka użytkowa”, w przeciwieństwie do innych grup piśmienniczych, przygotowywana jest w sposób częściowo zaplanowany. Jak wynika z zestawienia

podobnie jak inne Kościoły i związki wyznaniowe, opracował własne programy nauczania religii, zatwierdzone przez Synod Kościoła oraz zaakceptowane przez MEN. Programy dla szkoły podstawowej i gimnazjum uwzględniają podstawy programowe nauczania religii ewangelickiej (w szkołach i punktach katechetycznych). Jak to zostało zaznaczone, nauczanie religii ewangelickiej traktowane jest jako forma aktywności kościelnej oraz edukacji służącej wszechstronnemu rozwojowi ucznia, zgodnie z ideą współodpowiedzialności państwa i Kościoła za wychowanie młodego pokolenia. Zgodnie z luterąską tradycją nauczania celem jest motywowanie uczniów do samodzielnej lektury Biblii i innych tekstów religijnych oraz budowanie tożsamości chrześcijanina i świadomego swej przynależności członka Kościoła ewangelickiego w Polsce. (*Życie i wiara. Program nauczania kościelnego religii ewangelickiej w gimnazjum*, B-B, 2009, s. 11).

²⁸ Na temat śpiewnika zob. s. 62-63.

²⁹ W Bibliografii... poz. 190, 204

³⁰ *Agenda Przystąpię do ołtarza Bożego*, Cz. 1-3 (2012). Agendy zawierają opis porządków liturgicznych praktykowanych przez polskich luteran, a ich nadrzędnym celem jest uwspółcześnienie i ujednoczenie protestanckiej liturgii kościelnej, a zarazem wyeliminowanie lokalnych czy regionalnych naleciałości obrzędowych. Agendy ustalają porządek nabożeństwa oraz porządkują najważniejsze obrzędy kościelne (m.in. chrzest, konfirmację, małżeństwo, ordynację). Zob.: *Luterąskie agendy liturgiczne* [online]. W służbie Słowa – Blog ks. Jana Grossa: <http://wsluzbieslowa.c0.pl/?p=2360> [dostęp 12.09.2014]

liczbowego, śpiewniki³¹, modlitewniki³² oraz podręczniki³³ wykazują wzrost liczbowy z pierwszego na drugie dziesięciolecie (co najmniej o 50 %). Katechizmy opublikowane w pierwszym dziesięcioleciu, w następnych okresach nie zwiększyły swojej „obecności”. W każdym dziesięcioleciu ukazała się kolejna luteraska agenda (1995, 2006-2007, 2012).

Ta ważna grupa luteraskich wydawnictw (ok. 50 tytułów) obejmuje publikacje przeznaczone do samodzielnych praktyk religijnych (katechizmy, modlitewniki), służące praktykom kościelnym śpiewniki i księgi liturgiczne, materiały edukacyjne (w tym podręczniki), przeznaczone do wychowania kolejnych pokoleń wiernych. Przedstawiona „dynamika” piśmiennictwa świadczy, że podstawowy zbiór publikacji, istotnych dla funkcjonowania grupy wyznaniowej, został w większości opracowany i wydrukowany w ciągu branego pod uwagę 20-lecia wydawniczego; pierwsze dziesięciolecie „zapewniło” diasporze – na pierwszym miejscu – katechizm (nowe wydania tytułów popularnych także przed 1989 r.), drugie – tytuły stanowiące efekt kilku projektów wydawniczych „Augustany” (*Śpiewnik...*, podręczniki). W ciągu całego okresu widoczne są również starania zmierzające do uporządkowania liturgii kościelnej i obrzędowej, czego wyrazem są kolejne części luteraskiej agendy. Wraz również z pojawianiem się kolejnych podmiotów wydawniczych publikowanie tego typu literatury stało się udziałem innych poza „Augustaną” wydawców („Warto”, „Głosu Życia”), także księży (modlitewniki).

Luteraska książka użytkowa stanowi przykład piśmiennictwa rozwijającego w dużej mierze zgodnie z ustaleniami czynników kościelnych. Służy realizacji wielorakich zapotrzebowań członków Kościoła (od nauczania po liturgię i modlitwę). Jej obecność w przedstawianej ofercie pozwala wszystkim zainteresowanym na poznanie zarówno praktyk religijnych, jak i bogactwa religijno-obyczajowego diaspory wyznaniowej.

³¹ Oprócz *Śpiewnika ewangelickiego* (2002), śpiewniki PTEw (s. 143) czy śpiewniki z repertuarem Tygodni Ewangelizacyjnych w Dziegielowie.

³² Modlitewniki w Bibliografii.. poz. 20, 165, 273, 503, 526. Modlitewniki są z reguły tomikami małego formatu, o tytułach nawiązujących do ich charakteru (np. *Wysłuchaj mnie Boże*).

³³ Podręczniki do nauki religii zob. s. 63

VI. 4. Kazania (w tym postylle)

Ważne miejsce w ewangelickim repertuarze zajmują zbiory kazań – wydawnictwa zachowujące słowo duszpasterzy, umożliwiające wiernym ponowny z nim kontakt w zaciszu domowej i osobistej lektury, w tym także – postylle (kazania na wszystkie niedziele i święta roku kościelnego). Wydawcami tego typu publikacji są różne podmioty (wydawnictwa, parafie), jak też inicjatorami ich druku są sami autorzy³⁴. W omawianym okresie odnotowano 27 postylli i innych zbiorów kazań, publikowanych regularnie w kolejnych dziesięcioleciach (do 1999 r. – 10 tytułów; do 2009 – 11; od 2010 r. – 6). Trzeba podkreślić, że pozycje „ze słowem duszpasterskim” mają w większości charakter pamiątkowy lub jubileuszowy, towarzysząc rocznicom i specjalnym wydarzeniom (np. tom z okazji 50-lecia ordynacji bpa Szarka³⁵ czy zbiór upamiętniający 100 rocznicę urodzin bydgoskiego proboszcza³⁶). Publikowanie kazań jest z reguły wynikiem zaistniałych okoliczności, świętowanych we wspólnotach luterańskich w poszczególnych diecezjach.

Szczególne znaczenie, jak to już wielokrotnie podkreślano, odgrywają w tradycji luterańskiej postylle. W brany pod uwagę okresie ukazało się ich 12³⁷ (do 1999 r. – 4; do 2009 – 6; od 2010 – 2). Druk postylli staje się często ważnym „wydarzeniem wydawniczym”, prezentującym duszpasterski dorobek z okazji 60 urodzin. Tytułami nawiązującymi do biblijnych wersetów podkreślany jest ich autorski charakter (*Okruchy ze Stołu Pańskiego; Błogosławieni, którzy słuchają Słowa Bożego; Powierz Panu drogę swoją*). Publikacje te wyróżniają się także okazałym opracowaniem edytorskim (twarda oprawa z motywami ilustracyjnymi, wysoka jakość papieru i druku)³⁸.

Okolo 30 zbiorów kazań należałoby uznać za ważny dorobek współczesnego luterańskiego duchowieństwa. 10/11 tytułów publikowanych w ciągu każdego dziesięciolecia stanowi także luterański wkład do współczesnego repertuaru polskiej literatury religijnej.

³⁴ Zob. s. 66, 94 także w Bibliografii... poz. 482, 498, 512, 519, 522, 524.

³⁵ Zob. s. 100

³⁶ W. Preiss, *Ku większej chwale*, Bydgoszcz 2008. Ks. Waldemar Preiss (1908-1973)- proboszcz parafii ewangelicko-augsburskiej w Bydgoszczy w latach 1932-1973.

³⁷ Wśród zebranych postylli są dwa tłumaczenia *Postylli domowej* M. Lutra (w Bibliografii... poz. 18, 547).

³⁸ Pod względem edytorskim postylle odzwierciedlają towarzyszące ich publikowaniu możliwości poligraficzne: od „siermiężnie” wydrukowanego w 1991 r. tomu Jana Motyki (*Z wiary dla wiary*) po okazałe wydania w

VI. 5. Księgi pamiątkowo-jubileuszowe

Wiele tytułów w ewangelickim repertuarze ma na celu upamiętnienie jubileuszowych wydarzeń oraz istotnych dla luterkańskiej społeczności rocznic. Służą temu publikowane „historie” parafii czy omówione zbiory kazań. Do jubileuszowego zwyczaju należy także druk pozycji, które w sposób szczególny uwzględniają swój odświętny charakter – okazałą formą wydawniczą oraz (lub) specjalnym doбором materiałów (m.in. wspomnień, parafialnych dokumentów, fotografii). Kilkanaście wyróżnionych ze względu na te cechy pozycji to księgi jubileuszowe dedykowane osobom (w tym biskupom Kościoła)³⁹, przypominające sylwetki pastorów (w 100-lecia urodzin)⁴⁰ oraz publikacje upamiętniające parafialne czy też inne jubileusze⁴¹. W kolejnych okresach wydawniczych coraz liczniej publikowany jest ten rodzaj druków, z widocznym poszerzeniem uwzględnianej w nich tematyki. Od dwóch tytułów dedykowanych biskupom w pierwszym dziesięcioleciu (1993, 1996), po wydawnictwa poświęcone pamięci duszpasterzy, współwyznawców, chórów, parafii – w kolejnych okresach (**2000-2009 – 10 tytułów; 2010 > 6**). Księgi pamiątkowe występują coraz liczniej, jak też stają się edytorsko staranniej zaprojektowane (twarde okładki, kredowy papier, ilustracje). Można stwierdzić, że poza wartością informacyjną są one istotnym „symbolem” kulturowo-obyczajowym w społeczności luterkańskiej, towarzyszą zazwyczaj organizowanym wydarzeniom rocznicowym (np. spotkania jubileuszowe, wspomnieniowe, wieczornice), jak też są ważne dla trwania wspólnotowych więzi współwyznawców oraz dla zachowania wspólnego dziedzictwa wyznaniowo-kulturowego.

twardych oprawach, z motywami ozdobnymi na okładkach (H. Czembor, *Nie wstydzę się Ewangelii Chrystusowej*, 2001; A. Wantuła, *Okruchy ze Stołu Pańskiego*, 2005).

³⁹ Zob. s. 68-69, 164

⁴⁰ Zob. s. 100

⁴¹ Księgi pamiątkowe z terenu diecezji katowickiej (Bibliografia... poz. 325, 332, 334), *Ewangelia miłości. Diakonat Żeński „Eben-Ezer” w Dzięgielowie* (Dzięgielów 2013).

VI. 6. Literatura piękna

Utwory z zakresu literatury pięknej nie stanowią zbyt licznej grupy wydawnictw w prezentowanym repertuarze⁴². Można odnotować, że społeczność luterańska w czasach zaistniałej wolności słowa w pierwszej kolejności dążyła, aby dzięki możliwościom druku przedstawić własną przeszłość. Prace historyczne zdominowały dotychczasową produkcję wydawniczą tej grupy wyznaniowej. Niemniej w omawianej ofercie występuje literatura piękna (dla dzieci i dorosłych), w tym: powieści, opowiadania, poezja oraz wspomnienia, które ukazały się w kolejnych dziesięcioleciach zgodnie z podaną częstotliwością (**I – 19; II – 15; III – 6**). Już w pierwszym wyróżnionym okresie z inicjatywy „Augustany” opublikowanych zostało kilka powieści (m.in. *Cień Galilejczyka* czy powieść o Katarzynie Luter)⁴³. Drugie dziesięciolecie nie przyniosło specjalnego wzrostu liczby tytułów, wprowadziło jednak do obiegu poezję luterańskich duszpasterzy, dziegielowskie tytuły dla młodzieży (m.in. *Adaptowani przez Boga*)⁴⁴ oraz prozę wspomnieniową⁴⁵. Nieliczna grupa „literacka” z trzeciego okresu (od 2010 r.) uwzględnia tomy poetyckie oraz odnoszące sukces rodzime próby powieściowe. Do powyższych uwag można dołączyć liczbową prezentację dla poszczególnych rodzajów literackich w kolejnych dziesięcioleciach:

Tabela 3. Luterańska literatura piękna (liczbowy udział gatunków literackich)

	1990-1999	2000-2009	2010 >
Powieść	4	3	2
Poezja	6	6	2
Opowiadania	6	1	2
Pamiętniki/wspomnienia	4	6	1

Źródło: Opracowanie własne na podst. dołączonej Bibliografii polskiej książki ewangelickiej

⁴² Literatura piękna w przedstawianej ofercie nie uwzględnia twórczości jednego z najpopularniejszych współczesnych pisarzy, który odwołuje się do ewangelickich tradycji – Jerzego Pilcha, jak również pisarstwa innych autorów ewangelików, w tym twórczości Erwina Kruka, którego kolejne utwory (wydane przez różne wydawnictwa) uwzględniają także luterańskie wartości. W prezentowanej grupie mieszczą się pozycje wydawców luterańskich oraz indywidualne inicjatywy wydawnicze zakorzenione w religijno-kulturowych tradycjach środowiska luterańskiego.

⁴³ Literatura piękna w ofercie „Augustany” zob. s. 69-70

⁴⁴ Zob. s. 82

⁴⁵ Zob. s. 139, 149-150, 153

Jak wynika z powyższych danych, wymienione grupy utworów obecne są we wszystkich przedziałach czasowych, przy czym wyróżnione gatunki literackie „rozwijają się” stopniowo, niezbyt licznie w wyróżnionych dziesięcioleciach. Nasuwa się również ocena, że 20-letni okres publikowania zaowocował w obecnym rozpoczętym dziesięcioleciu dwoma „dojrzałymi” tomami poezji (biskupów: P. Anweilera i T. Szurmana)⁴⁶ oraz rodzimą powieścią luterąskiej autorki (*Mocniejsza niż śmierć* L. Czyż). Taka dynamika wskazuje na jakościowy rozwój omawianego piśmiennictwa. Na tej podstawie można też sądzić, że w „trzecim okresie” ujawnią się kolejne tytuły z luterąskiej literatury pięknej.

Można także podkreślić udział wspomnień w przedstawianej ofercie, w tym zwłaszcza pamiętników (m.in. Jana Wantuły) czy prozy wspomnieniowej (np. Andrzeja Wantuły). „Nurt” wspomnieniowy wprowadził do obiegu czytelniczego „przekaz” księży oraz innych działaczy, szczególnie znanych w środowisku (m.in. wspomnień Matki Ewy).

Nielicznie w luterąskiej ofercie występują utwory dla dzieci. Są to przede wszystkim opowiadania o tematyce bożonarodzeniowej, także adaptujące tematy istotne dla współwyznawców – historię kościoła Jezusowego (*Owoce Ducha Świętego* 2009) czy losy Matki Ewy (*Historia o prawdziwej księżniczce* 2012). Propozycja literacka głównie obliczona jest na spełnianie roli edukacyjnej względem najmłodszych członków Kościoła.

Luterąska literatura piękna (uwzględniająca podstawowe gatunki literackie) nie wykazuje ożywionego przyrostu w brany pod uwagę czasie. Można ocenić, że ewoluuje równomiernie w poszczególnych dziesięcioleciach. Ponad 40 wydanych dotychczas tytułów uzupełnia pozostałe piśmiennictwo powstające w luterąskim środowisku, przy czym to literatura piękna w sposób szczególny przechowuje i odzwierciedla tradycje wyznaniowe, obyczajowe i kulturowe grupy religijnej. Należałoby zaznaczyć, że dopiero po 1989 r. mogła zacząć rozwijać się swobodnie, jako rodzima literatura wyznaniowa, ze względu na wcześniejsze ograniczenia – jednak bez bogactwa rodzimych tradycji wydawniczych, zaczynając niejako „od nowa”.

⁴⁶ P. Anweiler, *Mój Psalterz*, B-B 2010; T. Szurman, *Z więzienia wolności*, Katowice 2011

VI. 7. Inne

Publikacje zebrane w grupie „inne” występują sporadycznie w ofercie ewangelickich wydawców, uwzględniając następujące typy piśmiennictwa:

- prace naukowe z zakresu teologii,
- przewodniki, informatory,
- słowniki,
- publicystykę, zbiory cytatów z prasy,
- bibliografie.

Prace naukowe z zakresu teologii mają swój niewielki udział w omawianym repertuarze (**I dziesięciolecie – 2 tytuły; II – 3; III – 5**). Najnowszy okres – rozpoczęty pięcioma tytułami – może świadczyć o szerszej „adaptacji” teologii w piśmiennictwie o charakterze kulturowo-religijnym, będąc w dużej mierze efektem indywidualnych inicjatyw podejmowanych przez samych autorów zainteresowanych publikacją swoich prac. Teologię reprezentuje zainicjowana w 2010 r. seria Biblioteka Teologiczna Augustany⁴⁷, w ramach której ukazała się m.in. publikacja naukowa dotycząca zagadnień teologiczno-ekumenicznych, autorstwa obecnego biskupa diecezji katowickiej Mariana Niemca⁴⁸. Współczesne prace polskich teologów dotyczą także spuścizny myślowej M. Lutra czy D. Bonhoeffera, postaci szczególnie „widocznych” w piśmiennictwie luterzańskim⁴⁹.

Wśród omawianych tytułów znajdujemy przewodniki, a także inne publikacje informacyjne. Ukazały się przewodniki po kościele Jezusowym⁵⁰ oraz przewodniki po wystawach, w tym – ekspozycji poświęconej Lutrowi, prezentowanej w Katowicach i Bielsku-Białej (2006)⁵¹. Do tej grupy zaliczyć można także przewodniki po cmentarzach – cieszyńskich⁵² oraz nekropolii łódzkiej⁵³. Odrębne informatory przedstawiają – największą i

⁴⁷ W Bibliografii... poz. 149, 155, 164

⁴⁸ Ks. dr Marian Niemiec (ur. 1961) – proboszcz parafii ewangelicko-augsburskiej w Opolu (1993-2014), w kwietniu 2014 r. wybrany został biskupem diecezji katowickiej, od września 2014 r. także proboszcz parafii katowickiej. Jest autorem pracy przygotowanej na podstawie dysertacji doktorskiej (*Nauka o usprawiedliwieniu w dialogu luterzańsko-rzymskokatolickim* 2011).

⁴⁹ W Bibliografii... poz. 129, 231, 443, 481

⁵⁰ Zob. s. 143

⁵¹ M. Treu, *Marcin Luter – reformator*, B-B 2006. Wystawa „Marcin Luter – Reformator” obejmująca ekspozycję z Centrum Lutra w Wittenberdze jest wystawą objazdową, przygotowaną dla ewangelików na całym świecie. W 2006 r. w lipcu prezentowana była w Muzeum Śląskim w Katowicach oraz w Muzeum w Bielsku-Białej (M.L., *Wystawa „Marcin Luter – Reformator” w Polsce*, ZE 2006, nr 15-16, s. 28). Przewodnik z jubileuszowej wystawy w katowickiej parafii: s. 92.

⁵² Zob. s. 140

⁵³ Zob. s. 144-145

najstarszą bibliotekę ewangelicką w Polsce⁵⁴. Do publikacji prezentujących własne dziedzictwo należą opracowania poświęcone diecezjom (katowickiej⁵⁵, wrocławskiej⁵⁶). Charakter informacyjny mają także sporadycznie publikowane tytuły dotyczące różnych form aktywności ewangelickiej, w tym Diakonii, szkolnictwa czy pozycje informacyjne ukazujące własne tradycje wyznaniowe⁵⁷. Grupa około dwudziestu publikacji o charakterze informacyjnym jest także wyrazem otwartości luterkańskiego środowiska, prezentującego własne tradycje, osiągnięcia, zabytki.

Do „innych” zaliczają się słowniki. W pierwszym dziesięcioleciu ukazał się leksykon biograficzny *Ewangelicy w Polsce* (1998), w następnym – słownik poświęcony „ewangelickiemu” udziałowi w II wojnie światowej (s. 117-118) oraz leksykon o stowarzyszeniach (*Stowarzyszenia społeczno-kulturalne w polskim ewangelicyzmie* 2006). Są to trzy ważne źródła informacyjne o różnych formach aktywności, porządkujące dotychczasowy stan wiedzy o współwyznawcach i ich osiągnięciach.

Publikowane są także tytuły obejmujące teksty zamieszczane wcześniej na łamach prasy luterkańskiej – zbiory autorskiej publicystyki (4)⁵⁸ oraz jedyny, jak dotychczas, zbiór wywiadów przeprowadzonych z ewangelickimi działaczami, dokumentujący luterkańską aktywność kulturalną po 1989 r.⁵⁹. Swoistym typem publikacji są zbiory cytatów z czasopism, prezentowane w autorskich wyborach: dotyczące wydarzeń historycznych⁶⁰, także przypominające wypowiedzi redaktorów luterkańskiego pisma („Zwiastuna Ewangelickiego”)⁶¹. Wydawnictwa uwzględniające słowa uznanych we własnej społeczności autorytetów, świadczą ponadto o przywiązaniu do tradycji i pielęgnowaniu wspólnych wartości duchowych i kulturowo-historycznych.

⁵⁴ *Biblioteka i Archiwum im. Tschammera, Muzeum Protestantyzmu. Informator*. Cieszyn, 2010

⁵⁵ Zob. s. 92 (*Dzieło łaski Boga*)

⁵⁶ W Bibliografii... poz. 404, 405.

⁵⁷ *Nasze życie. Luteranie w Polsce*. B-B 2007 (także w wersjach obcojęzycznych)

⁵⁸ Zob. s. 94, 150

⁵⁹ J. Szturc, *Rozmowy z ewangelikami początku wieku*. Rozmówcy A. Bieta [et al.], Katowice 2008. Wywiady zamieszczone były w „Ewangeliku” (2003-2008). Redaktor czasopisma i przeprowadzający rozmowy J. Szturc zaznaczył: *W ciągu trwającej sześć lat przygodzie z „Ewangelikiem” zdołałem przeprowadzić kilkadziesiąt takich rozmów, których zapis trafił potem do kwartalnika. Przeglądając później owe roczniki doszedłem do wniosku, że rozmowy te złożyły się na bardzo interesujący i prawdziwy – moim zdaniem – obraz polskiego ewangelicyzmu, w szczególności na Górnym Śląsku, gdzie jest moja Ojczyzna. Żał byłoby pozwolić, by wypowiedzi i myśli tylu interesujących ludzi przeminęły wraz z przemijaniem czasopisma, które po przeczytaniu najczęściej się wyrzuca. Po drugie zaś, odnoszę wrażenie, że dopiero po złożeniu tych rozmów w jeden tom wydobędzie się ich pełną wartość.* (Tamże, s. 5)

⁶⁰ St. Dorda, *Kronika drogi. Księga cytatów z „Posła Ewangelickiego” organu Polskiego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na obczyźnie*, Katowice 2006; zob. także s. 109 (parafia w Istebnej).

⁶¹ Zob. s. 66 (*Kocham nasz Kościół*)

Ostatnim wyróżnionym rodzajem piśmiennictwa, które pojawiło się w omawianym repertuarze, są opracowania bibliograficzne, na które składają się bibliografie zawartości wybranych czasopism („Ewangelika Pszczyńskiego” oraz „Kalendarza Ewangelickiego”)⁶²; w adnotowane bibliografie prasy protestanckiej zaopatrzone zostały również prace z zakresu historii czasopiśmiennictwa, zwłaszcza okresu międzywojennego⁶³. Uzupełnieniem jest bibliografia z zakresu historii protestantyzmu na Śląsku Cieszyńskim⁶⁴.

Kilkadziesiąt tytułów wyróżnionych jako „inne” uzupełnia prezentowaną ofertę przedstawiając luterzańską odrębność kulturową, historyczną, obyczajową. Wydane w większości po 2000 r. publikacje można także uznać za wyraz tworzącej się „specjalizacji” omawianego piśmiennictwa, „podążającego” w kierunku gatunkowego profesjonalizmu.

Zaprezentowane grupy piśmiennictwa luterńskiego mają różny udział w repertuarze wydawniczym. Z jednej strony szeroko prezentują wiedzę dotyczącą własnej przeszłości, są także „wyrazem” współczesnych autorów luterńskich (postylle, rozważania, prace teologiczne). Ważne miejsce wśród publikacji zajmuje literatura piękna, zachowująca obyczajową „tożsamość” grupy wyznaniowej. Praktykom religijnym służy wydany „komplet” luterńskich wydawnictw użytkowych, pielęgnowaniu wspólnotowych więzi – księgi pamiątkowe czy jubileuszowe zbiory kazań.

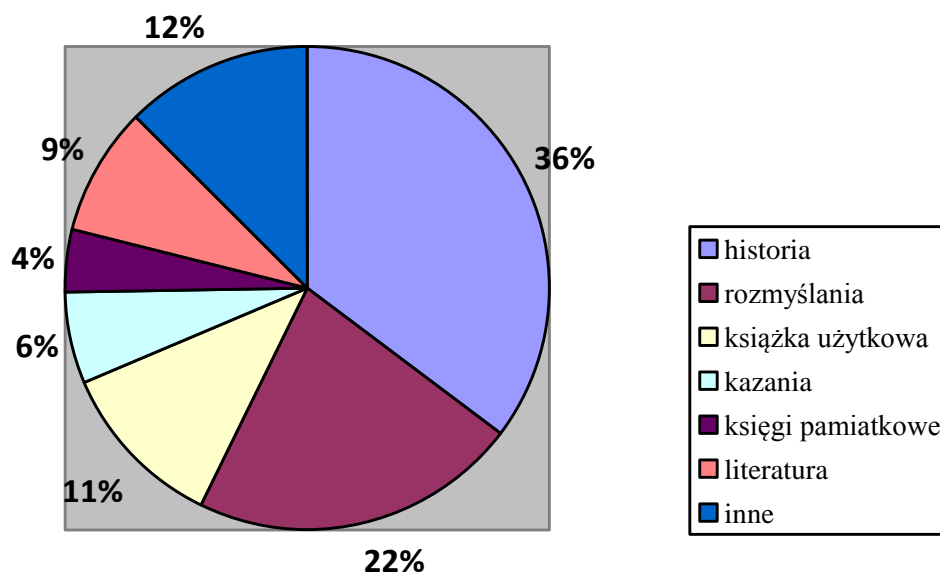
Procentowa charakterystyka wyróżnionych grup piśmienniczych (s. 202, wykres. 4) wykazuje prawie 40% udział „historii” w luterńskim repertuarze, ponad 20% obejmują „rozmyślenia i rozważania”. Pośród pozostałych typów publikacji zarówno książka użytkowa, jak i literatura piękna, prezentują podobny „wkład” do całościowej luterńskiej oferty (od 9% do 11%). Kilkuprocentowy udział mają także kazania współczesnych ewangelickich księży (6 %) oraz księgi pamiątkowe (4 %), towarzyszące rocznicowym wydarzeniom uroczyste obchodzonym w lokalnych społecznościach. W 10 procentowej grupie „innych” mieszczą się tytuły świadczące o specjalizacji gatunkowej zaprezentowanego piśmiennictwa.

⁶² Na temat prac bibliograficznych J. A. Badura zob. s. 99

⁶³ Na temat opracowań J. Kłaczkowa zob. s. 175

⁶⁴ Zob. s. 140

Wykres 4. Współczesna książka ewangelicka wg grup piśmienniczych

Źródło: opracowanie własne

Wszystkie przedstawione grupy piśmiennicze charakteryzuje wzrost tytułów, wyraźnie widoczny z pierwszego na drugie dziesięciolecie (o 50 %) ⁶⁵; znaczna liczba publikacji w rozpoczętym dziesięcioleciu (ok. 90 tytułów) pozwala również prognozować, że luterzańskich wydawnictw będzie przybywać w następnych latach. Widoczne są poza tym różne typy dynamiki poszczególnych „grup” tematycznych, w tym – zdecydowanie „rosnąca” (historia, rozmyślania i rozważania, książka użytkowa) oraz – „równomierna”, w dużej mierze zależna od indywidualnego wkładu autorskiego (kazania, literatura piękna). Poza rozwojem ilościowym zmieniała się także „wizualna” strona prezentowanych publikacji, które ewoluowały – od skromnych, niewielkich druków w początkach lat 90., po profesjonalnie wydane, ciekawie zaprojektowane książki.

Można stwierdzić, że w ciągu prawie 25 lat aktywności wydawniczej nastąpiła „profesjonalizacja” luterńskiego dorobku, dzięki czemu oferta tej grupy wyznaniowej jest również coraz bardziej atrakcyjna dla wszystkich odbiorców literatury religijnej. Dzięki temu

⁶⁵ I dziesięciolecie – ponad 163 wydane tytuły, II – 325. Biorąc pod uwagę procentowy „udział” w poszczególnych dziesięcioleciach (łącznie z rozpoczętym): w pierwszym ukazało się 32% całej dotychczasowej „luterńskiej” oferty, w II – 65 %, trzecie rozpoczęte 10-lecie obejmuje 17% branej pod uwagę liczby tytułów.

oraz rosnącemu poziomowi edytorskiemu książka luterńska jest też coraz bardziej widoczna w ogólnopolskim repertuarze wydawnictw religijnych.

Według autorki dysertacji pierwsze dziesięciolecie wydawnicze można uznać za okres „wstępny”, w którym krystalizowały się typy piśmiennicze i oferta tematyczna repertuaru, czemu towarzyszył proces adaptowania ówczesnych możliwości przemysłu poligraficznego. Drugi, dojrzały okres przedstawia się w sposób zdecydowanie ciekawszy, zarówno pod względem tematyki wydawnictw, liczby tytułów oraz ich poziomu edytorskiego. W okresie tym kontynuowano rozpoczęte w poprzednich latach typy publikacji. Książka w tym okresie staje się także coraz bardziej częścią ogólnopolskiego repertuaru literatury religijnej. Tendencje te adaptuje również rozpoczęte trzecie dziesięciolecie, uwzględniające w jeszcze większym stopniu tytuły naukowe oraz o charakterze ogólnochrześcijańskim.

Podsumowując można ocenić, że współczesna książka ewangelicka z własnym, wyrastającym z tradycji wyznaniowych i obyczajowych, repertuarem „zadomowiła się” w ogólnopolskim repertuarze religijnym, a równocześnie w coraz większym stopniu reprezentuje poziom naukowy i profesjonalny, nie umniejszając dorobku okolicznościowego o zasięgu lokalnym. Należy przy tym zaznaczyć, że ze względu na różnych inicjatorów druku oraz zróżnicowane przeznaczenie publikacji luterskich, inaczej kształtowały się nakłady wydawnicze dla poszczególnych tytułów czy grup tytułów. Zdecydowanie mniej liczebne w całym repertuarze są wydawnictwa pamiątkowo-jubileuszowe, drukowane na potrzeby rocznic parafialnych lub upamiętniające wydarzenia istotne dla lokalnych wspólnot luterskich (nakład od 250 do 500 egz.). Tytuły inicjowane przez wydawców profesjonalnych (głównie „Augustanę”) z reguły sięgają tysiąca wydrukowanych egzemplarzy, przy czym kilka szczególnie poczytnych pozycji miało (z dodrukami) nakłady w granicach kilku tysięcy egz. – zwłaszcza słownik *Ewangelicy w Polsce* (5,5 tys.) oraz powieść *Mocniejsza niż śmierć* (4,5 tys.); wśród innych poczytnych pozycji o zwiększonych nakładach znalazły się tomiki „święteczne” ks. Czembora czy rozważania ks. L. Czyża (do 3 tys. egz.) oraz oraz poezje bpa T. Szurmana – drukowane do tysiąca pięciuset egzemplarzy dla każdego z tytułów (m.in. *Z więzienia wolności*).

Luterski repertuar wydawniczy obejmuje zarówno publikacje niskonakładowe, przeznaczone dla niewielkiego kręgu zainteresowanych odbiorców, jak też książki o nakładach zdecydowanie większych, dostosowanych do aktualnego zainteresowania czytelniczego. Nakłady publikacji wydanych u profesjonalnych wydawców naukowych czy w dużych oficynach o zasięgu ogólnopolskim kształtują się zgodnie z ich polityką nakładową (dotyczy to głównie historycznej książki naukowej).

ROZDZIAŁ VII
DYSTRYBUCJA, REKLAMA, PROMOCJA WYDAWNICTW
EWANGELICKICH

W rozdziale przedstawione zostaną różne formy dystrybucji ewangelickich publikacji, jak też podejmowana przez wydawców aktywność reklamowa, której celem jest docieranie z informacją o książkach zarówno do czytelników własnego kręgu wyznaniowego, jak też do odbiorców „zewnętrznych”. Reklama książki¹ w środowisku luterańskim, zgodnie ze współczesnymi trendami, wykorzystuje różnorodność mediów, zwłaszcza możliwości Internetu, co także zostanie zaprezentowane i omówione. Ostatni podrozdział dotyczy zagadnień promocji² publikacji, w tym organizowanych spotkań autorskich, co zapewnia zwiększenie zainteresowania publikowaną literaturą. Można zaznaczyć, że celem rozdziału jest pokazanie sposobów rozpowszechniania książki, które utrwaliły się w omawianej grupie wyznaniowej, jak też przedstawienie luterańskiej oferty wydawniczej jako propozycji funkcjonującej pozawyznaniowo.

VII. 1. Dystrybucja wydawnictw ewangelickich

Księgarnie tradycyjne. Księgarnie ewangelickie prowadzone są przez wydawców oraz funkcjonują przy wybranych parafiach. Najstarszą i najbardziej znaną jest księgarnia w **Cieszynie**, usytuowana przy Wyższej Bramie, w pobliżu kościoła Jezusowego. Założona w 1983 r. jako pierwsza ewangelicka księgarnia w Polsce pod nazwą „Logos”³ dosyć dobrze prosperowała w pierwszym dziesięcioleciu funkcjonowania, zaopatrując klientów w literaturę o tematyce chrześcijańskiej, biblie oraz inne publikacje religijne⁴. W latach 90. cieszyńska

¹ W literaturze fachowej reklama traktowana jest jako jedna z form promocji uwzględniająca nieosobistą prezentację polecanych klientom artykułów lub usług (przy wykorzystaniu różnych środków przekazu, w tym: prasy, radia, telewizji, Internetu). W działaniach marketingowych, mających na celu podniesienie poziomu sprzedaży konkretnego produktu, stosuje się promocję sprzedaży opartą o bezpośredni i osobisty kontakt z potencjalnym nabywcą. Krótkoterminowe działania uwzględniające osobistą prezentację produktu określane są także „promocją” (zob.: *Reklama a inne narzędzia promocji* [online]. BiznesKlaster.pl: <http://www.biznesklaster.pl/company/article/112-reklama-a-inne-narzedzia-promocji> [dostęp 10.12.2014]. Zgodnie z powyższym rozróżnieniem w dysertacji omówiono reklamę, a następnie promocję wydawnictw (zob. także: A. Pabian, *Promocja. Nowoczesne środki i formy. Monografia*, Warszawa 2008, s. 13-32, 94-104)

² Zob. przypis poprzedni.

³ Powstanie i historia cieszyńskiej księgarni zostały przedstawione w jubileuszowych omówieniach na łamach „Zwiastuna Ewangelickiego” (D. Cieszyński, *Na początku było Słowo – dwudziestolecie cieszyńskiej księgarni*, ZE 2003, nr 15-16, s. 34; W. Radwański, *Rozpowszechnianie dynamitu – 30 lat temu otwarto księgarnię Logos*. Współpraca H. Sztwiertnia, ZE 2013, nr 13-14, s. 20-23).

⁴ H. Dominik, *Na Wyższej Bramie. Ewangelickie wzgórze w Cieszynie*, ZE 1993, nr 10, s. 16. W jubileuszowych publikacjach podkreślano, że księgarnia prowadziła także dodatkową działalność na rzecz klientów, w tym organizowała konkursy rysunkowe, fotograficzne oraz koncerty pieśni religijnej.

księgarnia musiała zmierzyć się z zasadami konkurencji wolnorynkowej, w efekcie czego dwukrotnie zmieniała swój status organizacyjny⁵. Od 2007 r. prowadzona jest przez Centrum Misji i Ewangelizacji jako Księgarnia „Warto”. Kontynuując wcześniejsze tradycje również w obecnej odsłonie jest nie tylko miejscem zakupu książek religijnych, w tym publikacji dziegielowskich, „Augustany” oraz innych tytułów z zakresu ukazującej się literatury ewangelickiej⁶, ale także prowadzi punkt poradnictwa oraz oferuje klientom inne formy spędzenia czasu: przy książce i muzyce⁷. Księgarnia ma również swoje hasło reklamowe: „zatrzymaj się, zaczytaj, warto!”.

Własną księgarnię prowadzi oficjalne wydawnictwo kościelne „Augustana”. Niewielki, kameralny sklep z książkami zlokalizowany jest w kompleksie budynków należących do ośrodka wydawniczego w **Bielsku-Białej**. W ofercie uwzględniane są głównie publikacje wydawcy-właściciela, jak też niektóre inne tytuły luteranckich autorów, w tym publikacje historyczne⁸.

Księgarnie funkcjonują przy wybranych parafiach, np. **wiślańska** zaopatruje w literaturę religijną kilkutysięczną społeczność miejscowych luteran⁹. Od 2009 r. własną prowadzi również ewangelicka parafia w **Krakowie**¹⁰. Księgarnia „krakowska” mieści się w budynku parafialnym przy ul. Grodzkiej (obok kościoła Św. Marcina). Pomieszczeniom zlokalizowanym w starej kamienicy nadano nowoczesny i ciekawy wystrój, urozmaicając m.in. sklepowe wnętrza antresolą oraz kącikiem do lektury (rys. 27-28). Można dodać, że księgarnia powstała w miejscu od lat 90. związanym z różnymi formami sprzedaży literatury ewangelickiej¹¹. Obecnie prowadzona jest – z założenia – jako działalność *non profit*, z

⁵ W latach 1997-2007 była to Księgarnia Diecezjalna „Słowo” (W. Radwański, *Rozpowszechnianie dynamitu...*, s. 23)

⁶ Jak przekazała autorce Bożena Giemza, do sprzedaży zamawiane są tytuły uznane za szczególnie wartościowe; pracownicy wydawnictwa „Warto” śledzą informacje internetowe o ukazujących się publikacjach religijnych, także luteranckich, utrzymują kontakty z parafiami, które zajmują się publikowaniem, w tym pozyskują tytuły „ewangelickie” ukazujące się w całym kraju (rozmowa z dnia 23.10.2014).

⁷ Tamże; księgarnia jest także reklamowana na stronie internetowej wydawnictwa „Warto”, łącznie z zaproszeniem na indywidualne rozmowy w księgarni – z duszpasterzem lub świeckim superwizorem: <http://warto.com.pl/content/4-o-nas> [dostęp 23.10.2014].

⁸ Autorka odwiedziła bielską księgarnię w listopadzie 2010 r., pośród prezentowanej oferty można było zakupić m.in. monografię J. Kłaczkowa *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945-1975* (2010).

⁹ Zob. strona parafii w Wiśle: <http://www.wisla.luteranie.pl/nowa/?ksiegarnia,28> [dostęp 23.10.2014]

¹⁰ W prezentacji księgarni krakowskiej wykorzystano wizytę w księgarni (7.05.2013) oraz rozmowę telefoniczną przeprowadzoną z Bogusławem Tonderą (25.10.2014), na jego temat zob. s. 114.

¹¹ Przed 1989 r. w pobliżu parafii krakowskiej funkcjonowała księgarnia Domu Książki, po jej likwidacji na początku lat 90. jeden z parafian (Witold Migoń) prowadził w tym samym miejscu prywatne stoisko (z czasem sklep z artykułami biurowymi), oferując do sprzedaży także publikacje o tematyce ewangelickiej. W następnej kolejności w pomieszczeniach parafialnych funkcjonowała chrześcijańska księgarnia Fundacji CLC (zob. s. 222), po jej rezygnacji księgarnię ewangelicką uruchomiło CME (2008); była to kolejna po cieszyńskiej Księgarnia „Warto” (zob.: Ł.O, *Otwarcie księgarni w Krakowie*, ZE 2008, nr 9, s. 21). Po wycofaniu się Centrum Misji i Ewangelizacji księgarnię przejęła parafia.

uwzględnieniem misyjnych celów w swojej aktywności. Na stronie internetowej parafii możemy przeczytać:

*Księgarnia Parafialna to dostęp do literatury i muzyki chrześcijańskiej ze szczególnym uwzględnieniem tematyki biblijnej i protestanckiej; przyjazne warunki do prowadzenia naturalnych rozmów o wierze; „bezpieczne” miejsce spotkania się i spędzenia wolnego czasu (...)*¹²

Oprócz szerokiego wyboru literatury protestanckiej i związanej z protestantyzmem¹³ w Krakowie dostępne są publikacje „Augustany”, „Warto” czy „Głosu Życia”, prace naukowe ChAT-u, a także inne tytuły z luteranckiej aktualnej oferty (np. *Kazania ks. dra Marcina Lutra* w przekładzie parafianina Marcina Waltera). W księgarni można także nabyć książki wydane staraniem macierzystej parafii czy opublikowane przy jej udziale (m.in. *450 lat reformacji pod Wawelem* z 2008 r.)¹⁴. Należy zaznaczyć, że zarówno ze względu na usytuowanie przy ulicy prowadzącej z rynku na Wawel, jak też „otwartość” krakowskiego środowiska naukowego, w tym także zdobytą już własną „markę”, księgarnia parafii ewangelickiej oraz jej oferta cieszą się znacznym zainteresowaniem klientów spoza luteranckiej wspólnoty. W literaturę o tematyce protestanckiej (m.in. prace teologów ewangelickich) zaopatrują się w księgarni „Przy Grodzkiej” klienci nie tylko z Krakowa, ale także odwiedzające to miejsce osoby przyjezdne. Można uznać, że ewangelicka księgarnia cieszy się widocznym uznaniem stałej klienteli, co pozwala polecanym tytułom „luteranckim” zaistnieć także w szerszym odbiorze czytelniczym.

¹² Parafia Ewangelicka w Krakowie: <http://krakow.luteranie.pl/index.php?D=66> [dostęp 23.10.2014]

¹³ W ofercie księgarni uwzględniane są biblie (także obcojęzyczne), biblijstka protestancka, a także m.in. historia kościoła, chrześcijaństwa czy zagadnienia ekumenizmu.

Rys. 27-28. Księgarnia ewangelicka w Krakowie

Źródło: archiwum autorki (fot. Marian Smondek)

Przy **łódzkiej** parafii św. Mateusza założona została w latach 90. księgarnia „Logicon”, funkcjonująca w pomieszczeniach parafialnych, wraz z punktem wypożyczania sprzętu rehabilitacyjnego. Jak zaznaczyła prowadząca księgarnię Joanna Kurzyp¹⁵, takie połączenie różnych usług i funkcji sprzyja rozbudzeniu zainteresowania literaturą religijną oraz prezentuje odwiedzającym różnorodność ewangelickiej działalności, także o charakterze charytatywnym. Do odwiedzenia księgarni mieszczącej się przy ul. Piotrkowskiej w Łodzi zachęca parafialny informator:

...kontynuuje [księgarnia] dostęp do literatury ze szczególnym uwzględnieniem tematyki biblijnej protestanckiej. Tu możesz odkryć oprócz druków wyznaniowych, ewangelicką Postyllę, ciekawe albumy, przewodniki, modlitewniki, a także nagrania muzyczne i filmy chrześcijańskie. Są też stworzone przyjazne warunki do prowadzenia rozmów o wierze¹⁶.

¹⁴ Publikacja dostępna w księgarni także w trakcie przygotowywania dysertacji (październik 2014); inne tytuły wydane przez parafię krakowską zob. s. 114-115.

¹⁵ Rozmowa telefoniczna przeprowadzona z Joanną Kurzyp przez autorkę pracy (20.10.2014)

¹⁶ „Informator Parafialny” 2011, s. 25 [online]. Parafia Ewangelicko-Augsburska Św. Mateusza w Łodzi: http://www.mateusz.org.pl/pliki/informator_2011.pdf [dostęp 23.10.2014].

Księgarnia parafialna zlokalizowana jest także w **Karpaczu**, przy zabytkowym kościele Wang¹⁷. W związku z zainteresowaniem dolnośląskimi zabytkami oraz ożywionym ruchem turystycznym księgarnia posiada w swojej ofercie albumy, przewodniki, mapy, w tym także tytuły dotyczące ewangelickich świątyni oraz inne luterzańskie publikacje. Stwarza to okazję do prezentowania „własnych” wydawnictw szerszemu gronu czytelników.

W omówionych siedmiu księgarniach, z największą cieszyńską („Warto”), prowadzona jest stacjonarna sprzedaż ewangelickich wydawnictw. Jak podkreślano w ich prezentacjach, są to miejsca przyjazne dla klientów. Sprzedaży książek towarzyszą punkty poradnictwa duszpasterskiego, odpowiednio przystosowane miejsca do lektury, a staranny dobór oferowanej literatury umożliwia księgarniom pełnienie również roli misyjno-edukacyjnej. Dzięki temu książki docierają zarówno do członków wspólnoty luterńskiej, jak i do wszystkich zainteresowanych ewangelicyzmem, odwiedzających przedstawione miejsca z literaturą religijną.

Księgarnie internetowe. Dwa największe wydawnictwa luterzańskie prowadzą własne księgarnie internetowe. Jako pierwsza powstała księgarnia „Augustany” – **Księgarnia Augustana**¹⁸. Sprzedaż bielskich publikacji za pośrednictwem Internetu rozpoczęła się ok. 2005/2006 roku¹⁹ i odbywa się zgodnie z zamieszczonym na stronie regulaminem²⁰. Oferowana do sprzedaży literatura zgrupowana została według wyszczególnionych kategorii, co pozwala klientom od razu „trafić” do zbioru poszukiwanych publikacji. Wśród „kategorii” na pierwszym miejscu figuruje „Biblia”²¹, w dalszej kolejności – typy piśmiennicze („postylle, rozmyślenia, modlitewniki”, proza i poezja”, „śpiewniki i muzyka”) oraz tematy (m.in. „Spuścizna Reformacji”, „Kościół Ewangelicko-Augsburski” czy „problemy współczesności”); wyróżnione zostały ponadto zakładki dla bielskich serii wydawniczych („Biblioteka Klasyki Ewangelickiej”; „Teologia i Biblioteka Teologiczna Augustany”)²².

Księgarnia Augustana stara się zainteresować swoich klientów tytułami zebranymi w zakładkach: „nowości”, „szczególnie polecamy” oraz „najczęściej kupowane”(do tej ostatniej kategorii należy m.in. *Śpiewnik ewangelicki*). Należy przy tym stwierdzić, że jest to sklep

¹⁷ Na temat świątyni Wang zob. s. 126-127.

¹⁸ Strona internetowa Księgarni Augustana: <http://www.ksiegarnia.augustana.pl/> [dostęp 23.10.2014] lub ze strony wydawnictwa: <http://www.augustana.pl/> [dostęp j.w.].

¹⁹ Nie udało się ustalić dokładnej daty powstania księgarni internetowej „Augustany” (wydawca nie udzielił odpowiedzi). B. Gienza zaznaczyła, że „Augustana” rozpoczęła internetową sprzedaż roku lub dwa lata wcześniej niż „Warto”, co pozwala sądzić, że miało to miejsce ok. 2005/2006 r.

²⁰ Zob. regulamin Księgarni Augustana [online]. Strona księgarni: http://www.ksiegarnia.augustana.pl/regulamin/c5a28_strona.html [dostęp 23.10.2014]

²¹ Członkowie Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego korzystają z Biblii wydanej przez Towarzystwo Biblijne w Polsce (w tłumaczeniu opublikowanym w 1975 r. brali udział księża ewangelicy, w tym bp A. Wantuła).

²² Zob. s. 62, 72-73

polecający głównie publikacje własnego wydawcy. Pośród nielicznych „innych” oferowanych do sprzedaży wymienić można: pozycje katowickiego „Głosu Życia”²³, książeczki dla dzieci o tematyce biblijnej²⁴, wybrane inne tytuły, zwłaszcza historyczne (np. prace J. Kłaczkowa czy T. Stegnera), sporadycznie – wydawnictwa „zewnątrzne”²⁵. W ofercie księgarni w dalszym ciągu (październik 2014) występują „starsze” tytuły „Augustany, w tym *Wyznanie augsburskie z 1530 r.* (1999), *Księgi wyznaniowe Kościoła luterańskiego* (2003), biografia *Marcin Luter Ojciec Reformacji* (2006), jak również albumowe opracowanie *Świadectwo wiary i życia* (2004) czy *Leśne kościoły* (2010), publikacja przypominająca czasy cieszyńskiej kontrreformacji. Dostępne są również (wydane w Bielsku) współczesne postylle luterańskich duszpasterzy. Można ocenić, że nieprzerwanie księgarnia oferuje swoim klientom wydawnictwa istotne dla wyznaniowej tożsamości członków Kościoła.

Druga księgarnia internetowa – **Księgarnia Warto**²⁶ – prowadzona jest przez Wydawnictwo Warto, działające na rzecz Centrum Misji i Ewangelizacji w Dziegielowie. Księgarnia zaczęła funkcjonować ok. 2007 roku. Od tego czasu jej witryna została poddana kilkakrotnie zmianom dostosowującym internetowy sklep do aktualnych standardów nowoczesnej grafiki komputerowej (wersja 2014 – rys. 29). Dziegielowska księgarnia internetowa oferuje zainteresowanym bardzo bogaty wybór literatury chrześcijańskiej, obejmujący m.in. tematykę psychologiczną, biblijną, zagadnienia rozwoju duchowego, rodzicielstwa czy problematykę wychowawczą²⁷; uwzględnia również publikacje z zakresu historii, biografistyki, rozważania i modlitwę. Obok propozycji wielu różnych wydawców w księgarni dostępne są wszystkie aktualne publikacje „Warto”, pozycje z zakresu historii ewangelicyzmu²⁸, naukowa książka teologiczna ChAT-u, wydawnictwa cieszyńskiego Oddziału PTEw, jak też tytuły wydane samodzielnie przez luterańskich autorów. Celem łatwego dotarcia do pozycji własnych (dziegielowskich) zostały one wyodrębnione w specjalnej zakładce „wartościowe produkty”.

²³ M.in. tomiki poetyckie ks. bpa T. Szurmana (październik 2014), zob. s. 95.

²⁴ Oprócz podręczników do nauki religii oraz nielicznych tytułów własnych dla dzieci (zob. s. 70) „Augustana” poleca w swoim sklepie internetowym publikacje dla najmłodszych przygotowane przez innych wydawców przygotowujących tego typu literaturę (m.in. tytuły Wydawnictwa Jedność).

²⁵ M.in. *Kościoły ewangeliczne na Dolnym Śląsku*. Pod red. P. Oszczanowskiego, 2012 (w październiku 2014)

²⁶ Funkcjonuje jako podstrona serwisu internetowego CME (warto.com.pl).

²⁷ Cała oferowana literatura zgrupowana jest także w tej internetowej księgarni wg kategorii tematycznych, uwzględniających w dużej mierze odbiorcę (publikacje dla małżeństw, dzieci, młodzieży, kobiet).

²⁸ Tytuły zarówno do księgarni stacjonarnej w Cieszynie, jak i internetowej sprowadzane są przez pracowników Wydawnictwa „Warto” (zob. przyp. 6). Zamawiane są publikacje z przeznaczeniem dla całej wspólnoty luterańskiej, jak też dla innych zainteresowanych; w ofercie internetowej nie zabrakło np. publikacji dotyczących kościoła Jezusowego, czy historycznych publikacji Jarosława Kłaczkowa; dostępne są także książki biograficzne wydane przez „Augustanę” (o Lutrze czy biskupie Juliuszu Burschem), jak też postylle luterańskich duszpasterzy (październik 2014 r.).

Rys. 29. Witryna internetowej Księgarni Warto (2014 r.)

Źródło: Strona internetowa Księgarni (dostęp: 16.01.2014)

Przedstawiana księgarnia również uwzględnia „podpowiedzi” dla czytelników, wyróżniając „polecane produkty”, „nowości”, „bestsellery”; do tych ostatnich wliczana jest ciesząca się w 2014 r. dużym zainteresowaniem powieść *Mocniejsza niż śmierć* (2013). Księgarnię Warto można uznać za profesjonalny sklep internetowy, funkcjonujący w oparciu o regulamin prowadzonej sprzedaży, konta dla stałych klientów, oferty promocyjne. Poza tym staranny dobór oferowanej literatury jest wynikiem założeń misyjnych CME, realizowanych także przez księgarnie wydawnictwa „Warto”.

W systemie online można również zakupić publikacje „Głosu Życia”. Na stronie parafii katowickiej funkcjonuje internetowy sklep²⁹ oferujący tytuły parafialnej oficyny. Witryna sklepowa zaopatrzona została w „informacje dla kupujących”, gdzie m.in. omówione zostały zasady płatności, wysyłki (także zagranicę), reklamacji³⁰. Ofertę tytułową uporządkowano wg kilku kategorii (m.in. książki, śpiewniki, poezja). Wśród dostępnych prac

²⁹ Internetowy sklep „Głosu Życia” dostępny jest ze strony parafii: Wydawnictwo „Głos Życia”: <http://www.katowice.luteranie.pl/sklep/index.php> [dostęp 24.10.2014].

³⁰ Informacje dla kupujących: <http://www.katowice.luteranie.pl/sklep/informacje.html> [dostęp 24.10.2014]

są kolejne tomy serii Studia z Dziejów Ewangelicyzmu na Górnym Śląsku³¹, publikacje dotyczące katowickiej parafii (*Mocni wiarą i miłością* 2008) oraz m.in. poezje biskupa T. Szurmana (1954-2014). Spośród dotychczasowego dorobku „Głosu Życia” w październiku 2014 r. dostępne było około 20 tytułów.

Z pomocą Internetu zainteresowani mogą nabyć publikacje cieszyńskiego Oddziału PTEw. Na stronach serwisu Towarzystwa uruchomiona została zakładka „publikacje PTEw Cieszyn”³², które można zakupić składając zamówienia przy użyciu poczty elektronicznej³³. Również internetowa prezentacja tytułów Mazurskiego Towarzystwa Ewangelickiego (dostępna pomimo aktualnie wyczerpanych nakładów) ułatwiała zakup tamtejszych publikacji bezpośrednio w parafii olsztyńskiej³⁴.

Wydawcy luterańscy wykorzystują internetowe narzędzia do prezentacji swojej oferty wydawniczej, przez co staje się ona dostępna dla szerszego kręgu zainteresowanych. Jest to także udogodnienie dla klientów z własnej wspólnoty wyznaniowej, zważywszy na jej diasporalny charakter, w tym znaczne oddalenie współwyznawców od zlokalizowanych na południu Polski luterańskich ośrodków wydawniczych. Dzięki nowoczesnym możliwościom zakupu omawiana literatura jest powszechnie dostępna, dołączając tym samym do ogólnej oferty piśmiennictwa religijnego.

Parafialne stoiska z literaturą³⁵. W parafiach luterańskich utrwalił się zwyczaj sprzedaży literatury religijnej przy stoiskach usytuowanych w kościołach (przy wejściu, czasem jednocześnie w kancelarii parafialnej). Książki oraz czasopisma (głównie „Zwiastuna Ewangelickiego”) zainteresowani mogą zakupić przed lub po zakończeniu nabożeństwa. Przy stolikach z prezentowanymi publikacjami dyżurują osoby zajmujące się ich sprzedażą. W zależności od parafii na stoiskach jest większy lub mniejszy wybór literatury. Stosunkowo duże stoisko (przypominające księgarskie) znajduje się w kościele św. Trójcy w Warszawie, gdzie oprócz wydawnictw z własnego kręgu wyznaniowego oferowana jest także inna literatura o charakterze religijnym. W zgierskiej parafii, łącznie z miejscem w kancelarii,

³¹ W październiku 2014 r. w dalszym ciągu można było zakupić 6 numerów cyklu, w tym m.in.: *O większą sprawę. Ks. Franciszek Michejda (1848-1921) z 2003 r* czy *Wkład ewangelików w obronę polskości w Katowicach i na Górnym Śląsku w latach 1919-1939* (2009).

³² Strona PTEw: <http://www.ptew.org.pl/publikacje-ptew/publikacje-ptew-cieszyn/> [dostęp 24.10.2014]

³³ W instrukcji zakupu publikacji czytamy: *Prosimy wysłać e-mail na adres prezesa Oddziału PTEw w Cieszynie (Władysław Sosna) z wykazem interesujących Państwa pozycji, na który otrzymacie odpowiedź z informacją o ich dostępności oraz o kosztach przesyłki* (tamże).

³⁴ Zob.: Wydawnictwo Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie:

<http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/wyd/wyd.html> [dostęp 25.10.2014].

³⁵ W przedstawieniu parafialnych stoisk wykorzystane zostały informacje zdobyte przez autorkę dysertacji w trakcie odwiedzin wybranych parafii (w Warszawie, Olsztynie, Koszalinie, Ustroniu, Istebnej, Wiśle-Czarnym, Pszczynie, Zabrze), spostrzeżenia wynikające z uczestnictwa w życiu parafialnym katowickiej parafii oraz rozmowy i korespondencję prowadzoną z księżmi i innymi osobami z parafii.

oferta obejmuje ok. 50 tytułów, w tym Biblię, Nowy Testament, postylle, modlitewniki, rozważania, literaturę dotyczącą historii Kościoła oraz parafii, a także pozycje o charakterze regionalnym³⁶. Katowicka parafia pełen wybór publikacji posiada w kancelarii, na stoisku kościelnym prezentowanych jest kilkanaście najbardziej poczytnych tytułów. Są to zarówno pozycje „Głosu Życia”, zwłaszcza dotyczące historii parafii katowickiej, wydawnictwa „Augustany”, jak też sporadycznie inne wartościowe książki z kręgu publikacji luterskich (m.in. w październiku 2014 r. – *Postylla kobiet 2013* czy opracowanie Jarosława Kłaczka – *Na emigracji. Losy polskiego wychodźstwa ewangelickiego w XX w.* 2013). Można podkreślić, że w Katowicach parafianie mają dostęp do większości ukazujących się nowości „Augustany”, w tym np. wybrane tomy z serii Biblioteka Klasyki Ewangelickiej (wyd. 1999-2009) dostępne były także w 2014 r. W mniejszych liczebnie, zlokalizowanych w małych miejscowościach lub nieposiadających kulturalnego zaplecza parafiach, stoiska są bardzo skromne, ograniczone czasem do kilku tytułów (np. w parafiach w Olsztynie, w Wiśle-Czarnym, Istebnej podczas odwiedzin autorki dysertacji w kościelnej ofercie były obok „Zwiastuna...” głównie tomiki rozważań ks. H. Czembora)³⁷. Również w nielicznej parafii koszalińskiej książki do sprzedaży (ze względu na niewielkie zainteresowanie) sprowadzane są sporadycznie, w tym zamawiane są przede wszystkim tytuły „Augustany” oraz „Warto”³⁸.

Omawiając parafialną ofertę trzeba zaznaczyć, że w ciągłej sprzedaży jest Biblia oraz *Śpiewnik ewangelicki*; również z końcem roku na kościelnych stoiskach pojawiają się cieszące się dużą popularnością rozmyślenia „Z Biblią na co dzień” (wraz z „Kalendarzem Ewangelickim”). Obok tytułów stale dostępnych najczęściej proponowane są publikacje „Augustany”, zwłaszcza pozycje ważne dla zachowania luterskiej tożsamości (np. biografia M. Lutra)³⁹ oraz opracowania dotyczące historii własnych parafii, które mogą liczyć na największe zainteresowanie kupujących⁴⁰. W ofertach parafialnych są również kazania, postylle czy inne tytuły autorstwa duszpasterzy związanych z parafią (np. w Katowicach tomiki poetyckie ks. bpa T. Szurmana, w ustroniejskiej parafii zbiory kazań ks. H. Czembora

³⁶ List od ks. Leszka Orawskiego (parafia w Zgierzu) do autorki pracy (z dnia 22.04.2013).

³⁷ Autorka odwiedziła parafię w Olsztynie (4.08.2013), Istebnej (4.02.2013), Wiśle-Czarnym (styczeń 2011).

³⁸ W Koszalinie zainteresowaniem cieszyły się publikacje „Warto” (*Postylla kobiet 2013*; *Mocniejsza niż śmierć 2013*) – list od Aleksandry Obracaj z parafii koszalińskiej (z dnia 4.02.2014).

³⁹ W katowickiej ofercie w 2014 r. w dalszym ciągu jest biografia *Marcin Luter Ojciec Reformacji* ks. M. Uglorza (2006) oraz *Świadectwo wiary i życia. Kościół luterski w Polsce wczoraj i dziś* (2004).

⁴⁰ Sprzedaż własnych opracowań historycznych (oprócz wymienianej katowickiej parafii), prowadziły m.in. parafie: w Pszczynie (J. Badura, *Ewangelicy na Ziemi Pszczyńskiej* 2000), w Zabrze (*Ewangelicy w Zabrzu* 2013), w Gliwicach (B. Kubit, *Ewangelicy w Gliwicach. 200-lecie Parafii Ewangelicko-Augsburskiej* 2010).

czy postylla ks. Jana Motyki w parafii pszczyńskiej⁴¹), przy czym znajomość autora pozytywnie wpływa na wielkość sprzedaży polecanych książek.

W zakresie organizacyjnym najczęściej proboszcz decyduje o doborze zamawianej do sprzedaży literatury, chociaż zainteresowani mogą także zgłaszać własne propozycje tytułów do sprowadzenia. Otwartość na czytelnicze propozycje parafian potwierdził proboszcz parafii olsztyńskiej⁴² czy zabrzańskiej⁴³. Z uzyskanych informacji wynika również, że nie prowadzi się na ogół statystyk sprzedaży publikacji⁴⁴; na potrzeby niewielkich wspólnot parafialnych z reguły zamawia się kilka egzemplarzy „nowości”. Potwierdza się również prawidłowość, że szczególnie chętnie kupowane są pozycje dotyczące macierzystej parafii (np. cały nakład monografii *Ewangelicy w Zabrzu*, wydanej w 2013 r., został sprzedany do października 2014). Powodzeniem cieszą się również tytuły, których autorzy są znani kupującym; w zabrzańskiej społeczności była to *Postylla kobiet*, której współautorką (jedną z 43 pań) jest członkini tamtejszej parafii.

Można ocenić, że stoiska z parafialną literaturą zapewniają członkom wspólnoty luterańskiej dostęp do publikacji o charakterze użytkowym (Biblia, śpiewniki), oferują tytuły ważne dla wyznaniowej tożsamości jej członków (m.in. dotyczące M. Lutra), jak też dostarczają literaturę historyczną (zwłaszcza dotyczącą przeszłości własnych parafii). Stoiska umożliwiają także kontakt z powstającą po 1989 r. rodzimą literaturą piękną (np. poezją duszpasterzy czy cieszącą się w ostatnim czasie dużym zainteresowaniem powieścią *Mocniejsza niż śmierć*). W małych wspólnotach parafialnych, zwłaszcza wśród starszych członków (z ograniczoną możliwością korzystania z Internetu), punkty te odgrywają zapewne szczególną rolę, stanowiąc być może jedyną drogę dostępu do publikacji o charakterze wyznaniowym.

Dzięgielowska „księgarnia pod namiotem”⁴⁵. W trakcie Tygodni Ewangelizacyjnych w Dzięgielowie organizatorzy zapewniają uczestnikom możliwość zakupu literatury religijnej. Cieszyńska księgarnia w każdej odsłonie („Logos”, „Słowo”) prowadziła w ciągu tych kilku dzięgielowskich dni misyjnych własne stoisko z literaturą biblijną. Tradycję tę kontynuuje księgarnia „Warto” uruchamiając corocznie w lipcu

⁴¹ Ks. Jan Motyka był wieloletnim proboszczem parafii pszczyńskiej, a jego postylla *Z wiary dla wiary* (1991, 2003) cieszyła się dużym zainteresowaniem wśród tamtejszych wiernych (list od J. A. Badury, z dnia 1.08.2014).

⁴² List od ks. bpa Rudolfa Bażanowskiego do autorki (z dnia 25.02.2014)

⁴³ Rozmowa telefoniczna z ks. Dariuszem Dawidem z parafii w Zabrzu (28.10.2014)

⁴⁴ Jedynie J. A. Badura podała, że w parafii pszczyńskiej (dosyć licznej) sprzedaż publikacji (wraz z podręcznikami do nauki religii oraz „Kalendarzem Ewangelickim”) wynosi ok. 400 egzemplarzy rocznie.

⁴⁵ W prezentacji „księgarni pod namiotem” autorka wykorzystała własne wyjazdy do Dzięgielowa w trakcie Tygodni Ewangelizacyjnych (7.07. 2012; 8.07.2013), które pozwoliły na poznanie tamtejszej oferty księgarskiej.

„księgarnię pod namiotem”⁴⁶, usytuowaną nieopodal „centrum” ewangelizacyjnego, gdzie odbywają się wykłady, warsztaty i spotkania z młodzieżą⁴⁷. W dużym, solidnym namiocie ustawione są regały, na których prezentowany jest szeroki wybór literatury religijnej różnych wydawców. Oferowane są także pozycje „Augustany”⁴⁸ oraz publikacje własne, drukowane w Dziegielowie. Można zaznaczyć, że „pod namiotem” odbywają się prezentacje nowych tytułów, które zdarza się, że mają swoją „premierę” właśnie w czasie lipcowej ewangelizacji (np. w 2013 r. była to powieść *Mocniejsza niż śmierć* L. Czyż). W ofercie księgarskiej są również pozycje dziegielowskich mówców (m.in. rozważania ks. Leszka Czyża⁴⁹ czy Ulricha Parzanego⁵⁰), które również były promowane podczas wcześniejszych edycji Tygodnia. Na półkach można także znaleźć nowe tytuły z ogólnopolskiej oferty luterańskiej (np. w 2013 r. *Kościół luterański na ziemiach polskich*. T. 1-3). Zaaranżowany sklep można ponadto uznać za strefę przyjazną dla odwiedzających, gdzie znajduje się kącik do odpoczynku oraz miejsce na rozmowę z goszczącym w Dziegielowie autorem (np. Lidią Czyż w 2013 r.)⁵¹ Z obserwacji wynika również, że w polowej księgarni panuje swobodna, przyjazna atmosfera oraz możliwość wcześniejszego przejrzania dostępnych publikacji. Trzeba też zaznaczyć, że „księgarnia pod namiotem” dostępna jest w ciągu kilku lipcowych dni potencjalnie dla około kilku tysięcy osób, uczestniczących w różnych formach religijnych zajęć⁵², które zostały przygotowane przez CME dla wszystkich zainteresowanych (bez względu na wyznanie). Podobnie, jak stacjonarne księgarnie ewangeliczne, również „polowa” w Dziegielowie swoją obecnością wypełnia misyjno-edukacyjne zadania, proponując publikacje religijne, w tym materiały prezentujące innym polskie tradycje luterańskie.

⁴⁶ Na czas Tygodnia Ewangelizacyjnego cieszyńska Księgarnia po prostu przenosi się wraz z pracownikami do Dziegielowa.

⁴⁷ Dziegielowskie „centrum ewangelizacyjne” rozlokowane jest w czasie Tygodnia Ewangelizacyjnego na terenie przed kompleksem budynków CME. Wykłady i spotkania z ewangelizatorami odbywają się w olbrzymim namiocie, gdzie zaaranżowana jest scena dla mówców oraz miejsca siedzące dla słuchaczy.

⁴⁸ Przede wszystkim prezentowane są nowości „Augustany”, np. w 2013 r. były to m.in.: *Kocham nasz Kościół*. Wybór i oprac. J. Badura (2013) oraz *Reformatory* (2013).

⁴⁹ M. in. L.: Czyż, L. Czyż, *Bohaterowie wiary*, B-B 2012

⁵⁰ U. Parzany, *Dobry początek. O zwątpieniu i zdziwieniu*, Dziegielów 2007

⁵¹ W „księgarni pod namiotem” również autorka dysertacji przeprowadziła rozmowę z Lidią Czyż, przede wszystkim na temat pomysłu i pracy nad wydaną powieścią (8.07.2013).

⁵² Liczba uczestników Tygodni Ewangelizacyjnych odnotowana jest w corocznych sprawozdaniach dostępnych na stronie internetowej (Raporty CME); w relacji możemy też przeczytać: *Każdego dnia* [w czasie trwania

Rys. 30-31. „Księgarnia pod namiotem” w Dzięgielowie (2012 r.)

Źródło: Archiwum autorki (fot. A. Sokół)

Okazjonalna sprzedaż literatury. W trakcie wydarzeń o charakterze religijno-kulturalnym (licznych zwłaszcza po 1989 r.) prowadzona jest także sprzedaż publikacji. Jedną

Tygodnia Ewangelizacyjnego] odwiedza nas około 2000 osób, które w większości przyjeżdżają do Dzięgielowa z całego Śląska [online]. Strona CME: <http://cme.org.pl/index.php?D=96> [dostęp 28.10.2014].

z okazji do propagowania własnych wydawnictw są jubileusze parafii i pamiątki poświęceń kościołów. W trakcie organizowanych koncertów, pikników i innych rocznicowych atrakcji aranżowane są stoiska z literaturą, na których przede wszystkim można zakupić – wydane na te okazje – historie własnych parafii. Stoisko z jubileuszową książką towarzyszyło m.in. obchodom 150-lecia parafii w Skoczowie⁵³, sprzedaż literatury miała miejsce także podczas jubileuszu kościoła Św. Trójcy w Warszawie (2008)⁵⁴. W parafiach Śląska Cieszyńskiego na pamiątkowych uroczystościach goszczą ponadto stoiska Księgarni „Warto”⁵⁵, która przyjeżdża na zaproszenia z wybraną ofertą, wzbogacając tym samym parafialne spotkania możliwością zakupu literatury religijnej.

Cieszyńska księgarnia zapewnia również stoiska z książkami na czas trwania innych wydarzeń, w tym – współorganizowanych przez CME „Śniadań dla kobiet” (np. 12 października 2013 r. w Świętochłowicach)⁵⁶, podczas konferencji księży⁵⁷ czy synodów Kościoła⁵⁸. Również wydawnictwo „Augustana” oferuje swoje publikacje m.in. podczas ogólnopolskich konferencji księży i katechetów. Jak zaznaczyła B. Giemza, stoiska „wyjazdowe” dostosowane są do charakteru spotkań oraz oczekiwań uczestników obsługiwanych wydarzeń. W blogowej notatce CME możemy przeczytać:

Od rana trwają ostatnie przygotowania do Konferencji dla kobiet, która już jutro [10.11.2012] odbędzie się w Wiśle-Jaworniku. Wykładowcy i uczestniczki konferencji zmięrzają się z tematem wiary, nadziei i miłości na co dzień. W czasie konferencji będzie można także skorzystać ze stoiska księgarni „Warto” i zakupić wiele ciekawych pozycji, które przygotowaliśmy specjalnie na tę okazję⁵⁹.

Oferta luteranckich wydawców dostępna jest podczas forów ewangelickich, organizowanych od 1994 r. w różnych miastach na terenie kraju. W czasie kilkudniowych spotkań swoje publikacje mają okazję prezentować parafie organizatorzy, jak też inne podmioty, w tym Polskie Towarzystwo Ewangelickie (współorganizator). Obradom forum, odbywającym się najczęściej w Wiśle-Jaworniku, towarzyszyły z reguły stoiska „Augustany”,

⁵³ Po uroczystym nabożeństwie w dniu 26 maja 2013 r. parafianie mogli nabyć s nową księga pamiątkową (*Jako kamienie żywe* 2013) wydaną z tej okazji przez parafię (*Półtora wieku kościoła w Skoczowie*. Na podst. relacji Jerzego Sikory, ZE 2013, nr 12, s. 19); zob. także s. 111 (rys. 16).

⁵⁴ W książce *Ewangelicy w dziejach Warszawy* (2008) w zamieszczonym dodatku ilustracyjnym znajdujemy zdjęcia stoisk z literaturą, które towarzyszyły wydarzeniom zorganizowanym z okazji 230 rocznicy położenia kamienia węgielnego pod budowę warszawskiej świątyni.

⁵⁵ Informuje o tym Blog CME (dostępny ze strony internetowej Centrum), np. 15 września 2013 r. księgarnia „Warto” gościła ze stoiskiem w Golezowie: <http://cme.org.pl/index.php?D=217&mies=08&rok=2013> [dostęp 28.10.2014], w październiku także w Czechowicach-Dziedzicach.

⁵⁶ Blog CME: <http://cme.org.pl/index.php?D=217&mies=10&rok=2013> [dostęp 1.11.2014]

⁵⁷ Np. stoisko „Warto” obecne było na Ogólnopolskiej Konferencji Księży w Wiśle-Jaworniku (2.07.2013), zob. Blog CME: <http://cme.org.pl/index.php?D=217&mies=07&rok=2013> [dostęp 1.11.2014].

⁵⁸ M.in. podczas 4. sesji Synodu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Warcinie (19.10.2013), zob. Blog CME: <http://cme.org.pl/index.php?D=217&mies=10&rok=2013> [dostęp 1.11.2014]

⁵⁹ Blog CME (9 listopada 2012): <http://cme.org.pl/index.php?D=217&mies=11&rok=2012> [dostęp 1.11.2014]

z możliwością zakupu literatury polecanej przez oficjalne wydawnictwo kościelne⁶⁰. Najnowsze publikacje z Bielska prezentowane były także podczas koszalińskiego forum w 2013 r. („Przyszłość Kościoła – Kościół przyszłości”)⁶¹. W trakcie Forum Ewangelickiego w Krakowie (2007) obecne było stoisko księgarni CLC, z uwzględnieniem publikacji „luteranckich” w ofercie⁶². Jak przekazał prezes cieszyńskiego Oddziału PTEw Władysław Sosna, publikacje Oddziału zostały przesłane do Ligotki Kameralnej, gdzie odbyło się forum 2010 („Ziemia Cieszyńska – przeszłość i teraźniejszość”). Niestety nie spotkały się tam ze specjalnym zainteresowaniem⁶³, co potwierdzałyby, że prace wyznaniowe o charakterze regionalnym mogą liczyć na oddźwięk przede wszystkim w środowisku, którego dotyczą. Sprzedaż książek w różny więc sposób towarzyszyła obradom. Można ocenić, że miała raczej charakter przypadkowy i okazjonalny. Poza tym w materiałach sprawozdawczych z forów nie uwzględniano informacji dotyczących tego aspektu zjazdów, które gromadzą współwyznawców z całej Polski, zainteresowanych kondycją i przyszłością rodzimego ewangelicyzmu.

Konferencje o tematyce luteranckiej czy protestanckiej stwarzają również okazję do promowania wydanych publikacji. Z zebranych informacji wynika, że szczególnie cieszyński Oddział PTEw obecny był podczas tego typu wydarzeń, odbywających się głównie w największych skupiskach ewangelików (Cieszyn, Bielsko). W trakcie konferencji w Bielsku-Białej w 2011 r. („Dorobek kulturowy ewangelicyzmu w Europie Środkowo-Wschodniej”), w której uczestniczyła autorka dysertacji, przy zaaranżowanym stoisku można było zapoznać się z całą dostępną wówczas ofertą „cieszyńską”, z możliwością zakupu zarówno „starszych”, jak i najnowszych pozycji Oddziału⁶⁴. Należy też podkreślić, że dzięki aktywności prezesa pozycje cieszyńskiego Oddziału oferowane są do sprzedaży przy różnych nadarzających się okazjach, w tym podczas spotkań członków Towarzystwa, jak np. rocznicowa wieczornica z okazji 25-lecia Oddziału⁶⁵ czy zebrań Zarządu Głównego PTEw (odbywających się w parafii ewangelickiej w Katowicach).

Okazjonalne stoiska z luterancką literaturą wzbogacają wiele wydarzeń – od parafialnych po konferencyjne obrady, towarzysząc także cyklicznym imprezom

⁶⁰ Rozmowa telefoniczna z ks. Zdzisławem Sztwiertnią, proboszczem parafii w Wiśle-Jaworniku (6.11.2014).

⁶¹ W Luteranckim Centrum w Koszalinie, podczas XIX forum (14.09.2009), w którym uczestniczyła autorka dysertacji, „bielskie” publikacje prezentował ks. Jerzy Below, także jeden z prelegentów spotkania.

⁶² Z relacji Bogusława Tondery (rozmowa telefoniczna, 25.10.2014). Zob. także w dalszej części o promocji podczas Forum (s. 237).

⁶³ Forum 2010 zostało zorganizowane we współpracy z czeską parafią w Ligotce Kameralnej (na Zaolziu). Przesłana oferta Oddziału prawie w całości powróciła do Cieszyna (list od Wł. Sosny do autorki, 31.10.2014).

⁶⁴ Na temat sesji: ML [Magdalena Legendź], *Rąbek wspólnej historii – sesja historyczna PTE*, ZE 2011, nr 23, s. 19.

(ewangelizacje, fora ewangeliczne). Wydawnictwa „własne” są ponadto rozprowadzane w sposób mniej formalny – podczas spotkań księży, członków PTEw, jak też dzięki aktywności samych autorów, którzy również samodzielnie docierają ze swoją ofertą do czytelników (ks. H. Czembor, A. Błahut-Kowalczyk)⁶⁶. Dzięki przedstawionym formom sprzedaży publikacje stają się „obecne” w środowisku własnej grupy wyznaniowej, a zaaranżowane stoiska zapewniają możliwość zakupu „nowości” w trakcie organizowanych z różnych okazji spotkań, stając się elementem obyczajowości luterńskiej (sprzedaż nowości odbywa się także podczas spotkań promocyjnych, zob. następny podrozdział).

Bezpłatna dystrybucja wydawnictw. Omawiane publikacje rozpowszechniane są poza systemem sprzedaży. Takiej dystrybucji podlegają pozycje wydane dzięki funduszom publicznym (unijnym, samorządowym), w tym przekazywane są zainteresowanym podczas spotkań, konferencji, także w kancelariach parafialnych. Bezpłatnie dostępne były jubileuszowe tytuły wydane przez parafię cieszyńską z okazji 300-lecia kościoła Jezusowego, również publikacje wiślańskiego „Luteranina” czy olsztyńskie książki przygotowane przez Mazurskie Towarzystwo Ewangeliczne⁶⁷. Niektóre z opracowań drukowane są przed obradami i przekazywane uczestnikom w formie prezentów. W jednej z relacji MTE czytamy:

*Wszystkim uczestnikom uroczystości wręczono książkę „Ewangelicy duchowni i parafianie. Powojenne lata w Olsztynie i na Mazurach” [2007], przygotowaną z okazji jubileuszu a wydaną przez Mazurskie Towarzystwo Ewangeliczne. Znajdują się w niej teksty, których skrócone wersje zostały wygłoszone podczas konferencji.*⁶⁸

Bezpłatnej dystrybucji podlegała również część nakładów książek wydanych przez cieszyński Oddział PTEw. Jak przekazał autorce prezes Oddziału, tytuły „cieszyńskie” przekazywane były zainteresowanym przy wielu okazjach, w trakcie różnych wydarzeń odbywających się w środowisku cieszyńskich ewangelików – sesji, spotkań rocznicowych czy jubileuszowych.

Tom z referatami *Dziedzictwo myśli Lutra* (2011), wydany staraniem parafii, towarzyszył Słupskim Dniom Kultury Ewangelickiej (s. 132). Rozpowszechniany był bezpłatnie wśród uczestników konferencji, która stanowiła część wydarzeń promujących dorobek myślowy Reformacji; ok. 100 egzemplarzy wydawnictwa trafiło do gości,

⁶⁵ Zob.: *25-lecie cieszyńskiego oddziału PTE* [19 listopada 2009], ZE 2009, nr 24, s. 19

⁶⁶ Zob. s. 158, 166

⁶⁷ W „Kartkach Mazurskich” 2001 (sierpień) czytamy na temat dystrybucji: *Zainteresowani będą mogli książkę [Ewangelicy na Warmii i Mazurach] otrzymać w Olsztynie (Stare Miasto 1). Nie jest przewidziana do sprzedaży. Dobrze jednak będzie, aby ci którzy pragną ją mieć, przekazywali datki na dalszą działalność wydawniczą Mazurskiego Towarzystwa Ewangelicznego* (Kartki Mazurskie 2001, nr 2 [online]. Strona diecezji mazurskiej: http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/biuletyn/MTE_2001_02_11.htm [dostęp 26.10.2014].

⁶⁸ A. Cz. [Alfred Czesła], *Święto olsztyńskich ewangelików*, ZE 2007, nr 21, s. 20

dziennikarzy i przybyłych w tym dniu zainteresowanych⁶⁹. Pośród parafialnych inicjatyw „dotowanych”, umożliwiających bezpłatne przekazywanie jubileuszowych książek, można wymienić również: Jaworze⁷⁰, Konin⁷¹ czy Zieloną Górę⁷².

Dzięki dystrybucji pozostającej poza systemem sprzedaży publikacje trafiają do członków społeczności luterńskiej, jak też do osób spoza kręgu wyznaniowego, zwłaszcza uczestników organizowanych wydarzeń kulturalnych czy kulturalno-religijnych. Tytuły prezentujące historię i tradycje ewangelicyzmu miały szansę wielokrotnie dotrzeć do zainteresowanych tą tematyką czytelników, w tym także trafić do bibliotek, poszerzając zakres ogólnodostępnej literatury dotyczącej wielowyznaniowej przeszłości Polski.

Okazjonalne rozpowszechnianie publikacji wśród współwyznawców. We współczesnej kulturze luterńskiej książki są przekazywane potencjalnym czytelnikom w różnych sytuacjach, uzupełniając wydarzenia parafialne, oficjalne, także o charakterze towarzyskim. Z inicjatywy proboszczów sprawujących opiekę nad parafialnymi społecznościami trafiają do jej członków w formie prezentów przy różnych okazjach (np. śluby, konfirmacje, odwiedziny domowe, spotkania dla seniorów, konwersje); stosownymi publikacjami obdarowywane są także dzieci, które otrzymują książki w przygotowywanych w parafiach paczkach „gwiazdkowych” (m.in. tomiki rozważań ks. H. Czembora czy „Kalendarz Adwentowy”), w związku z zakończeniem roku szkolnego, podczas spotkań rekolekcyjnych, za uczestnictwo w corocznym konkursie biblijnym organizowanym przez „Augustanę”⁷³. Pozycje o charakterze tożsamościowym czy historycznym przekazywane są parafianom, m.in. za zaangażowanie w jej sprawy oraz udział w różnych parafialnych przedsięwzięciach, np. w Zielonej Górze przekazywano jubileuszową publikację za pomoc w organizowaniu wydarzeń rocznicowych⁷⁴. W parafii pszczyńskiej tytuły publikowane w ramach „Ewangelika Pszczyńskiego” stały się niejednokrotnie prezentem dla pracowników parafii, w tym dla osób prowadzących szkołę niedzielne⁷⁵

⁶⁹ List od Jana Wilda z parafii słupskiej (z dnia 15.11.2014)

⁷⁰ Monografię poświęconą jaworzańskiemu chórowi (s. 110-111), wydaną dzięki funduszom wojewódzkim, przekazywano uczestnikom wydarzeń promocyjnych (zob. w dalszej części pracy, s. 236).

⁷¹ Publikację ks. Andrzeja Mendroka (*Historia Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Koninie* 2006), wydaną dzięki pomocy władz miasta, koniński proboszcz przesłał także do Biblioteki Śląskiej (czerwiec 2014).

⁷² *50 lat Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Zielonej Górze* (1998). Publikację przekazywano zainteresowanym, w tym m.in. przesłana została autorce dysertacji.

⁷³ „Sola scriptura” – konkurs dla dzieci (szkoła podstawowa i gimnazjum) ze znajomości wiedzy biblijnej, organizowany na etapie parafialnym, diecezjalnym i ogólnopolskim (zob. więcej informacji: Strona Wydawnictwa Augustana: http://www.augustana.pl/sola_scriptura.html [dostęp 2.11.2014]).

⁷⁴ Rozmowa telefoniczna z pracownikiem parafii w Zielonej Górze (5.06.2014).

⁷⁵ List od J. A. Badury (1.08.2014).

Poza systemem sprzedaży pozostają w dużej mierze prywatne inicjatywy księży, zwłaszcza jubileuszowe postylle czy inne okazjonalne tomy pamiątkowe, które autorzy mają zwyczaj ofiarowywać współwyznawcom w trakcie różnych wydarzeń, także w kręgu spotkań towarzyskich. Dystrybucją tytułów zamówionych w pszczyńskim wydawnictwie (s. 99-101) zajmowali się głównie księża – inicjatorzy ich druku, a publikacje stanowiły także prezenty dla kręgu ich znajomych. Można zaznaczyć, że zwłaszcza autorskie książki są zarówno dla duszpasterzy, jak i wiernych, szczególną formą prezentu, utrwalającego wspólnotową więź członków jednego Kościoła.

Biblioteki parafialne. Omawiając różne sposoby dystrybucji i rozpowszechniania publikacji wyznaniowych należy wymienić także biblioteki parafialne, które zapewniają dostęp do literatury zainteresowanym ich ofertą wiernym⁷⁶. Zorganizowane biblioteki funkcjonują przy wybranych parafiach, z reguły prowadzone są przy pomocy szczególnie zaangażowanych w życie parafialne osób, udostępniając szeroki wybór literatury o charakterze chrześcijańskim. Jak przekazała Jadwiga Badura, prowadząca bibliotekę ewangelicką w Pszczynie, parafia sprowadzając publikacje do sprzedaży jednocześnie uwzględnia dodatkowe egzemplarze do księgozbioru bibliotecznego. Przede wszystkim zamawiane są tytuły „Augustany”, ale wiele pozycji trafia do biblioteki także w postaci darów, w tym wydawnictwa jubileuszowe lub autorskie od zaprzyjaźnionych duszpasterzy, jak też zbędne w księgozbiorach domowych egzemplarze przekazywane przez samych wiernych. Poza zakupem również tymi drogami tytuły z oferty luterskich wydawców docierają do parafialnych bibliotek. Obok największej ewangelickiej biblioteki przy parafii cieszyńskiej (Biblioteka i Archiwum im. Tschammera), gdzie poza unikatowym księgozbiorem historycznym dostępne są także publikacje współczesne, można wymienić biblioteki – w Krakowie, Pszczynie, Ustroniu oraz „patronacką” – „Bibliotekę dla każdego” w Skoczowie⁷⁷, która pomaga zainteresowanym parafiom ewangelickim (oraz innym związkom wyznaniowym) w założeniu i prowadzeniu bibliotek o charakterze chrześcijańskim⁷⁸. W zaprezentowanej na stronie „zakładce” figuruje 29 bibliotek, które korzystają z doświadczeń „Skoczowa”, których księgozbiory uwzględniają także publikacje

⁷⁶ Można zaznaczyć, że w wielu parafiach, gdzie nie ma formalnie wydzielonych bibliotek, znajdują się księgozbiory uwzględniające omawiane w pracy publikacje, np. w katowickiej parafii księgozbiór dotyczący zwłaszcza historii ewangelicyzmu oraz tematyki wyznaniowej służy także zainteresowanym wiernym.

⁷⁷ Na temat działalności skoczowskiej Biblioteki zob.: Uljasz, *Biblioteka parafialna multiteką „dla każdego”*. *Z doświadczeń skoczowskich*, „Poradnik Bibliotekarza” 2008, nr 12, s. 12-16; R. Świder, A. Uljasz, *Biblioteka dla każdego. Misja, historia, współczesność*, Skoczów 2014

⁷⁸ Na stronie internetowej biblioteki (<http://www.biblioteka.skoczow.pl/index.php>) można znaleźć pomocną instrukcję „Jak założyć bibliotekę chrześcijańską?”, chętni mogą też nawiązać kontakt z Biblioteką i otrzymać stosowną pomoc.

luterzańskie (w tym 16 funkcjonuje przy parafiach ewangelickich)⁷⁹. Można zaznaczyć, że są to zarówno biblioteki o księgozbiorach kilkutyśięcznych (Kraków – 6 200 wol.; Pszczyna – 4 500; Skoczów – 8 200), jak też zdecydowanie mniejszych; przeciętnie utworzone biblioteki obejmują od kilkuset (np. Koszalin – 150; Jastrzębie-Zdrój – 380 wol.) do tysiąca książek (np. parafie ewangelickie w Drogomyślu, Sopocie, Zbór Wolnych Chrześcijan w Palowicach). Wszystkie uwzględnione na stronie „skoczowskiej” biblioteki zgodnie ze stanem z 2013 r. odnotowały prawie 4,5 tysiąca czytelników. Również tą „drogą” prezentowane w pracy tytuły, trafiają do czytelników luterzańskich, ale też – ze względu na ich „otwartość” oraz misję propagowania chrześcijańskich wartości – do wszystkich zainteresowanych odbiorców.

Dystrybucja literatury luterńskiej w kręgu pozawyznaniowym. Przedstawiana oferta obecna jest częściowo w pozaluterńskich systemach sprzedaży księgarskiej – tradycyjnych i internetowych. W omawianym okresie ewangelickie publikacje najwcześniej pojawiły się w księgarni Fundacji CLC⁸⁰, funkcjonującej od 1993 r. w Katowicach. Obecnie księgarnie takie (oferujące publikacje różnych wyznań) prowadzone są w Katowicach (przy ul. Wojewódzkiej 30) oraz we Wrocławiu. W swojej ofercie, dostępnej także za pośrednictwem sklepu internetowego⁸¹, posiadają wydawnictwa „Augustany”, „Warto”, „Głosu Życia”, a także wybrane tytuły spośród prywatnych inicjatyw luterńskich autorów⁸². Można zaznaczyć, że nie brakuje w ciągłej sprzedaży CLC *Mocniejszej niż śmierć* (2013) czy *Postylli kobiet* (2013), pozycji cieszących się w ostatnim czasie popularnością czytelniczą.

Sporadycznie luterńskie publikacje miały okazję trafić do lokalnych księgarni w Olsztynie oraz Cieszynie. Dzięki nawiązaniu współpracy wydawnictwa MTE (wyd. 2001-2007) rozprowadzane były przez „Książnicę Polską” w Olsztynie⁸³, pozycje cieszyńskiego Oddziału PTEw dostępne są od 2009 r. w księgarni „Piastowskiej” w Cieszynie⁸⁴. Trzeba stwierdzić, że poza zasięgiem księgarskiej sprzedaży pozostają w większości tytuły

⁷⁹ *Spis bibliotek, które należą do naszej „Misji przez Biblioteki” i które życzą sobie reklamy. Stan z 28.11.2013* [online]. Strona Biblioteki dla Każdego: http://www.biblioteka.skoczow.pl/doc/spis_bibliotek.pdf [dostęp 9.02.2015]

⁸⁰ Fundacja CLC (z ang. Christian Literature Crusade) – międzynarodowa organizacja o charakterze misyjnym, realizująca swoje cele poprzez dystrybucję literatury chrześcijańskiej; w Polsce obecna od 1991 r. Wśród szerokiej oferty literatury chrześcijańskiej w księgarniach CLC uwzględniane są zagadnienia Reformacji i protestantyzmu (zob.: M. Zielińska, *Misja słowa drukowanego Fundacja CLC*, MP 1998, nr 3, s. 62-64).

⁸¹ CLC Polska: <http://www.clc.org.pl/> [dostęp 3.11.2014]

⁸² W 2014 r. były to m.in. publikacje ks. H. Czembora, J. Kiszy-Bruell, *Kazania ks. dra Marcina Lutra* (2011) wydane przez M. Waltera.

⁸³ E. Kruk, *Sprawozdanie przewodniczącego Mazurskiego Towarzystwa Ewangelickiego za rok 2005*, „Kartki Mazurskie” 2006, nr 1 [online]. Strona diecezji mazurskiej: http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/biuletyn/MTE_2006_01_31.htm p [dostęp 3.11.2014].

⁸⁴ List od Wł. Sosny do autorki dysertacji (z dnia 31.10.2014)

publikowane przez parafie, funkcjonując na poziomie dystrybucji wewnętrznej, w tym – lokalnej oraz parafialnej.

Popularność internetowych systemów sprzedaży umożliwiła również luterzańskim wydawcom poszerzenie własnej wirtualnej „obecności”. W systemie księgarń internetowych zaistniało przede wszystkim „Warto”, które w 2012 r. nawiązało współpracę z firmą zajmującą się dystrybucją książek niewielkich niszowych wydawców – MotyleKsiążkowe⁸⁵. Dzięki temu tytuły wydane w Dziegielowie oferowane są w ok. 25 internetowych sklepach⁸⁶ (m.in. *Mocniejsza niż śmierć* L. Czyż, *Listy do moich dzieci* H. Brokeringa, *Wykład Listu do Rzymian 1515/1516* M. Lutra). Można stwierdzić, że najnowsza oferta „Warto” została włączona w ogólnopolski system księgarń internetowych, a tym samym dorobek luterńskiej oficyny funkcjonuje odtąd w ogólnopolskim obiegu czytelniczym. Wydawnictwo powołane dla realizacji celów misyjnych, rozpoczynające swą aktywność od drukowania materiałów z zakresu edukacji biblijnej, po kilkunastu latach doświadczeń „wypuszcza” na rynek księgarski profesjonalnie wydane książki (także literaturę piękną), które mogą nabyć zainteresowani drogą zamówień internetowych, logując się zarówno w Księgarni Warto, jak i w kilkudziesięciu innych księgarniach prowadzących swoje strony w Internecie.

Również „Augustana” podjęła współpracę z internetowym dystrybutorem literatury chrześcijańskiej. Bielskie publikacje dostępne są w księgarni **Jack.pl**⁸⁷, gdzie umieszczone zostały najnowsze tytuły Wydawnictwa (m.in. publikacje z 2013 r.: *Reformatory czy Kocham nasz Kościół*), jak też pozycje, które potencjalnie mogłyby zainteresować czytelników literatury religijnej, w tym – rozważania ks. Leszka Czyży (*Bohaterowie wiary*), postylle (np. ks. Andrzeja Wantuły) oraz biografie (wielokrotnie już wymieniane biografie M. Lutra czy D. Bonhoeffera)⁸⁸.

W ogólnopolskim systemie księgarń internetowych funkcjonuje także luterńska książka naukowa, w tym prace dotyczące przeszłości Kościoła oraz polskich wspólnot luterzańskich. Pozycje autorstwa historyków (m.in. T. Stegnera, J. Kłaczkowa) czy prace z

⁸⁵ www.motyleksiazkowe.pl. Dystrybutor pisze na swojej stronie: *Misją firmy motyleksiazkowe.pl jest dystrybucja małych, niszowych wydawnictw, ich profesjonalna obsługa i wspieranie w rozwoju tak aby miały szansę zaistnieć obok tych dużych i uznanych. Każdy Wydawca zaczyna kiedyś od pierwszej książki i dopiero z czasem „rozwija skrzydła”. Chcemy w tych wydarzeniach uczestniczyć i pomagać na ile to możliwe, aby takie książki znalazły drogę do „swoich” ludzi.* (<http://www.motyleksiazkowe.pl/content/4-o-nas> [dostęp 3.11.2014]). W ramach współpracy wszystkie nowe tytuły „Warto” oferowane są przez MotyleKsiążkowe szerokiemu kręgowi odbiorców w Internecie (wywiad z B. Giezmą, 20.03.2014).

⁸⁶ W tym m.in. księgarnie internetowe: Naukowa.pl; poczytaj.pl; www.dobre-ksiazki.pl; księgarnia Bonito.pl czy księgarnia internetowa PWN.

⁸⁷ Jack.pl to księgarnia internetowa prowadząca sprzedaż literatury różnych Kościołów, na swojej stronie zaznacza, że oferuje największy wybór literatury chrześcijańskiej w Polsce (<http://jack.pl/s,onas,kat,1>).

⁸⁸ Poza zauważoną obecnością tytułów „Augustany” w wymienionej księgarni, nie uzyskano więcej informacji na temat internetowej dystrybucji bielskiej oferty. Wydawnictwo nie udzieliło autorce odpowiedzi.

zakresu teologii (np. ks. M. J. Uglorza), firmowane przez wydawnictwa uczelniane czy profesjonalne wydawnictwa naukowe, dostępne są w sklepach internetowych wydawców (m.in. Wydawnictwa Adam Marszałek w Toruniu) oraz w wielu innych księgarniach internetowych i tradycyjnych, stając się literaturą ogólnodostępną (zostało to omówione w Rozdz. V.4). Luterska książka naukowa podlega dystrybucji „zewnętrznej”, funkcjonując jednocześnie – jak to zostało wykazane we wcześniejszych podrozdziałach – w ramach sprzedaży parafialnej czy realizowanej przez inne ewangeliczne podmioty.

Współczesna oferta wydawców luterskich podlega wielu rodzajom dystrybucji – od sprzedaży tradycyjnej w księgarniach, poprzez kościelne stoiska z literaturą, po możliwość nabywania książek podczas mniej lub bardziej odświętnych wydarzeń o charakterze religijno-wspólnotowym (jubileusze parafialne czy dziegielowskie ewangelizacje), także z możliwością ich wypożyczenia w parafialnych bibliotekach. Wydawnictwa są przekazywane bezpłatnie – jako prezenty (np. gwiazdkowe), forma podziękowania (dla parafian), „autorski” przekaz duszpasterzy dla wiernych, ponadto – jako forma prezentacji własnego Kościoła – rozdawane są osobom spoza konfesji. Luterska oferta funkcjonuje również w systemie zakupów online – we własnych sklepach internetowych (ze szczególnie nowoczesną Księgarnią Warto), jak też coraz wyraźniej widoczna jest w księgarniach ogólnopolskich, przełamując tym samym charakterystyczną dla lat 90. izolację publikacji wyznaniowych.

Zauważalne jest również, że przedstawiona oferta obejmuje tytuły ważne dla tożsamości wyznaniowej (pisma reformacyjne i prace dotyczące Lutra), w dalszej kolejności – opracowania dotyczące losów polskiego ewangelicyzmu, w tym książki dotyczące dziejów poszczególnych parafii i wspólnot parafialnych, także – postylle i twórczość literacką współczesnych polskich duszpasterzy oraz innych osób związanych ze środowiskiem. Można też zwrócić uwagę na fakt, że w różnych zaprezentowanych formach sprzedaży obok „nowości” zainteresowani mogą nabyć także „starsze” tytuły luterskich wydawców, co dotyczy zwłaszcza internetowej księgarni „Augustany”, polecającej klientom w dalszym ciągu także swoje „sztandarowe” wydawnictwa (*Świadectwo wiary i życia* 2004 czy *Leśne kościoły* 2010).

VII. 2. Reklama książki luterńskiej

Recenzje na łamach czasopism. Jedną z form reklamowania publikacji jest zwyczaj ich recenzowania w prasie luterńskiej (lub zamieszczania krótszych omówień). Dzięki prasowej prezentacji (ocenie) czytelnicy zostają poinformowani o wartościach poznawczych i lekturowych ukazujących się nowych tytułów. Można przy tym zaznaczyć, że w ewangelickich czasopismach przedstawione zostały recenzje (lub omówienia) wszystkich ważniejszych pozycji z dostępnej oferty luterńskich wydawców⁸⁹. W najpoczytniejszym piśmie „Zwiastunie Ewangelickim” uwzględniane są przede wszystkim recenzje prac historycznych – dotyczących parafii (m.in. radomskiej⁹⁰, lubelskiej⁹¹, katowickiej⁹²) oraz dziejów luteranizmu w różnych częściach Polski, w tym na Mazurach⁹³, w Wielkopolsce⁹⁴, w Toruniu⁹⁵. Na łamach „Zwiastuna...” zaprezentowane zostały – ewangelickie słowniki⁹⁶ czy wspomnienia współwyznawców (warszawskich⁹⁷, ks. bp. Andrzeja Wantuły⁹⁸, Jana Wantuły⁹⁹); przedstawione zostały także prace w sposób szerszy dotyczące polskiego ewangelicyzmu – tomy poświęcone kościołom luterńskim na ziemiach polskich¹⁰⁰ czy omawiające losy Kościołów funkcjonujących w systemach totalitarnych¹⁰¹.

⁸⁹ Recenzje zostały uwzględnione w rozdziałach II-V przy prezentacji dorobku wydawniczego poszczególnych podmiotów. W niniejszym rozdziale przytoczone zostaną wybrane przykłady.

⁹⁰ J. Szturc, *O przeszłości radomskiej parafii*, ZE 2006, nr 5, s. 17-18; J. Domasłowski, *O Radomiu po raz trzeci*, ZE 2011, nr 20, s. 12 (J. Kłaczek, *Historii parafii ewangelicko-augsburskiej w Radomiu*, Toruń 2006; 2010 – Wyd. 2)

⁹¹ T. Pieńkowski, *Oczekiwana monografia*, ZE 2008, nr 1, s. 14 (recenzja książki: *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Lublinie. Historia-tradycja-współczesność*. Pod red. D. Chwastka, Lublin 2008)

⁹² D.N., *Jubileuszowy pakiet*, ZE 2008, nr 20, s. 11 (T. Szurman, *Mocni wiarą i miłością*, Katowice 2008)

⁹³ P.H., *Byliśmy, jesteśmy, będziemy – ukazała się książka „Ewangelicy na Warmii i Mazurach”*, ZE 2001, nr 24, s. 18

⁹⁴ J. Szturc, *Ważne miejsce – ważna książka – o dziejach wielkopolskiego luteranizmu*, ZE 2006, nr 1, s. 15-16 (J. Domasłowski, *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Poznaniu i w zachodniej Wielkopolsce w latach 1919-2005*, Poznań 2005)

⁹⁵ J. Domasłowski, *Niewyczerpany temat – próba bilansu toruńskiego ewangelicyzmu*, ZE 2012, nr 1, s. 16-17 (*Ewangelicy w Toruniu <XVI-XX w.>. Zbiór studiów*. Pod red. J. Kłaczek, Toruń 2011)

⁹⁶ J. Mironczuk, *Ewangelickie stowarzyszenia*, ZE 2006, s. 18 (J. Szturc, *Stowarzyszenia społeczno-kulturalne w polskim ewangelicyzmie*, Warszawa 2006)

⁹⁷ J. Szturc, *Wojenne wspomnienia warszawskich ewangelików*, ZE 1998, nr 6, s. 19 (zob. s. 117)

⁹⁸ A. Uljasz, *Fragment życia biskupa – więzień hitlerowskiego reżimu i polski żołnierz*, ZE 2006, nr 3, s. 14-15 (*Losy wojenne ks. Andrzeja Wantuły*, Cieszyn 2005)

⁹⁹ M. Legendź, *Osądy twarde jak życie – o „Pamiętnikach” Jana Wantuły*, ZE 2004, nr 8, s. 15-16 (J. Wantuła, *Pamiętniki*, Cieszyn 2003)

¹⁰⁰ A. Sokół, *Monografia polskiego luteranizmu*, ZE 2013, nr 19, s. 14-15 (*Kościół luterński na ziemiach polskich <XVI-XX w.>*. Pod red. J. Kłaczek. T. 1-3, Toruń 2012)

¹⁰¹ P. Leszczyński, *Wbrew tyranii „cezarów”*, ZE 2010, nr 8, s. 11 (*Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu*. Pod red. J. Kłaczek, Toruń 2009)

Recenzje wybranych publikacji znalazły się także w innych pismach ukazujących się w uwzględnianym w dysertacji czasie. Z początkiem lat 90. książki o tematyce luteranckiej recenzowane były na łamach „Ewangelika Pszczyńskiego”, w tym „historie” parafii śląskich przedstawiał czytelnikom J. Szturc¹⁰², autor wielu recenzji w ewangelickiej prasie.

W ukazującym się w Katowicach kwartalniku „Myśl Protestancka” na przestrzeni kilku lat jego obecności na rynku wydawniczym (1997-2004)¹⁰³ recenzenci omówili wiele pozycji z zakresu literatury wyznaniowej, w tym także wydawców luteranckich. Tadeusz J. Zieliński¹⁰⁴ prezentował czytelnikom cykl Biblioteka Klasyki Ewangelickiej, obejmujący XVI-wieczne pisma reformacyjne¹⁰⁵. Na łamach periodyku uwzględnione zostały nowe tytuły z zakresu luteranizmu cieszyńskiego¹⁰⁶, łódzkiego¹⁰⁷ czy ewangelicyzmu pomorskiego¹⁰⁸, także nowości biograficzne – przybliżające sylwetkę M. Lutra¹⁰⁹ czy ks. L. Otto¹¹⁰. Wśród kilkunastu „luteranckich” recenzji znalazły się pierwsze dotyczące literatury pięknej, w tym recenzja powieści adaptującej biblijną historię o Jezusie (*Cień Galilejczyka* 1999)¹¹¹.

Czytelnicy kwartalnika diecezji katowickiej „Ewangelika” (2003-2009) informowani byli na bieżąco o inicjatywach wydawniczych z terenu własnej diecezji oraz innych ukazujących się publikacjach (np. „Augustany”). W redagowanej przez naczelnego redaktora periodyku – J. Szturca – stałej rubryce („Nowe książki” – rys. 32) łącznie uwzględnionych zostało ok. 70 tytułów. Wśród prezentowanej literatury znalazły się przede wszystkim pozycje „Głosu Życia” – opracowania o tematyce śląskiej, które szczególnie mogły zainteresować współwyznawców z własnej diecezji, a więc ewentualnych prenumeratorów „Ewangelika”.

¹⁰² Jan Szturc prowadził w „Ewangeliku Pszczyńskim” rubrykę Nowe książki (1993-1995), gdzie zamieszczał recenzje prac historycznych, w tym m.in. dotyczących parafii w Hołdunowie czy Golasowicach (zob. s. 112).

¹⁰³ Na temat periodyku zob. s. 17

¹⁰⁴ Dr hab., prof. ChATu, Tadeusz J. Zieliński – prawnik, teolog protestancki, działacz ekumeniczny; autor m.in. prac: *Roger Williams – twórca nowoczesnych stosunków państwo-kościół* (1997), *Protestantyzm ewangelikalny. Studium specyfiki religijnej* (2013; 2014); redaktor m.in. opracowań: *Władze Polski Ludowej a mniejszościowe związki wyznaniowe* (2010), *Obecność religii w publicznym systemie oświaty w aspekcie prawnym* (2012); współzałożyciel wydawnictwa „Didache” (zob. s. 116); w latach 2002-2004 redaktor naczelny „Myśli Protestanckiej”; od 2008 r. prezes zarządu Polskiego Towarzystwa Prawa Wyznaniowego.

¹⁰⁵ T. J. Zieliński, *Klasyki protestanckiej tom pierwszy*, MP 1999, nr 2, s. 75-77; Tenże, *Trwała wartość „Formuły zgody”*, MP 2001, nr 1, s. 82-84 Tenże, *Augustana skomentowana*, MP 2002, nr 2, s. 83-85 (L. Grane, *Wyznanie augsburskie. Wprowadzenie w podstawowe myśli Reformacji luteranckiej*, 2002)

¹⁰⁶ J. Szturc, *Studium o śląskocieszyńskim luteranizmie*, MP 1997, nr 2, s. 57-58 (G. Kubica-Heller, *Luteranie na Śląsku Cieszyńskim. Studium historyczno-socjologiczne*, Katowice 1996)

¹⁰⁷ T. Szurman, *Łódzki luteranizm*, MP 1999, nr 1, s. 89-90 (*Przeszłość przyszłości. Z dziejów luteranizmu w Łodzi i regionie*. Pod red. B. Milerskiego i K. Woźniaka, Łódź 1998)

¹⁰⁸ J. Wild, *Ewangelicy na tysiąclecie Gdańska*, MP 1997, nr 3, s. 70-72 (*Protestantyzm i protestanci na Pomorzu*. Red. J. Iluk, D. Mariańska, Gdańsk-Koszalin, 1997)

¹⁰⁹ T. J. Zieliński, *Polski portret Lutra*, MP 1997, nr 3, s. 62-64 (M. Uglorz, *Marcin Luter Ojciec Reformacji*, B-B 1995)

¹¹⁰ J. Szturc, *Biografia ks. Leopolda Otto*, MP 2001, nr 3, s. 87-90 (T. Stegner, *Bóg, protestantyzm, Polska. Biografia pastora Leopolda Marcina Otto <1819-1882>*, Gdańsk 2000)

¹¹¹ A. Malina, *Śladami Jezusa z Nazaretu*, MP 1999, nr 4, s. 91-93

Można zaznaczyć, że połączenie funkcjonującego przy parafii wydawnictwa z publikowaniem własnego periodyku stanowiło przykład cennej inicjatywy obliczonej na skuteczne dotarcie z „własnym słowem” do czytelników. Oprócz „katowickich” publikacji, w tym kolejnych tomów serii Studia z Dziejów Ewangelicyzmu na Górnym Śląsku, w stałej rubryce znalazły się prezentacje parafialnych inicjatyw wydawniczych z terenu diecezji¹¹², np. omówienia ksiąg pamiątkowych (m.in. świętochłowickiej), publikacji z Pszczyny¹¹³, czy Krakowa. Wśród innych czytelniczych propozycji „Ewangelik” polecał postylle¹¹⁴ czy luterańską księgę *Świadectwo wiary i życia*¹¹⁵.

Rys. 32. Rubryka Nowe książki w „Ewangeliku”

Źródło: „Ewangelik” 2003, nr 4

Ważne dla wspólnoty książki reklamowane są w rocznikach z terenu diecezji cieszyńskiej oraz wielkopolsko-pomorskiej. W „Roczniku Wiślańskim” zamieszczone zostały noty wydawnicze publikacji Oddziału PTEw w Cieszynie (T. 1 <2009>), jak też noty innych prac historycznych: autorstwa T. Stegnera (T. 2) czy J. Kłaczkowa (T. 3). „Gdański Rocznik Ewangelicki”, ukazujący się od 2007 r., uwzględnia naukowe recenzje prac z zakresu dziejów

¹¹² Zob. s. 112-115

¹¹³ Omówiono m.in. bibliograficzne prace Jadwigi A. Badury („Ewangelik” 2003, nr 4, s. 24; 2007, nr 2, s. 29)

¹¹⁴ Przedstawiono postylle: ks. Adama Hławiczki („Ewangelik” 2004, nr 2, s. 24) czy ks. Jana Motyki („Ewangelik” 2004, nr 2, s. 23).

ewangelicyzmu, w tym na jego łamach przedstawiony został leksykon J. Szurca o ewangelickich stowarzyszeniach (GRE 2007) czy monografia J. Kłaczkowa o powojennych losach Kościoła (GRE 2010)¹¹⁶.

Recenzje literatury luteriańskiej uwzględnia periodyk Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego – „Słowo i Myśl”. Wśród tytułów przedstawianych w stałej rubryce („Z księgarskie półki”)¹¹⁷ znalazło się wiele pozycji ewangelickich wydawców, godnych polecenia czytelnikom. Można zaznaczyć, że autorami recenzji zamieszczanych w piśmie na przestrzeni branego pod uwagę okresu są znawcy tematyki polskiego luteranizmu – prof. Adrian Uljasz¹¹⁸ oraz dr Jerzy Domasłowski¹¹⁹, którzy zaprezentowali czytelnikom ogólnopolskiego periodyku prace luteriańskie z zakresu historii¹²⁰, teologii¹²¹, modlitewniki¹²², także opracowania dotyczące prasy protestanckiej¹²³ czy księgę pamiątkową wydaną przez „Augustanę”¹²⁴.

W uwzględnianym w dysertacji czasie recenzje oraz omówienia sygnalizowały czytelnikom prasy obecność nowych tytułów (historycznych, biograficznych, religijnych) w luteriańskiej ofercie wydawniczej. Zwłaszcza za pośrednictwem poczytnego „Zwiastuna Ewangelickiego”, jak też ogólnopolskiego „Słowa i Myśli” – jako wartościująca zachęta do lektury – potencjalnie recenzje miały szansę dotrzeć do większości współwyznawców i zainteresować propozycją „własnych” wydawców. Informacje o nowych książkach przekazywały także diecezjalne periodyki, znane parafialnym społecznościom w poszczególnych regionach, dostępne także dla lokalnych czytelników prasy luteriańskiej.

Reklama „Augustany” na łamach „Zwiastuna Ewangelickiego”. Oficjalne wydawnictwo kościelne informuje o własnych publikacjach na łamach swego organu prasowego – „Zwiastuna Ewangelickiego”. Można przy tym stwierdzić, że na przestrzeni ponad dwudziestu lat prezentacja „nowości” w piśmie przybierała różne formy, zmierzając ku

¹¹⁵ „Ewangelik” 2004, nr 3, s. 15-16

¹¹⁶ Pośród czterech recenzji z zakresu prezentowanego w pracy dorobku, zamieszczonych w „Gdańskim Roczniku Ewangelickim”, pozostałe dwie (GRE 2013) dotyczą: 3-tomowego opracowania o kościołach luteriańskich, pod red. J. Kłaczkowa (s. 177) oraz posesyjnego tomu poświęconego Kirkegardowi (s. 132).

¹¹⁷ Prowadzonej regularnie w latach 2006-2010.

¹¹⁸ Na temat A. Uljasza zob. s. 124

¹¹⁹ Na temat J. Domasłowskiego zob. s. 131

¹²⁰ Recenzenci przedstawili opracowania dotyczące parafii radomskiej („Słowo i Myśl” 2008, nr 2), warszawskiej (A. Uljasz, *Biblioteczna sesja o ewangelikach*, „Słowo i Myśl” 2009, nr 6, s. 28-30), także w kolejnych numerach – jubileuszowe publikacje parafii katowickiej, lubelskiej czy gorzowskiej.

¹²¹ Przedstawiona została praca ks. D. Chwastak dotycząca M. Lutra (zob. s. 159).

¹²² A. Uljasz zamieścił w kolejnych numerach recenzje duszpasterskich modlitewników: *Przychodzę do Ciebie Boże...* ks. Piotra Sitka („Słowo i Myśl” 2007, nr 5), *Wysłuchaj mnie Boże* ks. Henryka Czembora („Słowo i Myśl” 2008, nr 5).

¹²³ Omówione zostały opracowania J. Kłaczkowa dotyczące czasopiśmiennictwa protestanckiego (zob. .s. 175)

coraz bardziej profesjonalnej i kolorowej reklamie, zachęcającej potencjalnych klientów do nabywania oferowanych tytułów. W latach 90. wykazy nowych książek zamieszczano przy końcu numeru, co nie przyciągało specjalnie uwagi czytelników. W 1998 roku reklama nowych publikacji trafiła na końcową okładkę „Zwiastuna”, z uwzględnieniem barwnych ilustracji i adnotacji na temat treści. W wybranych numerach polecano szczególnie nowości 1998, w tym leksykon *Ewangelicy w Polsce* oraz biografie – *Marcin Luter Ojciec Reformacji*, *Dietrich Bonhoeffer*. Od 2000 r. książki prezentowane są w stałej rubryce przeniesionej na początek pisma, ukazującego się już pod nazwą „Zwiastun Ewangelicki”. W kolejnych numerach przedstawiane są wszystkie ważniejsze tytuły „Augustany”, w tym wydawnictwa użytkowe (śpiewniki, podręczniki), pozycje historyczne, jubileuszowe, biograficzne, postylle, rozważania, utwory literackie. Reklama każdej książki z reguły obecna jest w kilku numerach „Zwiastuna...”, wraz z towarzyszącym jej hasłem przygotowującym do czytelniczego wydarzenia („wkrótce”, „nowość”, „Augustana poleca”) ¹²⁵; do prezentowanych „witrynek” (rys. 33) dołączane są zachęcające do lektury komentarze, np.:

W tamtych czasach małżeństwo mnicha i zakonnicy wydawało się tak niemożliwe jak róże kwitnące w śniegu. Ryzykowna decyzja późniejszej żony Reformatora okazała się jej wygraną. Autorka oparła się na listach i innych autentycznych dokumentach, aby stworzyć pełen życia wizerunek dzielnej, oddanej służbie Bogu i bliźnim kobiety. Pierwsza książka o Katarzynie Luter w języku polskim¹²⁶ (o powieści poświęconej żonie Marcina Lutera)¹²⁷.

„Pia desideria” Filipa Jakuba Spenera należy do książek legendarnych. Pierwotnie jej autor chciał tylko zwrócić uwagę na stan Kościoła ewangelickiego w Niemczech w latach 70. XVII wieku. Niezamierzenie książka stała się manifestem programowym pietyzmu.¹²⁸

*O kobietach występujących w Biblii, które są głównymi bohaterkami wydarzeń, często wiemy bardzo mało. Wielu autorów umieszcza je na drugim planie. Współczesne autorki w swoich tekstach przedstawiają kobiety sprzed wieków, pokazując, że problemy i wyzwania, jakie się przed nimi pojawiły, a przede wszystkim ich świadectwo wiary – są ciągle aktualne.¹²⁹ (o leksykonie *Biblijny alfabet kobiet* 2009)*

¹²⁴ Na łamach periodyku zaprezentowana została książka dedykowana bp. Januszowi Jaguckiemu (A. Uljasz, *Księga pamiątkowa dla biskupa [Misja, Muzyka, Mazury]*, „Słowo i Myśl” 2008, nr 2, s. 19-21).

¹²⁵ Np. ZE 2002, nr 20, 21 (F. J. Spener, *Pia desideria*, 2002); ZE 2003, nr 1, 2, 3 (T. Wegener, *Juliusz Bursche – biskup w dobie przełomów*, 2003); ZE 2007, nr 4, 5 (*Misja, muzyka, Mazury. Księga pamiątkowa z okazji 60. urodzin biskupa Kościoła Janusza Jaguckiego*); ZE 2013, nr 10, 11, 12 (J. Kliber, *Radość z domu Bożego*, 2013; *Kocham nasz Kościół*. Wybór i oprac. A. Badura 2013)

¹²⁶ ZE 2000, nr 2 (okładka)

¹²⁷ U. Koch, *Róże w śniegu. Katarzyna Luter - kobieta, która dokonała wyboru*, B-B 1999

¹²⁸ ZE 2002, nr 20 (okładka).

śpiwnika ewangelickiego, pojawiające się na łamach „Zwiastuna...”, stanowiły dodatkową zachętę do zainteresowania się polecanymi przez „Augustanę” nowościami wydawniczymi.

Trudno ocenić, czy omówione przykłady reklamy, obliczone na wzbudzenie zainteresowania czytelniczego, odniosły oczekiwane rezultaty mierzone liczbą sprzedanych egzemplarzy, niemniej można stwierdzić, że Wydawnictwo oferuje czytelnikom „Zwiastuna...” przede wszystkim ważne z punktu widzenia tożsamości wyznaniowej tytuły, także istotne dla wspólnotowych więzi luterańskiej diaspory. Z drugiej strony trzeba też zaznaczyć, że ograniczenie reklamy do własnego pisma zamyka obieg czytelnicy publikowanej literatury we własnym kręgu wyznaniowym. W efekcie drukowane w Bielsku tytuły są znane przede wszystkim czytelnikom luterańskiej prasy.

Medialne strategie reklamowe „Warto”. Wydawnictwo funkcjonujące w Dziegielowie stara się zainteresować czytelników swoim dorobkiem wykorzystując w tym celu różne kanały medialne (Internet, radio, czasopisma). Prowadzenie własnych stron internetowych, w tym Bloga, audycji radiowej (s. 44-45) oraz publikowanie własnego periodyku umożliwia wydawcy różnorodny kontakt z potencjalnym czytelnikiem oraz możliwość zainteresowania odbiorców ciekawie zaprezentowanymi książkami. O przygotowywanych tytułach „Warto” informuje najpierw na swoim Blogu, relacjonując postęp prac redakcyjnych nad poszczególnymi tytułami:

*W ostatniej korekcie książka Lidii Czyż „Mocniejsza niż śmierć”, która ukaże się już w połowie czerwca.*¹³³

*W druku powieść Lidii Czyż „Mocniejsza niż śmierć”. Spotkanie z autorką zaplanowane jest w trakcie Tygodnia Ewangelizacyjnego w Dziegielowie.*¹³⁴

*W Wydawnictwie Warto jesteśmy w trakcie kolejnej korekty „Postylli kobiet”. Projektujemy także okładkę do tej książki. Mamy trudny wybór, proszę zobaczyć!*¹³⁵

*Z drukarni „Augustana” wyszły pierwsze egzemplarze książki Piotra Majewskiego „Z przeszłości Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Mrągowie”, wydanej przez nasze wydawnictwo „Warto”. Za niedługo będzie można się rozczytywać w tej trudnej, ale i bogatej historii mazurskiej.*¹³⁶

Wpisy na Blogu zachęcają do lektury ukazujących się przy CME książek, a blogowi czytelnicy tworzą zapewne pierwszy krąg zainteresowanych reklamowanymi pozycjami. W dalszej kolejności nowe tytuły prezentowane są w audycjach radiowych. W notatce blogowej możemy przeczytać:

¹³³ Blog CME (13 maja 2013): <http://cme.org.pl/index.php?D=217&mies=05&rok=2013> [dostęp 14.11.2014]

¹³⁴ Blog CME (10 czerwca 2013): <http://cme.org.pl/index.php?D=217&mies=06&rok=2013> [dostęp j.w.]

¹³⁵ Blog CME (8 listopada 2013): <http://cme.org.pl/index.php?D=217&mies=10&rok=2013> [dostęp j.w.]

¹³⁶ Blog CME (18 marca 2013): <http://cme.org.pl/index.php?D=217&mies=03&rok=2013> [dostęp j.w.]

O 21.00 w naszym programie „Po prostu” można będzie posłuchać wywiadu z Lidią Czyż i ks. Leszkiem Czyżem na temat książki Lidii „Mocniejsza niż śmierć”, która już wkrótce znajdzie się na półkach księgarni „Warto” w Cieszynie i w internecie oraz na stoisku „Warto” w Dzięgielowie¹³⁷.

Antenowy kontakt z autorami stanowi kolejny etap reklamy, poszerzając grono czytelników. Dodatkowo fragmenty wydanych „nowości” prezentowane są zarówno w radiowych programach (w formie czytanej), jak też na łamach kwartalnika „Warto”, zachęcając do lektury słuchaczy audycji oraz nabywców dzięgielowskiego pisma¹³⁸. Pozycje omawianego wydawcy trafiają ponadto na oficjalną stronę luterzańską¹³⁹ oraz na konta facebookowe. Na Facebooku CME (pod datą 20.06.2013) zamieszczona adnotacja reklamuje wymienianą już powieść *Mocniejsza...*:

Ruszył pierwszy dzień sprzedaży naszej pachnącej świeżością najnowszej powieści - tylko dziś w promocyjnej cenie 20 zł! Zapraszamy do księgarni „Warto” w Cieszynie oraz do księgarni internetowej.

Można ocenić, że „Warto” wykorzystuje dostępne aktualnie nowoczesne sposoby kontaktu z czytelnikami. Medialne zabiegi reklamowe potwierdzają ogólną strategię wydawnictwa sygnalizowaną przez naczelną redaktor B. Giemzę: *chcemy być bardziej widoczni dla czytelnika*. Obecność dzięgielowskich „nowości” na stoiskach parafialnych, spotkania autorskie, jak też inne oznaki popularności publikacji (np. dodruk *Mocniejszej...*), świadczą, że stosowana różnorodność reklamy zdecydowanie poszerza grono odbiorców zaproponowanej literatury. Włączenie reklamy do wirtualnej ogólnodostępnej przestrzeni tym bardziej zapewnia Wydawnictwu „widoczność” wśród potencjalnych czytelników.

Obecność literatury luterńskiej w reklamie „zewnątrznej”. Wybrane tytuły z omawianej oferty w różny sposób zaistniały w pozaluterńskiej przestrzeni medialnej, w tym – na łamach czasopism, na portalach i stronach internetowych. Z zebranych informacji wynika, że za pierwszą książkę dostrzeżoną „zewnątrznie” można uznać leksykon J. Szturca *Ewangelicy w Polsce* (1998)¹⁴⁰, czego wyrazem były recenzje w prasie śląskiej oraz ogólnopolskiej, m.in. w „Dzienniku Zachodnim” czy „Rzeczypospolitej”¹⁴¹. W regionalnych

¹³⁷ Blog CME (29 czerwca 2013): <http://cme.org.pl/index.php?D=217&mies=06&rok=2013> [dostęp j.w.]

¹³⁸ Np. zamieszczone zostały fragmenty książki Helmuta Weissa (*Duszpasterstwo, superwizja, psychologia pastoralna* 2013): tenże, *W pogoni za iluzją*, „Warto” 2013, nr 1, s. 50-52, także fragmenty *Listów do moich dzieci H. Brokeringa* („Warto” 2013, nr 4).

¹³⁹ J. Rączkowiak, *Święte są chwile spędzone z dziećmi. Listy do moich dzieci H. Brokeringa* [online]. Strona Luteranie.pl: http://www.luteranie.pl/nowosci/swiete_sa_chwile_spedzone_z_dziecmi.1484.html [dostęp 12.11.2014]; Taż, *Postylla kobiet – nowość Wydawnictwa Warto* [online]. Strona Luteranie.pl: (http://www.luteranie.pl/nowosci/postylla_kobiet_nowosc_wydawnictwa_warto.1491.html) [dostęp 12.11.2014]

¹⁴⁰ Na temat książki zob. s. 67, o promocji w dalszej części rozdziału.

¹⁴¹ M. Gerlich, *Ewangeliczne biografie. Refleksje na pograniczach*, „Dziennik Zachodni” 1998, nr 267, s. 10 (z dnia 14-15.11.1998), s. 10; A. Otczyk, *Ewangelicy jakich nie znamy*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 1998, nr 21, s. 26; gp [G. Polak], *Znakomita książka o ewangelikach w Polsce*, „Biuletyn KAI” 1998, nr 22, s. 20;

pismach omówione zostały także publikacje „mazurskie” (m.in. w Roczniku Mazurskim¹⁴²) oraz „cieszyńskie” – m.in. na łamach „Głosu Ziemi Cieszyńskiej”¹⁴³. W lokalnych lub tematycznych periodykach sporadycznie znalazły się recenzje parafialnych inicjatyw wydawniczych, w tym – wspomnień warszawskich ewangelików¹⁴⁴, publikacji parafii radomskiej¹⁴⁵ czy pszczyńskiej¹⁴⁶. Najszerzej systemowi recenzji poddana została luterńska książka naukowa, co zostało uwzględnione przy prezentacji dorobku historyków (Rozdz. V.4). Prace profesorów – J. Małka, T. Stegnera oraz J. Kłaczkowa także dzięki recenzjom są „dostrzegane” wśród ogólnopolskich wydawnictw historycznych, stanowiąc niejednokrotnie podstawę do dalszych badań nad dziejami polskiego czy europejskiego protestantyzmu.

Prezentacje wybranych tytułów pojawiły się na internetowych stronach ekumenicznych; na portalu **wiara.pl** uwzględniane są najnowsze publikacje „Warto” (*Mocniejsza niż śmierć*¹⁴⁷, *Postylla kobiet*¹⁴⁸, *Historia o prawdziwej księżniczce*¹⁴⁹), na stronie **ekumenizm.pl** informowano o tytułach wydanych przez warszawską parafię ewangelicką (m.in. o książce *Ewangelicy w dziejach Warszawy 2008*). Również w lokalnych czy prasowych serwisach w ostatnich latach „zagościły” publikacje luterskie – „bytomski” reklamował opowieść mieszkanki Bytomia Hanny Paszko o Matce Ewie¹⁵⁰, wiślański przekazał internautom: *Na rynku wydawniczym ukazała się pierwsza książka wiślanki Lidii Czyż pt. Mocniejsza niż śmierć*¹⁵¹, portal Stowarzyszenia Miłośników Dziegielowa umieścił

JT [J. Turnau], *Polak-ewangelik*, „Gazeta Wyborcza 1998, nr 173 (z dnia 25-26.07.1998), s. 23; K. Masłoń, *W dobrym towarzystwie. Czterech Buzków w słowniku biograficznym „Ewangelicy w Polsce”*, „Rzeczpospolita 1998, nr 144 (z dnia 22.06.1998), s. 26 (wykaz recenzji przesłał autorce J. Szturca, list z dnia 20.02.2014).

¹⁴² G. Jasiński, [*Ewangelicy na Warmii i Mazurach. Dzieje i współczesność*], „Rocznik Mazurski” T. 6 (2002), s. 143-145; A. Kopiczko, [*Ewangelicy...*], „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2002, nr 3, s. 302-305; S. Sobieraj, [*Szkice z mazurskiego brulionu*], „Mrągowskie Studia Humanistyczne” T. 4/5 (2002-2003), s. 178-182

¹⁴³ R. Danel, [*Wierność Bogu i cesarzowi czasu powietrza morowego należąca*], „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 1997, nr 49, s. 5; Tenże, *Kartki do czytania [Kartki z dziejów kościoła Jezusowego i polskich ewangelików w Cieszyźnie]*, tamże 1999, nr 24, s. 4; Tenże, *Wantuła o sobie i innych*, „Zwrot” 2004, nr 1, s. 23-25 (recenzja wydanych w 2003 r. *Pamiętników J. Wantuły*)

¹⁴⁴ M. Wiśniewska, [*Ewangelicy warszawscy w walce o niepodległość Polski w latach drugiej wojny światowej. Wspomnienia i relacje*], „Kronika Warszawy” 1998, nr 1/4, s. 177-179

¹⁴⁵ W. Saletra, [*Historia parafii ewangelicko-augsburskiej w Radomiu; Ewangelicy w Radomiu i regionie*], „Studia Historyczne” R. 52 (2009), z. 1, s. 80-83; O. Kiec, [*Ewangelicy w Radomiu i regionie (XVI-XX w.) 2007; Społeczność ewangelicka Radomia podczas okupacji hitlerowskiej 2009*], „Roczniki Historyczne” R. 75 (2009), s. 225-227

¹⁴⁶ B. Góra, [*Bibliografia zawartości „Ewangelika Pszczyńskiego” za lata 1992-1997*], „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2002, nr 1, 283-286

¹⁴⁷ Wiara.pl: <http://kultura.wiara.pl/doc/2030692.KONKURS-Mocniejsza-niz-smierc> [dostęp 14.11.2014]

¹⁴⁸ Wiara.pl: <http://ekumenizm.wiara.pl/doc/1825816.Luteranki-glosza> [dostęp j.w.]

¹⁴⁹ W. Packner, *Dla dzieci o Matce Ewie* [online]: Wiara.pl: <http://kultura.wiara.pl/doc/1418803.Dla-dzieci-o-Matce-Ewie> [dostęp j.w.]

¹⁵⁰ *O bogatej księżniczce, która żyła dla innych...* [online]. MójBytom.pl: <http://mojbytom.pl/i.o-bogatej-ksiezniczce-ktora-zyla-dla-biednych,200274,807312.html> [dostęp 14.11.2014]

¹⁵¹ Na stronie Miasto Wisła:

http://www.wisla.pl/aktualnosci/Na_ryнку_wydawniczym_ukazała_sie_pierwsza_książka_wiślanki_Lidii_Czyż_pt_Mocniejsza_niz_smierc.6034.html [dostęp 14.11.2014]

na swojej stronie prezentację albumu poświęconego Diakonowi „Eben-Ezer”¹⁵². W prasowych serwisach zaprezentowano m.in. „historię” zabrzańskich ewangelików¹⁵³, radomskie publikacje wydane pod redakcją J. Kłaczkowa¹⁵⁴ czy wydaną staraniem świdnickiej parafii historię Christiana Czepki (*Podróż szwedzka* 2008)¹⁵⁵. Można sądzić, że pojawienie się powyższych informacji w przestrzeni wirtualnej zapewniło zwiększone zainteresowanie przywołanym książkom. Za zachętę do ich lektury służą też tytuły reklamujące poszczególne pozycje, obliczone na wzbudzenie czytelniczego zainteresowania (m.in.: *Ewangelicy w Zabrzu zostawili liczne znaki; Ta książka ma przełamać stereotypy*), przy czym trzeba zaznaczyć, że wiele pozostałych luteranckich opracowań, istotnych dla lokalnej kultury, nie trafiło do internetowych ofert.

W dużej mierze dzięki medialnej obecności kilka tytułów zostało docenionych, w tym uhonorowanych regionalnymi nagrodami – „Złotym Ekslibrisem” 1992 album przedstawiający ewangelicki cmentarz w Łodzi (s. 144-145), „Lubelskim Noblem” 2008 monografia tamtejszej parafii ewangelickiej (s. 125), Literacką Nagrodą Warmii i Mazur – publikacje MTE. O dostrzeżeniu wspomnień ks. Alfreda Jaguckiego poinformował czytelników „Kartek Mazurskich” Erwin Kruk:

...w plebiscycie czytelników „Gazety Olsztyńskiej” i słuchaczy Radia Olsztyn, którzy wybierali najlepszą książkę spośród nominowanych, najwięcej głosów oddano na książkę ks. dr Alfreda Jaguckiego „Mazurskie dole i niedole” [2004]. I ta książka została wyróżniona dyplomem honorowym „Wawrzynu”.¹⁵⁶

W kolejnej edycji olsztyńskiego „Wawrzynu” (2005) nagrodzony został poetycki tomik prezesa MTE (*Znikanie*).

Niewątpliwie wymienione wyróżnienia reklamowały luterancką literaturę w lokalnym środowisku, odwołując się do wielowyznaniowej przeszłości polskich miast i regionów.

¹⁵² *Ewangelia Miłości* (Dziegielów 2013). Strona Stowarzyszenia Miłośników Dziegielowa: http://dziegielow.org.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=176 [dostęp 11.2014]

¹⁵³ J. Krzyk, *Ewangelicy w Zabrzu zostawili liczne znaki* [online]. Wyborcza.pl Katowice: http://katowice.gazeta.pl/katowice/1,35055,14994074,Ewangelicy_w_Zabrzu_zostawili_liczne_znaki.html [dostęp 14.11.2014]. O książce *Ewangelicy w Zabrzu* (2013)

¹⁵⁴ Internetowe wiadomości dotyczyły m.in. tomu *Spoleczność ewangelicka Radomia podczas okupacji hitlerowskiej* (2009); w lokalnej mutacji „Gazety Wyborczej” zamieszczono cykl artykułów: *Publikacja o losach ewangelików podczas wojny* (z dnia 21.09.2009), *Ta książka ma przełamać stereotypy* (z dnia 20.09.2009), *Rozmowa [z dr. J. Kłaczkowem] o zawiłych losach ewangelików* (z dnia 11.05.2009). Strony prasowe, m.in.: http://radom.gazeta.pl/radom/1,48201,7058905,Ta_ksiadzka_ma_przelamac_stereotypy.html#ixzz33U3MWWOc są już nieaktywne (14.11.2014). Autorka dysertacji zapoznała się z nimi wcześniej.

¹⁵⁵ A. Augustyn, *Świdnica. Niezwykły projekt parafii luteranckiej* [online]. Wyborcza.pl Wrocław: http://wroclaw.gazeta.pl/wroclaw/1,35771,6057869,Swidnica_Niezwykly_projekt_parafii_luteranckiej.html#ixzz3G6clqUsc [dostęp 14.11.2014]. O książce zob. s. 127.

¹⁵⁶ „Kartki Mazurskie” 2005, nr 3 [online]. Strona diecezji mazurskiej: http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/biuletyn/MTE_2005_03_24.htm [dostęp 14.11.2014]

Tytuły „nagrodzone” zawsze cieszą się szczególnym zainteresowaniem czytelników, tym razem kierowały również ich uwagę ku nie zawsze dostrzeganej mniejszości religijnej.

Poza reklamą polską – trzeba podkreślić – popularna luterńska powieść zaistniała także poza jej granicami. *Mocniejsza niż śmierć* Lidii Czyż została przetłumaczona na języki obce, w tym – wydana przez największą chrześcijańską oficynę wydawniczą w Niemczech (Brunnen Verlag), a także wydawcę czeskiego z Pragi (Návrat domu)¹⁵⁷; tym samym informacje o książce pojawiły się na stronach internetowych zagranicznych wydawców, w ofertach księgarń zagranicznych dostępne są tamtejsze wersje opowieści¹⁵⁸ „wpasowanej” w problematykę rodzinną aktualną bez względu na kraj. Również na obcojęzycznych stronach można zapoznać się z pozytywnymi recenzjami propozycji wydawniczej z Dzięgielowa¹⁵⁹. Sukces L. Czyż stanowiłby potwierdzenie, że luterńska tradycja i spojrzenie na rzeczywistość są atrakcyjne nie tylko dla rodzimych, ale także dla europejskich czytelników.

Przedstawiona różnorodność „luterskiej” reklamy, widoczna zarówno na łamach czasopism (recenzje, stałe rubryki z „nowościami”), jak też w internetowych formach kontaktu z odbiorcami (Blog „Warto”), z jednej strony jest podążaniem za współczesnymi trendami reklamowymi, z drugiej – staje się coraz wyraźniej elementem „własnej” strategii informacyjnej o wydawnictwach, określającej współczesną kulturę książki ewangelickiej. Widoczna – w komunikatach, wypowiedziach, komentarzach odautorskich, czy sugestjach wydawców – chęć dotarcia z publikacjami do czytelników (nie tylko własnej konfesji), przekłada się także na „reklamę zewnętrzną” (m.in. w lokalnych czy ekumenicznych serwisach internetowych), co również staje się coraz bardziej „normą” kulturową, wpływającą na wzorce lekturowe, czego dowodem jest zapewne *Mocniejsza...*, luterńska powieść, która w kilka miesięcy po ukazaniu się obecna jest także na zagranicznym rynku wydawniczym.

¹⁵⁷ Powieści: *Stärker als der Tod* (2014); *Silnější než smrt* (2014)

¹⁵⁸ M. in. w e-sklepie czeskiego wydawcy: www.navrat.cz [dostęp 15.11. 2014]

¹⁵⁹ Christian Döring, *L. Czyż: Stärker als der Tod* [online]. <http://www.sound7.de/buecher/9727-lidia-czyz-staerker-als-der-tod> [dostęp 18.11.2014]; na Facebooku językoznawcy i teologa ewangelickiego

VII. 3. Promocje i spotkania z autorami

Promocje w parafiach. Promocje nowych wydawnictw organizowane są w parafiach i towarzyszą jubileuszowym uroczystościom oraz wydarzeniom ważnym dla lokalnych społeczności ewangelików¹⁶⁰. W zachowanych relacjach z pamiątek poświęceń kościołów i rocznic parafialnych możemy przeczytać:

*Po południu [14 września] w kościele odbyła się promocja książki Jerzego Domasłowskiego „Osiemdziesięciolecie Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Bydgoszczy” [2002], którą poprzedził występ chóru parafialnego. Po promocji autor podpisywał egzemplarze wzbudzającego duże zainteresowanie wydawnictwa.*¹⁶¹

*Na zakończenie dnia [jubileuszowego, 10 czerwca] odbyło się spotkanie autorskie z ks. radcą Andrzejem Mendrokiem, który opowiadał o swojej, wydanej z tej okazji „Historii Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Koninie” [2006].*¹⁶²

*Wernisaż [wystawy poświęconej kościołowi pilskiemu] był połączony z promocją książki [„Z dziejów kościoła ewangelickiego w Pile” 2009], nad którą wspólnie pracowali ks. Tomasz Wola i Marek Fijałkowski z Muzeum Okręgowego w Pile. Opowiada ona o historii kościoła ewangelickiego w Pile od XVI wieku aż po współczesność.*¹⁶³

Promocyjne spotkania prezentujące rocznicowe „historie” odbyły się również w innych parafiach (m.in. w Pszczynie¹⁶⁴, Olsztynie, Jaworzu¹⁶⁵). O olsztyńskich promocjach zachowały się dosyć szczegółowe informacje, w tym relacja:

*22 czerwca br. [2002] w sali parafialnej (ul. Stare Miasto 1) MTE zorganizowało promocję książki Erwina Kruka „Ewangelicy w Olsztynie. Z dziejów parafii 1772-2002”. W spotkaniu uczestniczyło ponad 30 osób. Obecny był prezydent Olsztyna Czesław Jerzy Małkowski, który oprócz przekazania gratulacji wręczył autorowi książki grafikę Wilgi Badowskiej (...)*¹⁶⁶

W parafialnych salach organizowane są także promocje publikacji o innej tematyce, w tym w ustronkich miała miejsce szczególnie uroczysta – prezentująca album *Leśne kościoły*

Rolanda Wernera (*Ein großartiges Buch von Lidia Czyż über eine große Liebe. Allerstärkste Empfehlung!*): <https://www.facebook.com/Dr.Dr.RolandWerner/posts/10151991832981347> [dostęp 18.11.2014]

¹⁶⁰ Informacje o niektórych promocjach są uwzględnione także przy prezentacji wydawców.

¹⁶¹ B.G., *Jubileusz kościoła i parafii – udany sprawdzian wiary*, ZE 2002, nr 19, s. 21

¹⁶² A. Szczepaniak, *W imię Ducha Świętego – jubileuszowe uroczystości w Koninie*, ZE 2006, nr 13-14, s. 31

¹⁶³ T. Wola, *Jubileusz 10-lecia parafii w Pile*, ZE 2009, nr 22, s. 18

¹⁶⁴ W 2000 r. w parafii pszczyńskiej odbyła się promocja książki J. A. Badury (*Ewangelicy na Ziemi Pszczyńskiej*), w czasie której uczestnicy zakupili 150 egzemplarzy (list od J. Badury, z dnia 1.08.2014).

¹⁶⁵ Promocja monografii poświęconej 100-leciu jaworzańskiego chóru odbyła się podczas uroczystości jubileuszowych w dniu 27 października 2012 r. (list od Józefa Króla, z dnia 19.05.2014).

¹⁶⁶ „Kartki Mazurskie” 2002, nr 4, s. 1 [online]. Strona diecezji mazurskiej: http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/biuletyn/MTE_2002_04_18.htm [dostęp 15.11.2014]

(2009); jak zaznaczono w sprawozdaniu: ...[książka] została pierwszy raz pokazana publicznie właśnie w Ustroniu. Na terenie tej parafii leży najbardziej znane z przedstawionych w niej miejsc – Kamień na Równicy.¹⁶⁷ Publikację przedstawił dyrektor „Augustany” ks. Jerzy Below, podkreślając, że jest ona także przewodnikiem ułatwiającym dotarcie do ważnych dla ewangelików miejsc w beskidzkich górach. Pamiątkowe egzemplarze *Kościółów...* otrzymali obecni przedstawiciele gmin, w granicach których znajdują się miejsca tajnych nabożeństw (m.in. Wisły, Bielska-Białej, Goleszowa)¹⁶⁸. Dzięki publicznej prezentacji książka przypominała o trudnych kontrreformacyjnych czasach, stając się symbolem przeszłości dla obecnej wspólnoty wyznaniowej cieszyńskiego regionu. Krakowscy ewangelicy podczas XIII Forum Ewangelickiego (2007), zorganizowanego przez tamtejszą parafię, promowali *Kronikę zboru ewangelickiego krakowskiego* Wojciecha Węsierskiego, księgę także ważną dla historii podwawelskiej wspólnoty. Promocję prowadził Bogusław Tondera, prezentując pierwsze współczesne wydanie *Kroniki...*, którą zaprezentowano szerszej grupie współwyznawców uczestniczących w obradach, dyskusjach, koncertach, towarzyszących wydarzeniu¹⁶⁹.

W parafiach organizowano spotkania autorskie z duszpasterzami. Po uroczystych nabożeństwach odbyły się m.in. – promocja postylli ks. Henryka Czembora (26.11.2006), wieńcząca okres jego posługi duszpasterskiej w ustrońskiej parafii¹⁷⁰, promocja kazań ks. bpa Jana Szarka w parafii pszczyńskiej (s. 100) czy spotkanie z czytelnikami ks. Leszka Czyży w Wiśle-Malinie (28.06.2009), który zaprezentował świeżo wydany tomik swoich rozważań (*Powrót do domu Ojca*). O towarzyskiej stronie promocyjnego wydarzenia zapisano:

*Parafia zaprosiła wszystkich na chleb ze smalcem, tradycyjny kołocz z różnym nadzieniem, kawę i herbatę, aby rozmowy o książce i innych ważnych sprawach przebiegały w milej atmosferze, mimo stale spadającego deszczu*¹⁷¹.

Również w warszawskim Luteraneum w podziemiach kościoła Św. Trójcy organizowane są spotkania prezentujące tamtejsze publikacje, w tym odbyła się uroczysta promocja ewangelickiego słownika poświęconego uczestnikom II wojny światowej (2007)¹⁷²; także w Luteraneum wspominano znanego duszpasterza wojskowego Jana Hausego¹⁷³,

¹⁶⁷ *Przewodnik do pamiętnych miejsc – promocja książki w Ustroniu*, ZE 2009, nr 7, s. 20

¹⁶⁸ Na temat albumu i promocji zob. także s. 65-66.

¹⁶⁹ Relacja z Forum: I. Czajka, *Historia, teraźniejszość i przyszłość – XIII Forum Ewangelickie w Krakowie*, ZE 2007, nr 19, s. 14-15

¹⁷⁰ Zob. K. Szkaradnik, *Jubileuszowe dziękczynienie*, ZE 2006, nr 24, s. 24 (m.in. o postylli ks. H. Czembora *Błogosławieni, którzy słuchają Słowa Bożego* 2006)

¹⁷¹ *Prezentacja nowej książki [Powrót do domu Ojca]*, ZE 2009, nr 13-14, s. 37

¹⁷² Zob. s. 118-119

¹⁷³ Zob. s. 83

którego pamięć uczczono promocją pamiątkowego tomu z kazaniami (*W służbie Bogu i Ojczyźnie* 2012):

*...w podziemiach kościoła św. Trójcy, ks. Hausego wspominali luteranie, metodyści i katolicy. Danuta Baszkowska, przewodnicząca ekumenicznego Stowarzyszenia „Effatha”, mówiła o ks. Hausem jako „człowieku drogi Bożej, człowieku Księgi i ogromnie wrażliwym sercu”.*¹⁷⁴

Do parafialnych wydarzeń należą ponadto prezentacje naukowych projektów wydawniczych; w Sopocie odbyła się promocja pokonferencyjnych materiałów poświęconych Kierkegaardowi, z udziałem m.in. prof. Karola Toeplitza, jednego z najwybitniejszych polskich badaczy duńskiego filozofa (s. 132-133). W grudniu 2013 r. w toruńskiej parafii zorganizowano spotkanie autorskie z prof. J. Kłaczkowem, w trakcie którego zebrani mogli zapoznać się z najnowszymi publikacjami historyka, w tym opracowaniem emigracyjnych losów ewangelików polskich¹⁷⁵.

Jak wynika z przedstawionych relacji promocje opracowań rocznicowych, pamiątkowych, naukowych czy książek autorskich „wrasta” w program wydarzeń parafialnych. Spotkania promocyjne stają się elementem kultury luterskiej, w dużej mierze opartej na przywiązaniu do książki – coraz częściej nie tylko *sensu stricte* religijnej, ale także zindywidualizowanej oraz wykraczającej poza wąską tematykę historyczno-wyznaniową (zob. także dalsze zagadnienia promocji).

Promocje na Bielskim Syjonie¹⁷⁶. Własne spotkania promocyjne organizuje „Augustana”. Jednym z pierwszych odnotowanych była promocja słownika *Ewangelicy w Polsce* (1998), zorganizowana na terenie bielskiego ośrodka wydawniczego, z udziałem dziennikarzy i przedstawicieli mediów. Zdaniem autorki dysertacji warto „zatrzymać się” nad tym wydarzeniem, gdyż była to pierwsza luterska pozycja, która wzbudziła zainteresowanie poza wyznaniem¹⁷⁷. Jak przekazał autor leksykonu J. Szturc:

*Książka ukazała się wiosną 1998 r., gdy ewangelicy mieli swoje 5 minut w mediach. Przede wszystkim wówczas kilka miesięcy wcześniej Jerzy Buzek został premierem. To spowodowało duże zainteresowanie ewangelicyzmem i Kościołem ewangelickim, było dużo artykułów prasowych i Słownik idealnie trafił w to zainteresowanie, oczywiście całkiem przypadkiem, bo prace nad nim trwały dobrych kilka lat.*¹⁷⁸

¹⁷⁴ Wspominano ks. Jana Hausego, ZE 2013, nr 1, s. 26

¹⁷⁵ Fotograficzna relacja ze spotkania zamieszczona została na parafialnym Facebooku (16 grudnia 2013), na temat publikacji zob. s. 176.

¹⁷⁶ Tzw. Bielski Syjon zob. s. 59

¹⁷⁷ Recenzje leksykonu J. Szturca na s. 232-233

¹⁷⁸ List od J. Szturca do autorki pracy (z dnia 20.02.2014)

Przytoczona wypowiedź potwierdza, że leksykon przypominający o udziale ewangelików w historii i kulturze pojawił się w sprzyjających okolicznościach, w momencie ogólnopolskiego zainteresowania ewangelicyzmem; pozwala to sądzić, że Wydawca stosując odpowiednie zabiegi marketingowe mógł stać się bardziej widoczny poza własnym środowiskiem. Potencjalnie książka mogła „Augustanie” umożliwić wejście na przeżywający swój rozkwit w latach 90. polski rynek książki religijnej. Była to zapewne okazja do zaistnienia wśród ogólnopolskich wydawców religijnych z własną ofertą literatury wyznaniowej. Ograniczenie promocji do wspomnianego spotkania we własnej siedzibie nie zapewniło takiego „scenariusza”. Pozostaje stwierdzenie, że być może Wydawca nie wykorzystał swojej szansy.

Wydawnictwo kościelne własne jubileusze uczciło publikacjami zaprezentowanymi podczas uroczystości organizowanych także na Bielskim Syjonie. Te ważne dla całej społeczności ewangelików rocznicowe wydarzenia gromadziły za każdym razem zwierzchników diecezji, Kościoła oraz przedstawicieli władz i kultury bielskiej. Relacja z 10-lecia „Augustany” (17 maja 2002) uwzględnia komentarz:

Kolejnym punktem programu była promocja najnowszej publikacji Wydawnictwa „Augustana”, którą poprowadził prof. Janusz T. Maciuszko z Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. Był on zarazem redaktorem naukowym wydanej z okazji jubileuszu książki Leifa Grane pt. „Wyznanie augsburskie. Wprowadzenie w podstawowe myśli Reformacji luterńskiej”[2002]¹⁷⁹

Można zaznaczyć, że profesor starał się zainspirować swoim „słowem” do odbycia lektury książki ważnej dla luterńskiej tożsamości wiernych, zaznaczając m.in.:

Grane przede wszystkim pokazuje, że jest Reformacja czymś bardzo mocno osadzonym w europejskim myśleniu, że jest ona w dalszym ciągu pewną wartością i pewną sumą przemyśleń, które wcale nie są niczym archiwalnym.¹⁸⁰

Publiczne promowanie wyznaniowej literatury w środowisku własnym oraz lokalnym jest cennym krokiem ku poszerzeniu grona czytelników, tym razem czytelników publikacji nawiązujących do wspólnego dziedzictwa – XVI-wiecznych prób odnowy Kościoła. Poza tym tytuły jubileuszowe, towarzyszące „odświętnym” wydarzeniom, mają szansę stać się lekturą szczególną, dotyczącą historii wyznania, a także związaną symbolicznie z aktualną rocznicą.

15-leciu „Augustany” towarzyszył kolejny tytuł dotyczący dziedzictwa Reformacji¹⁸¹. Egzemplarze książki zachęcającej do zmierzenia się z teologiczną spuścizną M. Lutra w

¹⁷⁹ M.L., *Augustana działa 10 lat*, ZE 2002, nr 10, s. 21. **Leif Grane (1928-2000)** zajmował się szczególnie dziejami Kościoła w średniowieczu i w czasach Reformacji. Ten duński teolog, profesor uniwersytetu w Kopenhadze pozostawił po sobie książkę, której nie powinno zabraknąć w żadnym ewangelickim domu. (ZE 2002, nr 10, okładka)

trakcie uroczystego spotkania na Bielskim Syjonie (27 kwietnia 2007 r.), zgodnie ze zwyczajem, wręczano przybyłym gościom, w tym biskupowi Kościoła¹⁸².

Bielski wydawca, odwołujący się do tradycji „Zwiastuna Ewangelicznego” (obecnie „Zwiastuna Ewangelickiego”) w sposób szczególny świętował również jubileusz 150-lecia pisma. Opublikowaną z tej okazji literaturę promowano 25 maja 2013 r. na specjalnym spotkaniu z udziałem autorów rocznicowych tytułów – Jadwigą A. Badurą oraz Janem Kliberem¹⁸³. W relacji ze spotkania zanotowano:

Gratulując Augustanie jubileuszowych wydawnictw bp Jerzy Samiec zwrócił uwagę na ich zasadniczy walor: obie przekazują to, w jaki sposób ludzie myśleli o Kościele, jak na niego patrzyli i angażowali się w jego życie. „Z tego powodu obie przeczytam z zainteresowaniem” – powiedział biskup.

Można dodać, że – jak większość promocyjnych spotkań – również to „bielskie” jubileuszowe 2013 zakończył zwyczaj podpisywania książek przez autorów, egzemplarzy, które można było nabyć tego dnia po korzystnych cenach.

Rys. 34. Zaproszenie na promocję jubileuszowych publikacji „Augustany” (z okazji 150-lecia pisma)

Źródło: „Zwiastun Ewangelicki” 2013, nr 9

¹⁸⁰ Tamże, Prof. Janusz T. Maciuszko o nowej książce... [tekst wystąpienia wygłoszonego podczas promocji]

¹⁸¹ Teologia wiary. Teologia ks. Marcina Lutera i Ksiąg Wyznaniowych Kościoła Luterńskiego. Pod red. M. Uglorza, B-B 2007

¹⁸² M. L. [Magdalena Legendź], *To nasz dom – piętnaście lat „Augustany”*, ZE 2007, nr 9, s. 15

¹⁸³ Zob.: M.L., *Poprowadzą do chwalenia Boga – promocja dwóch nowych książek Augustany*, ZE 2013, nr 11, s. 21

Przedstawione promocje wprowadziły do „własnego” obiegu czytelniczego przede wszystkim lektury ważne dla współczesnych członków luteriańskiej diaspory, podkreślające znaczenie Reformacji, nie tylko w luteriańskim, ale także w szerszym kontekście kulturowo-historycznym, w tym – były to prace zagranicznych, jak i polskich autorów. Spotkania z autorami czy redaktorami opracowań, połączone z prezentacją tytułów na łamach „Zwiastuna Ewangelickiego”, zapewniły pierwszy krąg czytelników przedstawionym pozycjom. Można przy tym zauważyć, że promowane na Bielskim Syjonie lektury być może, podobnie jak ewangelicki słownik, miały szansę zaistnieć wśród ogólnopolskich wydawnictw religijnych – jako prace o luteriańskiej tożsamości wyznaniowej.

Należy poza tym zwrócić uwagę na inne formy aktywności „Augustany” sprzyjające promowaniu publikacji wśród członków własnego Kościoła. Bielska oficyna jest organizatorem przedsięwzięć, które mają na celu integrację społeczności luteriańskiej i pielęgnowanie istotnych dla niej wzorców kulturowych (Nagroda im. ks. Leopolda Otto¹⁸⁴, konkurs dla dzieci „Sola Scriptura”¹⁸⁵, Klub Literacki „Augustana”¹⁸⁶). Przywołane projekty popularyzują dorobek laureatów ewangelickiej nagrody (w tym pisarzy, historyków, naukowców), kształtują nowe standardy lekturowe (np. publikacje bielskie trafiają do zwycięzców biblijnego konkursu), umożliwiają pasjonatom profesjonalne opublikowanie własnych prac (np. Jana Klibera *Radość z domu Bożego*)¹⁸⁷.

Biorąc pod uwagę działalność promocyjną oraz pozostałą aktywność „Augustany”, można uznać, że Wydawnictwo funkcjonujące w Bielsku uczestniczy w kształtowaniu kultury książki ewangelickiej, z uwzględnieniem przede wszystkim dbałości o tożsamościowy wizerunek wspólnoty, adaptując również współczesne nowe standardy kulturowe, które mogły zaistnieć w rzeczywistości po 1989 roku (reklama, promocje, nagrody, konkursy, jubileusze). Wydawnictwo ewangelickie nie odnalazło jednak dotychczas własnego miejsca w przestrzeni kultury funkcjonującej poza własną konfesją, nie podejmując raczej żadnych

¹⁸⁴ Sylwetki wszystkich laureatów prezentowane są na stronie: Zwiastun Ewangelicki.pl: http://www.zwiastun.pl/nagroda_im_ks_Leopolda_Otto.html [dostęp: 25.02.2014]. Nagroda honoruje członków Kościoła szczególnie zasłużonych dla luteriańskiego środowiska w Polsce. Ks. Jerzy Below komentuje cel wyróżnienia: *Chcemy pokazać też tych, którzy pięknie wypełniają swoje powołanie i składają szczególne ewangelickie świadectwo przed światem.* (J. Below, *20 lat na Bielskim Syjonie – z działalności Wydawnictwa Augustana*, KE 2012, s. 155)

¹⁸⁵ Zob. s. 220

¹⁸⁶ *Powstał Klub Literacki Augustana*, ZE 2009, nr 7, s. 24

¹⁸⁷ Zob. Jan Kliber o sobie. *Jak rodziło się moje zainteresowanie historią Kościoła?* [online]. Strona PTEw: <http://www.ptew.org.pl/2013/08/nowosc-wydawnicza-jan-kliber-radosc-z-domu-bozego-bielsko-biala-2013> [dostęp 25.02.2014]. Autor pisze m.in.: „*W atmosferze domu rodzinnego, już od dzieciństwa rosło moje zainteresowanie historią i życiem Kościoła. Wpierw przeglądałem z zaciekawieniem stare i bieżące „Kalendarze Ewangelickie” oraz bieżące numery „Zwiastuna”, które były zawsze obecne w domu (...). Z czasem materiałów*

działań w kierunku zaprezentowania swojej oferty szerszym kręgom odbiorców literatury religijnej w Polsce, co mogłoby stanowić wyzwanie na dalsze lata aktywności „Augustany”.

Promocyjna aktywność PTEw. Poszczególne oddziały Towarzystwa, funkcjonujące z reguły przy parafiach, w ramach swojej działalności organizują spotkania z autorami, podczas których prezentowane są wybrane tytuły ewangelickich wydawnictw. Jak przekazał J. Szturc, spotkania autorskie połączone z promocją publikacji pojawiły się jako forma promocji znacznie później, niż sama aktywność wydawnicza oddziałów. Taki sposób promowania nowej książki stanowi jeden z licznych – obok wykładów, prelekcji rocznicowych czy wspomnieniowych – rodzaj spotkań członkowskich PTEw, które są inspiracją do zainteresowania się dorobkiem pisarskim zapraszanych gości.

Szczególną aktywność w zakresie promowania literatury ujawnił katowicki Oddział PTEw. W 2009 r. (15 listopada) w salach parafii katowickiej odbyła się promocja zbiorowego opracowania: *Wkład ewangelików w obronę polskośći w Katowicach i na Górnym Śląsku w latach 1919-1939* (2009), z udziałem współautorów, którzy zaprezentowali zamieszczone w książce wyniki swoich badań dotyczących obecności ewangelików w kluczowych momentach polskiej historii¹⁸⁸. *Wkład ewangelików...* był dostępny do zakupienia i mógł zainteresować nie tylko przybyłych członków Towarzystwa, ale także innych uczestniczących w spotkaniu gości. Kolejną zaprezentowaną w Katowicach publikacją była autorska praca Henryka Orzyszka, znanego w środowisku ewangelickim muzyka i pedagoga. Spotkanie w katowickiej parafii było okazją do przedstawienia najnowszej książki jego autorstwa, poświęconej dziejom organów ewangelickich na Śląsku (17.01.2012)¹⁸⁹. W Katowicach odbyły się także promocje prac autorów „przyjezdnych”, w tym autorskie spotkanie z dr Grażyną Kubicą-Heller, badaczką śląskich tradycji luteranckich (15.11.2011)¹⁹⁰, z dr. Marcinem Walterem prezentującym swój przekład *Postylli domowej* M. Lutra (19.03.2013)¹⁹¹, z Janem Kliberem, autorem opracowania *Radość z domu Bożego* (18.03.2014).

mi przybywało i zrodziła się myśl napisania czegoś więcej oraz zebrania tego w jedną publikację. W 2010 roku powstał tekst roboczy, który przedstawiłem Wydawnictwu Augustana (...).”

¹⁸⁸ Autorka dysertacji uczestniczyła w promocji odbywającej się w parafii ewangelicko-augsburskiej w Katowicach. Relacja odnotowana została także na łamach czasopisma: M. Czyż, *W katowickim Oddziale PTEw odbyła się promocja nowej publikacji wydawnictwa „Głos Życia” o ewangelikach i sprawie polskiej na Górnym Śląsku*, „Słowo i Myśl” 2009, nr 6, s. 32

¹⁸⁹ Na temat autora i książki zob. s. 92-93.

¹⁹⁰ Dr Grażyna Kubica-Heller (ur. 1955 r.) – pochodząca z Ustronia socjolog, która w swoich badaniach naukowych skupia się m.in. na zagadnieniach cieszyńskiej społeczności luteranckiej, z której się wywodzi. Pracuje w Instytucie Socjologii na Uniwersytecie Jagiellońskim. Jest autorką m.in. prac dotyczących luteranizmu: *Luteranie na Śląsku Cieszyńskim. Studium historyczno-socjologiczne* (Katowice 1996), *Śląskość i protestantyzm. Antropologiczne studia o Śląsku Cieszyńskim, proza, fotografia* (Kraków 2011).

¹⁹¹ O spotkaniu z M. Walterem zob. s. 169

Można podkreślić, że katowickie spotkania, otwartość i gościnność parafii (łącznie z kawą i poczęstunkiem podczas popołudniowych zebrań), przyciągają poza stałym gronem członkowskim również innych zainteresowanych „ewangelickimi tematami”; są też okazją do dyskusji z goszczącymi autorami, poszerzania wiedzy na temat kultury i tradycji luteranckich, zapoznawania się z dorobkiem ewangelickich wydawców. Dla miejscowych parafian organizowane przez PTEw spotkania są formą utrzymywania wspólnotowych więzi, przy jednoczesnym poszerzaniu lekturowych horyzontów o wartościową literaturę własnej konfesji. Wypadałoby przy tym zaznaczyć, że nie zawsze spotkania związane są z prezentacją nowego wydawnictwa, ale wszystkie ich warianty są ważne dla promowania wyznaniowych lektur i znajomości „własnego” piśmiennictwa. Taki zapewne charakter odegrały zorganizowane w Katowicach popołudnia m.in. z Władysławą Magierą, autorką książek o cieszyńskich kobietach¹⁹², dr Renatą Czyż z Wisły¹⁹³ (23.10.2012) czy historykiem prof. Jarosławem Kłaczkiem (19.02.2013). Katowicki Oddział PTEw (do 2011 r. pod przewodnictwem dra hab. Jana Szturca, obecnie – prof. Grażyny Szewczyk), przy aprobacie i przychylności proboszczów: bpa Tadeusza Szurmana (do końca 2013), dra Mariana Niemca (od 2014 r.), pozwala „zaistnieć” książkom i autorom, wprowadzając wybrane tytuły do luteranckiego obiegu czytelniczego.

Promocje organizowane przez PTEw odbywały się również w innych miastach. Warszawski Oddział zorganizował m.in. spotkanie z Erwinem Krukiem, podczas którego zaprezentowano publikacje „mazurskie”, w tym pierwszy tytuł MTE – *Ewangelicy na Warmii i Mazurach* (17 czerwca 2001)¹⁹⁴. Na łamach „Zwiastuna..” zachowała się również relacja ze spotkania z dr. J. Kłaczkiem (obecnie – prof.), który gościł w Warszawie w 2011 r. jako autor najnowszej monografii powojennych losów Kościoła¹⁹⁵. Wśród sopockich zebrań Oddziału, promujących publikacje o tematyce protestanckiej autorstwa naukowców i historyków, niekoniernie luteranckich, szczególny przebieg miało spotkanie z historykiem T. Stegnerem – z okazji wydania książki o XIX-wiecznych ewangelikach¹⁹⁶. W sprawozdaniu zanotowano:

¹⁹² Władysław Magiera – cieszyńianka, z wykształcenia historyk; autorka cyklu książek wydanych przez Kongres Polaków w Republice Czeskiej, prezentujących cieszyńskie kobiety, w tym luteranki (m.in. *Cieszyński szlak kobiet*. T. 1-3, Czeski Cieszyn 2010-2011). Inicjatorka utworzenia Uliczki Cieszyńskich Kobiet w Cieszynie (miejsca pamięci o tamtejszych kobietach).

¹⁹³ Na temat R. Czyż zob. s. 102

¹⁹⁴ Relacja ze spotkania: „Kartki Mazurskie” 2002, nr 3 [online]. Strona diecezji mazurskiej: http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/biuletyn/MTE_2002_03_17.htm [dostęp 14.11.2014]

¹⁹⁵ Zob. relacja: *O przeszłości Kościoła*, ZE 2011, nr 5, s. 23 (spotkanie odbyło się 21 lutego 2011 r.; dotyczyło wydanej w 2010 r. pracy J. Kłaczka *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945-1975*)

¹⁹⁶ Na temat książki zob. s. 174

Ostatnio pan profesor zgotował nam wspaniałą ucztę duchową, promując na kolejnym czwartkowym zebraniu koła PTE, swą książkę „Ewangelicy zim polskich XIX wieku”. Na zebranie z tej okazji w Muzeum Miasta Gdyni, zwały się „tłumy”: oczywiście różnych opcji i proveniencji, ze sfer literatury, sztuki i teatru, ale głównie z Uniwersytetu Gdańskiego i multum mu oddanych przyjaciół.¹⁹⁷

Relacji ze spotkania, zamieszczonej w „Słowie i Myśli”, towarzyszy fotografia profesora podpisującego swoją książkę w towarzystwie licznie oczekujących w kolejce uczestników wydarzenia. Zważywszy na kolejne w 2010 r. wydanie *Ewangelików...* wypada sądzić, że „sopocka” promocja przyczyniła się do zwiększenia zainteresowania pozycją przynoszącą biografie przedstawicieli polskiej kultury czy działaczy niepodległościowych, nie zawsze znanych ze swego ewangelickiego wyznania.

Poza wymienionymi, więcej informacji o promocjach PTEw nie udało się odnaleźć. Z przeglądu dostępnych materiałów wynika jednak, że pozostałe oddziały (m.in. Cieszyn, Ustroń, Bielsko, Jaworze) organizowały w większości inne formy spotkań, w tym prelekcje, wieczornice, koncerty, wycieczki. Cieszyński Oddział, szczególnie aktywny, podczas organizowanych regularnych zebrań przypomina sylwetki zasłużonych współwyznawców, co również jest okazją do zainteresowania się spuścizną pisarską wielu autorów, pastorów, działaczy¹⁹⁸. W Jaworzu m.in. w 2013 r. miało miejsce spotkanie poświęcone ewangelickim bibliofilom, do których należał Jan Wantuła, co było zapewne pretekstem do czytelniczego zainteresowania pamiątkami ustrońskiego działacza, wydanymi przez PTEw (*Pamiętniki* 2003) i sylwetką mocno związaną z cieszyńskim luteranizmem¹⁹⁹.

Z relacji ze spotkań (na stronach internetowych, na Facebooku), z analizy uwzględnianej w nich tematyki wynika, że opisane formy aktywności Towarzystwa utrwalają więzi w lokalnych wspólnotach parafialnych, skupiają członków wokół jednej tradycji wyznaniowej i wspólnych wartości kulturowo-religijnych. Stają się również w sposób coraz bardziej wyraźny elementem luteranckiej obyczajowości, przyczyniając się do propagowania wiedzy o „własnym” piśmiennictwie, autorach istotnych dla tożsamości wyznaniowej, wpływając także na kształtowanie wzorców lekturowych. Dają też możliwość poznawania nowości wydawniczych podczas promocyjnych spotkań – przy kawie, w gronie znajomych, w

¹⁹⁷ R. Grabowski, *A życie toczy się obok...*, „Słowo i Myśl” 2009, nr 2, s. 31

¹⁹⁸ Np. odbyła się wieczornica poświęcona 100-leciu urodzin ks. dra Alfreda Jaguckiego, poprowadzona przez dr Jadwigę Badurę (21 marca 2014), która była okazją do zaprezentowania publikacji wydanej przez „Ewangelika Pszczyńskiego” poświęconej pastorowi (zob. s.100). Informacje o wieczornicy (wraz ze zdjęciami) zostały zamieszczone na stronie PTEw: <http://www.ptew.org.pl/sekcje/oddzialy/o-cieszyn/page/2/> [dostęp 15.11.2014].

¹⁹⁹ 8 kwietnia 2013 r. Władysław Sosna przedstawił w Jaworzu prelekcję „Szlakiem dwóch bibliofilów: Jury Gajdzicy i Jana Wantuły”, relacja online na stronie PTEw : <http://www.ptew.org.pl/sekcje/oddzialy/o-jaworze/page/2/> [dostęp 15.11.2014].

lokalnym, najbliższym uczestnikom środowisku, można dodać – „oswojonym”, w oczekiwaniu na gości, którzy zjawiają się w salach parafialnych ze „słowem” bezpośrednim, jak i drukowanym. Spotkania PTEw w powyższy istotny sposób wzbogacają współczesną kulturę książki luteranńskiej.

Trasy promocyjne luteranńskich autorów. W ostatnich latach uwzględnianego w dysertacji okresu kilka tytułów promowanych było w różnych miastach; autorzy wielokrotnie spotkali się z czytelnikami prezentując swoją najnowszą książkę – aktywność niniejszą możemy określić trasami zorganizowanej promocji.

Trasy promocyjne inicjowało przede wszystkim Wydawnictwo Warto propagując w ten sposób własne tytuły z zakresu literatury pięknej (przy organizacyjnej pomocy miejscowych parafii ewangelickich)²⁰⁰. W 2007 r. Janina Gazda wraz ze swoją powieścią *Adoptowani przez Boga*²⁰¹ odwiedziła Wieluń, Łowicz, Kluczbork, Ustroń. Promocje odbyły się w Muzeum Ziemi Wieluńskiej (12 kwietnia), Łowickim Ośrodku Kultury (19 kwietnia) czy Muzeum Ustrońskim (22 maja). Informacje o wydarzeniu pojawiły się na internetowych stronach wymienionych ośrodków kultury, w lokalnych rozgłoszeniach radiowych i stacjach telewizyjnych prezentowano relacje z ich przebiegu oraz sylwetkę luteranńskiej autorki²⁰². W internetowej ocenie przekazano:

*Autorka i jej „Adoptowani przez Boga” zostały bardzo ciepło przyjęte przez uczestników spotkań.(...) Była to kolejna okazja do tego, by wyjść z kimś i czymś dobrym na zewnątrz poza mury kościoła i przekazać oprócz wrażeń z podróży poselstwo jakie niesie ze sobą treść książki – ewangelii i Bożej adopcji (...)*²⁰³

Trasę bogatą w spotkania z czytelnikami odbyła również kolejna powieść z Dzięgielowa – *Mocniejsza niż śmierć*, która wielokrotnie była już wymieniana we wcześniejszych rozdziałach²⁰⁴. Lidia Czyż rozpoczęła prezentację swojej opowieści dla młodzieży (ale nie tylko) w trakcie Tygodnia Ewangelizacyjnego 2013, a zainteresowanie książką zaowocowało dalszą obecnością autorki w wielu parafiach na terenie własnej, jak i sąsiednich diecezji (m.in.: 2013 – Bielsko-Biała, Cieszyn, Dzięgielów, Wisła, 2014 – Gliwice,

²⁰⁰ Jak przekazała autorce B. Giemza spotkania w wybranych miastach odbywają się na zaproszenia parafii.

²⁰¹ Na temat książki zob. s. 82-83

²⁰² Relacja zachowała się na stronie lokalnej telewizji: *Promocja książki Janiny Gazdy* [online]. Telewizja Kablowa WSM Wieluń: http://www.tvk.wsm.wielun.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=508 [dostęp 18.11.2014]

²⁰³ A. M. Wójcik, *Książniczka w Wieluniu i Kluczborku* [online]: Parafia Ewangelicko-Augsburska w Lasowicach Wielkich: <http://www.lasowice.eu/news.php?readmore=750> [dostęp 18.11.2014]

²⁰⁴ Zob. Rozdz. II.2 (s. 82)

Jastrzębie-Zdrój, Katowice²⁰⁵, Toruń, Świętochłowice, Warszawa)²⁰⁶. Zarówno na podstawie zamieszczanych relacji (coraz częściej łącznie ze zdjęciami), jak też z własnego uczestnictwa w promocji odbywającej się w katowickiej parafii, można stwierdzić, że spotkania z Lidią Czyż miały charakter profesjonalnie przygotowanych wydarzeń, z uwzględnieniem osób prowadzących wywiad z autorką (m.in. Bożena Giemza w Bielsku-Białej), z możliwością zakupu promowanej książki, a także z udziałem ks. Leszka Czyża, którego korespondencja z doświadczonym życiowo adresatem stała się kanwą opowiedzianej historii. Na stronie parafii w Bładnicach zapisano:

*Sluchając opowieści autorki o genezie powstania książki oraz o towarzyszących jej tworzeniu emocjach, dowiedzieliśmy się, że ogromny nacisk położono na to, aby książka dotarła do jak największej liczby czytelników, ponieważ ma ona szczególne przesłanie....Podczas rozmowy o głównym bohaterze książki, powróciły emocje. Łzy wzruszenia, smutku, żalu, rozpacz, czasem chyba nawet bezsilności. (...) Warto poświęcić czas i poznać Radka, i jego historię, która nadal trwa. Adresatem listu Radka był ...ks. Leszek Czyż, który na naszym spotkaniu towarzyszył żonie i nie tylko zaśpiewał dla nas pieśń o miłości, ale również nas jej nauczył.*²⁰⁷

Można również podkreślić, że w Katowicach autorka opowiadała zebrany o obcojęzycznych przekładach swojej powieści, także o reakcjach czytelników piszących do niej maile z podziękowaniem za podjęcie trudnego tematu. Spotkanie było dla jednych zachętą do lektury *Mocniejszej...*, dla innych – także cennym doświadczeniem towarzyskim, tym bardziej, że goszcząca autorka w okresie studiów związana była z katowicką parafią, a o przetrwałych z tego okresu znajomościach świadczył także krąg znajomych wśród uczestników marcowego popołudnia. Poza „nośnym” tematem trzeba też wspomnieć, że L. Czyż jest znana w niezbyt licznej społeczności luteranńskiej²⁰⁸, co dodatkowo przyczynia się do zainteresowania jej twórczością oraz frekwencji na spotkaniach. Jest to też potwierdzeniem prawidłowości, że „dobra” powieść, autorstwa „znanej” pisarki, najlepiej – z własnego kręgu kulturowego (autora „swojskiego”) – może tym bardziej liczyć na oddźwięk czytelnicy. Niewątpliwie zorganizowane promocje zwiększyły – widoczne już od momentu ukazania się – powodzenie omawianej książki. Jej „podróż” do parafialnych sal powiększyła grono czytelników. Możemy też uznać trasę *Mocniejszej...* za jedną z oznak kultury książki

²⁰⁵ 2 marca 2014 r. promocja książki Lidii Czyż odbył a się w parafii w Katowicach, w której uczestniczyło kilkadziesiąt osób. Rozmowę z autorką prowadziła Małgorzata Sznicer.

²⁰⁶ L. Czyż wzięła udział w ponad 20 spotkaniach z czytelnikami, także poza parafiami – w szkołach (m.in. w cieszyńskim LO), podczas zjazdu młodzieży ewangelickiej czy w zaprzyjaźnionych zborach innych wyznań (m.in. zbor Kościoła Chrystusowego w Warszawie) – list od L. Czyż do autorki dysertacji (23.11.2014).

²⁰⁷ Z relacji ze spotkania, zamieszczonej na stronie parafii w Bładnicach:

<http://bladnice.luteranie.pl/?p=1575#more-1575> [dostęp 18.11.2014]

²⁰⁸ Biogram L. Czyż zob. s. 82 (przypisy)..

ewangelickiej. Trasa promocyjna powieści Lidii Czyż jest pierwszą tak „spektakularną” trasą rodzimej powieści luterańskiej.

Rys. 35. Promocja powieści L. Czyż w Katowicach (2.03.2014)

Źródło: Archiwum autorki (fot. A. Sokół)

W wybranych miastach miała miejsce także prezentacja naukowego 3-tomowego opracowania *Kościół luterański na ziemiach polskich* (2013), przygotowanego pod redakcją J. Kłaczkowa. Publikacja „odwiedziła” Sopot, Koszalin, Olsztyn, Warszawę, Poznań oraz Czeski Cieszyn. Spotkania z prof. Jarosławem Kłaczkowem oraz współautorami 3-tomowej monografii miały miejsce zarówno w ewangelickich parafiach, jak i „gościnne” w instytucjach naukowych czy kulturalnych. Pierwsza z promocji zorganizowana została przez parafię sopocką oraz Muzeum Historyczne Miasta Gdańska (28.05.2013). Historycy uczestniczący w spotkaniu (oprócz redaktora także m.in. prof. Janusz Małek, prof. Tadeusz Stegner, dr Józef Szymeczek) mieli okazję przedstawić zainteresowanym refleksje dotyczące własnych badań nad dziejami luteranizmu w różnym czasie i wśród różnych uwarunkowań historycznych. Zainteresowani przybyli do Domu Uphagena w Gdańsku (Muzeum Historyczne) mogli także nabyć promowaną publikację i otrzymać autografy obecnych

autorów²⁰⁹. J. Kłaczko wraz z towarzyszącymi historykami gościł w Koszalińskiej Bibliotece Publicznej (17.10.2013)²¹⁰ oraz w Archiwum Państwowym w Olsztynie (15.11.2013)²¹¹. W dalszej kolejności spotkania odbyły się w parafiach ewangelickich w Warszawie²¹², Poznaniu, z zakończeniem „trasy” w parafii luterańskiej w Czeskim Cieszynie (29.05.2014). Z przeglądu relacji wynika, że poza samą prezentacją nowego opracowania spotkania z czytelnikami były także okazją do dyskusji nad stanem i perspektywami dalszych badań nad problematyką luteranizmu, stwarzały również możliwość przedstawienia uczestnikom naukowców zajmujących się tą tematyką. Goszczący historycy mogli też zachęcić przybyłych słuchaczy do lektury zarówno prac badawczych uwzględnianych w promowanej monografii, jak i innych materiałów dotyczących luteranizmu. Roczny cykl, jak wynika z dat spotkań, promocji *Kościółów...* pozwolił wprowadzić do czytelniczego obiegu w luterańskim środowisku pierwszą tego typu pozycję naukową, dotyczącą przeszłości różnych wspólnot luterańskich, wpisującą się w krąg prac historycznych istotnych także dla poznania ciągłości tradycji i obecnego wizerunku własnej wspólnoty. Można również ocenić, że „uczestnictwo” prac *sensu stricte* naukowych jest zauważalną cechą współczesnego obiegu polskiej książki ewangelickiej.

Przedstawione trasy autorskie, które zaistniały w dużej mierze dzięki zaangażowaniu samych autorów, nie tylko popularyzują promowaną literaturę, ale także zbliżają czytelników i piszących, co jest tym bardziej cennym doświadczeniem dla diaspory wyznaniowej, w której spotkania z autorami, poza aspektami poznawczymi, są także rodzajem więzi z własną wspólnotą i jej tradycjami.

Lokalne promocje poza parafiami... Obserwując obecność wydanych książek z luterańskiej oferty zauważamy postępującą dyfuzję i „oswajanie” tego niszowego repertuaru w kulturze lokalnej. Oznaką zjawiska są m.in. spotkania z autorami odbywające się poza parafialnymi salami – w bibliotekach, ośrodkach kultury, muzeach (widoczne już przy trasach promocyjnych). Dla poparcia wymienionego trendu przytoczone zostaną zebrane przykłady „luterańskich” promocji w różnych miastach, współorganizowanych z innymi instytucjami.

²⁰⁹ Zob. sprawozdanie na stronie parafii: M. Rayss, *Promocja nowej książki „Kościół luterański na ziemiach polskich (XVI - XX w.)”* [online]. Parafia Ewangelicko-Augsburska (Luterańska) Gdynia-Sopot-Gdańsk: http://www.sopot.luteranie.pl/all.php?id_article=140 [dostęp 18.11.2014]

²¹⁰ Zob.: A. Obracaj, *Promocja książki w Koszalinie* [online]. Strona parafii w Koszalinie: http://www.luteranie.pl/nawosci/promocja_ksiązki_w_koszalinie,1343.html [dostęp 18.11.2014]

²¹¹ Zob. „relacja w fotografiach” na stronie internetowej: Archiwum Państwowe w Olsztynie: <http://www.olsztyn.ap.gov.pl/art/promocja-wydawnictwa> [dostęp 18.11.2014]

²¹² Warszawskie spotkanie z prof. J. Kłaczkoem poprowadził tamtejszy przewodniczący Oddziału PTEw i zarazem jeden ze współautorów prezentowanego opracowania prof. Karol Karski (16.12.2013); zob. strona PTEw: <http://www.ptew.org.pl/sekcje/oddzialy/o-warszawa/> [dostęp 18.11.2014]

W 2006 r. w Muzeum Ustrońskim miało miejsce spotkanie promujące książkę poświęconą pamięci ks. bp. Andrzeja Wantuły, postaci związanej z ewangelikami ustronńskimi, ważnej także dla tamtejszej lokalnej historii²¹³. W relacji zamieszczonej w „Gazecie Ustronńskiej” podkreślono, że wśród „ustronńskich” wydawnictw szczególną wartość mają te dotyczące ludzi, którzy *tu mieszkali i tu mieli swoje korzenie*²¹⁴. Podczas spotkania, m.in. z udziałem współautorów prezentowanej publikacji – Barbary Żyszkowskiej oraz dra Jarosława Kłaczkowa, zebrani mogli podzielić się refleksjami z lektury wspomnień biskupa. Tom *Losy wojenne ks. Andrzeja Wantuły* (2005) przedstawił recenzent Aleksander Dorda, który podkreślił:

Poznajemy w nim [wydawnictwie] biskupa Wantułę poprzez jego biografię, zdarzenia historyczne, ale także przez osobiste w wymowie opowiadania i jeszcze bardziej osobiste listy (...)

*Listy [pisane z Londynu do żony] czyta się z wielkim zainteresowaniem. Przez rozmowy małżonków, rozterki, dylematy ludzkie poznajemy historię. Historię żołnierzy, którzy zmuszeni do wstąpienia do Wehrmachtu, po wojnie znaleźli się w Wielkiej Brytanii (...)*²¹⁵

Zapis wydarzenia, które zgromadziło współwyznawców, a także przedstawicieli lokalnego środowiska ustronńskiego, zachowany został w prasie lokalnej, stanowiąc zarówno wyraz pamięci o ewangelickim biskupie, jak też przypomnienie losów wojennych wielu Polaków, ich obozowej czy żołnierskiej przeszłości.

Lokalnie prezentowane były także opracowania naukowe dotyczące radomskich ewangelików, wydane staraniem tamtejszej parafii pod redakcją naukową J. Kłaczkowa. Śladem zorganizowanych promocji są relacje internetowe (w tym na stronie parafialnej)²¹⁶ oraz na łamach prasy luterańskiej. Książka *Spoleczność ewangelicka Radomia podczas okupacji hitlerowskiej* (2009) przedstawiona została 21 września 2009 r. w radomskim Ośrodku Kultury i Sztuki „Resursa Obywatelska”. W spotkaniu promocyjnym udział wzięli autorzy (J. Kłaczkow oraz Sebastian Piątkowski), księża ewangelicy diecezji warszawskiej, a także przedstawiciele władz miasta i kultury miejscowej²¹⁷. Można dodać, że poza publikacją pamięć o trudnych czasach okupacji uczczono również ufundowaniem tablicy poświęconej ewangelickim księżom radomskim, wmurowanej na budynku tamtejszej parafii. Z kolejnym zbiorowym opracowaniem (*Z tradycji i dziejów ewangelików kieleckich* 2012) zainteresowani

²¹³ Na temat książki zob. s. 153-154

²¹⁴ Zob. relacja z promocji: M. Niemiec, *Nie zginiemy*, „Gazeta Ustronńska” 2006, nr 33 (z 17 sierpnia), s. 7 [online]: archiwumustron.pl: <http://archiwum.ustron.pl/gu/2006/gu-33%2806%29.pdf> [dostęp 18.11.2014]

²¹⁵ Tamże

²¹⁶ Relacja ks. Wojciecha Rudkowskiego [online]. Strona parafii w Koszalinie: <http://www.radom.luteranie.pl/?mod=info&menu=info&idm=1&idpm=17&idppm=64&idpppm=294> [dostęp 20.11.2014]

²¹⁷ Zob.: *Niezłomny ksiądz i jego parafianie – książka o radomskich ewangelikach*, ZE 2009, nr 23, s. 9

mogli zapoznać się w Muzeum Historii Kielc (17.01.2012). W lokalnych serwisach internetowych zapraszano chętnych na promocję „lutrańskiej” książki, w tym wykłady współautorów wydanego tomu oraz towarzyszące wydarzeniu koncerty²¹⁸.

Okazją do promowania kultury luterańskiej jest obchodzona z końcem października Pamiątka Reformacji. Związany z tym cykl spotkań zorganizowała Biblioteka Publiczna w Lesznie wraz z tamtejszą parafią ewangelicką (cykl „Ewangelicy w Lesznie”). W 2005 r. w ramach wydarzeń bibliotecznych miało miejsce m.in. spotkanie z autorem opracowania losów wielkopolskiego Kościoła ewangelicko-augsburskiego – dr. Jerzym Domaśłowskim. Autor miał okazję przedstawić jedną ze swoich licznych publikacji dotyczących luterańskich parafii²¹⁹, przy czym promocja książki towarzyszyła innym wystąpieniom poszerzającym wiedzę na temat ewangelickich tradycji, świąt i zwyczajów²²⁰.

Najbardziej zapewne spektakularną w omawianym okresie promocją luterańskiego wydawnictwa było zorganizowanie na jego podstawie spektaklu teatralnego. *Podróż szwedzka* Christiana Czepki, wydana przez świdnicką parafię w 2008 r. (s. 127), stała się kanwą przedstawienia pt. „Mądry tak nie podróżuje”, przygotowanego przez aktorów Starego Teatru z Krakowa. Promocja XVII-wiecznych pamiętników świdniczanina szukającego funduszy na budowę świątyni miała miejsce już w grudniu 2008 r. w Świdnickim Ośrodku Kultury, wraz z możliwością bezpłatnego obejrzenia spektaklu dla wszystkich zainteresowanych. W internetowej prasie lokalnej zamieszczony został wywiad z pomysłodawczynią publikacji oraz dalszych projektów z tym związanych (m.in. „Europejskiej Wyprawy Śladami Chrystiana Czepki”) – Bożeną Pytel, żoną świdnickiego proboszcza²²¹. Przygotowane przedstawienie mogli obejrzeć w późniejszym czasie także widzowie teatru cieszyńskiego oraz warszawskiego Teatru Rampa (15 czerwca 2009 r.)²²². Można sądzić, że dzięki „teatralnemu” rozgłosowi niezwykłość *Podróży szwedzkiej* została tym bardziej zauważona przez czytelników; spektakl mógł także stać się dodatkowo impulsem do zainteresowania luterańskimi tradycjami kulturowymi.

Poza parafiami odbyły się wieczory autorskie luterańskich pisarzy. W Bibliotece Śląskiej w Katowicach zarówno parafianie, goście współwyznawcy (m.in. bp cieszyński

²¹⁸ M.in. serwis Nasze Kielce [dostęp 20.11.2014]:

http://www.naszekielce.com/?q=z_tradycji_i_dzieje%C3%B3w_ewangelik%C3%B3w_kieleckich

²¹⁹ O publikacjach J. Domaśłowskiego na s. 131.

²²⁰ Zob. relacja: XSJS, *Pamiątka Reformacji w Lesznie*, ZE 2005, nr 22, s. 17

²²¹ Wywiad z B. Pytel zamieszczony został na stronie wrocławskiej mutacji „Gazety Wyborczej” (przyp. 155). Projekt „świdnicki” został także przedstawiony na stronie onet.pl: *Rusza projekt Europejska Wyprawa* [online]: <http://podroze.onet.pl/rusza-projekt-europejska-wyprawa/kze6s> [dostęp 20.11.2014]

²²² Zob.: *Wyprawa Czepki zawiała do stolicy – gościnne występy spektaklu „Mądry tak nie podróżuje”*, ZE 2009, nr 15-16, s. 20

Paweł Anweiler) oraz inni zainteresowani uczestniczyli w spotkaniu z bp. Tadeuszem Szurmanem prezentującym swój pierwszy poetycki tomik *Malowane niezdarnie* (1.03.2005). Rozmowa z autorem, prowadzona przez dyrektora Biblioteki prof. Jana Malickiego, pozwoliła publicznie „zaistnieć” poezji katowickiego proboszcza, który w końcowej części spotkania podpisywał tomiki licznie oczekującym na autograf nabywcom poetyckiej książki²²³. Wieczór autorski stał się także udziałem lubelskiego proboszcza ks. Dariusza Chwastka. Spotkanie z autorem m.in. *Postylli* zorganizowane zostało na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, z inicjatywy Instytutu Ekumenicznego (19.11.2009). Publikacje ks. Chwastka²²⁴ przedstawione zostały przez tamtejszych pracowników, z podkreśleniem ich znaczenia jako budującej lektury dla wszystkich chrześcijan²²⁵. Była to niewątpliwie okazja do zaprezentowania szerszej publiczności książek ewangelickiego duszpasterza, który jednocześnie – jak zaznaczono w relacji z autorskiego wieczoru – zwrócił uwagę na szczególne znaczenie Słowa Bożego w teologii i tradycji luterńskiej²²⁶. *Postyllę* oraz pracę teologiczną ks. Chwastka, zakupić mogli uczestnicy omówionego wydarzenia. Swoją twórczość miała okazję zaprezentować również diakon Aleksandra Błahut-Kowalczyk. Spotkanie z cyklu „cieszyńscy literaci” odbyło się w Cieszyńskim Ośrodku Kultury (20.03.2013)²²⁷, pozwalając zainteresowanym poznać poetycką prozę zaproszonej luterńskiej autorki²²⁸.

Przedstawione promocje można uznać za kolejną oznakę „wyjścia” luterńskiej książki poza własny wąski krąg wyznaniowy. Zaprezentowane szerszej publiczności pozycje potwierdzają ich znaczenie dla lokalnej przeszłości (*Losy wojenne...*; publikacje „radomskie”), a *Podróż...* Czepki może być dodatkowo lekcją historii, tym bardziej atrakcyjną dzięki teatralnemu spektaklowi. Również spotkania z luterńskimi poetami czy teologami stają się w lokalnym środowisku „propozycją” z zakresu literatury religijnej, uwzględniającą luterńskie tradycje, ale przede wszystkim czytelną dla wszystkich perspektywę chrześcijańską.

²²³ J. Badura, *W szufladzie głowy – osobisty zapis przebiegu spotkania autorskiego*, ZE 2005, nr 6, s. 18-19

²²⁴ O publikacjach zob. na s. 159-160

²²⁵ A. Uljasz, *Promocja książek proboszcza*, ZE 2010, nr 1, s. 20

²²⁶ Tamże

²²⁷ Informacje oraz zdjęcia ze spotkania autorskiego A. Błahut-Kowalczyk (20.03.2013) zamieszczone zostały na stronie: Portal Śląska Cieszyńskiego OX.PL: <http://fotoreportaz.ox.pl/fotoreportaz.5483.cieszynscy-literaci-spotkanie-z-aleksandra-blahut-kowalczyk.html> [dostęp 19.11.2014]

Zaprezentowane w dysertacji publikacje są dostępne na wiele różnych sposobów – w księgarniach (także internetowych), jak też z możliwością zakupu przed niedzielnym nabożeństwem, na stoiskach kościelnych polecających przede wszystkim literaturę tożsamościową (m.in. pisma wyznaniowe, historie parafii czy biografie M. Lutra). We współczesnej kulturze luterńskiej wydawnictwa towarzyszą wydarzeniom parafialnym, konferencjom, synodom i mniej formalnym spotkaniom współwyznawców (m.in. fora czy spotkania PTEw). Książki przekazywane są parafianom przez duszpasterzy stanowiąc ważny czynnik zachowania wspólnotowych więzi jednej grupy wyznaniowej. Trafiają także „na zewnątrz”, do osób uczestniczących w kulturalnych czy religijnych uroczystościach ewangelików – od okolicznościowych po imprezy jubileuszowe czy ekumeniczne²²⁹. Wydawcy podążając za trendami reklamowymi starają się dotrzeć z informacją o nowościach – na łamach prasy (m.in. poprzez recenzje), we własnych audycjach radiowych, a przede wszystkim – wykorzystując możliwości internetowe (m.in. serwisy, Blogi, Facebook), dzięki którym reklamowane tytuły stają się widoczne w ogólnodostępnej przestrzeni wirtualnej, z coraz większą możliwością zaistnienia w ogólnopolskim obiegu czytelniczym.

Kierując się również obecnymi standardami luteranie zarówno we własnym środowisku, jak i poza nim, organizują promocyjne i autorskie spotkania z czytelnikami, polecając książki pamiątkowe, opracowania naukowe oraz literaturę piękną. W wymiarze parafialnym sprzyja to integracji członków Kościoła, „wkraczając” do świeckich bibliotek i ośrodków kultury – pozwala na prezentację tradycji i kultury luterńskiej także innym zainteresowanym. Powodzenie czytelnicze *Mocniejszej niż śmierć*, potwierdzone trasą promocji autorskiej, stanowi dowód na włączenie się powieści luterńskiej w obręb współczesnej literatury obyczajowej, łącznie z tłumaczeniem dla odbiorców niemieckich czy czeskich. Również dostępność luterńskiej książki historycznej (w systemie ogólnopolskich księgarni i w parafialnych ofertach), w tym organizowane spotkania z autorami (m.in. trasa *Kościółów luterńskich*....), pozwalają na włączenie tematyki przeszłości własnego Kościoła w obręb literatury naukowej, jak też popularyzację tej tematyki wśród wszystkich zainteresowanych. Pewną specyfiką obiegu publikacji ewangelickich wydaje się być jego

²²⁸ A. Błahut-Kowalczyk zob. Rozdz. V.2

²²⁹ Np. okazją do przekazania publikacji Prezydentowi Bronisławowi Komorowskiemu była jego obecność podczas wielkopiątkowego nabożeństwa w cieszyńskim kościele (Zob. relacja z wydarzenia: LE, IB, AM, *Przeżywanie Wielkiego Piątku*, ZE 2013, nr 7, s. 15). Z innej zachowanej relacji dowiadujemy się, że biskup

uniwersalizm i swoisty demokratyzm – książki różnych typów i funkcji, a w konsekwencji różnych poziomów trudności odbioru, rozpowszechniane są w podobny sposób, tymi samymi „kanałami”, adresowane są do tych samych kręgów zróżnicowanej przecież publiczności. Najbardziej widoczne staje się to w odniesieniu do książki naukowej, która – utrwaliło się – posiada własny, wyspecjalizowany obieg (szkoły wyższe, instytuty naukowe), lecz jest również trwale obecna w obiegu uniwersalnym – poprzez ofertę księgarską i spotkania autorskie nawet w małych środowiskach lokalnych (w tym – parafiach), a także przez recenzje i omówienia w prasie nie tylko specjalistycznej, lecz w popularnych czasopismach o zasięgu regionalnym czy lokalnym (m.in. „Zwiastunie...”). Podobna tendencja dotyczy „trudniejszych” publikacji teologicznych, które występują w tych samych miejscach dystrybucji i promocji, co popularne książki religijne.

Można podsumować, że współczesna książka ewangelicka funkcjonując w obrębie własnego systemu dystrybucji, ukształtowała własny obieg informacji księgarskiej poprzez przekazy reklamowe oraz coraz częściej praktykowany zwyczaj prezentacji książek podczas bezpośrednich spotkań z autorami lub wydawcami; jednocześnie coraz śmieiej „wkracza” do ogólnopolskich kanałów i form dystrybucji, w tym zwłaszcza do internetowej reklamy publikacji wyznaniowych.

Można ocenić, że w ten sposób tworzą się zręby ponadwyznaniowego systemu dystrybucji i promocji książki religijnej, gdzie wydawnictwa ewangeliczne występują obok katolickich czy innych wyznań chrześcijańskich

Szurman przekazał swoje tomiki wierszy osadzonym podczas ekumenicznego poświęcenia kaplicy więziennej w Tarnowskich Górach (XRP, *Kaplica w więziennej celi*, ZE 2010, nr 23, s. 24).

ZAKOŃCZENIE

Dysertacja poświęcona została kulturze książki ewangelickiej w Polsce po 1989 r., całemu spektrum zjawisk związanych z powstaniem, rozpowszechnianiem i „zaistnieniem” w przestrzeni czytelniczej książki luterańskiej – jako oferty wydawnictw kościelnych, oficyn parafialnych, regionalnych towarzystw ewangelickich, a także będącej efektem wielu sporadycznych inicjatyw edytorskich, w tym podejmowanych przez księży oraz prywatnych członków Kościoła.

Działalności wydawniczej prowadzonej aktywnie przez Kościół Ewangelicko-Augsburski od początku lat 90. sprzyjały z jednej strony zmiany polityczno-ustrojowe, a co za tym idzie – swobody wyznaniowe i coraz pełniejsza akceptacja dla wielowyznaniowej i wielokulturowej rzeczywistości, z drugiej strony – rozwój prywatnego sektora przemysłu poligraficznego, wzrost możliwości wydawniczych łącznie z postępującą cyfryzacją druku. Zaznaczyć należy, że owo ożywienie wydawnicze, po okresie „ubogim” i ograniczonym cenzurą, było od początku i jest nadal częścią kulturalno-religijnej aktywności Kościoła, który dopiero w demokratycznym państwie mógł ponownie zacząć wypełniać swoje misyjne powołanie, ze szczególną dbałością o integrację własnej społeczności wyznaniowej.

Wśród luterańskich wydawców prym wiodą wydawnictwa kościelne. Przede wszystkim oficjalny wydawca kościelny „Augustana” zapewnia literaturę o charakterze edukacyjnym, użytkowym i tożsamościowym. Publikacje bielskie z jednej strony przypominają ważną dla dzisiejszej diaspory przeszłość reformacyjną (m.in. seria Biblioteka Klasyki Ewangelickiej), z drugiej – jednoczą wyznawców wokół funkcjonujących w zbiorowej pamięci wspólnych tradycji i przeżyć (*Leśne kościoły*). „Nowości” wydawnicze dodatkowo promowane na tzw. Bielskim Syjonie potencjalnie mają okazję stać się każdorazowo wydarzeniem czytelniczym, dołączając do luterańskiej literatury historyczno-tożsamościowej. Funkcjonujące od 2004 r. przy Centrum Misji i Ewangelizacji Wydawnictwo Warto, rozpoczynające swą działalność od drukowania materiałów ewangelizacyjnych, przede wszystkim do pracy z młodzieżą, uwzględnia w coraz większym stopniu w swojej ofercie literaturę o charakterze ogólnochrześcijańskim, w tym także rodzimą literaturę piękną, promowaną „medialnie” (m.in. w programie radiowym „Po prostu”), jak też dostępną w ogólnopolskich księgarniach internetowych. Można zaznaczyć, że przede wszystkim dzięki kreatywności redaktor naczelnej wydawnictwa – Bożeny Giemzy, nowości wydawnicze z Dziegielowa stały się zauważalną propozycją czytelniczą – zarówno dla czytelników własnej diaspory, jak i dla wszystkich zainteresowanych literaturą religijną, osadzoną w bliskiej wszystkim problematyce współczesnej. Potwierdza to opisany sukces powieści *Mocniejsza niż śmierć*, która znana jest obecnie także czytelnikom niemieckim czy czeskim oraz –

świadczy o tym zainteresowanie czytelnicze kolejnymi tytułami „Warto” (*Postyllą kobiet, Listami do moich dzieci* H. Brokeringa).

Można ocenić, że oba wydawnictwa realizujące misyjno-edukacyjne zadania Kościoła dopełniają się w zakresie przygotowywanych ofert tytułów, współtworząc tematykę i oblicze współczesnej książki ewangelickiej po 1989 r. (obejmując 42 % prezentowanej oferty).

Lokalne zapotrzebowanie na własną literaturę wyznaniową wypełniają inicjatywy parafialne (30 %), w tym zarejestrowane wydawnictwa, powołane przy wybranych parafiach (katowickiej, pszczyńskiej i wiślańskiej), funkcjonujące w dużej mierze dzięki zaangażowaniu miejscowych duszpasterzy (ks. bp T. Szurman – inicjator „Głosu Życia”) i innych aktywnych działaczy (J. Szturc, J. A. Badura). Należy zaznaczyć, że parafialne wydawnictwa nie prowadzą swej aktywności w sposób ciągły, ich publikacje nie są też obliczone na zysk finansowy, lecz służą wspólnotom na danym terenie („Ewangelik Pszczyński”), prezentują regionalny aspekt ewangelicyzmu (seria Studia z Dziejów Ewangelicyzmu na Górnym Śląsku), pokazują lokalne osiągnięcia luterańskie („Luteranin”). Warto podkreślić, że publikacje wiślańskie, gdzie społeczność luterańska wniosła zdecydowany wkład do miejscowej kultury, zachowują lokalne dziedzictwo kulturowe, nie tylko wyznaniowe (prace poświęcone Janowi Śniegoniowi czy pisarce Marii Pilch).

Parafialna aktywność widoczna jest także w sporadycznych inicjatywach wydawniczych podejmowanych przez parafie we wszystkich diecezjach, przygotowujących przede wszystkim jubileuszowe „historie”, uświetniające obchody rocznicowe – istnienia parafii oraz budowy świątyń. Około 120 tytułów odnotowanych w brany pod uwagę okresie, wydanych staraniem parafii (także we współpracy z towarzystwami, samorządami), przypomina przeszłość wielu wspólnot luterańskich na terenie kraju, łącznie z sylwetkami zasłużonych współwyznawców, także aktywność miejscowych chórów, szkół ewangelickich i innych form działalności parafialnej. Jak to zostało już podkreślone – parafialne inicjatywy w ciągu opisanego 25-lecia ewoluowały od skromnych, kilkunastostronicowych druczków ku publikacjom profesjonalnym, ilustrowanym, albumowym, okazałym (*Ewangelicy w Zabrze*). Również, poczynszy od „historii” spisywanych przeważnie przez miejscowych księży ewoluowały ku opracowaniom naukowo-monograficznym, autorstwa zawodowych historyków (m.in. J. Kłaczko, *Historia parafii ewangelicko-augsburskiej w Radomiu*). Jednocześnie nadal żywotny pozostał „nurt” publikacji tworzonych przez lokalnych pasjonatów, autorów różnych profesji, zajmujących się historią z wyboru, z poczucia współodpowiedzialności za opisanie wspólnej przeszłości i luterańskich tradycji trwających

na danym terenie (E. Klink-Orawska, *Wiara, praca, nowa ojczyzna. Dzieje luteranizmu na Ziemi Zgierskiej do roku 1972* 2012).

Współczesną luterzańską ofertę literaturową wzbogaciły zwłaszcza ewangelickie towarzystwa społeczno-kulturalne, „odrodzone” po 1989 r., które opublikowały cenne prace z zakresu regionalnych tradycji ewangelicyzmu mazurskiego (MTE) czy cieszyńskiego (Oddział PTEw w Cieszynie), a z początkiem lat 90. także łódzkiego (Wydawnictwo Św. Mateusza). Szczególna aktywność towarzystw uwidoczniła się w drugim wyróżnionym w dysertacji dziesięcioleciu wydawniczym, które – także dzięki publikacjom przygotowanym przez towarzystwa – coraz wyraźniej wprowadza tematykę wkładu ewangelików w rozwój miast czy regionów, przypominając, że w lokalnej przeszłości „zapisali się” również luterkańscy działacze, księża, muzycy (m.in. *Losy wojenne ks. Andrzeja Wantuły* 2005). Dorobek towarzystw (13,5 % całości), który powstał przede wszystkim dzięki czynnemu zaangażowaniu działaczy przewodzących regionalnym strukturom (np. Wł. Sosna), również pokazuje specyfikę współczesnej luterkańskiej aktywności wydawniczej, rozwijającej się w dużej mierze dzięki prywatnym inicjatywom – realizowanym na płaszczyźnie parafialnej, stowarzyszeniowej, także poza nimi. Ks. H. Czembor z Ustronia, który rozpoczął publikowanie swoich prac w ramach Towarzystwa Ewangelickiego, z czasem podjął samodzielną działalność wydawniczą, we współpracy z prywatnym wydawcą („Interfon” z Cieszyna), samodzielnie także zajmując się dystrybucją swoich książek. Taką „drogę” wybrała również diakon A. Błahut-Kowalczyk, wydając swoje „kobiece” rozważania prywatnie, w tej samej wymienionej firmie, współpracującej z luterkańskimi autorami w cieszyńskim.

Począwszy od drugiego dziesięciolecia coraz liczniej uwidaczniają się prywatne indywidualne inicjatywy w zakresie publikowania ważnej literatury wyznaniowej (16 % całego dorobku), inicjatywy realizowane zarówno przez księży (postylle, zbiory kazań), jak też świeckich członków Kościoła (m.in. najnowsze tłumaczenie Postylli M. Lutra dokonane przez Marcina Waltera z Krakowa, wydane w 2011 r.), w tym przez zawodowych historyków, przedstawiających w swoich pracach przeszłość własnego Kościoła (profesorowie – J. Małek, T. Stegner, J. Kłaczek). Można zauważyć, że po 1989 r. opublikowany został znaczących zbiór profesjonalnych akademickich książek naukowych, pokazujących historię ewangelicyzmu z uniwersalnego a zarazem z luterkańskiego punktu widzenia. Publikacje te, wraz z wielokrotnie wymienianą monografią powojennej historii Kościoła autorstwa J. Kłaczek, funkcjonują zarówno w lokalnym odbiorze luterkańskim (własne księgarnie internetowe, stoiska parafialne), jak też w ogólnopolskim systemie księgarń internetowych.

Opublikowane w wydawnictwach uczelnianych lub naukowych stały się częścią ogólnie dostępnej naukowej literatury historycznej, obok publikacji dotyczących innych Kościołów i związków wyznaniowych. Luterska książka historyczna wzbogaciła zakres prac poświęconych polskiemu protestantyzmowi.

Należy podkreślić, że przede wszystkim dzięki profesjonalnym pracom historycznym, jak też literaturze publikowanej przez „Warto”, włączonej także w ofertę księgarń internetowych, książka ewangelicka stała się dostępną „propozycją” w ogólnopolskim odbiorze czytelnicy.

Na przestrzeni omawianego okresu zauważalne jest, że ewangeliczne inicjatywy wydawnicze coraz częściej realizowane są wspólnie z innymi, pozawyznaniowymi podmiotami – lokalnymi wydawcami, towarzystwami, instytucjami kulturalnymi czy naukowymi, co ujawnia się zwłaszcza w wypadku projektów parafialnych oraz wydawniczych przedsięwzięć indywidualnych. Luterskie publikacje są współwydawane z innymi podmiotami (np. tytuły TE z „Interfonem” z Cieszyna) albo publikowane u profesjonalnych wydawców (zwłaszcza w Wydawnictwie Adam Marszałek z Torunia). Spośród uwzględnionych 568 pozycji bibliograficznych ok. 30 % tytułów powstała przy współpracy „zewnętrznej”, natomiast 15 % publikacji jest efektem produkcji wydawców lokalnych czy ogólnopolskich, które firmują typ książki wyznaniowej wyrastającej z tradycji luterskich i powstałej z inspiracji luterskich autorów. Powstanie publikacji w znacznej mierze przy udziale podmiotów spoza kręgu kultury luterskiej świadczy także o uniwersalizacji tego dorobku, czego efektem są coraz liczniejsze tytuły „luterskie” w zróżnicowanych, pozareligijnych ofertach wydawniczych.

Współczesny repertuar luterski zdominowany został przez tematykę historyczną (1/3 opublikowanych tytułów) – począwszy od historii parafii, chórów, biograficznych prac poświęconych wyznawcom, poprzez akcentowane coraz wyraźniej zagadnienia „regionalnej” przeszłości luteran, ich obecności w dziejach miast czy historii lokalnej, po prace dotyczące Kościoła luterskiego w różnych okresach historycznych. Ważne miejsce w repertuarze zajmuje książka użytkowa (katechizmy, modlitewniki, agendy), także służąca szkolnej edukacji religijnej. Można stwierdzić, że dopiero współcześnie powstał nowoczesny, profesjonalny komplet podręczników do nauki religii ewangelickiej, ilustrowanych, kolorowych, uwzględniających pedagogiczne zalecenia percepcyjne dla poszczególnych grup wiekowych. Drugim osiągnięciem jest wydany w 2002 r. nowy *Śpiewnik ewangelicki*,

używany we wszystkich parafiach luterańskich w kraju, także w Kościele Reformowanym oraz wśród luteran zaolziańskich.

W repertuarze powstającym bez zewnętrznych ograniczeń ujawniło się piśmiennictwo będące wyrazem indywidualnych aspiracji autorskich, w tym – „rozmyślenia i rozważania”, uwzględniające komentarz duszpasterski (m.in. „Z Biblią na co dzień”), jak też teksty poruszające zagadnienia śmierci, choroby, przemijania. Zwłaszcza okres Bożego Narodzenia oraz czas pasyjny stały się tematem corocznych tomików rozważań publikowanych przez ks. H. Czembora, dających charakterystyczny wkład do luterańskiej literatury religijnej; ponad 30 kolejnych tytułów cieszyło się popularnością czytelniczą w okresach poprzedzających wymienione święta. Nawiązując do wyznaniowych tradycji piśmienniczych również współcześni księża ewangeliccy są autorami publikowanych zbiorów kazań czy jubileuszowych postylli. Księgi tego rodzaju mają charakter szczególny – „słowo” duszpasterzy cieszy się poważaniem wśród lokalnych wspólnot luterańskich¹, dla czytelników „zewnątrznych” może być cenną propozycją z zakresu literatury chrześcijańskiej.

Każda wspólnota pielęgnująca własne tradycje i wartości utrwała to wspólne dziedzictwo również w literaturze pięknej. Luterańska literatura piękna nie stanowi zbyt licznej grupy tytułów, niemniej uwzględnia ważniejsze gatunki literackie, w tym poezję (m.in. biskupów – T. Szurmana i P. Anweilera) oraz powieść, także obyczajową. Np. *Mocniejsza niż śmierć* L. Czyż cieszy się popularnością, również w kręgach czytelników pozawyznaniowych, do czego zapewne przyczyniła się w dużej mierze profesjonalna trasa promocyjna, zorganizowana przez dzięgielowskiego wydawcę.

Rodzima literatura piękna powstająca we współczesnym środowisku luterańskim „rozwija się” zgodnie z własnym rytmem, potwierdzając zapewne, że „odrodzenie” w nowej zmienionej rzeczywistości własnej literatury wymaga czasu, „oswojenia” i okrzepnięcia „wspólnotowej” świadomości.

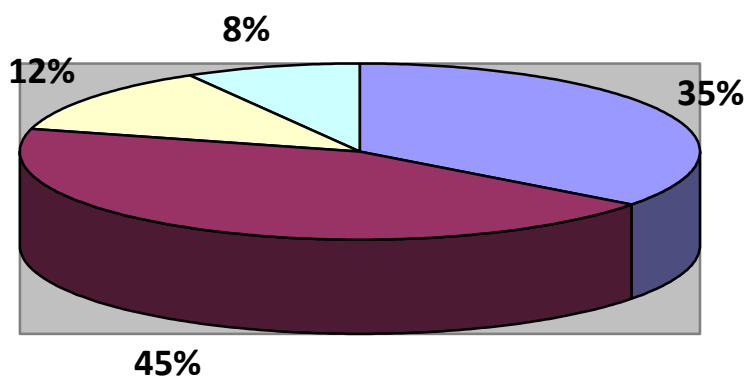
Można podsumować, że współczesny repertuar luterański jest różnorodny. Poza wszechstronnie potraktowaną historią, książką edukacyjną, literacką, wspomnieniową i „duszpasterską” obejmuje również księgi pamiątkowe (m.in. *Ewangelia miłości* z okazji 90-lecia Diakonatu w Dzięgielowie), prace teologiczne, bibliograficzne, zbiory publicystyki (m.in. *Kocham nasz Kościół*) czy wydawnictwa prezentujące luterańskie zabytki (*Kościół Jezusowy w Cieszynie*). Przy czym drugie dziesięciolecie (2000-2009) charakteryzuje się

¹ Również ks. Tadeusz Szurman przygotował na swoje 60-te urodziny własną postyllę (*W słowie prawda*), która ukazała się w 2014 r., już dla uczczenia pamięci zmarłego biskupa. Księga miała swoją promocję 16 września 2014 r. w Bibliotece Śląskiej, gromadząc parafian i wszystkich zainteresowanych.

„dojrzałością” aktywności wydawniczej, z ustabilizowanym zakresem tematycznym, zdecydowanie zwiększoną liczbą tytułów oraz wyraźną profesjonalizacją repertuaru.

Omówione publikacje ze względu na ich przeznaczenie przedstawia poniższy wykres, zgodnie, gdzie

- 45 % stanowią publikacje o charakterze użytkowym (religijne i edukacyjne)
- 35 % – publikacje naukowe i popularnonaukowe
- 12 % – wydawnictwa okolicznościowe
- 8 % – literackie

Wykres 5. Podział publikacji ze względu na typ przeznaczenia

Kim są czytelnicy luteriańskiej oferty wydawniczej? Zgodnie z przyjętą triadą komunikacyjną należałoby także scharakteryzować odbiorców „komunikatu”. Trzeba przy tym zaznaczyć, że ze względu na pionierski charakter pracy, w której starano się po raz pierwszy przedstawić w monograficznym zarysie luteriańskie instytucje i podmioty wydawnicze oraz ukazać specyfikę luteriańskiej kultury książki, czytelnicy zostaną potraktowani dosyć ogólnie², na podstawie obserwacji zebranych podczas gromadzenia materiałów do ukazanych w poszczególnych rozdziałach zagadnień, na podstawie odnotowanych w przypisach wywiadów, korespondencji oraz ogólnej rejestracji uczestnictwa w różnych wydarzeniach w środowisku ewangelickim, w tym także w życiu parafialnym

² Całościowe przedstawienie czytelników luteriańskich publikacji wymagałoby odrębnej pracy z zakresu kultury czytelniczej oraz przeprowadzenia szczegółowych badań różnych grup odbiorców.

katowickiej wspólnoty luteriańskiej. Prezentowana charakterystyka czytelnictwa nie uwzględnia publikacji użytkowych, służących praktykom religijnym (m.in. katechizmy) oraz szkolnej edukacji religijnej (podręczniki), co związane jest z innym sposobem wykorzystania czytelniczego tej grupy tytułów. Brałam natomiast pod uwagę przede wszystkim – recepcję literatury historyczno-tożsamościowej, biograficznej, literatury pięknej, religijnej, w tym zbiorów kazań czy utworów literackich autorstwa miejscowych księży.

Zauważalne jest, że czytelnikami przedstawionej „oferty” są w większości osoby dojrzałe, można uznać – spełnione zawodowo i rodzinnie, oraz osoby znajdujące się poza okresem aktywności zawodowej (emeryci). Wiąże się to także z osiągniętą na tych etapach dojrzałością religijną, która – jak uważają psychologowie religii – kształtuje się w ciągu całego życia, gdy jednostki ewoluują ku świadomemu przeżywaniu wiary, a co za tym idzie – także pełniejszemu uczestnictwu w różnych przejawach aktywności religijnej³. Taką ogólną charakterystykę luteriańskich czytelników potwierdzają wyniki ankiety przeprowadzonej w 1998 r. na łamach „Zwiastuna”, z której wynika, że ponad 50 % odbiorców propozycji czytelniczych „Augustany” stanowiły osoby w wieku średnim i emeryci⁴. Również w spotkaniach katowickiego Oddziału PTEw, promujących publikacje historyczne, uczestniczą raczej osoby dojrzałe. Przytoczona ankieta świadczy jednak, że wśród czytelników są także ludzie młodzi (przed 30. rokiem życia)⁵. Potwierdzają to spostrzeżenia B. Giemzy, literaturą biblijną zainteresowani są studenci, literaturą piękną – także dzieci i uczniowie⁶. Oferta wydawnictwa „Warto” skierowana jest zresztą przede wszystkim do młodzieży, z uwzględnieniem aspektów ewangelizacyjnych i współczesnej problematyki religijnej.

Zainteresowanie własną literaturą wyznaniową widoczne jest także na forach internetowych, raczej wśród ludzi młodych, zważywszy, że to głównie oni są uczestnikami prowadzonych wirtualnie dyskusji. Wśród „forowiczów” widoczne jest m.in. zainteresowanie publikacjami historycznymi dotyczącymi przeszłości Kościoła⁷; także osoby „goszczące” na forum, które chciały poznać nowe wyznanie, mogły uzyskać pomoc w zakresie doboru tytułów ukazujących luteriańskie tradycje wyznaniowe⁸. Powyższe uwagi świadczą, że również młodzi są czytelnikami „własnej” oferty wydawniczej, w tym emocje czytelnicze wzbudzają publikacje związane z najnowszymi dziejami Kościoła. Tym co różnicuje obie

³ O religijności w różnych fazach życia ludzkiego zob.: H. Grzymała-Moszczyńska, *Religia a kultura. Wybrane zagadnienia z kulturowej psychologii religii*. Kraków 2004, s. 103-114.

⁴ Wydawnictwa „Augustany” w oczach czytelników – podsumowanie ankiety, „Zwiastun” 1998, nr 8, s. 14-16

⁵ Tamże

⁶ List od B. Giemzy (23.01.2015)

⁷ Na forum luteriańskim uczestnicy dzielili się m.in. refleksjami na temat monografii J. Kłaczkowa (*Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945-1975* (2010).

publiczności – dojrzałą i młodzieżową – są więc przede wszystkim nie tyle same lektury, co drogi komunikowania się z nimi i z innymi uczestnikami społeczności luterńskiej. Dla młodych jest to Sieć, portale społecznościowe, wspólnoty ewangelizacyjne; dla starszych zaś tradycyjne formy: księgarnia, spotkanie parafialne itp.

Powyższa ogólna charakterystyka uwzględnia przede wszystkim spostrzeżenia dotyczące udziału poszczególnych grup wiekowych wśród czytelników. Trzeba przy tym zaznaczyć, że przy obecnej powszechnej możliwości zakupu literatury w systemie księgarń internetowych, charakterystyka czytelnictwa z reguły jest częściowa, dla jej pełnego obrazu niezbędne byłyby szczegółowe badania różnych grup odbiorców nabywających publikacje „zdalnie” oraz analiza ich preferencji czytelniczych.

Na podstawie zebranych obserwacji można ocenić, że do luterńskich czytelników należą głównie osoby aktywnie uczestniczące w życiu parafialnym oraz utrzymujące żywy kontakt z własną wspólnotą wyznaniową. To przede wszystkim oni są zainteresowani „historiami” parafii, postyllami swoich duszpasterzy oraz ich twórczością literacką (m.in. w katowickiej parafii popularne są kolejne dodruki poezji bpa T. Szurmana). Czytelnikami różnych „propozycji” literaturowych są także sami księża⁹ oraz członkowie ewangelickich towarzystw kulturalnych, zwłaszcza aktywnie uczestniczący w ich działalności. Czytelnikami omawianej literatury są ponadto osoby decydujące się na konwersję, co podyktowane jest także odpowiedzialnością za poznanie nowych tradycji wyznaniowych.

W środowisku krakowskim odbiorcami publikacji o tematyce ewangelickiej są studenci, wykładowcy oraz inni uczestnicy tamtejszej naukowej społeczności. Na podstawie doświadczeń pracowników prowadzących ewangelicką księgarnię można stwierdzić, że wiele osób zainteresowanych m.in. spuścizną myślową teologów luterńskich (m.in. D. Bonhoeffera, P. Tillicha), zaopatruje się właśnie przy ul. Grodzkiej w literaturę z zakresu protestantyzmu. Również „znikanie” z internetowych księgarń tytułów historycznych autorstwa luterńskich autorów (np. z zakresu radomskiego ewangelicyzmu, pod redakcją J. Kłaczkowa), jest dowodem zainteresowania tego rodzaju literaturą historyczną. Ewangelicka książka naukowa także zyskała swoje grono czytelników poza własnym kręgiem wyznaniowym.

Do czytelników luterńskiej oferty wydawniczej zaliczają się zarówno wierni tego Kościoła, jak też inni – zainteresowani poznaniem zasad wiary tej grupy religijnej, tradycji Reformacji, historii ewangelicyzmu w poszczególnych regionach Polski czy poglądów

⁸ Także ze spostrzeżeń autorki, która śledziła „porady” na luterńskim forum dyskusyjnym.

⁹ M.in. prowadzone rozmowy z ks. T. Szurmanem świadczyły o jego znajomości literatury wyznaniowej.

teologów ewangelickich. Można podsumować, że różne są preferencje lekturowe wyróżnionych grup czytelniczych, w wypadku samych wiernych jest to przede wszystkim literatura historyczno-tożsamościowa, jednocząca wokół wspólnych tradycji i zapisanych w zbiorowej pamięci wydarzeń (m.in. *Leśne kościoły*), dla odbiorców „zewnętrznych” „luterzańskie” publikacje służą celom poznawczym, pogłębiając wiedzę o ewangelicyzmie czy lokalnych tradycjach protestanckich.

Odrębnie należałoby spojrzeć na czytelnictwo literatury pięknej, zwłaszcza powieści obyczajowej, która zawsze cieszy się największym zainteresowaniem. Przedstawiona w pracy powieść *Mocniejsza niż śmierć* odniosła „ogólny” sukces czytelniczy. Liczne osoby – od uczniów po seniorów¹⁰ – jak przekazała L. Czyż – piszą emocjonalne maile z podziękowaniem za podjęcie tematu. Zarówno wymieniona, jak i inne propozycje literatury pięknej, wydanej staraniem luterzańskich wydawców (min. *Listy do moich dzieci* H. Brokeringa), posiadają już własny krąg czytelników – od młodzieży po seniorów, także aktywnych zawodowo; potwierdza się również prawidłowość, że „dobra” powieść zyskuje czytelników bez względu na wyznanie.

Z dzisiejszego punktu widzenia można stwierdzić, że książka ewangelicka coraz powszechniej dostępna jest w systemie sprzedaży internetowej (w księgarniach luterzańskich oraz ogólnopolskich). Ale też na przestrzeni 25 letniego okresu wydawniczego w środowisku luterzańskim ukształtowały się specyficzne kanały dystrybucji publikacji, w tym – księgarnie z możliwością prowadzenia rozmów o wierze, okazjonalne stoiska z książkami, towarzyszące różnym wydarzeniom (m.in. parafialnym jubileuszom czy „Śniadaniom dla kobiet”), sprzedaż literatury w parafialnych kancelariach czy w trakcie Tygodni Ewangelizacyjnych w Dziegielowie („księgarnia pod namiotem”). Publikacje ponadto przekazywane są współwyznawcom poza systemem sprzedaży – jako prezenty (np. gwiazdkowe), wyraz duszpasterskiej opieki (z okazji ślubów, konfirmacji, konwersji), symbol uczestnictwa w parafialnej wspólnoty (opracowania rocznicowe). Książki można wypożyczać w parafialnych bibliotekach, które chętni mogą zakładać przy pomocy skoczowskiej „Biblioteki dla każdego”. Do wszystkich zainteresowanych, w tym uczestników sesji czy innych luterzańskich wydarzeń kulturalno-religijnych, trafiają publikacje bezpłatne, wydane przy pomocy funduszy samorządowych czy unijnych (m.in. wydane z okazji 300-lecia kościoła Jezusowego).

¹⁰ Z relacji autorki (w katowickiej parafii) wynikało, że powieść była pierwszą przeczytaną książką dla niektórych przedstawicieli młodzieży męskiej.

Można również zaobserwować, że w ciągu badanego w dysertacji okresu miała okazję rozwinąć się charakterystyczna kultura reklamy i promocji publikacji, ze zwyczajem recenzowania nowości wydawniczych (w tym opracowań naukowych), na łamach ogólnie dostępnej prasy luterńskiej, z uwzględnieniem informacji o nowych tytułach na internetowej stronie luterńskiej oraz kościelnych kontaktach facebookowych. Własne strategie reklamowe preferują wydawcy: „Augustana” – statyczną – ograniczoną do informacji reklamowych w „Zwiastunie Ewangelickim”, „Warto” – medialną – skupiającą czytelników wokół nowych projektów wydawniczych na Blogu, w audycjach radiowych, rozsyłając newslettery. Wykorzystując przy tym ogólne trendy reklamowe, również luterńscy wydawcy coraz częściej organizują spotkania z autorami (w parafiach, domach kultury, bibliotekach), dzięki którym publikowana literatura, a także jej autorzy, stają się znani we własnym lokalnym środowisku. W diasporalnej społeczności wydarzenia promocyjne mają charakter szczególny, przypominając także o wspólnocie tradycji, wyznania, obyczajów i wspólnych wzorcach kulturowych.

Współczesna kultura książki ewangelickiej uwzględnia zarówno elementy tradycyjne, dobrze znane parafialnym wspólnotom (możliwość zakupu literatury religijnej w kościele przed nabożeństwem, zgodnie z przygotowaną ofertą duszpasterską), jak też nowoczesne, adaptujące wszechobecne trendy strategiczne (księgarnie internetowe, trasy promocyjne, reklama „zewnątrzna”). W efekcie, w ciągu okresu przedstawionego w pracy zaprezentowana „książka” stała się widoczna – przede wszystkim w przestrzeni wirtualnej (sporadyczne tytuły także w prasowych czy lokalnych serwisach, np. wiślańskim), w lokalnych bibliotekach, za pośrednictwem spotkań i promocji – w wymiarze kultury pozawyznaniowej.

Kultura książki ewangelickiej po 1989 r. w dużej mierze odzwierciedla specyfikę współczesnej kultury książki, adaptując typowe dla niej zjawiska, trendy, osiągnięcia (w tym poziom edytorski publikacji). Ale także opiera się na własnych elementach tradycyjnych oraz wzorcach wyrastających z ukształtowanej diasporalnej specyfiki obyczajowo-religijnej. Uwzględnia tradycyjne typy piśmiennictwa (katechizmy, śpiewniki, kazania, postylle, rozważania biblijne, publikacje historyczne i pamiątkowe), obok nowych, które upowszechniły się współcześnie (literatura piękna, albumy, przewodniki, prace naukowe i teologiczne). Towarzyszy wydarzeniom jubileuszowym (pamiętkom poświęcenia kościołów, rocznicom parafialnym) oraz służy upamiętnianiu sylwetek duszpasterzy, wzbogacając także jubileusze ich posługi duchowej; jest również kontynuacją żywych tradycji pisarskich luterńskich pastorów oraz kontynuacją wspólnych starań o zachowanie tożsamości

wyznaniowej, czego wyrazem są m.in. indywidualne pasje wydawnicze samych wiernych. W diasporalnej niewielkiej społeczności wydawnictwa z jednej strony służą celom poznawczym (zwłaszcza w zakresie przeszłości własnego Kościoła i wyznania), ale także współcześnie książka (z całym spektrum zjawisk jej towarzyszących) umacnia poczucie tożsamości wyznaniowej, przekazuje kolejnym pokoleniom czytelników tradycyjny system wartości (w tym ewangelicki etos pracy), kształtuje religijność wiernych, skupia lokalne wspólnoty wokół konfesyjnych wzorców kulturowych, obyczajowych, duchowych.

Książka luterkańska widoczna jest także w kulturze ogólnopolskiej, przekazując wszystkim zainteresowanym współczesny wizerunek Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, umożliwiając poznanie przeszłości i tradycji tej grupy religijnej, w uniwersalnej perspektywie narodowej, wprowadzając do ogólnego obiegu czytelniczego wyrastającą z konfesyjnych tradycji literaturę piękną. Ponadto luterkańska literatura historyczna, co podkreślano prezentując dorobek wydawców, wzbogaca współczesny stan wiedzy na temat polskiego protestantyzmu oraz wspólnej wielowyznaniowej przeszłości, nawiązując do bogatych tradycji XVI-wiecznej Reformacji.

Zaprezentowany zbiór publikacji, uwzględniający różnorodność tradycji oraz ujawniający nowoczesność możliwości wydawniczych, cechuje charakterystyczna estetyka, widoczna w dołączonym materiale ilustracyjnym, obejmującym zdobnictwo książki, zwłaszcza kompozycje okładkowe stosowane przez poszczególnych wydawców. Można ocenić ogólnie, że na okładkach chętnie stosowane są fotografie i motywy graficzne nawiązujące do przeszłości (archiwalne fotografie, portrety duszpasterzy, symbole wyznaniowe), których dobór stanowi często o atrakcyjności książki, wyrażając zarazem właściwe luteranizmowi przywiązanie do tradycji i rodzimej historii. Zwłaszcza uwidacznia się profesjonalne wykorzystanie starych fotografii (m.in. seria *Studia z Dziejów Ewangelicyzmu na Górnym Śląsku*). Na okładkach często „goszczą” także luterkańskie świątynie, symbolizujące dziedzictwo religijne, ale również szacunek współczesnych dla własnej wspólnoty wyznaniowej. Wydawcy luterkańscy wykorzystują także nowoczesne rozwiązania graficzne, co uwidacznia się m.in. w seriach wydawniczych „Warto” czy „Augustany”. Estetyka okładek coraz częściej jest też efektem autorskiego zaangażowania w projekty wydawnicze, co szczególnie wyraz znalazło w zindywidualizowanych „rysach” okładek publikacji ks. H. Czembora (m.in. z motywami biblijnymi) czy twórczym wykorzystaniu fotografii pejzażowej w rozważaniach A. Błahut-Kowalczyk. Staranna szata graficzna zaprezentowanych w pracy publikacji, będąca wyrazem współpracy wydawców z

grafikami, służąca również ich reklamie, świadczy o wysokim poziomie wydawniczego profesjonalizmu.

Powyższe wnioski w pełni potwierdzają postawioną w dysertacji tezę: **współcześnie (po 1989 r.) środowisko związane z Kościołem Ewangelicko-Augsburskim tworzy swoistą kulturę książki, uwzględniającą własne tradycje, misyjno-edukacyjne założenia ewangelicyzmu, ale przejawiającą również cechy uniwersalne, właściwe dla standardów współczesnego, ogólnopolskiego rynku książki, którego część stanowi i który współtworzy.**

Wyrastając z luterkańskiej tradycji umiłowania i poszanowania ksiąg religijnych współczesna książka ewangelicka znajduje swoje własne miejsce w kulturze ponowoczesnej, nie pozbawionej zapotrzebowania na wartości chrześcijańskie, zawarte także w „słowie” drukowanym.

BIBLIOGRAFIA
POLSKIEJ KSIĄŻKI EWANGELICKIEJ 1989-2013

Bibliografia obejmuje tytuły książek wydanych przez związane z Kościołem Ewangelicko-Augsburskim wydawnictwa, parafie, stowarzyszenia oraz – publikowanych w ramach prywatnych inicjatyw wydawniczych członków Kościoła, na terenie Polski w latach 1989-2013¹¹. Za podstawę źródłową *Bibliografii* posłużyły zbiory Biblioteki Śląskiej, egzemplarze pochodzące z księgozbioru parafii ewangelicko-augsburskiej w Katowicach oraz kolekcji własnej. Włączone do głównego zrębu tytułów przejmowane z opisów bibliograficznych w katalogach bibliotecznych (Biblioteki Śląskiej, Biblioteki Narodowej, „Biblioteki dla Każdego” przy parafii ewangelicko-augsburskiej w Skoczowie), poddawano weryfikacji i rejestrowano z zachowaniem drugiego stopnia szczegółowości opisu (zgodnie z normą PN-N-01152-01:1982 *Opis bibliograficzny – Książki*); sporadycznie opisy zostały opracowane także z autopsji (w wypadku braku tytułów w katalogach).

W *Bibliografii* zarejestrowano 568 pozycji, w tym – 540 tytułów; uwzględniono kolejne wydania takich publikacji, jak katechizm Lutra czy np. pisma wyznaniowe, jak też kolejne wydania zmienione, poprawione (nie uwzględniano natomiast kolejnych wydań podręczników do nauki religii). Opisy uszeregowane zostały według wydawców oraz indywidualnych inicjatorów druku, w związku z czym w większości opisów nazwy wydawców pominięto. Zostały one zachowane wyjątkowo przy pozycjach, które opublikowano w ramach współpracy z innymi wydawcami lub podmiotami (np. Towarzystwo Ewangelickie w Cieszynie wraz z prywatną firmą wydawniczą „Interfon”), jak też – w wypadku inicjatyw ewangelickich zrealizowanych przez wydawcę „zewnętrznego” oraz – w części prezentującej indywidualny dorobek wydawniczy księży i innych członków Kościoła. Pozycje jednego wydawcy szeregowane są chronologicznie, jeżeli w danym roku wydano więcej niż jeden tytuł – data roczna została pominięta w opisach poszczególnych książek (w innych przypadkach – zachowana).

W wypadku prac współwydanych, przy drugiej instytucji wydawniczej zapisano sygnałnie autora i tytuł, z odesłaniem do numeru pierwszej opisanej pozycji. Zachowano także pochodzące z opisów katalogowych (lub z autopsji) informacje o braku miejsca wydania lub wydawcy. Również w nawiasach kwadratowych podane zostały odesłania do wcześniejszych wydań publikacji w zrębie *Bibliografii*.

W bibliografii zastosowano opis bibliograficzny katalogowy, co pozwala potraktować niniejszy uporządkowany zbiór tytułów jako katalog współczesnej książki ewangelickiej.

¹¹ Wyjątkowo uwzględniono jeden tytuł z 2014 r. (poz. 284), pozycja wydana przez „Ewangelika Pszczyńskiego” ukazała się już w styczniu, uzupełniając cykl pszczyńskich publikacji poświęconych luterańskim pastorom.

Wydawnictwo „Zwiastun” (Warszawa)

1. Hallesby Ole Christian: *Błogosławieństwo ciszy* / tł. [z norweskiego?] Adam Podzorski. – 1989. – 127 s. ; 17 cm
2. Karssen Gien: *Człowiek inny niż wszyscy : spotkania Jezusa z kobietami* / [przekł. z ang. Piotr Szarek]. – 1989. – 87, [1] s. ; 21 cm. – Tyt. przekł.: The man who was different, 1987, tyt. oryg.: De man die anders was.
3. Tiele-Winkler Ewa, von: *Myśli wybrane* / Matka Ewa [pseud.; wybór i przekł. z niem. Anna Sikorska]. – 1990. – 93, [3] s. : il. ; 17 cm.
4. Binnendij Henk: *Ewangelia Jana w obrazach : zawsze aktualna Ewangelia opowiedziana językiem współczesnym* / z 84 il. Reint de Jong'ea ; [przekł. z niderl. Adam Podzorski]. – Kraków ; Warszawa : Towarzystwo Krzewienia Etyki Chrześcijańskiej : „Zwiastun”, 1990. – 174, [2] s. : il. kolor. ; 28 cm. – Oryg. : „Bildpredigt zum Johannes-Ewangelium”
5. Epp Theodore H. : *Dlaczego chrześcijanie cierpią?* / tł. [z ang.] Jerzy Marcol. – 1991. – 137 s. format 17 cm. – ISBN 0-8474-0731-4
6. Trenkler Ryszard: *Powołani do wolności*. – 1991. – 281, [3] s. : il. ; 21 cm. – Zbiór kazań wygłoszonych przez autora w Kościele Św. Trójcy w Warszawie od 1988 r.

Wydawnictwo Augustana (Bielsko-Biała)

1992

7. *Chwalmy Pana : śpiewnik* / oprac. Tadeusz Szurman; Synodalna Komisja Młodzieżowa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP. – [192] s. : nuty ; 21 cm
8. *Konfesja Augsburska z 1530 r.* / tłum z niem. Andrzej Wantuła, z łac. Janusz Wł. Jachowski. – 62, [1] s. ; 21 cm.
9. *Parafia Ewangelicka Zmartwychwstania Pańskiego w Katowicach* / tekst. Tadeusz Szurman, fot. Jan Matuszczyk. – 63 s. : il. kolor. ; 20 cm. – ISBN 83-85970-19-3
10. Uglorz Manfred: *Śladem ojca wiary*. – 107 s. ; 17 cm

1993

11. *Abraham* [książeczka dla dzieci]
12. *Dosyć masz, gdy masz łaskę moją : księga pamiątkowa* / [red. Danuta A. Plinta, Henryk Dominik] – 123 s. : 1 portr. kolor. – Praca dedykowana ks. bp. Januszowi Narzyńskiemu. – ISBN 83-85970-09-6

13. Gajdacz Emil, Wojak Tadeusz : *Mój przyjaciel Jezus*. – 64 s. : il., nuty ; 16 x 22 cm
14. Górna Jadwiga : *Ślad na rąbku historii*. – 191, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 83-85970-05-3
15. *Izaak i Jakub* [książeczka dla dzieci]
16. Kiszka-Bruell Janina : *Pozdrowienia dla chorych i cierpiących*. – 35 s. ; 18 cm
17. Lochhaas Philip H. : Ruch New Age / [przekł. z ang. Ewa Obracaj]. – 46 s. – (Co To Jest) – Tyt. oryg.: How to respond to... – the New Age movement
18. Luther Martin: *Postylla domowa* / Marcin Luter ; tłum. z niem. Jerzy Heczko [i in]. – Wyd. faksymilowane. – [1993]. – [10], VI, 829 s. ; 22 cm.
19. *Mały katechizm ks. dra Marcina Lutra w pytaniach i odpowiedziach* / [oprac.] Alfred Jagucki. – Wyd. 8. – 102, II s. ; 21 cm. – ISBN 83-85970-06-1
20. Uglorz Manfred: *Z całego serca szukam Ciebie : Ps 119, 10 : modlitewnik*. – 400 s. ; 17 cm. – ISBN 83-85970-08-8
21. Uglorz, Manfred : *Zło dobrem zwyciężaj*. – 67 s. ; 17 cm. – ISBN 83-85970-04-5. – Zbiór kazań
22. Zeler Bogdan : *Teofania we współczesnej liryce polskiej*. – 161, [6] s. ; 24 cm. – ISBN 83-85970-02-9

1994

23. Czembor Henryk : *Gdy się modlicie, mówcie*. – 40 s. ; 21 cm. – ISBN 83-85970-11-8
24. Giertz Bo : *Wierzyć po ewangelicku* / [przekł. z jęz. niem. Piotr Żwak] ; przedm. Manfred Uglorz. – 111 s. ; 24 cm. – ISBN 83-85970-13-4
25. Hoover David W.: *Co to jest... okultyzm* / [tłum. z ang. Ewa Obracaj]. – 1994. – 36 s. ; 23 cm. – (Co To Jest...). – ISBN 83-85970-15-0
26. Janik Ryszard: *Oto sługa mój*. – 60 s. ; 17 cm. – Zbiór 8 kazań pasyjnych, które za podstawę rozważań mają starotestamentowe proroctwo zawarte w 53 rozdziale Księgi Izajasza. – ISBN 83-85970-10-X
27. Kiszka-Bruell Janina: *Bóg cię woła*. – 87 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-85970-22-3
28. *Śpiewnik pogrzebowy Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego (Luterańskiego) w RP* / [przyg. Komisja Liturgiczna Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w składzie: Jan Gross i in.]. – Wyd. 3 popr. – 146 s. ; 17 cm. – ISBN 83-85970-17-7

1995

29. Hławiczka Adam: *Zbiór kompozycji organowych : fantazje na tematy pieśni religijnych* / [oprac. Józef Podola ; grafika na okł. Bogusław Heczko]. – 111 s. : głównie nuty ; 30 cm. – ISBN 83-85970-32-0. – Zawiera także kompozycje J. Podoli.
30. Kern Herbert: *Świadkowie Jehowy* / [przekł. z ang. Ewa Obracaj]. – 46 s. ; 23 cm. – Tyt. oryg.: How to respond to ... The Jehovah's Witnesses. – ISBN 83-85970-28-2
31. *Kościół Ewangelicko–Augsburski (Luterański) w Polsce : Kościół Ewangelii Chwały i Łaski Bożej*. – 14 s. : il. kolor. ; 21 cm. – Opis wg okł. – ISBN 83-85970-27-4
32. *Kościół i kaplice Diecezji Cieszyńskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP [Rzeczypospolitej Polskiej]* / akwarele i grafiki Bogusław Heczko ; wstęp Manfred Uglorz. – 118 s. : il. ; 28 cm. – ISBN 83-85970-28-2
33. Lochhaas Philip H.: *Religie Wschodu* / [przekł. z ang. Ewa Obracaj]. – 37 s. ; 18 cm. – Tyt. oryg.: How to respond to ... The Jehovah's Witnesses.
34. *Miłosierdzie Jego nie ustaje : (z Biblią na co dzień) : 1996* / [rozmyślenia Dariusz Dawid et al.]. – 256 s. ; 17 cm. – ISBN 83-85970-30-4
35. Uglorz Manfred: *Marcin Luter, ojciec Reformacji*. – 168 s. : il. ; 24 cm. – ISBN 83-85970-20-7
36. Wojak Tadeusz: *Zarys historii Kościoła*. – 167 s. ; 20 cm. – ISBN 83-85970-33-9

1996

37. *Aby nie ponieść szkody na duszy : (z Biblią na co dzień) : 1997* / [rozmyślenia Dariusz Dawid et al.]. – 313 s. ; 17 cm. – ISBN 83-85970-36-3
38. Bethge Eberhard: *Dietrich Bonhoeffer* / [przeł. z jęz. niem. Bogusław Milerski]. – 158 s. : fot., portr. ; 22 cm. – Tyt. oryg.: Dietrich Bonhoeffer, 1976. – ISBN 83-85970-34-7
39. Czembor Henryk: *Pan Bóg jest obecny*. – 203 s. ; 21 cm. – Opowiadania opublikowane w periodykach od 1970 r. – ISBN 83-85970-36-3.
40. Janik Ryszard: *Z pamiętnika Bratniej Pomocy im[ienia] Gustawa Adolfa w pięćdziesięciolecie : (1946-1996)*. – 71 s. : il. ; 21 cm
41. Luther Martin: *Zwiastuję wam radość : rozmyślenia i modlitwy ks. dra Marcina Lutra / Marcin Luter ; przekład [z niem.] Ryszard Janik*. – 46 s. ; 17 cm. – ISBN 83-85970-31-2

42. Luther Martin: *Przychodzący Pan : rozmyślania i modlitwy ks. dra Marcina Lutra na okres adwentu* / Marcin Luter ; przekł. [z niem.] Ryszard Janik. – 65 s. ; 17 cm. – ISBN 83-85970-37-1
43. Szarek Jan: *Źródło życia i światłości.* – 141, [2] s. ; 21 cm. – Zbiór kazań, przemówień okolicznościowych i refleksji teologicznych. – ISBN 83-85970-30-4
44. Uglorz Marek J.: *Owoce Ducha Świętego.* – 84, [4] s. : il. kolor. ; 25 cm. – ISBN 83-85970-32-0
45. *W służbie wcielonego Słowa : księga pamiątkowa* / [red. Zofia Siewak-Sojka, Danuta A. Plinta, Manfred Uglorz]. – 149 s. : il. – Na s. tyt.: Z okazji 60. rocznicy urodzin ks. biskupowi Janowi Szarkowi księgę tę poświęcamy. – ISBN 83-85970-29-0

1997

46. Bogucka-Panusz: *Wieża kościoła* [poezje]
47. *Chrystus nas umiłował : (z Biblią na co dzień) 1998* / [tłum. i oprac. Jan Gross, Jan Badura.]. – 224 s. ; 17 cm. – ISBN 83-85970-48-7
48. Hławiczka Adam: *Pan zmartwychwstał* / [red. Zofia Siewak-Sojka, Manfred Uglorz]. – 295 s. ; 24 cm. – Zbiór kazań na cały rok kościelny.– ISBN 83-85970-44-4
49. Hławiczka Adam, Hławiczka Karol: *Kompozycje na fortepian i organy* / [wstęp Wanda Hławiczka, Adam Hławiczka ; grafika na okł. Bogusław Heczko]. – 183 s. : nuty ; 30 cm. – ISBN 83-85970-42-8
50. Krist Hetty: *Opowiedz mi o wierze : katechizm dla dzieci* / tł. [z niem.] Aniela Szarek. – 98 s. : il. ; 26 cm. – ISBN 83-85970-39-8
51. Luther Martin: *Mały katechizm* / Marcin Luter ; red. Manfred Uglorz. – 32 s. : il. ; 17 cm. – Tłum. z niem.
52. Sauter Gerhard: *Podstawowe pytania wiary* / przekł. Iwona Sławik. – 199 s. ; 21 cm. – ISBN 83-85970-43-6
53. Schmidt Werner H.: *Wprowadzenie do Starego Testamentu* / tłum. z niem. Peter Mathäus. – 343 s. ; 24 cm. – ISBN 83-85970-40-1

1998

54. Dytko Tadeusz: *Na skrzydłach RAF.* – Wyd. 2 rozszerz. – 210 s., [16] s. tabl. il. ; 21 cm. – ISBN 83-85970-59-2
55. Jagucki Alfred: *Pytania wiary : Mały katechizm ks. Marcina Lutra w pytaniach i odpowiedziach.* – 146 s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-62109-01-2

56. Kern Herbert: *Świadkowie Jehowy* / [przekł. z ang. Ewa Obracaj]. – Wyd. 2. – 45 s. ; 23 cm.
57. Kotula Karol: *Od marzeń do ich spełnienia : wspomnienia z lat 1884–1951*. – 255 s. : fot., nuty, portr. ; 22 cm. – ISBN 83-85970-60-6
58. Krebs Bernd: *Państwo, naród, Kościół : biskup Juliusz Bursche a spory o protestantyzm w Polsce w latach 1917–1939* / [tłum. z niem. Jerzy Serczyk]. – 303 s., [8] s. tabl. ; il. 24 cm – Tyt. oryg.: Nationale Identität und kirchliche Selbstbehauptung: Julius Bursche und die Auseinandersetzungen um Auftrag und Weg des Protestantismus in Polen 1917–1939. – ISBN 83-89970-51-7
59. Szturc Jan: *Ewangelicy w Polsce : słownik biograficzny XVI-XX wieku*. – 345 s. : il., faks., fot., portr. ; 25 cm. – ISBN 83-85970-50-9

1999

60. *Boża wierność : podręcznik do nauczania kościelnego – religii ewangelickiej : klasa 4* / [aut. Ewa Below et al. ; il. Agata Kimla, Bolesław Sikora, Elżbieta Sułek]. Cz. 1. – 77, [2] s. : il. (gł. kolor) ; 30 cm. – ISBN 83-85970-73-8 (cz. 1)¹²
61. *Bóg błogosławi człowiekowi : klasa 1 : podręcznik do nauczania kościelnego – religii ewangelickiej* / [aut. Ewa Below et al. ; il. Barbara Adamus, Mariola Schiming]. Cz. 1. – 79 s.: il. (gł. kolor.) ; 30 cm. – ISBN 83-85970-72-X
62. *Dzieciątka w żłobie* [książeczka dla dzieci]
63. Brokering Herbert F: *Myślę o Tobie : duszpasterskie listy o nadziei i uzdrowieniu* / [przekł. z ang. Lidia Pałac]. – 131 s. ; 20 cm. – Tyt. oryg. : I'm thinking of you : spiritual letters of hope and healing, 1996. – ISBN 83-85970-68-1
64. *Chrystus jest z nami : (z Biblią na co dzień) 1999* / [tłum. i oprac. Jan Gross ; red. Leszek Kędziora]. – 212 s. – Hasła biblijne według Losungen Jednoty Braterskiej w Herrnhut¹³. – ISBN 83-85970-58-4
65. *Formuła zgody z 1577 roku* / [przekł. z niem. Józef Pośpiech ; red. nauk. Manfred Uglorz]. – 221, [2] s. ; 21 cm. – (Biblioteka Klasyki Ewangelickiej; 2). – Tyt. oryg.: Konkordienformel”. – ISBN 83-85970-64-9
66. Jagucki Alfred: *U nóg Zbawiciela : rozmyślania na każdy dzień*. – 488 s. ; 22 cm. – ISBN 83-85970-71-1

¹² W Bibliografii uwzględniono pierwsze wydania podręczników.

¹³ W kolejnych numerach uwagę pominięto.

67. Koch Ursula: *Róże w śniegu : Katarzyna Luter – kobieta, która dokonała wyboru* / tłum. z niem. B. Lubosz. – 188 s. ; 21 cm. – ISBN 83-85970-76-2
68. *Księgi wyznaniowe Kościoła luterńskiego* / słowo wstępne Jan Szarek ; przedm. Manfred Uglorz, Wiktor Niemczyk. – 532 s. ; 25 cm. – Tłum. z niem. i łac. – ISBN 83-85970-65-7
Zawiera: Mały Katechizm, Duży Katechizm, Wyznanie augsburskie. Obrona wyznania augsburskiego. Artykuły szmalkaldzkie. Traktat o władzy i prymacie papieża. Formuła zgody
69. Luther Martin: *Mały katechizm* / Marcin Luter. – Wyd. 2. – 32 s. ; 16 cm. – ISBN 83-85970-77-0 **[wcześniejsze wydanie – poz. 51]**
70. Luther Martin: *Wyznanie o Wieczery Pańskiej* / Marcin Luter ; [przekł. z niem. Józef Pośpiech]. – 176 s. ; 21 cm. – (Biblioteka Klasyki Ewangelickiej ; 3) – ISBN 83-85970-79-7
71. *Polska Parafia Ewangelicko–Augsburska Cambridge : 50 lat 1949 – 1999 : kronika parafialna* / red. Paweł Byrtus, Alfred Bieta. – 130, [1] s. : il ; 30 cm.
72. *Przybądźcie do Betlejem* [książeczka dla dzieci]
73. Theissen Gerd: *Cień Galilejczyka : historyczna rozprawa o Jezusie w formie opowiadania* / [przekł. z niem. Małgorzata Platajs]. – 240 s. ; 21 cm. – Tyt. oryg.: Das Schatten des Galilaers : historische Jesusforschung in erzählender Form, 1993. – ISBN 83-85970-61-4
74. *Wyznanie augsburskie (Konfesja Augsburska) z 1530 roku* / [przekł. z niem. Andrzej Wantuła, przekł. z łac. Janusz Włodzimierz Jackowski]. – 79 s. ; 21 cm. – (Biblioteka Klasyki Ewangelickiej ; 1). – Tyt. oryg.: Confessio Augustana. Disputatio pro declaratione virtutis. – ISBN 83-85970-62-2
75. *Zbiór przepisów prawnych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej.*
[T. 1]. – segreg. (373 s. wiele liczb.) ; 23 cm. – 1999. – ISBN 83-85970-78-9
[T. 2]. – segreg. (65 s. wiele liczb.) ; 23 cm. – 2000. – ISBN 83-85970-96-7 p

2000

76. Badura Jadwiga Anna: *Ewangelicy na Ziemi Pszczyńskiej.* – 161 s. : il. (w tym kolor.) ; 21 cm. – ISBN 83-85970-98-3
77. *Boża dobroć : podręcznik do nauczania kościelnego – religii ewangelickiej : klasa 2* / [aut. Ewa Below et al. ; il. Barbara Adamus, Mariola Schiming]. Cz. 1. – 88 s. : il. kolor. ; 29 cm. – ISBN 83-85970-89-4

78. *Boża dobroć : klasa 2 : podręcznik do nauczania kościelnego – religii ewangelickiej. Cz. 2* / [aut. Ewa Below et al. ; il. Barbara Adamus, Mariola Schiming]. – 84 s. : il. kolor. ; 29 cm.
79. *Bóg się nam objawił : (z Biblią na co dzień) 2000* / [tłum. i oprac. Adam Malina]. – 215 s. ; 17 cm. – Hasła biblijne wg Losungen Jednoty Braterskiej w Herrnhut. – ISBN 83-85970-75-4
80. *Chrystus i Jego Kościół* / [red. nauk. Marek J. Uglorz ; aut. Paweł Anweiler et al.]. – 338, [4] s. : il. kolor. ; 25 cm. – Księga Pamiątkowa poświęcona ks. prof. Manfredowi Uglorzowi w 60 rocznicę urodzin. – Materiały 2 sympozjum ekumenicznego, Bielsko-Biała. – ISBN 83-85970-94-0
81. *Deklaracja o usprawiedliwieniu : historia powstania, tekst deklaracji, opinie, komentarze* / [red. naukowa Karol Karski]. – 117 s. ; 20 cm. – ISBN 83-85970-95-9
82. *Diakonia Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP* / [red. Wanda Falk, Ewa Józwiak, Elżbieta Byrtek]. – [ok. 2000]. – 20 s. : il. ; 20 cm. – ISBN 83-88941-09-7. – Opis wg okł.
83. *Eliasz* / [red. merytoryczna Adrian Korczago]. – 111 s. : il. ; 30 cm. – (Zeszyty Ewangelickiego Katechety ; 2). – ISBN 83-85970-86-X
84. Kolb Erwin J.: *Judaizm* / [przekł. z ang. Ewa Obracaj]. – 47 s. ; 23 cm. – (Co to Jest...). – Tyt. oryg.: How to respond to... Judaism, 1996 – ISBN 83-85970-88-6
85. Luther Martin: *Mały katechizm; Duży katechizm* / Marcin Luter ; [przekł. z niem. Andrzej Wantuła]. – 151 s. – (Biblioteka Klasyki Ewangelickiej ; 4) – ISBN 83-85970-82-7
86. Melby J.S.: *Biblijny chrzest* / [przekł. z ang. Paweł Gołuszko]. – 20, [1] s. ; 17 cm. – Tyt. oryg.: Biblical baptism, 1977. – ISBN 83-85970-84-3
87. Podzorski Adam: *Czy chrzest dzieci jest biblijny?*. – 21 s. ; 17 cm. – ISBN 83-85970-85-1
88. *Wzrastanie w wierze : klasa 5 : podręcznik do nauczania kościelnego – religii ewangelickiej. Cz. 1* / [aut. Ewa Below et al.]. – 79 s. : il. kolor., mapy ; 30 cm. – ISBN 83-85970-90-8 (cz. 1)

2001

89. *Boża miłość : klasa 3 : podręcznik do nauczania kościelnego – religii ewangelickiej. Cz. 1* / [aut. Ewa Below et al.]. – 84 s. : il. kolor. ; 30 cm. – ISBN 83-88941-00-3

90. *Boży Kościół : klasa 6 : podręcznik do nauczania kościelnego – religii ewangelickiej.*
Cz. 1 / [aut. Ewa Below et al.]. – 84 s. : il. kolor ; 30 cm. – ISBN 83-88941-02-X
91. Lane Tony: *Wiara, rozum, świadectwo : dzieje myśli chrześcijańskiej* / [przekł. Leszek Kędziora]. – 361 s. ; 22 cm. – Tyt. oryg.: *The Lion concise book of Christian thought*, 1996 – ISBN 83-88682-07-5
92. Śliwka Urszula: *Z Biblią na co dzień dla Ciebie.* – Dla dzieci
Cz. 1. – 190, [2] s. : il. kolor. ; 20 cm. – ISBN 83-85970-99-1
Cz. 2. – 192 s. : il. kolor. ; 20 cm. – ISBN 83-88682-06-7

2002

93. *Boża miłość : klasa 3 : podręcznik do nauczania kościelnego – religii ewangelickiej.*
Cz. 2 / [aut. Ewa Below et al. ; il. Barbara Adamus, Mariola Schiming]. – 80 s. : il. (gł. kolor.) ; 30 cm. – ISBN 83-88941-17-8 (cz. 2)
94. *Boża wierność : klasa 4 : podręcznik do nauczania kościelnego – religii ewangelickiej*
/ [aut. Ewa Below et al. ; il. Agata Kimla, Bolesław Sikora, Elżbieta Sułek]. – 159 s. : il. (gł. kolor.), fot., mapa, rys. ; 30 cm.
95. *Boży Kościół : klasa 6 : podręcznik do nauczania kościelnego – religii ewangelickiej.*
Cz. 2 / [aut. Ewa Below et al. ; il. Urszula Górnicka-Herma, Dobiesław Kaczmarek]. – 84 s. : il. (gł. kolor.). – ISBN 83-88941-18-6 (cz. 2)
96. *Bóg jest zbawieniem moim : (z Biblią na co dzień) 2002* / [oprac. i tł. Adam Malina, Michał Walukiewicz]. – 222 s. : err. ; 17 cm. – ISBN 83-88941-07-0
97. Grane Leif: *Wyznanie augsburskie : wprowadzenie w podstawowe myśli Reformacji luterńskiej* / [przekł. z niem. Kornelia Lazar, Janusz T. Maciuszko]. – 235 s. ; 21 cm. – Tyt. tłum.: *Die Confessio Augustana*, 1990. – Oryg. duński. – ISBN 83-88941-22-4
98. *Konkordia leuenberska : konkordia między Kościołami wyrosłymi na gruncie Reformacji w Europie zawarta 16 marca 1973 roku* / [przekł. z ang. i niem. Karol Karski]. – 23 s. ; 21 cm. – ISBN 83-88941-20-8
99. Kowala Iwona: *Jan Gawlas : kompozytor i człowiek wiary.* – Bielsko-Biała : „Augustana” ; Cieszyn : Towarzystwo Ewangelickie, cop. 2002. – 48 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-88941-38-0
100. Spener Filip J.: *Pia desideria* / [przekł. z niem. Małgorzata Platajs]. – 92, [1] s. ; 21 cm. – (Biblioteka Klasyki Ewangelickiej ; 5). – ISBN 83-88941-35-6
101. *Śpiewnik ewangelicki : codzienna modlitwa, pieśń, medytacja, nabożeństwo* / [wybór pieśni, red. i oprac. Międzykościelna Komisja Śpiewnikowa; red.

merytoryczna Jan Gross i in.; red. merytoryczna części muzycznej Marek Pilch] – 1663, [1] s. ; 17 cm. – ISBN 83-88941-19-4

102. *Wzrastanie w wierze : klasa 5 : podręcznik do nauczania kościelnego – religii ewangelickiej* / [aut. Ewa Below et al. ; il. Urszula Górnicka-Herma, Dobiesław Kaczmarek, Bolesław Sikora]. – 163 s. : il. kolor., mapy ; 30 cm.

2003

103. Bethge Eberhard: *Dietrich Bonhoeffer : świadek Ewangelii w trudnych czasach* / [przekł. z niem. Bogusław Milerski]. – 142 s. ; 21 cm. – ISBN 83-88941-45-3
[wydanie wcześniejsze – poz. 38]
104. *Bóg patrzy na serce : (z Biblią na co dzień) 2003* / [przekł. i oprac. Adam Malina, Michał Walukiewicz]. – 223 s. ; 17 cm. – ISBN 83-88941-34-8
105. *Księgi wyznaniowe Kościoła luterńskiego*. – Wyd. 2. – 532 s. ; 25 cm. – ISBN 83-88941-41-0 **[Wyd. 1 – poz. 68]**
106. Motyka Jan: *Z wiary dla wiary : postylla*. – 454 s. ; 25 cm. – ISBN 83-88941-47-X
107. Wegener Tadeusz: *Juliusz Bursche – biskup w dobie przełomów*. – 167, [1] s., XXIV s. tabl. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-88941-39-9

2004

108. *20-lecie Zespołu „Wang”* / [fot. Iwona Gergenstein i in.]. – Bielsko-Biała : „Augustana” ; Karpacz : Parafia Ewangelicko-Augsburska Wang, [2004]. – 48 s. : il. (gł. kolor.) ; 21 cm. – Opis wg okł. – ISBN 83-88941-53-4
109. *Program nauczania kościelnego – religii ewangelickiej w szkole podstawowej* / [Ewa Below et al.]. – 185 s. ; 17 x 24 cm. – ISBN 83-88941-57-7
110. Sjödin Tomas: *Dostrzec więcej* / [przekł. ze szw. Kristina Isaksson]. – 196 s. ; 18 cm. – Tyt. oryg.: *Nar traden avlovas ser man langre fran vart kok*, 1996. – ISBN 83-88941-50-X
111. *Słowa moje nie przeminą : (z Biblią na co dzień) 2004* / [oprac. i tł. Adam Malina, Michał Walukiewicz]. – 224 s. ; 17 cm. – ISBN 83-88941-46-1
112. *Świadectwo wiary i życia : kościół luterński w Polsce wczoraj i dziś* / [Jan Szarek et al. ; red. Jerzy Below, Magdalena Legendź]. – 149 s. : il. (gł. kolor.), fot., nuty, portr. ; 22 x 25 cm – ISBN 83-88941-51-8

113. Uglorz Manfred: *Kazanie Ukrzyżowanego*. – 69 s. ; 16 cm. – ISBN 83-88941-49-6

114. *Życie i wiara : podręcznik do nauczania kościelnego – religii ewangelickiej : I klasa gimnazjum* / [aut. Elżbieta Byrtek et al.]. – 236, [2] s. : il. (gł. kolor.), faks., fot., mapy, portr., tab. ; 21 cm. – ISBN 83-88941-54-2

2005

115. *Aby nie ustała wiara twoja : (z Biblią na co dzień) 2005* / [oprac. i tł. Adam Malina, Michał Walukiewicz]. – 215 s. ; 17 cm. – U dołu s. tyt. i okł.: 30-lecie „Z Biblią na co dzień” w języku polskim. – ISBN 83-88941-56-9

116. Anweiler Paweł: *Błogosław, duszo moja, Panu*. – 85, [2] s. : il. kolor. ; 19 cm. – ISBN 83-88941-61-5

117. Błahut-Kowalczyk Aleksandra: *Do domu*. – 57 s. ; il. kolor. ; 20 cm. – ISBN 83-88941-59-3

118. *Choralnik do śpiewnika ewangelickiego*. – Wrocław : Ewangelicki Instytut Muzyki Sakralnej ; Bielsko-Biała : Wydawnictwo „Augustana”
Cz. 1, *Pieśni* / [red. Marek Pilch]. – 372 s. – Na organy. – ISBN 83-88941-58-5
Cz. 2, *Liturgia* / oprac. Jan Gross [i in.]. – 132 s. – ISBN 83-88941-72-0

119. Wantuła Andrzej: *Okruchy ze Stołu Pańskiego : postylla czyli kazania na wszystkie niedziele i święta roku kościelnego*. – Wyd. 3. – 450 s. ; 24 cm. – ISBN 83-88941-64-X

120. *Życie i wiara : podręcznik do nauczania kościelnego – religii ewangelickiej : II klasa gimnazjum* / [aut. Elżbieta Byrtek et al.]. – 252 s. : il. (gł. kolor.) ; 22 cm. – ISBN 83-88941-62-3

2006

121. Janik Ryszard: *Daj, bym głos Twój słyszał : postylla do tekstów Starego Testamentu : (niedziele i święta roku kościelnego oraz nabożeństwa okolicznościowe)*. – 414 s. ; 24 cm. – ISBN 83-88941-67-4

122. *Nie opuszczę cię : (z Biblią na co dzień) 2007* / [oprac. i tł. Adam Malina, Michał Walukiewicz, Mirosław Czyż]. – 223, [1] s. ; 17 cm. – ISBN 83-88941-63-1

123. Treu Martin: *Marcin Luter – reformator*. – 71, [1] s. : il. kolor. ; 29 cm. – ISBN 83-88941-69-0

124. Uglorz Manfred: *Marcin Luter Ojciec Reformacji*. – Wyd. 2. – 168 s. : il. ; 24 cm. [Wyd. 1 – poz. 35]

2007

125. *Misja, muzyka, Mazury : księga pamiątkowa z okazji 60. urodzin biskupa Kościoła Janusza Jaguckiego* / [red. Jerzy Below, Magdalena Legendź, Adrian Korczago]. – 126, [1] s. : il. (w tym kolor.) ; 25 cm. – ISBN 83-88941-74-7
126. *Nasze życie : luteranie w Polsce* / [aut. tekstów Jerzy Below et al. ; red. Magdalena Legendź]. – 35, [1] s. : il. kolor. ; 19 x 19 cm. – ISBN 83-88941-77-1
127. *Oto ja czynię rzecz nową : (z Biblią na co dzień) 2008* / [tł., oprac. i red. Adam Malina, Mirosław Czyż]. – 229, [1] s. ; 17 cm. – ISBN 83-88941-71-2
128. *Our life – lutherans in Poland* / [ed. Magdalena Legendź ; transl. Timothy Hinrichs]. – 35, [1] s. : fot. ; 19 x 20 cm. – ISBN 83-88941-82-8
129. *Teologia wiary : teologia ks. Marcina Lutra i Ksiąg Wyznaniowych Kościoła Luterskiego* / pod red. Manfreda Uglorza. – 337 s. ; 24 cm. – ISBN 83-88941-76-3
130. *Unser Leben – die Lutheraner in Polen* / [red. Magdalena Legendź ; Übers. Henrietta Korczago]. – 35, [1] s. : fot. ; 19 x 20 cm. – ISBN 83-88941-83-6

2008

131. Adamus Sylwia: *Kalendarz adwentowy 2008 : przewodnik dla dzieci i rodziców – co robić w czasie Adwentu*. – 63 s. : il. kolor. ; 30 cm. – ISBN 97-88388941-90-0
132. *Ja żyję i wy żyć będziecie : (z Biblią na co dzień) 2008* / [oprac. i tłum. Adam Malina, Mirosław Czyż]. – 215, [9] s. ; 17 cm. – ISBN 83-88941-85-2
133. *Śpiewnik ewangelicki : codzienna modlitwa, pieśń, medytacja, nabożeństwo*. – Wyd. 2. – 1663, [1] s. ; 17 cm. – ISBN 83-88941-19-4 [Wyd. 1 – poz. 101]
134. Wagner Oskar: *Kościół macierzysty wielu krajów : historia Kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim w latach 1545-1918/20* / tłum. z niem. Łukasz Barański. – Cieszyn : Parafia Ewangelicko-Augsburska ; Bielsko-Biała : „Augustana”, [2008]. – 560 s. : il. ; 24 cm. – Tyt. oryg.: Evangelische Kirche im Teschen-Bielitzer Schlesien : 1545–1918/20, 1981. – ISBN 978-83-88682-08-7
135. *Życie i wiara : podręcznik do nauczania kościelnego religii ewangelickiej : klasa III gimnazjum* / [aut. Elżbieta Byrtek, Dariusz Dawid, Adrian Korczago i in.; il. Urszula Górnicka-Herma]. – 252 s. : il. ; 22 cm. – ISBN 978-83-88941-89-4

2009

136. Adamus Sylwia: *Kalendarz adwentowy 2009 : przewodnik dla dzieci i rodziców – co robić w czasie Adwentu.* – 59 s. : il. (w tym kolor.) ; 30 cm. – ISBN 978-83-62109-03-6
137. *Biblijny alfabet kobiet.* – 160 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 978-83-88941-95-5
138. Brokering Herbert: *Dla nas się narodził*
139. Czyż Leszek: *Powrót do domu Ojca : bohaterowie przypowieści o synu marnotrawnym.* – 80 s. ; 19 cm. – ISBN 978-83-88941-96-2
140. Jagucki Alfred: *Pytania wiary : Mały katechizm ks. Marcina Lutra w pytaniach i odpowiedziach.* – Wyd. 3. – 146 s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-62109-01-2
- [wcześniejsze wydanie – poz. 55]**
141. Klette Georg Friedrich Erdman: *Pamiętniki kościoła ewangelickiego z łaski danego przed Cieszynem : przed stema laty założonego, przy świątobliwym obchodzeniu miłościwego lata 24-go Maja 1809 / Jerzy Fryderyk Erdman Klette z Klettenhofu ; wprowadz. i ed. Waław Gojniczek, Marcin Gabryś.* – Cieszyn : Parafia Ewangelicko-Augsburska ; Bielsko-Biała : „Augustana”, 2009. – 71, [1] s. : il. (w tym kolor.) ; 24 cm + Reprint broszury: *Denkschrift zur öffentlichen Feyer des am 24. May 1809 eintretenden hundertjährigen Jubiläums der Gnadenkriche Augsburgischen Bekenntnisses vor Teschen, Brünn 1809.* – ISBN 978-83-90763-91-0 (Biblioteka Tschammera przy PEA)
142. *Leśne kościoły : miejsca tajnych nabożeństw ewangelickich w Beskidzie Śląskim / [oprac. i red. Jerzy Below, Magdalena Legendź ; tł. jęz. czes. Darek Jedzok, jęz. niem. Robert Spiess, jęz. ang. Jerzy Marcol].* – Bielsko-Biała : „Augustana” ; Ustroń: Parafia Ewangelicko-Augsburska. – 123, [13] s. : il. kolor. ; 23 cm. – ISBN 978-83-88941-93-1
143. Luther Martin: *Pisma etyczne / Marcin Luter ; [red. Marcin Hintz].* – 246 s. ; 21 cm. – (Biblioteka Klasyki Ewangelickiej ; 6) – Tłum. z niem. – ISBN 978-83-62109-02-9
- Zawiera: O wolności chrześcijanina (1520) ; O dobrych uczynkach (1520) ; O życiu małżeńskim (1522) ; O kupiectwie i lichwie (1524) ; O świeckiej zwierzchności, w jakiej mierze należy być jej posłusznym ; Czy żołnierze mogą dostąpić zbawienia (1526)
144. *U Boga wszystko jest możliwe : (z Biblią na co dzień) 2009 / [oprac. i tł. Adam Malina, Mirosław Czyż].* – 210, [2] s. ; 17 cm. – Na książce wyłącznie błędny ISBN. – ISBN 978-83-88941-90-7

145. *Życie i wiara : program nauczania kościelnego religii ewangelickiej w gimnazjum* / [Elżbieta Byrtek et al.]. – 149 s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-62109-00-5

2010

146. Anweiler Paweł: *Mój psalterz*. – 155 s. : il. kolor. ; 16 cm. – ISBN 978-83-62109-10-4
147. Czyż Leszek: *Pozwolił nam wołać Ojczy : odkrywanie naszej wyjątkowej modlitwy*. – 127 s. ; 19 cm. – ISBN 978-83-62109-11-1
148. *Leśne kościoły : miejsca tajnych nabożeństw ewangelickich w Beskidzie Śląskim*. – Wyd. 2. – 123, [13] s. : il. kolor. ; 23 cm. – ISBN 978-83-62109-09-8
[Wyd. 1 – poz. 142]
149. Uglorz Marek J.: *Ekologiczne wątki w biblijnej historii zbawienia*. – 259 s. ; 21 cm. – (Biblioteka Teologiczna Augustany ; 1) – ISBN 978-83-62109-14-2
150. *Wierzcie w Boga! : (z Biblią na co dzień) : 2010* / [oprac. i tł. Adam Malina, Mirosław Czyż, Aleksandra Błahut-Kowalczyk ; red. Adrian Korczago]. – 223, [1] s. ; 17 cm. – ISBN 978-83-62109-05

2011

151. Adamus Sylwia: *Kalendarz adwentowy 2010 : przewodnik dla dzieci i rodziców : co robić w czasie Adwentu*. – 32 s., [11] k. tabl., [8] s. tabl. : il. (w tym kolor.) ; 30 cm. – ISBN 978-83-62109-15-9
152. *Dobrem zwyciężaj : z Biblią na co dzień 2011* / [tł. i oprac. Adam Malina, Mirosław Czyż, Aleksandra Błahut-Kowalczyk ; red. Adrian Korczago]. – 221, [3] s. ; 17 cm. – ISBN 978-83-62109-12-8
153. *vKsięgi wyznaniowe Kościoła luterńskiego*. – Wyd. 3. – 532 s. ; 25 cm. – ISBN 978-83-62109-20-3 **[poprzednie wydania – poz. 68, 105]**
154. Luther Martin: *Mały katechizm* / Marcin Luter ; [red. Manfred Uglorz]. – Wyd. 4. – 32 s. ; 17 cm. – Tyt. oryg.: *Kleine Katechismus* – ISBN 978-83-62109-08-1
[Wydania wcześniejsze – poz. 51, 69]
155. Niemiec Marian: *Nauka o usprawiedliwieniu w dialogu luterancko-rzymskokatolickim*. – 246 s. ; 21 cm. – (Biblioteka Teologiczna Augustany ; 2). – ISBN 978- 83- 6210 9-18-0

2012

156. Adamus Sylwia: *Kalendarz adwentowy 2012 : przewodnik dla dzieci i rodziców - co robić w czasie Adwentu* . – 32 s., [12] k. tabl. : il. (w tym kolor.) ; 30 cm. – ISBN 978-83-62109-43-5
157. *Bóg i Jego człowiek : księga jubileuszowa na 50-lecie ordynacji ks. prof. Manfreda Uglorza* / red. Tadeusz Konik. – 255 s. : il. ; 24 cm. – ISBN 978-83-62109-39-5
158. Cieślak Marek: *Duchowa spuścizna rodu Bruellów*. – 22 s. : il. ; 15 cm. – Opis wg okł.
159. Czyż Lidia, Czyż Leszek: *Bohaterowie wiary*. – 280 s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-62109-33-3
160. *Duszpasterstwo profetyczne = Prophetische Seelsorge* / pod [!] red. Adrian Korczago, Helmut Weiß. – 280 s. : il. ; 21 cm. – Materiały z sesji nauk. „Duszpasterstwo w czasach oporu : Poelschau, Delp, Zieja, Bursche : przemyslenia wspolczesnego duszpasterstwa profetycznego”, 5-8 kwietnia 2009 r., Warszawa. – ISBN 978-83-62109-19-7
161. Hinrichs Renata: *Nadzieja i pociecha : słowa Boga na kazdy czas zycia*. – 80 s. ; 19 cm. – ISBN 978-83-62109-29-6
162. *Moc w slabości : z Biblią na co dzien 2012* / [tłum. i oprac. Adam Malina, Mirosław Czyż, Aleksandra Błahut-Kowalczyk]. – 223, [1] s. ; 17 cm. – ISBN 978-83-62109-24-1
163. *Przystąpię do ołtarza Bozego : Agenda Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej*. – Wyd. 2.
Cz. 1. – 87 s. : il. ; 24 cm. – ISBN 978-83-62109-30-2 (Augustana)
Cz. 2. – 92 s. : il. ; 24 cm. – ISBN 978-83-62109-31-9 (Augustana)
Cz. 3. – 63 s. : il. ; 24 cm. – ISBN 978-83-62109-32-6 (Augustana)
164. Uglorz Manfred: *Izrael ludem Jahwe : zarys starotestamentowej antropologii teologicznej*. – 384 s. ; 24 cm. – (Biblioteka Teologiczna Augustany; 3). – ISBN 978-83-62109-38-8
165. Uglorz Manfred: *Z całego serca szukam Ciebie, ps 119,10 : modlitewnik*. – Wyd. 4. – 384 s. ; 17 cm. – ISBN 978-83-62109-40-1 **[pierwsze wyd. – poz. 20]**

2013

166. Adamus Sylwia: *Adventný kalendár 2012 : sprievodca pre deti a rodičov : ako stravit' Adventný čas.* – 32 s., [12] k. tabl. : il. (w tym kolor.) ; 30 cm. – ISSN 978-83-62109-44-9
167. Czyż Lidia: *Gdzie jest Betlejem? : 12 opowiadań na Boże Narodzenie.* – 109 s. : il. ; 19 cm. – ISBN 978-83-62109-60-9
168. Kliber Jan: *Radość z Domu Bożego : parafie ewangelickie na Śląsku Cieszyńskim i Opawskim po patentach tolerancyjnym i protestanckim.* – 245, [3] s. : il. (gł. kolor.) ; 19 cm. – ISBN 978-83-62109-46-3
169. *Kocham nasz Kościół : autorzy „Strażnicy Ewangelicznej”, „Zwiastuna”, „Zwiastuna Ewangelickiego” i ich myśli o Bogu i Kościele / wybór i oprac. Jadwiga Badura.* – 156 s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-62109-47-0
170. *Podstawa programowa nauczania religii ewangelickiej dla przedszkoli, oddziału przedszkolnego w szkole podstawowej oraz innych form wychowania przedszkolnego, dla szkoły podstawowej, dla gimnazjum, dla szkół ponadgimnazjalnych oraz dla uczniów z upośledzeniem umysłowym w stopniu umiarkowanym lub znacznym w szkole podstawowej, gimnazjum i szkołach ponadgimnazjalnych / oprac. Ewa Below [et al.].* – 31, [1] s. ; 18 cm. – ISBN 978-83-62109-54-8
171. *Reformatory / red. i oprac.: Łukasz Barański, Marcin Hintz, Jerzy Sojka.* – 143 s. : il. ; 21 cm. – (Biblioteka 500 Lat Reformacji). – ISBN 978-83-62109-51-7
172. *Szukajmy tego, co przed nami : (z Biblią na co dzień) : 2013 / [tł. i oprac. Adam Malina, Mirosław Czyż, Aleksandra Błahut-Kowalczyk].* – 217, [1] s. ; 17 cm. – ISBN 978-83-62109-42-5

„Warto” (Centrum Misji i Ewangelizacji w Dzięgielowie)

1996-2003

173. Doherty Samuel: *Prawdy biblijne na dzisiaj / [tł. z ang. Anna Czyż].* – Dzięgielów: Komitet Organizacyjny Tygodnia Ewangelizacyjnego w Dzięgielowie przy Diecezji Cieszyńskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, [1996]. – 124 s. : il. 21 cm.

174. *Śpiewnik : Tydzień Ewangelizacyjny Dzięgielów '97* / przygot. i dobór pieśni: Leszek Czyż ; oprac. muz.: Mirosław Dyka. – [B.m.] : Komitet Organizacyjny Tygodnia Ewangelizacyjnego rok, [1997]. – 23 s. : nuty ; 21 cm
175. *Dzięgielów to miejsce szczególne : wspomnienia i świadectwa z 50 lat błogosławieństw* / [red. Jolanta Chwastek]. – Dzięgielów ; Centrum Misji i Ewangelizacji, 1999. – 102, [1] s. : il. (w tym kolor.), nuty ; 24 cm. – ISBN 83-911043-0-3
176. Anderson Paul: *Kształtowanie charakteru chrześcijanina : studia biblijne* / [przekł. z ang. Anna Prochaczek]. – Dzięgielów : Centrum Misji i Ewangelizacji, 2000. – 34 s. ; 31 cm. – Tyt. oryg.: Building Christian character, 1980. – (Studia Biblijne). – ISBN 83-911043-5-4
177. *Śpiewnik : Tydzień Ewangelizacyjny Dzięgielów '99* / [oprac. muz.: Leszek Czyż, Mirosław Dyka ; tł. pieśni: Ewa Kowal-Szurmik i in.]. – Dzięgielów : Centrum Misji i Ewangelizacji, [2000]. – 184, [4] s. ; 24 cm. – Opis wg okł. – ISBN 83-911043-1-1
178. *Teraz zaczyna się!* / [red. Bożena Giemza ; Grzegorz Giemza i in.]. – Dzięgielów : Centrum Misji i Ewangelizacji, 2000. – 48 s. : il. ; 18 cm. – ISBN 83-911043-7-0
179. Hybels Bill, Mittelberg Mark, Strobel Lee: *Tak zaszczepicie chrześcijaństwo : przekazywanie Dobrej Nowiny: zeszyt uczestnika*. – Wyd. 2 popr. – 2002. – 94 s. ; 21 cm. – Tłum. z ang. – ISBN 83-911043-6-2
180. Hybels Bill, Mittelberg Mark, Strobel Lee: *Tak zaszczepicie chrześcijaństwo : jak zarażać a nie zrażać chrześcijaństwem : podręcznik prowadzącego*. – Wyd. 3 popr. – Dzięgielów : Centrum Misji i Ewangelizacji, 2002. – 127 s. : il. ; 30 cm. – Tłum. z ang. – ISBN 987-83-89953-48-3
181. *Będę śpiewał i grał*. – Dzięgielów : Centrum Misji i Ewangelizacji, [2003]. – 214, [4] s. : gł. nuty ; 25 cm. – Śpiewnik zawiera pieśni wykonywane na Tygodniach Ewangelizacyjnych w Dzięgielowie w latach 1983-2003 i Mrągowie w latach 1998-2003. – ISBN 83-913792-0-5
182. Heimbucher Kurt: *Bo Ty jesteś ze mną* / tłum. z niem. H[elena] Lisztwan. – Dzięgielów : Centrum Misji i Ewangelizacji, [2003]. – 38 s. : fot. ; 17 cm. – Tyt. oryg.: Weil Du bei mir bist : für Zeiten der Krankheit, 1992 – ISBN 83-91104-39-7

2004

183. *Będę śpiewał i grał : Dodatek 1.* – [2004]. – 26 s. : nuty ; 23 cm. – ISBN 83-89953-20-X. – Śpiewnik zawiera pieśni wykonywane na Tygodniach Ewangelizacyjnych w Dziegielowie.
184. *Inspirujące przywództwo* / tłum z ang. Igor Rawicki ; Ewangelickie Duszpasterstwo Wojskowe. – [2004]. – 22 s. : il. ; 15 cm. – Opis wg okładki. – ISBN 83-89953-24-2
185. Kulisz Karol: *Czego chcemy?: słowo wyjaśnienia w sprawie społeczności chrześcijańskich.* – 30 s. ; 16 cm. – Reprint, oryg.: Cieszyn : nakł. autora, 1905. – ISBN 83-913792-3-X

2005

186. Cichy Joanna: *Historia ewangelicyzmu na terenie Trójwsi Beskidzkiej : Istebna, Koniaków, Jaworzynka.* – Istebna : Parafia Ewangelicko-Augsburska; Dziegielów : „Warto”. – 123 s., [8] s. tabl. : il. ; 21 x 22 cm. – ISBN 83-89953-01-3
187. *Dziegielów : 1305-2005* / [zespół red.: Zofia Fober, Tomasz Lenkiewicz, Katarzyna Bogdał]. – [2005]. – 117, [2] s. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-89953-00-5
188. *Rys krajoznawczo-turystyczny ziemi świdnickiej* / G. Friedrich [et al.] ; wstęp Sobiesław Nowotny. – Dziegielów: Wydawnictwo „Warto” ; Parafia Ewangelicko-Augsburska w Świdnicy, 2005. – 140 s.
189. *Silberstein Abraham: ...stokroć tyle otrzyma... : dramatyczne dzieje mojego życia* / tłum. z niem. Erna Heczko. – 125 s. ; 21 cm. – Tyt. oryg.: Das erschütternde Zeugnis eines Judenchristen, 1982. – ISBN 83-89953-04-8

2006

190. *Agenda Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego (Luterańskiego). Cz. 2, t. 1, Chrzest, błogosławieństwo jednorocznego dziecka, konfirmacja, wstąpienie do Kościoła* / [red. Bożena Giemza ; oprac. Synodalna Komisja ds. Liturgii i Muzyki Kościelnej]. – 87 s. ; 24 cm. – ISBN 83-89953-22-6
191. *Budowanie jedności: utrzymywanie kontaktów z innymi* / [Russ Korth, Ron Wormser jr., Ron Wormser Sr; tł. z ang. Paweł Gołuszko et al.]. – 48 s. : il. – (Cykl Studiów Biblijnych „Miłujmy się Wzajemnie”; 7). – Tyt. oryg: Developing unity. – ISBN 83-89953-12-9

192. Gazda Janina: *Adoptowani przez Boga* / tł. z ang. Barbara Poważa-Kurko]. – 284 s. ; 19 cm. – ISBN 83-89953-19-6
193. *Podporządkowanie : posłuszeństwo Bogu we wszystkim* / [Russ Korth, Ron Wormser Jr., Ron Wormser Sr. ; tł. z ang. Paweł Gołuszko et al.]. – 46 s. – (Cykl Studiów Biblijnych „Miłujmy się Wzajemnie” ; 4). – ISBN 83-89953-09-9
194. *Porozumiewanie : przekazywanie prawdy z miłością* / [Russ Korth, Ron Wormser Jr., Ron Wormser Sr. ; tł. z ang. Paweł Gołuszko et al.]. – 52 s. ; il. ; 21 cm. – (Cykl Studiów Biblijnych „Miłujmy się Wzajemnie” ; 6) – ISBN 83-89953-11-0
195. *Przebaczenie : dążenie do odbudowy relacji* / [Russ Korth, Ron Wormser Jr., Ron Wormser Sr. ; tł. z ang. Paweł Gołuszko et al.]. – 52 s. : il. ; 21 cm. – (Cykl Studiów Biblijnych „Miłujmy się Wzajemnie” ; 1) – Tyt. oryg.: Forgiving. – ISBN 83-89953-06-4
196. *Przewodnik dla prowadzącego* / [Russ Korth, Ron Wormser Jr., Ron Wormser Sr. ; tł. z ang. Paweł Gołuszko et al.]. – 139 s. : il. ; 21 cm. – (Cykl Studiów Biblijnych „Miłujmy się Wzajemnie”). – Tyt. oryg.: Leadre's guide. – ISBN 83-89953-05-6
197. *Rozumienie : widzenie spraw z perspektywy innych* / [Russ Korth, Ron Wormser jr., Ron Wormser Sr. ; tł. z niem. Paweł Gołuszko et al.]. – 52 s. : il. ; 21 cm. – (Cykl Studiów Biblijnych „Miłujmy się Wzajemnie” ; 2). – Tyt. oryg.: Understanding. – ISBN 83-89953-07-2
198. *Słowo Boże w codziennym życiu : przypowieść o czworakiej roli : materiały do prowadzenia spotkań dla dzieci i młodzieży* / [red. Grzegorz Giemza]. – 54, [29] s. : il. ; 30 cm + 2 płyty (CD) : digital, stereo. ; 12 cm. – ISBN 83-89953-14-5
199. *Szanowanie : odnoszenie się do innych z wielkim szacunkiem* / [Russ Korth, Ron Wormser Jr, Ron Wormser Sr ; tł. z ang. Paweł Gołuszko et al.]. – 52 s. ; 21 cm. – (Cykl studiów biblijnych „Miłujmy się wzajemnie”; 3). – Tyt. oryg.: Honoring. – ISBN 83-89953-08-0
200. *Wątpić i zdziwić się!* / [red.: Bożena Giemza]. – 44 s. : il. ; 17 cm. – ISBN 83-89953-13-7
201. *What does God's love look like? : teacher's guide* / [red. Janina Gazda]. – 200 s. : il. ; 30 cm. – U dołu okł.: „Rainbow Harvest” Camp. – Materiały do prowadzenia obozów języka angielskiego dla dzieci.
202. *Zaangażowanie : wykorzystywanie tego, co dał mi Bóg* / [Russ Korth, Ron Wormser Jr, Ron Wormser Sr ; il. Bob Fuller ; tł. z ang. Paweł Gołuszko et al.]. – 48 s.

: il. ; 21 cm. – (Cykl Studiów Biblijnych „Miłujmy Się Wzajemnie”; 5). – U dołu s.
tyt.: nazwa wydaw. oryg.: Churches Alive International. – ISBN 83-89953-10-2

2007

203. *ABC ewangelizacji* / [red. Gabriela Głajcar]. – Skoroszyt : [5] z. – Opis wg okł.
– Zawiera: [1], Duszpasterstwo w czasie ewangelizacji i praca poewangelizacyjna ;
[2], Modlitwa ; [3], Prowadzenie spotkania ewangelizacyjnego ; [4], Public Relations i
reklama ; [5], Organizacja, finanse i technika ProChrist 2008. – ISBN 978-83-899553-
40-7 (całość)
204. *Agenda Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego (Luterańskiego)* / [red. Bożena
Giemza ; oprac. Synodalna Komisja ds. Liturgii i Muzyki Kościelnej]
Cz. 2, t. 4, *Poświęcenia*. – 126 s. ; 24 cm. – ISBN 978-83-89953-29-2
Cz. 2, t. 2, *Zawarcie małżeństwa, jubileusz małżeński*. – 102 s. ; 24 cm. – ISBN
978-83-89953-27-8
205. *Będę śpiewał i grał : 2.* – [2007]. – 20 s. : nuty ; 23 cm. – ISBN 978-83-89953-
38-4
206. *Biblical festivals as a foreshadow of the Messiah : student's book* / [red. Janina
Gazda]. – 123 s. : il. ; 21 cm. – Materiały do prowadzenia obozów języka angielskiego
dla dzieci. – ISBN 978-83-89953-30-8
207. *Biblical festivals as foreshadow of the Messiah : teacher's guide* / [red. Janina
Gazda]. – 223 s. : il. ; 30 cm. – Materiały do prowadzenia obozów języka angielskiego
dla dzieci i młodzieży. – ISBN 978-83-89953-26-1
208. *Bóg, ja i ty : o miłości, która zmienia: materiały do prowadzenia spotkań dla
dzieci, młodzieży i dorosłych*. – 94, 26 s. : il. ; 30 cm + CD-ROM. – Materiały do
prowadzenia spotkań dla dzieci, młodzieży i dorosłych.
209. *Dzięgielów 1305–2005* / [zespół red. Zofia Fober, Tomasz Lenkiewicz,
Katarzyna Bogdał]. – [2007]. – 117, [2] s. ; il. – ISBN 83-89953-00-5
210. *Księga pamiątkowa Szkoły Podstawowej w Dzięgielowie 1931-2006* / [zespół
red. Krystyna Pawliczek, Zofia Fober, Mieczysława Szupina]. – 172 s. : fot. ; 23 x 21
cm. – ISBN 978-83-89953-34-6
211. *Love : who....where.....how.....when.....why? : student's book* / [red. Janina
Gazda]. – [2007]. – 127 s. : il. ; 21 cm. – Materiały do prowadzenia obozów języka
angielskiego dla młodzieży.

212. *Pod wrażeniem Kościoła Pokoju* / [red. Mariola Mackiewicz, Bożena Pytel ; tł. na jęz. ang. Anna Bielawska i Nicholas Holdcraft, tł. na jęz. niem. Sonja Stankowski]. – Dziegielów : Wydawnictwo „Warto” ; Świdnica : Parafia Ewangelicko–Augsburska, 2007. – [52] s. : il. kolor. ; 15 cm. – Tekst równol. pol., niem., ang. – ISBN 978-83-89953-35-3
213. Samiec Jerzy: *Przykazania*. – 90 s. ; 17 cm. – ISBN 83-89953-37-7
214. Shvarts Pavlo, Glajcar Gabriela: *W Betlejem* / il. Ewa Bażanowska. – [12] s. : il. kolor. ; 15 cm. – ISBN 978-83-89953-46-9 :
215. Sitek Piotr: *Kształtowanie przez Kościół tożsamości mieszkańców w obszarach pogranicznych*. – 113 s. ; 25 cm. – ISBN 978-83-89953-28-5
216. Sitek Piotr: *Sens życia : eseje teologiczno-filozoficzne* / rys. Ewa Balas. – 88 s. ; 18 cm. – ISBN 978-83-89953-32-2
217. Parzany Ulrich: *Dobry początek : o zwątpieniu i zdziwieniu* / [tłum. z niem. Roman Bator]. – 120 s. ; 20 cm. – ISBN 83-89953-36-0

2008

218. *Kto jest najważniejszy? : przypowieści o przyjacielu, głupcu i wieczerzy : materiały do prowadzenia spotkań dla dzieci, młodzieży i dorosłych*. – 75 s., [34] s. tabl. : il. ; 30 cm + CD. – ISBN 978-83-89953-50-6
219. Rusz Karolina: *Podróż do Złotego Miasta* / rys. Szilvia Trzosek – Szabó. – 163 s. ; il. ; 20 cm. – ISBN 978-83-89953-39-1

2009

220. Glesne David: *Homoseksualizm* / tł. [z ang.] Czesław Czudek. – 195 s. ; 23 cm. – ISBN 978-83-89953-55-1
221. Hinrichs Tim: *Dla Jego chwały*. – 311, [3] s. ; 20 cm. – Tłum. z ang. – ISBN 978-83-89953-54-4
222. Luther Martin: *Drogowskazy chrześcijanina* / Marcin Luter ; tłum. z niem. Stefan Kozieł. – Kraków: Parafia Ewangelicko-Augsburska ; Dziegielów: Wydawnictwo „Warto”. – 395 s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-926407-2-1
223. Sitek Piotr: *Człowiek wobec środków przekazu : przyczynek do socjologii kultury*. – 116 s. ; 25 cm. – ISBN 978-83-89953-52-0

224. *Świętować wspólnie, poznawać się wzajemnie : święta roku kościelnego.* – 102 s. : il. ; 24 cm. – Uzupełniający podręcznik do nauczania religii ewangelickiej napisany przez pedagogów z Polski, Słowacji, Czech, Węgier i Niemiec. – ISBN 978-83-89953-53-7

2011

225. *Cały rok blisko : impulsy biblijne na każdy dzień* / [red. Gabriela Głajcar ; aut. rozważań Aleksandra Błahut-Kowalczyk et al. ; komentarz liturgiczny Jan Gross]. – 232, [2] s. ; 19 cm. – ISBN 83-89953-56-0
226. Kluczyński Andrzej: *Historie aktualne : zrozumieć Stary Testament.* – 183 s. ; 19 cm. – ISBN 978-83-89953-59-9
227. Radwański Wiesław: *Zapamiętani : o Żydach Śląska Cieszyńskiego.* – 95 s. : il. ; 23 x 23 cm. – ISBN 978-83-89953-58-2
228. *Śpiewnik : Tydzień Ewangelizacyjny Dzięgielów 2011.* – [46] s. ; 15 x 21 cm.

2012

229. Gross Jan: *Pochodzenie sukcesji apostołskiej polskich biskupów luterańskich.* – 271 s. : il. (w tym kolor.) ; 21 cm. – ISBN 978-83-63562-04-5
230. Hause Jan: *W służbie Bogu i Ojczyźnie* / red. Paweł Hause. – 220 s. : il. kolor. ; 24 cm. – ISBN 978-83-89953-64-3
231. Lichtner Irena: *Afirmacja życia : kwestia doczesności w teologii Marcina Lutra.* – 104 s. ; 19 cm. – ISBN 978-83-63562-08-3
232. Luther Martin: *Wykład Listu do Rzymian : 1515/1516* / Marcin Luter ; przeł. z niem. Iwona Sławik. – 471 s. ; 25 cm. – ISBN 978-83-89953-61-2
233. Paszko Hanna: *Historia o prawdziwej księżniczce* / il. Ewa Kuriata. – Dzięgielów: „Warto” ; Bytom : staraniem Parafii Ewangelicko-Augsburskiej, cop. 2012. – 28 s.: il. ; 22 x 22 cm. – ISBN 978-83-8995-363-6
234. Weiss Helmut: *Duszpasterstwo, superwizja, psychologia pastoralna : wprowadzenie* / tłum. z niem. Marta Brudny. – 251 s. ; 22 cm. – ISBN 978-83-89953-65-0

2013

235. Brokering Herbert F.: *Listy do moich dzieci* / przekł. Lidia Pałac. – 111 s. : il. ; 22 cm. – Tyt. oryg.: *Love, Dad : letters of faith to my children*, 1998. – ISBN 978-83-63562-32-8
236. Czyż Lidia: *Mocniejsza niż śmierć*. – 276 s. ; 19 cm. – ISBN 978-83-63562-12-0
237. *Ewangelia miłości : Diakonat Żeński „Eben-Ezer” w Dziegielowie* / [tekst Emil Gajdacz ; zdj. Helena i Emil Gajdaczowie ; tł. Janina Gazda et al.]. – 159 s. : il. (gł. kolor.) ; 22 cm. – Tekst. równol. pol, niem, ang. – ISBN 978-83-63562-24-3
238. Majewski Piotr: *Z przeszłości Parafii Ewangelickiej w Mrągowie* / tłum z niem. Weronika Maria Jakubowska, tłum. z pol. Krystyna Schultheiss. – 277, [1] s. : il. (w tym kolor.) ; 24 cm. – Tyt. równol. w jęz. pol., niem. – ISBN 978-83-89953-66-7
239. *Od konfliktu do komunii : luterancko-katolickie wspólne upamiętnienie Reformacji w 2017 roku : raport Luterancko-Rzymskokatolickiej Komisji Dialogu ds. Jedności* / [tłum. z ang.: Dariusz Bruncz]. – 96 s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-63562-36-6
240. *Postylla kobiet : zbiór kazań na niedziele i święta* / pod red. Katarzyny Rudkowskiej i Aleksandry Błahut-Kowalczyk. – 395 s. ; il. ; 22 cm. – ISBN 978-83-63562-40-3

Wydawnictwo „Głos Życia” (Parafia w Katowicach)

1996

241. „*Głos życia*” : *rozważania biblijne na niedziele i święta* / [red. Tadeusz Szurman]. – 139, [1] s. ; 21 cm. – U góry okł.: Luterancka Redakcja Religijna na antenie Radia Katowice. – ISBN 83-905386-0-1
242. Kubica-Heller Grażyna: *Luteranie na Śląsku Cieszyńskim : studium historyczno-socjologiczne*. – 103, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 83-90538-61-X
243. Samiec Jerzy, Schmidt Jacek: *Dzieje ewangelików w Gliwicach*. – 1996. – 94 s. : il. – ISBN 83-905386-3-6
244. *W służbie Chrystusa i Kościoła : księga jubileuszowa z okazji 60. rocznicy urodzin księdza biskupa Rudolfa Pastuchy : zbiór wydanych kazań, przemówień i referatów* / [red. Tadeusz Szurman]. – 227, [2] s., [1] k. tabl., [13] s. tabl. : il. (w tym kolor.) ; 25 cm. – Na okł. podtyt.: księga jubileuszowa.

1997

245. „Głos życia” : rozważania biblijne na niedziele i święta / [red. Tadeusz Szurman]. – 181 s. ; 21 cm. – ISBN 83-905386-5-2
246. Parafia ewangelicka Zmartwychwstania Pańskiego w Katowicach / [tekst Tadeusz Szurman]. – 47 s. : faks., fot., port. ; 21 cm. – ISBN 83-90538-64-4
[wcześniejsze wyd. – poz. 9]

1998

247. Tiele-Winkler Ewa, von: *Matka Ewa : 31.X.1866–21.VI.1930*, „Ostoja Pokoju” Bytom-Miechowice / [tłum. z niem. i oprac. wspomnień Anna Sikorska]. – 191, [1] s. : il. (gł. kolor.) ; 21 cm. – ISBN 83-905386-6-0

1999

248. *Chwalmy Pana : śpiewnik* / oprac. Tadeusz Szurman; Synodalna Komisja Młodzieżowa Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP. – Wyd. 3. – [192] s. : nuty ; 21 cm¹⁴
[zob. też poz. 7]

2000

249. *Chór mieszany „Largo cantabile” przy parafii ewangelickiej w Katowicach* / [oprac. Mirosław Bliwert]. – 34, [1] s., [1] k. tabl. skł. : il. kolor ; 22 cm.

2002

250. Tiele-Winkler Ewa, von: *Matka Ewa 31.X.1866–21.VI.1930* / red. Rudolf Pastucha ; tłum. z niem. i oprac wspomnień Anna Sikorska. – Wyd. 2. – Bytom-Miechowice : „Ostoja Pokoju” ; Katowice : „Głos Życia”, 2002. – 191, [1] s. : il. (w tym kolor.) ; 21 cm. – ISBN 83-905386-6-0
251. *Śląskie Święto Biblii : materiały z sesji naukowej, parafia Ewangelicko-Augsburska Zmartwychwstania Pańskiego, Katowice 8 czerwca 2002.* – 91 s. ; 30 cm.
252. *Parafia ewangelicka Zmartwychwstania Pańskiego w Katowicach* / [tekst Tadeusz Szurman]. – Wyd. 3, rozszerz. – 64 s. : il. (w tym kolor.) ; 21 cm. – ISBN 83-917580-1-X **[poprzednie wydania – poz. 9, 246]**

¹⁴ Bibliografia nie uwzględnia kolejnych wydań śpiewnika (2002, 2011), po raz pierwszy wydany został przez „Augustanę” (1992).

253. Sikorska Anna: *Rozważania*. – 488 s. ; 21 cm. – ISBN 83-917580

2003

254. *Dzieło łaski Boga : Diecezja Katowicka Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP : (historia i współczesność)* / [aut. tekstów Szymon Czembor et al.]. – 284 s. : il. (gł. kolor.) ; 25 cm. – ISBN 83-917580-4-4

255. *O większą sprawę : ks. Franciszek Michejda (1848-1921)* / [red. Ewa Maszewska, Barbara Michejda-Pinno, Joanna Michejda]. – 120 s. : il. ; 21 cm. – Materiały z sesji naukowej zorg. z okazji 80. rocznicy śmierci F. Michejdy, Katowice 9.06.2001 r. – ISBN 83-917580-3-6

256. Szturc Jan: *Tymczasowa Rada Kościelna Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Górnym Śląsku (1937-1939)*. – 152 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-917580-5-2

2004

257. *Choralnik* / oprac. Graficzne J. Reimann, oprac. Harmoniczne Mirosław Bliwert. – (642 pieśni) ;

258. Neuman Ryszard: *Powierz Panu drogę swoją*. – 346 s. ; 24 cm. – Na okł. podtytuł: postylla. – ISBN 83-917580-7-9

259. Szurman Tadeusz: *Malowane niezdarnie : tomik poety jednego miesiąca*. – 38 k. ; 21 cm. – ISBN 83-917580-9-5

260. *Wkład ewangelików w rozwój Katowic i Górnego Śląska : 150 lat parafii ewangelickiej w Katowicach* / pod red. Jana Szturca. – 136 s. : il., fot., mapa, portr., wyk. ; 21 cm. – (Studia z Dziejów Ewangelicyzmu na Górnym Śląsku ; 3). – Materiały sesji popularno-naukowej, Katowice 5 czerwca 2004 r. – ISBN 83-917580-7-9

2005

261. *Gloria in excelsis : monografia ewangelickich chórów i zespołów Diecezji Katowickiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP* / oprac. Henryk Orzyszek, Ewa Bocek-Orzyszek ; współpr. Komisja Chórów i Orkiestr Diecezji Katowickiej, Diecezja Katowicka. – 186 s. : il. (w tym kolor.) ; 24 cm. – ISBN 83-917580-6-0

262. Szurman Tadeusz: *Świeże powietrze : wiersze z szuflady*. – 39, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 83-60438-00-5

2006

263. Dorda Stanisław: *Kronika drogi : księga cytatów z „Posła Ewangelickiego” organu Polskiego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na obczyźnie.* – 115 s. : il. (w tym kolor.) ; 21 cm. – ISBN 83-60438-02-1
264. *Dzieje literatury polsko-ewangelickiej na Górnym Śląsku* / pod red. J. Szturca. – 154 s. ; 21 cm. – (Studia z Dziejów Ewangelicyzmu na Górnym Śląsku 5). – ISBN 83-60438-03-X
265. Hintz Marcin: *Chrześcijańskie sumienie : rozważania o etyce ewangelickiej.* – 204 s. ; 23 cm. – ISBN 83-60438-01-3
266. *Matka Ewa z Miechowic : Ewa von Tiele-Winckler (1866-1930)* / pod red. Jana Szturca. – 147 s. : il. ; 21 cm. – (Studia z Dziejów Ewangelicyzmu na Górnym Śląsku ; 4). – Materiały konferencyjne. – ISBN 83-60438-04-8

2007

267. *Ewangelicy na Górnym Śląsku w ruchu oporu wobec hitleryzmu i stalinizmu : (1939-1946)* / pod red. Jana Szturca. – 111, [1] s. : il. ; 21 cm. – (Studia z Dziejów Ewangelicyzmu na Górnym Śląsku 6). – ISBN 978-83-60438-08-4 (Głos Życia)

2008

268. *Ewangelicki Kościół Zmartwychwstania Pańskiego w Katowicach : 150-lecie poświęcenia Kościoła* / pod red. Jana Szturca. – 176 s. : il. ; 20 cm. – (Studia z Dziejów Ewangelicyzmu na Górnym Śląsku 7). – Materiały konferencyjne. – ISBN 978-83-60438-11-4
269. Pawlas Justyna: *Z dziejów parafii ewangelickiej w Katowicach : przewodnik po wystawie.* – Katowice : „Głos Życia” : Muzeum Historii Katowic, 2008. – 53 s. : il. ; 26 cm. – Publikacja towarzyszy wystawie pt.: „Dzieje parafii ewangelickiej w Katowicach” zorganizowanej we wrześniu 2008 r. – ISBN 978-83-87727-83-3
270. Pytlik Władysław: *W poszukiwaniu tożsamości czyli Kocham, więc jestem.* – 210, [1] s. : il. ; 21 cm. – ISBN 978-83-60438-09-1
271. Szturc Jan: *Rozmowy z ewangelikami początku wieku* / [rozmówcy Alfred Bieta et al.]. – 350 s.: il. ; 20 cm. – ISBN 978-83-60438-13-8
272. Szurman Tadeusz: *Mocni wiarą i miłością.* – 119, [1] s. : il. (w tym kolor.) ; 23 cm. – ISBN 978-83-60438-10-7

2009

273. Szurman Tadeusz: *Słońce ponad cieniem : modlitewnik na niezwykajne chwile.* – 123 s. : il. kolor. ; 18 cm. – ISBN 978-83-60438-14-5
274. *Wkład ewangelików w obronę polskości w Katowicach i na Górnym Śląsku w latach 1919-1939* / pod red. Jana Szturca. – 127 s. : il. ; 21 cm. – (Studia z Dziejów Ewangelicyzmu na Górnym Śląsku ; 8). – Materiały z sesji, 19 września 2009 r., Katowice. – ISBN 978-83-60438-15-2

2010

275. Szurman Tadeusz: *Z więzienia wolności : wiersze zakazane.* – 38 s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-60438-16-9

2011

276. Orzyszek Henryk: *Dzieje organów w kościołach ewangelickich Diecezji Katowickiej.* – 181 s. : il. kolor. ; 21 cm. – (Studia z Dziejów Ewangelicyzmu na Górnym Śląsku ; 8). – ISBN 978-83-60438-18-3
277. *W obliczu wyzwań młodości : materiały dla animatorów pracy z młodzieżą : praca zbiorowa* / pod red. merytoryczną Mirosława Czyży, metodyczną – Iwony W. Grygiel. – 207 s. ; 25 cm + 1 dysk optyczny (CD-ROM). – ISBN 978-83-60438-20-6

„Ewangelik Pszczyński” (Parafia w Pszczynie)

278. Badura Jadwiga A.: *Bibliografia zawartości „Ewangelika Pszczyńskiego” za lata 1992-1997.* – 2001. – 149 s. ; 25 cm. – (Ewangelicka Bibliografia i Dokumentacja Kościelna). – Tyt. okł.: Ewangelik Pszczyński. Bibliografia zawartości czasopisma za lata 1992-1997. – ISBN 83-915652-0-3
279. Anweiler Paweł: *Tyś Bogiem moc mający : w dziesięciolecie posługi biskupiej : wybór materiałów.* – Bielsko-Biała: „Ewangelik Pszczyński”, 2002. – 255 s. : il. kolor. ; 21 cm. – ISBN 83-915652-1-1
280. Badura Jadwiga Anna: *Kalendarz ewangelicki : bibliografia zawartości za lata 1947-2000.* – 2007. – 155 s. ; 22 cm. – (Ewangelicka Bibliografia i Dokumentacja Kościelna ; 2). – ISBN 83-915652-3-8 ; ISBN 978-83-915652-3-0
281. Szarek Jan: *Rozeszło się Słowo Pańskie.* – 2010. – 320 s. ; 24 cm. – ISBN 978-83-915652-4-7

282. *Ksiądz Jan Motyka (1910-2006) w stulecie urodzin* / [red. Jadwiga A. Badura]. – 2010. – 64 s. ; il. ; 21 cm. – ISBN 978-83-915652-5-4
283. *Dziękczynienie za moc krzyża : w 100-lecie urodzin ks. konseniora Jerzego Sachsa* / [red. Paweł Anweiler, Jadwiga Anna Badura]. – 2011. – 136 s. : il. ; 24 cm. – ISBN 978-83-915652-6-1
284. *Ksiądz dr Alfred Jagucki (1914-2014) w stulecie urodzin* / red. Jadwiga A. Badura. – 2014. – 64 s. ; il. ; 21 cm. – 978-83-915652-7-8

Wydawnictwo „Luteranin” (Parafia w Wiśle)

285. *Książka i szkoła w Wiśle w XIX wieku : 150 lat biblioteki Jana Śniegonia : praca zbiorowa* / pod red. Renaty Czyż i Danuty Szczypki. – 2009. – 58 s. ; 23 cm. – ISBN 978-83-930130-0-5
286. *Wiślanie we wsi Ostojicevo (Banat, Serbia) : historia, język, kultura* / red. Renata Czyż, Danuta Szczypka. – Wisła : Wydaw. Luteranin ; Cieszyn : Interfon, 2010. – 140 s. ; 23 cm. – ISBN 978-83-930130-4-3
287. *Biskup Juliusz Bursche (1862-1942) : praca zbiorowa* / pod red. Renaty Czyż i Danuty Szczypki. – 2012. – 83 s. ; 23 cm. – ISBN 978-83-89796-63-9
288. *Maria Pilch (1912-1990) : w setną rocznicę urodzin beskidzkiej pisarki* / red. Renata Czyż. – Wisła : Wydawnictwo Luteranin ; Cieszyn : Interfon, 2012. – 100 s. : il. ; 21 cm. – Materiały z konferencji, 9 lutego 2012 r., Wisła. – ISBN 978-83-89796-60-8

PARAFIE

Diecezja cieszyńska

Cieszyn

289. *Kościół i kaplice Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie* / [tekst i zdjęcia Władysław Sosna ; tłum. Otylia Pieczka]. – [ok. 1991]. – [16] s. : il. ; 14 cm. – Opis wg okł. – Tekst równol. pol. i niem.
290. *Biblioteka im. Tschammera przy Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie* / [aut. tekstu Grażyna Ciompa-Wucka ; tłum. niem. Beatryca Głajcar]. – [1997]. – 11 s. : il. ; 29 cm. – Tekst równol. pol., niem. – ISBN 978-83-90763-97-2

291. 30 [Trzydziesty] Ogólnopolski Zjazd Młodzieży Ewangelickiej : Cieszyn 17-18.10.1998 / [red. Alfred Borski ; przy współpr. Emila Gajdacza i Romana Pawlasa]. – [1998]. – 74 s. : il. ; 22 cm. – Na okł.: Coś wielkiego
292. 80 [Osiemdziesiąt]-lecie Ewangelickiego Chóru Kościelnego przy Kościele Jezusowym w Cieszynie : 1924-2004 / [wstęp Joanna Wucka-Biały]. – [2004]. – 11 s., [4] s. tabl. : il. ; 21 cm
Wagner Oskar: *Kościół macierzysty...* (zob. poz. 134)
293. Janota Beata: *W ogrodzie Ducha Świętego*. – 2009. – 48 s. : il. (w tym kolor.) ; 30 cm. – ISBN 978-83-90763-92-7
294. Kaczmarczyk Stanisław: *300 [Trzysta] lat kościoła Jezusowego w Cieszynie : projekt „300 let tolerance v Těšínském Slezsku”*. – [B.m. : b.w. , 2009]. – 21 s. : il. ; 21 cm.
Klette Jerzy F.: *Pamiętniki Kościoła Ewangelickiego...* (zob. poz. 141)
295. *Księga Psalmów przepisywanych ręcznie przez 300 osób z okazji 300-lecia Kościoła Jezusowego w Cieszynie*. – 2009. – 340 s. : il. (gł. kolor.) ; 24 cm. – ISBN 978-83-90763-95-8
296. Sztwiertnia Jan: *Kościół Jezusowy w Cieszynie w VI półwieczu 1959-2009 : zarys historii* / [oraz Jan Puczek, Władysław Sosna]. – 2009. – 122, [2] s. : il. ; 21 cm. – Wyd. z okazji jubileuszu 300-lecia ewangelicko-augsburskiego kościoła Jezusowego w Cieszynie. – ISBN 978-83-90763-94-1
297. *Trzysta lat tolerancji na Śląsku Cieszyńskim : w trzystulecie założenia kościoła Jezusowego w Cieszynie* / pod red. Renaty Czyż, Waclawa Gojniczka i Daniela Spratka. – Cieszyn : Parafia Ewangelicko-Augsburska ; Český Těšín : Śląski Kościół Ewangelicki Augsburskiego Wyznania, 2010. – 688 s. : il. ; 25 cm. – Materiały z konferencji, 21-22 maja 2009 r., Cieszyn. – Tekst częśc. czes., niem. – ISBN 978-83-90763-96-5
298. Pustelnik Jerzy, Gajdacz Emil: *Kościół Jezusowy w Cieszynie* / [tłum. Aniela Cienciała, Piotr Sikora (jęz. niem.), Anna Król, Anna Sikora (jęz. ang.) ; zdj. Kazimierz Branny et al.]. – [2009]. – 163 s. : il. (gł. kolor.) ; 31 cm. – Tekst równol. pol., niem., ang. – ISBN 978-83-907639-3-4
299. *Biblioteka i Archiwum im. Tschammera, Muzeum Protestantyzmu : informator* / [teksty Jolanta Sztuchlik, Grażyna Ciompa-Wucka, Waclaw Gojniczek]. – 2010. – 16 s. : il. ; 24 cm. – ISBN 978-83-90763-97-2

Filiały cieszyńskie: Hażlach, Zamarski

300. *Ewangelicki Kościół w Hażlachu : (25.08.2002 r. - uroczystość poświęcenia przebudowanego kościoła w Hażlachu) : praca zbiorowa.* – Hażlach ; Cieszyn : „Interfon” : przy współpr. z Parafią Ewangelicko-Augsburską, 2002. – 20 s., [8] s. tabl. : il. (w tym kolor.) ; 21 cm. – ISBN 83-87308-69-2
301. *Kościół Ewangelicko-Augsburski apostołów Piotra i Pawła w Zamarskach /* [oprac. Rudolf Mizia, Emil Gajdacz]. – [B.m. : b.w.] , 2007. – 24 s., [4] s. tabl. : il., mapa; 23 cm. – Opis wg okł.

Czechowice-Dziedzice

302. Gajdzica Stanisław, Londzin Andrzej: *Szkice z dziejów Parafii Ewangelickiej w Czechowicach-Dziedzicach.* – Czechowice-Dziedzice : Parafia Ewangelicko-Augsburska : nakł. Towarzystwa Przyjaciół Czechowic-Dziedzic [1996]. – 73, [1] s. : faks., fot., portr., rys. ; 21 cm. – ISBN 83-903412-4-7 (TPC-D)

Dzięgielów

303. *Ewangelicki Chór Kościelny w Dzięgielowie w latach 1931-2001 /* [oprac. Iza Gałuszka]. – Cieszyn : „Interfon”, 2001. – 12 s. : fot. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-44-7

Istebna

Cichy Joanna: *Historia ewangelicyzmu na terenie Trójwsi Beskidzkiej : Istebna, Koniaków, Jaworzynka* (zob. poz. 186)

304. *Coby Pónbóczek był dycki z nami : o poświęceniu kościoła w Istebnej i coś jeszcze... ; według Posła Ewangelickiego 1915-1939 /* red. Alfred Staniek. – [2011]. – 79 s. ; 21 cm. – Wyd. przy pomocy Gminnego Ośrodka Kultury w Istebnej

Jaworze

305. Janik Ryszard: *Z dziejowego dziennika Ewangelickiego Chóru Kościelnego w Jaworzu : 1912-1997.* – Jaworze : [b.w.], 1999. – 54 s. : il. ; 21 cm. – Opis wg okł.
306. Janik Ryszard, Król Józef: *Z dziejowego dziennika Ewangelickiego Chóru Kościelnego w Jaworzu 1912-2012.* – 2012. – 98 s. : il. (w tym kolor.) ; 24 cm. – ISBN 978-83-917406-0-6 (PE-A)

Skoczów

307. *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Skoczowie : 75 lat chóru : 1919-1994 /* [aut. Bolesław Noga et al. ; grafiki Jan Broda]. – [Skoczów] : staraniem dyrygenta i zarządu chóru , [1994]. – 20 s. : il. ; 21 cm. – Opis wg okł. – Oprac. na podst. książki „Z dziejów zboru ewangelickiego w Skoczowie” Jana Czyży i materiałów Jerzego Retki

308. *Chór „Gloria” Parafii Ewangelickiej w Skoczowie* / [Andrzej Czyż i in.]. – [B.m.: b.w., 2000]. – 27 s. : il. ; 25 cm. – Opis wg okł.
309. *140 [Sto czterdzieści] lat poświęcenia Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego Świętej Trójcy w Skoczowie* / [kolegium red.: Jan Szczypka i in.]. – 2005. – 16 s. ; il. – Opis wg okł.
310. Kubicius Stanisław: *Ewangelicka Gmina Szkolna i Cmentarna w Dębowcu*. – Dębowiec ; Skoczów, 2012. – 87, [1] s. : il. (w tym kolor.) ; 25 cm. – ISBN 978-83-93504-90-9
311. *Jako kamienie żywe : publikacja z okazji 150-lecia Ewangelickiego Kościoła Św. Trójcy w Skoczowie : 1863-2013*. – 2013. – 111 s. ; il. ; 23 cm + CD-Rom: 129/cdr, 130/cdr. – ISBN 978-83-935049-4-7

Ustroń

312. *100 lat chóru kościelnego : wydawnictwo okolicznościowe* / [oprac. tekstu Henryk Czembor et al.]. – Ustroń : Galeria Sztuki Współczesnej, 1998. – 43, [1] s. : il., nuty ; 25 cm. – Tyt. okł.: 100 lat chóru ewangelickiego w Ustroniu 1898-1998. – ISBN 83-909742-2-3
313. Czembor Henryk: *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Ustroniu 1783-2003*. – Cieszyn : Interfon ; Ustroń : Parafia Ewangelicko-Augsburska, 2003. – 40 s. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-81-1

Leśne kościoły... (zob. poz. 140, 146)

Wieszczęta-Kowale

314. Janik Piotr: *Wypisy z dziejów kościoła w Wieszczętach-Kowalach*. – Wieszczęta : Piotr Janik ; [Cieszyn] : „Interfon”, 1999. – 88 s. : faks., fot., portr. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-21-8 (Interfon)

Wisła

315. Terlik Tadeusz: *Bliżej, o Boże mój : kazania na wszystkie niedziele i święta Roku Kościelnego*. – 1999. – 265 s., [3] s. tabl. : fot. ; 24 cm. – ISBN 83-91223-80-9
316. Cienciała Teodor: *Historia Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Wiśle*. – Wisła: Polskie Towarzystwo Ewangelickie. Oddział : Parafia Ewangelicko-Augsburska ; Cieszyn : Interfon, 2003. – 111 s., [8] s. tabl. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-91-9

Diecezja katowicka

Bytom

317. *Ewangelicki Dom Opieki „Ostoja Pokoju” Parafii Ewangelicko-Augsburskiej, 1995-2005.* – Bytom-Miechowice : DRUKPOL s.j., 2005. – 48 s. ; 19 cm.

Chorzów

318. Romański Jerzy, Skoczek-Kulpa Renata: *Ewangelicy w Chorzowie 1844-2004.* – Chorzów : Muzeum, 2004. – 35 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-913421-9-0
319. *Wkład ewangelików w rozwój Chorzowa : materiały z sesji popularno-naukowej z okazji 160-lecia kościoła im. Elżbiety.* – Chorzów: AML „mediaL”, 2005. – 52 s. ; 20 cm. – ISBN 83-600360-03-0. – Sesję przygotowała parafia z Muzeum Miejskim w Chorzowie

Częstochowa

320. Kurzawa Henryk: *Dzieje parafii ewangelicko-augsburskiej w Częstochowie /* zdj. Zbigniew Burda. – 2001. – 219 s., XXVI s. tabl. kolor. : il. ; 24 cm. – Tekst równl. pol.-niem. – ISBN 83-91349-40-3
321. Goszyk Edward, Kurzawa Henryk: *Historia dziejów ewangelicyzmu Ziemi Lublinieckiej.* – [B.m.: b.w., b.r.w.]. – 36 s. : il. kolor.

Gliwice

322. Kubit Bożena: *Ewangelicy w Gliwicach : 200-lecie Parafii Ewangelicko-Augsburskiej.* – Gliwice : Muzeum, 2010. – Wyd. 2 uzup. – Wydanie sfinansowane przez parafię Ewangelicko-Augsburską w Gliwicach. – 26 s. : il. ; 15 x 21 cm. – ISBN 978-83-89856-29-6

Golasowice

323. Sosna Władysław: *Historia Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Golasowicach.* – 96 s., [16] s. tabl. : il. ; 17 cm.

Hołodunów

324. Malina Adam: *Ewangelickie tradycje Hołodunowa.* – Katowice: „Didache” ; Hołodunów : na zlec. Parafii Ewangelicko-Augsburskiej, 1994. – 133 s., [8] s. tabl. kolor. : fot., portr. ; 21 cm. – ISBN 83-85572-12-0

Jastrzębie-Zdrój

325. *Księga Pamiątkowa z okazji 100-lecia Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Jastrzębiu Zdroju-Ruptawie / [oprac. Renata Raszyk].* – Jastrzębie-Zdrój : [b.w.], 2008. – 102 s. : il. kolor. ; 21 cm.

Kluczbork

326. Schröder Henryk: *Kościoły ewangelickie ziemi kluczborskiej* [1]. – Kluczbork : „Antykwa”, 1997. – [82] s. : fot. (gł. kolor.), mapy, 29 cm. – Tyt. i tekst równol. pol., niem. – ISBN 83-87493-05-8

Kraków

327. *Mikołaj Rej i dziedzictwo reformacji w Polsce* / [red. Bogusław Tondera]. – Kraków : cop. Parafia Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego; nakł. wydawnictwa WiR Partner, 2006. – 133, [1] s. : il. ; 21 cm. – Materiały z sesji, która odbyła się w październiku 2005 r. – ISBN 83-899661-2-3
328. Węgierski Wojciech: *Kronika zboru ewangelickiego krakowskiego* / [oprac. nauk. i wstęp Mariusz Pawelec]. – 2007. – 211 s. : il. ; 24 cm + Dodatek: Tłumaczenie tekstów łacińskich zawartych w Kronice zboru ewangelickiego krakowskiego Wojciecha Węgierskiego : 15, [1] s. ; 21 cm. – Dodatek do Kroniki Zboru Krakowskiego ks. Wojciecha Węgierskiego / zestawiony przez C. F. Wilhelma Altmanna ; tłum. z niem. Wiktor Niemczyk. – ISBN 978-83-92640-70-7
329. *450 lat reformacji pod Wawelem* / [oprac. Iwona Czajka ; aut. Janina Bieniarzówna et al.]. – 2008. – 205, [1] s. ; il. kolor. ; 21 cm. – ISBN 978-83-926407-1-4

Luther Martin: *Drogowskazy chrześcijanina* (zob. poz. 222)

Mikołów

330. Jojko Adrian A.: *Szkice z dziejów parafii ewangelickiej w Mikołowie*. – Mikołów : Instytut Mikołowski : staraniem Parafii Ewangelicko-Augsburskiej św. Jana, 2003. – 176 s. : il. ; 24 cm. – ISBN 83-919112-1-7

Pszczyna

331. Motyka Jan: *Z wiary dla wiary: kazania na wszystkie niedziele i święta roku kościelnego wraz z modlitwami*. – 1991. – 419 s. ; 24 cm. – ISBN 83-88941-47-X
[wydanie późniejsze – poz. 106]

Ruda Śląska

332. *Aż dotąd pomagał nam Pan : księga pamiątkowa wydana z okazji 100-lecia Parafii Ewangelicko-Augsburskiej im. Odkupiciela w Rudzie Śląskiej–Wirku*. – [2002]. – 56 s. ; 30 cm

Siemianowice

333. *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Siemianowicach : materiały do dziejów* / tekst Bogdan Zeler. – [1995]. – 15, [1] s. : il. (w tym kolor.) ; 21 cm.

Świętochłowice

334. *Księga pamiątkowa wydana z okazji 100-lecia poświęcenia kościoła Jana Chrzciciela w Świętochłowicach.* – [2001]. – 112 s. : il. ; 30 cm. – Tyt. okł.: Księga pamiątkowa Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Świętochłowicach

Tarnowskie Góry

335. Czembor Henryk: *Parafia Ewangelicko-Augsburska Zbawiciela w Tarnowskich Górach.* – [B.m.: b.w., 2011]. – 32 s. ; 20 cm.

Zabrze

336. *130 lat Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Zabrzu.* – 2003. – 22 s. : il. kolor. ; 20 cm. – ISBN 83-88941-44-5
337. *Ewangelicy w Zabrzu* / red. nauk. Adrian Korczago. – 2013. – 160 s. : il. (w tym kolor.) ; 30 cm. – Współfinansowanie: Zabrze Miasto. – ISBN 978-83937448-0-0

Diecezja warszawska

Lublin

338. *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Lublinie* / [red. Jerzy Utnik]. – 1992. – [16] s. : 3 fot., 2 portr. ; 21 cm. –
339. *Parafia ewangelicko-augsburska w Lublinie : historia, tradycja, współczesność* / pod red. Dariusza Chwastka. – Lublin : cop. Parafia ewangelicko-augsburska : cop. Lemon, Studio, 2007. – 111 s. : il. (gł. kolor.) ; 24 cm. – ISBN 978-83-92591-20-7 ; ISBN 978-839259-1-21-4.

Łódź

340. Grzegorzycy Andrzej: *Historia parafii ewangelicko-augsburskiej św. Mateusza w Łodzi.* – Łódź : Księży Młyn Dom Wydawniczy Michał Koliński, cop. parafia ewangelicko-augsburska, 2013. – 124 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 978-83-7729-076-7

Warszawa

341. *Ewangelicy warszawscy w walce o niepodległość Polski w latach drugiej wojny światowej : wspomnienia i relacje* / [red. Alina Janowska oraz zespół Ryszard Brych et al.]. – 1997. – 354, [1] s. : fot., 2 pl., portr., err. ; 24 cm. – ISBN 83-90905-10-8
342. *Sluga Słowa Bożego i Jedności Chrześcijan: w 25 rocznicę śmierci ks. Zygmunta Michelisa* / Michał Czajkowski [et al.]. – Warszawa: [b.w.], cop. 2003. – 259, [32] s.: il. ; 22 cm. – ISBN 83-88-32-58-5. – Tyt. okł.: Ks[iądz] Zygmunt

Michelis : sługa słowa Bożego i jedności chrześcijan. – Współwyd.: Płomienie z Wieczernika : wybór kazań / Zygmunt Michelis

343. Janowski Bogdan M.: *Księża Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce w latach 1918-2001*. – Warszawa: „Mentor”, 2004. – 265 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-913405-9-7.
- Zawiera: Janowska Alina: Kobiety w służbach duszpasterskich Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego; Z prac Komisji Ochrony Pamiątek Społecznego Instytutu Historycznego przy parafii ewangelicko-augsburskiej w Warszawie; Miałam syna.
344. *Ewangelicy warszawscy w walce o niepodległość Polski 1939-45 : słownik biograficzny*. T. 1 / [prace badawcze i red. Alina Eleonora z Rudzkich Janowska et al.]. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza Mentor ; Parafia Ewangelicko-Augsburska Świętej Trójcy, 2007. – 706, [2] s., [1] k. tabl. : il., err. ; 24 cm. – ISBN. – ISBN 83-90905-10-9
345. *Ewangelicy w dziejach Warszawy : materiały z sesji naukowej w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, 13 czerwca 2008 / pod red. Juliusza Gardawskiego i Anny Wołodko ; Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Parafia Ewangelicko-Augsburska Św. Trójcy*. – Warszawa : BU, 2008. – 192 s., [40] s. tabl. : il. (gł. kolor.) ; 23 cm. – ISBN 978-83-92482-18-5
346. *Jubileusz Parafii Ewangelicko-Augsburskiej Świętej Trójcy w Warszawie : 1581-1781-1981 : materiały uzupełniające / [oprac. Alina E. z Rudzkich Janowska et al.]*. – 2009. – 22, [2] s. : il. ; 21 cm. – Opis wg okł.
347. Janowska Alina E. [z Rudzkich]: *Mów mi o miłości : notki biograficzne*. – [B.m.: b.w., 1994]. – Ded.: Janowska Alina Ewie Walterowej. – 92 s. ; 20 cm.
348. Gaś Piotr: *Nie wy mnie wybraliście*. – Warszawa 2008

Radom

(zob. także: Historycy, Jarosław Kłaczek)

349. *Ewangelicy w Radomiu i regionie (XVI-XX w.) : studia i materiały / pod red. Jarosława Kłaczka*. – Radom : Parafia Ewangelicko-Augsburska : współpr. Instytut Technologii Eksploatacji–Państwowy Instytut Badawczy, 2007. – 206 s., [18] s. tabl. : il. ; 25 cm. – ISBN 978-83-7204-573-7 (ITE-PIB)
350. *Spoleczność ewangelicka Radomia podczas okupacji hitlerowskiej : studia i materiały / pod red. Jarosława Kłaczka*. – Radom : Parafia Ewangelicko-Augsburska : Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB, 2009. – 145 s. : il. ; 25 cm. – ISBN 978-83-7204-824-0 (ITE-PIB)

351. Świerczyńska Monika: *August Schnierstein : największy przemysłowiec radomski pierwszej połowy XIX wieku.* – Radom : Radomskie Towarzystwo Naukowe : Parafia Ewangelicko-Augsburska, 2009. – 32 s. ; 21 cm. – (Radomskie Zeszyty Biograficzne; 1)
352. *Z tradycji i dziejów ewangelików kieleckich : studia /* pod red. Jarosława Kłaczkowa. – Kielce: Wydawnictwo Jedność ; Radom: cop. Parafia ewangelicko-augsburska, 2011. – 229 s. : il. ; 24 cm. – Książka powstała przy współpracy Instytutu Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kieleckiego Towarzystwa Naukowego i Muzeum Historii Katowic. – ISBN 978-83-76604-98-5
- Zgierz**
353. *Zarys historii parafii ewangelicko-augsburskiej w Zgierzu /* [opracowanie zbiorowe]. – 1999
354. Klink-Orawska Edyta: *50 lat Chóru parafii ewangelicko-augsburskiej w Zgierzu.* – 1999
355. Klink-Orawska Edyta: *Powojenne konfirmacje w Zgierzu : na tle sytuacji Polskiego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i Parafii Zgierskiej w pierwszych latach po II wojnie światowej.* – 2000. – [32] s. ; 21 cm. – Wydano staraniem Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Zgierzu z okazji jubileuszu „Złotej Konfirmacji”.
356. Szlowski Dariusz: *Z dziejów Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w okresie międzywojennym.* – 2007. – Publikacja przygotowana w 35. rocznicę poświęcenia kościoła parafialnego Opatrzności Bożej w Zgierzu.
357. *„Będę śpiewał Panu , pókim żyw...” : Z dziejów chóru parafii ewangelicko-augsburskiej w Zgierzu : w 60-tą rocznicę jego powstania : materiały wydane z okazji Zjazdu Chórów Diecezji Warszawskiej w dniu 19 kwietnia 2008 r.* – 2008. – [32] s. ; 18 cm.
358. Klink-Orawska Edyta: *Wiara, praca, nowa ojczyzna : dzieje luteranizmu na ziemi zgierskiej do roku 1972.* – [2012]. – 401 [1] s. : il .(w tym kolor.) ; 24 cm. – ISBN 978 83 6286 72 88

Diecezja wrocławska

Gorzów

359. *Przewodnik po gorzowskiej Reformacji (1537-1997) /* oprac. pod red. Roberta Piotrowskiego. – Gorzów Wlkp. [Wielkopolski] : Parafia Ewangelicko Augsburska Św[iętej] Trójcy ; Towarzystwo Przyjaciół Archiwum i Pamiątek Przeszłości, [1997].

– 38 s. : fot., 2 portr., err. ; 20 cm. – (Biblioteczka Nadwarciańskiego Rocznika Historyczno-Archiwalnego; 4). – Wyd. pamiątkowe z okazji 460 lecia luteranckich nabożeństw w Gorzowie w 740 urodziny miasta. – ISBN 83-901343-8-1 (TPAiPP)

360. Piotrowski Robert, Leszczyński Paweł A.: *Luteranie w Gorzowie (1537-2007) : wydanie pamiątkowe z okazji 470-lecia luteranckich nabożeństw w Gorzowie (Landsbergu) w 750 urodziny miasta / pod red. Roberta Piotrowskiego.* – Gorzów : Komisja Historyczna Parafii Ewangelicko-Augsburskiej Św. Trójcy w Gorzowie : Towarzystwo Przyjaciół Archiwum i Pamiątek Przeszłości w Gorzowie, 2007. – 60 s. : il. (w tym kolor.) ; 20 cm. – (Biblioteczka Nadwarciańskiego Rocznika Historyczno-Archiwalnego; 17) – ISBN 83-88514-09-1

Jawor

361. *Ewangelicki Kościół Pokoju w Jaworze = Die Evangelische Friedenskirche zu Jauer / [tekst Tomasz Stawiak ; tłum. Edward Borowski ; fot. Jacek Zygmunt].* – Świdnica : Pikgroup ; Jawor : Parafia Ewangelicka, 2008. – 71 s. : il., fot. kolor. ; 26 cm. – ISBN 978-83-927205-0-8
362. *Jawor : Kościół Pokoju = Jauer : Ev. Friedenskirche / [tekst Tomasz Stawiak, Hans Caspary, Grzegorz Grajewski ; tłum. Edward Borski ; zdj. Jerzy Goryszewski.]* – 63 s. : il. kolor. ; 23 cm.

Jelenia Góra

363. *Cuius regio, eius religio : trzechsetna rocznica powstania kościołów Łaski na Śląsku / pod red. nauk. Piotra Oszczanowskiego.* – Jelenia Góra: Muzeum Karkonoskie w Jeleniej Górze, Parafia Ewangelicko-Augsburska Kościoła Zbawiciela w Jeleniej Górze-Cieplicach, 2011. – 295, [1] s. : il. (w tym kolor.) ; 24 cm. – ISBN 978-83-89480-27-9

Karpacz

364. Brylla Wolfgang J.: *Kościół Wang w Karpaczu / fot. Zbigniew Kulik.* – [B. m.: b.w., 1992]. – 19 s. : fot. kolor. ; 20 cm.
365. Moniatowicz Janusz, Pech Edwin: *Wang / [przekł. z jęz. niem. Władysław Mosur].* – 1993. – 108 s. : il. kolor. ; 24 x 25 cm. – ISBN 83-90127-70-9
366. Moniatowicz Janusz, Pech Edwin: *Kirche Wang / [Übers. aus dem Poln. von Marianna Kurowska].* – Karpacz : Evangelisch-Lutherische Pfarrgemeinde Wang, 1993. – 108 s. : fot., portr., rys. kolor. ; 24 x 25 cm. – ISBN 83-90127-71-7

367. Moniatowicz Janusz, Pech Edwin: *Wang* / [Eng. transl. Hanna Wrzesień]. – Karpacz : The Lutheran Wang Parish, 1993. – 108 s. : fot., portr., rys. kolor. ; 24 x 25 cm. – ISBN 83-901277-2-5

20-lecie Zespołu „Wang”... (zob. poz. 108)

368. Rösner Anja: *Kościół Wang : podróż kościoła słupowo-szkieletowego z norweskich fiordów w Karkonosze* / [tłum. z niem. Renata Malejewska ; red. Edwin Pech]. – 2012. – 103 s. : il. (gł. kolor.) ; 31 cm. – Tyt. równol. pol., niem. – Egzemplarz w granatowej oprawie wydany dzięki dotacji „Programu Operacyjnego Współpracy Transgranicznej Polska – Saksonia 2007-2013”, różni się wstępem. – ISBN 978-83-62021-36-9

Legnica

369. Skoczylas-Stadnik Barbara: *Kościół Mariacki w Legnicy* / fot. Franciszek Grzywacz. – Legnica : „Edytor” : Parafia Ewangelicko-Augsburska, [2006]. – 48 s. : il. kolor. ; 24 cm. – Tyt. nagł. – ISBN 83-88214-95-0

Świdnica

370. Bieneck Norbert, Pytel Waldemar: *Die Friedenskirche zu Schweidnitz = Kościół Pokoju w Świdnicy* / [zdj. Kazimierz Jurewicz]. – 1996. – 51 s. : fot. ; 17 cm.
371. *Kościół Pokoju w Świdnicy : przeszłość, teraźniejszość, przyszłość* / [zespół red. Anna Bielawska et al. ; tłum. niem. Sonja Stankowski, tłum. ang. Anna Bielawska i Nicolas Holdcraft]. – 2006. – 62 s. : il. kolor. ; 24 cm. – Tekst równol. pol., ang., niem. – ISBN 83-918730-9-9
372. *Kościół Pokoju w Świdnicy : przeszłość, teraźniejszość, przyszłość* / [zesp. red. Anna Bielawska et al. ; tł. na niem. Sonja Stankowski, tł. na ang. Anna Bielawska i Nicolas Holdcraft]. – Wyd. 2. – Świdnica : Parafia Ewangelicko-Augsburska, 2006. – 62 s. : il. kolor. ; 24 cm. – 978-83-927205-1-5
373. Czepko Christian, von: *Podróż szwedzka : od maja 1654 do 16 maja 1655* / [z rękopisu odczytał i filolog. przełożył Sobiesław Nowotny ; wstęp Joanna Lamparska ; tłum. na ang. Anna Bielawska]. – 2008. – 90, [1] s. : il. kolor. ; 22 x 23 cm. – Tyt. i tekst równol. w jęz. pol. i ang. – Rękopis ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.
374. Czepko Christian, von: *Schwedische Reise : 5. Mai 1654 bis 16. Mai 1655* / [Transkr. des Manuskripts und philologische Übers. Sobiesław Nowotny ; Einf. Joanna Lamparska ; Übers. ins engl. Anna Bielawska]. – 2008. – 90, [1] s. : il. kolor. ; 22x23 cm. – Tekst równol. w jęz. niem i ang.

Pod wrażeniem Kościoła Pokoju (zob. poz. 212)

Szczecin

375. *Rola muzyki w życiu ks. Dietricha Bonhoeffera: Międzynarodowe Dni Bonhoefferowskie, 20-22 maja 2011* / [red. Sławomir Sikora, Izabela Sikora]. – Szczecin: Parafia Ewangelicko-Augsburska ; „Hogben”, cop. 2011. – 59 s. : il. ; 25 cm. – ISBN 978-83-60637-71-5
376. *Otwarcie „Ogrodu Ciszy i Medytacji im. ks. dra Dietricha Bonhoeffera” w Szczecinie-Zdrojach : Międzynarodowe Dni Bonhoefferowskie w Szczecinie, 08-10 czerwca 2012* / [red. Sławomir Sikora, Izabela Sikora]. – Szczecin: Parafia Ewangelicko-Augsburska ; „Hogben”, cop 2012. – 83, [1] s. : il. (w tym kolor.) ; 25 cm. – Tekst równol. pol., niem. – ISBN 978-83-60637-87-6
377. *Znaczenie Seminarium Kaznodziejskiego prowadzonego przez ks. dra Dietricha Bonhoeffera [w] Szczecinie-Zdrojach (Finkenwalde) : Międzynarodowe Dni Bonhoefferowskie, 31 maja-2 czerwca 2013* / [red. Sławomir Sikora, Izabela Sikora]. – Szczecin: Parafia Ewangelicko-Augsburska ; „Hogben”, cop 2013. – 103 s. : il. (w tym kolor.) ; 24 cm. – Tekst równol. pol., niem. – ISBN 978-83-63868-09-3

Wrocław

378. *Protestantyzm i sztuka protestancka Dolnego Śląska* / pod red. Krzysztofa R. Mazurskiego; Koło Przewodników Terenowych i Sudeckich „Rzepiór” we Wrocławiu, Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce. Parafia Opatrzności Bożej we Wrocławiu. – Wrocław : „Sudety”, 1995. – 63, [1] s. : 2 mapy, rys. ; 21 cm. – ISBN 83-85550-63-1

Zielona Góra

379. *50 lat Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Zielonej Górze : materiały z konferencji popularno-naukowej 10.10.1998 r.* / pod red. Wolfganga J. Brylli. – 1998. – 97 s. : fot., portr., rys. ; 21 cm. – ISBN 83-91015-50-5
380. Brylla Wolfgang J.: *Ewangelicki Kościół Jezusowy w Zielonej Górze*. – 2001. – 22, [1] s., 12 s. tabl. : il. (w tym kolor.) ; 21 cm. – Tekst równo. pol., niem. – ISBN 83-91015-51-3
381. Pośpiech Józef: *Albowiem jestem tego pewien : publikacja wydana z okazji 100. rocznicy poświęcenia Kościoła Jezusowego w Zielonej Górze*. – 2011. – 96 s. ; 21 cm. – ISBN 83-910155-4-8

Diecezja pomorsko-wielkopolska

Bydgoszcz

382. Domasłowski Jerzy: *Osiemdziesięciolecie Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Bydgoszczy 1922 – 2002.* – 2002. – 103 s. : fot. [w tym kolor.] ; 21 cm. – ISBN 83-917440-0-0

383. Preiss Waldemar, senior: *Ku większej chwale : wybór kazań* / [słowo wst. Waldemar Preiss (junior)]. – 2008. – 144 s. ; fot. ; 24 cm. – ISBN 83-917440-1-9

Grudziądz

384. Domasłowski Jerzy: *Parafia Ewangelicko-Augsburska św. Jana w Grudziądzu.* – Poznań : „Cogito”, 2003. – 72 s. : il. (gł. kolor.) ; 21 cm. – ISBN 83-91846-70-9

Kalisz

385. *Parafia Ewangelicko-Augsburska w Kaliszu : materiały do dziejów* / [oprac. Mirosława Lisiecka, Krzysztof Walczak ; rys historyczny Andrzej Świdowski]. – Kalisz : Pro Libris – Labore ; staraniem kaliskiej parafii ewangelickiej, 1995. – 91 s. : faks., 1 pl. ; 30 cm. – ISBN 83-86845-00-7

Konin

386. Mendrok Andrzej: *Historia Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Koninie.* – Konin : Drukarnia Braci Wielińskich, 2006. – 70 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-916462-7-0

Piła

387. Fijałkowski Marek, Wola Tomasz: *Z dziejów Kościoła Ewangelickiego w Pile* / [tłum. Thomas Kozak]. – 2009. – 96 s. : il. (w tym kolor.) ; 25 cm. – Tekst części. niem. – ISBN 978-8392963-30-1

Poznań

388. Domasłowski Jerzy: *Kościół ewangelicko-augsburski w Poznaniu i w zachodniej Wielkopolsce w latach 1919-2005.* – 2005. – 176 s., [24] s. tabl. (w tym kolor.) : il. ; 24 cm. – ISBN 83-92288-90-4

Słupsk

389. *Wang Łączy : praca zbiorowa* / pod red. Jana Wilda. – 1994. – 20 s. : il. ; 21 cm. – Praca na Konkurs jubileuszowy z okazji 150 rocznicy konsekracji „Wangu”.

390. Wild Jan: *Kościół ewangelicki na Pomorzu w latach 1945-1994.* – Słupsk : Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział, 1995. – 40 s. : il. ; 21 cm.

391. Wild Jan: *Kościół ewangelicki na Pomorzu w latach 1945-1994.* – Wyd. 2. – p Słupsk : Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział, 1997. – 40 s. : il. ; 21 cm.

392. Wild Jan: *Kościół Ewangelicki Świętego Krzyża* / [zdj. Jan Dziewanowski ; tłum. Bożena Wocial-Stefańska]. – Słupsk : Towarzystwo Opieki nad Zabytkami, 2000. – [16] s. : fot. ; 21 cm. – Tyt. równol. w jęz. pol., ang., niem. – Tyt. okł.: Kościół Świętego Krzyża w Słupsku. – ISBN 83-91003-83-3
393. *Ewangelicyzm na Pomorzu : praca zbiorowa* / pod red. Jana Wilda ; [tłum. niem. Bożena Wocial-Stefańska]. – Słupsk : Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział, 2001. – 95 s. : il. ; 21 cm. – Materiały międzynarodowej konferencji historycznej z dn. 27 września 1997 r. w Słupsku. – ISBN 83-91483-50-9
394. *Ewangelicy... : praca zbiorowa* / pod red. Jana Wilda. – 2007. – 165 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 978-83-926018-0-7
395. *Dziedzictwo myśli Lutra : zbiór studiów* / pod red. Jana Wilda. – Słupsk : Parafia Ewangelicko-Augsburska Świętego Krzyża : Miejski Ośrodek Doradztwa Metodycznego. – 2011. – 96 s. ; 21 cm. – Tekst części. w jęz. pol. i niem. – Materiały z konferencji., 28-31 października 2011 r. – ISBN 978-8392601-84-5
396. Schmidt Claus-Dietrich: *Moja podróż przez życie : refleksje z minionych lat.* – [2012]. – 83 s. : il. (w tym kolor.) ; 21 cm. – ISBN 978-83-926018-8-3
397. Schmidt Claus-Dietrich: *Aus meinem bisherigen Leben : wie ich einzelne Geschehnisse meisterte.* – [2012]. – 83 s. : il. (w tym kolor.) ; 21 cm. – ISBN 978-83-926018-1-4

Sopot

398. *Aktualność Sorena Kierkegarda w filozofii, teologii, literaturze : w 200. rocznicę urodzin : monografia wieloautorska* / pod red. nauk. Marcina Hintza i Marii Urbańskiej-Bożek. – Sopot : Parafia Ewangelicko-Augsburska ; Gdańsk : Pomorskie Towarzystwo Filozoficzno-Teologiczne, 2013. – 182 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 978-83-93605-80-4

Toruń

399. Molin Jerzy: *Kościół ewangelicko-augsburski (luterański) św. Szczepana w Toruniu.* – Toruń : [s.n.], cop. 1996. – [24] s. : fot. ; 22 cm.
400. Domasłowski Jerzy: *Kościół św. Szczepana w Toruniu : 1904-2004* / słowem wstępnym opatrzył Jerzy Molin. – Toruń : Wydaw. VIA, 2004. – 97 s., [15] k. tabl. (w tym kolor.) ; 23 cm. – Wydano staraniem parafii ewangelicko-augsburskiej w Toruniu. – SBN 83-88273-32-9

Inne struktury kościelne

401. *Chóry ewangelickie Diecezji Cieszyńskiej* / oprac. red. i korekta Janusz Sikora i Barbara Żyszkowska ; [aut.: Otton Krzyszczyński i in.]. – [B.m.: b.w., 1998]. – 167 s., [50] s. tabl. : il. ; 19 x 21 cm.
402. Janik Ryszard: *Diecezja Cieszyńska w 80-lecie złączenia z luteraniskim kościołem w Polsce : dzieje i przewodnicy duchowi*. – [Bielsko-Biała]: Diecezja Cieszyńska Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, 1998. – 142 s.
403. *Bóg jest miłością : w stulecie urodzin ks. seniora Adama Wegerta* / red. Tadeusz Konik. – [Cieszyn] : Diecezja Cieszyńska Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, cop. 2010. – 205 s. : il. ; 25 cm. – ISBN 978-83-931618-0-5
404. *Kościół i kaplice Diecezji Wrocławskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego* / [tekst Wolfgang J. Brylla ; fot., oprac. graf. Janusz Moniatowicz]. – Jelenia Góra : Moniatowicz Foto Studio ; Wrocław : na zlec. DWKE-A, 1996. – 48 s. : il. kolor. ; 22 cm. –Wyd. z okazji 450-lecia śmierci ks. dra Marcina Lutr. – ISBN 83-90573-41-5
405. *Kirchen und Kapellen der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in der Diözese Breslau (Wrocław)* / [Übers. aus dem Poln. Marianna Kurowska]. – Jelenia Góra : Moniatowicz Foto Studio ; Wrocław : hrsg. im Auftr. der DW der E-AK Polones, 1996. – 48 s. : fot. kolor. ; 22 cm. – ISBN 83-90573-40-7
406. *Kościół na Śląsku 1933-1945 oraz Katharina Staritz jako przykład chrześcijańskiej pomocy Żydom* / [red. Marcin Orawski, Janusz Witt ; tłum. Gizela Nowicka, Janusz Witt]. – Wrocław : Silesia, 2003. – 164, [2] s. : il. ; 25 cm. – Współwyd.: Kirchen in Schlesien 1933-1945 und Katharina Staritz als Beispiel christliche Judenunterstützung. – Tekst równol. pol., niem. – ISBN 83-91308-17-0
407. Janik Ryszard: *Konsystorz Ewangelicko-Augsburski w Niepodległej Ojczyźnie : droga ku powołaniu i droga ku dokonaniom dodatek (w 80-tą rocznicę 1919-1999) : wykład na uroczystości z okazji 80-lecia Konsystorza w Warszawie 19.03.1999*. – Warszawa ; Wisła : Stowarzyszenie Księży i Katechetów Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, 1999. – 59 s. ; 21 cm. – ISBN 83-912186-0-0
408. Rej Krzysztof Jan: *Ewangelicka służba duszpasterska w wojsku polskim 1919-1950* / pod red. nauk. Elżbiety Alabrudzińskiej. – Warszawa : Ewangelickie Duszpasterstwo Wojskowe, cop. 2000. – 235 s. : il., mapa ; 21 cm, Bibliogr.

Polskie Towarzystwo Ewangelickie

409. *Dorobek kulturowy ewangelicyzmu w Europie Środkowo-Wschodniej : materiały z sesji popularnonaukowej Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego, Bielsko-Biała, 26 listopada 2011 r.* / [red. Jan Szturc]. – Katowice : Polskie Towarzystwo Ewangelickie, 2012. – 130 s. ; 21 cm. – (Biblioteka „Słowa i Myśli” ; 1) – ISBN 978-83-93609-00-0

Oddział w Cieszyn (Polskie Towarzystwo Ewangelickie. Oddział)

1999-2002

410. *Ksiądz Jerzy Bogusław Heczko i jego kancjonał* / [oprac. Władysław Sosna]. – [1991]. – 35 s. : il. ; 21 cm. – Opis wg okł. – Maszynopis powielony
411. Wantuła Andrzej: *Ks[iądz] Jerzy Trzanowski : życie i twórczość.* – 1992 . – VIII, 186 s., [2] k. tabl. ; 17 cm. – Reprint, oryg.: Cieszyn : nakł. Towarzystwa Ewangelickiego, 1938
412. *Śpiewnik Klubu Seniorów PTEw* / oprac. Emilia i Władysław Sosnowie. – 1996. – [84] s. b. pagin. – N-ry pieśni 101-132, 201-244
413. Muthmann Jan: *Wierność Bogu i cesarzowi czasu powietrza morowego należąca.* – 1997. – 288 s. ; 17 cm. – Zawiera również wersję we współczesnej pisowni. – Reprint., oryg.: Brzeg: Gottfried Tramp, 1716 – ISBN 83-90846-61-6
414. Sosna Władysław: *Kartki z dziejów Kościoła Jezusowego i polskich ewangelików w Cieszynie.* – 1999. – 127 s. : il. ; 17 cm. – ISBN 83-90846-66-7
415. *Śpiewnik Klubu Seniorów PTEw.* / wybór i oprac. Emilia i Władysław Sosnowie. – Wyd. 2 zm. i uzup. – 2000. – [140] s. ; 21 cm. – Tyt. okł.: Śpiewnik PTEw.
416. *Kościół Jezusowy w Cieszynie ; przewodnik* / [tekst Władysław Sosna ; tł. z niem. Aniela Cienciąła, tł. z ang. Anna Król ; fot. Emil Gajdacz, Jerzy Pustelnik, Tadeusz Szafarczyk]. – Cieszyn : Interfon : Polskie Towarzystwo Ewangelickie. Oddział, 2002. – 16 s., [8] s. tabl. : il., pl. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-54-4

2003

417. Wantuła Jan: *Pamiętniki* / [oprac., przygotowanie indeksów, notek, genealogii, posłowie Władysław Sosna]. – Cieszyn : Macierz Ziemi Cieszyńskiej : przy współpracy Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego. – 263 s., [4] s. tabl. : il. ; 21 cm + 1 k. tabl. – ISBN 83-88271-20-2.

418. *Pieśni Godowe : dodatek do śpiewnika PTEw / oprac. Emilia i Władysław Sosna.* – [28] s. b. pagin.

2004

419. *20 [Dwadzieścia] lat Oddziału Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie : (1984-2004) / [autor tekstu Władysław Sosna].* – 2004. – 94 s. ; 21 cm.
420. Janik Ryszard: *Zapieczetowani w duchu świętym : kazanie w 20- lecie oddziałów PTEw. na Śląsku Cieszyńskim.* 11 s. ; 20 cm
421. *Śpiewnik Klubu Seniorów PTEw / oprac. Emilia i Władysław Sosnowie.* – Wyd. 3. – Zawiera n-ry pieśni: 101 – 153, 201 – 273, 301 – 325
[Wyd. 2 – poz. 415]

2008

422. Biermann Gottlieb (Bogumił): *Historia wiary ewangelickiej w Śląsku Austriackim, z osobliwym względem na dzieje ewangelickiego kościoła z łaski danego przed Cieszynem : pamiątnik ku 150-letniemu jubileuszowi ewangelickiego kościoła Jezusowego przed Cieszynem / [tłum. z niem. Jan Śliwka].* – [2008]. – 140 s. : il. ; 20 cm. – Reprint, oryg. druk. Karl Prochaska, 1859. – ISBN 978-83-60431-19-1
423. Pindór Jan: *Ewangelicki Kościół Jezusowy w Cieszynie : krótki pogląd na jego losy.* – 2008. – 45 s. : il. ; 19 cm. – Reprint, oryg.: Cieszyn : Prezbyterstwo Ewangelickiego Zboru, 1909. – ISBN 978-83-60431-23-8

2009

424. Buzek Andrzej: *Z ziemi piastowskiej : wspomnienia pastora / [przygot. do druku, oprac. kalendarium, indeksu osób oraz fotografie Władysław Sosna].* – 2009. – 517 s., [1] k. tabl. ; 20 cm. – ISBN 978-83-60431-40-5
425. Dominik Henryk, Sosna Władysław: *Kościół Jezusowy wśród sześciu kościołów łaski na Śląsku.* – [2009]. – 122 s. : il., pl. ; 20 cm. – ISBN 978-83-60431-35-1
426. Pindór Jan: *Pamiątnik / [oprac. i przygot. do druku Władysław Sosna].* – 2009. – 251 s. : il. ; 19 cm. – Książka wyd. na pamiątkę 300-lecia kościoła Jezusowego w Cieszynie. – ISBN 978-83-60431-23-8
427. Schmitz Johann Georg: *Kazanie na uroczystość jubileuszu stulecia kościoła łaski i szkoły wyznania augsburskiego przed Cieszynem w dniu 24 maja 1809*

wyłoszone w wymienionym kościele przed bardzo licznym i szanownym zgromadzeniem przez Jana Jerzego Schmitza superintendenta na Śląsku i Morawach oraz ewangelickiego kaznodzieję w Bielsku / [tłum. i komentarz Ryszard Janik ; przygot. do druku, posłowie i fot. Władysław Sosna]. – [2009]. – 29 s. : il. ; 19 cm. – Tyt. okł.: Kazanie jubileuszowe 1808. – ISBN 978-83-60431-30-6.

428. Sosna Władysław: *Cieniom ludzi zacnych : pochowanych na Cmentarzu Ewangelickim przy ul. Bielskiej w Cieszynie i na innych nekropoliach.* – 2009. – 172 s. : il. ; 20 cm. – ISBN 978-83-60431-39-9

2010

429. Patzelt Herbert: *Pietismus v Těšínském Slezsku : 1709-1730* / [překlad pořídil Walter Zielina]. – Cieszyn : Polskie Towarzystwo Ewangelickie. Oddział : Towarzystwo Ewangelickie, 2010. – 253 s. ; 19 cm. – ISBN 978-83-60431-58-0.
430. Sosna Władysław: *25 lat oddziału Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie : pamiętnik.* – 103 s. : il. ; 30 cm. – ISBN 978-83-60431-48-1
431. Sosna Władysław: *Cieszyn : a guide for the reflective tourist.* – 2010. – 163 s., [1] k. tabl. złoż. luzem : il. (w tym kolor.) ; 17 cm. – ISBN 978-83-60431-59-7
432. Sosna Władysław: *Kościół Jezusowy w Cieszynie : mały przewodnik.* – Wyd. 2 zm. – 2010. – 36 s., [8] s. tabl. : il. ; 17 cm. – ISBN 978-83-60431-50-4
433. Sosna Władysław: *Orędownicy Słowa : ks. Jan Muthman, ks. Samuel Ludwik Zasadius.* – 2010. – 95 s. : il. ; 19 cm. – Książka wydana z okazji 300-lecia położenia kamienia węgielnego pod kościół Jezusowy w Cieszynie. – ISBN 978-83-60431-53-5
434. Sosna Władysław: *Wędrówka wśród mogił.* – Wyd. 2 uaktualnione. – 2010. – 156 s. : il., pl. ; 19 cm.– Zawiera wykaz zasłużonych mieszkańców Cieszyna (bądź z miastem związanych), wraz z krótkimi kalendariami ich życia – ISBN 978-83-60431-54-2
435. *Śladami pamiątek ewangelików cieszyńskich : materiały z sesji popularno-naukowej 7.10.2010 r.* / [posł. Władysław Sosna]. – 2010. – 95 s. ; 19 cm. – ISBN 978-83-60431-55-9

2011

436. *Śpiewnik klubowy PTEw.* / wybór i oprac. Emilia i Władysław Sosnowie. – 2011. – Wyd. 4. zm., uzup. – 183, [1] s. : il. ; 17 cm. – ISBN 978-83-60431-65-8

437. Grochal Emilia, Sosna Władysław: *Materiały bibliograficzne do historii protestantyzmu na Śląsku Cieszyńskim*. – 2011. – 231, [1] s. ; 21 cm. – 978-8360431-72-6

Oddział w Katowicach

438. *Ks. [Księża] J[ohann] i F[riedrich] Schleiermacherowie i ich czasy : materiały sesji popularnonaukowej poświęconej ks. Johannowi Schleiermacherowi (1727-1794) i ks. prof. Friedrichowi Schleiermacherowi (1768-1834) : Katowice, 4 września 1994 r., Łęczyny-Hołodunów, 18 września 1994 r.* / red. Jan Szturc, Adam Malina. – 1994. – 51 s. ; 21 cm. – ISBN 83-90286-10-6
439. Szewczyk Grażyna, Szturc Jan: *Luteranie w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym : Bytom, Miechowice, Gliwice, Zabrze, Biskupice, Chorzów, Świętochłowice, Wirek, Lipiny, Katowice, Mysłowice, Szopienice, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec*. – 1995. – 92, [3] s. ; il. ; 24 cm. – ISBN 83-90286-11-4
440. *Materiały Światowego Zjazdu Polaków Ewangelików : Warszawa, 22-24 września 1994 r.* / red. Rafał Leszczyński. – 1996 – 65, [1] s. ; 30 cm. – ISBN 83-90286-13-0
441. Orzyszek Henryk: *Fritz Lubrich : (1888-1971)*. – 1996. – 20 s. : 3 faks., 1 portr. ; 21 cm. – ISBN 83-90286-12-2

Wydawnictwo Św. Mateusza (Oddział PTE w Łódź)

442. Stefański Krzysztof: *Stary cmentarz Ewangelicko-Augsburski w Łodzi*. – 1992. – 124 s., [1] k. pl. luź.
443. Milerski Bogusław: *Religia a słowo : krytyka religii w ujęciu Dietricha Bonhoeffera i Paula Tillicha*. – 1994 – 322 s. ; 20 cm. – (Biblioteka Myśli Protestanckiej). – ISBN 83-90259-40-0.
444. Milerski Bogusław: *Z problemów hermeneutyki protestanckiej*. – 1996. – 135, [2] s. ; 20 cm. – (Biblioteka Myśli Protestanckiej). – ISBN 83-90259-41-9
445. *Przeszłość przyszłości : z dziejów luteranizmu w Łodzi i regionie : praca zbiorowa / pod red. Bogusława Milerskiego i Krzysztofa Woźniaka*. – Łódź : Wydaw. Ewangelickie Św[iętego] Mateusza : nakł. Parafii Ewangelicko-Augsburskiej Św. Mateusza, 1998. – 278 s. : il., faks., fot., portr. ; 21 cm. – ISBN 83-902594-2-7

Oddział w Sopocie

446. *Protestantyzm i protestanci na Pomorzu* / pod red. Jana Iluka, Danuty Mariańskiej ; Instytut Historii. Uniwersytet Gdański, Bałtycka Wyższa Szkoła Humanistyczna w Koszalinie, Polskie Towarzystwo Ewangelickie. – Gdańsk : Koszalin : „Miscellanea”, 1997. – 287, [1] s., [12] s. fot. ; 20 cm. – Materiały z sesji naukowej, Gdańsk, 25.04.1997 r. – ISBN 83-86670-76-2

Oddział w Wiśle

447. Krop Jan: *Ks[iądz] dr [doktor] Andrzej Wantuła : (w 25 rocznicę śmierci)*. – 2001. – 59 s. : il. ; 24 cm
Cienciała Teodor: *Historia Parafii...* (zob. poz. 316)

Oddział w Ustroniu

448. *Ks[iądz] Jerzy Janik w 100. rocznicę śmierci*. – Ustroń: Polskie Towarzystwo Ewangelickie. Oddział ; Galeria „Na Gojach”, 2007. – 36 s. : il. ; 24 cm. – U dołu okł.: (1829-1907). Materiały przygotowane na sesję popularnonaukową. – ISBN 978-8360551-06-

Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie (Olsztyn)

449. *Ewangeliccy duchowni i parafianie : powojenne lata w Olsztynie i na Mazurach* / red. S. Kruk. – 2007. – 133, [2] s. : il. ; 24 cm. – ISBN 978-83-91585-26-9
450. *Ewangelicy na Warmii i Mazurach : dzieje i współczesność : praca zbiorowa* / pod red. Erwina Kruka. – 2001. – 156, [2] s. ; 24 cm. – ISBN 83-91585-20-4
451. *Hieronim Skurpski* / [album pod red. Erwina Kruka]. – 2004. – 239, [1] s. : il. (gł. kolor.), fot., portr. ; 23 x 25 cm. – ISBN 83-91585-23-9
452. Jagucki Alfred: *Mazurskie dole i niedole : wspomnienia i refleksje z lat pracy na Mazurach* / oprac. Erwin Kruk ; rys. Hieronim Skurpski. – 2004. – 211, [1] s. : fot., rys. ; 21 cm. – ISBN 83-91585-24-7
453. Kruk Erwin: *Ewangelicy w Olsztynie : z dziejów parafii w latach 1772-2002*. – 2002. – 157, [2] s. : il. (gł. kolor.) ; 20 cm. – ISBN 83-91585-21-2
454. Kruk Erwin: *Szkice z mazurskiego brulionu*. – 2003. – 382, [2] s. ; 24 cm. – ISBN 83-91585-22-0
455. Kruk Erwin: *Znikanie*. – 2005. – 95, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 83-91585-25-5

Towarzystwo Ewangelickie w Cieszynie

1996-1999

456. Kiszka-Bruell Janina: *Niezwykłe, a jednak prawdziwe* / [il. Małgosia Gross]. – Cieszyn : Towarzystwo Ewangelickie : „Interfon”, 1996. – 56 s. : rys. ; 21 cm. – ISBN 83-90179-19-9
457. Kiszka-Bruell Janina: *Przygody małych wędrowców : opowiadanie oparte na książce pt. Poza Modrymi Górami* / [grafika Małgorzata Gross, Paweł Hernik]. – Cieszyn : Towarzystwo Ewangelickie : „Interfon”, 1997. – 31 s. : il. ; 20 cm.
458. Kiszka-Bruell Janina: *Z miłości do..* [Karol Kulisz] / Janina Kiszka-Bruell. – Cieszyn : Towarzystwo Ewangelickie : „Interfon”, 1997. – 44, [1] s. : 2 fot., 1 portr. ; 20 cm. – ISBN 83-87308-06-4
459. Ruksza Jerzy: *Pierwsza gwiazdka*. – Cieszyn : Towarzystwo Ewangelickie : „Interfon”, [1997]. – 35 s. ; 20 cm. – ISBN 83-87308-07-2
460. Lissowska Ruta K.: *Radość istnienia* / [grafiki Paweł Hernik]. – Cieszyn : Towarzystwo Ewangelickie : „Interfon”, [1999]. – 64 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-16-1 (poezja)

2000

461. Czembor Henryk: *Gdy się modlicie, mówcie...* – Wyd. 2. – Cieszyn : Towarzystwo Ewangelickie : „Interfon”. – 40 s. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-31-5
[pierwsze wyd. – poz. 23]
462. Czembor Henryk: *Narodził się nam Zbawiciel*. – Cieszyn : Towarzystwo Ewangelickie : „Interfon”. – 23 s. : il. ; 20 cm. – ISBN 83-87308-35-8
463. Czembor Henryk: *Ojciec Nasz... : rozmyślania*. – Wyd. 2. – Cieszyn : Towarzystwo Ewangelickie : „Interfon”. – 56 s. : il. ; 20 cm. – ISBN 83-87308-30-7
464. Czembor Henryk: *Podobieństwo o synu marnotrawnym*. – Cieszyn : Towarzystwo Ewangelickie : „Interfon”. – 40 s. : il. ; 20 cm. – ISBN 83-87308-28-5
465. Czembor Henryk: *Rozmowy z Bogiem*. – Cieszyn : Towarzystwo Ewangelickie : „Interfon”. – 112 s. ; 20 cm. – ISBN 83-87308-01-3
Zawiera: Człowieczy los; Pieśni pielgrzyma; Wiersze dla dzieci; Deklamatoria
466. Czembor Henryk: *Siedem słów* / [grafika Urszula Herma]. – Cieszyn : Towarzystwo Ewangelickie : „Interfon”. – 47 s. : il. ; 20 cm. – ISBN 83-87308-26-9
467. Czembor Henryk: *Zaprzężyć się z mijającym czasem*. – Cieszyn : Towarzystwo Ewangelickie : „Interfon”. – 79 s. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-33-1

2001

468. *Był wśród nas... : w 25. rocznicę śmierci ks. bpa Andrzeja Wantuły* / [red. Barbara Żyszkowska]. – Ustroń ; Cieszyn : „Interfon” : przy współpr. Towarzystwa Ewangelickiego – 104 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-14-5
469. Czembor Henryk: *Gdzież jest, o śmierci, zwycięstwo Twoje?*. – Cieszyn : „Interfon” : Towarzystwo Ewangelickie. – 36 s. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-39-0
470. Czembor Henryk: *Nie wstydzę się Ewangelii Chrystusowej : zbiór kazań na rok kościelny*. – Cieszyn : „Interfon” : Towarzystwo Ewangelickie. – 312 s. ; 22 cm. – ISBN 83-87308-43-9
471. Czembor Henryk: *Słowo boże na dobry i zły czas : rozmyślenia radiowe*. – Cieszyn : „Interfon” : Towarzystwo Ewangelickie. – 192 s. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-40-4
472. Czembor Henryk: *Święto rozgrzanych serc*. – Cieszyn : „Interfon” : Towarzystwo Ewangelickie. – 52 s. : il. – 20 cm. – ISBN 83-87308-48-X
473. *Matka Jezusa w kazaniach ks. Samuela Dambrowskiego* / wstęp, wybór i oprac. Barbara Żyszkowska. – Ustroń ; Cieszyn : „Interfon” : Towarzystwo Ewangelickie – 112 s., [4] s. tabl. kolor. : faks., fot. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-52-8

2002-2010

474. *Sakrament ołtarza w kazaniach ks. Samuela Dambrowskiego* / wstęp, wybór i oprac. Barbara Żyszkowska. – Ustroń ; Cieszyn : „Interfon” : współpr. wydaw. Towarzystwo Ewangelickie, 2002. – 111 s. : il. ; 21 cm.
475. *Losy wojenne ks. Andrzeja Wantuły* / [wstęp Aleksandra Błahut-Kowalczyk ; o pobycie ks. Wantuły na obczyźnie napisał Jarosław Kłaczek ; postać Jana Sztwierni przybliżyła Lidia Szkaradnik ; pozostałe teksty przygot. i oprac. red. Barbara Żyszkowska ; część przypisów oprac. Emilia Grochalowa]. – Cieszyn : „Interfon” : Towarzystwo Ewangelickie, 2005. – 288 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-89796-11-2 (Interfon)
476. *Szkoły Towarzystwa Ewangelickiego kontynuatorami tradycji oświatowych protestantyzmu na Śląsku Cieszyńskim* / kol. red.: Jan Puczek, Lidia Pałac, Adam Jaronicki ; tł. na jęz. czes.: Natalia Surzycka]. – 155 s. ; il. (gł. kolor.) ; 24 cm. – [B.m.: b.w., 2010]. – Publikacja wydana z okazji 1200-lecia legendarnego założenia Cieszyna oraz jubileuszu 300-lecia Kościoła Jezusowego w Cieszynie. – ISBN 978-83-60431-56-6.

Indywidualna aktywność wydawnicza

księża

477. Anweiler Paweł: *Zbliżenia*. – Bielsko-Biała : Wyższa Szkoła Administracji, 2007. – 39, [1] s. ; 20 cm. – ISBN 83-60430-75-6
478. Anweiler Paweł: *Zamyślenia*. – Bielsko-Biała : Wydaw. Akademii Techniczno-Humanistycznej, 2008. – 121, [4] s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-60714-53-9
479. Bruell Tomasz: *W służbie Króla dusz*. – Cieszyn : Logos Press, cop. 2007. – 19 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 978-83-60917-00-8
480. Bruell Tomasz: *Szkice z powojennej historii Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce w latach 1945-1959 : okres sprawowania urzędu biskupiego zastępcy biskupa ks. prof. dr. Jana Szerudy (1945-1951), ks. biskupa Karola Kotuli (1951-1959) i ks. biskupa adiunkta Zygmunta Michelisa (1952-1958)*. – Cieszyn: Logos Press, 2010. – 112 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 978-83-60917-76-3
481. Chwastek Dariusz: *Człowiek w obliczu Słowa : nauka o usprawiedliwieniu Marcina Lutra a program demitologizacji Rudolfa Bultmanna*. – Lublin : BiS Zakład Poligraficzny, 2008. – 236 s. ; 24 cm. – ISBN 978-83-919699-3-9
482. Chwastek Dariusz: *Postylla czyli Zbiór kazań na niedziele i święta*. – Warszawa : „Semper”, 2009. – 191 s. ; 24 cm. – ISBN 978-8375070-73-6
483. Czembor Henryk: *Ewangelicki Kościół Unijny na polskim Górnym Śląsku : (1922 –1939)*. – Katowice : „Didache”, 1993. – [2], 275 s. ; 21 cm. – ISBN 83-85572-05-X
484. Czembor Henryk: *Wiersze*. – Ustroń: [b.w], 1994. – 10 k. : il. [maszynopis]
485. Czembor Henryk: *Droga poza śmierć : rozważania biblijne*. – Kraków : Wydawnictwo FHG Tondera, 1997. – 373 s. ; 21 cm. – ISBN 83-908530-0-0
486. Czembor Henryk, Gryniakow Jerzy: *Chrystus żyje : rozmyślenia radiowe*. – Warszawa: [b.w.], 1994. – 384 s. ; 21 cm. – Indeks
487. Czembor Henryk: *Dzieje chrześcijaństwa : starożytność*. – Cieszyn : „Interfon” : przy współpr. „Didache”, 2001. – 192 s. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-13-7
488. Czembor Henryk: *Umarł i zmartwychwstał*. – Cieszyn : „Interfon”, 2002. – 63 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-55-2
489. Czembor Henryk: *Nadzieja, oczekiwanie, spełnienie*. – Cieszyn : „Interfon”, 2002. – 63 s. : il. ; 20 cm. – ISBN 83-87308-71-4
490. Czembor Henryk: *Każdy dzień ze słowem Bożym*. – Ustroń ; Cieszyn : „Interfon”, 2003. – [392] s. pag. varia : il. ; 17 cm. – ISBN 83-87308-84-6

491. Czembor Henryk: *Błogosławiony, który przychodzi w imieniu Pańskim.* – Cieszyn : „Interfon”, 2003. – 51 s. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-74-9
492. Czembor Henryk: *Chwała Bogu na wysokościach.* – Cieszyn: „Interfon”, 2003. – 67, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-89-7
493. Czembor Henryk: *Błogosławiony czas.* – Cieszyn : „Interfon”, 2004. – 63, [1] s. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-99-4
494. Czembor Henryk: *Tak Bóg umiłował świat.* – Ustroń ; Cieszyn : „Interfon” : Henryk Czembor, 2004. – 60 s. : fot. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-92-7
495. Czembor Henryk: *Spełnienie Bożych obietnic.* – Cieszyn : „Interfon” ; Ustroń : współpr. Henryk Czembor, 2005. – 76 s. : il. ; 20 cm. – ISBN 83-89796-10-4
496. Czembor Henryk: *Wokół Ukrzyżowanego.* – Cieszyn : Interfon, 2005. – 52 s. ; 21 cm. – ISBN 83-89796-03-1
497. Czembor Henryk: *Dni, które dały nadzieję.* – Cieszyn : „Interfon” : współpr. Henryk Czembor, 2006. – 80 s. ; 21 cm. – ISBN 83-89796-16-3
498. Czembor Henryk: *Błogosławieni, którzy słuchają Słowa Bożego : kazania na każdą niedzielę i święta.* – Cieszyn : „Interfon” ; Ustroń : przy współpr. Henryka Czembora, 2006. – 320 s. ; 22 cm. – ISBN 83-89796-19-8 (Interfon)
499. Czembor Henryk: *Świąteczne dary.* – Cieszyn : „Interfon” ; Ustroń : współpr. Henryk Czembor, 2006. – 71, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 83-89796-20-1
500. Czembor Henryk: *Światłość prawdziwa już świeci.* – Cieszyn : „Interfon” ; Ustroń : Henryk Czembor, 2007. – 71, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-24-0
501. Czembor Henryk: *Miłość Boża w Jezusie Chrystusie.* – Cieszyn : „Interfon” ; Ustroń : Henryk Czembor, 2008. – 75, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-23-3
502. Czembor Henryk: *Pójdźmy do Betlejem.* – Cieszyn : „Interfon”, 2008. – 79, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-30-1
503. Czembor Henryk: *Wysłuchaj mnie Boże : modlitewnik.* – Cieszyn : „Interfon”, 2008. – 240 s. ; 15 cm. – ISBN 978-83-89796-26-4
504. Czembor Henryk: *Wspaniały dar.* – Cieszyn : „Interfon”, 2009. – 71, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-37-0
505. Czembor Henryk: *Poszukiwanie łaskawego Boga.* – Cieszyn : „Interfon” ; Ustroń : Henryk Czembor, 2009. – 79, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-34-9
506. Czembor Henryk: *Droga do zbawienia.* – Cieszyn : „Interfon” ; Ustroń : Henryk Czembor, 2010. – 71, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-40-0

507. Czembor Henryk: *Zbawiciel przyszedł*. – Cieszyn : „Interfon” ; Ustroń : Henryk Czembor, 2010. – 70, [2] s. : il. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-45-5 (Interfon)
508. Czembor Henryk: *Słowo Boże jest... : rozmyślania na każdy dzień*. – Cieszyn : „Interfon” ; Ustroń : Henryk Czembor, 2011. – 373, [2] s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-50-9
509. Czembor Henryk: *Syn jest nam dany*. – Cieszyn : „Interfon” ; Ustroń : Henryk Czembor, 2011. – 63, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-51-6
510. Czembor Henryk: *Chrystus naszą nadzieją i w życiu i w śmierci*. – Cieszyn : „Interfon” ; Ustroń : Henryk Czembor, 2012. – 63, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-53-0
511. Czembor Henryk: *Zbawiciel przyszedł*. – Cieszyn : „Interfon” ; Ustroń : Henryk Czembor, 2012. – 70, [2] s. : il. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-45-5
512. Czembor Henryk: *Słowo żywota : kazania i modlitwy na rok kościelny*. – Cieszyn : „Interfon” ; Ustroń : Henryk Czembor, 2012. – 351 s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-59-2
513. Czembor Henryk: *Narodziło się nam Dziecię*. – Cieszyn : „Interfon” ; Ustroń : Henryk Czembor, 2012. – 62, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-57-8
514. Czembor Henryk: *Chrystus – Syn Boga Żywego*. – Cieszyn : „Interfon” ; Ustroń : Henryk Czembor, 2013. – 67, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-68-4 (Interfon)
515. Czembor Henryk: *Syn Boży przychodzi do Ciebie*. – Cieszyn : „Interfon” ; Ustroń : Henryk Czembor, 2013. – 67, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-74-5 (Interfon)
516. Fonfara Sławomir: *Pomoc przychodzi z góry : rozważania na kanwie psalmu 121*. – Brzeg: Sławomir Fonfara, 2002. – 31 s.
517. Motyka Jan: *Bóg i my : w kogo i w co wierzymy?*. – Ustroń ; Cieszyn : „Interfon”, 2004. – 264 s. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-97-8
518. Pastucha Rudolf: *Dwie rocznice : 80. rocznica śmierci Matki Ewy ; 120. rocznica „Ostoi Pokoju”*. – Bytom-Miechowice : DrukPol, 2010. – 133, [1] s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-61458-56-2
519. Pastucha Rudolf: *Kazania wygłoszone podczas nabożeństw z okazji Dnia Górnika*. – Bytom-Miechowice: DrukPol, 2005. – 58 s. ; 21 cm. – Tyt. okł.: Kazania na Dzień Górnika

520. Pastucha Rudolf: *Krople porannej rosy : rozważania* / [teksty rozważań, red. oraz tł. tekstów Ewy von Tiele-Winckler]. – Kraków : WiR Partner, 2005. – 371 s. ; 21 cm. – ISBN 83-89966-04-2
521. *Kronika 1981 – 2008 : Miechowice : Diecezja Katowicka Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego* / [red., wybór i zestawienie materiałów] **Rudolf Pastucha**. – Kraków : WiR Partner, 2008. – 391, [1] s. : il. ; 24 cm. – ISBN 978-
522. Pilch Adam: *Byłem przechodniem : wybór kazań*. – Warszawa : Świat Książki, 2011. – 480 s. : il. ; 21 cm. – (Klub Świat Książki; 7731). – ISBN 978-83-24725-32-8
523. Romański Edward: *Wierzę w zmartwychwstanie*. – Katowice : „Didache”, 1994. – 101 s. – ISBN 83-85572-13-9
524. Sitek Piotr: *W imię Boga... : zbiór kazań, rozmyślań i artykułów*. – Goleszów : „Publisher-Innowacje” Emilia Gibiec, 2004. – 235 s. ; il. – ISBN 83-88704-37-0
525. Sitek Piotr: *Drogi niespokojnych pytań : zamyślenia o przemijaniu, śmierci i nadziei*. – Goleszów : [b.w.], 2012. – 88 s. ; 20 cm
526. Sitek Piotr: *Przychodzę do Ciebie, Boże... : zbiór modlitw*. – Cieszyn : „Interfon”, 2005. – 191 s. : il. ; 15. – ISBN 83-89796-07-4
527. Uglorz Manfred: *Miłościwy rok Pana : wprowadzenie w tematykę niedziel i świąt roku kościelnego*. – Jasienica : Manfred Uglorz, 2013. – 270 s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-937606-0-2
- 528.** Uglorz Manfred: *Śladem Ojca wiary*. – Jasienica : Manfred Uglorz, 2013. – 92 s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-937606-1-9
- [wcześniejsze wydanie – poz. 10]**
529. Uglorz Manfred: *W imieniu Pana Jezusa*. – Jasienica : Manfred Uglorz, 2013. – 384 s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-937606-2-6
530. Uglorz Marek J.: *Hamartiologia*. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013. – 201 s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-7780-811-5

Diakonki

Błahut-Kowalczyk Aleksandra

531. Błahut-Kowalczyk Aleksandra: *Otulić się Tobą, Panie...* – Cieszyn : „Interfon”, 2004. – 72 s. : fot. kolor. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-94-3
532. Błahut-Kowalczyk Aleksandra: *Nieuchronność*. – Cieszyn : „Interfon”, 2006. – 63 s. : il. kolor. ; 21 cm. – ISBN 83-89796-18-X

533. Błahut-Kowalczyk Aleksandra: *W drodze : 30 dni z Bożym Słowem.* – Cieszyn : „Interfon”, 2007. – 68, [4] s. : il. kolor. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-22-6
534. Błahut-Kowalczyk Aleksandra: *Przy źródle : Psalm 25. w miniaturach biblijnych* / [aut. zdj. Dariusz Wantulok]. – Cieszyn : Zbigniew Kowalczyk : „Interfon”, 2009. – 73, [3] s. : il. kolor. ; 21 cm. – ISBN 978-83-89796-35-6

Kisza-Bruell Janina

535. *Izrael – nasz starszy Brat* / [oprac. Janina Kisza-Bruell]. – Cieszyn : „Logos Press”, [2000]. – 24 s. ; 21 cm. – Materiały zaczerpnięte z: „Kroniki świata”, „Wielkie kultury świata – Żydzi”, „Izrael i wycieczka do Jordanii” Hans-Günter Semsek i Carmella Plaffenbach. – 1996. – ISBN 83-90908-37-9
536. Kisza-Bruell Janina: *Ktoś Cię kocha* / [rys. Szymon Cieplik]. – Cieszyn : „Logos Press”, [2002]. – 91 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-90908-36-0
537. Kisza-Bruell Janina: *Światło w mroku.* – Cieszyn : „Logos Press”, cop. 2003. – 32 s. : portr. ; 17 cm. – ISBN 83-91756-23-8
538. *Siostra diakonisa Jadwiga Kunert : praca zbiorowa z okazji 80-lecia Diakonu Żeńskiego Eben-Ezer w Dzięgielowie* / zebr. i spisała **Janina Bruell.** – Cieszyn : „Interfon”, [2003]. – 24 s. ; fot. – ISBN 83-87308-83-8
539. Kisza-Bruell Janina: *Duchowe witaminy.* – Cieszyn : „Logos Press”, [2004]. – 32 s. : rys. ; 15 cm. – ISBN 83-91756-25-4
540. *Matka Przełożona Siostra Diakonisa Danuta Wanda Gerke : praca zbiorowa / zebr. Janina Kisza-Bruell.* – Cieszyn : Interfon, [2004]. – 36 s., [4] s. tabl. kolor. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-87308-98-6
541. Kajetanowicz-Drabik Romana: *Na pomoc trędowatym i nie tylko... : 30 lat bezinteresownej służby dla ratowania ofiar trądu i gruźlicy w Afryce, Azji i Europie* / oprac. Janina Kisza-Bruell. – Cieszyn : Logos Press, cop. 2005. – 16 s., [4] s. tabl. kolor. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-91756-28-9
542. Kisza-Bruell Janina: *Odwaga i zaufanie.* – Cieszyn : „Logos Press”, cop. 2007. – 24 s.
543. Kajetanowicz-Drabik Romana: *Na pomoc trędowatym i nie tylko ... : 30 lat bezinteresownej służby dla ratowania ofiar trądu i gruźlicy w Afryce, Azji i Europie* / oprac. Janina Kisza-Bruell. – Wyd. 2 poszerz. – Cieszyn: „Logos Press”, cop. 2008. – 20 s. ; 21 cm. – ISBN 978-83-60917-24-4

544. Kiswa-Bruell Janina: *Słowa otuchy : nie tylko dla chorych i cierpiących.* – Bruell. – Wyd. 2 popr. – Cieszyn : „Logos Press”, 2008. – 32 s. ; 14 cm. – ISBN 978-83-60917-12-1
545. Kiswa-Bruell Janina: *Bóg Cię woła.* – Wyd. 2 popr. – [B.m.]: „Logos Press”, 2012. – 96 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 978-83-60917-06-0

Świeccy członkowie

546. *Ewangelia święta Pana Jezusa Chrystusa wedle Mateusza Świętego / z jęz. grec. przeł. Stanisław Murzynowski.* – Płock : Samizdat Zofii Łoś, 2011. – [2, 32] s., CXXXI, [1] k., [1] s. ; 23 cm. – ISBN 978-83-926659-2-2 [z inicjatywy Hanny Witt-Pasztowej]
547. Luter Marcin: *Kazania ks. dra Marcina Lutra : postylla domowa : nowy przekład / [spis.] Veit Dietrich ; [przekł. Marcin Walter].* – Kraków : TTL Clinical Marcin Walter, cop. 2011. – 589 s. ; 21 cm. – Podst. tł.: Dr. Martin Luther's Sämtliche Werke. – ISBN 978-83-918654-1-5
548. Szturc Jan: *Stowarzyszenia społeczno-kulturalne w polskim ewangelicyzmie.* – Warszawa : „Semper”, cop. 2006. – 225 s. ; 24 cm. – ISBN 83-89100-83-5

Historycy

Jarosław Kłaczko

549. Kłaczko Jarosław: *Czasopiśmiennictwo protestanckie w Polsce w latach 1918-1939.* – Toruń : :Dom Wydawniczy Duet, cop. 2003. – 464 s. : il. – Bibliogr. adnotowana czasopism protestanckich s. 256-411. – ISBN 83-91871-27-4
550. Kłaczko Jarosław: *Historia parafii ewangelicko-augsburskiej w Radomiu.* – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005. – 157 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-7441-199-6
551. Kłaczko Jarosław: *Historia parafii ewangelicko-augsburskiej w Radomiu.* – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2006. – 157 s. : il. ; 21 cm. – ISBN 83-7441-478-2. – ISBN 978-83-7441-478-4
552. Kłaczko Jarosław: *Protestanckie wydawnictwa prasowe na ziemiach polskich w XIX i pierwszej połowie XX wieku.* – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, cop. 2008. – 456, [1] s. – ISBN 978-83-76110-20-2

553. Kłaczko Jarosław: *Historia parafii ewangelicko-augsburskiej w Radomiu (1826-2009)*. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010. – 214 s. : il. – ISBN 978-83-7611-748-5
554. Kłaczko Jarosław: *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945–1975*. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, cop. 2010. – 514 s. ; 23 cm. – ISBN 978-83-7611-748-5
555. Kłaczko Jarosław: *Na emigracji : losy polskiego wychodźstwa ewangelickiego w XX wieku*. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2013. – 369 s. ; 23 cm. – ISBN 978-83-77806-93-7

Prace pod redakcją Jarosława Kłaczki (zob. także: parafia w Radomiu)

556. *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu : zbiór studiów* / pod red. Jarosława Kłaczki. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, cop. 2009. – 692 s. : il. ; 23 cm. – ISBN 978-83-76113-61-6
557. *Ewangelicy w Toruniu (XVI-XX w.): zbiór studiów* / pod red. Jarosława Kłaczki. – Toruń : Towarzystwo Miłośników Torunia, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2011. – 502 s., 24 s. tabl. – (Biblioteka ToMiTo) – ISBN 978-83-7780-051-5
558. *Kościół chrześcijański w systemach totalitarnych* / red. nauk. Jarosław Kłaczko, Waldemar Rozykowski. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, cop. 2012. – 727 s. ; 23 cm. – ISBN 978-83-77803-33-2
559. *Kościół luterański na ziemiach polskich (XVI-XX w.)*. / red. nauk. Jarosław Kłaczko. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, cop. 2012. – 23 cm.
- 1, *W czasach Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. – 265 s. – ISBN 978-83-77804-16-2
- 2, *Pod zaborami i obcym panowaniem*. – 351 s. : il. – ISBN 978-83-77806-52-4
- 3, *W ramach Rzeczypospolitej, państw ościennych i na emigracji*. – 388 s. : il. (w tym kolor.). – ISBN 978-83-77806-53-1

Janusz Małek

560. Małek Janusz: *Moje Prusy, moje Mazury : szkice z dziejów Prus Książęcych, Królewca i Mazur*. – Dąbrówno : Oficyna Retman, 2009. – 248, [8] s. ; 25 cm. – ISBN 978-83-92802-43-3
561. Małek Janusz: *Poland and Prussia in the Baltic area from the sixteenth to the eighteenth century* / transl. by Hazel Pearson. – Toruń : Wydawnictwo Naukowe

- Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2013. – 392 s. ; 24 cm. – (Opera selecta / Janusz Małek ; vol. 2). – ISBN 978-83-231-3034-5
562. Małek Janusz: *Polen und Preussen vom 15. bis zum 18. Jahrhundert : Bestandsaufnahme und Perspektiven.* – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2011. – 575 s. ; 24 cm. – (Opera selecta / Janusz Małek ; vol. 1). – ISBN 978-83-231-2671-3
563. Małek Janusz: *Reformacja i protestantyzm w Polsce i Prusach (XVI-XX w.).* – Toruń : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012. – 497 s. : il. ; 23 cm. – ISBN 978-83-23129-88-2

Tadeusz Stegner

564. Stegner Tadeusz: *Polacy-ewangelicy w Królestwie Polskim 1815-1914 : kształtowanie się środowisk, ich działalność społeczna i narodowa.* – Gdańsk : Wydaw. Uniwersytetu Gdańskiego, 1992. – 236 s. ; 24 cm. – (Rozprawy i Monografie – UG ; 174). – ISBN 83-7017-39-0-X
565. Stegner Tadeusz: *Ewangelicy warszawscy : 1815-1918.* – Warszawa : „Semper”, 1993. – 212 s. ; 21 cm.
566. Stegner Tadeusz: *Bóg, protestantyzm, Polska : biografia pastora Leopolda Marcina Otto (1819-1882).* – Gdańsk : Wydaw. UG : „Officina Ferberiana”, 2000. – 249, [2] s., [16] s. tabl. : il. ; 24 cm. – (Wyznania i Narody na Ziemiach Polskich w XIX i XX wieku ; 1). – Na s. red. błędny ISBN. – ISBN 83-7017-961-4 (UG). – ISBN 83-905486-3-1 (OF)
567. Stegner Tadeusz: *Ewangelicy ziem polskich XIX w. : sylwetki wybitnych postaci.* – Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008. – 230 s. ; 22 cm.
568. Stegner Tadeusz: *Ewangelicy ziem polskich XIX w. : sylwetki wybitnych postaci.* – Gdańsk: Wydaw. Uniwersytetu Gdańskiego, 2012. – Wyd. 2. – 233 s. – ISBN 978-83-73265-48-6

BIBLIOGRAFIA PRZEDMIOTOWA

I. Źródła

1) niepublikowane

Listy (korespondencja nadesłana pocztą elektroniczną):

Listy od dr Jadwigi A. Badury, żony proboszcza parafii w Pszczynie (1.08; 13.10.2014; 10.02.2015)

Listy od bpa Rudolfa Bażanowskiego, diecezja mazurska (13.11.2013; 25.02.2014)

List od bpa Ryszard Bogusz, diecezja wrocławska (20.11.2013)

Listy od autorki Lidii Czyż (z dnia 6.03.2014; 21.11.2014)

List od dr Renaty Czyż, dyrektor Biblioteki Miejskiej w Wiśle, współorganizatorki sesji organizowanych przez parafię w Wiśle (z dnia 10.04.2014)

Listy od Bożeny Giemzy, redaktor Wydawnictwa Warto (6.11.2014; 23.01.2015)

List od ks. Sławomira Fonfary, proboszcza parafii w Brzegu (z dnia 10.12.2013)

List z parafii Jaworze (23.04.2013)

List od prof. dra hab. Jarosława Kłaczka, historyka z Torunia (29.03.2013)

List od Józefa Króla, prezesa PTEw, członka parafii w Jaworzu (19.05.2014)

List od Erwina Kruka, byłego przewodniczącego MTE (9.05.2014)

List od Aleksandry Obracaj, przewodniczącej koszalińskiego Oddziału PTEw (4.02; 4.03.2014)

List od ks. Leszka Orawskiego, z parafii w Zgierzu (22.04.2013)

Listy od Władysława Sosny, prezesa cieszyńskiego Oddziału PTEw (15.04; 18.05; 6.05; 18.06; 18.07; 22.07; 31.10.2014)

Listy od dra hab. Jana Szturca, działacza PTEw (22.10.2013; 20.02; 28.03; 27.05; 22.10; 12.01.2014)

List od dra Marcina Waltera, członka parafii krakowskiej (2.07.2014).

Listy od Jana Wilda, członka parafii w Słupsku (11.01; 15.11.2014)

List od Andrzeja Wojciechowskiego, współzałożyciela Wydawnictwa Św. Mateusza z Łodzi (25.07.2013)

Wywiady:

Wywiad z dr Jadwigą A. Badurą, żoną proboszcza parafii pszczyńskiej (7.04.2014)

Wywiad z ks. bp. Rudolfem Bażanowskim (Olsztyn, 4.08.2013)

Wywiad z ks. Jerzym Belowem, dyrektorem Wydawnictwa Augustana (Bielsko-Biała, listopad 2010)

Wywiad z diakon Aleksandrą Błahut-Kowalczyk (19.05.2014)

Wywiady z ks. dr. Henrykiem Czemborem, duszopasterzem z Ustronia (Ustroń, 25.08.2013),
15.05.2014

Wywiad z pisarką Lidią Czyż (Dzięgielów, 8.07.2013)

Wywiady z Bożeną Giemzą, redaktor Wydawnictwa Warto (Dzięgielów 9.07.2013;
20.03.2014)

Wywiad z dr hab. prof. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego Grzegorzem Jasińskim
(Olsztyn, 5.08.2013)

Wywiad z Tomaszem Kaliszem, byłym dyrektorem wydawnictwa „Didache” (Katowice
29.01.2014)

Wywiad z ks. Waldemarem Szajthauerem, proboszczem parafii w Wiśle (11.04.2014)

Wywiady z ks. bp. Tadeuszem Szurmanem (Katowice, 19.05. 2010; 15.03.2012)

Wywiad z Bogusławem Tonderą z parafii ewangelickiej w Krakowie (Kraków 7.05.2013)

Wywiad z autorką Barbarą Żyszkowską z Ustronia (23.05.2014).

Rozmowy telefoniczne:

z ks. Dariuszem Dawidem, proboszczem parafii w Zabrze (28.10.2014)

z Bożeną Giemzą, redaktorem Wydawnictwa Warto (23.10.2014)

z autorką diakon Janiną Kiszą-Bruell z Cieszyna (27.03.2014)

z ks. Andrzejem Mendrokiem, byłym proboszczem parafii w Koninie (11.06.2014)

z ks. Rudolfem Pastuchą, byłym proboszczem parafii w Miechowicach (11.06.2014)

z ks. Zdzisławem Sztwiertnią, proboszczem parafii w Wiśle-Jaworniku (6.11.2014)

z Bogusławem Tonderą z Krakowa (25.10.2014)

2) publikowane:

Wydawnictwa ciągle/Czasopisma:

„Ewangelik” (2003-2008)

„Ewangelik Pszczyński” (za lata 1992-1999)

Forum Ewangelickie IV, VII-XII (1997, 2002-2006)

„Gdański Rocznik Ewangelicki” (2007 ->)

„Kalendarz Ewangelicki” 1990-2014

„Kartki Mazurskie” („Biuletyn – Kartki Mazurskie”, pod red. Erwina Kruka) 1999-2011
(dostęp: <http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/biuletyn/km.html>)

„Myśl Protestancka” (1997-2004)

„Polskie Towarzystwo Ewangelickie. Biuletyn Informacyjny” Nr 1 (1988); Nr 2 (1992);
Nr 3 (1998); dostęp: <http://www.ptew.org.pl/publikacje-ptew/>

„Słowo i Myśl” (1999 ->)

„Rocznik Wiślański” (2009->)

„Zwiastun Ewangelicki” (do 1999 r. „Zwiastun; wykorzystano roczniki: 1993; 1998-2014)

Statuty:

Statut Wydawnictwa Augustana

Statut Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego (dostęp ze strony PTEw:

<http://www.ptew.org.pl/statut/>)

Statut Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie (dostęp ze strony TE:

http://tecieszyn.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=10&Itemid=10)

Statut Mazurskiego Towarzystwa Ewangelickiego w Olsztynie (udostępniony przez bpa R.
Bażanowskiego)

Statut Centrum Misji i Ewangelizacji w Dziegielowie (dostęp ze strony CME:

<http://www.cme.org.pl/index.php?D=1750>)

Zasadnicze Prawo Wewnętrzne KEA (dostęp: <http://www.bik.luteranie.pl/files/Prawo/2014-10-16ZPW.pdf-0>)

3) elektroniczne

Strony internetowe:

Centrum Informacyjne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce

(<http://www.bik.luteranie.pl/>)

Oficjalna strona luterańska Luteranie.pl (www.luteranie.pl), także archiwalna

(old.luteranie.pl)

forum dyskusyjne luteranów polskich (<http://luteranieforum.org/>)

konfesyjne forum luterańskie (<http://www.forum.konfesyjni.pl>)

Profile facebookowe:

Kościół Ewangelicko-Augsburski (Luterański) w Polsce:

<https://www.facebook.com/luteranie>

Polskie Towarzystwo Ewangelickie – PTEw

<https://www.facebook.com/pages/Polskie-Towarzystwo-Ewangelickie-PTEw/172506156233031>

Profile wybranych parafii, m.in.:

Parafia w Dziegiełowie: <https://pl-pl.facebook.com/dziegielow.parafia>

Parafia w Łodzi:

<https://www.facebook.com/ParafiaEwangelickoAugsburskaSwMateusza>

Parafii w Toruniu

<https://www.facebook.com/pages/Parafia-Ewangelicko-Augsburska-w-Toruniu/220138994825316>

Strony diecezji:

katowickiej: <http://www.diec.katowicka.luteranie.pl/>

wrocławskiej www.luteranie.wroc.pl

warszawskiej: <http://www.diec.warszawska.luteranie.pl/>

Strony wybranych parafii (dostępne ze strony Luteranie.pl)

Strony duszpasterstw (dostępne ze strony Luteranie.pl)

Strona Diakonii Kościoła (www.diakonia.org.pl)

Strona Centrum Misji i Ewangelizacji w Dziegiełowie (www.cme.org.pl)

Strona Wydawnictwa Augustana (<http://www.augustana.pl/>)

Strony luterzańskich księgarń internetowych:

Księgarnia Augustana (<http://www.ksiegarnia.augustana.pl/>)

Księgarnia Warto (<http://warto.com.pl/>)

Biblioteka dla Każdego przy parafii ewangelicko-augsburskiej w Skoczowie

(<http://www.biblioteka.skoczow.pl/>)

Strony internetowe towarzystw ewangelickich:

Polskie Towarzystwo Ewangelickie: www.pte.org.pl

Towarzystwo Ewangelickie w Cieszynie: teczyn.pl

Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie: <http://diec.mazurska.luteranie.pl/pl/mte.html>

Strona księgarni CLC (<http://www.clc.org.pl/>)

Strony księgarń – wydawców, naukowych, ogólnopolskich, m.in.:

Wydawnictwo Adam Marszałek (<http://www.marszalek.com.pl/sklep.html>)

Oficyna Wydawnicza „Retman” (<http://www.mojabibliotekamazurska.pl/>)

księgarnia internetowa JACK.pl

KsięgarniaPowszechna.pl (www.ksiegarniapowszechna.pl)

Miejskie serwisy internetowe (Cieszyn, Ustroń, Wisła, Bytom, Kielce, Zabrze)

Regionalne mutacje „Gazety Wyborczej” on-line (Katowice, Radom, Wrocław)

Portal Śląska Cieszyńskiego OX.PL

Strony ekumeniczne: www.wiara.pl; www.ekumenizm.pl

Strony muzeów, bibliotek, domów kultury

Blogi:

Blog Centrum Misji i Ewangelizacji

(<http://cme.org.pl/index.php?D=217&mies=02&rok=20140>)

W służbie słowa – Blog ks. Jana Grossa (<http://wsluzbieslowa.blox.pl/html>)

Teologia Żywa – Blog ks. Manfreda Uglorza (<http://teologiazywa.blox.pl/html0>)

Informatory:

Raporty CME (dostępne na stronie: <http://www.cme.org.pl/index.php?D=216>)

Informatory parafialne dostępne na stronach internetowych parafii (Warszawa, Radom, Łódź, Skoczów)

II. Opracowania

Aduszkiewicz Adam, *Chrześcijaństwo wobec transformacji ustrojowej*, MP 1997, nr 2, s. 3-8

Alabrudzińska Elżbieta, *Protestantyzm w Polsce w latach 1918-1939*, Toruń 2004

Alabrudzińska, *Juliusz Bursche (1862-1942). Zwierzchnik Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Polsce. Biografia*, Toruń 2010

Badura Jan, *Pamiętki – świadectwem wiary*, ZE 2007, nr 15-16.

Badura Jan, *Pójść drogą męczennika – w 60. rocznicę śmierci ks. Dietricha Bonhoeffera*, ZE 2005, nr 8 s. 12-15

Below Jerzy, *20 lat na Bielskim Syjonie – z działalności Wydawnictwa Augustana*, KE 2012, s. 152-156

Below Jerzy, *„Kościoły pokoju” światowym dziedzictwem*, ZE 2002, nr 1, s. 12-14

Below Jerzy, *Międzynarodowa operacja – historia i bujne współczesne życie „Z Biblią na co dzień”*. Cz. 4, ZE 2005, nr 21, s. 15-16

Below Jerzy, *„Miłość cię wypędziła...” – historia i bujne współczesne życie „Z Biblią na co dzień”*. Cz. 1, ZE 2005, nr 17, s. 14-15

Below Jerzy, *Ogólnoswiatowy zasięg – historia i bujne współczesne życie „Z Biblią na co*

- dzień*". Cz. 3, ZE 2005, nr 19, s. 10-13
- Below Jerzy, *O trójce jubilatów. Wystąpienia wygłoszone na jubileuszowym spotkaniu*, ZE 2007, nr 9, s. 16
- Bertman Wisława, Sokół Aneta, *Książka i prasa ewangelicka w Polsce po 1989 r. Zarys zagadnienia i stan badań*, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” R. 4 (2011), nr 1, s. 105-120
- Bertman Wisława, Sokół Aneta, *Wydawnictwa ewangeliczne na Śląsku po 1989 roku*, „Śląskie Miscellanea” T. 24 (2011), s. 113-124
- Biskup Juliusz Bursche*. Pod red. Renaty Czyż i Danuty Szczypki, Wisła 2012
- Boksański Zbigniew, *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa 2005
- Bruncz Dariusz, *Dekada Lutra*, „Słowo i Myśl” 2008, nr 5, s. 12-13.
- Bruncz Dariusz, *Luteranizm XXI wieku – elitarny klub czy otwarta przestrzeń*. Cz. 1, ZE 2006, nr 17, s. 12-14; Cz. 2, tamże, nr 18, s. 12-13
- Cebula Sławomir, *Prawa i wolności religijne we współczesnej Polsce. Ustawodawstwo a realia społeczno-kulturowe*, Kraków 2011
- Chwastek Jolanta, *Fenomen Dziegielowa. 50-lecie Tygodni Ewangelizacyjnych Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego*, MP 2000, nr 2, s. 76-83
- Cieszyński Dawid, *Na początku było Słowo – dwudziestolecie cieszyńskiej księgarni*, ZE 2003, nr 15-16, s. 34
- Cybulski Radosław, *Książka współczesna. Wydawcy – Rynek – Odbiorcy*, Warszawa 1986
- Czembor Henryk, *Ewangelicki Kościół Unijny na Polskim Górnym Śląsku (1922-1939)*, Katowice 1993
- Czembor Henryk, „*Poświęcki*”, ZE 2006, nr 12, s. 29
- Czembor Henryk, *100 tysięcy egzemplarzy*, „Słowo i Myśl” 2008, nr 2, s. 2-3
- Czepki podróż po prośbie* [„*Podróż szwedzka Od maja 1654 do 16 maja 1655*”] [online]. Historia.Focus.pl: <http://historia.focus.pl/swiat/czepki-podroz-po-prosbie-369?strona=1> [dostęp w dniu 7.06.2014]
- Czesła Alfred, *Słowo o Mazurskim Towarzystwie Ewangelickim*. W: *Z dróg Erwina Kruka. Na 65. urodziny twórcy*. Red. i współprowadzenie Zbigniew Chojnowski, Olsztyn 2006, s 177-182
- Czesła Alfred, *Tożsamość ewangelików w powiecie szczycieńskim*, „Rocznik Mazurski” 2003 (T. 8), s. 102-123
- Człowiek współczesny – jego religia i kultura*. Pod red. Lidii Nowakowskiej, Zofii Zgody. Bydgoszcz 2010

- [Czterysta] *450 lat Reformacji po Wawelem*. Aut. Janina Bieniarzówna i in., Kraków 2008
- Czytanie, czytelność, czytelnik*. Pod red. Anny Żbikowskiej-Migoń, przy współudziale Agnieszki Łuszek. Wrocław 2011
- Czyż Renata, *Polskie postylle ewangeliczne na Śląsku Cieszyńskim*, „Cieszyńskie Studia Muzealne” 2 (2005), s. 109–123
- Dawson Christopher, *Religia i kultura*. Przeł. [z ang.] Jolanta W. Zielińska, Warszawa 1958
- Dokąd zmierzamy? Książka i jej czytelnik*. Pod red. Radosława Gazińskiego. Szczecin 2008;
- Domasłowski Jerzy, *Kościół ewangelicko-augsburski w Poznaniu i w zachodniej Wielkopolsce w latach 1919-2005*, Poznań 2005
- Dominik Henryk, *Na Wyższej Bramie. Ewangeliczne wzgórze w Cieszynie*, „Zwiastun” 1993, nr 10, s. 14-16
- Doskonałość, zbawienie, rodzina. Z badań nad protestantyzmem*. Red. Z. Pasek, Kraków 2005
- Dyczewski Leon, *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin 1995
- Ewangelicy duchowni i parafianie. Powojenne lata w Olsztynie i na Mazurach*. Red. Swietłana Kruk, Olsztyn 2007
- Ewangeliczne szkoły między Wawelem a Rynkiem*, ZE 2012, nr 15, s. 42-43
- Ewangelicy...: praca zbiorowa*. Pod red. J. Wilda, Słupsk 2007
- Ewangelicy na Warmii i Mazurach. Dzieje i współczesność. Praca zbiorowa*. Pod red. Erwina Kruka, Olsztyn 2001
- Ewangelicy w Zabrzu*. Red. A. Korczago, Zabrze 2013
- Felke Arkadiusz, Kliber Jan, *Cieszyn: kościół Jezusowy*, ZE 2009, nr 11, s. 13-15
- Gastpary Waldemar, *Historia protestantyzmu w Polsce od połowy XVIII w. do I wojny światowej*, Warszawa 1977
- Gastpary Waldemar, *Protestantyzm w Polsce w dobie dwóch wojen światowych. Część druga 1939-1945*, Warszawa 1981
- Gaś Piotr, *Okno na granicy – centrum Bonhoeffera w Szczecinie*, ZE 2002, nr 15-16
- Gaś Piotr, *Otwarty Kościół – misja przez codzienne życie parafii*, ZE 2005, nr 8, s. 6-8
- Głajcar Gabriela, *Stawiamy na jakość życia – z działalności Centrum Misji i Ewangelizacji*, KE 2013, s. 89-94
- Głombiowski Karol, *Książka w procesie komunikacji społecznej*, Wrocław, Warszawa 1980
- Gołębiowski Łukasz, *Gdzie jest czytelnik?*, Warszawa 2012
- Gołębiowski Łukasz, *Rynek książki w Polsce. Edycja 1999*, Warszawa 1999

- Gołębiewski Łukasz, *Rynek książki w Polsce 2005. Wydawnictwa. Współpraca Renek Mendruń, Kuba Frołow, Warszawa 2005*
- Gołębiewski Łukasz, Waszczyk Paweł, *Rynek książki w Polsce 2013. Dystrybucja, Warszawa 2013*
- Gołębiewski Łukasz, Frołow Kuba, Waszczyk Paweł, *Rynek książki w Polsce 2010. Dystrybucja. Współpr. Kamila Bauman, Warszawa 2010*
- Górska Małgorzata, *Książki, nowe media i ich czasoprzestrzeń, Warszawa 2009*
- Grochal Emilia, Sosna Władysław, *Materiały bibliograficzne do historii protestantyzmu na Śląsku Cieszyńskim, Cieszyn 2011*
- Gross Jan, *Kazanie czyli wykład Słowa Bożego, ZE 2004, nr 5, s. 8-9*
- Grzymała-Moszczyńska Halina, *Religia a kultura. Wybrane zagadnienia z kulturowej psychologii religii, Kraków 2004*
- Holeksa Iwona, *Po prostu wypełniamy ciszę. 10-lecie luterńskiego programu radiowego, ZE 2013, nr 2, s. 17-19*
- Holeksa Iwona, *Skarb przemienionych serc – 60 lat Tygodni Ewangelizacyjnych, ZE 2009, nr 15-16, s. 12-13*
- Holeksa Iwona, *Szansa czy problem dla Kościoła – głos o rozwoju duszpasterstwa w Sieci, ZE 2011, nr 10, s. 14-16*
- Jagucki Alfred, *Mazurskie dole i niedole. Wspomnienia i refleksje z lat pracy na Mazurach, Olsztyn 2004*
- Jasiński Grzegorz, *Kościół ewangelicki na Mazurach w XIX wieku (1817-1914), Olsztyn 2003*
- K.C., *Wiara, nadzieja, miłość – 350 lat kościoła „pokoju” w Jaworze, ZE 2005, nr 19, s. 18-19*
- Karski Michał, *Religia w sieci – Internet a ewangelicka obecność, ZE 2010, nr 5, s. 13-15*
- Kiec Olgierd, *Kościół ewangelicki w Polsce 1980-2008. W: Kościoły, polityka, historia. Ze studiów nad problemami mniejszości wyznaniowych w Polsce w XX i XXI wieku. Red. Stefan Durda, Olgierd Kiec, s. 123–159*
- Kiec Olgierd, *Protestantyzm w Poznaniu 1815-1918, Warszawa 2001*
- Kościół luterński na ziemiach polskich (XVI-XX w.). T. 1-3. Red. nauk. J. Kłaczko, Toruń 2012*
- Kłaczko Jarosław, *Historia parafii ewangelicko-augsburskiej w Radomiu (1826-2009), Toruń 2010*
- Kłaczko Jarosław, *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945-1975, Toruń*

2010

- Kołodziejska Jadwiga, *Kanon literacki we współczesnym obiegu czytelnicyzm*. W: *Społeczeństwo informacyjne i jego technologie*. Pod red. Barbary Sosińskiej-Kalaty oraz Katarzyny Materskiej i Wiesława Glińskiego. Warszawa 2004, s. 27-38
- Kołodziejska Jadwiga, *Elitarne i popularne wzory czytania*. Warszawa 2013;
- Kondek Stanisław A., *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek w Polsce w latach 1948-1955*, Warszawa 1999
- Krzyszowski Zbigniew, *Kościół w funkcji kulturotwórczej*, „Roczniki Teologiczne” (T. 45) 1998, z. 2, s. 47-66
- Kubala Piotr, *Serwis internetowy Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego*, MP 1999, nr 2, s. 71-72
- Kubica Grażyna, *Śląskość i protestantyzm. Antropologiczne studia o Śląsku Cieszyńskim*, Kraków 2011
- [Legendź Magdalena] ML, *Na Bożą chwałę – Augustana ma 20 lat*, ZE 2012, nr 8, s. 16
- Legendź Magdalena, *Trwanie i rozwój – jaka jest kondycja polskiego protestantyzmu*, ZE 2006, nr 18, s. 16-18
- Legendź Magdalena, *Wszystko tam się dzieje – czy Kościołowi potrzebny jest Facebook?*, ZE 2011, nr 24, s. 16-17
- Legendź Magdalena, *Zwątpienie, zdziwienie – zbawienie! – ewangelizacja ProChrist*, ZE 2008, nr 8, s. 19-21
- Libiszowska-Żółtkowska Maria, *Kultura religijna jako determinanta tożsamości*. W: *Kultury religijne. Perspektywy socjologiczne*. Red. Andrzej Wójtowicz, Warszawa, Tyczyn 2005, s. 108-120
- Losy wojenne ks. Andrzeja Wantuły*. Oprac. redakcyjne Barbara Żyszkowska, Cieszyn 2005
- Maciuszko Janusz T., *Protestantyzm na Śląsku XVI-XX wiek*. W: *Miejsce i rola Kościoła wrocławskiego w dziejach Śląska*. Pod red. Krystyna Matwijowskiego, Wrocław 2001, s. 195-213
- Malina Adam, *Dobre miejsce w internetowej sieci – nowa odsłona luteranie.pl*, KE 2013, s. 101-103
- Malina Adam, *Klucz do „Losungen” – historia i bujne współczesne życie „Z Biblią na co dzień”*. Cz. 2, ZE 2005, nr 18, s. 13-15
- Małek Janusz, *Moje Prusy, moje Mazury. Szkice z dziejów Prus Książęcych, Królewca i Mazur*, Dąbrówno 2009
- Małek Janusz, *Reformacja i protestantyzm w Polsce i Prusach (XVI-XX w.)*. Toruń 2012

- Mariański Janusz, *Nowa religijność we współczesnym świecie – mega trend czy megaflop?*.
W: *Religioznawstwo polskie w XXI wieku*. Red. naukowa Zbigniew Stachowski,
Tyczyn 2005, s. 115- 135
- Matka Ewa z Miechowic. Ewa von Tiele-Winckler (1866-1930)*. Pod red. Jana Szturca.
Katowice 2006
- Michalak Ryszard, *Miejsce Kościołów protestanckich w polityce wyznaniowej PRL*. W:
Protestantyzm w Polsce na przestrzeni wieków. Red. Piotr Gołdyn, Poznań 2009
- Michejda Lech, *Pracować dla społeczeństwa obywatelskiego – działalność wielebnego z
Nawsia*, ZE 2010, nr 6, s. 10-11
- Migoń Krzysztof, *Kultura książki. Program dla bibliologii i potrzeba dla studiów
bibliotekoznawczych*. W: *Nauka o książce we współczesnym świecie*, Warszawa 2003
- Migoń Krzysztof: *Nauka o książce. Zarys problematyki*, Warszawa 1984
- Migoń Krzysztof, *O przedmiocie badań współczesnej bibliologii*. „Konspekt” 2004 nr 19, s.
27-29
- Milerski Bogusław, *Protestantyzm kulturowy a sprawy Polski*, MP 1998, nr 2, s. 3-8
- Milerski Bogusław, *Religia a kultura*, „Rocznik Teologiczny” (R. 34) 1992, nr 1, s. 175-191
- Milerski Bogusław, *Życie w diasporze... zagrożenia i szanse w kontekście polskiego
protestantyzmu*, MP 2002, nr 1, s. 3-10
- Miller Vincent J., *Religia w świecie konsumpcji. Chrześcijańska wiara i praktyka w kulturze
konsumpcyjnej*. Przeł. [z ang.] Tadeusz Szafranski, Warszawa 2007
- Misyjne oblicze Kościoła – rozmowa z ks. Grzegorzem Giezmą o Centrum Misji i
Ewangelizacji w Dziegielowie*. Rozm. Magdalena Legendź, ZE 1998, nr 6, s. 10-12
- Molin Jerzy, *Postylla w Kościele ewangelickim*, „Folia Toruniensia” 2004 (t. 4), s. 41-48
- Mój Bonhoeffer – na czym polega aktualność spuścizny niemieckiego teologa?* Oprac.
Magdalena Legendź, ZE 2005, nr 9, s.13-16
- Niebuhr Richard H., *Chrystus a kultura*. Przeł. [z ang.] Andrzej Pawelec, Kraków
1996
- Nierzyskokatolickie Kościoły chrześcijańskie we współczesnej Polsce*. Pod red. Zdzisława
J. Winnickiego i Tomasza Dębowskiego. Toruń 2007
- Oblicza współczesnej bibliologii. Konteksty i transgresje*. Red. nauk. Grzegorz Czapnik,
Zbigniew Gruszka, Jacek Ladorucki. Łódź 2014
- O większą sprawę; ks. Franciszek Michejda (1848-1921)*. Red. Ewa Maszewska, Barbara
Michejda-Pinno, Joanna Michejda, Katowice 2003
- Ogród Ciszy i Medytacji – Międzynarodowe Dni Bonhoefferowskie*, ZE 2012, nr. 13-14, s. 31

- Pabian Arnold, *Promocja. Nowoczesne środki i formy. Monografia*, Warszawa 2008
- Patalon Mirosław, *Postmodernizm – zagrożenie czy wyzwanie?*, MP 1998, nr 4, s. 11-19
- Pierwszy między Mazurami. Wspomnienia o Karolu Mallku*. Wstęp i oprac. Jan Chłosta, Olsztyn 1998
- Pietrzak Michał, *Nierzyskokatolickie Kościoły i Związki Wyznaniowe w Rzeczypospolitej Polskiej 1989–2000*, „Rocznik Teologiczny” (R. 42) 2000, z. 2, s. 191–210
- Protestancka kultura słowa*. Pod red. Zbigniewa Paska, Kraków 2009
- Radwański Wiesław, *Rozpowszechnianie dynamitu – 30 lat temu otwarto księgarnię Logos*. Współpraca H. Sztwiertnia, ZE 2013, nr 13-14, s. 20-23
- Romankow Jacek, *80-lecie Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego*, MP 2000 nr 3, 85-88
- Rozmowy o rynku książki*. Rozm. przeprowadzili Lukasz Gołębiowski [et al.]. 2, Warszawa 2004
- Rusek Halina, *Rola polskiego protestantyzmu w życiu społecznym i kulturze*. W: *Pomiędzy sekularyzacją i religijnym ożywieniem. Podobieństwa i różnice w przemianach religijnych w Polsce i w Niemczech*. Red. nauk. Elżbieta Flirt [i in.], Kraków 2012
- Samiec Jerzy, *Ewangelizacja dzisiaj – niezmienna treść, bogactwo form*. ZE 2005, nr 4, s. 8-10
- Samiec Jerzy, *Po prostu... - rozmowa z ks. Jerzym Samcem, inicjatorem powstania audycji „Po prostu”, proboszczem parafii w Gliwicach*. Rozm. ks. Adam Malina, ZE 2003, nr 19, s. 10-11
- Samiec Jerzy, *Zachęcać, wspierać, napominać – wychowawcza rola parafii*, ZE 2008, nr 9, s. 6-7
- Siekierski Stanisław, *Książka we współczesnej kulturze polskiej*, Póltusk 2006
- Sitek Piotr, *Kościół w Ewangelicko-Augsburski w Polskim Radio*, MP 2000, nr 2, s. 58-59
- Sitek Piotr, *Kościół w komunikacji masowej i kulturze żywego słowa. Zarys i ćwiczenia merytoryczne*, Cieszyn 2004
- Sitek Piotr, *Kształtowanie przez Kościół tożsamości mieszkańców w obszarach pogranicznych*, Dziegielów 2007
- Sosna Władysław, *25 lat oddziału Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie*. *Pamiętnik*, Cieszyn 2010.
- Sosna Władysław, *Kartki z dziejów Kościoła Jezusowego i polskich ewangelików w Cieszynie*, Cieszyn 1999
- Sosna Władysław, *Wokół obchodów 300-lecia kościoła Jezusowego w Cieszynie*, „Słowo i Myśl” 2009, nr 3, s. 18-19

- Stawiak Tomasz: *Ewangelicki Kościół Pokoju w Jaworze*. Tłum. Edward Borowski ; fot. Jacek Zygmunt, Świdnica, Jawor 2008
- Stegner Tadeusz: *Ewangelicy warszawscy. 1815-1918*, Warszawa 1993
- Stegner Tadeusz, *Polacy-ewangelicy w Królestwie Polskim 1815-1914*, Gdańsk 1992
- Stegner Tadeusz, *Bóg, protestantyzm, Polska. Biografia pastora Leopolda Marcina Otto (1819-1882)*, Gdańsk 2000
- [Sto] *150 lat „Zwiastuna Ewangelickiego” – daty i fakty*, KE 2013, s. 138-146
- Straus Grażyna, *Książka i jej odbiorca w latach dziewięćdziesiątych*. W: *Książka i prasa w systemie komunikacji społecznej. Przeszłość, dzień dzisiejszy, perspektywy*. Pod red. Marii Judy, Lublin 2002, s. 69-85
- Sum Ewa, *Owocne lata – z działalności drukarni Augustana*, KE 2012, s. 149-151
- Suwalska Wanda, *25 lat Łódzkiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego* [online]. Strona parafii ewangelickiej w Łodzi: <http://www.mateusz.org.pl/informator.12.html> - dostęp 13.12.2014 [dostęp 21.10.2013]
- Szarek Jan, *Oddany jedności i polskości – bp Juliusz Bursche w 70. rocznicę śmierci*, ZE 2012, nr 5, s. 10-14
- Szarek Jan, *Ta wiosna już pachniała – rozmowa z bp. Janem Szarkiem, pomysłodawcą Augustany*. Rozm. Marta Matl, ZE 2012, nr 9, s. 14-15
- Szczepankiewicz-Battek Joanna, *Kościół protestancki i ich rola społeczno-kulturowa*, Wrocław 2005
- Szczepankiewicz-Battek Joanna, *Protestantyzm na Śląsku. Geografia, demografia, kultura*, Wrocław 1996
- Szewczyk Grażyna, Szturc Jan, *Luteranie w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym*, Katowice, 1995
- Szturc Jan, *Ewangelicy w Polsce. Słownik biograficzny XVI-XX wieku*, Bielsko-Biała 1998
- Szturc Jan, *Kościół ewangelicki w aglomeracji katowickiej. Zarys dziejów*, KE 1994, s. 237-240
- Szturc Jan, *Nowa ewangelicka oficyna wydawnicza*, EP1996, nr 7-8, s. 34-35
- Szturc Jan, *Stowarzyszenia społeczno-kulturalne w polskim ewangelicyzmie*, Warszawa 2006
- Szturc Jan, *Rozmowy z ewangelikami początku wieku*. [Rozmówcy Alfred Bieta et al.], Katowice 2008.
- Szultka Zygmunt, *Język polski w kościele ewangelicko-augsburskim na Pomorzu Zachodnim od XVI do XIX wieku*, Wrocław [i in.], 1991

- Szurman Tadeusz, *Mocni wiarą i miłością*, Katowice 2008
- Szurman Tadeusz, *Nasza obecność w telewizji*, „Zwiastun” 1993, nr 6, s. 12-13
- Szurman Tadeusz, „Zapomniany” *śpiewnik*, „Ewangelik” 2006, nr 1, s. 83-85
- Szydłowska Emilia, *Kulturotwórcza rola małych wydawnictw. O dwóch nurtach działań wydawniczych po roku 1989*. W: *Książka ponad podziałami*. Pod red. Antoniego Krawczyka, Lublin 2007, s. 341-348
- Świadectwo wiary i życia. Kościół luterński w Polsce wczoraj i dziś*. Red. Jerzy Below, Magdalena Legendź, Bielsko-Biała, 2004
- Toeplitz Karol, *O tożsamości konfesyjnej*, MP 1999, nr 3, s. 20-36; Część druga, tamże, nr 4, s. 32-43
- Uglorz Manfred, *Ewangelicy na Śląsku Cieszyńskim*, „Limites Patriae” 2004, z. 1, s. 60-74
- Uljasz Adriana, *Prasa i książka ewangelicka w Internecie (2009)* [online]. Strona parafii w Lublinie: www.lublin.luteranie.pl/historia/hist31.php [dostęp: 13.07.2014]
- W drodze za Chrystusem. Kościoły chrześcijańskie mówią o sobie*. Pod red. Hanny Trandy i Mirosława Patalona, Kraków 2009
- W poszukiwaniu odpowiedniej formy. Rola wydawcy, typografa, artysty i technologii w pracy nad książką*. Pod red. Małgorzaty Komzy, Wrocław 2012
- Więcej niż tylko szkoły – Towarzystwo Szkolne im. Mikołaja Reja w Bielsku-Białej*, ZE 2012, nr 11, s. 25-26)
- Winiarczyk-Kossakowska Małgorzata, *Ustawy III Rzeczypospolitej o stosunku państwa do kościołów chrześcijańskich*, Warszawa 2004
- Wkład protestantyzmu do kultury polskiej. Z zagadnień protestantyzmu w Polsce*, Warszawa 1970
- Wydawnictwa „Augustany” w oczach czytelników – podsumowanie ankiety*, „Zwiastun” 1998, nr 8, s. 14-16
- Wysoczański Wiktor, Pietrzak Michał, *Prawo kościołów i związków wyznaniowych nierzymskokatolickich w Polsce*, Warszawa 1997
- Z historii Kościoła ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim*, Katowice 1992
- Zdybicka Zofia J., *Rola religii w kulturze współczesnej*. W: *Kultura i religia u progu III tysiąclecia*. Red. nauk. Wojciech Świątkiewicz, Aleksandra Pethe, Katowice 2001, s. 11-23
- Zielińska Małgorzata, *Misja słowa drukowanego Fundacja CLC*, MP 1998, nr 3, s. 62-64

INDEKS OSOBOWY

- Adamus Sylwia 70
- Alabrudzińska Elżbieta 27, 31, 32, 37, 103
- Ambroży Marek
- Anders Władysław 67
- Anderson Paul 80
- Anweiler Paweł, bp 69, 72, 74, 99, 100, 101, 162, 198, 199, 231, 251, 259
- Augustyn Aneta 234
- Badowska Wilga 237
- Badura Jadwiga Anna 8, 16, 66, 98, 99, 100, 101, 135, 201, 213, 214, 215, 220, 221, 227, 229, 236, 240, 244, 256
- Badura Jan, ks. 98, 100, 105, 129, 139, 150, 157, 251
- Bajgert Romuald 105
- Bandtkie Jerzy Samuel 10
- Baszkowska Danuta 238
- Bażanowski Rudolf, bp 15, 51, 147, 214
- Below Jerzy, ks. 15, 17, 58, 59, 60, 64, 67, 75, 126, 127, 218, 237, 241
- Bertman Wisława 9, 61
- Bethge Eberhard 67, 73
- Białkowski Michał 176
- Bieniarzówna Janina 17, 23, 114
- Biermann Bogumił 138, 143
- Bieta, Alfred, ks. 17, 200
- Biszorski Edward 107
- Błahut-Kowalczyk Aleksandra 72, 83, 164, 165, 166, 180, 219, 251, 252, 257, 264, 266
- Bocek-Orzyszek Ewa 92
- Bogusz Ryszard, bp 52
- Bonhoeffer Dietrich 67, 73, 129, 130, 145, 185, 199, 223, 229, 262
- Bora Katarzyna, von zob. Luter Katarzyna
- Broda Jan 8, 142
- Brokering Herbert 69, 71, 81, 84, 223, 232, 256, 263
- Brożek Ludwik 7
- Bruell Tomasz, ks. 164
- Bruncz Dariusz 22, 33
- Brzóska Marcin 153
- Bujok Tomasz 145
- Bursche Juliusz, ks. 26, 27, 30, 31, 33, 44, 67, 73, 102, 103, 121, 161, 162, 210, 229
- Bursche Teodor 33
- Buzek Andrzej, ks. 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143
- Buzek Jerzy 238
- Chmiel Peter 23
- Chojecka Ewa 59, 92, 93, 107
- Chojnacki Władysław 6, 7, 29
- Chojnowski Zbigniew 42, 150
- Cholewa Jan 70
- Chwastek Dariusz, ks. 28, 124, 125, 159, 160, 163, 225, 228, 251

Chwastek Jolanta	38	Dietrich Veit	169
Cichy Joanna	108, 109	Dobracki Maciej	10
Cienciała Andrzej	106	Doherty Samuel	80
Cienciała Teodor	108	Domasłowski Jerzy	17, 93, 121, 122, 128, 131, 133, 175, 176, 177, 187, 225, 228, 237, 250
Cieszyński Dawid	205	Dominik Henryk	23, 51, 138, 141, 143, 150, 205
Cieślar J.	63	Dorda Aleksander	249
Cieślar Marek	107	Dorda Stanisław	200
Cieślar Mieczysław	125	Döring Christian	235
Czajka Iwona	114, 237	Drabina Jan	23
Czajkowski Michał	119	Drapella Maria	132
Czembor Henryk, ks.	15, 31, 67, 69, 105, 108, 109, 110, 111, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 162, 163, 166, 187, 191, 196, 213, 219, 220, 222, 228, 237, 257, 259, 264, 265	Dubisz Stanisław	190
Czembor Łukasz, ks.	154	Durda Stefan	17
Czembor Szymon, ks.	92	Duszyk Adam	121
Czepko Christian, von	127, 134, 234, 250, 251	Dytko Tadeusz	69, 70
Czerepińska Jadwiga	125	Elżbieta Lukrecja, księżna	24
Czesła Alfred	42, 147, 148, 149, 219	Enders Ernst Ludwig	169
Czyż Leszek, ks.	67, 72, 74, 75, 82, 191, 215, 223, 232, 237, 246	Felke Arkadiusz	105, 129
Czyż Lidia	69, 74, 75, 82, 198, 215, 223, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 245, 246, 247, 259, 263	Fijałkowski Marek	131, 237
Czyż Mirosław	153, 242	Fonfara Sławomir, ks.	161, 163
Czyż Renata	8, 27, 28, 49, 102, 103, 104, 105, 106, 114, 243	Friszke Andrzej	149, 151
Ćwierczakiewiczowa Lucyna	174	Friszke Edmund	121, 149
Dambrowski Samuel, ks.	24, 29, 152	Fryderyk Wilhelm III Hohenzollern	25
Danel Robert	233	Gabry s Marcin	106
Dawid Dariusz, ks.	113, 214	Gajdacz Emil	39, 70, 106
		Gajdacz Helena	39
		Gajdzica Jura	244
		Gajdzica Stanisław	108
		Gardawski Juliusz	6, 119
		Gastpary Waldemar, ks.	31, 33
		Gaś Piotr	129

Gazda Janina	82, 83, 86, 245	Hinrichs Renata	80
Gerlich Marian	232	Hinrichs Tim, ks.	77, 80
Gerson Wojciech	174	Hintz Iwona	173
Gąsiorowski Antoni	29	Hintz Marcin, bp.	62, 92, 94, 95, 132
Giemza Bożena	15, 76, 77, 206, 209, 217, 223, 232, 245, 246, 255, 261	Hławiczka Adam, ks.	66, 92, 227
Giemza Grzegorz, ks.	38, 80, 86	Hławiczka Andrzej	92
Giertz Bo Harald	69	Holeksa Iwona	38, 44, 46, 64
Glajcar Gabriela	39, 81	Hohenzollern Albrecht	23
Głombiowski Karol	13	Hybels Bill	78
Głowacz Wiesław	44	Iluk Jan	226
Godfrejów-Tarnogórska Agnieszka	27	Jackowski Janusz Włodzimierz	62
Gojniczek Waclaw	7, 106	Jagiełło Jarosław	132
Gołdyn Piotr	34	Jagucki Alfred, ks.	34, 64, 67, 100, 101, 149, 192, 234, 244
Góra Barbara	233	Jagucki Janusz, bp	68, 74, 100, 101, 229, 231
Górna Janina	69	Jagucki Karol	101
Górski Karol	171	Jagucki Walter, bp	100
Grabowski Roman	244	Janczuk K., ks.	161
Grabowski Tadeusz	6	Janik Piotr, ks.	108, 109
Grane Leif	62, 226, 239	Janik Ryszard, ks.	66, 67, 110, 111, 138, 143, 188
Grochal Emilia	140, 141, 143	Janota Beata	106, 107
Grochowina Sylwia	33	Janowska Alina Eleonora	117, 118, 119
Gröll Michał	6	Janowski Bogdan M.	119
Gross Jan, ks.	63, 65, 83, 157, 159, 160, 188, 193	Jarczykowa Mariola	7
Gryniakow Jerzy	53	Jarosz Adam	7
Grzymała-Moszczyńska Halina	261	Jasiński Grzegorz	6, 7, 23, 29, 30, 148, 173, 177, 233
Gzella Grażyna	175	Jojko Adrian A.	112, 116
Harasimowicz Jan	107, 177	Kadłubek Daniel	112
Hause Jan, ks.	83, 237, 238	Kalczyńska Maria	10
Heczko Erna	82	Kalisz Tomasz	116
Heczko Jerzy, ks.	28, 138, 140, 143	Kantyka Przemysław	159
Heweliusz Jan	67		
Hierowski Zdzisław	7		

Karska Aldona	33, 118, 119	Koziel Sebastian, ks.	128
Karski Karol	118, 177, 188, 248	Koziel Stefan	115
Kawecka-Gryczowa Alina	7, 24	Krebs Bernd	67
Kenig Piotr	49	Kriegseisen Wojciech	6
Kiec Olgierd	7, 17, 29, 175, 176, 233	Krist Hetty	64
Kiereś Małgorzata	102	Krogulska-Krysiak Monika	175
Kierkegaard Søren A.	132, 133, 134, 228, 238	Król Józef	41, 110, 111, 236
Kisza-Bruell Janina	64, 67, 152, 153, 164, 222	Kruk Erwin	42, 147, 148, 149, 150, 151, 155, 178, 186, 187, 197, 222, 234, 243
Klemn Jan	52	Kruk Swietłana	147, 148
Klette Jerzy Fryderyk	106	Krysiak Dominik	173, 176, 177
Kliber Jan	66, 74, 105, 187, 229, 240, 241, 242	Krzyk Józef	234
Klimaszewski Zbigniew Tomasz	51	Kubala Piotr	46
Klink-Orawska Edyta	123, 124, 187, 257	Kubica Grażyna zob. Kubica-Heller Grażyna	
Kluczyński Andrzej	86	Kubica-Heller Grażyna	17, 94, 226, 242
Kłaczek Jarosław	6, 8, 17, 23, 31, 33, 34, 93, 94, 103, 105, 121, 122, 123, 131, 132, 175, 176, 177, 178, 179, 186, 189, 201, 206, 210, 213, 223, 225, 227, 228, 233, 234, 238, 243, 247, 248, 249, 256, 257, 261, 262	Kubicus Stanisław	109, 110, 112
Koch Ursula	62, 229	Kubisz Karol B.	30, 114
Kocójowa Maria	10	Kubit Bożena	112, 213
Komorowski Bronisław	252	Kulisz Karol, ks.	39, 153
Kondek Stanisław Adam	8	Kuriata Ewa	82
Konieczna Jadwiga	10	Kurzawa Henryk	112, 116
Kopiczko Andrzej, ks.	233	Kurzawa Zofia	131
Korczażo Adrian, ks.	17, 64, 112, 113	Kurzyp Joanna	208
Kostuch Hanna	173	Kwiatkowski Adam	176
Kotula Karol, ks.	70	Lane Tony	70
		Langer Hanna	8
		Legendź Magdalena	17, 38, 47, 58, 63, 129, 139, 152, 153, 165, 218, 225, 240
		Leszczyński Paweł A.	128, 225
		Lichtner Irena	83
		Linde Samuel Bogumił	10, 67, 174
		Lissowska Ruta	152

Londzin Andrzej	99, 108	Mendrok Andrzej, ks.	131, 220, 237
Lubrich Fritz	146	Michalak Ryszard	34, 93
Luter Katarzyna	62, 70, 197, 229, 230	Michalska Grażyna	28, 125
Luter Marcin	10, 22, 24, 25, 28, 59, 62, 63, 64, 66, 72, 73, 77, 87, 88, 115, 132, 133, 134, 169, 180, 185, 192, 195, 199, 207, 210, 213, 214, 219, 223, 224, 226, 229, 230, 239, 240, 242, 244, 252, 257	Michałowska Teresa	66
Maciuszko Janusz Tadeusz	6, 7, 23, 24, 26, 29, 177, 239, 240	Michejda Franciszek, ks.	28, 93, 185, 212
Madejski Jerzy	150	Michejda Joanna	27
Magiera Władysława	243	Michejda Karol	24, 28
Majewski Piotr	83, 231	Michejda Lech	28
Malejewska Renata	127	Michejda-Pinno Barbara	28
Malicki Jan	251	Michelis Zygmunt	119
Malina Adam, ks.	44, 63, 64, 70, 91, 92, 112, 146, 192, 226	Mieczkowska Halina	6
Małkowski Czesław Jerzy	237	Migoń Krzysztof	9, 11
Małłek Janusz	17, 23, 29, 148, 149, 171, 172, 173, 179, 233, 247, 257	Migoń Witold	206
Małłek Karol	29, 149, 151, 171	Mikler Roman, ks.	115
Mandziuk Józef	6	Milerski Bogusław, ks.	26, 67, 145, 186, 226
Mariańska Danuta	226	Mironczuk Jan	167, 225
Masłoń Krzysztof	233	Mittelberg Mark	78
Matelski Dariusz	173	Molin Jerzy	105
Matka Ewa zob. Tiele-Winckler Ewa		Moniatowicz Janusz	126
Matl Monika	59	Motyka Jan, ks.	66, 100, 101, 195, 214, 227
Matwijowski Krystyn	24	Mrongowiusz Krzysztof	67
Mazur Hubert	122	Murawa Piotr	146
Mazurski Krzysztof Radosław	52	Murzynowski Stanisław	24, 43, 168, 170
Melanchton Jan Filip zob. Schwartzerd Philipp		Musioł Paweł	7
Melby J. S.	69	Muthman Jan, ks.	138, 139, 143
		Narzyński Janusz, bp	58, 68
		Neuman Ryszard	94
		Niemiec Marian, bp	51, 70, 73, 199, 243
		Niemiec Monika	249
		Nowak Dominik	175

Nowak Zbigniew	7	Platajs Małgorzata	62, 70
Obracaj Aleksandra	213, 248	Plinta-Wawrzyniak Danuta	64
Ogrodziński Wincenty	7	Podzorski Adam, ks.	69, 191
Orawski Leszek, ks.	105, 123, 213	Podzorski Rudolf	64
Orzyszek Henryk	92, 146, 242	Polak Bożena	91
Ossowski Juliusz Jan	6	Polak Grzegorz	232
Oszczanowski Piotr	127, 128, 210	Pośpiech Józef	62
Otczyk Andrzej	232	Preiss Waldemar, ks.	134, 195
Otto Leopold Marcin, ks.	26, 27, 28, 162, 174, 178, 185, 226, 242	Prochaczek Anna	80
Otwinowska Barbara	11	Puczek Paweł	42
Pabian Arnold	205	Pustelnik Jerzy	106
Packner Waldemar, ks.	233	Pytel Bożena	250
Pałac Lidia	69, 81	Pytlik Władysław	94, 95
Parzany Ulrich, ks.	80, 84, 86, 87, 215	Radwański Wiesław	205, 206
Pasek Zbigniew	6, 8, 49, 115	Raszyk Renata	116
Pastucha Rudolf, ks.	94, 159, 163	Rayss Marcin	248
Paszko Hanna	77, 82, 233	Rączkowiak Joanna	232
Patzelt Herbert	24, 107, 139, 143	Rej Krzysztof Jan	29, 188
Paw Jolanta	7	Rej Mikołaj	67, 114, 115
Pawelec Mariusz	114	Romankow Jacek	41
Pawlas Justyna	92	Romański Edward, ks.	161, 162
Pawłowiczowa Maria	7	Romański Jerzy, ks.	161, 162
Pech Edwin	126	Romulewicz Anita	150
Piątkowski Sebastian	121, 250	Rösner Anja	127
Pieńkowski Tadeusz	225	Rudkowska Katarzyna	83
Pilch Adam, ks.	161, 162, 163	Rudkowski Wojciech, ks.	121, 122, 249
Pilch Jerzy	197	Ruksza Jerzy	152
Pilch Józef	7	Rusz Karolina	82
Pilch Kornelia	161	Ryczan Marcin	50
Pilch Maria	102, 103, 256	Sachs Jerzy	100, 101
Pindór Jan, ks.	108, 138, 139, 140, 141, 142, 143	Sakson Andrzej	33
Piotrowski Robert	128	Saletra Wojciech	176, 233
		Samiec Jerzy, bp	44, 77, 84, 86, 94, 240

Sapatka Albert Christoph R.	173	Stegner Tadeusz	26, 27, 28, 103, 107, 114, 115, 121, 122, 132, 167, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 185, 186, 188, 210, 223, 226, 227, 233, 243, 244, 247, 257
Sauter Gerhard	69	Strobel Lee	78
Schleiermacher Friedrich, ks.	146	Studziński Jacek	125
Schleiermacher Johann, ks.	146	Stuhr Jerzy	81
Schmidt Jacek	94	Sukertowa-Biedrawina Emilia	7
Schmitz Jan J.	138, 143	Sum Ewa	59, 60
Schröder Henryk	51	Szajthauer Waldemar, ks.	102, 103
Schwartzerd Philipp	22, 58, 62	Szarek Aniela	64
Seklucjan Jan	23	Szarek Jan, bp	58, 59, 65, 66, 68, 99, 100, 103, 195, 237
Sembrzycki Jan Karol	6	Szczepaniak Agata	131, 236
Seweryn Andrzej	176	Szczepankiewicz-Battek Joanna	17, 34
Sękowski Roman	6	Szczypka Danuta	27, 102, 103, 178
Sikora Janusz, ks.	106	Szelińska Wacława	6
Sikora Jerzy	217	Szelong Małgorzata	9
Sikorska Anna	94, 95	Szeruda Jan, ks.	7, 31
Silberstein Abraham	82	Szewczyk Grażyna	17, 25, 92, 93, 113, 146, 243
Sitek Piotr, ks.	44, 83, 161, 228	Szkaradnik Katarzyna	237
Sjödin Tomas	69	Sznicer Małgorzata	246
Skoczek-Kulpa Renata	113	Szturc Jan	6, 7, 15, 16, 17, 18, 25, 26, 27, 28, 41, 42, 43, 67, 75, 82, 90, 91, 92, 93, 94, 97, 98, 112, 117, 135, 138, 139, 146, 147, 149, 153, 167, 168, 170, 173, 174, 176, 180, 200, 225, 226, 228, 232, 238, 242, 243, 256
Skoczylas-Stadnik Barbara	127	Sztiwertnia Halina	206
Skurpski Hieronim	150, 151	Sztiwertnia Jan, ks.	106, 107
Smondek Marian	208	Sztiwertnia Zdzisław, ks.	218
Sobieraj Sławomir	233	Szulc Eugeniusz	26
Sokół Aneta	9, 177, 216, 225, 247	Szultka Zygmunt	7
Sosna Emilia	137, 143		
Sosna Władysław	16, 61, 67, 105, 112, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 147, 155, 212, 218, 223, 244, 257		
Spener Philipp Jakob	62, 229		
Spratek Daniel	7, 106		
Staniek Alfred, ks.	109		
Staritz Katharina	187		
Stawiak Tomasz, ks.	126		
Stefański Krzysztof	144		

Szurman Tadeusz bp 15, 16, 17, 44, 90,
 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 113, 135, 145,
 171, 198, 199, 203, 210, 212, 213, 225,
 226, 243, 251, 253, 256, 259, 262
 Szymańska-Jasińska Małgorzata 6-7
 Szymeczek Józef 103, 107, 247
 Szyniec Grzegorz 51
 Szyszlak Elżbieta 29
 Śliwka Jan 138
 Śniegoń Jan 102, 256
 Świder Renata 221
 Świeszczakowska Hanna 52
 Theissen Gerd 70
 Tiele-Winckler Ewa, von 39, 44, 67,
 77, 82, 83, 90, 93, 94, 96, 97, 159, 185,
 198, 234
 Tillich Paul 145, 262
 Toeplitz Karol 132, 238,
 Tondera Bogusław 16, 114, 144, 206,
 207, 218, 237
 Treu Martin 62, 199
 Trzanowski Jerzy, ks. 24, 44, 67,
 138, 140, 143, 185
 Turnau Jan 233
 Uglorz Manfred, ks. 24, 28, 60, 62, 65,
 66, 67, 68, 70, 73, 160, 161, 191, 192, 213,
 240
 Uglorz Marek, Jerzy, ks. 70, 73, 161,
 162, 163, 224
 Uljasz Adrian 8, 65, 94, 119, 124,
 125, 153, 157, 159, 160, 174, 175, 221,
 225, 228, 229, 251
 Undas Marcin 124
 Urban Kazimierz 49
 Urbańska-Bożek Maria 132
 Utnik Jerzy 105
 Wacław III Adam 24
 Wagner Oskar 106
 Walter Marcin 169, 180, 208, 222,
 242, 244, 257
 Wantulok Dariusz 166
 Wantuła Andrzej, ks. 24, 58, 62, 66, 71,
 103, 143, 153, 154, 185, 192, 196, 198,
 209, 224, 225, 249, 257
 Wantuła Jan 139, 140, 141, 142, 143,
 153, 198, 225, 233, 244
 Wantuła-Rakowska Urszula 138
 Wasiański Jerzy 29
 Wegener Tadeusz 67, 73, 103, 229
 Wegert Adam . 138
 Wegert Andrzej 142
 Wegertowa Maria 142
 Weigle Andrzej 53
 Weiss Helmut, ks. 80, 81, 84, 87, 232
 Werner Mariusz, ks. 144
 Werner Roland 236
 Węgierski Wojciech 114, 237
 Węgrzyn-Klisowska Walentyna 7
 Wierzbicki Leszek 140
 Wijaczka Jacek 121
 Wild Jan 131, 132, 134, 135, 177,
 220, 226
 Wiśniewska Maria 233
 Witczak Romuald 127
 Witt-Paszta Hanna 43, 168
 Wojak Tadeusz, ks. 70
 Wojciechowska Zofia 144
 Wojciechowski Andrzej 144, 147

Wojtkowski Jacek Maciej	34	Zielińska Małgorzata	222
Wola Tomasz	131, 236	Zieliński Tadeusz	7, 8, 9, 17, 62, 67, 116, 150, 226
Wołodko Anna	6, 119	Zizendorf Mikołaj Ludwik, von	64
Woźniak Krzysztof	26, 145, 186, 226	Zuzga Włodzimierz	117
Wójcik Andrzej Mateusz, ks.	245	Żerański Marcin	49, 52
Zahradnik Stanisław	7	Żeromski Stefan	67
Zaremba Jan	7	Żwak-Szurman Danuta	91, 96
Zasadius Samuel Ludwik, ks.	139, 143	Żyszkowska Barbara	152, 153, 154, 155, 249
Zeler Bogdan	105		

SPIS WYKRESÓW I TABEL

Wykresy

Wykres 1. Procentowy udział typów publikacji w ofercie „Augustany” (diagram)

Wykres 2. Procentowy udział publikacji w dorobku „Warto” (diagram)

Wykres 3. Prace o tematyce historycznej (diagram)

Wykres 4. Współczesna książka ewangelicka wg grup piśmienniczych (diagram)

Wykres 5. Podział publikacji ze względu na typ przeznaczenia

Tabele

Tabela 1. Wykaz numerowanych pozycji cieszyńskiego Oddziału PTEw

Tabela 2. Luterkańska książka użytkowa po 1989 r. (w liczbach)

Tabela 3. Luterkańska literatura piękna (liczbowy udział gatunków literackich)

SPIS ILUSTRACJI

- Rys. 1. Oficjalna luterkańska strona internetowa (2014 r.)
- Rys. 2. Serwis internetowy Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego (2014 r.)
- Rys. 3. Diecezje Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce (mapka)
- Rys. 4. Luterkańskie ośrodki wydawnicze w Polsce po 1989 r. (mapka)
- Rys. 5. Bielski Ośrodek Wydawniczy „Augustana”
- Rys. 6. Serie wydawnicze „Augustany” – Biblioteka Klasyki Ewangelickiej
- a) *Wyznanie augsburskie (Konfesja Augsburska) z 1530 roku*. 1999 (BKE 1)
 - b) M. Luter: *Mały katechizm; Duży katechizm*. (BKE 4)
 - c) M. Luter: *Pisma etyczne*. 2009 (BKE 6)
- Rys. 7. Serie wydawnicze „Augustany” – Biblioteka Teologiczna Augustany
- a) M. Uglorz: *Ekologiczne wątki w biblijnej historii zbawienia*. 2010
 - b) M. Niemiec: *Nauka o usprawiedliwieniu w dialogu luterkańsko-rzymskokatolickim*. 2011
 - c) M. Uglorz: *Izrael ludem Jahwe : zarys starotestamentowej antropologii teologicznej*. 2013
- Rys. 8. Opracowania biograficzne „Augustany”
- a) T. Wegener: *Juliusz Bursche – biskup w dobie przełomów*. 2003
 - b) D. Bethge: *Dietrich Bonhoeffer : świadek Ewangelii w trudnych czasach*. 2003
 - c) Uglorz Manfred: *Marcin Luter Ojciec Reformacji*. Wyd. 2. 2006
- Rys. 9. Tomiki rozważań wydane przez „Augustanę”
- a) L. Czyż: *Powrót do domu Ojca : bohaterowie przypowieści o synu marnotrawnym*. 2009
 - b) L. Czyż: *Pozwolił nam wołać Ojczy : odkrywanie naszej wyjątkowej modlitwy*. 2010
 - c) L. Czyż, L. Czyż: *Bohaterowie wiary*. 2012
- Rys. 10. Albumowe publikacje „Augustany”
- a) *Świadectwo wiary i życia : kościół luterkański w Polsce wczoraj i dziś*. J. Szarek et al. ; red. J. Below, M. Legendź]. 2004

- b) *Leśne kościoły : miejsca tajnych nabożeństw ewangelickich w Beskidzie Śląskim*. Oprac. i red. J. Below, M. Legendź. 2009

Rys. 11. Materiały z zakresu edukacji biblijnej i językowej („Warto”)

- a) *Słowo Boże w codziennym życiu : przypowieść o czworakiej roli : materiały do prowadzenia spotkań dla dzieci i młodzieży*. Red G. Giemza. 2006
- b) *Bóg, ja i ty : o miłości, która zmienia: materiały do prowadzenia spotkań dla dzieci, młodzieży i dorosłych*. 2007
- c) *Love : who....where.....how.....when.....why? : student's book*. Red. J. Gazda. [2007]. Materiały do prowadzenia obozów języka angielskiego dla młodzieży

Rys. 12. Tomiki rozważań („Warto”)

- a) U. Parzany: *Dobry początek : o zwątpieniu i zdziwieniu*. 2007
- b) J. Samiec: *Przykazania*. 2007
- c) A. Kluczyński: *Historie aktualne : zrozumieć Stary Testament*. 2011

Rys. 13. Studia z Dziejów Ewangelicyzmu na Górnym Śląsku (seria)

- a) *Wkład ewangelików w rozwój Katowic i Górnego Śląska : 150 lat parafii ewangelickiej w Katowicach*. Pod red. J. Szturca. 2004 (1)
- b) *Matka Ewa z Miechowic : Ewa von Tiele-Winckler (1866-1930)*. Pod red. J. Szturca. 2006 (4)
- c) *Ewangelicki Kościół Zmartwychwstania Pańskiego w Katowicach : 150-lecie poświęcenia Kościoła*. Pod red. J. Szturca. 2008 (7)

Rys. 14. Tomiki poetyckie biskupa Tadeusza Szurmana („Głos Życia”)

- a) *Malowane niezdarnie : tomik poety jednego miesiąca*. 2004
- b) *Świeże powietrze : wiersze z szuflady*. 2005
- c) *Z więzienia wolności : wiersze zakazane*. 2010

Rys. 15. Logo jubileuszowe z okazji 300-lecia kościoła Jezusowego

Rys. 16. Jubileuszowe wydawnictwa z diecezji cieszyńskiej

- a) *100 lat chóru kościelnego : wydawnictwo okolicznościowe*. Oprac. tekstu H. Czembor et al. Ustroń 1998 (Tyt. okł.: 100 lat chóru ewangelickiego w Ustroniu 1898-1998)

- b) R. Janik, J. Król: *Z dziejowego dziennika Ewangelickiego Chóru Kościelnego w Jaworzu 1912-2012*. Jaworze 2012
- c) *Jako kamienie żywe : publikacja z okazji 150-lecia Ewangelickiego Kościoła Św. Trójcy w Skoczowie : 1863-2013*. Skoczów 2013

Rys. 17. Publikacje parafialne (diecezja katowicka)

- a) *H. Kurzawa: Dzieje parafii ewangelicko-augsburskiej w Częstochowie*. Częstochowa 2001
- b) *A. Jojko: Szkice z dziejów parafii ewangelickiej w Mikołowie*. Mikołów 2003
- c) *Księga Pamiątkowa z okazji 100-lecia Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Jastrzębiu Zdroju-Ruptawie*. Oprac. R. Raszyk. Jastrzębie-Zdrój 2008

Rys. 18. Publikacje warszawskiej Parafii Św. Trójcy

- a) *Ewangelicy warszawscy w walce o niepodległość Polski w latach drugiej wojny światowej : wspomnienia i relacje*. Red. A. Janowska oraz zespół. Warszawa 1997
- b) *Ewangelicy warszawscy w walce o niepodległość Polski 1939-45 : słownik biograficzny*. T. 1. Prace badawcze i red. A. Eleonora z Rudzkich Janowska et al. Warszawa 2007

Rys. 19. Publikacje parafii radomskiej (pod redakcją J. Kłaczkowa)

- a) *Ewangelicy w Radomiu i regionie (XVI-XX w.) : studia i materiały*. Radom 2007
- a) *Spółeczność ewangelicka Radomia podczas okupacji hitlerowskiej : studia i materiały*. Radom 2009
- b) *Z tradycji i dziejów ewangelików kieleckich : studia*. Kielce 2011

Rys. 20. Jubileuszowe publikacje z diecezji pomorsko-wielkopolskiej

- a) *J. Domaśłowski: Kościół św. Szczepana w Toruniu : 1904-2004*. Słowem wstępnym opatrzył Jerzy Molin. Toruń 2004
- b) *J. Domaśłowski: Kościół ewangelicko-augsburski w Poznaniu i w zachodniej Wielkopolsce w latach 1919-2005*. Poznań 2005

Rys. 21. Kościół Jezusowy w publikacjach cieszyńskiego Oddziału PTEw

- a) H. Dominik, Wł. Sosna: *Kościół Jezusowy wśród sześciu kościołów łaski na Śląsku*. Cieszyn 2009
- b) J. Pindór: *Ewangelicki Kościół Jezusowy w Cieszynie : krótki pogląd na jego losy*. Cieszyn 2008
- c) E. Grochal, Wł. Sosna: *Materiały bibliograficzne do historii protestantyzmu na Śląsku Cieszyńskim*. Cieszyn 2011

Rys. 22. Pamiątniki wydane przez cieszyński Oddziału PTEw

- a) J. Wantuła: *Pamiątniki*. Oprac., posłowie Władysław Sosna. Cieszyn 2003
- b) A. Buzek: *Z ziemi piastowskiej : wspomnienia pastora*. Przygot. do druku, oprac. oraz fotografie Wł. Sosna. Cieszyn 2009
- c) J. Pindór: *Pamiątnik*. Oprac. i przygot. do druku Wł. Sosna. Cieszyn 2009

Rys. 23. Publikacje wydane prywatnie (ks. H. Czembora)

- a) *Umarł i zmartwychwstał*. Cieszyn. 2002
- b) *Narodziło nam się Dziecię*. Cieszyn, Ustroń. 2012
- c) *Chrystus – Syn Boga Żywego*. Cieszyn, Ustroń 2013

Rys. 24. Publikacje wydane prywatnie (A. Błahut-Kowalczyk)

- a) *Nieuchronność*. Cieszyn 2006
- b) *W drodze : 30 dni z Bożym Słowem*. Cieszyn 2007
- c) *Przy źródle : Psalm 25. w miniaturach biblijnych* . Cieszyn 2009

Rys. 25. Publikacje prof. J. Małłka w Wydawnictwie UMK

Rys. 26. Naukowe książki historyczne

- a) J. Kłaczek: *Kościół Ewangelicko-Augsburski w Polsce w latach 1945– 1975*. Toruń 2010
- b) T. Stegner: *Bóg, protestantyzm, Polska : biografia pastora Leopolda Marcina Otto (1819-1882)*. Gdańsk 2000
- c) *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu : zbiór studiów*. Pod red. J. Kłaczekowa. Toruń 2009

Rys. 27-28. Księgarnia ewangelicka w Krakowie

Rys. 29. Witryna internetowej Księgarni Warto (2014 r.)

Rys. 30-31. „Księgarnia pod namiotem” w Dziegielowie (8.07.2012)

Rys. 32. Rubryka „Nowe książki” w „Ewangeliku”

Rys. 33. Reklama publikacji na łamach „Zwiastuna Ewangelickiego”

Rys. 34. Zaproszenie na promocję jubileuszowych publikacji „Augustany”

(z okazji 150-lecia pisma)

Rys. 35. Promocja powieści L. Czyż w Katowicach (2.03.2014)

STRESZCZENIE

Praca poświęcona została działalności wydawniczej rozwijającej się w polskim środowisku luterzańskim po 1989 r. Przedstawia kolejno aktywność wydawców działających z ramienia Kościoła, działalność zarejestrowanych oficyn parafialnych, sporadyczne inicjatywy wydawnicze – podejmowane przez parafie na terenie sześciu diecezji luterzańskich, a także indywidualnie przez członków Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce – duchownych oraz osoby prywatne, z uwzględnieniem wywodzących się z tej wspólnoty wyznaniowej badaczy-historyków. Całościowy dorobek wydawniczy, obejmujący produkcję do 2013 r., został w dysertacji zaprezentowany jako repertuar współczesnej książki ewangelickiej, z pokazaniem charakterystycznych dla niego typów piśmiennictwa i kierunków ewolucji. Analiza ta, podejmowana w kontekście kultury książki tego środowiska kulturowo-religijno-wydawniczego, objęła również problematykę dystrybucji wydawnictw ewangelickich, uwzględniającą tradycyjne oraz internetowe formy sprzedaży oraz okazjonalne zwyczaje rozpowszechniania książki konfesyjnej, zarówno wśród współwyznawców, jak też wśród odbiorców spoza wspólnoty wyznaniowej. Przedstawione zostały także narzędzia reklamy książki luterńskiej, zarówno te z wykorzystaniem różnych kanałów medialnych – od prasy po Internet, jak też tradycyjne: spotkania promocyjne autorów z czytelnikami, organizowane w parafiach luterzańskich, jak też w muzeach czy bibliotekach. Pracę kończy charakterystyka czytelnictwa przedstawionych publikacji – jako repertuaru wyznaniowego, budującego tożsamość diaspory, ale również jako propozycji literatury chrześcijańskiej i książki „świeckiej”, atrakcyjnej dla wszystkich zainteresowanych.